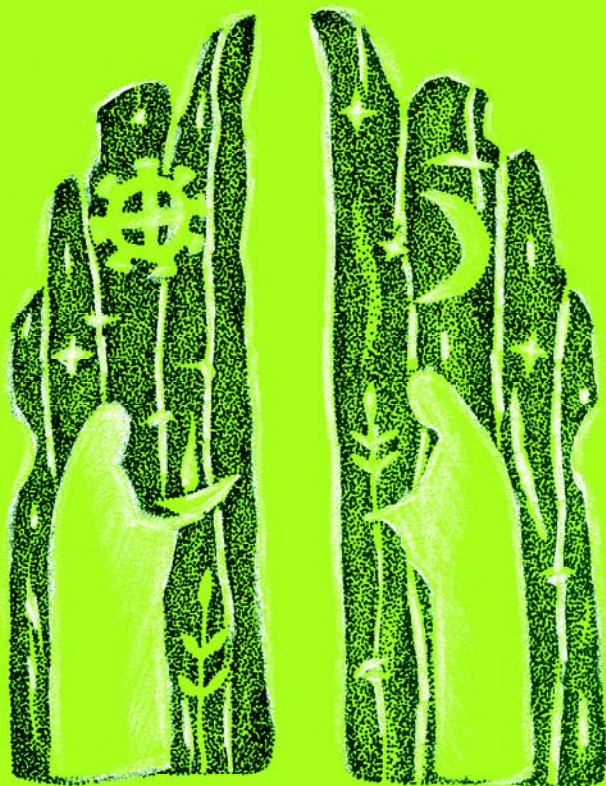

Aleksandras Žarskus
Algirdas Patackas

VIRSMŲ KNYGA

UDK 39(474.5)

Pa358

Ši knyga – tai pastanga naujai pažvelgti į mūsų protėvių senovinę kultūrą, aprėpti ją kaip visumą. Įvade kalbama apie *esmės* ir *prasmės* sąvokas mūsų savimonėje, taip pat apie *žodį* ir *kalbą*, nes tyrinėjimuose visų pirma remiamasi būtent lietuvišku žodžiu, antroje vietoje paliekant palyginimus su kitomis kultūromis. Tai bandymas suvokti savąją kultūrą *iš savęs*. Esminė sąvoka čia yra *virsmo* samprata. Gimties virsmas, mirties virsmas ir vestuvių virsmas – tai vyksmai, kurių dar niekam nepavyko išvengti. Knygoje žmogaus virsmai yra lyginami su virsmais gamtoje, tuo būdu bandant atskleisti universaliają virsmo gelmę, svarbią ir šiuolaikiniam žmogui.

Redagavo ir maketavo
Viršelio ir iliustracijų autorė

Rasa Ambraziejienė
Gintvilė Giedraitienė

© Algirdas Patackas
© Aleksandras Žarskus

ISBN 9955-9316-1-2

Kauno tautinės kultūros centras

VIRSMŲ KNYGA

Vestuvių virsmas

Gimties virsmas

Mirties virsmas

Kaunas 2002

DĖKOJIMAI

Norime padėkoti visiems prisidėjusiems, talkinusiems, padrašinusiems, paraginusiems bei patarusiems. Dėkojame tiems paskaitų klausytojams, kurie pasidalino papročių kultūros turtais iš savo šeimos ar giminės dvasinio kraičio skrynių. Nors tik nedaugelio vardus atsiminėme ir patalpinome į "Virsmų knygą", bet dėkojame visiems – už aprašytus ar papasakotus, iš tėvų bei senelių girdėtus papročius bei nuosavus atsiminimus, kurie padrašindavo mus ir papildė "Virsmų knygą". Dėkojame ir tiems klausytojams, kurie savo aktyviu dalyvavimu ir reikliais klausimais vertė mus dar giliau žvelgti į senovinių papročių esmes. Jiems esame dėkingi už daugelį šios knygos išvalgų. Dėkojame bibliotekų, o ypač Kauno Viešosios bibliotekos darbuotojams, kurie labai mums palengvindavo literatūros paieškas.

Ypatingai dėkojame Rasai ir Jūriui Ambraziejams, tikralietuviams, be kurių kantraus idealistinio triūso, o taip pat vidinio dalyvavimo bei nuolatinės pagalbos redagavimo, maketavimo ir kituose su leidyba susijusiuose darbuose ši knyga nebūtų išleista. Dėkojame Gintvilei Giedraitienei, kurios piešiniai suteikė knygai grožės. Dėkojame Kauno tautinės kultūros centrui, kurio svetingoje pastogėje brendo šios knygos idėjos, kurias nuolat reikliai, bet geranoriškai tikrino šios pastogės lankytojai. Dėkojame ir visiems centro darbuotojams, tiesiogiai ir netiesiogiai prisidėjusiems, kad "Virsmų knyga" išvystų dienos šviesą.

TURINYS

Įvadas

APIE ĖSĄ.....	10
PRAEITIS IR DABARTIS	13
RĖDOS RATAS	16
APIE ŽODĮ	42
Taisyklės	43
Pavyzdžiai	44
Virsmožodžiai	48
Priebalsių giminystė	51
Trinarė ir daugiau sistemos	52
APIE KALBĄ	55
Pirmoji interpretacija	55
Antroji interpretacija	63
APIE VIRSMĄ.....	80
Pozityvizmas ir senųjų kultūrų sąmonė	80
Šeimos papročiai – dorinės kultūros pagrindas	83
Vestuvės, gimtuvės lydėtuvės – pagrindiniai žmogaus gyvenimo virsmai	85
Esmės ir formos virsmai	95
Pagrindiniai virsmo dėsninimai	97
Virsmai ir induizmas	105
Virsmai ir sinergija	107
Virsmas kasdienybėje	115
Prievartinis virsmas arba netekties išgyvenimas	120
Sąmoningas virsmas	125

I dalis
VESTUVIŲ VIRSMAS

Bendros pastabos	134
ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ	140
Marti, martas, martavimas	140
Martavimo grasa ir pavojai	141
Martavimo taisyklės	145
Įvardijimas	155
Salinimas – pasiruošimas	161
Piršlybos	165
Atsisveikinimas ir vidinė rimtis – roma	173
VESTUVĖS IR RŪTŲ VAINIKAS	185
Rūta ir lietuviškumas	185
Rūtų vainikas ir kūno branda	187
Vainikas ir jaunos nerūpestingos dienos	190
Rūtos ir skaista	196
VIRSMO VIRŠŪNĖ	206
Marčios marinimas	206
Tyla ir tiltas. Tiltininkai	210
Velniai ir lino kančia	216
Marti, martas ir martys	224
Pirmosios nakties išbandymai	225
Dainos ir sutuoktinių sugultuvės	237
Velniai ir kasos	240
Atskyrimas – vienuma	244
Grasa ir apsauga	256
IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	266
Nuotakos nugaubimas	266

Gyvasis vanduo – prisikėlimas	268
Tekėjimo žadinimas	271
Senos formos naikinimas	283
Marčios, laumės ir raganos	288
Martas, bubilas ir aitvaras	305
Kasos ir nuometas	310
Anyta ir marčios anavimas	314
Vedys ir vedimas. Susidorojimas	320
Seserystė ir mergystė	327
Moterystė ir mergystė	335
Literatūros sąrašas (įžangai ir vestuvių virsmui)	342

II dalis **GIMTIES VIRSMAS**

Bendros pastabos	353
ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ	357
Vaikų laukimas ir naujos gyvybės pradėjimas	357
Tėvų dalis kūdikio prigimtyje	362
Atsisveikinimas ir vidinė rimtis – roma	370
VIRSMO VIRŠŪNĖ	373
Pribuvėja ir pasiruošimas	373
Sutikimas ir pasveikinimas	379
Išėjimas iš iščių. Gaubimas ir vienuma	382
Grasa ir apsauga	384
Viešosios prausynos – senasis krikštas	387
Kūdikių krikšto kilmė	389
Įvardijimas	394

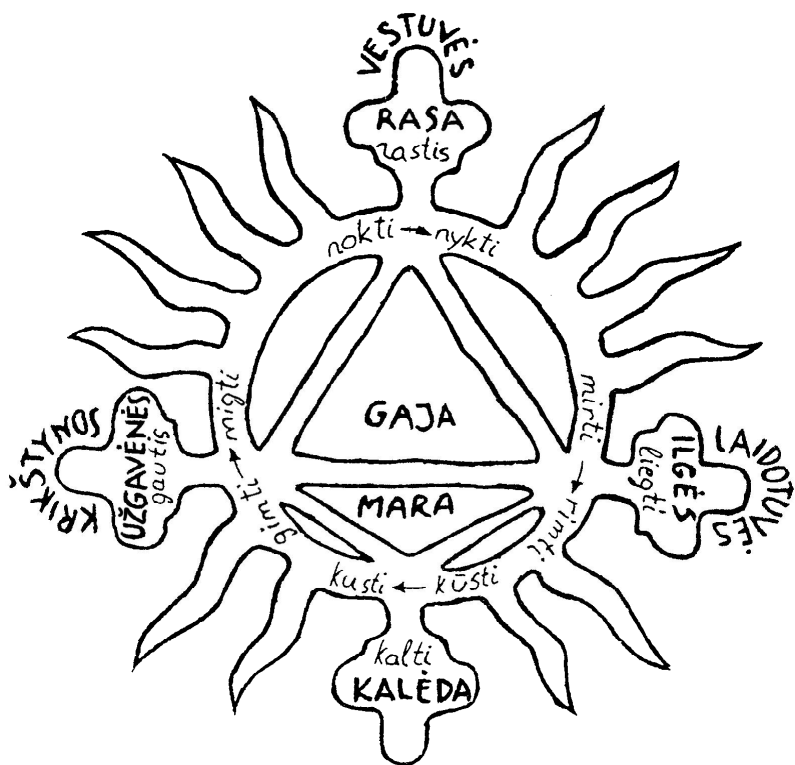
Krikšto tėvai ir krikštatėvystė	399
Tiltas ir tyla	411
Senos formos naikinimas	413
Krikštynos ir virsmo ženklas	415
IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	423
Įvedybos	423
Žadinimas – anavimas. Žindymas	429
Nujunkymas	438
Atžindas	441
Kaukas	446
Pabaigos vietoje – gimdyti ar radinti	458
Literatūros sąrašas (gimties virsmui)	467

III dalis
MIRTIES VIRSMAS

Bendros pastabos	475
ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ	494
Pasiruošimas mirčiai – nokinimas	494
Atsisveikinimas ir vidinė rimtis – roma	496
Įvardijimas	500
VIRSMO VIRŠŪNĖ	514
Grasa ir apsauga	514
Nulio taškas. Tyla ir mirusiojo gaubimas	521
Tyla ir tiltininkai	530
Gyvasis vanduo ir senos formos naikinimas	532
Virsmo ženklas	535

Vėlė ir skaistykla	538
Grasos įsikūnijimas. Velionis ir velnias	547
Pagalba įstrigusiems	557
IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	565
Žadinimas ir anavimas. Raudos	565
Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai	584
Sąmoningumas mirtyje	596
Literatūros sąrašas (mirties virsmui)	603
Sutrumpinimai	607
UŽSKLANDA	608
Vardų rodyklė	611
Summary	615

RĒDOS RATAS

IVADAS

APIE ĒSĀ

Šios knygos puslapiuose dažnai sutiksime terminą *esà*, dažniausiai kaip priešpastatymą *esà – forma* (lietuviškai – *skvarma*).

Kas yra *esà*? Apie ją galima pasakyti tiek, kad *esòs* neįmanoma apibrėžti, nes apibrėžimas yra formos kategorija, ir apibrėžta *esà* būtų jau nebe *esà*. *Esà* yra tai, kas nenusakoma – kitaip ji nebūtų formos priešybė. Kitais žodžiais, apie *esà* tegalima sakyti, vienintelė jos formulė būtų – *esà yra tai, kas esti, ėsi*. Primena teologinę Dievo apibrėžtį, ar ne? (*Tas, kurs yra – arba, tiksliau, – Tas, kurs esti*). Bet apie teologinį *esòs* aspektą – kiek vėliau. Dabar padarykime “lyrinį nukrypimą”, nes, kaip žinia, kai neįstengia logika, mintis, gelbsti poezija.

...Kartą svetimame krašte, toli nuo Lietuvos, vėly vakarą žiūrėta televizorių. Rodė pajūrio peizažą – ekrane matėsi tik dangus, debesys jame, ir jūra. Nei laivo, nei medžio, nei kranto linijos, vien gryna erdvė, perpus padalinta horizonto. Palaukite, bet juk tai ... Kuršių marios, Nida, – blykstelėjo nuojauta. Už kelių kadru – taip, Nida, Kurisches Haff. Taigi atpažinta sava erdvė, savastis – svetimame krašte, kur niekas neprimena Lietuvos, kur pradeda atrodyti lyg Lietuvos ir nebūta. Kas nuostabiausia, nebuvo jokio orientyro, vien debesys ir vandenys, gryna erdvė; ir dar šviesa, švytėjimas...

*Įmanoma atpažinti erdvę? Kaip, kokiū būdu, per ką? Kas joje vertė virptelėti, kas blykstelėjo, kas joje ten ištirpusio, besiliejančio, ėsinčio? Atsakymas būtų – turbūt *esà*, *esòs* ten *esama*, *esima*, todėl ir atpažįstama toji praforma, kuri glūdi mūsų genuose, mūsų prigimtinėje atminty, mūsų ūmėje. Tie vandens atspindžiai, toji besiliejanči šviesa – *esà*, tie debesys (“tik virš didžiulės tuštumos vis srūva kaip lietus šviesa” – O. Milašius).*

Debesys... dievesiai... pati pirminė forma, nuolat kintanti, dar ne forma, dar esa, kurioje tačiau jau vyksta formos rastis. Debesys mūsų planetoje tokie skirtingi, turintys žemės ir dangaus, iš kurių gimsta, įspaudą. Suplėšyti, draiskanoti tropikuose, atspindintys neramų tų kraštų charakterį; ir rômūs, didingi, praplaukiantys lyg laivai lietuviškos vasaros dievesiai. Juose – jau individualybės dvelkimas, nuolat kintančios, nepastovios, efemeriškos, bet jau ryškėjančios. Esa, tvyranti ten ir glūdinti, per debesis išreiškia amžiną žemės ir dangaus dramą – audros debesis! – arba darną, vasarovydžio pilnatvės harmoniją; saulėlydžio aisą ir liūdesį ar saulėtekio pirmapradį tyrumą...

Grižkime prie teologinio esôs lygmens. Esoje esama dieviškumo, esama kažko iš Šventosios Dvasios. Taip, iš visų Švč. Trejybės hipostazių* esa artimiausia Šv. Dvasios slėpiniui. Esos dieviškumas pirmapradis, jei taip galima pasakyti – ikikristinis, kai Dievuje dar nebuvo atbudęs, įgavęs žadą Žodis, būsimasis Kristus. Kristus Švč. Trejybėje globia formos sritį. Jau buvo sakyta apie esos ir archaiškiausio Dievo apibrėžimo panašybę – *Tas, kurs yra judaizme bei krikščionybėje, ir – Tat tvam asi* vedų tradicijoje. Gi Kristaus autografas – *Aš esu alfa ir omega, pradžia ir pabaiga* – yra nusakytas formos kalba, nes pradžia ir pabaiga, kaip ir *alfa ir omega* yra formos kategorijos.

Ką dar galima pasakyti apie esą, jos neprarasdinant?

Esà pirmiau nei forma.

Esa labiau dieviška, forma labiau žmogiška.

Esa esti, forma yra.

Esa ėsi, forma yra ir suyra.

Esa glūdi, forma reiškiasi.

---

* *Hipostazė* (gr. *hypostasis* 'egzistavimas') – abstrakčių sąvokų pavertimas savarankiška tikrove.

Esa liejasi, forma kristalizuojasi.

Esōs daugiausia tyloje. Tyla – esōs sinonimas.

Garsusis Heraklito *pantha rei* verčiamas ‘viskas teka, viskas keičiasi’. Tai aiškinimas, pagimdytas europietiškojo progresizmo, *vektorinio mąstymo* (O. Špengleris). Tačiau šį seniausią filosofijos sakinį galime versti ir ‘visa liejasi’. Būtų tai seniausioji esōs nuosaka.

Pabaigai – esōs vedinių žodynėlis:

Esmė – esa per *m*^{*}, per medžiagą, materiją. Esa, glūdinti materijoje.

Estis, esatis – esa per *t*, per teigimą – teigiančioji esa.

Esinys – apribota esa, esa per *n*, per neigimą, neigianti esos beribiškumą [plg. *ašainė* (šamonė) – Vydūnas].

Esva, esuvà – esa universume, absoliuto esa. Galimas universalumo sinonimas.

Esybė (plg. *asabà*) – labai jau apčiuopiama, esa grubiausia savo forma.

A. Maceina yra sakęs, kad lietuviškasis būties, egzistencinių terminų žodynas yra nelygstamas. Tokia pat gili, žodinga ir nelygstama yra esōs – formos žaismė, pagrindinis mūsų kultūros variklis.

*

---

* Apie garso ir prasmės ryšį žr. toliau (sk. *Apie žodį*).

PRAEITIS IR DABARTIS

Praeitis – Lietuvos šaknys, jos stiprybė. Iš praeities – mūsų tūkstantmetė patirtis. Naujo radimasis, rastis prasideda atsigręžimu į praeitį. Praeities žinojimas subrandina *homo historicus*, sluoksni žmonių su istorine atmintimi, kurie tautai ir jos namams – valstybei padeda išlaikyti tęstinumą, neleidžia tautai pranykti istorijos ūkuose.

Tačiau mums, lietuviams, gal pati svarbiausioji praeities dovana – kad per ją galime išvysti, *vydėti* esmę, gaivinti savyje esmiškumą, kuris savo ruožtu padeda įgyti visuminį būties suvokimą. **Esmės ir formos santykis lemia mūsų kultūrą. Mūsų kultūroje esmė vyrauja**, o formai nusakyti turime nuosavą žodį – *skvārma**. Formų pasaulis mums svetimas, jame jaučiamės nejaukiai, tuo tarpu esmė, esà, vydūniškoji *ašainė sąmonė*** yra mūsų savastis. Kuo daugiau esmės, tuo daugiau žmonių gyvenime gaivumo ir doros. Ir, priešingai, kuo mažiau esmės – tuo daugiau išoriškumo ir tuo įkyresnės, rėksmingesnės tampa gyvenimo apraiškos. Esmė būtų tarsi gležnoji, silpnoji būties pusė, bet be jos nebūtų apraiškų pasaulio, formų vaivorykštės, *vaivos* karalystės. Tad atsigręžti į lietuviškąją praeitį mums tolygu panirti į esą, esmiškumą. Prisiminkime Vaižgantą – *lietuvio esmė yra glūdėjime. Lietuviškas būdas egzistuoti yra glūdėti, o juk glūdėjimas, būtis be apraiškos yra skendėjimas esmiškume. Tai būtis, artimiausia ėsai.*

---

* *Skvārma* (*kvarma, kvorma, кворма* – baltarus.) – prietaisas norimo pavidalo daiktui padaryti, forma: *Plytas dirba su skvarmomis; Įdėk varškę į skvarmą, gausi sūrį*; bičių korio narelis – Lietuvių kalbos žodynas (LKŽ).

** Visame tekste citatos ir tyrinėjami žodžiai bei sąvokos spausdinami pasviru šriftu (kursyvu), o tai, ką pabrėžia, išryškina patys autoriai – pajuodintu šriftu.

Taigi pažinti praeitį mums – atgauti esmiškumą. Tiesiausias kelias į šitai – mūsų senųjų papročių ir mūsų kalbos žodžiuose glūdinčių prasmių tyrimas. Laimei, jie tebėra išlikę tiek, kad neprarado savo sistemiškumo, t. y. juos galima atkurti kaip sistemą, sandermę, kaip darnią visumą, apimančią visą žmogaus būtį per **tris svarbiausius virsmus – gimtį, vestuves ir lydėtuves – laidotuves**.

Tačiau įprastinė metodika čia netinka. Įprastinė – reiškia per palyginimą, lyginamoji, atsižvelgianti į kitų, giminingų ir ne, tautų papročius. Turint omenyje mūsų kultūros svarbiausiąją savybę – esmiškumą, eisime kitu keliu – bandysime **suvokti, atspėti, atminti mūsų papročio esmę**. Juk jei eitume palyginimo keliu, primestume sau kito savastį, prievartautume savąją esmę. Be abejo, palyginimas yra reikalingas, nes padeda aptikti bendratį – tai, kas sieja esmes ir iš jų išplaukiančias formas. Bendratis, aišku, taip pat yra vertybė, tačiau paskesnė, antrinė – po to, kai suvokiama savastis, esmiškumas.

Kaip jos, savasties, bus ieškoma? Būdas ieškoti labai paprastas (ir kartu mums, XXI amžiaus būtininkams jau nelengvas). Tas būdas – per patį žodį, per žodžio žadą, pažadinantį mumyse esmės, esdės skonį ir kvapą.

Senoji baltų kultūra paliko mums, rodos, tiek nedaug – dainas, padavimus, pasakas, juostų raštus, papročius, kalbą... Tačiau, priimant širdimi ir žvelgiant dvasios akimis, ji mums paliko labai daug – silpnąją, tačiau gyvastingąją būties pusę. Savo skirtingu nei kitų tautų buvimu, **glūdėjimu** ji tarsi rado kitą, mažiau pastebimą gyvenimo būdą, padėjusį įveikti amžių negandas. Aistiškosios būties versmė, nors ir gerokai nusilpusi, išliko. Ji ir dabar tebėra gyva mumyse. Ir šiandien dažnas savyje tebesinešiojame, pasak O. Milašiaus, rusenančią Amžinąją Ugnį, kartais net nežinodami, kad ją turime.

Mes, lietuviai, nesame iš kur nors atkeliavę ar atėję iš niekur. Manyti kitaip – tai daryti tą pačią klaidą, kurią darė kry-

žiuočiai. Praplaukdami niūrius Ragainės mūrus, atsiminkime – čia, ant Nemuno krantų, susidūrė dvi kultūros, du pasauliai: militariškai stiprus, tačiau etinis barbaras kryžiuotis ir senės dori- nės kultūros baltų žmogus, iki tol beveik nežinojęs ginklo. Tra- gedija buvo tai, kad pirmasis ėjo su Kristaus vardu lūpose. Ais- tiją jam tesivaideno kaip kraštas tamsių, prietaringų *paganum*, kuriuos reikia arba apkrikštyti, arba sunaikinti. Arnold Toyn- bee, kultūros istorikas (1889–1979), teigė, kad didžiųjų civiliza- cijų žlugimo pradinė priežastis būdavo barbarų antpuoliai; paradoksalu, bet ikimindauginės Lietuvos atžvilgiu tokie bar- barai buvo kryžiuočiai.

Suvėluoto (?) Lietuvos krikšto paslaptis tebėra neišpėta. Tai nėra istorinė lemtis, bet vienas iš lietuviškos savimonės slė- pinių. Senosios mūsų kultūros pažinimas – ne smalsavimas, bet būtinybė, jei norime kad nenutrūktų lietuviškosios savimonės tęstinumas. Giliau pažinti savo šaknis – tai būti gilesniu krikš- čionimi. Ypatingai tai svarbu vidinės kultūros tautoms.

Imanuelis Kantas (jo gyslose gal būta ir lietuviško kraujo) yra pasakęs: *Man kelia nuostabą tik du dalykai – tai žvaigž- dėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje*. Baltų kultūra ir yra šio moralės dėsnio reiškėja. Tai klasikinė **vidinės krypties, Ethos'o kultūra, tyrinėjanti vidinę žmogaus vi- satą, jo ontos***; priešingai, Logos'o, išorinės krypties kultūrų pastanga nukreipta į išorinio pasaulio *gnosis***, į žvaigždėtojo dangaus beribę. Abi šios kultūros, kad ir priešingos, vis dėlto turi ir susikirtimo tašką. Tai – Kristus, visatos ir istorijos pras- mės, visų priešybių lydės taškas.

*

---

* *On (ontos)* – gr. 'esantis'.

** *Gnosis* – gr. 'žinojimas'.

RĖDOS RATAS

*Praėjusiais amžiais Jis buvo leidęs
visoms tautoms eiti savais keliais.
(Apd 14, 16)*

Baltų žmogaus savimonę lemia **doros** samprata. Tai vienas iš neišverčiamų į kitas kalbas, taigi esminių žodžių. Dora lietuviui yra daugiau nei moralinė vertybė. Dora yra dieviškosios rodės, dieviškojo įsakmaus gėrio įspaudas žmoguje. Šitai per sąmonę – omenį – atsispindi net ir pačioje kalboje kaip invertas (*dor–a / rod–a*).

Tačiau nereikia manyti, kad išorinis pasaulis, jo darma nebuvo permąstyti. Dieviškoji rėda*, jos nuovoka baltų žmogaus mentoje išryškėja per kalendorines šventes, jų metinį ciklą. Atidus žvilgsnis leis šiame margumyne išvelgti tris sutankėjimo sritis. Tai – **Rasa, Ilgės** ir **Užgavėnės** (38; 56–100)**.

Baltų žmogaus – tuo pačiu ir archainio Indoeuropos žmogaus – pasaulis buvo atremtas į augalo gyvenimą: statišką, ramų ir slėpinį. Pavasarį augmenija atbunda, atgimsta iš žiemos miego (plg. mig–ti / gim–ti). Prasideda augimo laikotarpis. Iš rūsčiojo Hado požemių sugrįžta Kora į žemės – motinos Demetros (Persefonės) glėbį. Tai **Užgavėnės**, pati linksmoji metų šventė. Kaip sako pats pavadinimas (turbūt nuo *gauti(s)*,

---

* Plg. sanskr. *rīta*, avestos *arta*, graik. *rythmos*, lot. *ritus*; lėkštėjančia eile išrikiuota indoeuropiškoji kosminės darnos samprata kildintina iš *rėdos*, kurios subtilia poetine vizija yra *rytas*.

** Visame tekste pirmasis skaitmuo skliausteliuose žymi literatūros sąrašo numerį, o antrasis – nurodo knygos puslapį. Kiekvienos dalies pabaigoje pateiktas atskiras literatūros sąrašas. Įvado ir Vestuvių virsmo literatūros sąrašas bendras.

gyvėti, gaivėti), ji yra atgajos, gaivos, gimimo, įžengimo į Gajōs pasaulį šventė.

Vis kaitrėjanti saulė brandina žolynus, vis sunkyn svyra javų varpos. Ir štai po keturių mėnesių, birželio pabaigoje pasiekiamas kupōs taškas. Tai lūžis augalo gyvenime, atsispindintis lietuvių kalboje kaip vadinamasis **nokti** – **nykti** dėsniis (38; 70; apie jį – kiek vėliau). Augalas subręsta tiek, kad jau gali pradėti, rasdinti naują gyvastį. Rasoja rugiai – virš lauko plūko žiedadulkių debesis. **Rasa** – tai atsiradimo, *rastiēs*, prasidėjimo, pradžios misterija. Kartu ji yra kosminės dramos kulminacija. Saulės spinduliai nuo šiol vis mažiau bešildys žemę, dienos trauksis, o naktys ilgės, kol ateis **Ilgės**. Atlikusi savo didžiąją paskirtį – davusi naują gyvybę, augalo būtis palinksta į marōs pusę. **Ilgės** yra vartai į *marōs* pasaulį, amžinąją rimtį (plg. *rim*–ti / *mir*–ti), kur paliege, pasiligoję būties šešėliai lūgoja, ilgisi būtosios saulės šviesos, gajōs gaivesio. Tamsa vis tirštėja, pasaulis smenga pragarmėn, kol didysis Rėdos ratas (žr. 3-ią brėž.) pasiekia žemiausiąją tašką. Tai **Kalėdos***, didžiausio gamtos nusikalėjimo, nuovargio taškas, *marōs* pergalės valanda. Būtent šitokioje būklėje pasaulį išvydo atėjęs kūdikėlis Jėzus – jo žemiausiame taške, duobėje. Bet Kalėdos – ir vilties pradžia. Prakartėlės jaukumoje glūdintis pažadas, *salvator*, įsuka Rėdos ratą aukštyn. Kaip tik Kūčių vakarą įvyksta didysis lūžis** – aukštyn, į šviesą, į viltį. Tačiau baltiškiosios ikikristinės Kalėdos tėra tik repeticija, tik atkartojimas to, kas dar bus. Atkutęs, atgavęs žalią galią daigas laužia sniego plūtą, šlaituose vėl žybčioja mėlyni

---

* *Kalėda, kalėdos* gali būti kilę iš *kalėti* ‘nuvargti, nykti’ (‘stelbti, gožti’ – *Piktžolės javus nukalėjo* – LKŽ). Plg. *kalėjimas (kalėjas)*, t. p. pavardes – pravardes *Kalenda, Kalanta*. Tad ikikristinės Kalėdos – nusikalėjimo, visuotinio – gamtos ir žmogaus – nuovargio taškas. Kildinimas iš lotyniškosios *calendae* etimologine prasme būtų antrinis.

** Plg. *kūsti* ‘liesėti’ ir *kusti* ‘atkusti, atgyti’.

žibučių žybsniai. Ir vėl iš pradžios – Gavėnia, atgaja, gaiva. Gyvybės ratas sukasi.

O kaip yra su žmogaus būtimi, įsukta į šį ratą, į karmos sąpastus? Ar žmogus – tik gamtos dalis? Ar negali žmogiškoji įstanga atlikti žygdarbį – ištrūkti iš šio užburto rato, rasti prieš-priešos **nokti** – **nykti** viršsprendinį?

Rasos taške žmogiškoji būtybė, susikaudama šventintame rate su blogiu akis į akį, kartais laimėdavo šią kovą. Pražysdavo paparčio žiedas ir vydūnas – epoptas* įgydavo *vėdq*, vieną iš dieviškumo matmenų. Ar tai būdavo *marōs* pergalejimas? *Skaistōs* liepsnoje išsilydydavo ugnies – vandens prieštara ir amžinybės kvapsnis iš stebuklinga, nedeginančia liepsna žeruojančio paparčio žiedo įziebdavo viltį. Bet ši viltis taip ir pasilikdavo *esōj*, neįgydama formos, neišibūtindama. Iš čia – *aisà*, *esōs* liūdesys, kurio tiek daug pirmapradėje gamtoje.

Ir tik žaibo kirtis virš Golgotos, tik sukruvintų lūpų šnabždesys: *Atlikta!* – pirmą kartą visatos istorijoje pralaužė karmos kaukolę, mirtinai ją sužeisdamas. *Atlikta!* – ir Rasos nakties pažadas įgyja kūną, formą, būtį. Įspausta į Atpirkimo skvarmą**, Rasos esa pavirsta mažu baltu skritulėliu, kurį kiekvienas krikščionis kasdien gali ragauti.

Tokia būtų universalioji, kosminė Rėdos rato ridà. Žmogaus plotmėje **Užgavėnės, Rasa** ir **Ilgės** atsispindi kaip gimimas (krikštynos), vestuvės ir mirtis (laidotuvės). Tai trys svarbiausi

---

* *Epoptas* – aukščiausio laipsnio pašvęstasis eleuzinijū, Rasos graikiškojo varianto, šventėje; *opteyo* (gr.) ‘žiūrėti’; tad *epoptas* ‘žiūrįs, vydįs, vydūnas’.

** Jau buvo minėta, kad *skvarma* – forma, tiksliau, matrica (*Supilk tešlą į skvarmą* – LKŽ). Gražintinas į kalbos kasdieną originalus senžodis. Paaiškina mūsų formos sampratą – suvokiame formą kaip matricą, iš vidaus, iš *esōs* pozicijų (kilęs iš *skverbtis*?).

virsmo taškai žmogaus gyvenime, apsprendžiantys visą žmogiškąją būtį, apimantys visą regimąją jos skalę. Todėl tokia svarbi yra **virsmo** samprata.

Žmogaus gyvenimas yra seka virsmų, kuriuos jungia ilgi, palyginti pastovūs laikotarpiai, tokie kaip vaikystė, seserystė, moterystė. Šie statiški žmogaus gyvenimo tarpsniai yra palyginus mažai pavojingi etine prasme, nes prateka papročių nustatyta ir saugoma dorinės kultūros vaga. Tačiau virsmo taške asmuo atsiranda akis į akį su chaosu. Žmogus čia lieka vienas, ir **pats** turi pasirinkti tarp gėrio ir blogio. Todėl ir iškyla chaoso grėsmė. Kad nedarna neišsiveržtų į bendruomenės būtį, virsmo sritis žmogaus gyvenime būdavo griežtai tvarkoma ir apribojama. Tai esminis doros kultūros uždavinys. Griežtai kalbant galima tarti, kad doros kultūra ir yra mokymas įveikti virsmo taškus.

Ritualo prasme visi trys virsmo taškai žmogaus gyvenime – krikštynos, vestuvės ir laidotuvės – yra tapatūs. Visuose juose rasime *lango*, kaip įėjimo į virsmo sritį, *suolo*, kaip pasiruošimo tylai, *tilto*, kaip jungties čia – anapus įvaizdžius. Jie visi trys susideda iš pasiruošimo virsmui, jo viršūnės (kulminacijos) ir palaipsnio išėjimo iš virsmo srities; panašumai tiek būdingi, kad trūkstamus etapus galime atspėti.

VESTUVĖS. Pradėkime nuo vestuvių. Kaip niekur kitur, baltiškos vestuvės yra išlaikiusios ne tik svarbiausias ritualines nuostatas, bet ir esmės slėpinį. Kodėl mūsų vestuvės yra tokios liūdnos? Kodėl jose verkia ne tik nuotaka, jaunoji, bet ir jaunasis*?

---

* *Ir jaunikis, išvažiudamas iš savo namų, vis dėlto atsisveikina ne tik su tėvais, bet ir su visais kitais, dideliais ir mažais. Kartais gal ir ašarą kokią išspaudžia* (9; 213).

*Verkė seselė,
Verkė jaunoji
Per aslelę eidama,
Į suolelį sėsdama.*

*Verkė brolelis,
Verkė jaunasis
Per aslelę eidamas,
Į suolelį sėsdamas.*

Jei jaunosios ašaras galima bent psichologiškai paaiškinti, tai jaunojo, bernelio ašaros mums jau yra nebesuprantamos. Juk klajoklių, vyriškų tautų vestuvės tėra linksma puota. Todėl taip svarbu yra įsigilinti į baltiškųjų vestuvių esmę, į šią *gajōs* ir *marōs*, lūžio **nokti** – **nykti** dramą. Vestuvės yra baltų kultūros vainikas, piramidės viršūnė, jos didysis kūrinys, *opera magnum*. Šis įspūdingas gyvenimo vaidinimas vykdavo dalyvaujant visiems kaimo – kiemo – šeimos žmonėms. Pagrindiniai veikėjai buvo ne tik vaidmenų atlikėjai, bet ir čia pat, kaimo akivaizdoje, sprendė egzistencinį uždavinį – *marōs* nugalėjimą, būti ar nebūti. Iš esmės vestuvės yra **Rasos** formulės – *sena ugnis gesinama švariu vandeniu ir šventu būdu kuriama nauja ugnis* – apraiška žmogaus plotmėje. Metafizinis liūdesys lietuviškose vestuvėse yra nenoras palikti gaivōs sritį, amžino žalumo šalį, nenoras pražysti, žydėti, nes *žydėti* yra kartu ir *žiedėti*, džiūti. Iš esmės tai prarasto rojaus ilgesys, kurį nusako tėvelio dvaro įvaizdis, kur taip gražu, kur *pōva* vaikšto, rojaus paukštis, ir kursai regimas tarsi iš nostalgisškų aukštumų, pro pušų viršūnes. Tai tas pats Oskaro Milašiaus, metafizinio lietuivio, giliai įžvelgtas nenoras *prabangos liūdnos* – *subręsti*.

Tai *aisa*, esōs liūdesys, formos, kaip artėjimo į marą, baimė...

MARTAVIMAS. Išteka vyresnioji sesuo ir jaunesnioji sodinama į marčių suolą. Tai – įžanga į virsmo sritį, į *martavimą*. Marčios sąvoka dabar jau išblukusi ir tereiškia sūnaus žmoną. Iš tikro martavimas prasidėdavo *lalavimo* apeigomis, pakėlimu, pagarsinimu į marčias (*lalėti* reiškia ‘garsiai kalbėti, klegėti’) arba ištekėjus vyresniajai seseriai. Baigdavosi martavimas pagimdžius pirmąjį kūdikį (tiksliau

pravodijimu arba įvedybomis, įvesdinimu bažnyčion). Lala-
vimo apeigose ypač ryški *lango* semantika.

LANGAS. Tai įžengimo į virsmo sritis simbolis (Rasoje jo atitikmuo būtų per šventes, vestuves ar krikštynas dabinaimi *vartai*: plg. *virsti*): *Gaspadorius atsidarė langą ir kiek čia lalauninkų buvo, tai jis jiems po alvą brangvynio ir štukelį pyrago išdavė per langą* (išryškinta mūsų, – 59; 370). Tas pat ir krikštynose: *Kūdikį nešančioji kūma su juo* (kūdikiu – mūsų pastaba) *prie vežimo eina ne pro duris, bet išeina iš trobos be kūdikio ir ateina prie lango, pro kurį jai paduodamas kūdikis* (išryškinta mūsų, – 59; 144). Taip pat ir laidotuvėse galima aptikti šio papročio liekanų: antai, vandenį, kuriuo buvo apiplautas numirėlis, galima išpilti tik per langą, bet jokių būdu neleidžiama išnešti indą pro duris. Lango yra archetipinis visos žmonijos įvaizdis ir mitologų aiškinamas kaip *realizuojantis semantines opozicijas vidinis – išorinis, matomas – nematomas* (143; 250). Palyginkime: *...nes mirtis įeina per mūsų langus* (Jer 9, 21). Lietuviškasis lango svarbus tuo, kad pačiame žodyje yra išlikusi nuoroda į sakralinę paskirtį, t. y. jo “nuosavas” veiksmožodis *linkti* greičiausiai nieko bendro neturi su pagaminimo technologija ar ūkine lango paskirtimi ir yra susijęs su gyvenimo vingio, linkio sąvoka (plg. su semantiškai artimu *slenksčio* įvaizdžiu). Iš lietuviškų medinių bažnytėlių frontonų dažnai žvelgia į mus iš anapus, pro trikampį langelį, Dievo Apvaizdos akis.

Grįžkime prie martavimo. Karūnavojamas, pakeliamas į *martus* ir bernelis, nors čia vyrišką liniją sunkiau atsekti, kaip ir dera moteriškojo prado, matricentrinėje baltų kultūroje.

Marti ir marštas sodinami ant *suolelio*. Ankštas yra marčių suolas – jaunesnioji sesuo negali būti pakelta, pagarsinta į marčias, kol neišteka vyresnioji. Šitai galima laikyti viena iš martavimo reglamentavimo priemonių: be ekonominių tikslų, ši prie-

monė turėjo riboti šeimoje ir bendruomenėje potencialaus chaoso židinį, nes martavimas yra savotiškas įžengimas į pavojaus sritį. Tai – žirklys tarp kūniškosios ir etinės brandos, kurias padeda įveikti griežti martavimo rėmai. Pats žodis *marti*, *martas* yra nuoroda į apmarinimą, apvaldymą. Martavimas yra senosios indoeuropiškios išminties liekana. Jis susišaukia su kitos, taip pat gilios etinės kultūros tradicija – tai vedų kultūros terminas *brahmačarija*, nusakantis vieną iš žmogaus gyvenimo tarpsnių, kurio pagrindinis tikslas yra bręstant sukilusios jausmų – geismų ugnies apvaldymas ir sukultūrinimas gana griežtomis priemonėmis. Martavimą reikėtų skirti į du tarpsnius – iki virsmo, t. y. vestuvių, ir povirsminį. Pirmąjį galima būti pavadinti “nokiniu” arba sāliniu, t. y. subtiliu, neprievartiniu paruošimo virsmui laikotarpiu. Čia reikia pakelti *suolo* bylą, kaip pasakytu A. J. Greimas.

SUOLAS. Jis yra visuose trijuose virsmuose. Per krikštynas, *kai visa paruošta, kūmai atsisėda greta ant suolo – truputį atsilsėti, didelėn kelionėn pasirengę* (51; 41). Apie marčių suolą jau rašėme. Vestuvėse, taipogi per gaubtuves *jau navedžiai sodinami ant suolo arba į papuoštą kėdę* (74; 47). Apie vėlių suolelį laidotuvėse užsimena seni šaltiniai – ant jo sėdėjusios vėlės, laukdamos, kol baltu (širmu) žirgu bus perkeltos anapus, į dausas*. Štai kaip autentiškose raudose išvardinami atskiri virsmo tarpsniai: *O atkelkite vėlių vartelius, o atdarykite vėlių dureles, o pasodinkite į vėlių suolelį!*** Ką galėtų reikšti sodinimas ant suolo? Pats tikriausias kelias yra kreiptis tiesiog į žodį. Įdomu, jog vienintelis suolui tinkamas veiksmožodis yra *salti* (*sāla*, *sālo*), nieko bendro su sėdėjimu netu-

---

* Ar nebus šis dausų raitelis, mediatorius, Vyties prafenomenu, o Vytis jo “kšatrijišku” variantu?

** Varteliai, durys yra *lango* variantai.

rijs. Jo reikšmių skalę pagal LKŽ galima suskirstyti į du srautus: 1) ‘darytis saldžiam’: *Salykla sãla, nepraveizëk*; 2) ‘silpti, alpëti’ (sinonimai *tižti, leistis*). Tad *salti* – saldžiai alpëti, t. y. pereiti į savotiškã euforinẽ bûsenã. Kaip tik šitokia ir turi bûti priešvirsminë jausena. Todël *suolas* – tai vieta, kur *sãlama**, nokstama, ruošiamasi virsmui, ÷jimui per tylos tiltã. Prielaidã sustiprina rusų *Присядем и помолчим перед дорогой* ‘Prisëskim ir patylëkim prieš kelionẽ’ (plg. kûmų prisëdimã ant suolo *prieš didžią kelionẽ*). Vël susiduriame su įstabia baltų senovës gelme – paprasčiausias, kasdieninis buities rakandas pasirodo beturis ne tik sakraliã paskirtį, bet ir savo pavadinime jã įslaptinẽs**.

ROMÀ. Bûtina pasiruošimo virsmui sãlyga yra vidinẽ rimtis, susitaikymas. Per *palankynas*, t. y. naujagimio motinos lankymã, *lankyti eidavo kiekviena; kuri neateina, laikoma supykusia ar ‘unarauna’*(...); *lankyti reikia bûtinai, nežiũrint kokie santykiai* (47; 223). Per vestuves, prieš išvažiudama į bažnyçiã, nuotaka *atsideivoja*, atsiprašo, atsisveikina su namiškiais, *puldama po kojų tãvams, giminẽms ir žẽdnam svečiui ir namiškiams kloniojasi su ašaromis* (45; 330). Treçiajame virsme – iš *gajos* į *marã* – ypatingai ryškus ir dvelkiantis *naturaliter christiana**** dvasia, paskutinio patepimo provaizdžiu yra ligonių lankymo paprotys, T. Lepnerio aprašy-

---

* Plg. gulti – guolis; vieta, kur gulime – guolis, vieta, kur *sãlama* – *suolas*.

** Archainis suolo protëvis ar tik nebus akmuo: motina, norëdama atjunkyti kûdikį (išëjimas iš virsmo srities), sëdasi ant akmenëlio; plg. dainos žodžius: *Ant to kalno / ant aukštojo / guli pilkas akmenëlis / ant to pilko akmenëlio / sëdi tãvas motinëlë / sëdëdami gailiai verkia / sa sũnelį karën rengia*. Akmens šalta rimtis ir statika – tinkami sãlimo bûsenos palydovai.

*** *Anima naturaliter christiana* – lot. ‘Siela, iš prigimties krikščioniška’ (Tertulianas).

tas kaip *mirties alus* (*sterbe–Allus*). Dar Gvagnini 1578 m. aprašo, kad lietuviai, prūsai ir žemaičiai, jausdami artėjančią mirtį, sukviečia artimuosius bičiulius bei kaimynus ant šviežio alaus, atsiprašo kiekvieno, su visais susitaiko, atsiteisia, juos palaimina. Vidinė rimtis, roma – tai etinė tyla, kuri pasiekama per *lydq**, visuotinį atleidimą.

VIENUMA. Artėja virsmo viršūnė, kulminacija. Kaip ir Getsemanės sodo vienišasai, virsiantysis turi pasitraukti į vienumą, atsiskirti. Niekas negalės jam padėti, nes pasirinkime tarp gėrio ir blogio žmogus turi likti vienas; jo *taip* arba *netarnausiu* turi būti ištartas absoliučios vienumos pilnatvėje, visiškoje nepriklausomybėje. Tai – *izoliacija*, atsiskyrimas nuo *profanum***. **Rasoje** šitai įvykdoma šventinta žvake ar šermukšnio lazda apibrėžiant apie save ratą, *sacrum**** sritį, iš kurios nevalia išeiti. Vestuvėse tai atitinka *gobtuvių* ritualą: *Rytprūsių Lietuvoje dar XIX a. pirmoje pusėje per vestuvių apeigas, giedant giesmę, vesdavo nuotaką į gėlių darželį, čia ją, atsiklaupusią ant rūtų lysvės, artimas giminaitis irgi apsiausdavo didele balto audeklo skara* (55; 161) (rūta = papartis; šventintas ratas = gobtuvas). Gobtuvas, krikšto marškinėliai, baltoji laidotuvių drobulė**** – tai vis atsiribojimo (izoliacijos), žengimo į vienumos šalį simboliai. Kartu šis baltas audeklas, kaip ir ratas, buvo šventa sritis, saugojusi nuo pikto jėgų.

---

* plg. *tyl–a / lyd–a*.

** *Profanum* – lot. ‘esaš už šventyklos ribų’, t. y. ne pašventintoje, ne *sacrum* erdvėje.

*** *Sacrum* – iš lot. *sacer* ‘šventenybė, šventumas, šventė, šventimas’.

**** To reliktas yra kai kur išlikęs karsto gaubimas baltu audeklu. Dar palyginkime: *Jei kūdikėlis miršta, įkapėms apvelkami krikšto marškinėliai* (76; 97). Šermukšnio vytele *apraižoma* (apibrėžiamas ratas) aplink lopšį, surikus kūdikiui (76; 91) – Rasos rato sinonimas.

Ypatingai įsidėmėtina, kad oracijose, sakomose prieš gaubimą, per jaunavedžių susikeitimą vainikais, yra minimas Marijos vardas: *Liaukitės kalbėti, griežti, šokti, nutilkit nors Marijos minutėlę...* (45; 325). Marijos minutėlė (*adynėlė*) minima ir kituose tautosakos šaltiniuose (79; 172, 175 ir 24; 222). Merkinės apyl. vestuviniukams atėjus į bažnyčią, jaunosios pulkelis atsiskiria ir pirmiausia klaupiasi prie švč. Mergelės Marijos altoriaus (102; 213). Ar tai atsitiktinumas? Dirbtinis intarpas ar natūralios nuojautos pašnibždėta gili krikščioniškųjų slėpinių nuovoka?

SKAISTA. Mūsų kalboje galioja įstabus dėsniumas: **visi lietuviški vešlumą – brandą reiškiantys žodžiai turi savo dvynius – priešpriešas** (38; 71): *nokti – nykti, tarpti – tirpti, kūpėti – keipti, lapoti – leipti, gyvėti – geibti, kermėti ‘vešėti’ – kirmyti, kusti ‘gyvėti’ – kūsti ‘liesėti’, dygti – daigoti ‘naikinti’, stiebtis, stypti – stipti, žydėti – žiedėti ‘džiūti’, kresėti ‘žydėti’ – kriošti, vešėti – vysti, želti – žilti**. Labai svarbu, kad šis dėsniumas (pavadinome jį **nokti – nykti** dėsniumu), kurio kitose indoeuropiečių (*ide*) kalbose yra išlikę tik fragmentai, nuolaužos, lietuvių kalboje galioja absoliučiai, t. y. be jokių išimčių – nerasime nė vieno kupojimą, vešėjimą reiškiančio žodžio be savo priešpriešos – skaitytojas tai gali patikrinti. Šitai dar kartą rodo lietuvių (baltų) kalbos skirtybę nuo visų kitų *ide* kalbų darnos – chaoso, centro – periferijos prasme (plačiau žr. p. 55).

Ką tai galėtų reikšti? Tame pačiame priebalsiniame skelete sugyvena *gyvėti* ir *geibti*, *gyvybė* ir *mirtis*. Šitaip mūsų kalboje yra įrėžta giliausia gajės tragika: *gyvybė*, pasiekusi aukščiausią *gajės* laipsnį – *kupōs* tašką – pradeda naują *gyvastį* ir tuo pačiu pasirašo sau mirties nuosprendį, palinksta *marōs* pusėn.

---

* Sudėtingesnis atvejis: *augti – ižti, eižėti; ingti ‘plikti’*.

Ar yra išeitis iš šio nevirties rato, iš *maros* gniaužtų? Jotvingiai, šitie baltų iranėnai, sukaupę savo istorijoje visą baltų vyro tragizmą – žūti, pasiaukoti, kad išliktų matricentrinė baltiškoji dvasia – vadino žmogų *mardos*, t. y. *mirtingasai* (plg. iranėnų Avestos žmogaus pavadinimą *gaya – martan*, t. y. ‘mirtinga gaja’). Bet prisiminkime vieną giliausių naujųjų laikų baltų kultūros paminklų – karių kapines, *Brálu kapi* Rygos pakraštyje, jų metafizinį didingumą, kurį sukuria mirė ar mirties miegu miegantys raiteliai ant mirusių žirgų. Čia mirtis – kaip milžinkapio karžygio sapnas, gilus ir taurus, o ne germaniškojo *bersero** kruvinas *trink blut*** šėlas ar ispaniškoji desperatiška vyriškumo fiesta. Mūsų gyvybės – mirties priešprieša greičiau suvokiama kaip sąsajos, darnos nuojauta, sprendinio viltis. Baltų žmogui mirtis nėra chaosas ar juoda nebūtis, bet kažkas kita, šviesu ir liūdna. Todėl mūsų gedulo spalva yra balta, o ne juoda. Todėl ta pati baltoji drobulė dengia ir mažą kūdikį per krikštą, ir nuotaką per gaubtuves, ir mirusįjį. Tad kaip *gajōs – marōs* viršsprendinio ieškojo baltų žmogus?

Atsakymo į šį klausimą ieškokime Rasoje. Rasos šventės esmė slypi paparčio žiedo pražydėjime, **prasadėjimo per skais-tą**, skais-tos misterijoje. **Skaista yra amžinas žydėjimas**. Tik skais-tos žaidre pražydusi meilė yra nemirtinga – taip atsiveria šis slėpinys Rasos šventėjams, todėl skaista ir yra *gajōs – marōs* priešpriešos viršsprendinys, įgalinantis ištrūkti Rasos taške iš Rėdos rato nelaisvės. Rasos žynys – vydūnas įgyja ne tik gėrio ir blogio išvalgą, bet ir tam tikrą nemirtingumo, amžinybės kvapsnį. Panašiai krikščionių šventasis, dar gyvas būdamas, savaip jau gyvena Dangaus Karalystėje (...*neieškokite ir nevarkite – Dangaus karalystė yra jumyse*...). Nors ir jiems galioja

---

* *Berseras* – skandinavų epe kautynių įkarštyje beveik išprotėjęs, įėjęs į transą karys, nekreipias dėmesio į žaidzas ir todėl nenugalimas.

** *Gerk kraują* (vok.) – užrašas ant germaniško kalavijo.

fizinės mirties dėsnis, tačiau transcendentine prasme marės pradai jau esti palaužtas, nors tikrąją pergalę prieš mirtį paskelbė tik Velykų ryto varpai.

Tad skaistoje galima išvelgti būsimos Kristaus pergalės pažadą. Užtat tokia svarbi yra skaistės kultūrų patirtis. Logos'o žmogui etiką atstoja draudimas, tabū, todėl tabuistinės kultūros tesugeba drausti, neleisti ir neigti*. Skaista jam nesuprantama ir net kenksminga, smerktina – neturima net tokio žodžio. Visa Logos'o žmogaus kūrybinė energija nukreipta į išorinio pasaulio pažinimą, todėl jo etinė kultūra perdėm formali, skurdi ir vienašališka; negatyvi, nes kaip metodą taiko draudimą. Puoselėti ir gaivinti dorės daigą žmoguje temoka skaistos kultūra. Deja, krikščionybėje dar daug tabuistinio mentaliteto, atsinešto iš Logos'o kultūrų tėvynės – Viduržemio jūros pakraščių. Bet iš kitos pusės, katalikiškoji celibato nuostata, atrodo, yra susiformavusi krikščionybei plintant į Ethos'o kultūrų sritį, į miškus *į šiaurę nuo Alpių* (H. Krahe). Ortodoksijoje celibatas liko gyvuoti ne tokia griežta forma ir buvo paneigtas vyriškojo prado, paviršutiniškai "logosizuotoje" germanų kultūroje. Gi matricentrinė lotyniškoji *Latijaus*, ikiimperinės Romos dvasia gerai išlaikė visą skaistybės, *castitas*, vaivorykštę: *castus* tai ne tik 'skaistus, švarus, nekaltas', bet ir 'ištikimas, kilnus, nesavanaudis, teisingas', netgi 'dievotas' ir 'šventas'; *castimonia* – 'ritualinė kūno švara; pasninkas; dora'. Lietuviškąjį *skaistus* (*skaistrus*) galima permąstyti per pačią žodžio sandarą, jo skerspjūvį: *aisa*, metafizinis būties liūdesys, drastiško, tragiškojo *tr*** yra paverčiamas *aistra*; *k*, šis sukietėjęs *s**** įkalina, išaldo, sutramdo aistros liepsną, uždaro ją *kaitros***** kiaute, kurią sakrališkoji *s*

---

* Arba, geriausiu atveju, išslaptinti, paversti ezoteriniu mokymu.

** *tr* sklaido – *trokšti, trikti, trenkti* ir t. t.

*** *Satem* (šimtas) – lot. *centum*; širdis – *kardia*.

**** *Aitra* – žemas potraukis, kūno lygmuo; *aistra* – jausmų lygmuo.

galutinai perkeičia ir sudvasina, išskaidrina iki *skaistōs*. Ugnies ir vandens priešprieša šiame įstabiaame mūsų kultūros žodyje įgyja tokią darną, kad *skaistus* tinka ir pirmajam trapiam ledui, *tyrōs* įvaizdžiui – *skaistledis*, ir rausviems, drovumo ugnies nutvilkytiems mergaitės skruostams: *Žiūrėsim martelei in akeles / ar skaistų veidelių ar raudonų*.

Vestuvės, kaip minėta, yra **Rasos** projekcija į žmogaus plotmę. Ar *skaistōs* principas galioja ir vestuvėms?

Paminėkime vieną paslaptinę ir užmirštą vestuvių veikėją, kadaise atlikdavusį jose pagrindinį vaidmenį. Senųjų lietuviškų vestuvių aprašymuose sutinkamas *marčelga* (*maršalga*, *maršelga*, *maršalka*) vėliau supainiojamas su piršliu*, kol dviprasmiškas piršlio vaidmuo visai marčelga** išstumia. Kiek galima spręsti iš senųjų šaltinių, marčelga, martys yra buvęs vestuvių tvarkdariu, savotišku ceremonmeisteriu***.

Bet ar tik šitokia buvusi jo paskirtis? Lietuviškose pasakose dažnai yra sutinkamas veikėjas, apibūdinamas įvairiai – *senukas*, *šventasis*, *ištikimas tarnas*, kuris pirmąją vestuvių naktį *išvaro iš merginos velnius, iškrato bjaurybes (žalčius, gyvates, rupūžes), užmuša jaunavedžių miegamajam pasislėpusį slobiną, žaltį ir pan., ir tik po to prasideda laimingas sutuoktinių gyvenimas* (107; 152). Ar nebus tai tikroji marčelgos paskirtis, t. y. mokymas išvengti chaoso, išlaikyti skaistą. Tai patvirtintų ir induizmo tradicija – *Rigvedose* aprašomos sugultuvės, trukdavusios net keturias naktis; tris pirmąsias naktis būdavo mokoma skaistos – neįsileisti geismo kūniškoje jungtyje. Deivė *Visvasu***** saugojo jaunuosius nuo intymių santy-

---

* Kartais *kviesliu*, *suolsėdžiu*.

** *Marčelga* turbūt galima atstatyti kaip *martys* (*vertelga* – *verteiva*; *kareivis* – *karys*, tad *marčelga* = *martys*?).

*** Plg. *maršalką* bažnyčioje, t. p. europinį *maršalą*. Ar nebus jie vediniai iš *martys*?

**** Visur esanti; atnešanti pasveikimą, gydanti (sanskrit.).

kių, kol jie doriškai nesubręsdavo kūniškai jungčiai. Taip, matyt, ir lietuviškųjų vestuvių marčelgos pareigos buvo pamokyti jaunosius dorinės kultūros pagrindų jungtusių naktį*. Tad marčelga – martys įsirašo šalia marčios ir marto kaip martavimo semantinės sklaidos garbingiausias narys, pažadintų jausmų – geismų sutvarkymo, sukultūrinimo žinovas ir mokytojas. Sprendžiant iš apibūdinimų (*senelis, šventas žmogus*), tai turėjęs būti aukštos doros vyresnio amžiaus žmogus, suvokiąs savo atsakomybę. Kaip matysime vėliau, martys priklauso garbingam *tiltininkų*, javaro žmonių, virsmo žinovų luomui. Martys, *draugas teisybės* (45; 325), turėjo gerai žinoti **dorės** kultūros paslaptis.

*

*...ir papūtė šiaurus vėjas
ir nupūtė rasele nuo rūtytėlių...*

Jei rūtų vainikas yra skaistybės ženklas, tai rasa, kurią nuo vainikėlio nukrečia šiaurus vėjas, yra pati **tyra**, neliečybė, *immaculata*. Skaistybė išlieka, nors rasą šiaurus moteriškosios nedalios vėjas nukrečia, nupurto. Koks gaivalingas yra tasai nenoras išeiti iš amžinosios žalumos, iš gaivės šalies, *seserystės* – *šaišavos* (sanskrit.) sodų, kur tvyro pirmųkštės tyrumės rojus; iš tėvelio dvaro, matomo tarsi iš aukštai, iš kažkokio pakylėto taško, pro pušų viršūnes – lyg tolina ir tolstanti, lyg niekada nebegrižtanti laimės sala... Tasai *aisōs* liūdesys, skundas, toji amžina baltų moters gėla – viena iš archetipinių visos žmonijos gelmių.

Tyra negrižta, skaista išlieka. Kad tai nėra mokytų mandravojimas, rodo dar visai neseni dalykai – antai vienos paskaitų klausytojos liudijimu, 1986 m. Panevėžio apyl. moteriškė, dešimties vaikų motina prašėsi palaidojama su rūtų vainiku.

---

* Tokios pat gal buvusios ir *maršalkinės svočios* pareigos.

Natūrali nuojauta leido sieti senąją, baltišką skaistos nuovoką su Nekalto Prasiidėjimo slėpiniu – mergaitę *prasiidėsiant pirmoms mėnesinėms, nusivesdavo Nekalto Prasiidėjimo šventėje į bažnyčią ir, jai nežinant, motina meldavosi ir prašydavo elgetas pasimelsti ta intencija* (47; 205). Gobtuvių apeigoje jaunajai į dešinę ranką paduodama uždegta žvakė, į kairiąją – balta, skarelė, *už katros paėmęs piršlys veda į seklyčią, ir visi eina giedodami: Marija, būk pagarbinta** (45; 368). Apie merginą, neprižiūrinčią ir nepuoselejančią rūtų darželio, sakoma, kad ji *nemyli Marijos* (85; 26). Dar prisiminkime jau minėtą tylos minutę vestuvėse, *Marijos adynėlę*, kai nuotaka taip primena Nekaltai Pradėtąją, mūsų *rosa mystica***.

Jei skaistybė būdavo užlaikoma ir po vestuvių, tai nestebina ir nuometo panašumas į vienuolės gobtuvą (iš kurio pastarasis turbūt ir kilęs). Kaip vienuolės, Kristaus sužadėtinės gobtuvas, taip ir nuometas turėjęs būti be dėmelės, net ir dirbant buities darbus. Jis lydėjęs moterį lig mirties. Taip ir gailastingoji sesuo – vienuolė, dirbdama pačius nešvariausius darbus ligoninėje, išlaikydavo gobtuvą baltą ir nesuteptą, visada švarų ir iškrakmolytą. Kaip ir vienuolės, moters – motinos veidas tarsi balta drobe įrėmintas altorius švytėdavo visoje jos sunkioje kasdienybėje. Tokios ir būta jo prasmės – pakylėti, atskirti bent iš dalies nuo kasdienybės *profanum*.

TYLA IR TILTAS. Artėjant virsmo viršūnei susiduriame su **tyla**. *Kai veža krikštyti, važiuojantieji laikosi pritinkan-*

---

* Giesmė, užbaigianti pirmąją, džiaugsmingąją giedamojo Mergelės Marijos rožyno dalį.

** Viso to fone nesunku suabejoti vien semitiška *Marijos* vardo kilme (*mar-ti*, latvių folkloro dievybė *Mara* ir t. t.), tuo labiau, jei prisiminsime iš apokrifinių šaltinių žinomus Marijos aplinkos ryšius su esėjais, neabejotinai patyrusiais stiprią Indoeuropos įtaką tiek etinėje srityje, tiek genetiškai. Tad *Mar-* šaknies kilmę galima aiškinti ir iš *nostratinių* kalbų pozicijų.

čios tylos ir rimties, kaip bažnyčioj (...); stuboj, kur daromi pasiruošimai priimti grįžtantiems, svečiai susirenka netardami nė žodžio, netgi pasisveikina tylomis. Šitoji tyla trunka tol, kol nešančioji kūma (...) padeda kūdikį į gimdyvės lovą. Tik dabar svečiai sveikinasi su kūdikio tėvais ir savo tarpe (59; 144). Apie tylą, tylos minutę vestuvėse jau kalbėjome. Laidotuvėse, mirties akimirką ir po jos namuose *vengiama bet kokio triukšmo – stengiamasi nekapoti malkų, tyliai tarpusavyje kalbėtis, tyliai darinėjamos durys* (112; 135). Virsmo akimirka, pats virsmas yra *transcensas*, ėjimas iš čia į anapus, per nulio tašką. Virsmo akimirką viskas verčiasi, keičiasi, viskas pereina į kitą koordinačių sistemą, tad nulio taškas, tyla yra būtini – veiksmo, jausmo, minties tyla, netgi sąžinės. Kad būtų įeita į tylos būklę, reikalingas ilgas pasiruošimas – sūlimas, marinimas, toliau visapusiškas atskirtumas, izoliacija, kol pakimbama nebūties taške – ant **tilto** tarp dviejų krantų, perėjimo taško, tylos viešpatijoje*. Todėl neturėtų stebinti *tilto* kildinimas iš *tilti*, *tylėti*. Tiesiog čia vėl susiduriame su vienu iš šventų lietuviškų žodžių, tokių kaip *vartai*, *langas*, *suolas*, *duona*, kurie, būdami kasdieniai ir įprasti, buitiniai, tuo pat metu yra kilę iš sakralaus pobūdžio veiksmožodžių**. Iš tiesų, vienintelis “tinkamas” *tiltui* veiksmožodis yra *tilti* (plg. *gulėti – gultas*, t. y. kur *gulima*. Atitinkamai *tiltas* – kur *nutylama*, *tylima*). Tai mums paaiškina paslaptinių *tiltininkų*, žinomų pas senovės prūsus (143; 176), jovaro žmonių*** paskirtį. Tai – tiltų per virsmo sritį, per bedugnę tarp čia ir anapus statyto-

---

* Krikščionis šią gilią ir taurią tylą patiria per Pakylėjimą, didžiojo Virsmo – duonos į kūną, vyno į kraują – akimirką.

** Kitose *ide* kalbose šių žodžių kilmė daugiausia technologinė, t. y. pagal padarymo būdą ar paskirtį.

*** Plg. *jovaro tiltas*, *яворовы люди* (slav.). Jovaras (ievaras) – šventas medis, mėgsta drėgmę, paupius. Tad jovaro tiltas – tai du palinkę ar sujungti medžiai, tarnaujantys kaip tilto arkos (?); ar tiesiog palūžęs medis?

jai. Atrodo, kad pats Romos popiežius yra paveldėjęs iš senojo Latijaus tiltininkų savąjį *Pontifex maximum* – Didžiojo tiltų statytojo titulą*. Šitaip susišaukia Lietuvos – Letijos** ir Latijaus senovė – beveik palemonišku aidu. Ta pati semantinė vaivorykštė randama ir mūsų dainose – jovaro tiltas ar lieptas, per kurį ridinamas žiedas (dar neįspėta alegorija), laivelis (plg. *pon-tonas* – plaukiojančio tilto sudėtinė dalis), o gal net ir ledas. Tai vis jungtys tarp čia ir ten, vieno kranto su kitu.

VIRSMO NEGRĮŽTAMUMAS. *Nė vienas, kuris prideda ranką prie arklo ir žvalgosi atgal, netinka Dievo karalystei* (Lk 9, 62). Virsmui atlikti būtinas ryžtas. Ateitis baigina, praeitis traukia ir vilioja. Tačiau kelio atgal nėra – senoji forma, senasis gyvenimas turi būti atmesti. Kad šitai būtų negrižtama, reikia **sudeginti paskui save tiltus, sunaikinti senąją formą, kad nebūtų kur sugrįžti.**

Krikštynose, kai visa jau paruošta, kūmai atsisėda greta ant suolo *truputį atsilsėti, didelėn kelionėlėn* (! – mūsų šaukt.) *pasirengę*. Tėvas pavaišina juos alaus stikline, kurią alų išgėrę kūmai **sudaužo** į grindis: *Jeį stiklinė sudūžta į smulkius gabalėlius, reiškia laimingai klosis kūdikio gyvenimas, jei į didesnes, sunkesnis bus jo gyvenimo kelias. Jei stiklinės visai nesudužtų ar nors viena jų, būtų labai blogas ženklas – vargti jam lemta visas gyvenimas* (51; 43). Taip pat ir vestuvėse daužoma taurė: *išleidžiant į vyro pusę, svotas viešai meta į aslą qšoti, puodą arba dubenį, kad sudužtų į daug šukių* (47; 205), pajauniai sulaužo *palagą* – vežimą, kuriuo buvo atvežta nuotaka. Laidotuvėse Prūsijos Lietuvoje po vežimo ratais būdavo metamas puodas, kuriame buvo numirė-

---

* Plg. *pontifikalinės* mišios; *Pontifex minoris* – vyskupas, ‘mažasis tiltininkas’.

** Senasis Latvijos pavadinimas (pagal Henriką Latvi).

lio prausynų vanduo. Taip išaiškėja paplitusio posakio – *šukės laimę neša* – prasmė, šiaip jau nebesuprantama. Senosios formos naikinimas – tai atsisveikinimas su praeitimi, tiltų į ją sudeginimas, virsmo negrižtamumo laiduotojas. Priešingu atveju kyla chaoso grėsmė – atkritimo į sėna pavojus.

JAUNŪJŲ LOVA. Įdomi ir svarbi yra sugultuvių lovos vieta bei gamybos būdas. Ji buvo statoma būtinai klėtyje, ne troboje (klėtis – gausdės, kupdės motyvas?). Pati lova buvo savotiška, “vienakojinė” vadinama. *Vienas lovos šonas ir galas įleistas klėties sienon, o kitas laikosi ant vienos labai drūtos kojos, kuri stovi vidury klėties* (išryškinta mūsų, – 9; 261). Šitokia “ašinė” sugultuvių lovos padėtis kelia mintį, ar tik nebus ji centruota *axis mundi*, pasaulio ašies, kurią ir simbolizuoja drūtoji koja, atžvilgiu? Atrodo, lygiai taip centruotas būdavo ir karstas – viduryje kambario. Šitaip su tiltininkų – kūmų, marčio, laidotuvių veikėjų *ligashones* ir *tulisonės**, žinomų iš senųjų raštų – pagalba būdavo įveikiama perėja, virsmo taškas.

PRAUSYNOS. Tuoj po kulminacijos sekdavo **prausynos** – prausiasi jaunieji, prausiamas kūdikis, mazgojamas velionis. Prausynoms, kaip pašventinimui, pakrikštijimui naujam gyvenimui buvo skiriamas didelis dėmesys. Ypatingas yra ir prausynų vanduo, vanduo *baltųjų marių***. Todėl jame pamerkiama šermukšnio šakelė, įmetamas sidabro pinigas ar tiesiog įpilama švento vandens; tą pačią apvalymo, pašventimo reikšmę turi rėtis, per kurią pilamas prausynų vanduo, šitaip paverčiant jį tekančiu, gyvu. Numazgojus prausynų vandens negalima pilti bet kur –

---

* *Plg.* liga, liginti, slaugyti (ligintojai?); *plg.* tyla (tiltininkai, “tylintojai”?).

** *Baltosios marios*, slavų *белые воды* – Šambalos, šventos ir paslaptingos išminčių dvasinės valstybės Himalajuose, sinonimai.

tik *ant kryžkelės arba kryžiatakio* (47; 217); numazgojus lavoną, indas su vandeniu išnešamas būtinai per langą. Išties, iki šiol išsilaikęs lavono mazgojimas neturi jokios higieninės ar kitos prasmės; tai, kad jo tvirtai laikomasi, rodo ritualo svarbą, nors ir nebežinant jo reikšmės. Rasoje gi krikštijimas naujam gyvenimo ciklui – tai prausimasis rytine rasa.

Neblėsta nuojauta, kad mūsų prausynos, šv. Jono* krikštas Jordano vandeniu ir krikščioniškasis kūdikio krikštas – tai sudėtingo Indoeuropos kultūrinio vingio į Palestinos sankryžą ir atgal atskiri etapai. Seniau *pribuvėjos tuoj gimusius, ypač silpnos prigimties kūdikius krikštijo iš vandens (...), kad piktos dvasios neturėtų ant kūdikio galios (...). Jei gimdymas buvo sunkus ir kūdikis gimdamas galėjo mirti, pribuvėja krikštijo iš vandens, kai tik paliesdavo gimstančiojo bet kokią sąnari* (...). *Ir kunigas, krikštydamas kūdikį bažnyčioj, nebekeičia iš vandens krikštijant duotojo vardo* (išryškinta mūsų – 76; 98). Neapleidžia mintis, kad krikščioniškieji krikšto, moterystės, ligonių patepimo sakramentai – tai kažkas jau būta, bet kartu ir nauja – pakylėta, perkeista Eucharistijos, to didžiojo Virsmo.

ŽADINIMAS. Tai tolesnis, paviršminis laikotarpis, išėjimas iš *transo*, apmirimo, apsalimo būsenos, kėlimasis naujam gyvenimui. Prie kūdikio kiekvienam kyta natūralus noras jį prakalbinti, prajuokinti. *Pradedantį augti vaiką veik kiekvienas, jei dar jis nemiega, priėjęs žadina – kalbina (...), kad vaikas juoktųsi, šypsotųsi* (47; 229). Tai labai seno ritualo atgarsiai; toks kūdikio juokinimas taip ir bu-

---

* Šv. Jono Krikštytojo artimumas Indoeuropos kultūrai, tiksliau, zoroastrizmui, nekelia abejonių: dualistinė šviesos – tamsos priešprieša, skaistybės papročių gynimas, kainavęs jam gyvybę ir t. t. Kaip joks kitas šventasis, šv. Jonas Krikštytojas tinka būti Rasos globotoju.

vo vadinamas – *žadinimu**. Juk gimęs kūdikis yra tarsi užmi-
gęs (plg. *gim-ti / mig-ti*) ir jį reikia žadinti, budinti jo jausmus,
pojūčius. Lygiai tokia pati yra marčios juokinimo prasmė po
prausynų – ir didelė garbė būdavo tam, kas sugebėdavo tai
pirmasis. Painesnis yra laidotuvių atvejis: netikėta, bet tik iš pir-
mo žvilgsnio, kad gyvieji mirusiam gali padėti tik mažiau jo gai-
lėdami, užmiršdami, nes *gailėstis neduoda mirusiajam ramy-
bės* (112; 148), trukdo negrįžtamai atlikti virsmą. Velionis, kurio
pernelyg ilgai gailaujama, gali virsti *vėluoku, vaiduliu*, t. y.
vienu iš atkritimo variantų. Neįtikėtina šitai tik paviršutiniškai
žiūrint, iš mūsų sulėkštėjusios pasaulėjautos pozicijų**. Iš tiesų,
užmarštis yra atvirkščias veiksmas žadinimui, visai logiškas
marės zonoje. Užmaršties būtinumą simbolizuoja ir sauja (ar
trys) žemių, beriamos ant karsto***. Su velioniu atsisveikina-
ma būdavo ilgai, bet palaipsniui ir negrįžtamai. Dabartinė siste-
ma tokia: šermenys, ketvirtynos (keturnedėlis), metinės (112;
155). Senovėje mirusysis buvo minimas dažniau: trečią, devin-
tą, dvidešimtą, keturiasdešimtą dieną, po pusės metų ir per me-
tines. Tad **kūdikio žadinimas, marčios juokinimas ir ve-
lionio užmarštis yra tolygūs**. Jų prasmė – išvesti iš virsmi-
nės transo būklės, pabudinti naujai būčiai.

Reikia pasakyti, kad povirsminiame laikotarpyje naudojamos
ir griežtesnės priemonės: kūdikis prievarta atjunkomas nuo
motinos pieno, marti anuojama (*anuoti* – ‘sunkiai, vargiai dirbti’,
plg. *anyta*), stengiamasi nugalėti velionio gailėstį, taip žmogiš-

---

* Peršasi verta dėmesio žodžio *žodis* etimologija. *Atgauti žadą* – ‘atbusti’.
Pradžioje buvo Žodis – atbudimas Dievuje pirmojo kūrybinio impulso,
pradžių pradžia.

** Ši pasaulėjauta pasireiškia antkapių marmurais kapinėse ir pažadais
ant jų; tikrose lietuviškose kapinėse turi stovėti medis, bet ne akmuo.

*** *Žemių išbėrimas ant kapo yra sena magiška priemonė, kuria
mirusysis buvo išvejamas iš gyvųjų tarpo* (112; 152). Šis ir panašūs seno
mūsų papročio aiškinimai *mirusiųjų baimė* – klasikinis pavyzdys pažodinio,
kalkinio tabuistinės kultūros sampratų perkėlimo į mūsų kultūrą.

kus jausmus palenkiant nenumaldomam Rėdos ratui. Baltų žmogus mokėjo puoselėti ir pestyti, bet nevengdavo ir griežtumo; kitaip neišvengtų nedarnos.

Virsmo sritis artėja į pabaigą, apmažta chaoso pavojus; naujoji būtis vis labiau įeina į savo vėžes; virsmo linkis pereina į tiesiąją. Artėja virsmo pabaiga. Gimus vaikui tai – kūdikio *nujunkymas*. Tam skirta daug dėmesio, ypatingai būdavo vengiamą atžindymo* – kodėl, pamatysime. Vestuvėse virsmo srities – *martavimo* – pabaiga yra įvedybos (*pravodijimas*): po kūdikio gimimo motina eina į bažnyčią ir laukia *bobinčiuje*, kol kunigas ją su žvake rankoje įves į bažnyčią**. Laidotuvių virsmo pabaiga yra metinių paminėjimas, kurio metu mirusysis apeigomis atskiriamas nuo gyvųjų (našlė gali tekėti, o našlys – vesti).

Apžvelgėme visą mūsų protėvių ypatingos išminties reiškinių – **virsmą**. Kokia logiška išvalga, kiek šviesios būties gelmių nuovokos reikėjo turėti, kad būtų išlaviruota per **grasūs** slenksčius, chaoso pragarmę! Todėl baltų kultūra ir yra klasikinė *vydijōs*, vidinė, Ethos'o kultūra.

Prisiminkime: baigiasi stabilusis gyvenimo tarpsnis, artėja virsmas ar linkis***, įžengiama į pavojaus sritį. Tai įžanga – *vartai, langas, slenkstis*. Palaipsniui atsijungiama nuo senosios aplinkos – tai *sālimas* (suolas), įėjimo į virsmo transą priemonė. Toliau seka apšivalymas, sąžinės tyla – *romōs būklė, lydà*

---

* Atžindymas – kai nujunkytą kūdikį vėl pradeda žindyti – dėl ligos, įnorio ir t. t.

** Kai kas, remdamasis Senuoju Įstatymu, žydų tradicija, aiškina šį ritualą gimdyvės laikymu “nešvaria”. Baltų kultūros požiūriu tai tėra martavimo pabaiga, niekaip nežeminanti moters; atvirkščiai, ją pašventinanti (žvakė!) moterystei. Anoji samprata yra tabuistinio mąstymo primesta.

*** Iš tiesų reikėtų skirti *virsmą* nuo *linkio*, jo varianto. Rėdos rate (žr. 3-ią brėž.) yra du virsmai, t. y. perėjimai iš *gajos* į *marą* ir atvirkščiai – tai *Užgavėnės* (gimimas, *gim-ti / mig-ti*) ir *Ilgės* (laidotuvės, *mir-ti / rim-ti*) bei du linkiai – *Rasa* (*nokti*, linkis į *nykti*) ir *Kalėdos* (*kūsti* į *kusti*).

visiems, susitaikymas. Būtina atsiskirti, izoliuotis nuo *profanum*, kad įeitum į virsmo *sacrum*, tylos šalį. Sukaupiamas ryžtas negrįžti; atmetama, laužoma senoji forma. Pagaliau viršūnė, kulminacija – *tiltas*. Anapus gyvasis *prausynų* vanduo atgaišina ir pašvenčia naujai būčiai. Kūdikiu *nujunkymas* padeda atbusti ir išeiti iš transo būklės*. Pasirašoma taikos sutartis su naująja aplinka – tai *dovanų dalybos* (ir marčios šokdinimas) vestuvėse, jaunojo pusėje. *Nujunkymu, įvedybombis* ir *metinėmis* žmogus ar jo vėlė įvedami į naują tiesę, į naujos būties krantus, anapusinius.

Būtina dar kartą pabrėžti **dorės** kultūros nedalomumą: doros, virsmo mokymas būdavo perduodamas ne tik per tautosaką, tiltininkus, bet ir per pačią kalbą: virsmo ir linkio sąvokos yra įbūtinotos kalbos žodžio sandaroj. **Virsmą** atitinka priebalsių inversija, perstatymas, virsmas žodžio šaknyje (apie tai bus kalbama plačiau), nusakantis santykį **dieviška // žmogiška**: *Dievas / veid-as; meil-ė / laim-ė; dor-a / rod-a; tyr-a / ryt-as; rėd-a / der-a; tyl-a / lyd-a*; taip pat **čia // anapus**: *mir-ti / rim-ti; gim-ti / mig-ti*; **erdvė // plokštuma**: *talp-us / plat-us; vertikalų // horizontalų*: *gyl-is / lyg-is* ir t. t. Linkį atspindi **nokti – nykti** dėsnis: tų pačių priebalsių rėmuose balsės ar kirčio pagalba įslaptintas *gajōs* linkis *marōs* pusėn (*nokti – nykti*) per Rasą ir atvirksčiai (*kūsti – kusti*) – per Kalėdas. Kad turime reikalą ne su gramatika, bet su sakralia esme, rodo tai, jog buitiniams žodžiams šie virsmai negalioja. Sekantis žingsnis būtų suvokti garso – prasmės ryšį lietuvių kalboje.

VIRSMO GRASA. Bėlieka aptarti tuos atvejus, kai laimi chaosas. Pirmieji krikščionių dvasininkai, atvykę daugiausia iš svetur, buvo priblokšti daugybės laumių, aitvarų, kaukų, žemėpačių ir kitokių dievybių, kuriais baltų žmogus, jų

---

* Ar bent netrukdo prisirišimu, kaip laidotuvių atveju.

nuomone, buvo apgyvendinęs visus kiek slėpiningesnius pašalius. Ar iš tikrųjų taip?

Kaukas, laumės gerosios ir laumės slogutės, aitvaras, gegutė, boba ir bubilas, vėluokas, vaidulys – visa tai yra dorinio chaoso variantai, o ne politeistinės dievybės. Jas pagimdo blogai atliktas virsmas; tai etinės pražangos, gėrio pralaimėjimo padariniai, bet ne religiniai objektai. Tiktai vėliau, palaiptisniui užmirštant tikrąją jų kilmę, ritualui virstant prietaru, šie visai realūs žmogiškos sielos invalidai virsta pamėklėmis, dvasiomis*.

Miręs įščiose kūdikis yra mažas *kaukelis*, kažkas beformio, neišreikšto, embrioniško. *Laumė geroji* – tai moteris, dėl nepriklausančių nuo jos aplinkybių neišgalinti teikti, tekėti, neturinti kur dėti sukaupta ir todėl vagianti svetimus vaikus savajam perkauptam moteriškumui išlieti. *Laumė slogutė* – tai erotizuotas nedarnos variantas – marti, neišlaikiusi skaidrės išbandymo. Ji vaizduojama palaidais plaukais (išpinti kasas – paleisti velnią), kimbanti prie vyrų, prisisapnuojanti kaip *sucuba*. Aitrūs varomas – *aitvaras* – vyriškas variantas šioje srityje, nerandęs sau vietos dėl pažadintos jame ugnies; tačiau įkinkius gali nešti turtus. Moteris, sąmoningai nenorinti teikti, o vien kaupianti – *boba*, išbubėjusi nuo sukaupto, jai atataria senbernis – *bubilas*, nerealizuota vyriška jėga.

Atskirai reikia aptarti atkritėlius. Tai *atžindas* – nujunkytas ir vėl pradėtas žindyti kūdikis. Toksai užaugęs turi *blogą akį*, visokių ydų – senieji mūsų kaimo klebonai tai žinojo ir drausdavo jaunamartes: *Už atžindus bardavosi net kunigai, nes žmogų padaro visą gyvenimą nelaimingą* (47; 225)**. Tokia atkritėlė yra ir *gegutė*, parlekianti į tėvelio dvarą (*Aš pas tavy,*

---

* Nulūžtant, invertuojant dorinei kultūrai – gal net ir religiniais objektais. Ypač tai liečia slavų pasaulį.

** Atžindas “gydomas” šitaip: motina paima jį po pažastimi, atsistoja ant slenkščio (galvute laukan) ir papurškia vandeniu iš burnos; t. y. grąžinama atgal ir virsmo eiga pakartojama (36; 202).

motinėle / gegutėla sugrįšiu), perėjusi virsmą apsimestinai ar vėliau atkritusi; gegutės kompleksu galima paaiškinti daugelį šiuolaikinių skyrybų, kur aktyvioji pusė yra moteris. Toksai atkritėlis, tiksliau niekaip neišeinąs iš virsmo zonos, likęs tarpinėje būsenoje, yra *vėluokas, vaiduoklis*, “dūšia be vietos”. Visiems jiems būdingi nesąmoningi, beprasmiškai veiksmai, rodą tebeesimą transo būsenoj – laumės dirba beprasmiškus, neturinčius pabaigos darbus; tokia yra ir vaiduoklio veikla.

Visa tai patarlių, pasakų, sakmių pavidalu per pasąmonę, omenį būdavo perduodama jaunajai kartai, tokiu būdu perserėjęnt ją nuo blogo virsmo pavojų, mokant teisingai peržengti slenksčius – iš nebūties į būtį, iš nokti į nykti, iš gajdės į marės karaliją. Eilinis kaimo žmogus visko gal ir nežinojo, tai ir nebuvo būtina, užteko sekti paprotine morale, laikytis bendruomeninio gyvenimo rėmų pastoviam gyvenimo tarpsnyje. Pavojaus taškuose budėta *tiltininkų*, išmanančių žmonių – tai krikšto tėvai, *kūmai*, tai vestuvių *martys* laidotuvių *ligashones* ir *tulisonės*.

Dora, doros kultūra iš esmės, giliausiaja prasme yra virsmo kultūra, mokymas atlikti virsmą, įveikti linkį. Čia paprotinė dora priartėja prie asmeninės moralės. Jau esame keletą šios kultūrinio tęstinumo grandinės grandžių pametę. Ar perims naujieji mūsų tiltininkai – katalikų dvasininkai – šią senovės išmintį? Ar bus atgaivinta krikščioniškojo krikšto rasa, senoji etinė mūsų kultūra, **dora** taip, kad pasitarnautų jaunajai Lietuvai? Ar nepadarys jie klaidos, statydami abstraktų krikščionybės rūmą be pamatų, ant smėlio? Norisi kirste įkirsti vieną mintį – bepigū buvo seniesiems mūsų kunigams statyti krikščionybę ant tebegyvų lietuviškojo kaimo dorinės kultūros pamatų. Tada buvo galima jos ir nevertinti, ignoruoti. Dabar kaimo jau nebėra. Tad ant ko statysime?

Vietoj atsakymo pateikiame ištrauką iš (tuomet dar studento) St. Šalkauskio laiško kunigui J. Tumui: *Pasakysiu ir apie tikriausią mūsų būsimąjo darbo įrankį. Jis galima išreikšti*

dvejais žodžiais – tautinis protinimas. Tautinėje mūsų kultūroje esama net tam tikro pamato: yra tai... **rūtų darželis. Čia turime ieškoti tikro mūsų prisikėlimo pradžios. Jei išlikome kiek gyvi per paskutinius amžius, tik vien todėl, kad turėjome savo rūtų darželį. Ir ateityje ne žemės platumu, ne tvirtovių stiprumu ir ne turtų gausumu gyvi būsime. Mes būsime gyvi, turtingi ir tvirti, kol turėsime savo rūtų darželį, nes čia tikras gyvybės šaltinis — doros brangumynas. Jis mums apsako, jog tik doros skaistybėje esama laisvės, jog grožyje tikras žmogaus džiaugsmas ir jog dora ir dailė – tai viena. Juk ir mūsų atgimimui auštant**

*Iš rūtų darželio
Saulelė užtekėjo,
O iš vainikėlio
Spindulėliai ėjo.*

Taigi pritaikyti visą mūsų auklėjimą prie šito aukšto idealo, pasodinti visur, kur galima, rūtų darželį ir ugdyti jame geriausias tautines gėles – štai tinkamas naujiems mūsų pedagogams uždavinys. Nuo jo vykdymo pareina visa mūsų ateitis: jei jo nepajėgsime įvykdyti, neišvysime tikro nepriklausomos Lietuvos prisikėlimo... (išryškinta mūsų – “Mūsų senovė”, Nr. 4/5, p. 527).

*

TARPSNIAI	UŽGAVĖNĖS <i>gimiti // migti</i>	RASA <i>nokti // nykti</i>	ILGĖS <i>mirti // rimti</i>
	KRIKŠTYNOS	VESTUVĖS	LAIDOTUVĖS
Salimas ant suolo	Kūmai ant suolo	Marčios suolas	Vėlių suolelis
Romà, susitaikymas	Gimdėvės ėjimas per kaimà atsiprašant.	Jaunųjų atsisveikinimas ir susitaikymas.	Ligonio lankymas ir susitaikymas
Atsiskyrimas	Krikšto marškinėliai	Gobtuvės	Laidotuvių drobulė
Tyla	Tyla belaukiant kūmų	Marijos adynėlė	Tyla mirštant
Tiltininkai	Krikšto tėvai	Martys (marčelga)	Ligashones, tulisonės (ligintojai?, tylintojai?)
Prašnyos	Kūdikio prašnyos	Jaunavedžių prašnyos	Lavono mazgojimas
Budà, žadinimas	Kūdikio žadinimas	Marčios juokinimas	Vėlionio užmarštis
Virsmo pabaiga	Nujunkymas	Įvedybos	Metinės
----- CH A O S O V A R I A N T A I -----			
	Kaukas, atžindas	Laumė geroji, laumė slogutis, gegutė, aitvaras, boba, bubilas	Vėluokas, vaidulyš

APIE ŽODĮ

*Pradžioje buvo žodis.
Tas Žodis buvo pas Dievą.
Tas ...* (Jn 1,1)*

Paprastai moksluose apie tautas pagrindiniu tyrimo įrankiu ir priemone yra papročiai, apeigos, tradicijos. Kalba laikoma pagalbine. Bet labai gali būti, kad “lietuviškuoju” atveju yra kitaip – čia kalba, žodis gali tapti pagrindiniu etnologijos ir ne tik jos instrumentu. Įstabus lietuvių (baltų) kalbos archaiškumas leidžia savaip spręsti **garso ir prasmės** santykio žodyje mįslę (apie kurią jau buvo užsiminta). Gali būti, kad rašto atsiradimas, kuris yra, aišku, civilizacijos pasiekimas, kartu yra ir kultūros nuosmukis, kuomet buvo prarasta garso ir prasmės dermė. Pačios seniausios kultūros, tokios kaip Indijos, nepasitiki raštu ir tęstinumui užtikrinti laikosi sakytinės tradicijos, garso kultūros.

Buvo manoma, jog žodyje garsas ir prasmė išsiskiria. Tomui Akviniečiui kalbos ženklai yra *significantia artificialiter*, ‘sąlyginės reikšmės’, skirtos *ad significandum*, ‘paženklinti’, bet patys iš savęs nieko nereiškiantys. F. de Sosiurui kalba – tai *konvencija* ‘susitarimas’. Tačiau naujausiais laikais jau prabilita apie *būtinybę išskirti minimalų, nedalomą garsinį vienetą, turintį reikšmę, (...) rasti kalbinį kvantą* (Якобсон, – 173; 42). Gal iš tiesų **motininėse, branduolinėse kiekvienos kalbų šeimos kalbose, dar tebeesančiose porojinėje būklėje, iki Babelio katastrofos, garsas turi prasmę, o prasmė – nuosavą garsą?** Jei taip, tai lietuvių kalba – pirmoji

---

* Sąmoningai nutraukėme citatą (*Tas Žodis buvo Dievas*), kad pabrėžtume, jog kalbama apie ikikristinį pasaulį, kai dar nebuvo įvykdyta *laiko pilnatvė*.

pretendentė *ide* šeimoje. Labai gali būti, kad **mūsų kalboje garsas reiškia, o prasmė – girdisi**, tik mes šito jau nebežinome. Gali būti, kad mūsų kalboje glūdi *paslaptis minties, ikūnytos garso materijoje* (173; 31).

Žodis lietuvių kalboje – visraktis į viską, kas vadinama pasaulėjauta. Ištarti žodį – atgauti žadą, pasižadinti, atsibusti. Būtu intelektualinė nuodėmė nepadaryti šios pastangos.

Suveskime šią pastangą į keletą labai paprastų taisyklių. Sąmoningai naudosis dabartine, kasdiene lietuvių kalba, vengdami platesnio lingvistinio konteksto, norėdami tuo parodyti, kad esmiškas, giluminis atsigrėžimas į savo kalbą, atsibudimas yra galimas ir be didelių mokslų, remiantis natūralia gimtosios kalbos pajauta bei sveika nuovoka.

TAISYKLĖS

1. Priebalsės yra žodžio forma, skeletas. Balsės atstovauja esmei, esmiškumui. Žodis yra formos ir esmės, priebalsių ir balsių dermė. **Priebalsė reiškia, balsė esti.**

2. Ką priebalsė reiškia, galima apčiuopti ir suvokti pagalba žodžių, kur yra tik ši viena priebalsė. Pvz. *l – uola, yla, eilė*. Ypač naudingi žodžiai, kurių priebalsė kartojasi, pvz. *lėlė*. Juos galima laikyti priebalsės reikšminiais manifestantais, prasmės skelbėjais. Ypatingai verti dėmesio vaikų kalbos žodžiai (*kūdikiai dar moka paukščių, t. y. rojaus kalbą*). Tokie garsažodžiai kaip *lėlė, kaka, caca*, ypač *mama, tėtė (papa), dėdė, nenia* (auklė) ir t. t. bet kuriam indoeuropiečių vaikui suprantami ir reiškia tą patį*.

3. Kaip vyksta sąveika tarp priebalsių? Imkime paprasčiau-

---

* Psicholingvistikoje tai nusakoma *genetinio tinklelio* įvaizdžiu. Vaikui, kuriančiam “savo” kalbą, tenka derinti savo asmeninę raišką su įgimtu, genetiškai užkoduotu “tinklu”, ir tik tie individualūs atradimai, kurie “prasispraudžia” pro šį tinklą, yra įtvirtinami.

sią atvejį, kai žodyje yra tik dvi priebalsės. Tada **pirmoji jų reiškiasi per antrąją, t. y. pirmoji atstovauja formai, o antroji tarsi (pirmosios atžvilgiu) yra jau esmės kategorija.** Žodis tada yra aktyviosios (pirmosios) ir pasyviosios (antrosios) priebalsių reikšmių dermė, kur aktyvioji reiškiasi per pasyviają.

Tokios būtų trys pagrindinės taisyklės:

- priebalsės yra **žodžio reikšmė, o balsė muzika;**
- **geriausiai raidės reikšmę žino vaikai;**
- **dviejų priebalsių pora yra jų reikšmių derinys, sandermė, suteikianti galimybę aprėpti visą būties įvairovę.**

PAVYZDŽIAI

Pradėkime nuo paprastų žodžių, pvz., *linas*. Kas nežino lino! Tiek buityje, tiek tautosakoje ir poezijoje tai viena lietuviškiausių mūsų savasčių (*lingavo linai – mėlynai, mėlynai*, – J. Mekas). Tačiau spėdami lino paslaptį, šalia intuicijos, nuojautos įjunkime ir *ratio*. Priebalsinis skeletas bus **l – n**. Ką reiškia garsas **l**? *Uola, yla, lėlė*: turbūt sutiksime, kad **l** – tai tikriausiai individualybė, atskirybė, išsiskirianti iš aplinkos (uola), chaoso (eilė); kažkas kitas, nei aš (lėlė). Tuo tarpu **n**: *ne!*; *niūnyti* ‘skursti, vargingai gyventi’; *anuoti* – 1. ‘sunkiai vargstant daryti, taisyti, mokyti’; 2. ‘valyti, šveisti’; 3. ‘gadinti, naikinti’ (LKŽ). Taigi raidė **n** reiškia ne tik neigimą, bet ir taisymą, mokymą, naujų savybių įgijimą. Plg. *anyta marčią anuoja*, t. y. auklėja, paneigdama buvusias savybes ir ugdo naujas; *ynis* (šerkšnas) – šalčio paveiktas rūkas įgyja kitokį pavidalą; *anas* – ne aš, o kitas, tai reiškia kitoks nei aš.

Tad **l – n** formulė būtų **individualybės darymas, tobulinimas per neigimą, panaudojant ir prievartą**. Kaip čia nepaminti “lino kančios”, kol iš augalo, gamtos darinio pagaminamas civilizacijos elementas – lino pluoštas, siūlas, drobė. Plg.

liaunėti, lėnas. *Lėnas* – ‘lėtas, ramus’, bet ir ‘silpnas’, nes romybė pasiekama negatyviu būdu, per pasyvumą; kai pasyvumo per daug, gauname *liūną*.

2. Imkime kitą priebalsinį skeletą, kur *l* atsiduria jau antrosios priebalsės, pasyviosios, vaidmenyje. Tegul tai bus *g – l*. Kas yra *g*? *Uoga, auga, ūgis*. Tikriausiai *g* reiškia gamtą, jos lygmenis ir jos galias – visa, kas *auga*, kas virsta *uoga*. *Jėga* (*j* yra artima *g*: *joti / goti*) išreiškia gamtos gaivališkumą; *gogas (guga)* – ‘arklio ar gyvulio aukščiausia vieta, gūbrys tarp menčių’; *gogė* ‘galva’ (juokaujamai); *guga* ‘pakilimas, kalnelis, kalva’.

Taigi *g – l* formulė būtų **gamtos jėgų pasireiškimas per l, individualybę**. *Galia* ir *gėlė*. Tačiau yra ir *gula, gulė (guolis)*? Kas tai būtų? Ogi tikriausiai tos pačios *g* pasireiškimas per *l*, bet priešinga, irimo (*augti – išti*) kryptimi; juk gamtos jėga pasireiškia ne tik nokimu, bet ir nykimu. Plg. *gulas* – išgriuvęs medis, gulintis baloje, ežere, upėje (*Geldas darydavo ne iš stačio, bet iš gulo medžio*). Į tą pačią pusę bus *gėla, galas* bei *gėlas*. Pirmieji – gamtoje glūdinčios mirties pasireiškimas per individualybę, antrasis – *gėlas vanduo* – vanduo be druskos, prėskas, be skonio, taigi lyg negyvas (*Žolė – gėlas pašarėlis, – Vaižgantas*).

3. Dabar imkimės sudėtingesnio atvejo: *s – l*. Tegul tai bus *siela*. Ką apie *sielą* gali pasakyti dabartinė kalbotyra: “Lietuvių kalboje *siela* sietina su *sielis* (vandeny plukdomi rąstai), gal ir *seilės*. Vokiečių *die seele* taip pat siejama su *see* – ‘jūra, ežeras’. Vargu ar tai būtų skoliniai, veikiau už šių žodžių slypi kokia nors mitologinė – filologinė realija, *sielą* jungianti su pirmapradžių vandenų mitologema. Dar viena įmanoma *sielos* etimologija nuo *sieti*” (G. Beresnevičius “Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas”, Aidai, V., 2001, p., 167). Taigi ne ypač. Ką duotų mūsų metodika?

Pradėkime nuo *s*. Tai sakrali, gal pati švenčiausia lietuvių

raidyno raidė, tarsi pašventinanti daugumą mūsų žodžių, daiktų, sąvokų – jų pabaigoje, juos jau pagimdžius, ištarus, tarsi apgaubianti juos *sacrum*. Pirmiausia tai neologizmas *esa* – esmės, esmiškumo distiliatas. Tai *aš* (ir *ašis*). Tai ir *ausis*, dieviškasis organas, daug svarbesnis už akį, matančią vien kietą tikrovę (lietuviška ausis girdi ir supranta, ką šlama paslaptینگasis *uosis*, ką *siesti* visos tos *šyšos*, *šešupės* ir *siesartys*.) Tai *auš* – (*auš–ti*, *auša*), stebuklingas visa ko pradžios vyksmas, pasikartojantis kasryt. Tai ir *aisus* – ‘graudus, gūdus, gailus’: *Tavo panytėlė aukštajam svirnely, užsirėmus ant kraitelio, aisiai, gailiai verkia. Aisà* – pirmapradė, metafizinė gėla – norint ją pajusti, reikia pasėdėti ant *Aiseto* kranto: *Jis vėl pajuto ilgesį gyvenimo aisumo*. Šio *aisumo* perteklius turbūt *susina* sielą (*susà*, *sausà*). Ir pagaliau *asys* (*esai*) – asiūklis, pirmapradis ir amžinas kaip *esa* augalas, šiurkštus gamtiškas *esos* atitikmuo. O kas yra *sesuo*, lietuviškai sielai nereikia aiškinti. Tai tas pats, kaip *aš*, tik dvigubai stipriau, *esiau*.

Tad *s* – *esos* raidė. Kas gi yra *siela*? Formulė būtų – ***siela* yra *esos* pasaulio, *sacrum* pasireiškimas per *l*, asmenį, kaip ir gamtinis lygmuo – *saulė***. Tegul čia bus ir *seilė* – paslaptینگiausia organizmo išskyra, *Dievo skreplelis*, ir *sula* – augalo esmiškumas. O kas yra *suolas*? Jau esame rašę, kad nuo *salti*, saldžiai alpėti sėdint ant marčių ar vėlių suoloelio, belaukiant savo eilės virsmui. O kas būtų *sala*? Esos sutirštėjimas. *Sielis* tik plaukiantis rąstas, maža *sala* – iš čia ir vandens mitologema.

Ir pats paslaptینگiausias – *šešėlis* (*š – š – l* arba *s – s – l*). Tai jau trinarė sistema; pradžioj *s* pasireiškimas per *s*, dviguba *s* apraiška, ir šio “super–*s*” pasireiškimas per *l*, individualybę. Todėl *šešėlis* toks paslaptینگas, susijęs su anapusybe.

Kuri metodika vaisingesnė, tegul sprendžia skaitytojas. Nuo savęs pasakysime, kad raktas į mūsų žodį yra mumyse pačiuose. Jis įgalina mus nesidairyti aplink (“lyginamoji kalbotyra”), o eiti tiesiai prie esmės.

Tačiau čia reikia paminėti vieną labai svarbią aplinkybę. Dalykas tas – turbūt tai jau pajutome, – kad kiekvienas mūsų yra *I*, bet labai skirtingas. Todėl **kiekvienas mūsų jausime, suprasime garsą savaip, o taip pat ir prasmę išgirsime savaip.** Tad **žodžio žadinimas – menas, kur kiekvienas mūsų yra menininkas.** Ir dėl to čia negali būti griežtų taisyklių – taip ir tik taip! Todėl, pagal kiekvieno mūsų gebėjimą, girdėsime ir suprasime kiekvienas kažkiek savaip. Taigi, prieš kiekvieną aiškinimą, kiekvieną interpretaciją turėtų būti santrumpa – g. b. – “galbūt”. Ar tai blogai? Jokių būdu ne. Tai užtikrins tokią įvairovę, kuri gebės suderinti asmens skirtybę su visatos universalumu į vieningą, dieviškai kūrybišką ŽODŽIO darną.

4. Imkime pagaliau patį sudėtingiausią variantą, kai abu sandai ne gamtinio lygmens, abu yra abstrakčios atitrauktinės sąvokos. Tegul tai bus *r – s*. *R – oras* (plg. *aura*), *yrà* (*yra – esti* pakaitalas; kitas variantas – nuo *irti*, *aižėti*); dar *aure!* Turbūt *r* bus **apraiškos, raiškos, objektyvacijos raidė: aš esu, tu esi, bet jis – yra.** T. y. aš žinau, kad aš *esu*, kaip ir man etiškai artimas *tu*, bet apie *jį*, svetimąjį, aš žinau tik tiek, kad jis, *aure*, *yra!* Kad *jis* pasireiškia. Tas pat ir su *oru* – aš jo nematau, bet žinau, kad jis *yra*. Tačiau raiška neamžina – kas pasireiškia, yra neamžinas, mirtingas, *įrantis*, nes tik *esa* yra amžina, o bet kuri skvarma (forma), raišką pasmerkta suirti, būti suarta (*oré*).

Jei taip, tai ką duos, rasdins metafizinis duetas *r – s*? Ogi *rasq*. Jau apie ją rašėme – *rasa* nuo *rastis*, *atsirasti* iš nieko, *ex nihilo*, dieviškosios kūrybos aktu iš savęs, iš dieviškojo esmiškumo, trokštant apsieikšti, *rastis* bei *rasdinti*, *gimdyti*. Iš savęs, nes Dievas irgi trokšta mylėti ir būti mylimas, Jis ir yra Meilė, o Meilei reikalinga kas nors kiek kita, nei aš, nors Meilės įtampas lanke visa vėl tampa viėna, susilieja. Jau rašėme apie sanskritiškąsias *rāsas* – atskirų meno rūšių dieviškojo įkvėpimo šaltinius, *salinančius* savo *salsvą sulą* į menininko sielą. Apraiškos pasireiškimas per *s*, *esq*, iš *esōs* – tai *rasa*.

VIR SMAŽODŽIAI

Dabar aiškėja virsmažodžių (arba vertinių, invertų) mįslė. Virsmažodžiai – tai žodžiai, kurių šaknį skaitant iš galo, atvirkščiai, prasmės susišaukia. Apie tai jau esame rašę (77 ir 38), tuomet dar nesuprasdami, kaip ir kodėl šitai vyksta.

1. *Diev*–as // *veid*–as

Šie virsmažodžiai būtų tarsi Pradžios knygos eilučių apie žmogaus sukūrimą iliustracija: *Padarykime žmogų pagal mūsų atvaizdą ir mūsų panašumą* (Pr 1, 26). Veidas – kaip žmogiškosios individualybės kūniškas atspindys; jokia kita kūno dalis neturi tiek asmeniškumo – plg. su graikų *eidōs*, kuris, pradžioje reiškęs pavidalą, išvaizdą, pas Platoną jau virsta forma (77; 52 ir 38; 108).

Bet pritaikykime mūsų taisykles. Pradžioje išgirskime priebalses *d* ir *v*. **D**, be abejo, “dieviška” raidė: *didis*, *duoda* (*duodimas*, *davimas*), *dedà* ‘dèslumas’: *Geros dedós buvo ta višta* (LKŽ); *dédè*. Taigi Dievas yra didis, jis duoda. Jis kartu ir labai artimas, kaip ir senyvas, garbus žmogus, *dédè*, kūrybiškas ir vaisingas – *dedà* ir *audà*; *d* trūkumas, ko gero, yra *yda* (apie balsių poveikį vėliau). Sena indoeuropietiška šaknis *die* reiškia ‘skaisčiai žibėti, šviesti’.

V gi yra *ovis*. Kiek netikėta yra, kaip rodo LKŽ, *vaivos* reikšmė. Šiaip šis žodis mums surištas tik su *vaivorykste* ir mitologiniu personažu *Vaiva*. Tuo tarpu LKŽ nurodo dar vieną reikšmę – tiesiog *šviesa* (*vaivinti* ‘šviesti’). Bet ir *vaivorykstės* antrasis sandas, *rykštė* reiškia ne vien ‘rykštė’, bet ir – *rykšti*: 1. ‘darytis raiškiam’, 2. ‘pasirodyti’, 3. ‘skleisti’: *Reik palikti augymes spakainiam augimui, leidant joms savo šakas rykšti kur tinkant*. 4. ‘pasireikšti, išryškėti’: *Tadag tiesa išryško išg žemės, tad teisybė pavyzdėjo išg dangaus* (LKŽ). Tad gal vaivorykštė – didinga šviesos apraiška; monumentalus, švytintis viseto, universumo, absoliuto pasireiškimas (*va!*). Ta-

da **d** – **v** būtų dieviškojo didingumo pasireiškimas universume; atitinkamai **v** – **d** būtų absoliuto pasireiškimas per dieviškumą, galbūt įsamenintą (*dédé* – 2. ‘kiekvienas senesnis žmogus’ – LKŽ).

Dar turime ir *dyv*–*as* // *vyd*–*a*, t. y. nuostaba, stebuklas (*dyvas*) // ypatingas išvalgumas (*vyda*), plg. *pa*–*vyd*–*as*. Taigi, Dievas *dyvija*, žmogus *vydi*.

2. *rim*–*ti* // *mir*–*ti*; (*rim*–*tis* // *mir*–*tis*; *ram*–*us* // *mar*–*us*). Turbūt didelių paaiškinimų nereikia – plg. laidojimo įstaigos Kaune pavadinimą “Rimtis”, instinktyviai tobulai pasirinktą. Tačiau visgi pritaikykime taisykles: **r** jau aptarėme – tai, ko gero, bus raiškos raidė. Tuo tarpu **m** yra viena paslaptiniausių priebalsių. Iš vienos pusės tarsi aišku: *omė*, *aumuo*, *amas* (intuicija, nuojauta); *mama*. Taigi **m** – moteriškumo, moteriškosios intuicijos ir motinystės raidė. Bet kodėl **m** – **r**, moteriškumo apraiška, yra *maras* ir *mirtis*?

Nejaugi moteriškume, tame pirmapradės gyvybės, šilumos pasaulyje yra mirties kertė? Kodėl jaunoji, nuotaka yra *marti*? Tai bus aiškinamasi *Vestuvių virsme*, tačiau dabar apsiribokime teiginiu, jog **m**, *moterijos* raidė yra ir *matèrijos* raidė, gamtinės, prigimtinės žmogaus dalies raidė, o materijoje visada slypi mirtis, kaip kad gyvybės tvenkinio pakraščius gožia *maurai*. Prisiminkime pamotes, blogąsias laumes, latvių moteriškos dievybės pavadinimą *Marą* ar indų deivę Kali, vadinamą pasaulio motina, kuri įkūnija aklą motiniškąjį pradą, skatinantį vaisingumą ir gyvybę, bet kartu nešantį mirtį, sukeltantį nelaimes, badą ir marą. Gal marčios marinimas ir naikindavo šią tamsiąją, mirtį nešančiąją moteriškumo pusę?

3. *ryt*–*as* // *tyr*–*as*. *Rytas* – *rīta*, vedų arijų visuotinės darnos, sklindančios iš vieno centro, visuotinio gėrio dėsnis. Ypatingai tą pajunti saulei tekant, kai viskas atbunda – pirmykščio, tyro, vaikiško, vaižgantiško džiugesio žvilgsniu. Graikų *rythmos* ‘taktas, ritmas’ – visuotinės darnos nuojauta jau stipriau for-

malizuota, matematizuota. Romėnų *ritus* – jau tik ‘ritualas, tikybinė apeiga’.

Pasekime: *rytas, rīta, rythmos, ritus*. Pirmasis – *lyrinio intuityvizmo* (B. Croce), pažinimo per stiprų lyrinį – poetinį išgyvenimą, kūdikis. Antrasis – jau intelekto “įrėmintas”. Kreivė užlūžta – *rythmos* jau logizuota, matematizuota visuotinės darnos išraiška, bet be vidinio turinio. Ir romėnų *ritus* – jau apeiga be gyvybės, ritualas, prisiminimas per sustingusį, sakralizuotą gestą bei judesių kodą.

Jaunystė; branda; senatvė; mirtis.
Kultūra; civilizacija; formų sąstingis; žlugimas.

Tik baltų tradicijoje: *tyr–a, tyrumas, skaista* – kaip esmingiausias, hierarchiškai nelygstamas visuotinės darnos įspaudas žmoguje. Būtent tyrumas, skaistybė (*kultūra – tai gimties dalykų sutvarkymas, – Vydūnas*). Kitur tik atšėšėliai (lot. *tyros* ‘naujokas, neprityręs’; *tiro* ‘paleistas vergas’); pabandykime atsekti ryšį tarp *neprityręs* ir *ritualas*! (77; 53 ir 38; 109–110).

Galėtume pridurti tik tiek, kad *r – t* poroje *t* yra, jei taip galima pasakyti, žemiška *d* (*Die–vas // tėv–as*). Turbūt galima teigti, kad *t* yra sakraliosios *d* žemiškasis lygmuo: *tėtė; tauta; tu; deda ir dėt–is* (kur pas paukščius ar žuvis susidaro *kiaušiniai – LKŽ*). *T* yra teigimo, pozityvumo raidė (*dieg–ti // teig–ti*). **Dievas diegia, žmogus teigia. Ryto ratas yra taurus ir tyras.**

Skaitytojų valiai ir kūrybai paliekame *dor–a // rod–a* (*roda*: 1. ‘tvarka, darna’ 2. ‘patarimas’: *Velnias bėda, Dievas rodą – LKŽ*); *meil–ė // laim–ė; gaj–a // jėg–a; siel–a // leis–ti* (2. ‘sukurti’: *Dievas leido svieta, – LKŽ*); *gyl–is // lyg–is* (vertikalu / horizontalu); *plat–us // talp–us* ir t. t. Taip išsisprendžia virsmažodžių mįslė: **keičiantis aktyviajai ir pasyviajai priebalsei vietomis, susikeičia ir prasmės**. Tad virsmažodžių prasmės virsmų akivaizdybė yra stiprus argumentas byloje dėl garso ir prasmės harmonijos mūsų senkalbėje.

PRIEBALSIŲ GIMINYSTĖ

Aptarėme pagrindines iš apytikriai dvylikos mūsų raštijos priebalsių. Šie dvylika garsažodžių aprėpia visą mūsų viešės ne tik šioje žemėje, bet ir anapus visatą, visas mūsų esaties skvarmas. Aptarėme pagrindines, prasmiškausias priebalses: **d**, **v**, **s** – šventąją trejybę; individualistę **l**; raiškiają **r**; paslaptinęją **m**; gamtinę **g**; teigiančiąją **t**.

Anie dvylika “apaštalų” nėra lygiaverčiai; galima apčiuopti tarp jų esant giminytės ir hierarchinių ryšių. Juk yra panašių garsų, todėl natūralu, kad yra ir panašių raidžių, taigi ir **prasmiumi** (jei kalbėsime apie priebalses) ir **esmiu** (jei kalbėsime apie balses). Pvz. **b** ir **p** garsai juk panašūs tiek, kad kartais sunku atskirti, todėl lauktina ir jų prasmiumi panašumo.

Aptarsime šias “giminytės” labai paprastai ir apytikriai. Gal akivaizdžiausia yra **s**, **š** ir **ž** giminytė: sakralu; žemiška; chtoniška. **Sies**–artis, **Šeš**–upė, **Žiž**–ma; **ses**–ula – **žiež**–ula; **sal**–ti ir **šal**–ti; **oš**–ti ir **ūž**–ti; **siaur**–as, at–**šiaur**–us ir **žiaur**–us ir t. t. Panašus hierarchinis ryšys yra, matyt, tarp **v** – **b** – **p**: sakralu – buitiška – komiška(?); didingas – didelis – storas; **vaiva** (*baiba* – latv.) – **bubas** (1. koks nors apskritas daiktas; obuolys, bulvė, kiaušinis vaikų kalboje – LKŽ); **pupa**. Apie **d** – **t** jau kalbėta. Tokią “giminytę” galima vadinti vertybine arba hierarchine – kai prasmės sakralumas žemiškėja, darosi buitiškesnis.

Kitos jungtys yra sudėtingesnės. Pasitenkinsime teigdami, kad įmanomas ryšys tarp **v** ir **l** (absoliuto “sustandėjimas” iki individo?). Sudėtingas ir keistas yra **s** ir **k** ryšys, panašesnis į priešpriešą (**k** – sukietėjusi **s**?). *Kėdė* nuo *sėdėti*? (*sėdė*?); **šauk**–ti // **kauk**–ti; **kus**–ti ir **kuk**–ti. Reikėtų leisti į sateminių ir kentuminių kalbų tankmės, ir gal paaiškėtų, kad lietuvių kalba nėra “satemizuota kentuminė”, o tiesiog jai toks skirstymas neegzistuoja, nes yra nereikalingas – bet, nenorėdami siutinti kalbininkų, šito nedarysime.

Tačiau turbūt neginčytina, kad yra įmanomas vertybinis požiūris į raides, tuos žymgarsių – vienos jų pagrindinės, kitos – palydovės ar net oponentės; visos jos tačiau yra aukštai vertingos pažinimo, žinijės požiūriu.

TRINARĖS IR DAUGIAU SISTEMOS

Nors žadėjome paprastumo ir aiškumo dėlei apsiriboti dviejų priebalsių struktūros nagrinėjimu, tačiau gal verta pabandyti eiti iki galo, t. y. rasti visuotinę, universalią lietuviško žodžio darybos formulę.

Imkime jau ne dvinarę, bet trinarę sąrangą. Tegul tai bus $v - s - m$; *visuma*. Paimkime $v - s$; *visa*; v , absoliuto pasireiškimas per s , esmiškumą. Jei šitą naujai gautą prasmę ($v - s$) reikšime per m , moteriškumo, materijos raidę, tai gausime vėl naują prasmės lydalą, maždaug tokį – **absoliuto esmiškumo materialiai apraiška**. Griozdiška, bet ką darysi – tokia dabartinė mūsų menta; protėviai pasakytų paprastai – **visuma**.

Paimkime kitą pavyzdį: $v - l - n$; *velionis, velinas (velnias), velėna*. Pradžioje $v - l$; *vėlė*, mirusiojo pasireiškimas per individualybę. Apribokime šią gan abstrakčią prasmę “griežtojo” n pagalba ir gausime konkretų “darinį” – *velionį*, t. y. *vėlė*, išpraustą, patalpintą į jai tinkamą vietą (plg. *vėlė be vietos*). Tas pats su *vėlinu, pavirtusiu vėliu į velnią* (N. Vėlius). Dar prisiminkime virsmažodį *vel-ionis / lav-onas*, kad viskas sustotų į savo vietas.

O kaip yra tuo atveju, jei tarp priebalsių nėra balsių, t. y. jos yra susilieję? Tuomet turbūt šių priebalsių prasmės susilydo į vieną, o jų aktyvumas yra, ko gero, toks pat. Paimkime dvinarį **sv**. “Sacrum” lydalas su absoliutu turi duoti kažką ypatingo – išties indoeuropietiška kontekste **sv** (*su*) suteikia žodžiui ar sąvokai absoliučiai aukščiausią kokybės laipsnį; bendraeuropietiška fone (*su*) reiškia teigimą, teigiamą požiūrį

(положительное отношение, – Иванов В. Вс.). Išties, sanskrite *sv-asti* ‘palaima, laimė; aukščiausia būties pakopa’. Lietuvių kalboje nerasime nei vieno “blogo” žodžio su *sv* (*šv*): *šv-iesa*, *šv-itė* ‘aušra’, *šv-entas*, *šv-arus*, *šv-elnus*, *šv-iežias*, *šv-ankus*; *sv-eikas*, *sv-arbus*, *sv-aja*, *sv-aimė* ‘nuovoka’ ir t. t.

Dabar pažvelkime į *kr* – *kieto*, *negyvo k* apraiška per *r* duoda dramatiškas prasmes *kr-ikti*, *kr-iokti*, *kr-aupus*, *kr-aujas*, *kr-isti*; plg., *rėkti* ir *kriokti* – *k* čia sustiprina dramatiškumą.

Bl – įdomi pora; atrodo, kad visa, kas *bloga*, prasideda šiuo dviraizdžiu: *bl-ogis*; *bl-yškus*; *bl-ausus*; *bl-ankus*; *bl-ėdis* ‘klaida’, *bl-ūdas*; *bl-iauti*, nekalbant jau apie keiksmažodžius. Kodėl? Ogi *b* nėra jau tokia nekalta raidė: *bu-bas* vaikiškai, *bet ir boba*, ir ypač *baubas*; *b*, “sulieta” su individualybe (*I*), be galo išbujuoja. Iš čia, matyt, ir baltiškoji blogio semantika, gan naivi ir paviršinė, bet tuo geriau; blogis, ačiū Dievui, buvo blogai pažinusi, už tai atsigriebiame dabar...

Tad universali žodžio žadinimo formulė būtų: **aktyvioji (pirmoji) priebalsė ar jų grupė reiškiasi per pasyviają (ant-rają); ši nauja prasmė, jau kaip aktyvioji, reiškiasi per trečiąją, pasyviają priebalsę; ši naujai gauta prasmė – per ketvirtąją priebalsę ir t. t.**; be abejo, kalbama apie žodžio šaknį. Šitaip, pritaikę visraktį, įeiname į žodžio pilį, artėjame prie septyniais užraktais paslėptos žodžio sielos.

Tačiau ar mūsų *ausis* ir mūsų *mentà* gebės išgirsti visą visatos mandalos muziką, ošimą ir perprasti joje esinčią, rasojančią mintį? Nes liko pats giliausias, galbūt iš esmės neįmanomas slėpinys – tai BALSĖS. Jų poveikis kartais labai akivaizdus (*šilta* // *šalta*, *tyluma* // *toluma**) ir neabejotinas, tačiau kur baigiasi jų ir “kietųjų” sandų – priebalsių tarpusavio įtaka,

---

* ...aš mąstau apie tolumos ir tylumos buvimą sykiu, – M. Heidegger; ką vokitietis filosofas išmąstė, lietuvių kalboje yra akivaizdu.

gajōs, energijos laukai? Galima ausimi išgirsti esōs ošimā, siešā, bet kaip ją persakyti, objektyvuoti nenumarinant? Juk **apreikšta esà – nebe esà**, užrašytas eilėraštis yra jau tarsi miręs. Kaip aiškinti tai, kas iš esmės yra nepaaiškinama, o paaiškinus jau nesama? Yra orkestras ir gaidos, muzikantai ir kompozitorius, bet muzikos kūrinio materija gimsta tik Dirigento mostu. Trečioji, trūkstama mūsų citatos eilutė iš šv. Jono Evangelijos yra: *Tas Žodis buvo Dievas. Mes ne dievai, mes negalime įeiti į slapčiausią, absoliučiai tamsų žodžio pilies kambarį, bet ar neturime to siekti? Juk esa turi savo kelius: Dabar nerašysiu, kai susitiksim, pakalbėsime burna burnon* (šv. Jonas Evangelistas), t. y. persakysiu, perliesiu esmę į tave. Tad drįskime pabandyti ir mes.

APIE KALBĄ

Jau aptarėme tai, kad kiekvienas mūsų savaip girdi ir todėl supranta garsą (ir atvirkščiai – savaip supranta, todėl savaip ir girdi); ir tai nėra blogai, nes šis subjektyvumas suteikia galimybę aprėpti visą būties įvairovę. Be to, tai daro mus žodžio menininkais, ugdo individualią kalbą, asmens kūrybiškumą, ir kadaigi egzistuoja tam tikros genetinės “virštaisyklės”, sukuria naują kokybę – tautos kalbą. Ta pati kūrybos laisvė, kuri tinka žodžiui, tinka ir kalbai. Todėl ne tik raidės, bet ir kalbos dalykų interpretacija yra subjektyvi. Šis subjektyvumas gali virsti arba chaosu – jei nepaisoma virštaisyklių, arba kalbos kūrybiškumu – jei sugebama *ego* suderinti su genetiniu kalbos paveldu.

Norime tai parodyti. Tolimesniame tekste bus pateiktos dvi interpretacijos, du variantai, kurie remiasi tais pačiais, beveik nenuginčijamais, lietuvių kalbos faktais. Šie variantai remiasi į kiek skirtingas pasaulėžiūras, į ausies ir mentės skirtingumus, tačiau buvo ryžtasi pateikti taip kaip yra, idant paskatinus mūsų gimtosios kalbos kūrybiškumą ir laisvę. Svarbu ne kieno variantas yra “teisingas” – svarbu, kad į mūsų kalbos duotybes būtų žvelgiama su dieviška kibirkšte. Aišku, kiek kiekvienam yra duota.

PIRMOJI INTERPRETACIJA

NOKTI – NYKTI DĖSNIS. Jau buvo užsiminta, kad lietuvių kalboje galima aptikti įstabią savybę – beveik visi augimo – vešėjimo – brandumo sklaidos žodžiai tame pačiame priebalsiniame skelete turi ir priešpriešą (antipodą) – *nokti* ir *nykti*, *želti* ir *žilti* ir t. t.:

žydėti / žiedėti (duona sužiedėja, t. y. sukietėja);

kupėti, kupti / keipti;

gyvėti / geibti;

lapoti / leipti;
kusti ‘stiprėti, taisyti’ / *kūsti* ‘liesėti’;
dygti / daigoti ‘mušti, naikinti, galabyti’;
stiebtis(s) / stipti;
visti, veistis, vešėti / vysti;
tarpti, stirpti / tirpti;
trašus ‘vešlus’ / *(su)tręšęs;*
kermėti ‘tankiai, vešliai augti’ / *kirmyti;*
derėti / dirti (kaili); *dyruoti* ‘skursti, vargti’: *Šiaip taip dyruojam*, – LKŽ;

brėsti ‘nokti’ / *brėsti* ‘pūti’: *Šlapi maišai greit subręsta*, – LKŽ; įsidėmėtina, kad skiriasi kirtis;

keroti / kerėti: *Pušelės kera baloj*, – LKŽ;

bergžti ‘būti be vaisiaus’ / *bergžti, berkšti* ‘brandinti, nokti’: *Žirniai jau berkšti*, – LKŽ;

(įsi)galėti / galuotis;

augti / aižėti, eižėti, izti.

Kalbos pavyzdžių tiek gausu, kad galima teigti, jog šis dėsnis lietuvių kalboje galioja be išimčių. Jau pavadiname jį **nokti–nykti** dėsniu.

Ką jis reiškia? Jau Rasos misterijoje susiduriame su šia gyvybės ir mirties priešara, t. y. kupōs taškas, aukščiausias augalo brandos taškas, kai jis gali pradėti naują gyvybę, kartu yra ir posūkio taškas į *nykti*, į mirtį. Taigi, lietuvių kalboje yra užkoduota amžina gajōs / mirties priešprieša. Tad mūsų kalboje yra atskleista, kad žydėjimo, aukščiausias gajōs, kupōs taškas yra ir virsmo iš gyvybės į mirtį slenkstis. Gyvybė subrendo tiek, kad gali duoti naują gyvybę, ir todėl gamtiškai ji jau yra išsisėmusi, neberekalinga (plg. žydėjimo – meilės ir mirties artybę I. Bunino kūryboje). Tik dvasinėse ir sakralinėse dausose meilė išsivaduoja iš šios grėsmingos kaimynystės, mirties šešėlio (38; 71)*.

---

* Taip pat žr. Patackas A. Rasa // Krantai, 1990, Nr 6, p. 70–77 ir Nr 7/8, p. 89–94.

Kitose *ide* kalbose taip pat galima atsekti šio dėsniu “lūženas”, tačiau lietuvių kalboje jis galioja beveik absoliučiai. “Rasoje” teigėme, kad galima išvelgti ir metafizinę, ne vien biologinę šios taisyklės plotmę (*mylėti – mirti: l virsta į r*). Užaštrinta ir kraštutinė, šita *gyvybės / mirties* priešprieša vėliau, Logos’ o terpėje, pagimdė zoroastrinę, dualistinę (*gėris / blogis, šviesa / tamsa*) pasaulėžiūrą ir liguistą jos atžalą pseudokrikščioniškoje dirvoje – manicheizmą, o vėliau bogomilus, katarus (albigiečius) ir t. t. (38; 70–71). Tačiau ši prielaida, atrodo, yra per toli siekianti. Lietuvių kalboje *nokti / nykti* dėsnis liečia labiau gamtiškąją esaties pusę.

NUOPUOLIO ĮSPAUDAI KALBOJE. Kitas mūsų kalbos paradoksas išryškėja lyginant su kitomis kalbomis. Štai rusų kalboje, be abejo giminingoje lietuvių, kaip ir kitos *ide* kalbos, mūsų *blogis* virsta *благо*, t. y. ‘gėriu’; *drąsus* virsta *муж* ‘bailys’, ir t. t. Šitai tiek kyšo paviršiuje, kad nereikia jokių lingvistinių mandrybių, o užtenka kasdienės kalbos. Jau sakėme įžangoje, kad naudosisimės **dabartinės** kalbos faktais, kasdieninė kalba, norėdami parodyti, kad esmiškas, giluminis atsigręžimas į savo kalbą, atsibudimas kalbai yra galimas ir be didelių mokslų, remiantis natūraliu gimtosios kalbos instinktu bei sveika nuovoka. Taigi:

blogis / благо;

drąsus / муж; ir atvirkščiai, *smilus* ‘landus, įkyrus’ / *смелый*;

lėtas / лютый ‘nuožmus, žiaurus; plėšrus, smarkus, pašėlis’ – Rusų – Lietuvių kalbos žodynas (RLKŽ);

orus / ярый ‘aršus, įnirtingas, smarkus; aistringas, karštas’ (RLKŽ);

dosnus / тесный ‘ankštas, siauras’; *теснить* ‘spausti, slėgti’ (RLKŽ);

godus / (при)гожий ‘tinkamas, gražus; pravartus’;

mandras / мудрый;
darnus / дурной, дурень;
darna / дрянь;

dora / дурь;
lūgoti (senžodis ‘melsti, prašyti; linkėti’: *Viso ko gero lūgoja* – LKŽ) / лгать;

blūsti ‘eiti iš proto’ (plg. *pablūdeš*, – LKŽ; taip pat *plūsti* ‘keiktis’) / блюсти (порядок, закон) – ‘saugoti’ (tvarką), ‘laikytis’ (įstatymo);

ir pagaliau –

gražus, grožis / грязный, грязь.

Abejotini:

geras / ярый ‘aršus’; tačiau senoviškai – ‘grynas, žibantis, tviskantis’;

žvalus / шваль?

Ką tai galėtų reikšti? Kodėl šitokia keista, griežta ir nesutaikoma priešprieša: *благо* / *blogis*? Atkreipkime dėmesį – visos šios priešpriešos – invertai yra iš dorinės, etinės srities. Nerasime nei vieno iš būtinių ar kitokios plotmės. Atsako reikia ieškoti Rasoje. Esame rašę apie lietuviškos Rasos svarbiausią, esminį bruožą – orgialikos, **palaidumo nebuvimą**. Vi-soje Europoje kalendorines šventes lydėjo orgialiniai, palaidi papročiai. Jei Bažnyčia šią negerovę buvo išnaikinusi papročiuose, tai jos pėdsakai išlikdavo tautosakoje – atvirai arba dviprasmišku, paslėptu pavidalu. Pvz., slavų (rusų) folklore dažnai sutinkamas iš pažiūros nekaltas motyvas – tai kupolinių dainų gėlytė *Ivan–da–Marja*, dvispalvio – geltonai mėlyno žiedo augalėlis. Tuo tarpu jis simbolizuoja incestą – neleistinus kraujomaišos ryšius tarp brolio ir sesers (geltona – vyriška, mėlyna – moteriška spalvos (plg. *marichuana* – *Marija* + *Chuanas* (*Jonas*) – taip pat reiškianti tą patį, o orgialikoje naudota svajinimuisi). *Tuo tarpu lietuviškoje Rasos šventėje erotikos, palaidų papročių pėdsakų nėra* (38; 63). Tačiau kaimyniniai-

me slavų pasaulyje ši šventė buvo ne tik virtusi orgialine, bet ir pagimdžiusi mitinį personažą – *Jarilą* (*юрь* ‘geismas, gašlumas’, *нохотъ*). Baltiškoji *Rasa* tuo tarpu neatsiejama nuo skaisotos, ji yra rasties, prasidėjimo *per se*, prasidėjimo iš nebūties, dieviškojo prasidėjimo skaistoje, per skaisią misterija. Profaniniame lygmenyje – tai vaisingumo šventė, o perversiniame, iškreiptame – jau orgialinė, palaida.

Tad slavų pasaulyje įvykęs iškrypimas, etinis nuopuolis paliko įspaudą ir kalboje. Psichologijoje tai vadinama inversija – kai asmuo, nepajėgdamas kovoti su kaltės jausmu, pervadina (dažnai pasąmonėje) bloga geru ir atvirkščiai. Šitai blogis virsta gėriu, drąsa – bailumu, dora – kvailumu ir t. t. Turbūt taip įvyksta neiškart – pradžioje teigiama etiška vertybė yra nuvertinama, suprastinama (*skaistus* – *чистый*, t. y. tik ‘švarus’; *taurus* – *добрый*, t. y. tik ‘geras’), o vėliau įvyksta ir inversija. Pvz. XIX a. V. Dalio žodyne ne tik šiuolaikinėje, bet jau ir senovinėje bažnytinėje kalboje *благий* reiškė ‘geras, dorybingas’, ir tik paprastų žmonių kalboje dar buvo išlikusi senoji reikšmė ‘piktas, blogas’.

Ypač akivaizdus šis vyksmas **darbo** semantikoje: *труд*, *трудиться* ‘dirbti’ įtartinai giminiuojasi su *трудно* ‘sunku’; panašiai ir *работа* ‘darbas’ – *рабство* ‘vergija’. Dar prisiminkime darbymečio pavadinimą – *страда* (plg. *страдание* ‘kančia’). Galima sukurti netgi sakinį: *Трудиться трудно: работа – это рабство, а страда – это страдание*. Tad nenuostabu, kad elementarų žodį *darbštus* tenka nusakyti dviem žodžiais – *трудооспособный*, *работоспособный*. Tuo tarpu *плюшėti* tampa *плюшати* ‘žioplinėti’. Lietuviškoji talka, reiškianti geranorišką, kaimynišką, bendruomenišką darbą, baltarusių kalboje (*толока*) dar išlaiko tą pačią prasmę; tačiau rusiškai *толкаться* reiškia tik ‘stumdytis, šlaisty-

tis' (iš čia *толкучка*). Matyt todėl *šventė* tampa *праздник*; jei *šventė* nuo *švęsti*, tai *праздник* nuo *праздний* 'dykinėjantis, tingus, nedirbantis; tuščias, bevaipsis, nenaudingas'. Etinė destrukcija virsta buitine destrukcija.

Gali kilti klausimas, kodėl *blogis* būtinai reiškia *blogai*, t. y. vertybių prasme gal baltiškoji pusė, o ne slaviškoji yra patyrusi inversiją, kitaip sakant, ar priebalsinė konstrukcija *bl* yra etine prasme teigiama ar neigiama? Peržiūrėkime kasdieninės lietuvių kalbos žodžius, prasidedančius *bl* ir bent kiek surištus su etika ar estetika. Štai ką randame "Dabartinės lietuvių kalbos žodyne" abėcėlės tvarka: *blaivas*, *blandus* 'tamsus, apsi-blauseš', *blausus*, *blėsti*, *blevyzgoti*, *blykčioti* 'žvairai žiūrėti, skersakiuoti', *blykšti*, *bliūkšti*, *blogti*, *blukti* (atskirą grupę sudaro "garsažodžiai", t. y. žodžiai tiesiogiai, betarpiškai imituojantys garsą – *bliauti*, *bliovoti*, *bliūvauti*, *blerbti*, *bliurbėti* ir t. t., tad jų neliesime). Matome, kad beveik visus juos galime apibūdinti kaip etine prasme negatyvius (jau nekalbant apie menkinamuosius žodžius, *pejoratyvus*). Išskyrus du: *blaivēti* ir *blizgėti*.

Kai dėl pirmojo, tai nori nenori teks išsiaiškinti iš esmės: paradoksalu, bet lietuvių kalboje žodis *blaivus* yra greičiau negatyvus. Tenenusigąsta blaivininkai – galų gale paaiškės, kad mūsų kalboje *blaiavimo* sąvoka yra daug gilesnė. Dalykas tas, kad priešprieša *blaivēti* / *svaigti* yra rakinama taip: *svaigti* yra teigiama, nes kaip jau esame rašę (38; 100), dauguma *sv-* ir *šv-* prasidedančių žodžių lietuvių kalboje yra sakralūs ar bent teigiami, kaip ir *ide* priesaga *su(sv)* (*šventas*, *šviesus*, *švelnus*, *šviežias švitrus* (*žvitrus*), *svambus* (*svarus*), *sveikas*, *svaja*, *svaimė* 'nuovoka, protas'). Plg. *svaiginti*, *svaiginėti* (eiti, lėkti kojom neliečiant žemės). Žodžiu, *svaigti* yra apsvaigti, bet kartu būti pakylėtam virš

kasdienybės – bent trumpam, atsiplėšti nuo buities. Kitas dalykas kaip? Ar mechaniškai įmirkant smegenis alkoholiu, ar, pvz., svajojant, svaiginantis muzika, poezija bei pan.

Tuo tarpu *blaivas* tėra ‘išblukęs’. Pvz. *blaivus dangus* tereiškia, kad nėra apsiniaukęs. LKŽ aiškina, kad *blaivus* gali būti *giedras*, *skaidrus* sinonimas. Tai yra riktas, nes *blaivus dangus* yra **joks** – be debesų, tačiau bespalvis. Jokių būdu ne *žydras* (*žydras* – *giedras* yra sinonimai; anglų *blue* ir vokiečių *blau* – ‘mėlynas’ terodo kalbos jausmo “išblukimą”, deja, prasidėjusį ir pas mus). *Blaivas* reiškia 1. ‘balsvas, pabalęs, išblukęs’: *Blaivus veidas* – *išbalęs*, *be barvos* (spalvos) *veidas*; *Jos visos skepetos yra blaivos* (nusišėrusios) – *suknelę dėvėjo mėlyno išblaivējusio* (išblukusio) *šilko* (LKŽ). Tad *blaivas*, pervedus į etikos sritį – tik tiek kad negirtas, tačiau, kaip čia pasakius, *išblukęs*. Teneišeidžia blavininkai (ir vienas iš ypatų, rašiusių šią knygą, tokiu save laiko), tačiau blaivuoklis dažnai būna kad ir negeriantis, bet labai jau nuobodus, *išblukėlis*. Šitame fone *svaiguolis* – *svajoklis* išrodo pozityviau.

Kai dėl *blizgėti*, matyt, bus panašiai – *blizgėti* reiškia ‘švytėti atmušama šviesa’: *Vanduo prieš saulę blizga*, – LKŽ. Taigi *blizgėti* – tik atspindėti šviesą ir ne daugiau; tai tik fizinis reiškinys, dažniausiai negyvosios gamtos. Tuo tarpu *spindėti* ir ypač *švytėti* reiškia skleisti šviesą iš savęs. Perkeltine prasme – kas nori išrodyti, *blizginasi* ir *blizga*; kas iš vidaus šviesus – tas *spindi*, *žėruoja*, *švyti*.

Tad *blogas* byla spręstina vienareikšmiškai – baltiškajai savimonei *blogis* yra blogas. Todėl slaviškasis *благос* yra invertas, ‘išvirkščias’. Taip turbūt yra ir su kitomis baltiškai – slaviškomis inversijomis. Aišku, tai liečia ne vien slavus – beveik visoje

Europoje Joninės iki sandūros su krikščionybe buvo apimtos iškrypimo. Sakysim, Anglijoje Bažnyčia kovojo su palaidais, orgialiniais papročiais iki XVIII a. (vadinamųjų *gegužės vaikų* problema). Anglų *bless* 1. ‘palaiminti, pašventinti’ įtartinai kerta su 2. ‘prakeikti’: *I’m blessed* – ‘Po velnių!; tebūnie aš prakeiktas!’, nors šitai aiškinama kaip eufemizmas (plg. *blasphememy* ‘Dievo, šventybės niekinimas’).

Tačiau baltų ir slavų priešingumas yra ypač ryškus. Būdami giminingi lingvistiniu atžvilgiu tiek, kad praeities kalbininkai Šleicherio medyje įvardindavo šias kalbas kaip baltų – slavų šaką (V. Toporovas, V. Ivanovas: *Slavų kalbos yra kilusios iš periferinių baltų dialektų*), kultūriniu – etiniu požiūriu šie du etnosai yra tam tikra priešprieša. Galima netgi teigti, kad slavų radimasis yra ne tiek asimiliacinis, kiek etinis – moralinis vyksmas, baltiškojo ethos’o išvirtimo, inversijos padarinys. Įsidedmėtina, kad baltarusiškai (gudiškai) *благос* dar yra *blogis* – panašių išimčių galima rasti ir daugiau. Šitai paaiškinti galima tuo, kad Gudija yra tarpinis baltų – slavų paribio etnosas, iki šiol išlikęs amorfišku (substratas – pagrindas aiškiai yra baltiškas). Kitais žodžiais, baltarusis etine prasme dar ne slavas, o lingvistine jau ne lietuvis.

Jau esame rašę, kad baltų kultūrai, kuri buvo esmiškai etinė, t. y. kurioje vyravo etiniai, dorės dalykai, ethos’o moralinė plotmė, kultūrinės potencijos raiška būtent per etiką, – tokiai kultūrai dorinis nuosmukis buvo pavojingas ne tik **etiškai**, bet ir **etniškai** bei **egzistenciškai**. Nedoras vokietis yra tik nedoras vokietis, nedoras lietuvis yra ne lietuvis, t. y. tautos ethos’o lūžis doros srityje mums yra destrukcija ir žūtis.

Aišku, visa tai yra taikoma **idealiām būviui**, t. y. tam tikrai abstrakcijai (pvz., kaip fizikoje yra idealių ir realių dujų būvio lygtys). Galbūt galima skirti baltai (aisčiai) / lietuviai, bet naujieji laikai akivaizdžiai rodo lietuvybės tirpsmą būtent per dorinę sritį: išplovus šitai, iš lietuvybės lieka tik kiautas, “naujalietu-

vystė”. Drastiškai tariant, **dvasinis suicidas virsta fiziniu**; silp-niesiems išsižudžius, tauta arba išliks, arba virs kita, kuriai jau reikės ieškoti kito vardo.

Baltų priešistorė rodo, kad slavams baltų ovalą, senovinių girių pasaulį perskėlus (palei Dnieprą) į rytų ir vakarų baltus, nepaprastai greitą slavėjimą, ypač rytų baltų, vien užkariavimu ir etnine asimiliacija sunku paaiškinti. Vadinasi, būta ir kito, labiau esminio proceso – ką ir rodo įspaudai kalbose.

ANTROJI INTERPRETACIJA

NOKTI – NYKTI DĒSNIS. Šiame dėsnyje pastebime ir kitokį dėsningumą: **priešingas prasmes reiškiantys žodžiai rašomi vienodai**. Kai kurių prieštarų žodžiai gali skirtis (o galbūt visi turėtų skirtis, bet LKŽ tai retai atsispindi) tik balsių (“minkštimo”) ištarimu, kitaip sakant priegaide arba kirčiavimu (pvz., *brėsti* ir *brėsti*). Šis dėsningumas pirmoje interpretacijoje yra išimtis, o antroje – taisyklė. Visos prasmės ir aiškinamieji sakiniai yra iš LKŽ:

brėsti ‘nokti’ // *brėsti* ‘pūti’: *Padžiauk maišus, ba, šlapi stovėdami brėsta;*

bergžti ‘būti be vaisiaus’ // *bergžti* ‘brandinti, nokti’: *Nekoki šiomet žirniai – vieni jau bergžda, kiti dar žydi;*

sirpti ‘nokti, brėsti’ // *sirpti* ‘džiūti’: *Kad ir yra pašalo, bet pavirš jau sirpsta;*

keipti ‘sumenkti, nunykti’: *Jau bobelė visai keipsta // keipti* ‘atsigauti’: *Šiaip taip išsikeipėjau. Sūnelis, žiūriu, jau pradeda atkeipti po ligos;*

kermėti ‘vešliai augti’: *Po lietaus javai geriau kermėja // kermėti* ‘kirmyti’: *Kas tavo per grybai – tik sukermėję lepšės;*

kerėti ‘plačiai augti, stiprėti’: *Mano rūtelės gražiai kerėja // kerėti* ‘skursti’: *Pušelės kera baloj;*

nokti ‘bręsti, įgyti reikiamų savybių’ // *nokti* ‘silpti, menkti’: *Krisdamas nuo stogo susimušė ir pradėjo nuo to nokt.*
Noks, noks i nunoks (numirs);

visti ‘veistis, daugintis’ // *visti* ‘išnykti: *Pas mus dilgėlė jau visai išviso*;

daigyti ‘dygti’: *Šiltas lietus kviečius daigo* // *daigyti* ‘diegti, skaudėti’: *Diegliai nugarą daigo*;

kalti(s) ‘mušti, kapoti, kirsti’ // *kalti(s)* ‘dygti, sprogti, risti’: *Viščiukai jau kalasi*;

tarpus ‘greitai augantis, vešlus’ // *tarpus* ‘greit nykstantis, tirpus’: *Tos kiaulės lašiniai tarpūs. Tarpūs vandenyje ...skysčiai*;

tirpti ‘lydytis, leistis’ // *tirpti* ‘apmirti, stingti’: *Mano koja besėdint tirpsta*;

trašus ‘sultingas’: *Trašus obuolys* // *trašus* ‘trapus, lengvai byrantis’;

brėkšti ‘aušti’: *Tuojau saulė tekės, jau brėkšta* // *brėkšti* ‘temti’: *Vakaras, jau pradeda brėkšti*;

tinti ‘dalgį plakti, ploninti’: *Šienaut moku, ale dalgės tint nemoku* // *tinti* ‘plėstis, brinkti’: *Koja tinsta*;

nerti ‘staigiai liūsti į vandenį, gramzdinti’ // *nerti* ‘rodytis, kilti į viršų’: *Žemė nērėsi iš rūko*.

O tarp trisdešimties *rinkti* prasmių yra net trys prieštaros:

rinkti ‘imti po kiek ir dėti į vieną vietą’: *Akmenų kaip nusėta, tik rink ir dėk į vežimą* // *rinkti* ‘atiminėti’: *Rinko arklius niemčiai*;

rinkti ‘burti į vieną vietą, telkti draugėn’: *Pirkia didelė, tai ten rinkos daugiau* // *rinkti* ‘skirstytis’: *Patalkis renkas lauk, maž tebuvo šnapsės*;

rinkti ‘dvėsti, baigtis’: *Jau mūsų Juodis dėl dusulio rinksis* // *rinkti* ‘pradėti augti, taisytis’: *Pomidorai buvo prasti, o rudenio pusėn jėmė rinktis*.

Suminėtieji žodžiai yra iš gamtos (augimo – vešėjimo) plot-

mės, kurioje šių prieštarų vienovė yra labiau matoma ir racionaliam mąstymui. Tačiau tokių žodžių – prieštarų yra ir iš kultūrinės – religinės bei etinės plotmės, o su kai kuriais iš jų šiuolaikinis intelektas jau nenoriai sutinka:

kurti ‘ką nors naują padaryti’ // *kurti* ‘padegti, užpulti, sunaikinti, apimti ligos procesui’: *O ir užkūrė sausą liepelę iš pašaknelių. Kad užsikūrė akis, kad ėmė skaudėti;*

tverti ‘daryti, statyti, formuoti’: *Varnos tveria lizdus* // *tverti* ‘naikinti’: *Ugnis išsimušė ir taip smarkiai apie save tvėrė, kad visai negalima buvo čia esančius tavorus gelbėti. Liga vis macniau apninka, tveria;*

dvasinti ‘įkvėpti, inspiruoti, suteikti gyvybę’: *Paganinis medžio gabalą gali paversti įdvasintu instrumentu* // *dvasinti* ‘dvėsinti, badu marinti’: *Uždarė gyvuliukus ir dvasina badu;*

tausti ‘darytis tautos nariu, tautiškai susiprasti’: *Sugudėję lietuviai gali vietomis dar atatausti* // *tausti* ‘netekti tautinių savybių’: *Ta apylinkė tik nebaigusi tausti;*

anuoti ‘taisyti, auklėti’: *Kūdikį anuoti* // *anuoti* ‘gadinti, naikinti’: *Mergelė klumpes visai nuanavo;*

vergti ‘daryti vergu, spausti, engti’ // *vergti* ‘traukti, žavėti’: *Juo dirbo, juo darbas vergė visą jo sielą.*

Natūralu manyti, kad etinės srities žodžiai anksčiausiai suskilo į tariamai nesutaikomas prieštaras. Tačiau lietuvių kalboje ir šioje srityje dar išliko vienodai tariamų poliarinių prieštarų:

valia ‘gebėjimas apsispręsti, pasirinkti ir siekti tikslo’ // *valia* ‘laisvas pasirinkimas, laisvė’: *Nebaudė dukters, ale davė valią, ir stojos negerai;*

vilti ‘tikėti, laukti’: *Ir jie viliasi daug laimėti* // *vilti* ‘teikti nepamatuotą tikėjimą kuo, klastingai žadėti’: *Jeį nemylėjai kam vylei?;*

taurinti ‘daryti taurų, kilnų’: *Graži aplinka žmogų taurina, auklėja* // *taurinti* ‘sakyti apie kitą ką blogą, šmeižti’: *Ką an Amilijos ta Ona taurina, gali drąsiai nevieryt, ba jos supykę;*

godėti ‘būti godžiam’: *Vaikai jo dideliai godėjos turtą // godėti* ‘vaišinti, mylėti svečią’: *Godėk svečią;*

širdingas ‘geros širdies, maloningas’ // *širdingas* ‘greit supykstantis, įpykęs’: *Saugokis jo – jis labai širdingas;*

mandrybė ‘išdidumas, puikumas’ // *mandrybė* ‘išmintis, gudrybė’: *Nieks negal apsakyti mandrybės bitelių;*

riktas ‘klaida, apsirikimas’: *Klaidos ir riktai bjaurina stilių // riktas* ‘tvarka’: *Daryk visa pagal riktą kaip reik, tvarkingai. Visam ūky mano riktas;*

Panašių pavyzdžių galima pririnkti ir daugiau, bet svarbiausia, kad jų yra visose *ide* kalbose (tik senesnėse jų išlikę daugiau):

Anglų kalbos žodis *let* reiškia ‘leisti, palikti’ ir priešingai – ‘trukdyti’; žodis *blessed* reiškia ‘švelnus, palaimintas’ ir priešingai – ‘prakeiktas’. Vokiečių k. žodis *entkeimen* reiškia ‘pašalinti pumpurus ar ūglius, sterilizuoti’ ir priešingai – ‘išleisti ūglius ar pumpurus’. Prancūzų k. žodis *carriere* reiškia ‘naujingų iškasenų kasimas atviruoju būdu žemyn’ ir priešingai – ‘kilimas tarnybos laiptais aukštin’.

Rusų k. žodžiai *благий*, *благо* V. Dalio žodyne reiškia priešingas savybes: ‘geras, naudingas, dorybingas’ (bažn. kalboje), o liaudyje tie patys žodžiai reiškia ‘piktas, blogas’: *Лошадь благая, берегись, убьет* – ‘Arklys piktas, saugokis, užmuš’. Nors šiuolaikinėje rusų kalboje žodžiai *благо*, *благий* dažniau vartojami teigiama prasme, tačiau kai kurie šių žodžių vediniai reiškia neigiamas savybes: pvz. *блажить* (*ж = з*) reiškia ‘kvailioti, ožius varinėti’; *блажной* ‘papaikęs, padūkęs’, o *блаженный*, kaip ir anglų k. žodis *blessed*, reiškia priešingas savybes – ir ‘palaimintas, palaimingas’, ir ‘pakvaišėlis’. Taip pat ir žodžiai *(co)блазнить*, *(co)блазн* (senoviškai *блазнить*, *блазн* arba *блазнь*) reiškia ‘gundyti, gundymas, nuodėmė’, t. y. atspindi neigiamas savybes. Paskutiniai žodžiai rodo, kad ir bažnytinėje kalboje šių žodžių prasmės buvo prie-

šingos. Rusų kalbos žodis *мудрость* reiškia ‘išmintis’, bet veiksmažodis *мудреть* reiškia ‘gudrauti, griebtis gydrybių; tyčiotis, juoktis’ (iš ko nors), o *мудрей* reiškia ir ‘išminčius’, ir ‘gudročius, gudruolis’. Šitoji (kaip ir kitos) prieštaros yra tik **išorinės**. Vidiniai šie tariamai priešingi reiškiniai (žodžiai) neperskiriami: išmintingasis lengvai pasikelia į puikybę, išdidumą (mandrumą), o išpuikęs (mandras) gali virsti (ir kada nors virsta) išmintingu.

Tarptautiniai žodžiai *profanas, profanuoti, profanacija*, kuriuos mes naudojame tik neigiama prasme, yra kilę iš lotynų k. veiksmažodžio *profano*, kuris reiškė ‘išniekinti, suteršti, nušventinti’, ir priešingai – ‘pašvęsti, paaukoti’. Taipogi ir lotyniškasis *sacer*, iš kurio kilęs tarptautinis žodis *sakralus, (sacrum)* reiškia ir ‘pašvęstas, šventas’, ir ‘prakeiktas, pasibjaurėtinas’. Akivaizdus panašumas, netgi tapatumas su ką tik minėtais anglų k. žodžiu *blessed* ir rusų *блаженный*. Įdomu, kad lotynų k. žodis *profanum* sudarytas iš *pro+fanum*, kas reiškia ‘prieš + šventovė’. Ir prieš šventovę ar šventovėje galima pasielgti ir vienaip, ir kitaip. Priešingos to paties žodžio prasmės rodo, kad žmogus **visada gali rinktis**.

Natūralu, kad kalbos medžiui (prokalbei) šakojantis į atskiras šakas (kalbas) ir pamažu nykstant žodžių daugiaprasmiškumui, kai kurios priešingos tų pačių žodžių prasmės liko giminingose kalbose: pvz. *gift* angliškai reiškia ‘dovana’, o vokiškai ‘nuodai’; *урод, уродина* rusiškai reiškia ‘luošys, išsigimėlis’, o lenkiškai *uroda* – ‘grožis’; *novyti* lietuviškai – ‘naujinti’: *Mūsų katinas pradėjo ančiukus novyti*, o rusiškai *новеть* – ‘naujinti’; *linti, linoti* lietuviškai – ‘augti, derėti’: *Gal anam velnias padeda linti*, o rusiškai *лняютъ* reiškia ‘šertis, blukti’.

Neretai pasitaiko, kad vienoje kalboje lieka abi prieštaros prasmės, o kitoje (kitose) tik viena. Lietuvių žodis *riktas (rikti, apsirikti)*, iš čia *rikiuoti* ir *rykis* ‘valdovas’) reiškia ir ‘klaida’, ir ‘tvarka’; o angliškai *right, all-right*, vokiškai *richten, recht*,

rusiškai *пихтовать* reiškia jau tik ‘tiesa, taisymas, valdymas’. Jau išnykusi priešingoji, su klaida susijusi prasmė, teigianti, kad ir taisant, darant tvarką ar valdant, taipogi galima apsirikti, kad vienu požiūriu tai bus klaida, o kitu – tvarka ar tiesa. Panašiai yra ir su minėtais žodžiais *блазуй* ir *блазой*, kurių priešingos prasmės rusų kalboje, kaip buvo parodyta, išliko iki šių dienų. O lietuviškai *blogis* išlikęs beveik tik neigiama prasme, tačiau į LKŽ dar pateko ir teigiamos prasmės žodis *blungti, nublungti* – ‘gerėti’: *Kaimynas vakar sunkiai sirgo, šiandien truputį nublungo, gal pasveiks*.

Įdomu, kad ir vėlesni tos pačios darybos žodžiai skirtingose kalbose kartais turi priešingas prasmes. Pvz., žodis *išmintis* yra sudarytas iš priešdėlio ir šaknies: *iš+mintis* (plg. *iš+mislė = išmislas*; *iš+malda = išmalda*). Panašiai sudarytas žodis yra ir rusų kalboje: *из+умление (из+умиться)*. V. Dalio žodyne *из+умлять, из+умить* reiškia ir ‘išvesti iš proto’, ir ‘nustebinti’; *из+умление, из+умье* reiškia ir ‘beprotybė’, ir ‘ypatingas nustebimas’. O šiuolaikinėje rusų kalboje šie žodžiai jau reiškia tik ‘nustebinti’ ir ‘nuostaba’; kita prasmė jau prarasta. Minėtieji, taip pat sudaryti žodžiai (kalkės), lietuvių kalboje – ‘išėjimas iš minties (proto)’ yra *išmintis*, o rusų kalboje ‘išėjimas iš proto’ – *изумление, изумье* reiškia ‘beprotystė’, t. y. **prasmės priešingos**. Šiandien *изумление* reiškia tik ‘nuostaba’, o nuostaba ir išmintis iš esmės tapatūs dalykai. Reikia išeiti iš minties (proto), kad galėtum kaip reikiant nustebti. Gerai žinoma, kad išmintis ribojasi, o kartais neatskiriama nuo beprotystės. Ir anksčiau, ir dabar šventuosius, mistikus, išminčius dažnai vadiname “bepročiais”, nes jie iš tiesų yra išėję iš minties (proto), t. y. **kitaip** mąsto. Kitaip mąstantys arba išėję iš minties (proto) yra ir bepročiai, ir nustebusieji.

SUVOKIMO ATSPINDŽIAI KALBOJE. Kalboje išreikštos būties prieštaros atspindi ankstesnę žmogaus sąmonę ir jos suvokiamą pasaulį. Prieštaros išreiškia pasaulio **vienovę** ir jos **suskaldymą** (sąmonėje) į atskirus reiškinius. Vienas ir tas pats skirtingų prasmių žodis išreiškia reiškinių suskaldymą, o skirtingos prasmės viename žodyje – vidinę visų reiškinių vienovę. Toks požiūris šiuolaikiniam racionaliai mąstančiam žmogui menkai arba visiškai nepriimtinas.

Nuo XX a. istorikų dėmesys vis labiau krypsta į žmogaus **sąmonės** tyrinėjimą. Žymiausi XVIII–XIX a. istorikai buvo įsitikinę, kad žmogiškoji prigimtis ir sąmonė visos istorijos eigoje yra nekintama. Savo “Pasaulinių istorinių apmąstymų” išeities tašku J. Burkhardas pasirinko žmogų *koks jis yra, visada buvo ir turėtų būti*. Tuo tarpu šiuolaikinis istorikas A. Gurevičius, nagrinėdamas viduramžių kultūros kategorijas pabrėžia, kad *viduramžių kultūra vėl ir vėl iškyla prieš mus kaip neįmanomas, atrodytu, priešybių derinys. (...) Mes nuolat matome paradoksaliai susipynusias poliarines priešybes – subtiliuotas ir žemas, dvasiškas ir šiurkščiai kūniškas, niūrias ir komiškas, gyvenimą ir mirtį*. Šis istorikas pastebi ir ypatingą viduramžių žmogaus kalbos **polisemantiškumą**. *Visi svarbiausi jo kultūros reiškiniai yra daugiareikšmiai ir įvairiuose kontekstuose įgyja specifinę prasmę (...) ir kad nagrinėjant viduramžius taikyti vienovės principą yra absoliučiai būtina* (išryškinta mūsų)*.

LKŽ yra daug daugiaprasmių žodžių: yra 92 leisti prasmės; *važiuoti* – 37; *rinkti* – 30; *velti* – 17; *vesti* – 26; *kalti* – 14; *tempti* – 28; *kristi* – 22; *krikštyti* – 5; *krikštas* – 5; *kunigas* – 4; *eiti* – 42; *mušti* – 29; *mirti* – 7; *nešti* – 26 ir t. t. Iš tos pačios šaknies išauga didelis panašių žodžių krūmas, kurio visos prasmės išsiskleidžia tarp pagrindinių poliarinių prieštarų.

---

* Gurevičius A. Viduramžių kultūros kategorijos, V., 1989, p. 24–25.

Jeigu, kaip buvo rašyta, iki Babelio žlugimo garsas ir prasmė turėjo dar ir dabar lietuvių kalboje atsekamą ryšį, tai dar akivaizdžiau, kad rojinės kalbos (prokalbės) žodžiai, kuriais kalbėjo **kitaip** pasaulį matantis ir suvokiantis (**kitokios** sąmonės) žmogus, buvo **daugiaprasmiai**. Juose atsispindėjo tuo žodžiu nusakomo reiškinių prasmių sklaida, kurioje tilpo ir priešingos prasmės. Kitaip sakant, tuo metu žmonių sąmonėje vyravo **vaizdinis, aprėpiantis visumą**, mąstymas. Besivystantis kairiojo smegenų pusrutulio loginis, skaldantis reiškinius į prieštaras mąstymas buvusį vieningą žodį suskaldė į atskiras, tarsi neturinčias ryšio prasmes ir įvardino jas atskirais žodžiais. Kitaip sakant, **žodžiai, kurie iš pradžių buvo simboliai, tolydžio virto ženklais**.

Panašūs pokyčiai lengvai pastebimi ir rašto atsiradime nuo pirmųjų rašybos vienetų iki šiuolaikinių raidžių. Pirmieji rašto vienetai – hieroglifai taipogi buvo daugiaprasmiai simboliai, kurie pamažu pavirto šių laikų rašybos ženklais – raidėmis.

Pagrįstai galima teigti, kad kuo senesnė kalba, tuo joje mažiau žodžių. Tie patys žodžiai kitame kontekste dabartiniam mūsų racionaliam mąstymui reiškia ką kitą, o senovinė kalba ir vaizdinis mąstymas juos išreiškėdavo vienu ir tuo pačiu žodžiu. Senųjų kalbų žodžiai buvo **simboliai**. O simbolis yra **daugiaprasmis bei visada nėščias** ta prasme, kurią jis turi pagimdyti klausančiojo ar skaitančiojo sąmonėje. Daugiaprasmis žodis yra tarsi **gyvas**. Patekęs į tam tikrą kontekstą jis sušvinta vis kitomis savojo spektro spalvomis. Dabartinių kalbų vienaprasmiai žodžiai jau yra tapę **negyvais sutartiniais ženklais**, terminais. Pirmieji žodynai buvo gana paprasti: vienam žodžiui atitiko viena reikšmė. Vėliau žodynai, kaip sakoma, tobulėjo. Žodžius imta skaidyti į atskiras prasmes. Tai reiškia, kad šiandienine kalba mes galime pasakyti **tiksliau, apibrėžčiau**, o senovine – žymiau **giliau**. Senose kalbose nėra tikslumo, bet **yra gelmė, kuriai suvokti reikia vaizdinio mąstymo**, kurio ir

pritrūksta šiuolaikiniam racionalumui. Panašiai yra ir poezijoje. Poetiniu žodžiu, kurio daugiareikšmiškumas nepaklūsta vienaprasmei kairiojo pusrutulio logikai ir suteikia poezijai gelmę, perduodama keletas reikšmių.

Senovės mitai **simboliškai** pasakoja apie pirmųjų žmonių nuopuolį. Pirmųjų žmonių nuopuolis reiškia **sąmonės pasikeitimą**, kuris atsispindėjo pasaulio ir savęs suvokime: žmogus atsiskyrė nuo aplinkos. Iki nuopuolio žmogus nesuvokė savo **atskirtumo** nuo aplinkos. Jis gyveno **vienybėje ir darnoje** su gamta ir su Dievu, nepažino abstraktaus, t. y. vien tik prote esančio gėrio ir blogio. Gera ir bloga buvo tik tai, ką **esamuoju** laiku žmogus patirdavo savo joslėmis, nes abstraktaus gėrio ir blogio pažinimui arba atskyrimui būtinas skaldantis (diskursyvinis) loginis mąstymas. Išvaymo iš Rojaus mitas simboliškai pasakoja apie žmogaus **sąmonės vystymosi šuolį: loginio – skaldančiojo mąstymo atsiradimą**.

Loginio mąstymo dėka žmogus pasijuto atskirtas nuo aplinkos, nuo Dievo ir pradėjo mokytis pažinti kas gera ir kas bloga (šis pažinimas, kaip rodo žmonijos istorija, tebesitęsia iki šiolei) bei tapo mirtingas. Suskaldęs pasaulį į atskirus reiškinius, žmogus pasijuto **atskiras** ir tuo pačiu **mirtingas**. Kaip nemirtinga yra visuma, taip ir **žmogus, jausdamasis vieningas su visu- ma, buvo nemirtingas**. Vadinamasis nuopuolis yra pasaulio suskaldymas žmogaus sąmonėje į atskiras dalis, reiškinius, lygius.

Tai, kad “išėjimas iš Rojaus” buvo dėsninga ir būtina sąmonės vystymosi pasekmė, rodo ir kalba. Loginį kairiojo smegenų pusrutulio mąstymą, kuris, vaizdžiai tariant, “išvarė žmogų iš Rojaus”, mes vadiname *dešiniuoju*, nes jis valdo dešiniąją ranką, o *dešinė* daugelyje indoeuropiečių kalbų reiškia teisingumą, tiesumą, laimingumą, tinkamumą, gerumą, ištikimybę. Ir Kristus sėdi Dievo Tėvo *dešinėje*. Loginis arba dešinysis mąstymas labiausiai pasireiškė indoeuropiečių tautose. Jo dėka ir buvo sukurta baltosios rasės civilizacija.

Kadangi nuopuolis visų pirma yra **vyksmas žmogaus sąmonėje**, tai jis **neatsiejamas nuo kalbos**. Nuopuolį galima palyginti su nusileidimu į žemę iš aukštybių. Būdami aukštai matome plačiai, matome visumą, neišskirdami atskirų dalių. Leidžiantis žemyn pasaulis mažėja, detalės ryškėja, o nusileidus (nupuolus) ant žemės visumos vaizdas dingsta ir matomos tik atskiros dalys bei vienetai, kurie atrodo tarpusavyje nesusiję.

Mitas apie Babelio bokšto statybą jau pasakoja, kas atsitiko su kalba. Buvusi vieninga žmonių kalba po šio simbolinio įvykio suskilo į daugelį kalbų taip, kad žmonės nebesusikalbėjo. Šis simbolinis pasakojimas atspindi tolesnį žmonijos sąmonės vystymąsi ir jos atspindžius kalboje. Nuopuolis kalboje yra ne tik **garso prasmės praradimas** (žr. sk. *Apie žodį*), bet ir **daugiaprasmių žodžių suskilimas į atskiras prasmes** bei vidiniai **vieningų reiškinių įvardijimas skirtingais sutartiniais ženklais** – žodžiais ir tuo pačiu **simbolinės žodžio prasmės nykimas**. Tai daugelį amžių trukęs ir tebevykstantis žmonijos sąmonės bei pasaulio suvokimo vystymasis, atsispindintis ir kalboje.

Pasinaudodami LKŽ pažvelkime, kaip *blogio* sąvoka ki-to lietuviškoje sąmonėje. Apžvelgę žodžius, prasidedančius priebalsėmis **bl**: *blėsti, blykšti, bliūkšti, blankti, blaivyti, blaivuoti, blaškyti* ir *blogti*, kuris reiškia ‘prastėti, liesėti, silpti’, matysime, kad jie visi reiškia kažko **mažėjimą**, kažkokių savybių **netekimą**. O kiti panašūs žodžiai su **bl**: *bliungti* ‘pursti, pampti, brinkti’, *bliurkti* ‘pursti, tinti’, *bliurti* ‘šlapti, tižti’, *blaustis, blukis* ‘kaladė’, *blokas (plakas), blokuoti (plakuoti b=p)*, latv. *blakis* ‘krūva, šūsnis’; priešingai, – reiškia kažko **didėjimą**, kažkokių savybių **įsigijimą**. Svarbiausia, kad kai kurie iš žodžių su **bl** vienu metu reiškia **ir** didėjimą, **ir** mažėjimą: pvz. *blanduoti* reiškia ‘niauktis’ (daugėja debesų): *Panašu an lietu – jau blandos dangus*; ir ‘giedrytis’ (mažėja): *Jau blandos – galės vėl šieną vežti*. Žodis *blandus* reiškia ‘tamsus, apsiblausęs’: *Toks blandus dangus, teip kel-*

muotas visas, panašu ant lietu; ir 'giedras, blaivus': Blandus dangus, kad netur debesų.

Žodžių su **bl**, kurių prasmės priešingos, yra ir kitose *ide* (latvių, vokiečių, angli) kalbose. Pvz., vokiečių kalboje *blänken* reiškia 'valyti, poliruoti; praleisti (pamokas mokykloje)', o *blasen* – 'pusti, pripusti'; latvių žodžiai su **bl** dažniausiai reiškia didėjimą: *blakis* 'krūva', *blīva* 'masė, telkinys', *blakus* 'greta, šalia', o *blāvet* 'boluoti, blankiai šviesti'; *blāvs* 'blyškus'.

Nesunku pastebėti, kad priebalsių junginys **bl** reiškia arba kažko **didėjimą**, kažkokių savybių įsigijimą arba kažko **mažėjimą**, savybių netekimą. **B**, kuri reiškia gausumą ar didumą (plg. baubas, bubas, boba, bubilas), paveikta individualiosios **l**, gali ir išdidėti, ir sumažėti. Suprantama, kad vienu atveju kažko trūkumas yra blogai, o kitu atveju – gerai; ir priešingai – kažko atsiradimas yra blogai, o kitu atveju – gerai. Tai kas tada yra blogis: ar tai, kas didėja, ar tai, kas mažėja? Į šitą klausimą galima atsakyti tik žinant **konkrečias** aplinkybes, t. y. – kas didėja arba mažėja ir ko man dabar reikia. Todėl ir sakoma: *Nėra to blogo, kas neišeitų į gerą*, arba: *Nedaryk kitam gero, jei nenori būti blogas*.

Iš LKŽ matyti, kad *blogis* kaip **abstrakti** sąvoka seniau nebuvo vartojamas. Tai – mūsų laikų naujadaras. Blogiu buvo laikoma tik tai, kas **konkretu**, apčiuopiama, kas yra dabar: karvė liesėja (*blogsta*) – *blogis*; rugiai prastai auga – *blogi*; dangus blanduoja (niaukstosi): jei reikia šieną vežti – *blogai*, o jei daržai laukia lietaus – *gerai*. Bet ir vienu, ir kitu atveju būdavo sakoma, kad dangus *blandos*, *blanduoja*. Toks **konkretus** buvo senovės žmogaus mąstymas, kurį jis ir išreiškė savo kalboje. **Abstrakti** *blogio* kaip idėjos sąvoka senovės lietuvių ir apskritai ankstyvojoje arba pirmykštėje sąmonėje dar nebuvo susiformavusi.

Dešiniuoju smegenų pusrutuliu neįmanoma mąstyti atseitai nuo konkrečios, dabar esančios situacijos. Eksperimentai

rodo, kad išjungus kairįjį pusrutulį, žmogus *netenka sugebėjimo suprasti abstrakčias sąvokas: sveikata, pyktis, religija, gėris, džiaugsmas ir pan., bet gerai supranta konkrečių daiktų pavadinimus**

Pirmųjų žmonių mąstymą, kuriame vyravo dešinysis, vientisiais vaizdiniais operuojantis pusrutulio, galima pavadinti konkrečiu ir belaikiu. Konkretus mąstymas yra vientisas. Jis neatšiejamas ne tik nuo esamų aplinkybių, bet ir nuo veiksmų ar kūno judesių. Taip mąstė ir tebemašto pirmykščių kultūrų žmonės**.

Taip mąsto ir vaikai. Vaikas, kaip ir rojinės būsenos žmogus, yra vientisas ir jo mąstymas susietas su veiksmais. Todėl vaikas, kaip ir pirmykštės sąmonės žmogus, gyvena konkrečiu esamuoju momentu. Tai akivaizdžiai patvirtina faktas, kad senųjų kalbų veiksmažodžiai neturėjo tiek laiko, kiek yra dabartinėse kalbose, kadangi praeities ir ateities, kurios yra abstrakcijos, suvokimui reikia loginio mąstymo. Pvz., hebrajų kalboje yra tik dvi veiksmažodžio formos: atliktinė ir neatliktinė. Veiksmažodžių laikai yra vėlesnės, labiau į loginį mąstymą linkusios sąmonės padarinys.

Vidinis, atskirtas nuo išorės, t. y. abstraktus, atsietas nuo konkrečios dabarties akimirkos mąstymas pamažu pradeda atsirasti tik vaikystės pabaigoje, vystantis loginiam mąstymui, ku-

---

* В. В. Иванов. Чет и нечет. Асиметрия мозга и знаковых систем, М., 1978, стр. 46.

**XIX a. JAV etnologas F. Kašingas (Cusching), kuris keturis su puse metų gyveno tarp indėnų, straipsnyje "Manual concepts" ("Mąstymas rankomis") aprašė indėnus, kurie moka mąstyti ir rankomis taip, kaip šiuolaikinis žmogus kartais gali galvoti garsiai. Autorius ir pats išmoko susieti rankas su protu taip, kad jos iš tiesų tapo proto dalimi. Režisierius S. Eizenšteinas, perskaitęs šį straipsnį, pabandė pakartoti F. Kašingo bandymą. Patirtus pojūčius, kai *judesys yra kartu ir mąstymas, o mintis – tuo pačiu metu ir erdvinis veiksmas*, jis aprašė savo užrašuose.

ris istoriškai yra vėlesnis. Sąmonėjimo požiūriu kiekvienas mūsų kaip ir pirmieji žmonės (žmonija), buvome “išvaryti” iš vaikystės rojaus. Išėjimas iš “rojaus” ar vaikystės yra aiškių ribų neturintis vyksmas, kurio dažniausiai nepastebime, tačiau skirtumai išryškėja lyginant pirmųjų žmonių (vaiko) ir šiuolaikinių žmonių (suaugusiojo) pasaulėvokos ir mąstymo skirtumus.

Loginio mąstymo vystymasis “išvarė” pirmuosius žmones iš konkretaus, vientiso, belaikio pasaulio (galima sakyti “išvarė” iš konkretaus mąstymo) ir “įvedė” į abstrakčių, atsietų nuo konkrečios situacijos ir laiko sąvokų pasaulį bei į loginį mąstymą, kuris vientisą pasaulį suskaldė į atskirus reiškinius, dalis bei lygius. Abstrakčios sąvokos mums tapo tokios tikros, jog mes dažnai nebesutariame, kas abstraktu ir kas konkretu, t. y. kas tikra ir kas netikra, kas iš tiesų yra, o kas yra tik abstrakčios, egzistuojančios vien žmogaus sąmonėje sąvokos. Be jų nebeapsieiname, tačiau tapome tiek priklausomi nuo abstrakčių sąvokų, tarsi jos iš tiesų egzistuočiau konkrečiu, apčiuopiamu pavidalu.

Nors vardindami lietuviškas prieštaras ir atskyrėme gamtos plotmę nuo etinės plotmės, tačiau tas atskyrimas neturi tvirto pagrindo, kadangi jis egzistuoja tik dabartinio racionaliai mąstančio žmogaus sąmonėje. Žodžiai *dora, doras, taurus, blogis, gėris* mums jau tapo abstrakčiomis etinėmis sąvokomis, kurias priskiriame tik žmogui. Tačiau LKŽ surinkta medžiaga rodo, jog ankstesnė lietuvių sąmonė šių plotmių neskyrė. Mūsų protėviai šiais žodžiais nusakydavo visus: ir gamtos (augimo – vešėjimo), ir žmogaus pasireiškimus. Dora, tauri buvo ir žemė, ir augalai, ir gyvuliai, ir žmogus. Tai reiškia, kad ir lietuvių mąstymas buvo konkretus. Štai keletas aiškinamųjų sakinių iš LKŽ, kurie mums nebelabai suprantami: *Juodajai žemei daugiau doros pridėda smiltys už mėšlą. Nebus doros ir rytoj (oras nepasitaisys). Čia doro pagalio nerasi namuose. Jis pats taurauja ir viskas (gyvuliai, medžiai, javai) jo tau-*

rauja. Nė kiaulių taurai nepagano. Man toks blogis užėjo. Šiame sakinyje *blogis* yra aiškiai jaučiamas ir konkretus, tai, ką šiandien vadiname *blogumu*, nes mums *blogis* jau tapo abstrakcija. Taip pat yra ir su *gėriu*: *Gira yra drūtas gėris per rugpjūtį*. Šiandien sakytume ne *gėris*, o *gėrimas*. Ir *gėris*, kaip ir *blogis* buvo **aiškiai jaučiamas dabar, šiuo metu ir konkretus**.

Gamtos lygmens poliarinės prieštaros: *nokti – nykti, la-poti – leipti, dygti – daigoti* palyginti yra gana akivaizdžios. Kitų mūsų minėtų ir neminėtų prieštarų vieningumas nėra toks akivaizdus. Racionalus mąstymas nelinkęs išvelgti jose vidinę vienybę. Be to, jos dažnai išreikštos visai skirtingais žodžiais, pvz. *tamsa / šviesa, mirtis / gimimas, blogis / gėris** ir pan.

Visos tariamos **prieštaros** arba loginio mąstymo priešpatatyti reiškiniai **egzistuoja tik tarpusavio vienybėje: vidi-niai jos yra neperskiriamos**. Kaip negali būti vešėjimo be vytimo ar dygimo be daigojimo, taip negali būti tamsos be šviesos ar mirties be gimimo. Šitokį reiškinių virtimą savo prieštaromis senovės graikai vadino *enantiodromija***. Tai visos būties dėsningumas, reiškiantis, kad viskas anksčiau ar vėliau virsta savo priešybe. Tamsa virsta šviesa, jaunas – senu, mirtis virsta gimimu, blogis – gėriu, matomas – nematomu, nematomas – matomu ir pan. Šis dėsnis išreiškia ne tik pasikartojimą ir cikliškumą, bet ir tai, kad **gyvenimo pilnatvė įmanoma tik sujungiant abi neperskiriamų prieštarų puses**. Šia prasme šis

---

*Turimas omenyje ne abstraktus, racionalaus mąstymo sukurtas gėris arba blogis, bet konkretus, apčiuopiamas, dabar esantis gėris arba blogis, kaip jį suprato ankstesnio, labiau vaizdinio mąstymo žmonės ir kuris, kaip matėme, atsispindi LKŽ. Abstraktus gėris arba blogis, kuris egzistuoja tik žmogaus sąmonėje, į savo priešybę gali virsti tik tada, kai žmogus su tuo sutinka, o konkretus gėris arba blogis į savo priešybę anksčiau ar vėliau išvirsta visada.

** Gr. *enantios* ‘priešingas’ ir *dromos* ‘bėgimas’; pažodžiui – ‘bėgimas priešpriešiais’.

dėsnis jau tapo šiuolaikinės analitinės – gelminės psichologijos pagrindiniu principu. Taip senovinės žinios prisikelia naujam gyvenimui kitokiu pavidalu.

Senovės kiniečiai enantiodromijos dėsnį išreiškė dviejų visaaipimančių būties pradų *jan* ir *jin* sąveika. Nors šie pradai – *jan* (šviesa, vyriškumas, gėris, judėjimas, dvasia ir pan.) ir *jin* (tamsa, moteriškumas, blogis, inercija, medžiaga ir pan.) yra priešingi, tačiau priklausomi vienas nuo kito. *Jan* ir *jin* neperskiriamumą bei jų tarpusavio sąveiką vaizduoja į dvi lygias dalis lenkta linija padalintas apskritimas, kurio viena pusė juoda, o kita – balta, tačiau juodoje pusėje yra baltas taškas, o baltoje – juodas. Tai reiškia, kad ilgainiui baltoji pusė pavirs juoda, o juodoji – balta.

Lietuvių kalboje esančios minėtos ir neminėtos prieštaros yra išminties perlai, kuriuos senovės kiniečių išminčius Lao Cze užrašė žodžiais: *Nusižeminęs išlieka, sulenktas – išsitiesia, gilus – prisipildo, senas – atsinaujina, mažai turintis – gautina, daug trokštantis – nusivilia* (141; 57). Šią lietuvių kalboje įrašytą išmintį paaiškinsime dar vienu pavyzdžiu. Senžodžiai *novyti*, *novė*, reiškiantys ‘mirti’ ir ‘mirtis’, kartu reiškia ir atsinaujinimą. *Novyti* / *naujinti*, *naujas* yra to paties priebalsinio skeleto žodžiai (*u = v*), kuriuos reiktų įrašyti prie žodžių, išreiškiančių *nokti* / *nykti* dėsnį (plg. ir sen. slavų žodžius *навь*, *навей*, kurie reiškia ‘numirėlis’ bei *новеть*, *новый* – ‘atnaujinti, naujas’). Ši kalboje įrašyta priešara sako, kad **mirtis yra gyvenimo atnaujintoja**. Todėl dėsningas yra ir kitoks buvęs lietuvių požiūris į mirtį, kuris bus nagrinėjamas vėliau – žr. dalyje *Mirties virsmas*.

Žmonijos išmintis, kaip ir lietuviškų žodžių prieštaros, taip pat teigia: tas pats reiškinyis yra ir geras, ir blogas; ir teisingas, ir neteisingas; ir skaudus, ir malonus; mirtis reiškia ir gimimą, o gimimas reiškia ir mirtį; naktis prasideda vidurdienį, o diena prasideda vidurnaktį ir t. t. Tai sinerginė arba **vienijanti** logika,

kuria vadovavosi pirmąkartės sąmonės žmogus. Ji pagrįsta jungiančiuoju žodeliu **ir**: tas pats reiškiny yra **ir** toks, **ir** kitoks. Racionalios sąmonės žmogus vadovaujasi skaldančia ir supriešinančia logika, kuri pagrįsta skiriančiuoju žodeliu **arba**: reiškiny yra **arba** vienoks, **arba** kitoks. Ši logika pagimdė dualistinę pasaulėvoką ir įvairiausių lygių žmonijos susipriešinimą, kurio pasekmes mes patiriame. Tačiau jos dėka žmogus įgijo didžiulę galią, kuri graso sunaikinti ir jį patį.

Šiuolaikinis žmogus teorinės fizikos atradimų dėka vėl nebežino aiškaus atsakymo, kas yra fotonas ar elektronas: dalelė tai ar banga. Gelminės psichologijos atradimų dėka jis nebežino, ar žmogus yra geras ar blogas, o reiškiny – malonus ar skaudus. Tokia **paradoksali** yra ir evangelinė etika. Racionaliai sąmonei toks nežinojimas atrodo absurdiškas, bet tikslųjų mokslų eksperimentai verčia keisti požiūrį. Kai po ilgų ginčų su N. Boru fizikas teoretikas V. Heizenbergas išeidavo pasivaikščioti po parką, jis nuolat savęs klausdavo: *Ar gali gamta būti tokia absurdiška, kokia ji mums atrodo atominiuose eksperimentuose?* (135; 13). Dažnai ir mes absurdiškais prietaisais pavadiname savo protėvių pasaulėvoką, tačiau V. Heizenbergo **neapibrėžtumo** principas, kuris giliausia savo prasme išreiškia visatos vieningumą ir tarpusavio ryšius, ir N. Boro papildomumo principas, teigiantis, jog priešingos savybės ar reiškiniai yra vienas kitą **papildantys**, tampa ir naujos, besiformuojančios integralinės sąmonės principu.

Nebūtina gilintis į elementarių dalelių fiziką, kad atrastum universaliojus neapibrėžtumo ir papildymo principus. Apie juos šiame skyriuje jau rašėme, bet pavadiname kitais žodžiais. Kalbėdami apie žodžių daugiaprasmiškumą ar apie žodį kaip simbolį, tuo pačiu kalbėjome apie **neapibrėžtumo** principą kalboje, kuris buvo labai ryškus senosiose kalbose. Kalbėdami apie žodžius prieštaras – aptarėme **papildymo** principą, kuris buvo akivaizdus ankstyvajai žmogaus sąmonei, kurioje

vyravo dešinysis smegenų pusrutulio, operuojantis su nedalomais vaizdiniais.

Matome, kad ne tik protėvių išmintis, bet ir teorinė fizika teigia, jog visi reiškiniai yra neapibrėžti ir yra prieštaringos (dualios) prigimties. Todėl, remiantis ne vien kalba, bet ir teorine fizika, drąsiai galima teigti, kad ne tik žodžiai, bet ir raidės yra daugiaprasmės ir turi arba gali turėti priešingas prasmes, kas iš dalies, bet dar nedrąsiai buvo sakyta (žr. sk. *Apie žodį*).

N. Boro ir V. Heizenbergo vadovaujami fizikai 1920 m. suformulavo naują požiūrį, kad pasaulis – tai *ne atskirų objektų sandauga, o santykių tarp įvairių vieningos visumos dalių tinklas*. Šiandien tai patvirtina ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje teorinės fizikos specialistų sukurta *Vieningojo lauko teorija*, kuri į vieną vieningą visumą jungia ne tik mūsų minėtas prieštaras, bet ir visus matomus bei nematomus reiškinius. G. Šilovo išvestos *Vieningojo lauko* matematinės lygtys visus tariamai priešingus reiškinius suveda į **Pirmąją Priežastį**. Mokslininkai jau labai rimtai kalba apie *vieningą mokslinį – teistinį* pasaulio vaizdą (163; 112).

Žmonijos sąmonės vystymasis suka naują spiralės vingį ir tarsi sugrįžta į pirmąją vienijantį, bet gerokai pilnesnį ir tam tikra prasme aiškesnį būties suvokimą. Gimsta nauja integralinė sąmonė, o gėrio ir blogio pažinimas per klaidas ir kančias tęsiasi toliau.

APIE VIRSMĄ

POZITYVIZMAS IR SENŲJŲ KULTŪRŲ SAĖMONĖ

Tėvų ir senelių kultūros nuošalėje jau buvo ne tik mūsų laikų, bet ir praėjusio amžiaus tautosakos rinkėjai. Nors dažnas jų buvo užaugęs toje pačioje kultūroje, tačiau dainas, pasakas, papročius jie rinko kaip nykstančias senienas, kurių greitai nebeliks. Dar tolimesni baltiškajai kultūrai buvo svetimšaliai tautosakos rinkėjai ir papročių tyrinėtojai. Tačiau būtent jie ir buvo pirmieji mūsų religijos, kultūros ir papročių vertintojai. Pažymėtinas kai kurių iš jų neigiamas požiūris į lietuvių kultūrą, paniekiamai vadintą “pagoniška”. Tik vėliau, XIX a. buvo pradėti bešališkesni, moksliniai baltų kultūros tyrimai. Tačiau jie rėmėsi materialistine pasaulėžiūra bei evoliucijos teorija, mechaniškai pritaikyta religijos bei kultūros sričiai. Į kultūrinius reiškinius buvo žiūrima kaip į besivystančius nuo paprastų iki sudėtingų, o XX a. pr. tautosakos tyrinėjimas buvo labai racionalizuotas ir persmelktas pozityvizmo* dvasia.

Į savo kultūros tyrinėjimą vėliau įsitraukę mūsų tautiečiai taikė jau pripažintus mokslinius metodus. Tyrimo būdai keitėsi, atsirado semiotika ir struktūralizmas, bet esmė išliko ta pati – persunkta pozityvizmo dvasios ir pagrįsta civilizuoto žmogaus materialistine pasaulėvoka. Toks kultūros tyrimas yra žiūrėjimas į ją iš išorės ir vertinimas per racionalaus mąstymo prizmę, atskleidžiantis ne tiek pačią tiriamąją kultūrą, kiek pozityvistinės mąstysenos nepajėgumą suvokti dvasinės kultūros reiškinius.

Betgi mūsų tautos papročiai ir apeigos yra sukurti žmonių, suvokusių save kaip dvasinę esybę, iškilusią virš laiko ir erd-

---

* Pozityvizmas – filosofijos kryptis, pagrįsta tiksliais tyrimo metodais, atsisakant bet kokios metafizikos.

vės. Aisčių matristinė kultūra kūrė gyvybingą pasaulio suvokimą su moters dvasiai būdinga etine pažinimo nuostata. Jų jausena ir mąstysena buvo **kitokia**, nei jos tyrinėtojų.

Apie senosioms kultūroms priklaususių žmonių kitokį mąstymą ir suvokimą yra rašęs ne vienas tyrinėtojas. Etnopsichologas L. Levi–Briulis (L. Levy–Bruhl) pavadino jį *participation mystique* ‘mistinis dalyvavimas’. Mistinis dalyvavimas čia apibrėžiamas kaip mažai sąmoningas, bet gilus visuotinių ryšių ir gyvybės vieningumo suvokimas. Sociokultūrinės kaitos tyrinėtojas J. Gebseris (J. Gebser) žmonijos sąmonės raidą suskirstė į penkias pakopas: *archainę, maginę, mitinę, mentalinę ir integralinę* sąmones. J. Gebseris sąmonės pokyčius siejo su ekonominės ir techninės revoliucijos pakopomis. Maginė sąmonė siejama su medžiotojų ir piemenų gentimis, mitinė – su žemdirbyste, mentalinė – su išvystytais amatais, o perėjimas į integralinę sąmonę – su šiuolaikine technika.

Paprastumo dėlei tris pirmąsias J. Gebserio sąmonės raidos pakopas apjungsime į vieną ir pavadinsime *pirmąją* sąmone arba, pagal L. Levi–Briulį, – *mistiniu dalyvavimu*. Šiais pavadinimais apibūdinsime savo protėvių ir kitų senųjų kultūrų žmonių sąmonę. Mentalinę sąmonę, kuri vientisą būtį suskaldė į atskirus reiškinius, galima pavadinti dabar gyvenančių žmonių sąmone, o integralinė sąmonė – tai besivystanti sąmoningumo pakopa, vėl jungianti visus būties reiškinius, tačiau nauju, platesniu žvilgsniu.

Lietuvio dvasiai nelabai rūpėjo tiksliai apibrėžinėti sąvoką ar reiškinį, nes šitai slypėjo pačioje kalboje. Išorinės kultūros formos – dainos, pasakos, padavimai, papročiai, juostų raštai – tai tik kultūros esmės palydovai. Apskritai senųjų kultūrų apraiškos nėra ryškios, joms būdingas **daugiasluoksnis simbolizmas**, todėl racionaliai jas paaiškinti sunku, net neįmanoma, arba galima tik buitiniame – *profanum* lygmenyje.

Tik dabar pradėdame suvokti, jog kraštutinė mentalinės sąmonės apraiška – pozityvizmas išgujo šventumą, nuvertino vi-

sas senąsias vertybes. Naujo požiūrio į tautosaką reikalingumą pabrėžė ir A. Greimas. Pasak jo, būtina pajusti, koks buvo vienos ar kitos kultūros ritmas, jos *šventasis alsavimas* (40; 33).

Iš visų plačiau tyrinėjusių aisčių kultūrą bene vienintelis Vydūnas žvelgė į ją iš vidaus*. Nepriskirdamas jai siaurai suvokto ir mechaniškai į religijos sritį perkeltos evoliucionizmo bei pragmatinės (derlumo, vaisingumo, apsaugos ir pan.) paskirties, Vydūnas, tarsi atsimindamas senąją lietuvių religiją ir kultūrą, žvelgė į ją išminties sklidiniu vidiniu žvilgsniu (115). Tačiau jo mintys liko beveik neišgirstos, nes buvo užgožtos perdėto XX amžiaus racionalumo.

Baltų kultūra būtent ir yra viena iš tų **kitokių** senųjų žmonių kultūrų, kurias norint suprasti būtina **išgirsti** jas iš vidaus, pajusti atskirų dalių ryšį bei vientisos visumos darną. Juk **kultūra nėra mokslas, o gyvenimas**. Todėl tiriant ją negalima vadovautis vien *ratio*, sprauti vien į loginio metodo rėmus. Eikime į savąją kultūrą atviromis akimis, viską priimdami ir pradžioje nieko neatmesdami, vienaip ar kitaip “prisimindami”, širdimi pajusdami tradicijos esmę, tąja kultūra gyvenusių žmonių sielos virpesius**.

Ir visų svarbiausia – prie tautosakos ir papročių tyrinėjimo turime artintis su nuostaba ir šventumo nuojauta, tarsi įžengdami į šventąją girią, **šventą tautos erdvę**. Tai juk yra atsiminimas pirminio rojaus, dieviškojo Apreiškimo, duoto žmonijai jos atsiradimo metu. O jo atgarsiai bene ilgiausiai bus išlikę dorinėse kultūrose.

---

* Tokį požiūrį jis, matyt, paveldėjo iš savo motinos M. Ašmantaitės, kilusios, pasak Vydūno kilmę tyrinėjusio mokytojo A. Krauso, iš žynių giminės, kurios šaknys siekė tuos laikus, kai Lietuvoje dar kūrenosi Amžinoji Ugnis.

** Kultūros gelmes neretai geriau atskleidžia menininko perteiktas gyvenimo vaizdelis, nei tikslus tautosakininko užrašas ar kruopštus mokslinis nagrinėjimas.

ŠEIMOS PAPROČIAI – DORINĖS KULTŪROS PAGRINDAS

Baltų kultūra – ne tik viena seniausių, bet ir viena, o gal vienintelė iš tebeesinčių indoeuropietiškujų kultūrų. Ji yra čia pat, greta mūsų. Iki I-o Pasaulinio karo ji dar gyvavo Lietuvoje, kurią V. Toporovas prasmingai pavadino *senienų sandėliu** (165; 3). Todėl nebūtina persikelti į žilą senovę anei vykti į tolimas egzotiškas šalis. Keliaukime po savąją tėvynę, eikime dvasioje į dainomis ir pasakojimais apipintą senąjį sodžių, margąjį tėvelio dvarą, baltiškiosios kultūros ir lietuviškojo gyvastingumo versmę – šeimą. Bet svarbiausia, kad **toji kelionė būtų į save**. Tai turėtų būti pažinimas per prisiminimą to, kas pamiršta, kas išnyko ir tebenyksta, nors vis dar tebeaidi mūsų sielose, mūsų kalboje ir padavimuose, kas dar tebesrūva su motinos pienu bei krauju, kas tebegyvuoja, nors ir stančiu ir prietarais virstančiu pavidalu.

Šeimoje bene geriausiai patiriamos būties gelmės ir gyvybės slėpinys. Šeimos gyvenimo įvykiai atveria mums vartus į ši nuostabų esmių ir daiktų pasaulį. Joje prabėga šviesiausi kūdikystės metai ir subręstama vedyboms. Šeima palydi mus ir į Anapilį. Gimimas, vestuvės ir mirtis – tai tie įvykiai, kuriems senoji kultūra skyrė ypatingą dėmesį. Tai ne tik slėpiningiausi, bet ir visą likusį gyvenimą lemiantys įvykiai.

Mirtis anuomet nekeldavo baimės. Priešingai – ji buvo gamtiškas ir šventas įvykis, paradoksaliu būdu prilygstas atsinaujinimui, gimimui. Vienoje gretoje su gimimu ir mirtimi lygiavosi ir didysis gyvenimo įvykis – vestuvės, lietuvių kultūros *opera magnum*. Nepasitenkindami esamais vestuvių, gimtųjų ir laidotu-

---

* Pataisyti šią baltų kultūros “žymę” galėtume nebent ta prasme, kad šis *senienų sandėlis* tebėra gyvenamas, tebėra būtovė, gyvenimas.

vių apeigų bei papročių aiškinimais, ieškokime gilesnės jų prasmės. Klausime savęs to, ko esamuose lietuvių kultūros tyrimuose paprastai neklausiama arba kas aiškinama labai paviršutiniškai.

Labiau vidinės nuojautos vedami, ieškokime atsakymo, kodėl lietuviškose vestuvėse buvo ne tik linksminamasi, bet ir verkiama, o laidotuvėse ne tik liūdima, bet ir šokama, žaidžiama? Kodėl lietuvių daina yra *pirmykštis liūdesys, begalinis ilgesys, neišnykęs skausmas su anos būties tyliu atspindžiu* (A. Maceina, – 66; 36)? Ką reiškė lietuviui sielai liūdesys, kuris dažnai lyg nuojauta persmelkia visą baltiškąją kultūrą? *Nejautrumo logika* – taip įvertina virkdinimo dainas vestuvėse D. Sauka (87; 372). Tokia išvada daroma remiantis tik visuomenine moters padėtimi, atspindi vien dabartinį požiūrį į vestuves ir rodo, jog verksmas vestuvėse mums jau yra tapęs slėpiniu – esmė užmiršta ir nebesuprantama. Ir jeigu anksčiau vestuvėse verkdavo, o šiandien – ne, ir jei net nebežinoma, kodėl buvo verkiama, vadinasi, mes praradome kažką labai svarbaus, kamė slypėjo giliausia vestuvių esmė. Juk būdavo verkiama ir kaimyninių šalių vestuvėse, panašūs ir kitų tautų vestuvių papročiai. Tai nieko nuostabaus, nes net ir nežiūrint tautų giminystės ryšių, vestuvės, kaip ir mirtis bei gimimas, yra įvykiai, iš esmės paliečiantys visų tautų žmonių gyvenimus. Todėl vestuvių, lydėtuvių ir naujos gyvybės atsiradimo apeigose atsiveria tokios būties gelmės, kur susitinka visos tautos ir kultūros.

Kuo giliau pasineriame į kultūrą, tuo labiau mums atsiskleidžia apeigų ir papročių esmė bei prasmė, tuo mažiau randame skirtumų tarp įvairių tautų kultūrų. Galima sakyti, kad visose kultūrose yra ar buvo toks giluminis sluoksnis, kur visų tautų ir kultūrų apraiškos susilieja į vientisą nedalomą būties gyvybinę tėkmę. Suvokti ir pajauti gaivinančią gyvybės vandens vėsa mums trukdo skirtumus pabrėžianti mentalinė sąmonė. Tuo tarpu mūsų protėvių mąstysena ir pasaulėvoka buvo visaapimanti.

Mes matome tik būties visumos dalį, sektorių, o senoliai suvokė visus būties reiškinius apskritai, nors galbūt jų žvilgsnis ir nebuvo toks aštrus, kaip sakysim šiuolaikinių fizikų, kurie, sutelkę dėmesį į vieną tašką, pastebi net elementariausias materijos daleles. Kitaip sakant, senųjų kultūrų žmonės sugebėjo visus gamtos gyvenimo ir žmogaus būties reiškinius susieti į vientisą esaties visumą, kurioje tai, ką mes pavadiname atskiriomis dalimis, susilieja į apjungiančių saitų raštą.

VESTUVĖS, GIMTUVĖS, LYDĖTUVĖS – PAGRINDINIAI ŽMOGAUS GYVENIMO VIRSMAI

Dzūkijoje į vestuves senuosius kviesdavo *nuotaką išlydėti, o jaunos bernelius ir mergeles seserėles – vakaronėse paliūdėti* (50; 40). Kupiškio kr., jei nuotaka, kviesdama į vestuves, neverkdavo, *tai prašomasai neis* (9; 209). Šiaurės Rusijoje nuo piršlybų pabaigos nuotaka pradėdavo raudoti vestuvines raudas, o dramatiškos priešvestutinės dienos buvo vadinamos *плаканье** (145; 20). Jaunosios vestuviniai marškiniai Archangelsko gub. vadinti *убивальница*** (145; 32). S. Paulaharju 1916 m. rašė, kad karelių vestuvėse verkiama bene daugiau kaip laidotuvėse (136; 237). O žemaičių vestuvių daina tarsi apibendrina minėtus papročius:

*Verks tavęs matušė,
Iš suolo duodama,
Verks tavęs seselės,*

*Šalyj sėdėdamos.
Verks tavęs tėtušėlis,
Dalelę atskirdamas,*

---

* Nuo žodžio *плакать* 'verkti'

** Nuo žodžio *убивать* 'užmušti'.

*Verks tavęs broterėliai,
Žirgelius balnodami.
Verks tavęs susiedėliai,*

*Pro vartus išleisdami,
Verks sodos berneliai,
Ūlyčiomis lydėdami
(ŽT, 127, plg. ir ŽT, 105).*

Jau rašėme, kad lietuvių vestuvėse verkdamo ne tik mergelė (nuotaka), bet ir bernelis (jaunasis). Nors užrašytų papročių apie jaunojo verkimą vestuvėse yra nedaug, tačiau senesnėse dainose piršlybų meto sulaukęs brolelis liūdnas, o ruošdamasis piršlyboms net ir pravirksta.

Dainose, išlaikiusiose abi linijas – ir bernelio, ir mergelės – skirtumo nėra, vienodai verkia abu jaunieji:

*Raudojo mergelė
Rūtelių daržely,
O jaunasis bernelis
Naujoje stainelėj.*

*Raudojo mergelė
Vainiką pindama,
O jaunasis bernelis
Žirgą balnodamas.*

*Raudojo mergelė
Rūteles skindama,
O jaunasis bernelis
Žirgelį šerdamas.*

*Raudojo mergelė
Vainiką segdama,
O jaunasis bernelis
Ant žirgo sėsdamas*

(89; 223).

Akivaizdu, kad senovinių vestuvių verksme slypi kažkas labai svarbaus, esminio ir nesuprasto. Jau esame atkreipę dėmesį į panašumą tarp vestuvių ir laidotuvių. Visi senųjų papročių tyrinėtojai pripažįsta, kad vestuvės ir laidotuvės labai panašios ne tik forma, bet ir apeigų pavadinimais. Tiek laidotuvių, tiek ir vestuvių raudose gausu panašių motyvų. Liaudies dainose mirtis nusakoma vestuvių įvaizdžiu:

*Rašau laišką mylimai mergelei,
Kad su kitu ženijaus.
Kad ženijaus su kitu mergelu,
Su šautuvo kulkela.*

Karelijoje nuotaką vestuvių išvakarėse guldydavo į tą pačią vietą, kur šarvodavo mirusiuosius. Kasas išpindavo ne tik nuotakai, bet ir gedinčiai moteriai (145; 98). Vestuvininkai išeidavo pro tas pačias duris ar vartus, pro kuriuos išlydėdavo ir velionį. Kodėl vestuvių ir laidotuvių apeigos panašios, vieningos nuomonės nėra. Vieni aiškina, kad laidotuvės buvo įsivaizduojamos kaip vestuvės su mirusiųjų pasaulio gyventojais – vėlėmis (107; 191), kiti – kad į vestuvių apeigas pateko kai kurios jaunimo brandos (iniciacijos) apeigos (160; 249) ar dar kitaip.

Tačiau jei teigsime, kad vestuvėse tik verkiama, kad jos vien tik liūdnos, tebus pusė tiesos. Antroji vestuvių dalis yra linksma. Joje aidai džiaugsmingi prisikėlimo motyvai. Giedama giesmė *Iš verksmo stojos linksmybė, mirtis pražydo gyvybe* (9; 268), o nuotaka yra juokinama. Taip mūsų vestuvių papročiai persiskiria į dvi dalis: liūdnos apeigos iki didžiausios įtampos – vestuvių kulminacijos ir linksmos – po jos. Tokių apeigų suskirstymą vaizdžiai rodo vestuvinių raudų raudojimas tik jauniosios namuose ir vestuvinių drabužių kaita.

Rusų nuotakos drabužiai prieš jungtuves ir po jų ryškiai skirdavosi. Iki jungtuvių nuotaka vilkėdavo gedulingus, be papuošalų drabužius, o juos pasikeisdavo tik grįžusi iš cerkvės (145; 31). Karelų nuotaka raudas raudodavo tik apsirengusi *verkavimo drabužiais* (136; 241). Liūdnosios vestuvių dalies perėjimas į linksmąją pažymimas ir kitomis apeigomis. Rusų vestuvėse nuotaka pakeliui į svetimą šalį išmeta raudų skarelę (155; 98).

Kai kuriuose vestuvių aprašymuose minima juoda nuotakos skarelė ar drabužiai. Juoda spalva minima ir vestuvių dainose. Suprantama, jog juoda spalva, ženklinanti jaunų dienų netektį, galėjo būti tik liūdnoje vestuvių dalyje, jauniesiems atsiveikinant su jaunyste.

Šitoks ryškus vestuvių apeigų suskirstymas į liūdnąją ir linksmąją dalis padeda atskleisti mirties ir vestuvių ryšį, tą jų bendrumą, suteikiantį panašumą, rodo, tokių išoriškai skirtingų įvy-

kių – vestuvių ir mirties – apeigoms. Neretai vestuvės ir mirtis suvokiamos kaip pereinamasis laikotarpis. Iš tikrųjų, tiek tuokiantis, tiek mirštant atsitinka kažkas labai svarbaus. Vyksta esminis žmogiškosios būties perversmas. Vestuvėse žmogus negrižtamai pereina iš vieno luomo arba gyvenimo tarpsnio į kitą, o mirdamas – į anapusinio gyvenimo būvį.

Greta vestuvių ir mirties rikiuojasi dar vienas labai svarbus ir į juos panašus įvykis – tai naujos gyvybės atsiradimas bei krikštynų apeigos. Gimtuvės, vestuvės ir lydėtuvės – svarbiausieji gyvenimo įvykiai, iš esmės keičiantys žmogiškąjį būvį. Tyrinėtojai retai tepastebi mirties ir gimimo apeigų panašumą (118; 66). Tačiau jei atidžiai peržvelgsime gimimo – krikštynų, vestuvių ir mirties – laidotuvių papročius, pastebėsime jų lygiagretumą ir netgi tapatumą. Galima drąsiai teigti: **jei paprotys ar apeiga yra vestuvėse, tai panašų ar net tapatų paprotį būtinai rasime ir gimtųjų bei laidotuvių apeigose**. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo keista ir nelengvai pastebima, nes tas panašumas labiau prasminis nei išorinis. Mes jau nebeižvelgiame ryšio tarp tokių iš pažiūros skirtingų, net vienas kitą paneigiančių įvykių, kaip gimimas ir mirtis. Tačiau mūsų protėviams tai buvo panašios būklės, kuriose atsiduriama pereinant kritinius būties taškus.

Šitokias būsenas esame įvardiję žodžiu *virsmas*. Kitaip sakant, mirtis ir gimimas yra neperskiriami įvykiai, kurie gali būti tik dėka vienas kito, ką akivaizdžiai liudija senieji lietuvių papročiai. **Virsmas yra vyksmas, kuris prasideda seno naikinimu – mirtimi ir baigiasi naujo atsiradimu – gimimu**.

Ta permaina, kurią gimtuvės, vestuvės ir lydėtuvės įvykdo **žmogaus** gyvenime, pagrindžia ne tik šių gyvenimo įvykių, bet ir pagrindinių kalendorinių švenčių, atspindinčių lemiamas **gamtos** permainas, papročių bei apeigų lygiagretumą.

Minėtus svarbiausius žmogaus gyvenimo įvykius – gimtu-

ves, vestuves ir laidotuves pavadinome virsmas, o laikotarpis, susijusius su vienu ar kitu virsmu, – virsmine būsena. Tai labai paprasta, tačiau visas senosios kultūros apraiškas persmelkianti sąvoka, kuri (kaip matysime vėliau) slypi mūsų kalbos žodžiuose. (Virsmą galima išvelgti ne tik svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose bei kalendorinėse šventėse, bet ir žemės ūkio darbų cikle: arime, sėjoje, pjūtyje, lino “kančioje” bei namų apyvokos darbuose: audime, duonos kepime ar sviesto mušime). Virsmo suvokimu, leidžiančiu visus gamtos ir žmogaus būties įvykius išgyventi kaip vientisą tarpusavyje susijusių vyksmų grandinę, buvo pagrįsta visa senoji lietuvių kultūra. Visa tai buvo neatsiejama nuo žmogaus elgesio ir veiklos – tai buvo jo gyvenimo būdas. Bet visų svarbiausia, kad virsmas yra ir dorinės lietuvių kultūros pagrindas, paaiškinantis daugumą svarbiausių jų lietuviškos etikos bruožų.

Vykstanti permaina – virsmas kritiniuose gamtos metinio ciklo taškuose yra kalendorinių švenčių pagrindas. V. Propo nuomone, atskiros kalendorinės šventės prasmė galės būti teisingai suprasta tik tada, kai bus ištirtas visas jų metinis ciklas. Mokslininkas pastebėjo, kad aprėpus visas kalendorines šventes, nepaisant išorinio jų skirtingumo, nesunkiai pastebimas aiškus panašumas. Šis panašumas buvo pastebėtas ir anksčiau, tik nekreipta į tai dėmesio. Pasak V. Propo, šio panašumo reikšmė didžiulė (149; 12). Panašumą jau pastebėjome ir šeimos gyvenimo (gimimo, vestuvių ir mirties) papročiuose bei apeigose. Jis yra toks svarbus, kad be jo neįmanoma pagrįsti senųjų aisčių pasaulėvokos. Todėl į bendrą visumą būtina įtraukti ir pagrindines kalendorines šventes, kurios taip pat švenčiamos augalijos gyvybinio ciklo lemiamuose lūžio taškuose. Tik bendra visų švenčių ir šeimos papročių bei apeigų dermė atskleidžia, kad ir kalendorinės šventės savo giliausia prasme yra virsmai arba, kitaip sakant, svarbiausių žmogaus

gyvenimo įvykių, atitinkančių gamtos metinio ciklo lemiamus taškus, metafizinis pergyvenimas*.

Jau esame pateikę (sk. *Rėdos ratas*) įvadinę, paprastą virsmų schemą. Dabar pereisime prie išsamesnės bei sudėtingesnės. Popieriaus lapą dalijame į tris skiltis: gimtųjų, vestuvių bei lydėtuvių apeigoms ir grupuojame papročių aprašymus, įrašydami juos į atitinkamą skiltį. Atskirus virsmo etapus ar virsmą apibūdinančias būsenas teks įvardinti – surasti senus ar duoti naujus pavadinimus. Atrastuosius dėsningumus išskeldami į sąmonės šviesą, gal prisiminsime ir tebeglūdinčią mummyse protėvių pasaulėvoką. Taip atkursime bendrąją virsmo eigą.

Bendroji virsmo eiga gerai tinka ne tik gimtuvėms, vestuvėms ar lydėtuvėms, bet (kiek siauresne prasme) ir pagrindinėms kalendorinėms šventėms (2-as brėž.). Virsmo eiga padalinta į tris tarpsnius, o šie kiekvienas savo ruožtu susideda iš smulkesnių dalių. Pirmasis tarpsnis – parengiamasis. Tai įvedimas į virsmą. Jį sudaro papročiai ir apeigos, atskiriantys nuo jau išgyvento būties laikotarpio. Antrasis – viršūnė, kulminacinis arba perėjimo tarpsnis – pats virsmas. Ir trečiasis – išvedimas iš virsmo, apimantis papročius, įvedančius į būsimą naujos kokybės gyvenimo tarpsnį. Atskiros virsmo dalys bei virsmą apibūdinančios būsenos yra įvardintos, tačiau dar ne visi pavadinimai tobuli. Pavadinimai *žadinimas, nujunkymas, tiltas, anavimas* gerai išreiškia atitinkamo tarpsnio prasmę, nes jie – iš gyvosios kalbos. Kiti – *sužadinta būseną, gėrio ir blogio sankirta* – yra sugalvoti, ir juos galima keisti, jei bus rasti tinkamesni.

---

* Apie kalendorines šventes – virsmus žr. Kauno lietuvių tautinės kultūros centro 6-ųjų leidinių ciklą – A. Žarskus “Baltų pasaulėjauta ir lietuviška savimonė” (1999–2000): “Virsmas baltų kultūroje”, “Rėdos ratas”, “Rudens virsmo šventės. Ilgės. Vėlinės”, “Kalėdinis virsmas. Adventas. Kūčios. Kalėdos”, “Pavasario virsmas. Užgavėnės. Velykos”, “Vasarovidžio virsmas. Rasa. Kupolė. Krešės”.

Be šių brėžinyje išvardintų bendrybių, būdingų visiems virsmams, kiekvienas virsmas pasižymi ir skirtybėmis – tik jam būdingomis ypatybėmis. Sekant tomis skirtybėmis vestuvėms, gimtuvėms ir lydėtuvėms galima sudaryti dar ir atskiras schemas. Vaizdžiausias ir pilniausias yra vestuvių virsmas, išreikštas martavimo papročiais ir apeigomis.

Vestuvių virsmo eigą (6-as brėž. – žr. p. 152) palyginkime su bendrąja virsmo eiga (2-as brėž.). Vidurinė horizontali linija, pertraukta vertikaliais užrašais, žyminčiais vestuvių virsmo pradžia bei atskirus jo tarpsnius, vaizduoja žmogaus gyvenimo tėkmę. Panašiai galima nubrėžti mirties ir gimties virsmų ribines linijas. Taip kiekvienam virsmui tenka du brėžiniai – bendrosios eigos, tinkančios visiems virsmams, ir atskirosios, skirtos tik jam vienam.

Du kiekvieną virsmą aprašantys brėžiniai – lentelės rodo, jog virsmas yra sudėtingas vyksmas. Atidžiau įsižiūrėję į šias dvi lenteles ir jas lygindami pastebėsime, jog jos atspindi du vienalaikius, tačiau skirtingus vyksmus. Vestuvių virsmo eiga (6-as brėž.) atspindi **horizontalųjį vyksmą erdvėje ir laike**, o bendroji virsmo schema (2-as brėž.) atspindi labiau **vidinį** arba **vertikalųjį vyksmą žmogaus sąmonėje**. Kitaip sakant, vertikalus judesys atspindi dvasinius, o horizontalus – gamtinius ir socialinius – kultūrinius pasikeitimus.

Tik tyrinėjant visą vestuvių aprašą ir aprėpiant jas vienu žvilgsniu, galima suvokti vestuvių misterijos didingumą ir dramatiškumą. Misterija, kaip žinome, yra susijusi su žmogaus dvasiniais pokyčiais, su nauja jo sąmonės būseną. Tuos dvasinius pokyčius ir atspindi bendroji virsmo eiga, kurioje nesunku pastebėti visus pagrindinius senųjų misterijų elementus. Misterija, kaip žinia, perkeisdavo visą žmogaus gyvenimą.

Dar prieš I-ą Pasaulinį karą visi, kas tik dalyvaudavo vestuvėse, ne tik žinojo visas apeigas, bet ir suvokė jų prasmę. Vestuvininkai ir svečiai sudarydavo nedalomą visumą: čia ne-

BENDROJI VIRSMO EIGA

<i>UNIVERSALI</i>	<i>UŽGAVĖNĖS</i> <i>gautis</i>	<i>RASA</i> <i>rasis</i>	<i>ILGĖS</i> <i>liegti</i>
<i>ŽMOGAUS</i>	<i>GIMTUVĖS</i> <i>gimti -> migti</i>	<i>VESTUVĖS</i> <i>nokti -> nykti</i>	<i>LYDĖTUVĖS</i> <i>mirti -> rimti</i>
<i>ATSKYRIMAS</i> <i>ĮVEDIMAS Į VIRSMO</i> <i>SRITĮ</i>	Ramutis, Ramutė <i>SALINIMAS</i> Kūmai ant suolo <i>SUSITAIKYMAS, VIDINĖ RIMTIS - ROMA</i>	<i>VA RD I J I M A S</i> Martas, marti <i>ANT SUOLO - PASIRUOŠIMAS</i> Martų ir marčių suolas <i>Ėjimas per kaimą ir susitaikymas</i> prieš vestuves <i>I S V E I K I N I M A S</i> Su rūtų darželiu, namiškiais ir kaimo jaunimu	Velionis, velionė <i>VILNIO LANKYMAS IR SUSITAIKYMAS SU MIRŠTANČIOJU</i> Mirties patalė gulničiojo atsisveikinimas
	<i>PERVEDIMAS</i> <i>VIRSMO KULMINACIJA</i>	<i>VIRSMO</i> Kūdikio gaubimas <i>GRASA - GĖRIO IR BLOGIO</i> Pradėjimo ir nėštumo taisyklės <i>BŪSENOŠ</i> Kūdikio saugojimas iki krikšto <i>ĮSIKŪNIJUSIOS GRASOS PA</i> Kaukas, atžindas	<i>UMA</i> Lavono gaubimas <i>SA NKIRTA</i> Ruošimasis išėjimui - mirčiai <i>APSAUGA</i> Budėjimas prie mirštančiojo ir mirusiojo <i>VIDALAI</i> Vėlinas, vėlinas, vėluokas, ledokas

<i>PERVEDIMAS</i> VIRSMO KULMINACIJA	<i>N U L I N I S</i>	<i>T A Š K A S - T Y L A</i>	<i>T I L T A S</i>
Tyla kūdikiui gimstant ir laukiant kūmų	<i>T I</i>	Tyla paduodant vainiką ir prieš nuometavimą	Tyla prie mirštančiojo
Pribuvėja, kūmai	<i>G Y V A S I S</i>	<i>L T I N I N K A</i>	<i>I</i>
Kūdikio prausynos	<i>S E N O S</i>	Piršlys, martys (martelga)	Tulishones, ligashones (tylusionys, ligusionys)
Kūmas daužo puodą ar stiklinę	<i>V I R</i>	<i>V A N D U O - P R I S I K Ė L I M A S</i>	Lavono plovimas
Gimusiems krikšto marškiniai	<i>V I R</i>	<i>F O R M O S D A U Ž</i>	<i>Y M A S</i>
	<i>S M O Ž E K L A S</i>	Jaunavedžių prausynos	Indų daužymas, mirusiojo daiktų naikinimas
	<i>S M O Ž E K L A S</i>	Palago, indų daužymas, apeigos su šiaudais	Mažiems - krikšto marškiniai ištekėjusioms - nuometas, vedusiems - kepurė
	<i>S M O Ž E K L A S</i>	Jaunosios nuometas ir jaunojo kepurė	
Kūdikio pasveikinimas per pirmąsias prausynas ir patekynas	<i>P A S</i>	<i>V E I K I N I M A S</i>	<i>A S</i>
Kūdikio juokinimas	<i>Ž A D</i>	Jaunųjų sveikinimas; pirmo sutiktojo pasveikinimas	Pirmo sutiktojo pasveikinimas išlydint
Kūdikio anavimas, lopšinės	<i>A D</i>	<i>I N I M A S - B U</i>	<i>D A</i>
Nujunkymas	<i>V I R</i>	Marčios juokinimas	Skambinimas varpais ir mirusiųjų paminėjimai
	<i>S M O P A B A I G A</i>	<i>N A V I M A S</i>	<i>S</i>
	<i>S M O P A B A I G A</i>	Marčios anavimas	Pamąstymų raudos
	<i>S M O P A B A I G A</i>	Išvedybos	<i>I G A</i>
	<i>S M O P A B A I G A</i>		Metinės

buvo žiūrovų, vyraudavo bendrumo nuojauta ir įvykio svarbos supratimas bei suvokimas, kad jų akivaizdoje vyksta dviejų žmonių permaina – virsmas, o jie visi yra to virsmo vykdytojai ir dalyviai. Ypač didelį poveikį bendrai nuotaikai darė vestuvininkų ir svečių dainuojamos apeiginės dainos. Vestuvių apeigos, atliktos visos giminės ir kaimynų akivaizdoje, psichologiškai stipriai veikė jaunuosius. Ir jų gyvenimas iš tiesų **virsdavo** – persikeisdavo ne tik jo išorė, bet ir jų vidinio gyvenimo esmė.

Horizontalus arba visuomeninis – kultūrinis vyksmas lengviau pastebimas, nes jis atspindi labiau išorinę vestuvių pusę. Todėl jį nesudėtinga rasti visų tautų vestuvėse ir kituose virsmuose. Tačiau **vertikalusis – dvasinis matmuo būdingas tik toms tautoms, kur gyva doros kultūra**. Vidinį (vertikalų) vyksmą sunkiau ir pastebėti, nes tam reikia išbaigto vestuvių vaizdo ir kitokio suvokimo. Suprantama, kad anksčiau vidinis vyksmas būdavo ryškesnis, bet jį dabar atsekti trukdo pirmųjų vestuvių aprašų neišbaigtumas. Be to, ir vestuvės dažniausiai tyrinėjamos nagrinėjant atskiras jų dalis, veikėjus ir panašiai. Taip pametamas atskirų dalių ryšys, dingsta jų sąsajumas, tarpusavio priklausomybė. Ir vestuvės iš **vieningo ir gyvo** vyksmo tampa negyvu **atskirų dalių rinkiniu**. Nepastebint gyvenimo pasikeitimo, įvykstančio vestuvių metu, lieka nepastebėtas ir **dvasinis** vyksmas – žmogaus **sąmonės virsmas**.

Virsmų panašumas užkoduotas ir kalboje. Vestuvių dainoje dainuojama: *Nėr man motulės šarveliui krauti*. Šarvelis čia yra kraitis. Tačiau mirusįjį taip pat *šarvoja*, t. y. rengia ir deda įkapes, o ateinanti nauja gyvybė motinos iščiose irgi apsupta *šarvais**. Visuose virsmuose žmogus aprūpinamas būtiniausiu kraičiu, t. y. apšarvojamas, kad sėkmingai galėtų įveikti pavojingą ir nepastovų virsmo laikotarpį. Gimimo, vestuvių ir mirties svarbą bei panašumą glaustai išreiškia ir latvių ketureilis:

---

* *Šarvai* – ‘nuovalos, ploviniai po gimdymo’: *Šarvai išeina* (LKŽ).

*Aš per savąjį amželį
Tris kartus alų padarau:
Gimdamas, numirdamas,
Mergužėlę vesdamas (18; 34).*

ESMĖS IR FORMOS VIRSMAI

Virsmai nėra lygiaverčiai. Jų skirtumai atsispindi ir kalboje. Rėdos rate (3-ias brėž. – žr. p. 103), kuris sudarytas remiantis minėtu kalendorinių švenčių bei pagrindinių žmogaus gyvenimo įvykių panašumu, surašytos virsmo formulės. Virsmų nelygiavertiškumą formulėse išreiškia skirtinga balsių ir priebalsių paskirtis. Jau sakėme, kad priebalsės – tai kietoji žodžio forma, o balsės – gyvybingoji esmė.

Pagrindinė baltų kalendorinė šventė Rasa švenčiama birželio pabaigoje. Dažniausiai jos laikas siejamas su saulės solsticija, t. y. ilgiausia diena ir trumpiausia naktimi. Tačiau yra kita, svarbesnė, nors sunkiau pastebima priežastis: **Rasa švenčiama, kai rasoja (žydi) rugiai**. Tai aukščiausias augalijos suvešėjimo taškas – *kupà*, kai augalas subręsta naujai gyvybei pradėti. Mūsų plotuose augalijos *kupa* sutampa su vasarovydžio naktimi.

Didžiausio suvešėjimo – *kupos* taškas kartu yra ir slenkstis tarp gyvėjimo ir nykimo. Atlikęs esminę paskirtį – pratęsti gyvybę, augalas tampa nebereikalingas. Po apvaisinimo gamtinės gyvybės kreivė palinksta myriop. Kadangi žmogus taip pat paklūsta gamtos dėsniams, tai panašų gyvybės ir mirties slenkstį peržengia ir jis. Augalas negali tos priešpriešos išspręsti. Jis, pratęsdamas gyvybę, sunyksta pats. Tačiau žmogus, būdamas gyvas ne vien biologiškai, gali ieškoti ir surasti mirties ir gyvybės priešpriešos **viršsprendinį**, pakildamas į dvasinę plotmę. Taikus minėtos prieštaros užkodavimas lietu-

vių kalbos žodžiuose rodo, jog mūsų protėviai turėjo šio viršsprendinio raktą. Giliausia savo prasme Rasos šventė – *visa ko sutvėrimo pradžios* (Daukantas), o kartu ir metafizinio vestuvių virsmo šventė – ir buvo raktas, atrakinantis didžiausio būties slėpinio – **gyvybės ir mirties priešpriešos** – duris.

Panaši į vestuvių virsmą yra ir kalėdinio virsmo formulė **kūsti – kusti**. Kiti du virsmai – gimtuvės (Užgavėnės) ir lydėtuvės (Ilgės) – jau yra **išorės, formos** virsmai. Jeigu vestuvių ir kalėdinį virsmus pavadiname **esmės** linkiu, tai mirštant ir gimstant susiduriama su tikrais **formos** virsmais, kai naikinama buvusi gyvenimo forma – indas, į kurį buvo įpilta gyvybės esmė. Šių virsmų formulėse **mirti – rimti** ir **gimti – migti** kinta priebalsiniai skeletai, o nepakitęs išlieka esmės nešėja – balsė. Jau rašėme kaip virsmo formulės žodžių priebalsės paklūsta veidrodinio atspindžio dėsniumi: **m – r** virsta **r – m**, o **g – m** virsta **m – g**. Šie virsmai, naikinantys seną ir kuriantys naują formą (tai nurodo ir priebalsių skeletą, t. y. žodžio formos, virsmas), yra aiškiai matomi ir skaudūs. Gimties ir mirties virsmai tokie aki-vaizdūs, visa lemiantys ir apsprendžiantys, jog mes dažnai juos laikome gyvenimo pradžia ir pabaiga – tokia yra regimybė.

Patekęs į šiuos virsmus, žmogus savo esme išlieka nepakitęs (kaip ir priebalsinės sąrangos viduje esanti balsė **i**), tačiau, pereidamas iš vienos egzistencijos į kitą, keičia pavidalą.

Kalendorinės šventės sudaro darnią visumą, apimančią svarbiausius tiek gamtos, tiek ir žmogaus būties įvykius. Apie pagrindines kalendorines šventes grupavosi visas būrys mažesnių, kurios, kaip ir žmogaus gyvenimo įvykiuose – virsmuose, įvesdavo į pagrindines šventes – virsmus ir išvesdavo iš jų. Augalijos gyvybinio ritmo kritiniai taškai yra senųjų kalendorinių švenčių pagrindas. Tačiau **švenčių šventumą lemia metafizinis žmogiškosios būties įvykių pergyvenimas**. Senųjų lietuvių švenčių ašis buvo ne tik gamtos galios ar buitiniai rūpesčiai (derlingumas, vaisingumas ir pan.), bet ir amžini, sakra-

lūs žmogaus būties klausimai. Ypač svarbu, kad senoji kultūra neatsiejamai nuo kalbos. Virsmo formulės, kuriose užkoduoti esminiai žmogaus ir gamtos būties įvykiai, net ir sąmoningai nesuvokiant, veikia sąmonę per omę arba pasąmonę.

Nesunku pastebėti virsmo reiškinių visuotinumą. Rėdos ratas aprėpia įvairios trukmės ciklus: metų rato gamtos kaitą ir ją atitinkančias kalendorines šventes, žmogaus gyvenimą – gimimą, vestuves ir mirtį; apima jis ir paros ciklą – rytą, vidurdienį, vakarą, vidurnaktį. Nuodugniau išsigilindami į pasaulio sąrangą pastebėsime, kad virsmo reiškiniu pagrįsti įvairiausios trukmės gamtos ir visatos ciklai.

Virsmo ir linkio (žmogaus atžvilgiu – tapsmo) pakartotinės sekos yra visoje gamtoje ir visuose lygiuose vykstančios nuolatinės kaitės, visų permainų pagrindas. Šią visa apimančią kaitą regime pradedant mikropasaulio virpesiais ir baigiant milžiniškais makrokosmoso pasikeitimais, vykstančiais pagal tą patį visuotinį virsmo modelį. Jį žinojo visos senosios kultūros.

PAGRINDINIAI VIRSMO DĖSNINGUMAI

Gyvenimas nėra tolygus vyksmas. Ramią ir tolygią būties tėkmę pertraukia lemiami gyvenimo pokyčiai – virsmai. Senoji protėvių išmintis sako, kad po virsmo sekantis kitas būties tarpnis nėra vien tik buvusiojo tąsa. Jis yra kitoks iš pagrindų. Tai jau naujas, aukštesnės kokybės gyvenimo laikotarpis. Tiksliau, kiekvienas virsmas turėtų žmogų pakelti į naują kokybę, tačiau būtina sėkmingai jį atlikti. Nuo virsmo priklausė tolesnio žmogaus gyvenimo sėkmė ir prasmė. Mūsų protėviai tai žinojo ir labai rūpinosi žmogiškosios būties persikeitimais. Kiekvieną virsmą tvarkė apeigos ir papročiai. Šiuo požiūriu dorinę lietuvių kultūrą galima pavadinti **virsmo kultūra**. Suirus seniesiems papročiams, šiandien jau būtina kalbėti apie individualų, sąmoningą virsmo suvokimą ir jo įveikimą.

Ypač svarbu suvokti, kad visi virsmai yra, tiksliau, turėtų būti negrįžtami*. Virsmų negrįžtamumas atskleidžia kosminės raidos dėsnį, laiduoja žmogaus gyvenimo darną ir prasmingumą, žmogaus dvasios išsiskleidimą. Dorinėje lietuvių kultūroje buvo papročių, pabrėžiančių virsmo negrįžtamumą. Mūsų protėviai griežtai prižiūrėjo, kad nebūtų *atžindu*, t. y. atkritėlių – sugrįžusių ar bandančių grįžti į jau pabaigtą gyvenimo tarpsnį. Tie griežtieji, mūsų požiūriu, papročiai liudijo atsakomybę už kitą žmogų, rūpinimąsi gyvenimo prasmingumu. Apeigos, susijusios su galvos dangos keitimu virsmuose, buvo tarsi žmogaus sutvirtinimas naujam gyvenimo tarpsniui.

Kadangi virsmas veda į naują, aukštesnę kokybę ir yra negrįžtamas, tai laikas įgyja etinį atspalvį. Dorinė lietuvių kultūra nedviprasmiškai primena, kad žmogus **atsakingas** už pragyventą laiką. *Laikas yra piktas*, – skaitome Šventajame Rašte.

Virsmas doros, etine prasme yra **grasos** sritis. Sužadinta ir nepastovi virsmo būseną pažadina blogąsias ir gerąsias galias – susiremia blogis ir gėris, padidėja asmeninė atsakomybė. Grašai įveikti reikia didžiausių dvasinių pastangų. Dauguma žmogaus ir visuomenės gyvenimo bėdų kyla dėl nesėkmingo virsmo – įstringama virsme arba sugrįžtama, atkrintama ir tampa *atžindu* – atkritėliu. Todėl **virsmo negrįžtamumas yra būtina gyvenimo darnos sąlyga**. Ta prasme doros kultūra yra mokymas įveikti virsmus, kad netaptume virsme tykančios grasos aukomis. Sekant Kristumi, taipogi nevalia dairytis atgal – grįžti: *Nė vienas, kuris prideda ranką prie arklo ir žvalgosi atgal, netinka Dievo karalystei* (Lk 9, 62).

Virsmo grasa leidžia kitu požiūriu pažvelgti į daugumą lietuviškųjų dievybių. Kaukai, barzdukai, aitvarai, bubilai, laumės, raganos, vėlinai (velniai), vaiduliai, vėluokai ir pan. yra nedar-

---

* Samprata, kad būtis nėra grįžtamas ar chaotiškas, bet kryptingas judesys, nors ir pačiu bendriausiu požiūriu, tačiau akivaizdžiai pagrindžia gyvenimo prasme.

nūs, chaoso, kitaip sakant, nesėkmingo virsmo pasekmės arba virsmo grasos išikūnijimo apraiškos. Tai įstrigusiujų ir atkritėlių iš dalies mitologizuoti pavidalai arba žmogaus, kaip nuolatinėje raidoje esančios esybės, klystkeliai. Dorinė lietuvių kultūra gerai pažinojo visas virsmo grasos išikūnijimo (žmogiškojo chaoso) apraiškas, jas įvardijo ir pasakomis, padavimais bei legendomis nuo mažens diegė į vaiko bei suaugusiojo sąsąmonę, šitokiu būdu atgrasinant ir auklėjant.

Virsmo negrįžtamumas ir tai, kad tolesnis gyvenimo tarpasnis turėtų būti kažkas iš esmės naujo, pagrindžia gyvenimo prasmę. *Negrįžtami procesai yra darnos šaltinis, gimdantis naują, aukštesnę kokybę* (148; 25). Ši visumos dėsnį, šiuolaikinio mokslo atrastą negyvojoje gamtoje vykstančiuose procesuose, mūsų protėviai žinojo prieš tūkstančius metų ir juo grindė savo doros kultūrą. Todėl jų gyvenimas buvo darni, prasminga visuma.

Būties rėda ir virsmo sąvoka primena rytietiškas sielų persikūnijimo teorijas. Susidomėjimą reinkarnacija dažniausiai skatina natūralus, tačiau klaidingas noras pratęsti žmogiškąją egzistenciją taip, lyg naujai gimęs žmogus būtų anksčiau mirusio tęsinys. Tokios inkarnacijos negali būti, nes tam prieštarauja virsmo negrįžtamumas. *Žmonėms skirta vieną kartą mirti ir stoti į teismą*, – sako apaštalas šv. Paulius (Žyd 9, 27). Virsmo negrįžtamumą ir tuo pačiu žmogaus gyvenimo **nepakartojamumą** lietuviškoji savimonė išreiškia ir vardo keitimu virsmuose bei draudimu minėti mirusiojo vardą. Yra liaudies dainų, kuriose ieškoma patvirtinimo tikėjimui, kad atgimstama kitu pavidalu:

*Ai nekirskie, tikras tėveli, šone kelio berželio,
Nesisemkie, tikra motule, iš versmės vandenėlio,
Nešienaukie, tikras broleli, pabalėliais šienelio,
Nesraškykie, tikra sesule, iš daržo žolynėlio.
Šone kelio berželis – aš pati ten jaunutė,
Iš versmės vandenėlis – gailiosios ašarėlės,
Pabalyje šienelis – geltonieji plaukeliai,
Iš daržo žolynėlis – šviesiosios akelės*

(užr. 1923 m. Tverečiaus par.).

Šie ir panašūs posmai tėra tik žmogaus kūno suirimo ir pasklidimo gamtoje (berželyje, vandenėlyje, žolėje ar darželio gėlėje) gražus poetinis įvaizdis. Kita vertus, šios eilės – tai ir poetinė išraiška visumos jausmo, leidžiančio pajusti (tai jau ir mokslas pripažįsta), jog visa yra gyva ir tarpusavyje susiję. Todėl **be reikalo** nekirk medelio ar nelaužk beržo šakelės, neteršk šaltinėlio, neskink žolynėlio ar gėlelės.

Kalbėdami apie reinkarnaciją, mes vartojame tarptautinius žodžius. Svetimžodžiai apie perėjimą iš Šiapus į Anapus ir atvirkščiai nieko giliau nepasako, bet tik temdo sąmonės šviesą. Tačiau jei vartosime gimtosios kalbos žodžius, tai virsmo formulėse (*mirti / rimti; migti / gimti; nokti / nykti ir kūsti / kusti*) rasime nusakytą atskirų virsmų esmę. Kalbančiajam priimtąja kalba lengviau atsiveria gyvenimo ir būties slėpiniai.

Įveikusi mirties virsmą siela, vis labiau skaidėdama, kyla į dvasinę būtį. Šiame tarpsnyje ji vis labiau rimsta, eina į savo esmę, į **ramuvą, Dievop** – iki paties tyriausio skaidrumo. Paprotinė lietuvių kultūra tyli apie tai, kas vyksta žemiausiame Rėdos rato linkyje – kalėdiniame virsme. Etinė senųjų tautų kultūra pagrįsta istoriškai ankstesniu dešiniojo smegenų pusutulio empiriniu mąstymu, gyvenimo patirtimi. Suprantama, kad nesant gyvenimiškos patirties, dorinė lietuvių kultūra ir senieji tikėjimai tyli apie tai, ar siela, perėjusi kalėdinį linkį, vėl artėja prie gimties virsmo, ar kalėdinis virsmas yra tas posūkis, kur baigiasi žmogaus kelionė Rėdos ratu ir pereinama į kitą matavimą. Telioka tai slaptimi ir mums.

Senovės lietuviai nekūrė sausų, gyvenimo patirtimi neparemtų teorijų ir abstrakcijų, kaip darome mes, bet gyveno gamtos ritmu ir, atlikdami gyvenimo priedermes, **paklūsavo** prasmingajai Dieviškos Kūrybos tvarkomai pasaulio rėdai. Jausdami visumą, jie dalyvavo visa apimančios Amžinosios Kūrybos vyksme. Praradus visumos jausmą, prarandama ir minties gyvybė – išmintis, o žmogus ima protaudamas skaldyti visumą

ir kurti atsietas sąvokas, tarp savęs nesusijusias ir esmę temdančias teorijas. Senovės lietuviuose tebuvo gyva visuma – visų dėsnių pradžia, visetas.

Būties rėda ir virsmo dėsnis išreiškia besivystančio pasaulio ir būties raidą. Ištinę gyvenimo liniją virsmai tarsi padalija į atskiras dalis. Tarp ilgų, pastovių tiek gyvosios, tiek ir negyvosios gamtos vystymosi laikotarpių ar žmogaus gyvenimo tarpsnių įsiterpia neapibrėžtos, nepastovios (chaoso) būsenos, kuriose lemiamu tampa **atsitiktinumas** arba (sąmoningai būtybei) – **kryptinga pastanga**. Taigi, gyvenimo tikrovę sudaro dvi besikaitaliojančios ir viena su kita glaudžiai susijusios būsenos – **buvojimo** (ilgi, ramūs ir pastovūs gamtos laikotarpiai ar žmogaus gyvenimo tarpsniai) ir **tapsmo** (virsmo sritys). Ilguoju, pastoviuoju buvimo tarpsniu gamtos ar žmogaus gyvenimas yra apibrėžtas ir sąlygotas veikiančių dėsnių bei gyvenimo normų, todėl vystymasis yra tolygus, o pasikeitimai lėti, nepakeičiantys esmės; juos galima prilyginti *mikro* evoliucijai. Pereinamuoju – virsmo (tapsmo) laikotarpiu, kai nebegalioja įprasti dėsniai, o neapibrėžtumas ir atsitiktinumas arba sąmoningos bei kryptingos pastangos įgyja didžiausią galią, vyksta esminiai pokyčiai, vedantys į iš esmės naują kokybę. Tokia viršminė padėtis yra tapsmas, kurį vadiname *makro* (šiuolinės) evoliucijos vardu (4-as brėž.). Makroevoliucinio vyksmo – virsmo negrįžtamumas yra ne tik darnos šaltinis, bet pagrindžia ir besivystančio (evoliucinio) pasaulio modelį (paradigmą). Sąmoningai būtybei – žmogui negrįžtamumas įgauna dar gilesnę prasmę. Čia jis neatsiejamas nuo doros ir gyvenimo prasmingumo.

Materija ir nesąmoninga gyvybė virsmui nesipriešina. Ji besąlygiškai paklūsta Kūrybos dėsniams, o žmogus, turėdamas laisvą valią, gali priešintis tapsmui. Mirties, o ypač vestuvių ir gimties virsmuose žmogus gali sąmoningai ar dėl nežinojimo priešintis virsmui, nes virsmas susijęs su buvusios formos laužymu, t. y. su netektimi, skausmu ir auka. Geisingai mąstantis

žmogus vengia netekties ir aukos. Priešindamasis virsmui (įstrigdamas jame ar tapdamas atkritėliu – atžindu), jis virsta įsikūnijusios virsmo grasos auka ir, stabdydamas prasmingąjį būties vyksmą, kenkia sau ir ardo visuomenės darną.

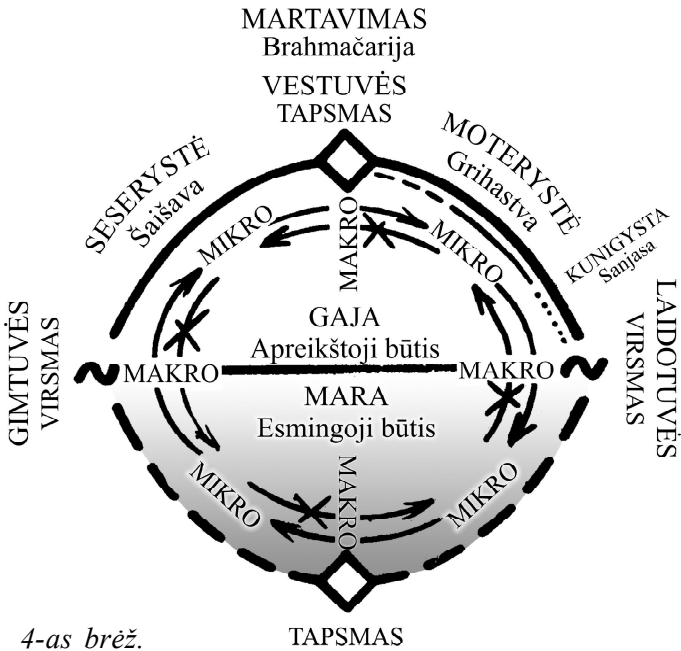
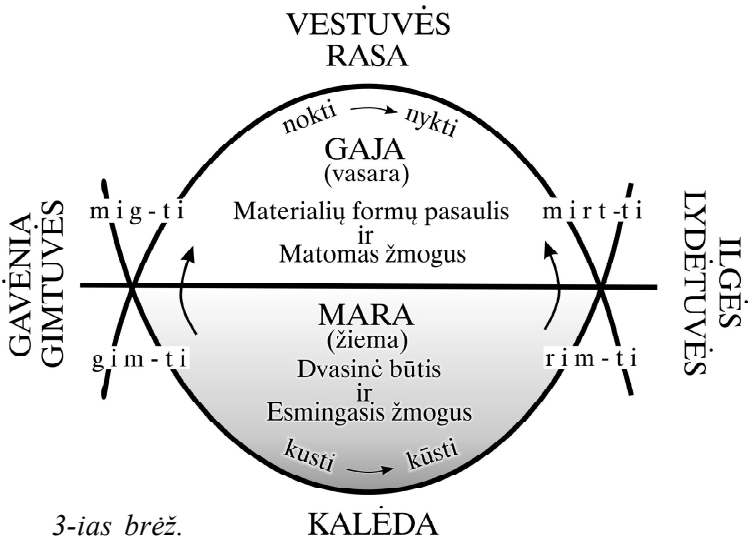
Virsmo eiga ir ypač Rėdos ratas (3-ias brėž.) tarsi reikalauja ciklinio laiko modelio, kuriame viskas pavaldus pasikartojamumui, o raida – tik santykinė sąvoka. Tuo tarpu nūdienos civilizacija nukreipta į linijinį laiko tėkmės suvokimą. Tokį požiūrį ypač skatino mechaninė pasaulio vystymosi samprata: nuo paprasto prie sudėtingo, palaipsniui aukštinama kylančia linija. Kultūrų istorija rodo, kad tiek laiko, tiek geografiniu požiūriu pasaulyje vyravo ciklinis laiko suvokimas. Žvelgdami iš savo egocentrinės (žiūrinčios į save kaip į pasaulio centrą) civilizacijos “aukštumą” mes linkę manyti, kad linijinė laiko samprata, *vektorinis mąstymas* (O. Špengleris) yra visuomenės išaugimo, tobulėjimo požymis.

Vėl susiduriame su prieštara, tik šį kartą – su laiko suvokimo prieštara. Gamtoje pastebimos dvi laiko tėkmės – ciklinė ir linijinė. Kuri samprata išreiškia aukštesnį suvokimo laipsnį? Prieštaros viršsprendinį, kuriame nėra pralaimėjusių, mes jau turime – Rėdos ratas išreiškia ciklinę laiko tėkmę, o virsmo negrįžtamumas bei nauja paviršminės būties kokybė – ciklinę laiko tėkmę įveda linijinę kryptį. Iš tiesų, vežimo ratas sukasi apskritimu, tačiau vežimas juda į priekį*. Taigi Rėdos ratas tėra gražus įvaizdis, neatspindintis visos tikrovės, o visatos laiko tėkmė yra sudėtinga eiga, jungianti savyje ir cikliškumą, ir tiesiaiegią judesį. Lietuvių doros kultūra, pasižymėjusi griežtais virsmo negrįžtamumą sąlygojančiais papročiais, sugebėjo sujungti prieštarigus laiko tėkmės suvokimo būdus ir dalyvauti visa apimančioje Amžinoje Kūryboje.

---

* Plg. analogišką kultūros istoriko A. Toinbio posakį apie istorijos vyksmą.

RĒDOS RATAS

Minėtas evoliucinis pasaulio modelis ne tik suteikia **etini** atspalvį laikui, bet ir mokslinė kalba pagrindžia dorą. Svarbiausias veiksnys, nuo kurio priklauso aukštesnės, sąmoningesnės gyvybės atsiradimas, yra **dora**. Šis teiginys gali pasirodyti nepagrįstas, tačiau taip nėra. Galbūt jis šiek tiek per ankstyvas. Jau ne už kalnų tas laikas, kai sąvokos ‘mokslinis požiūris’ ir ‘etinė nuostata’ arba ‘mokslinis pažinimas’ ir ‘etinis pažinimas’ bus tapačios. Nauji mokslo atradimai iš esmės keičia padėtį, *buvęs išankstinis mokslinių ir etinių vertybių atskyrimas daugiau nepriimtinas* (148; 386) ir pamažu nyksta.

Sąmoningos gyvybės – žmogaus gyvenime etinė – dorovinė nuostata yra lemiamas veiksnys, užtikrinantis, kad nepastoviam virsme įvyktų lemtingas šuolis į iš esmės naują kokybę ir kad jis būtų negrįžtamas. Galima daryti išvadą: doros reikia laikytis ne todėl, kad kažkas prisakė, nurodė, o **savo labui**. Jeigu suvoksime, kad Dievo įsakymai taip pat išreiškia būties dėsnius, tai nuodėmė bus ne nusižengimas įsakymus davusiam Dievui, bet priešprieša gyvybės reikšimosi dėsniams – **kenkimas sau pačiam**. Todėl dora pagrįstų amžinosios Kūrybos dėsnių ar Dievo įsakymų laikymasis yra esmingiausias savęs teigimas, atveriantis aukštesnės, pilnavertiškesnės būties akiračius.

Virsmas – tai kelionė iš vieno būties tarpsnio į kitą. Tarp to gyvenimo kranto, kurį paliekam, ir tos šalies, kurią norime pasiekti, yra niekieno žemė, kur viešpatauja netikrumas ir chaosas. Keliautojas (esantysis virsme) privalo pereiti bandymų laikotarpį, atlikti pavojingą kelionę ir nugalėti įvairius tykančius grasos pavidalus. Tai kelionė pagal anksčiau minėtas dvasines gaires. Kad sugebėtum jų laikytis, būtina sąmonės šviesa. Šiai kelionei senovės lietuviai ruošdavosi ir apsišarvuodavo dorinės kultūros rasa – **skaista**.

Skaista – tai būseną, kai žmogus netapatina savęs nei su kūnu, nei su jausmais (pykčiu, džiaugsmu ir pan.), nei su mintimis ar veikseną. Skaista – esmės sąvoka, sujungianti atskiras

žmogiškosios būties dalis į bendrą visumą. Ji – sąmonės šviesa, lemiamomis ir pavojingomis persilaužimo akimirkomis padėdavusi sėkmingai pasiekti šviesesnės būties krantą.

VIRSMAI IR INDUIZMAS

Tai, kas pasakyta, nėra vien mūsų protėvių aisčių išmintis. Tai senovinė visos Indoeuropos išmintis, tik ne visur ji vienodai išlikusi, dažniausiai yra įgavusi kitokią, formalesnę išraišką.

Palyginkime senuosius lietuvių gyvenimo tarpsnius su induizmo papročiais. Čia žinomi keturi žmogaus gyvenimo laikotarpiai – *ašramai*, kurie atitinka atskirus mūsų Rėdos rato tarpsnius. Pirmasis laikotarpis – tai baltiškoji *seserystė*, o Vedose jis vadinamas *šaišava* (4-as brėž.). Antrasis laikotarpis – *brahmačarija* (mokymosi, jausmų sutvarkymo, skaistos laikotarpis). Jis atitinka mūsų vestuvių virsmą – *martavimą*, t. y. pasiruošimą tapti motina ar tėvu. Po jų seka trečiasis, vaisių nešantis laikotarpis – šeimyninis gyvenimas. Induizme tai *grihastva*, o mūsųose – *moterystė* (vyrystė). Ketvirtasis, šventumo tarpsnis – žmogaus pasiruošimas mirčiai, mirties virsmui. Tai *sanjasa* (154; 26). Pas mus šis laikotarpis labiausiai suiręs, tačiau nesunkiai atkuriamas, remiantis A. J. Greimo jau dalinai atstatytu kunigų – ubagų luomu ir laidojimo bei mirusiųjų minėjimo papročiais. Priešmirtinis nuskaistėjimo tarpsnis lietuviškai buvo vadinamas *kunigyste* (plačiau apie jį žr. *Mirties virsmas* sk. *Įvardijimas*).

Vėlesniame induizme šie periodai jau pakitę. Pirmasis yra *brahmačarijos* ašramas. Jo aprašyme jaučiamas dirbtinumas – įvedimas į *brahmačariją* vyksta du kartus: vaikystėje (6–8 metų) ir sulaukus jaunuolio amžiaus (18–20 metų). Susidaro įspūdis, kad į vieną iniciacijos apeigą sujungtos dvi, kadaise buvusios savarankiškos apeigos. Matyt, tai yra atgarsiai išnykusios *šaišavos* (seserystės) ašramo, kuriame žmogus, augda-

mas gimtoje kelių kartų šeimoje, *margam tėvo dvarely*, visa esybe, visais pojūčiais “siurbia” į save jį supančią kultūrinę tradiciją. Toliau seka *grihastva*, o *sanjasos* ašramas jau suskilęs į du laikotarpius – *vanaprastha* ir *sanjasa*. Jų turinys labai panašus, o riba tarp jų atrodo dirbtinė ir nepažymėta apeiginiu ritualu (63; 79, – žr. literatūros sąrašę po dalies *Mirties virsmas*).

Induizmo tradicijoje žmogaus elgesį ir gyvenimo būdą minėtaisiais gyvenimo tarpsniais nustato privalomos taisyklės ir apeigos. Lietuvių doros kultūroje visa tai buvo esminga, gyva žmonių papročiuose bei apeigose, o gyvenimo tarpsnių kaita buvo natūrali, derinama su žmogaus gyvybinių galių pakilimu, suvešėjimu ir atoslūgiu. Tai būdingas **esos** kultūros bruožas. Šiuo atžvilgiu Indijos kultūra yra vėlesnė, išoriškesnė, linkstanti į tai, ką O. Špengleris vadina civilizacija. **Tad indiškąją kultūrą derėtų vadinti etine civilizacija.** O baltų kultūra yra išsaugojusi esmę, – jos jaunystė amžinai gyva tuo esmės gaivėjimu, kai, pasak kinų išminčiaus Lao Czė, silpnumo (esmės) išsaugojimas virsta stiprybe.

Lietuvių doros kultūra turėjo trapų lukštą, esmės apsaugą – papročius. Išnykus senajai gyvensenai ir papročiams (iš dalies jau tapusiems formaliais), esmė liko be apsaugos ir nyksta kaip rytmečio vėsa. Todėl šiandien mūsų dėmesys turėtų krypti į dvasinę (silpnąją) pusę – esmę. Ją privalome išskelti į sąmonės šviesą ir apsaugoti savo širdimi. Bergždžios bus mūsų pastangos, jeigu stengsimės išsaugoti tik išorinę (negyvą) apeigų pusę, pamiršdami jų prasmę. Tačiau jeigu mes, gaivindami apeigų dvasią, “atsiminsime” jų prasmę, tuomet apeigos rasis savaime, galbūt kitokios, tačiau kilusios iš mūsų vidinės gyvybės ir pritaikytos šių dienų gyvenimo sąlygoms. Tokiu keliu eidami mes ne tik išsaugosime esmę, bet pakelsime ją į aukštesnį – sąmoningos doros kultūros lygį.

*Amžinos tiesos nepersiduoda mechaniškai,
bet kiekvienoje epochoje jos gimsta naujai
iš žmogaus dvasios
(K. G. Jungas).*

VIRSMAI IR SINERGIJA

Virsmą, kurį čia nagrinėjome, trumpai ir iš esmės galima apibūdinti kaip tvarkos ir chaoso sąveiką. Tvarka ir chaosas – tai seniausios pasaulėdaros charakteristikos. Visose mitologijose ir šventraščiuose pasaulio sukūrimas – tvarka prasideda nuo chaoso. Tai reiškia, su kuriais kiekvienas žmogus nuolat susiduria tvarkydamas savo gyvenimą ir santykius su aplinka, bandydamas suprasti savo dvasinę būseną ir įvairovę pasaulio, kuriame jis gyvena.

Tvarkos ir chaoso pasireiškimą jaučia kiekvienas žmogus: matome juos gamtoje, tarpusavio santykiuose, muzikoje, tapyboje, poezijoje, architektūroje... Tačiau į klausimą, kas yra chaosas ir kokia jo bei tvarkos tarpusavio sąveika, mažai kas gali atsakyti. Tvarkos ir chaoso sąveiką bei jų reikšmę ne tik žmogaus gyvenimui, bet ir visai gamtos bei kosminei rėdai (tvarkai) senųjų kultūrų žmonės patirdavo daugiau per sąmonę nei sąmoningai. Civilizuotas žmogus tokį tvarkos ir chaoso pojūtį daugiau ar mažiau prarado, tačiau tvarkos ir chaoso slėpinius atrado jau sąmoningai – moksliniu eksperimentu. XX a. 7–e deš. atsirado nauja, visas mokslo šakas jungianti mokslo kryptis – *sinergija**. Jos tikslas – visuotinių saviorganizacijos (savikūros) ir savaiminės tvarkos atsiradimo dėsnų, būdingų įvairios prigimties sistemoms, taip pat ir visuomeninėms, tyrimas. Paprasčiau sakant, sinergija nagrinėja tvarkos ir chaoso sąveiką – virsmus.

---

* *Sinergija* (gr. *syn* ‘kartu’, *ergos* ‘darbas’) pažodžiui reiškia ‘bendrai veikiantis’; dažniau vartojama kita sąvoka – *saviorganizacija*. Kalbant apie žmogų geriau tinka žodis *savikūra*.

Tolesni lietuvių ir kitų tautų papročių bei apeigų – virsmų tyrimai, mūsų nuomone, vis labiau sietini su sinergijos atradimais ir sinerginiu pasaulėvaizdžiu. Jau pirmajame *Vestuvių virsmo* leidime ne vienoje vietoje pabrėžėme sinergijos ir aisčių pasaulėvokos bendrumą. Čia trumpai apžvelgsime pagrindinius naujai kuriamo pasaulėvaizdžio principus ir palyginsime juos su paprotinėmis ir dorovinėmis senųjų kultūrų nuostatomis.

Sinergija atskleidžia naują požiūrį į visa, kas vyksta, t. y. kitokį pasaulio vaizdą, iš esmės besiskiriantį nuo esamo, ar, galima sakyti, – buvusio mokslinio pasaulėvaizdžio. *Mes buvome iškreipto mokslo aukos* (153; 32). *Šiandien labai svarbu, jog su sinergetika susipažintų kiekvienas apsišvietęs žmogus ir kad ji taptų jo pasaulėvokos dalimi* (140; 3). Taip ir panašiai teigia žinomi mokslininkai. Keisti požiūrį verčia gresianti ekologinė ir kultūrinė katastrofa, kurią ir sukėlė mentalinės sąmonės žmogus bei jo pasaulėvoka. Sinergijos dėsniai, kuriuos dabar atranda mokslas, iš esmės išreiškia tuos pačius virsmo dėsningumus, kuriais buvo pagrįsti senoviniai lietuvių šeimos papročiai. Tačiau mokslas apie juos kalba kitokia, jam būdinga kalba. Mokykimės po įvairiais pavadinimais ar formomis pastebėti besislepiančią tą pačią esmę. Atrasti sinergijos arba virsmo dėsningumai iš pagrindų keičia buvusią gamtos, žmogaus ir visuomenės vystymosi sampratą.

Prieš mokslininkų akis pamažu atsiveria vieningas įvykių vaizdas, jų esminis bendrumas, atrodytų, visiškai nelygintinose srityse vykstančių procesų panašumas. Turbūt jau pastebėjome, kad vieningumas ir esminis bendrumas yra pagrindinis senosios lietuvių kultūros bruožas. Vaizdžiausia to bendrumo išraiška yra *Rėdos ratas* (3-ias brėž.)*. Panašiai buvo visose senose kultūrose. Pasak M. Eliadės, *archainis žmogus nežino veiksmų, kurie nebūtų buvę anksčiau kažkieno atlikti*

---

* T. p. žr. *Bendroji virsmo eiga* (2-as brėž.)

ar pergyventi. Tai, ką jis daro, jau buvo daryta. Jo gyvenimas – nenutrūkstamas jau atrastų veiksmų kartojimas. (...) Veiksmas įgyja prasmę ir realumą tik tiek, kiek jis atnaujiną kažkurį proveiksmį (172; 33). Dabar šias mintis patvirtina mokslinių bandymų duomenys ir sinergijos dėsniai.

Sinergija gražina mus prie senųjų kultūrų idėjų. Senąjį laikmetį ji sujungia su naujausiais mokslo pasiekimais, sutaiko rytietišką ir vakarietišką požiūrį į pasaulį. Iš senųjų kultūrų sinergika perima ir toliau vysto visybinį pasaulio suvokimą, bendro dėsnio (plg. kinų *Dao*), kuriam paklūsta žmogus ir visas pasaulis, idėją. O iš Vakarų ji perima skaldymo (analizės) ir bandymų metodus bei galimybę naudotis elektroninėmis skaičiavimo mašinomis.

Sinergija atskleidė, kad pasaulis yra atviras, t. y. ne sukurtas, bet tebekuriamas, ne rimtyje ir pusiausvyroje, bet besivystantis, tiksliau, pats save tveriantis ir tvarkantis. Jis vystosi ne pagal linijinius dėsnius, o jo raida kupina netikėtų posūkių, kuriuose pasirenkamas tolesnis vystymosi kelias. **Netiesiškumas jam suteikia gyvybės požymių***. Netiesinės sistemos elgiasi kaip gyvos, nes jų atliepa į išorinius poveikius labiau priklauso nuo vidinių sistemos savybių, negu nuo poveikio dydžio. Mokslininkai pastebi fiziniams ar cheminiams procesams būdingas savybes, pvz. savaiminio papildymo, atsistatymo, kryptingumo, kurios anksčiau buvo priskiriamos tik gyvajai gamtai. Sinergija atmeta dirbtinį gamtos skirstymą į gyvąją ir negyvąją. Per fizinius procesus ir chemines reakcijas netiesinės sistemos *tarsi atgyja: jos gimsta, patiria kryptingus negrįžtamus pokyčius, suyra ir miršta* (140; 11). Bet juk būtent toks yra ir virsmo apibūdinimas.

Mus supantis išorinis ir mūsų vidinis pasauliai artėja vienas prie kito (konverguoja). Nebėra bedugnės tarp šių pasaulių, o

---

* Plg. kun. Č. Kavaliausko mokymą apie *netiesinį Kristų*.

tai reiškia, kad virsmo – sinergijos dėsniai apima visus pasaulyje esančius reiškinius.

Klasikinės mechanikos ir kvantinį pasaulį galima palyginti su muziejumi, kuriame išlieka kiekvienas informacijos vienetas. Sinerginis – virsmo pasaulis yra procesų pasaulis, kuriame informacija bei pavidalas (struktūra) **ir suyra, ir išlieka**. Tačiau išlieka kitu pavidalu.

Suyra ir išlieka; ir taip, ir ne; ir yra, ir nėra; ir geras, ir blogas. Šitoks virsminis (sinerginis) pasaulio ir įvairių reiškinių suvokimas, kurį mes, vartodami visai kitokias sąvokas, vadinome prieštaringu, dvilypiu, kaip esminė gija driekiasi per visą senąją aisčių kultūrą. Štai prikeltuvių dainoje, sakoma: **nėra vainikėlio**, o mergelė atsako: **tebėr vainikėlis**. Tai yra pažodinis šio pagrindinio virsminio (sinerginio arba savikūros) dėsnio pavyzdys. Šį dėsnį išreiškia senasis jaunosios vadinimas: *marti – nuotaka*; laumei priskiriami geri bei blogi bruožai, **nokti – nykti** dėsnis bei žodžiai prieštaros, reiškiantys ir taip, ir priešingai. Taipogi vestuvių, gimties ir mirties virsmų papročiai bei apeigos, kuriuos išsamiai nagrinėsime, yra sinerginės prigimties ir vienaip ar kitaip simboliškai atspindi vykstantį perkeitimą – virsmą.

Laiko poveikis klasikinio mokslo pasaulyje prilygsta pavidalus griaunančiam viesului. Jo išsklaidytos pavidalų dalys ir toliau tebeesti, iš jų, turint pakankamai išsradingumo, galima vėl surinkti sugriautuosius pavidalus. Negrįžtamumu pagrįstas virsminis – sinerginis pasaulio vaizdas panašus į sklindančias bangas, kurias sukelia vandenin mestas akmuo. Į pasaulį jau negalime žiūrėti kaip į muziejų, kuriame išlieka visa informacija, bet kaip į *nenutrūkstamą griovimo ir kūrimo procesų kaitos* (vadinasi, virsmų, – mūsų past.) *seką* (153; 35). Taigi, gyvenimo tikrovę, kaip jau minėta, sudaro vienas po kito einančių buvimo (ramaus, pastovaus meto) ir virsmo (chaoso) tarpinių seka (žr. 5-ą brėž.).

Sinerginį pasaulio vaizdą, kuris, kaip ir senoji kultūra, yra

Metastabilus, apibrėžtas laikotarpis,

kai lėtai kaupiamos sąlygos, galimybės, medžiagos bei energija sekanciam, gimdanciam naują tvarką vystymosi arba tarpiniui

IKIVESTUVINĖ TVARKA

*Gyvenimas tėvų šeimoje
arba, pasak dainos,
“margam tėvo dvarely”*

VIRSMO BŪŠENA

Chaos, neapibrėžtumo ir naujų formų bei santykių kūrimosi laikotarpis

**VESTUVIŲ
VIRSMAS**
arba
*Martavimo
laikotarpis*

MARTAVIMO PABAIGA (IVEDYBOS)

ATRAKTORIUS

Metastabilus, apibrėžtas laikotarpis,

kai lėtai kaupiamos sąlygos, galimybės, medžiagos bei energija sekanciam, gimdanciam naują tvarką, vystymosi arba virsmo tarpiniui

POVESTUVINĖ TVARKA

*Marti ir martas, virtę motina
ir tėvu, tapo nauju tvarkos
centru, bendruomenės laštele,
šeima*

kitokio mąstymo ir suvokimo išraiška, apibūdina penkios pagrindinės nuostatos:

1. *visybiškumas*, išreiškiantis bendrus visų objektų ir visų lygių medžiaginio bei dvasinio vystymosi dėsniumus;

2. *atvirumas*, pažymintis nuolatinį pasaulio tapsmą;

3. *netiesiškumas*, nurodantis vyksmų įvairialypiškumą ir negrižtamumą;

4. *savikūra* (saviorganizacija), kuri pabrėžia vidinių sistemos savybių reikšmę;

5. gelminis *chaoso* (atsitiktinumo) ir *tvarkos* (būtinumo) tarpusavio ryšys.

Virsmo – sinerginiai dėsniai pasaulio raidą ir ypač žmogaus savikūrą (tapsmą) pagrindžia doros (etikos) nuostatomis ir dėsniais. Sinerginio pasaulio etiškumą atskleidžia išvardintųjų nuostatų savybės. Visų pirma, tai negrižtamumas, kurio etinė išraiška tokia: žmogus atsakingas už praleistą laiką. Atvirumas reiškia, kad nė vienas žmogus doriniu požiūriu nelieta nuošalyje, jis visada dalyvauja vienokioje ar kitokioje savikūroje, nuo kurios priklauso visos visuomenės gerovė. Etinį atspalvį turi ir penktoji nuostata, pabrėžianti ypatingą atsitiktinumo reikšmę. Virsmo metu, kai esti didžiausias chaosas ir kai žmogus (sistema) praranda pastovumą ir tampa sužadinta, atsitiktinumas (fliuktuacija), t. y. nors ir nedidelis poveikis gali nulemti asmens (sistemos) likimą. Tokiu atveju žmogaus vidinis apsisprendimas arba jo laisvoji valia nulemia virsmo kryptį ir žmogaus likimą. Atsitiktinumo reikšmė atskleidžia laisvos valios dėsniu prigimtį, nes atsitiktinumas tik tada nulemia žmogaus ar sistemos virsmą, kai jis atitinka vidines asmens (sistemos) savybes. Taip išryškėja žmogaus atsakomybė už pasirinkimą arba, tiksliau, – už savo dvasinę būseną.

Virsminė – sinerginė pasaulėvoka skatina sąmoningą žmogaus veiklumą ir reikalauja turėti matą vertybių atrankai. Atsitiktinumo reikšmė arba sužadinta virsmo būseną (žr. 2-ą brėž.)

leidžia teigti, kad bendruomenės raidoje, skirtingai nei gamtinėje, žmogus gali elgtis sąmoningai ir kryptingai. *Mes tam tikra prasme galime pasirinkti evoliucijos eigą* (153; 37).

Kalbant apie žmogų (socialinę evoliuciją), būsenos nepastovumas yra vidinis, todėl jis išreiškiamas apeigine (simboline) nedarna. Vestuvėse tai yra plaukų paleidimas, važiavimas į jungtuves palaidais raiščiais, atsegiotais drabužiais, įvairios svečių išdaigos. Tuo išreiškiamas virsmo dėsningumas – nėra tvarkos be netvarkos (chaoso).

Bene pastoviausia ir dažniausiai pasitaikanti nedarnos (chaoso) išraiška yra apeiginis daiktų vogimas (sumaišymas). Kad tai iš tiesų yra sumaišymas, matyti iš to, kad pavogtus daiktus nešdavo į kaimynų kiemą, į gatvę, į upę, į kapines, užkeldavo ant stogo ir pan. (167; 13). Apeiginis išdaigų (vogimo) pobūdis ryškiau išlikęs kalendorinėse šventėse – per Rasas (Jonines), Ilges, Kalėdas, Užgavėnes. S. Tolstaja šį apeiginį (simbolinį) chaosą vadina *ритуальные бесчинства* ir pastebi, kad *ritualinė netvarka* lydėdavo ne tik kalendorines šventes, bet ir šeimos apeigas – vestuves, išlydėjimą į kariuomenę arba apskritai nebuvo susieta su kokia nors apeiga (167; 12). Šis pastebėjimas, kuris atspindi tik pastarųjų laikų padėtį, yra anksčiau cituotų M. Eliadės žodžių patvirtinimas.

Sinerginiai – virsmo dėsniai atskleidžia, jog norint, kad atsitiktinumas iš mikro lygio galėtų prasiskverbti į makro lygį arba, paprasčiau, kad atsitiktinumas galėtų paveikti visą sistemą, struktūra turi būti ypatingu būdu paruošta. Ji turi būti **sužadinta**, kitaip sakant, – **nepastovi**. Nepastovumas reiškia **jautrumą** mažoms įtakoms (fliuktuacijoms), nes tik jautri sistema gali vystytis. Įvedimo į virsmus papročiai bei apeigos yra sistemos, o mūsų atveju, žmogaus paruošimas ir sužadinimas.

Nepastovumas turi aiškų etinį atspalvį. Žmogaus virsmas dorinę prasmę įgauna dėl grasos – gėrio ir blogio jėgų suaktyvėjimo (žr. 2-ą brėž.). Griežtas papročių laikymasis saugodavo

mūsų protėvius nuo neigiamų įtakų ir virsmo grasos. Šiuolaikiam žmogui, kuris jau išaugo iš papročių lygio ir nori būti savarankiškas, reikia sąmoningo virsmo dėsningumą suvokimo.

Sinergijoje žinomi *deginantys* arba *pasirinktinai gesinantys atsitiktinumai (fliuktuacijos)*, kurie visa, kas nereikalinga nukerta, naikina. Taip griovimas tampa kūrimu. *Chaosas stato griaudamas* (140; 122). Jis kuria naują sąrangą atmesdamas, griaudamas senąją formą – visa, kas nereikalinga. Kūrybinį chaoso pasireiškimą griauinant senoji kultūra išreiškė apeiginiu senos formos naikinimu (žr. 2-ą brėž.), kuriam mūsų protėvių kultūra skirdavo daug dėmesio. Sinergija taip pat atrado jautriuosius laikotarpius, kuriuos išnaudodavo senųjų kultūrų žmonės (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Martavimo taisyklės*).

Sulyginome tik ryškiausius esminius senosios virsmo kultūros ir sinergijos atitikmenis. Tuo vien nužymėjome gaires tolesniems tyrinėjimams.

Sinergija byloja savo kalba, kurioje vartojamos savos sąvokos – *atraktorius, bifurkacija, fraktalijos, determinuotas chaosas, disipatyvinė struktūra* ir kita. Kad visos šios sąvokos taptų suprantamos kiekvienam, jas reikia išversti į šiandienos kultūrinių įvaizdžių kalbą. Tai filosofų, sociologų ir kultūrologų uždavinys.

Savo ruožtu, senoji kultūra taip pat vartojo savitą virsmo (sinerginių) sąvokų kalbą. Didžiąją dalį tų sąvokų mes jau pamiršome arba nebesuvokiame. Nepaisant mąstymo skirtumų, kai kurie išvardinti sinergetiniai tarmenys (terminai) lengvai pakeičiami labai vaizdžiomis senosios kultūros sąvokomis. Toks yra *bifurkacijos* (*bifurcus* lot. ‘dvišakas’) – pažodžiui – dvišakumo tarmuo. Fizinė dvišakumo prasmė tokia: bifurkacijos taškas – tai vystymosi kelių išsišakojimas. Dvišakumo pavyzdžių gausu, bet suprantamiausi jie yra pasakose. Kai pasakos veikėjas prieina kryžkelę ir susimąsto, kuriuo keliu pasukti, regime bene vaizdžiausią žmogaus gyvenimo bifurkaciją – kryž-

kelę. Net jaunųjų ar kūmų sodinimas krikštasuolėje* ar lavono šarvojimas krikštakampyje yra ne vien tik pagarbos ženklas, bet turi virsminę – sinerginę prasmę: tai **naujo pradžios – kryžkelės** (bifurkacijos) ženklinimas.

Kitas sinergines sąvokas aptarti yra sudėtingiau. Senoji lietuvių kultūra mums siūlo daug gyvenimiškų žmogaus, patekusio į virsmą ar pasirinkusio ne tą tolesnės raidos kelią, pavadinimų, kaip antai: *marti, velionis, velnias, kaukas, laumė, aitvaras, atžindas* ir kt., kurių atmetęs dvasinę žmogaus prigimtį ir etikos nepaisantis mokslas negali pateikti. Visų šių naujų ir senų sąvokų išvertimas į visiems suprantamą šiuolaikinių kultūros ženklų, įvaizdinių, simbolių kalbą reikštų ne tik seno ir naujo dermę, bet ir naują mūsų sąmoningumo bei doros lygį. Tai uždavinys, nuo kurio sėkmingo sprendimo priklausys mūsų pritraukiantį tikslą (*atraktorių*) pametusios kultūros likimas.

VIRSMAS KASDIENYBĖJE

Virsmas – tai reiškiny, su kuriuo mes nuolat susiduriame kasdienybėje ir esame taip prie to pripratę, kad jo nė nepastebime. Virsmas yra bendras ir visa apimantis reiškiny. Mūsų protėviai, kaip jau minėta, jį pastebėdavo visuose gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškiniuose bei buities darbuose. Kiekvienas virsmas, kokio masto jis bebūtų, yra didžiojo virsmo – Pasaulio Sukūrimo atkartojimas.

Žodis *virsmas* priklauso dideliame prasminiam žodžių krūmui. Šio krūmo pagrindiniai veiksmazodžiai yra *ver-ti, vers-ti, vir-ti, virs-ti*. Šiam krūmui priklauso priebalsinio skeleto *v-r* žodžiai: *ver-ti, vir-ti, ver-tė, vyr-iai...*, bet dauguma žodžių prie skeleto priebalsės

---

* Plg. ir *krikštakelė* ‘vieta, kur kertasi keliai’; *krikšto kelias* ‘kryžkelė’ (LKŽ), nes kryžkelė yra naujo kelio pradžia. Plačiau apie žodžius *krikštyti, krikštas* žr. *Gimties virsmas* sk. *Kūdikių krikšto kilmė*.

r prisijungę dar po vieną ar dvi priebalses: *vers*–*ti*, *versl*–*as*, *virs*–*ti*, *vard*–*as*, *verp*–*ti*, *varp*–*as*. Šiam prasminiam žodžių krūmui priklauso visi su verslu susiję žodžiai: *verteiva*, *vertelga*, *verslininkas*, *verteivystė*, *verslovė*, *verslus*, *verslinis*, *versmas*: *Versmu visokiu žydei vertėsi* (LKŽ). Bet koks verslas pagrįstas nuolatiniu virsmu: pinigai verčiami į prekes, o pagaminti gaminiai, išgautos verslovėje iškasenos, užauginti vaisiai ar bet kokios kitos prekės verčiamos į pinigus. Nuo apyvartos greičio priklauso bet kokio verslo sėkmė. Taip žvelgiant išryškėja *virsmo* ir *vertės* sąsaja. Vertinga tai, kas lengvai virsta. Todėl minėtam prasminiam žodžių krūmui priklauso ir vertę išreiškiantys žodžiai: *vertingas*, *vertybė*, *vertumas*, *vertė* ir kt. Virsmo ryšį su vertumu tiesiogiai nurodo pati kalba. Kita veiksmazodžio *vertėti* prasmė yra ‘virsti, griūti’: *Kopūstai per didelumą galvų vertėja iš šaknų*; ir veiksmazodis *išvertėti*, reiškiantis ‘išvirsti, išgriūti’: *Ilg antakių plaukai, išvertėję į visas puses, dengia pamėlusius gilius akių įdubimus* (LKŽ). Kalba rodo, kad senovės lietuviams **vertinga tai, kas gali virsti**. Rugių želmenys varpoja, t. y. virsta į varpas, kuriose subręsta grūdai. Ir šiuolaikinis žmogus dažnai ką nors vertina, mintyje turėdamas įvyksiantį virsmą. Pinigai vertingi tiek, kiek jie virsta daiktais. Žiedai gražūs, bet jie tampa vertingi, kai virsta vaisiais. Vaikas vertingas tuo, kad jis virsta suaugusiu. Maistas vertingas tiek, kiek jis virsta mūsų kūnu. Žmogaus gyvenimas vertinamas tiek, kiek jis virsta gėriu, sąmoningumu ar išmintimi.

Virsmą galima įvairiai apibūdinti, tačiau vienas labai sudėtingo reiškinių apibrėžimas viso jo neatskleidžia. Kuo bendresnis apibrėžimas, tuo mažiau tikslus. Gamtoje, buityje ar versle vykstančius virsmus galima apibūdinti labai paprastai: **virsmas**

– **tai apykaita arba keitimasis.** Gamtos kaita ir vystymasis yra savaiminė ir didesnių nesklandumų nesukelia. Žmogaus virsmai, kaip matėme ir matysime, gali sukelti ir sukelia nemenkas problemas. Virsmai yra skaudūs, o žmogus, trokšdamas pastovumo ir tikrumo bei nesuvokdamas pasikeitimo prasmės, dažnai priešinasi virsmui. Todėl žmogaus virsmai buvo įrėminti sudėtingomis apeigomis ir paprotinėmis tradicijomis.

Žmogaus virsmus taip pat galima trumpai apibrėžti, išryškinant vieną ar kitą bruožą. Tokie trumpi apibrėžimai gali būti labai įtaigūs. Pavyzdžiui: *virsmas – tai grasa.* Arba: *virsmas – tai mirtis ir prisikėlimas.* Arba kitaip: *virsmas – tai atsisveikinimas ir naujo sutikimas.* Galima pasakyti ir taip: *virsmas – tai netektis ir atradimas; virsmas – tai praradimas, kuris virsta laimėjimu.* Arba šitaip: *virsmas – tai kelionė be sugrįžimo; virsmas – tai ėjimas per niekieno žemę.* Galima pasakyti net šitaip: *depresija – tai užsitęsęs virsmas, kuriame pasireiškia virsmo grasa.* Arba, kaip byloja pranašas Izaijas, ... *kūdikiai atėjo iki iščių vartų, o išeiti (gimti) nėra jėgų* (Iz 37, 3). Virsmas – tai pagrindinis augimo, vystymosi dėsnis (principas), kurį apibrėžti galima ir taip: **tai, kas buvo reikalinga, tampa kliūtimi.**

Virsmo apibrėžimų vargu ar kur nors įmanoma rasti, nors iš tiesų apie jį rašo įvairūs skirtingų laikų autoriai. Dažniausiai aprašomas ne virsmas apskritai, bet tik vienas ar kitas jo dėsningumas, bruožas ar principas, o bendroji virsmo prasmė lieka nesuprasta. Tiesą sakant, virsmą sunkiai suvokia tik mūsų analitinis protas, nes virsmas nepripažįsta skaldančios logikos arba, galima sakyti, kad jo logika paradoksali. Tačiau pasąmonė, kurioje veikia vaizdiniai, virsmą suvokia mums to net nežinant.

Virsmas yra dažna ir šventraščių tema. Visa Senojo Testamento Koheleto knyga skirta gamtos ir žmogaus gyvenimo nepastovumui aprašyti. Joje labai ryški nusivylimo būties nepastovumu gaida: *viskas praeina kaip rūkas arba yra tuštybių*

tuštybė. Knygoje nėra gilesnės pasikeitimų prasmės suvokimo. Evangeliniai pamokymai dažnai ir tiesiogiai, ir netiesiogiai per įvaizdžius ragina žmogų keistis. Pagrindinis Kristaus raginimas yra – *atsiverskite!* Prieraišus mąstymas Kristaus pamokymus priima sunkiai. Jaunuoliui, klausiančiam: *Ką turiu daryti, kad laimėčiau amžinąjį gyvenimą?*, Jėzus atsako: ... *eik, parduok ką turi, išdalyk vargšams, tai turėsi lobį danguje* (Mt 19, 21). Jaunuoliui tai per sunku, nes turi daug turto, prie kurio yra prisirišęs. Ne tik šiam jaunuoliui, kuris nuliūdęs nuėjo šalin, yra nelengva prarasti. Dažniausiai tai labai sunku ir mums. Knygos “Kristaus sekimas” autoriai tą patį pasako tokiais trumpais sakiniais, kad juos galima laikyti virsmo apibrėžimais: *Atiduok viską, kad gautum viską* arba *Palik viską ir viską rasi*. Tokia pat ir Kristaus palyginimų apie paslėptą lobį (Mt 13, 44) bei brangų perlą (Mt 13, 45–46) prasmė. Žmogus, radęs dirvoje paslėptą lobį ar brangų perlą, parduoda visa ką turi ir perkasi tą dirvą. Labai artimas lietuviškai savimonei yra evangelisto Jono užrašytas Kristaus palyginimas apie kviečių grūdą: *Iš tiesų, iš tiesų sakau jums: jei kviečių grūdas nekris į žemę ir neapmirs, jis pasiliks vienas, o jei apmirs, jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24). Šiuos Jėzaus žodžius mūsų protėviai visuose virsmuose simboliškai įvykdydavo barstydami grūdus. O sekančioje Evangelijos pagal Joną eilutėje tas pat pasakyta jau nuogais, palyginimu nepridengtais ir todėl mūsų egoistinį ‘aš’ žeidžiančiais žodžiais: *Kas myli savo gyvybę – ją pradžudys, o kas nekenčia savo gyvybės šiame pasaulyje, išsaugos ją amžinajam gyvenimui* (Jn 12, 25). Šie Evangelijos žodžiai tinka bet kuriam virsmui, nes visuose virsmuose yra ir mirtis, ir prisikėlimas.

Aprašydami pasikeitimus, kurie vyksta vidiniame žmogaus gyvenime, virsmo įvaizdžius naudoja ir mistikai. Bažnyčios daktarė šv. Jėzaus Teresė iš Avilos knygoje “Sielos pilis” pasikeitimus, įvykstančius vidiniame gyvenime žmogui įžengus į penk-

tąją buveinę, palygina su pokyčiais šilkverpio lervos vystymesi, kai ji palieka savąjį kokoną. Anksčiau buvęs neišvaizdus ir lapus graužiantis vikšras staiga pavirsta nuostabia balta dangaus žydrynėje skraidančia ir gėlių nektaru mintančia peteliške. Vestuvių įvaizdis, kuris dažnai minimas Evangelijose, Teresės iš Avilos ir kitų mistikų raštuose yra toji ašis, apie kurią klostosi visi žmogaus gyvenimo įvykiai.

Galima tvirtinti, jog visa mistika yra pagrįsta perkeitimu. Etika, kuri remiasi transcendentiniu būties ir žmogaus suvokimu, taip pat pagrįsta virsmu. Pasak N. Berdiajevo, tai *paradoksali* etika, kuri vis labiau įsitvirtina ir šių dienų mokslinėje psichologijoje. Tačiau psichologijoje ypač daug nesusipratimų ir painiavos, nes įvairūs autoriai, vertindami tuos pačius reiškinius kitu požiūriu, pavadina juos skirtingais vardais: *energinė etika, dinaminė psichologija, sublimacija, transformacija, bifurkacija, atgimimas*, – tai tik keletas to paties perkeitimo arba virsmo vardų.

Vadovėliuose ir mokslo knygos apie virsmus rašoma dažnai, tačiau retai įvardinant tai kaip visa apimančią reiškinį. Nesiejami jie ir su žmogaus gyvenimu. Fizikos vadovėliuose dažniausiai aprašomi energijos virsmai ir medžiagos agregatinio būvio kitimai. Chemijos mokslas aprašo vienos medžiagos pavertimą kita medžiaga. Ir kitose gamtos mokslų srityse vargu ar rasime tokią, kur nebūtų aprašomi virsmai.

Be virsmo neapsieina ir filosofai. Ne filosofijos profesoriai, bet tie, kuriems filosofija yra jų gyvenimo būdas. *Mes bijomės pabaigos*, – sako Krišnamurti, – *bet argi be pabaigos gali būti kas nors nauja? Ar gali būti gyvenimas be mirties? Ir kiek mažai mes težinome apie vieną ir kitą. (...) Mirtis tai nauja, o besitęsiantis gyvenimas – tik atmintis, beprasmis dalykas. Tik nauja ir mirtis, ir gyvenimą apjungia į vienvę. Šiais žodžiais filosofas išsako savo troškimą gyventi ant gyvybės bangos keteros, t. y. nuolatiniam virsme. Tokia, pa-*

sak A. Maceinos, yra krikščionybė. Ji yra ne mirties ir ne gyvenimo religija, bet **prisikėlimo** religija. Apaštalas šv. Paulius sako: *Mums, gyviesiems, dėl Jėzaus nuolat gresia mirtis, kad Jėzaus gyvybė pasirodytų mūsų mirtingame kūne.* N. Berdiajevas tą patį kalba ir apie kūrybą: *Kūrybinis aktas yra šio pasaulio pabaiga ir naujo pasaulio pradžia.*

Viduramžių alchemikai ieškojo filosofinio akmens, kuriuo palietus bet kokį daiktą šis turėjęs virsti auksu. Šių dienų teleserialai tarsi be pabaigos tęsiasi šimtus ar net tūkstančius serijų, kuriose kartojami panašūs įvykiai. O senos pasakos trumpos, jos turi pabaigą. Serialai nesibaigia, nes juose nėra virsmo, nėra perėjimo į kitą lygį. O pasakos baigiasi virsmu, baigiasi veikėjų perkeitimu. Gal todėl mūsų gyvenime tiek daug nedarnos, kad mūsų virsmai pernelyg užsitęse.

Ilgoje pavyzdžių apie virsmus virtinėje paskutinis žodis – poetams:

*O, taip – nustebę,
pamatome, kad išsiauginom stabą,
kurio jau nepajėgiame užmiršti.
Yra tik vienas būdas: reikia mirti.
– Bet žemės augalas: iš kur jis žino,
kad reikia laukti savo sugrįžimo,
kaip susivokia pumpuras ar daigas,
kad jis yra gyvybė, o ne daiktas,
ir kad pavasarį jam reikia grįžti
vėl į save – bet jau ne vakarykštį?*

(Just. Marcinkevičius).

PRIEVARTINIS VIRSMAS ARBA NETEKTIES IŠGYVENIMAS

Virsmo prasmės suvokimas pakelia žmogaus psichologinį lygį ir padeda jam ramiai priimti visus, net ir skaudžiausius gyvenimo įvykius bei netikėtumus. Dėkingi turime būti savo pro-

tėviams, jų vaizdiniam mąstymui ir visaapimančiai pasaulėvokai, pajėgiančiai atskirus gyvenimo reiškinius sujungti į prasmingų įvykių grandinę. Mes dažniausiai jau nebeturime jiems būdingo, įgimto gyvenimo prasmės ir viltingos saugos jausmo. Mums jau tenka mokytis to, kas jiems buvo savaime suprantama. Ir vis tik yra skirtumas tarp išmoktos, suvoktos protu bei prigimtos, kartu su motinos krauju ir pienu gautos pasaulėvokos, kurią žmogus tiesiog jaučia kiekviena savo kūno ląstele ir nervų skaidula.

Šiuolaikinis, naujusia technika apsiginklavęs žmogus susikūrė sau lengvas, patogias, net ištaigingas gyvenimo sąlygas ir gerokai prailgino savo amžių. Todėl nenuostabu, kad pasikeitė ir jo psichologinės nuostatos bei požiūris į gyvenimą. Civilizuotas žmogus, dažnai matydamas vien medžiaginę gyvenimo reiškinį pusę, mėgina stabdyti būties tėkmę. Todėl jis vis lengvina savo buities sąlygas ir yra pasišovęs be galo ilginti savo gyvenimo trukmę.

Nors mūsų požiūris į gyvenimą ir vidinė psichologinė nuostata pasikeitė, tačiau pagrindiniai būties dėsniumai, norim mes to ar nenorim, išlieka tie patys. Požiūrio į gyvenimą pasikeitimas ir yra ta svarbiausioji priežastis, dėl kurios šiuolaikišką žmogų taip skaudžiai žeidžia su virsmu neatsiejamai susijusi **netektis**. Virsmuose, kaip pamine, visada reikia su kažkuo atsisveikinti, kažką prarasti ar netekti. Virsme sunkiausia susitaikyti su netektimi, nes to kažko, kas tavęs laukia, dar nėra. Pirmiausia reikia atsisveikinti, apverkti, prarasti, o tik po to gyvenimo perkeitimas – virsmas atneš savo dovanas. Kiekviename virsme reikia pereiti per “niekieno žemę”, kurioje žmogus jau yra kažką praradęs, bet dar nieko naujo negavęs. Mūsų protėviai atsisveikinimą ir netektį priimdavo kaip neišvengiamą ir net būtiną gyvenimo dramą, o mes dažniausiai ją priimame kaip tragediją. Todėl įvairūs praradimai ar gyvenimo pasikeitimai, bendrai tariant – virsminės būsenos šiuolaikiniam žmogui dažnai sukelia depresiją arba prislėgto, ilgalaikio liūdesio būseną.

Mūsų dienų žmogaus psichiką žeidžia du priešingi veiksniai. Vienas – tai šiuolaikinės galimybės suteikti nepaprastai patogų gyvenimą (ir vis naujesnių galimybių pasiūla). Tačiau, kita vertus, nepaisant didelėmis pastangomis susikurto patogaus gyvenimo bei ilgesnio amžiaus, ir šiuolaikinio žmogaus (kaip ir ankstesniųjų kultūrų atstovo), vis vien laukia gyvenimo tėkmės atnešami praradimai ir netektys. Ir juo didesnis prisirišimas (kurį neretai sąlygoja ilgesnis amžius) prie buvusios padėties, gyvenimo būdo ar medžiaginių dalykų, tuo skaudesnė netektis. Virsmai vis tiek vyksta, o šiuolaikinis žmogus jiems nepasiruošęs. Todėl galima kalbėti apie **prievartinį** virsmą, kuris smarkiai sužeidžia, o kartais net sužlugdo asmenybę.

Psichologinis civilizuoto žmogaus nepasiruošimas gyvenimo permainoms buvo toks ryškus, jog prireikė skubios pagalbos. Psichologų pagalba ir patarimai tapo tokie dažni ir įprasti, kad Vakarų civilizacija kartais vadinama psichologine kultūra. Mokslinė psichologija, tyrinédama pasimetimą ar depresijas, kurias šiuolaikiniam žmogui sukelia netektis, padarė didelių atradimų. Šie atradimai svarbūs dar ir todėl, kad jie patvirtina pagrindinius virsmo dėsningumus.

*

*aš perplaukiau per liūdesio marias
tenai šviesa mėnulio, ledas, šaltis
į kitą krantą kelia juoda valtis
aš perplaukiau, bet neradau tavęs*
(Lucus)

Netekties įveikimą psichologai pavadino *kelione per liūdesį*. Vaizdžiai tariant, netektis – tai tarsi siautulingas audros debesis, genantis pasimetusį žmogų šlaitu vis gilyn į žiojėjančią prarajos dugną. Tik pasiekus dugną ir visiškoje neviltyje išgy-

venus mirtį, prasideda kilimo ir savivokos tarpsnis. Palengva kylantį ir vis nuslystantį atgal žmogų, sutinka iš po tamsių audros debesų nušvitusi saulė.

Prievartinį virsmą arba *kelionę per liūdesį*, sekant psichologija, galima suskirstyti į šešias būsenas ar tarpsnius. Pirmoji būsena tai – *netektis*, kuri dažniausiai mus užklumpa nelauktai ir gali būti labai įvairi: tai ir dvasinis, ir materialus praradimas arba žinia (pvz., artimo žmogaus mirtis, nesveiko vaiko gimimas, darbo praradimas ir pan.), sukelianti mums neviltį. Nors tai yra įvadas į virsmą, tačiau jis panašus į gaivališką nelaimę:

*nutolsta rudenio žvaigždė
į šaltą nebūtį, į mėlį
ir niekas jau nebeateis
ir niekas net nepasivėlins...
ir niekas jau nebepaguos
tik virptels paskutinis lapas
ir prasivers lyg tuščias kapas
būtis neturinti prasmės...*

(Lucas)

Antra kelionės stotis arba būsena – *pasipriešinimas*. Kylantis priešinimasis rodo visišką arba nepakankamą žmogaus pasiruošimą netekčiai. Pasipriešinimas, pasak psichologų, pasireiškia įvairiai: šoku, sustingimu, sumišimu, pykčiu, kaltės jausmu ir net ligos simptomais.

Lygindami netektį išgyvenančio šiuolaikinio žmogaus psichologinę būseną su sudarytąja pagal senųjų lietuvių papročius virsmo eiga (žr. 2-ą brėž.), matome visišką priešybę. Virsmas visada prasideda praradimu ar netektimi. Vestuvėse negrižtamai prarandamos jaunos dienos, mirštant – kūnas ir žemiškojo gyvenimo gėrybės, tapus luošu – sveikata ir pan. Tačiau senovinė ar, sakytume, sąmoninga virsmo eiga atspindi visiškai priešingą psichologinę žmogaus būseną. Perkeitimui žmogus būdavo paruoštas ar pasiruošęs. Visų pirma, jis susitaikydavo su

praradimu, atleisdavo* ir atsisveikindavo su turėtomis, o dabar prarandamomis vienokiomis ar kitokiomis vertybėmis.

Atsisveikinimas išreiškia tai, kad netektis ne atstumiamą, o priimama kaip būtinas ir net reikalingas gyvenimo įvykis. Todėl vietoj pykčio ar prislėgtos būsenos, kuri neretai mus ištinka, ji lydėdavo ar bent turėjo lydėti šiam nepaprastam ir skausmingam įvykiui ypač reikalingas vidinės rimties jausmas. Be abejo, būdavo ir liūdesys bei verksmas, kuris yra savaime suprantamas skausmingose gyvenimo akimirkose, tačiau jis būdavo trumpalaikis. Vidinė rimtis nulemdavo visą tolesnę virsmo eigą.

Trečioji stotis – *ieškojimas*, kurio išraiškos gali būti neramumas, susirūpinimas, nedarna šeimoje ar darbe, savęs nuvertinimas. Apibendrintai visas šias būsenas galima pavadinti vienu žodžiu – *nepastovumas*. Nepastovumas arba sužadinta būseną būdinga visiems virsmams. Tai būtina perkeitimo sąlyga, kuri atveria vienodas galimybes ir gėriui, ir blogiui pasireikšti. Kas nugalės – gėris ar blogis – vėlgi priklauso nuo vidinių sistemų ar žmogaus savybių, jo sąmoningumo ir pasiruošimo.

Žemiausioji slydimo į liūdesį vieta – *neviltis*, kurią lydi depresija, beprasmybės jausmas, merdėjimas, prislėgtumas ir vienuma:

*ruduo ruduo per širdį
lietus lietus į stogą
kai niekas nebegirdi
kai nieko nebesopa
kai viskas tarsi dūmas*

---

* Pajauskime, kad *atleisti* – tai ne tik dovanoti, bet ir *paleisti*. Gilesnė atleidimo ir atsisveikinimo prasmė slypi rusų k. sąvokoje *простить* arba *прощать*, kuri reiškia ir ‘atleisti’, ir ‘atsisveikinti’. *Простить* kilęs iš *простать* ‘tuštinti’; *простой* ‘tuščias, niekuo neužimtas’ (129, III; 512). Pravėrę žodžio duris matome, kad atsisveikinti ir atleisti reiškia tapti laisvu nuo praeities ir tuo pačiu **tuščiu**, kad galėtum priimti tai, ką atneša virsmas ir apskritai gyvenimas.

*čia buvo čia išnyko
tas vakaro graudumas
ta rudeninė nyka*

(Lucus)

Tai, galima sakyti, tas pats nulio taškas virsme, kai žmogus tarsi pakimba tarp dangaus ir žemės. Lygindami vėl matome, jog pagrindiniai virsmo dėsningumai nekinta. Ir šiuolaikinis žmogus neišvengia kiekvienam perkeitimui būtinų agonijos bei vienumos. Psichologiškai neparuoštiems yra žymiai sunkiau išgyventi mirtį vienumoje, nes juos lydi dar ir beprasmybės jausmas ar prislėgta būseną, ko senovės žmogus dažniausiai išvengdavo, nes kaip tik pavojingiausioje kelio vietoje virsmui vadovaujantys tiltininkai statydavo nutrūkusios būties krantus sujungiantį tiltą, kuriuo persikeldavo per pavojingiausią virsmo vietą.

Penktoji būseną – *pertvarkymas*. Jį lydintys požymiai vėl rodo kryptingos ir sąmoningos veiklos trūkumą. Energijos proveržiai kaitaliojasi su besikeičiančiu susidomėjimu, abejingumu, atsitraukimu, nuovargiu.

Kelionė per liūdesį turėtų baigtis *atsinaujinimu* – naujo žmogaus gimimu, naujos tapatybės radimusi. Tai rodo ir šeštoji kelionės stotis arba būseną. Taip turėtų būti. Kitas klausimas – kaip toji kelionė baigiasi iš tikrųjų.

SAĖMONINGAS VIRSMAS

Apeigos ir papročiai, tvarkiusieji virsmų eigą, negrižtamai išnyko. Forma suiro, o esmė išliko ta pati. Šiandien mums reikia sąmoningesnio suvokimo, sinerginio mąstymo ir kitokios formos, kuri atitiktų mūsų gyvenimo sąlygas ir sąmoningumo lygį. Naujoji sąmoningo virsmo eiga turėtų būti trumpesnė ir tikslingesnė. Ji galėtų būti, pvz., tokia:

1. netekties ar praradimo priėmimas;
2. atleidimas, atsisveikinimas;

3. sužadinta būseną ir vidinę rimtis;
4. vienumą ir egoistinio 'aš' mirtis;
5. chaoso – gėrio ir blogio maišaties įveikimas;
6. prisikėlimas ir naujo žmogaus gimimas;

Lygindami prievartinio ir sąmoningo virsmų eigas nesunkiai galime suprasti, kiek mes sau galime pakenkti arba padėti priklausomai nuo to, kaip būsime pasiruošę būties tėkmei. Žinodami savo psichologinį pasiruošimą galime numatyti, kas laukia mūsų netekties atveju – *kelionė per liūdesį* (o griežčiau sakančiant **prievartinis perkeitimas**) ar **sąmoningas virsmas**.

Aiškiai pastebimi mūsų laikų žmogaus pasimetimas, padėties nevaldymas ir betikslis jėgų sveikatos eikvojimas bei blaškymasis. Praradimo vengimas, bėgimas nuo jo ar kokie nors bandymai jį atitaisyti nepadės arba pagelbės tik laikinai. **Mums būtina mokytis netekties meno**. Būties dėsningumai nenumaldomi. Jie netektį išgyvenantį žmogų stumia link naujos padėties ar naujo suvokimo, tačiau keliu, kuris būtinaai eina per agoniją, per seno sunaikinimą, per savanaudiškojo 'ego' mirtį. Tokia virsmo eiga, kad ir kokia ji mums būtų nemaloni ar net nepriimtina, yra neišvengiama, nes nauja atsiranda ar gimsta tik iš suirstančios senos formos ar būsenos. Kol įsikibę laikysimės praeities ir nenorėsime jos **paleisti** (atleisti), tol būsime nelaisvi ir negalėsime lemti savojo likimo. Tai, kas iki virsmo buvo reikalinga, tolesniam žmogaus augimui tampa kliūtimi. Taip būna ne tik didžiųjų žmogaus gyvenimo virsmų – mirties ar gimimo – metu, bet ir kitais gyvenimo atvejais, kai mus ištinka kad ir nedidelė netektis ar praradimas.

Nesunku suprasti, kiek sutaupyti laiko ir jėgų, jei būtų gerai psichologiškai pasiruošę netekti ir priimti tą naująją lemtį, kurią mums atneša būties tėkmė. Būties dėsningumų suvokimas ir psichologinis pasiruošimas panaikintų daugybę gyvenimo nesklandumų, padarydamas jį žymiai malonesniu ir panašesniu į nuotykingą kelionę, nei į nuolatinę kovą dėl būvio.

Žinodami, jog mirusiojo laukia gimimas ir naujos galimybės, senovės aisčiai net ir lydėtuvėse ne tik liūdėdavo, bet šokdavo ir žaisdavo ritualinius žaidimus, o vestuvėse ne tik džiaugdavosi, bet ir verkdavo, tuo tarpu kai mums mirtis yra tik nepataisomas praradimas, o vestuvės – tik džiaugsmingas įvykis. Praradome tai, ką žinojo mūsų protėviai.

Kaip vėl atgauti ar įsigyti pasaulio vienovės jausmą? Kaip įveikti netekties, mirties, išnykimo baimę? Kaip išmokti keistis, lengvai atiduodant visus regimojo pasaulio siūlomus turtus bei jo grožybes ir priimti naują patirtį? Kaip, neprarandant savęs, numarinti savanaudiškąjį ‘aš’ ir atsiduoti tėkmei būties, kurioje visi pavidalai atsiranda, gimsta, buvoja, o po to suyra, miršta ir išnyksta? Kaip išlikti gyvenime, kurio pastovumą nuolat suardo maži ir dideli virsmai?

Miršta medžiai, žmonės, idėjos, kalnai ir visatos. Ir gimsta nauji medžiai, žmonės, idėjos, kalnai ir visatos. Niekas reiškinių ir formų pasaulyje negali gyventi amžinai, kitaip sustotų būties tėkmė. Suirimas, netektis arba, kaip esame įpratę sakyti, – mirtis maitina gyvenimą ir naujo radimąsi. Žiema ir vasara, diena ir naktis, jaunas ir senas pakeičia vienas kitą. Viskas nuolatos kinta.

Keičiamės ir mes. Pažvelkime į savo vaikystės dieną nuotrauką. Argi tai šiandieninis aš?.. Gyvenimas – tarsi nuolat tekanti upė, į kurios tuos pačius vandenį negalima dukart įbristi. Būties tėkmė – tai vyksmas, panašus į vandenyno bangą, kuri pakyla ir vėl prasmenga, palikdama tuštumą, iš kurios vėl kyla nauja banga. Pakilimai ir nusileidimai, gavimai ir netektys, gimimai ir mirtys užpildo gyvenimo tėkmę ir nepaliojama jo vyksmą.

*Žvaigždė prie grumsto – grūdas. Po lietaus
ištrūksta jo dvasia – gyvybė – daigas,
ir kaip visų stebuklingiausias daiktas,
į mirtį atsispyręs ima augt.
O šalia jo – žmogus, atsimenantis viską,*

*tik nesuprantantis pradžios ir pabaigos.
Pagrok, daigeli gležnas, jam pagrok,
kaip niekieno neraginamas vyksta
gyvenimas, kaip dygsta, žydi, vysta
prie niekad nesibaigiančios vagos*

(Just. Marcinkevičius).

Taip mąstydami galime sakyti, kad nėra pastovios būties, nėra stovėjimo, nėra sąstingio. Bet stebėdami akmenį vėlgi galėtume teigti, kad nėra tapsmo, nėra vyksmo, nėra virsmo. Ir tam tikra prasme būtume teisūs. Tačiau po tūkstančio metų ir akmuo pasikeičia, o po šimtų tūkstančių metų jo nebelieka. Nors ir labai lėtai, tačiau keičiasi viskas, suyra seni ir gimsta nauji pavidalai. Kodėl tad vienus gamtos ar pasaulio reiškinius mes vadiname gyvais, o kitus negyvais? Kas juos skiria?

Kodėl gamta yra amžina?

– Kad visada jauna.

Kodėl gamta visada jauna?

– Todėl, kad nuolatos gimsta.

Kodėl ji nuolatos gimsta?

– Todėl, kad nuolatos miršta.

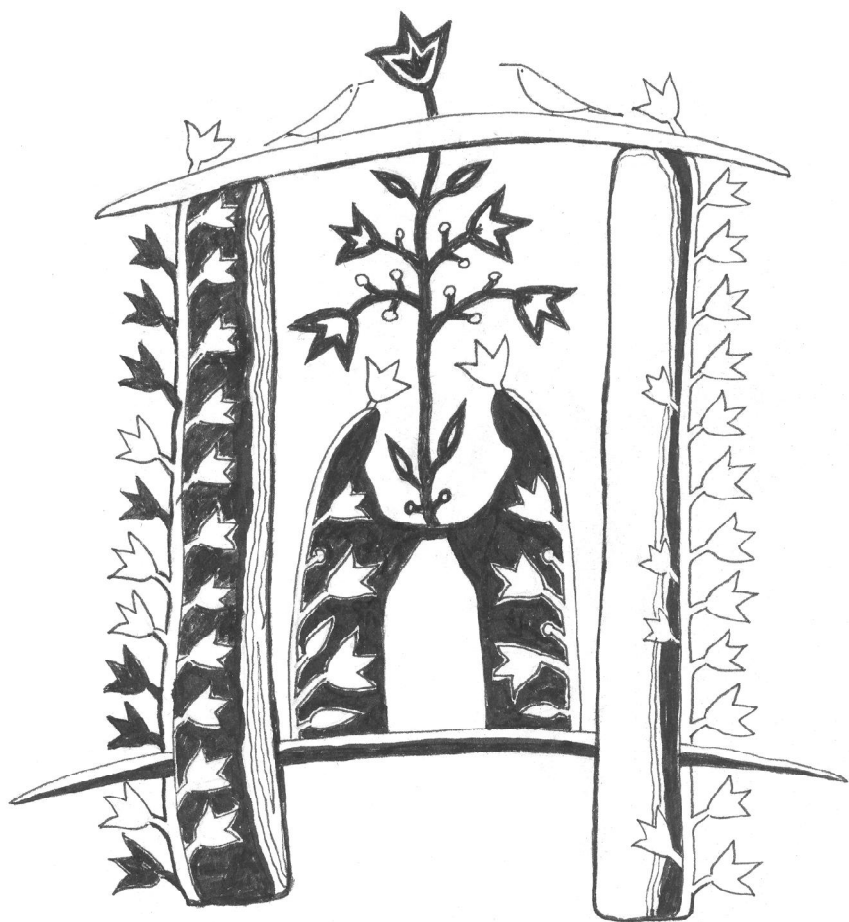
I dalis

VESTUVIŲ VIRSMAS

martavimas ir vestuvės

MYLĒKIT VIENS KITA,
BET MEILĒS NEPAVERSKITE PANČIAIS:
GERIAU TEBŪNA JINAI JŪRA,
SKALAUJANTI JŪSŪ SIELŪ KRANTUS. /.../
IR STOVĒKIT KARTU,
BET NE PER ARTI VIENAS KITO:
NES JUK ŠVENTOS KOLONOS STOVI ATSKIRAI,
O AŽUOLAS IR LIEPA NEAUGA VIENAS KITO ŠEŠĒLYJE.

KAHLILIS DŽIBRANAS

*Vestuvės – didysis pradžios slėpinys, kūrybos misterija. Iš visų trijų žmogaus gyvenimo virsmų vestuvinis turbūt svarbiausias, nes jame žmogus yra gal arčiausiai Dievo kaip Jo paveikslas, Dievo kaip kūrėjo, kaip pradžių pradžios. Kūryba yra vienos misterijos ar būties perkeitimas į kitą. O pradžia, **p r a d ė j a** yra kūrybos viršūnė, nes pradžia yra kūryba iš nieko, t. y. nebūto padarymas būtu, esamu. Tokia kūryba yra šventa.*

*Vestuvių virsmo aukščiausiame taške susitinka gyvastis ir mirtis. Iš tiesų tai – tikroji šių dviejų priešpriešų įtampos viršūnė. **Vestuvėse gyvasties galia pasireiškia tikriau nei gimime, bet ir mirties nuojauta tragiškesnė nei laidotu-vėse, kurios tėra fizinis perėjimas.***

Lietuvių vestuvės šiuo atžvilgiu yra nepaprastai tikros. Papročių audinys ne tik nesuiręs, bet ir išlaikęs nesunkiai įspėjamus loginius metmenis bei prasminius ataudus. Dar visai neseniai jos iš tiesų būdavo išgyvenamos kaip egzistencinis lūžis – prisiminkime prūsų etnografo Gizevijaus liudijimą apie nuotakos – marčios alpėjimą vestuvių kulminacijoje. Vestuvių ‘opera magnum’ dalyvaudavo visas sodžius, nuo mažo iki seno, bet ne kaip statistai, o kaip gyvi žmonės, gyvenimo misterijos dalyviai, kurių kiekvieną paliesdavo slėpinio švytėjimas – prisiminkime nuotakos kaip saulės atitekėjimą, atskleistą Vaižganto. Vestuvių papročių gyvybingumas leidžia jas skirti nebe etnografiškai, bet pačiai mūsų etinės kultūros dar tebegyvai sielai. Kiek tai vidujai gilu, parodo toks nesenas prisiminimas. Vienas jaunuolis, būsimas klierikas, paprašė draugų, kad su juo būtų atsisveikinta kaip jaunojo ar nuotakos palydose – taip jam būsią lengviau apsispręsti negrižtamumui. Kaip tai buvo gražu ir tikra.

Iš tiesų, nė vienam žmogui nelemta išvengti, nepatirti vestuvių plačiąja prasme – kaip brandos slenkščio, kaip

savęs pratęsimo, jei ne tiesiogine, tai perkeista prasme. Net mirusi nekalta mergaitė būdavo šarvojama kaip vestuvėse – su nuotakos rūbais ir vainiku.

Kiekvienas mūsų kažką po savęs paliekam – tai, ko nevaliotų jokia kita siela pasaulyje, nei iki mūsų, nei po mūsų. Tai – gal pati didžiausia Dievo dovana žmogui. Bet tik nuo žmogaus, nuo jo laisvybės priklauso, kaip ši dovana bus panaudota – gėriui ar blogiui. Tobulai atliktas vestuvių virsmas turi lemiamą įtaką visam likusiam žmogaus gyvenimui ir yra tam tikras amžinybės dėmuo. Mokykimės gyventi, mokykimės gyvenimo meno iš savo protėvių patirties.

BENDROS PASTABOS

Gimtuvės, vestuvės ir lydėtuvės – tai tie ypatingieji žmogaus gyvenimo įvykiai, kurie pertraukdavo ramią senovės lietuvių kasdieniškos būties tėkmę. Sprendžiant pagal išlikusius papročius ir tautosaką, pats reikšmingiausias iš jų, galima sakyti, aisčių kultūros ašis, buvo vestuvės. Didesnė pusė visų liaudies dainų (apie 80%) – vestuvinės arba, tiksliau, dainos apie vestuves (87; 144). Vestuvių papročių aprašymai ilgiausi ir jiems skiriama daugiausiai dėmesio. Nevedęs arba netekėjusi, pasak patarlės, – tai tik pusė žmogaus, o Tverečiaus apyl. sakydavo, kad nesusituokusių net dangun nepriima* (6; 101). Šeima buvo dorinio gyvenimo atrama, papročių saugotoja ir ūkinės veiklos centras. Nuo šeimos darnos priklausė visos bendruomenės darna, ji – ne tik tautos ir valstybės, bet ir pasaulio sąrangos atrama. Tad savaime suprantama, kad šeimos kūrimui – vestuvėms buvo skiriama tiek dėmesio.

Sumenkinę šeimos vaidmenį (kurį vėl pradėdame pripažinti), primiršome ir vestuvių reikšmę asmenybei, jų prasmę žmogaus dvasinei esmei. Nors vestuvių reikšmė dvasiniam žmogaus augimui papročiuose mažiau atsispindėjo, o vestuvių tyrinėtojai dažnai jos nepastebėdavo (ypač tuo laikotarpiu, kai į viską buvo žiūrima tik per ūkinius ir visuomeninius santykius), mums ją primena senosios lietuvių vestuvinės dainos. Dažniausiai perkeltine prasme, veikiant labiau sąjūsiui ir jausmams, jose išsakoma vestuvių reikšmė gyvenimo įprasminimui ir dvasiniam žmogaus augimui. Tik ar besuvokiame tokią taurią ir subtiliai perteiktą dainos žinią?

Neretai gerai žinoma daina nustebina savo minties gelme, nors joje nėra tiesioginio išsakymo, o atsispindi tik poetiniais vaizdais išreikšta, neryški, labiau vidumi pajaučiama esmė. Są-

---

* Telšių apyl. (galbūt ir juokais) sakydavo, kad senmergės prašančios Dievo leisti joms ištekėti nors trims valandoms prieš mirtį (5; 102).

moningam žinojimui ji visada atsiveria netikėtai, dažniausiai – suvokus vestuvių virsmo visumą. Tokia yra raginanti obelėlė žydėti, o mergelę tekėti mergvakario daina:

<i>Oi, žydėk, žydėk,</i>	<i>Oi, tekėk, tekėk,</i>
<i>Sausa obelėle,</i>	<i>Jauna mergužėle,</i>
<i>Oi, žydėk, žydėk,</i>	<i>Oi, tekėk, tekėk,</i>
<i>Sausa be lapelių.</i>	<i>Jauna be tėvelių.</i>

Iš tiesų, netekanti mergelė – tai lyg nepražystanti obelėlė. Obelėlei žydėti, o mergelei tekėti reikia būtinai, nors, rodos, tam ir nėra sąlygų:

<i>Kas man išsprogdins</i>	<i>Oi, kas gi man duos</i>
<i>Žaliuosius lapelius,</i>	<i>Didį pasogėlį,</i>
<i>Oi, kas man sukraus</i>	<i>Oi, kas man sukraus</i>
<i>Raudonus žiedelius?</i>	<i>Didelį kraitelį?</i>

Žydėjimas arba vestuvės yra paklusimas visa apimančiam (universaliam) pasaulio raidos dėsniai. Todėl jam pildyti palankios visos gamtos galios:

<i>Vėjelis supūs</i>	<i>Mėnulis duos</i>
<i>Žaliuosius lapelius,</i>	<i>Didį pasogėlį,</i>
<i>Saulutė sukraus</i>	<i>Saulutė sukraus</i>
<i>Raudonus žiedelius,</i>	<i>Didelį kraitelį (LLD V, 164).</i>

Šios dainos, kuri neretai jau priskiriama varguolių ar net siratų* dainoms, gelminė mintis yra vestuvių virsmo (žydėjimo) būtinumas gyvybės atsinaujinimui ir jo reikšmė dvasinei žmogaus brandai. Santuokos dvasinė reikšmė asmens pilnatvei sunkiau pastebima, todėl ir dainų palyginimai tokie subtilūs:

<i>Akmuo be kraujo,</i>	<i>Be jaunos pjovėjėlės.</i>
<i>Vanduo be sparnų,</i>	<i>Parduosiu žirgą</i>
<i>Papartis be žiedelių.</i>	<i>Ir aukso balną –</i>
<i>O kaip aš, o kaip aš,</i>	<i>Samdysiu pjovėjėlę.</i>
<i>Jaunas bernužėlis,</i>	

---

* Apie siratų dainų prasmę žr. sk. *Gaubimas ir vienuma*.

*Akmuo be kraujo,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių
O kaip aš, o kaip aš,
Jauna mergelė,*

*Be jauno artojėlio.
Parduosiu žiedą
Ir vainikėlį –
Samdysiu artojėlį
(TD IV, 38).*

Dar aiškiau šią mintį išreiškia piršlybų daina:

<i>– Mergela mano, Jaunoji mano, Užmysiu dyvną mįslę: Akmuo be kraujo, Vanduo be sparnų, Papartis be žiedelių.</i>	<i>– Berneli mano, Raiteli mano, Atmysiu dyvną mįslę, Vai, sunku, sunku, Tau, papartėliui, Be geltono žiedelio. Oi, tai taip sunku Tau, berneli, Be jaunosios mergelės.</i>
--	---

Akmuo ir be kraujo yra akmuo, vanduo ir be sparnų yra vanduo, o papartis ir be žiedo yra papartis. Taip ir bernelis be mergelės yra bernelis ar mergelė be bernelio yra mergelė. Tačiau, pasak dainos, vanduo gali turėti sparnus, akmenyje gali sruventi kraujas, o papartis gali sukrauti žiedą. Bet tam būtini sąskambis, įtampa, atsirandantys tarp dviejų pradų – mergelės ir bernelio. Todėl bernelis, pajutęs širdies šauksmą, atsako:

*Neparduok žiedo,
Nei vainikėlio,
Aš būsiu artojėlis (TD IV, 38).*

Yra dar viena vestuvių virsmui skirta didžiausio dėmesingumo priežastis. Ji susijusi su žmogaus sąmoningumu virsmo metu. Nuo vestuvių virsmo sąmoningumo priklauso kitų – gimties ir mirties – virsmų kokybė. Kartais mes manome, kad svarbiausias yra mirties virsmas, kad jam reikia gerai pasirengti, nes per jį iškeliaujame Anapus... Iš dalies taip ir yra, tačiau vestuvės yra vienintelis virsmas, kuriame kiekvienas žmogus

gali (pabrėžiame – gali) **sąmoningai*** dalyvauti. Teisingai suvoktas vestuvių virsmas yra **mirtis** ir kartu **prisikėlimas** naujam gyvenimui. Senovėje pagal visas apeigas atlikta vestuvių *misterija*, o šiais laikais sąmoningas vestuvių virsmo atlikimas buvo ir yra ne tik pagrindas darniai šeimai sukurti, bet kartu tikras susidūrimas su mirties išgyvenimu. Taip vestuvių virsmas netikėtai tampa kartu ir pasirengimu mirties virsmui, kuriame kur kas sunkiau išlaikyti sąmonės tęstinumą, ypač pomirtinėje būklėje.

Kita vertus, vestuvės neatsiejamos nuo naujos gyvybės pradėjimo. Vestuvių virsmas įveda jaunuosius į Didžiąją Būties – gyvybės atsiradimo – slaptį. Sutuoktiniai tampa tarsi gyvybės medžiu – vertikaliuoju tiltu, kuriuo į žemę nusileidžia nauja gyvybė. Taigi vestuvės glaudžiai susietos su gimties virsmu, kuris ypatingas tuo, kad naujas žmogus negali be mūsų pagalbos ateiti į šį erdvės ir laiko pasaulį. Gyvybės pradėjimui, tam nuostabiausiam gyvenimo įvykiui, Dievas kviečia bendradarbiauti žmogų. Kitais žodžiais tariant, vaikai ateina ne iš mūsų, o tik per mus, t. y. tėvai Dievo leistą sielą tik apvelka žemiškuoju rūbu – kūnu. Ši vestuvių ir gimties virsmų sąsaja reikalauja sąmoningai išgyventi vestuvinį perkeitimą. Nuo sėkmingo vestuvių virsmo įveikimo priklauso ne tik atskiros šeimos, bet ir visos tautos gyvybė bei klestėjimas.

Gyvybės medis vešliai žaliuoja tik tada, kai sąmoningas vestuvių virsmas iš esmės pakeičia žmogaus gyvenimą.

Vestuvės, įprasminančios asmens gyvenimą, yra dvasinis tapsmas. Mūsų protėviams jos buvo virsmas – misterija, apimanti ir mirtį, ir prisikėlimą (gimimą), keičianti visą tolesnį žmogaus gyvenimą. Ši mums dažnai jau nebesuvokiama išmintis slypi ir rusų patarlėse: *Жениться – перемениться*;

---

* Sąmoningumas čia suprantamas kaip vestuvių virsmo prasmės ir jo reikšmės tolimesniam gyvenimui supratimas, iš to kylančios atsakomybės už savo veiksmus suvokimas.

Женитъся – переродитъся ‘Susituokti – tai pasikeisti’ arba ‘Susituokti – tai naujai atgimti’ (129; 228). Aprangos ir vardų keitimas vestuvėse (žr. žemiau) buvo išorinis antrojo gimimo požymis papročių kultūroje.

Įvade ypač pabrėžėme jaunųjų liūdesį ir verksmą vestuvėse. Tačiau vestuvės būdavo ir visos šeimos liūdesio priežastis. Mergvakario daina piešia tokią priešvestuvinį vaizdą. Eidama per kiemą, nuotaka klausia *alutį darančio, midutį košiančio* tėvelio:

*Ir alutį darai,
Ir midutį koši,
Sakyk gi man, tētušėli,
Ko teip graudžiai verki?*

Svirnelyje radusi *nuometus sklaidančią, drobeles režiančią* motinėle, klausia ir jos:

*Ir nuometus sklaidai,
Ir drobeles raižai,
Sakyk gi man, motinėle,
Ko teip graudžiai verki?*

Liūdi vainiką pindamos sesutytės ir pentinus šveičiantys broleliai:

<i>Ir rūteles skinat, Vainikėlį pinat, Sakykit man, sesutytės, Ko teip graudžiai verkiat?</i>	<i>Ir žirgelius šeriat, Ir pentinus šveičiat, Sakykit man, brolučiai, Ko teip graudžiai verkiat?</i>
---	--

(ŽT, 105)

O vedančio brolelio ir ištekančios seselės ašaros su niekuo nepalyginamos – jų ašarų net *žemužė nekėlia*:

<i>O kur mūsų brolelis sėdėjo, O kur mūsų jaunasis rymojo, Ten išdygo žal’s diemedėlis Ašaružių žemužė nekėlė.</i>	<i>O kur mūsų seselė sėdėjo, O kur mūsų jaunoji rymojo, Ten išdygo balta lelijėlė, Ašaružių žemužė nekėlė</i>
--	---

(SDŽ XVII).

Kokia liūdesio vestuvėse priežastis? Pasaulėžiūra, viską grindžianti ūkiniais ir visuomeniniais santykyiais, ne tik neatsako į šį klausimą*, bet deramai nepaaiškina ir daugelio kitų mūsų dorinės kultūros apeigų ir papročių. Tai savaime suprantama, – juk tuos papročius ir apeigas kūrė dvasinės pasaulėvokos žmogus, gyvai jautęs būties tėkmę ir priklausomybę amžinajai kūrybinei Išminčiai. Būties nepastovumo sukeltas liūdesys yra kultūros brandos ir jos gelmių apraiška.

Liūdesys vestuvėse jau tapo mums slaptimi. Kartu su liūdesio prasmės užmarštimi pametėme ir raktą įminti didžiajai slapčiai – vestuvėms. Jeigu šiandien mes ne tik nebeverkiame, bet ir nežinome, kodėl vestuvėse būdavo liūdima, vadinasi praradome kažką labai svarbaus, esminio, ką žinojo mūsų protėviai ir kas slypėjo papročiuose bei apeigose. Kiekvienas toks išnykęs ir jokio dvasinio atgarsio nebepalikęs paprotys ar apeiga nusineša dalelę mūsų pačių, mūsų lietuviškos savimonės.

---

* Verkimą vestuvių tyrinėtojai tik pamini ar pasitenkina lėkštu paaiškinimu (kad, pvz., apverkiama sunki ištekėjusios moters dalia).

ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ

MARTI, MAĖRTAS, MARTAVIMAS

Nykstant vestuvinių apeigų prasmei, sulėkštėjo ir žodžio *marti* prasmė, kuri senovėje iš esmės skyrėsi nuo šiandieninės. Apnešti laiko dulkėmis ir martavimo papročiai. Dabar dažniausiai sakome, kad *marti* – tai sūnaus žmona. Tačiau Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) randame senesnes to žodžio prasmes. Visų pirma, *marti* – tai subrendusi, tinkanti tekėti mergelė, būsimoji nuotaka: *Kad mes buvom jaunos marčios; Labai bagotas karalius savo sūnui marčių ieškojo*. Sužadėtinė ir nuotaka taip pat buvo vadinama marčia: *Su marčia šiandien susivenčiosim*. Marčios padėtis – martavimas – tęsdavosi iki sulaukiant pirmo kūdikio: *Tebesu marti, neturiu vaikų* (LKŽ).

LKŽ randame ir jau nebevartojama žodį *mar̃tas*. J. Juškos aiškinimu, tai – žentas. Mums labai svarbus paaiškinamasis sakinytis iš LKŽ – *Juodu dar martauja, vaikų neturi* – rodo, jog martaudavo ne tik ji (*marti*), bet ir jis (*martas*). Panašūs martavimo papročiai buvo ir kitose tautose. Suomių tautosakininko R. Nirvi duomenimis, sąvoka *briha* (viengungis arba mūsų bernaujantis brolelis) buvo taikoma ne tik viengungiui, bet ir vedusiajam iki sulaukiant pirmojo kūdikio (156; 43). Panašiais į mūsų papročiais karelai įvesdavo mergelę į moterystės luomą (156; 196). T. Bernštamo nuomone, pereinamąjį laikotarpį žyminčius žodžius turėjo ir slavai, tačiau jų prasmė nusitrynė gerokai anksčiau (118; 32).

Marti, martas – taip įvardindavo vestuvių virsme esančius mergelę ir bernelį. Vestuvių virsmas apima martavimo laikotarpį, besitęsiantį nuo kūniškosios brandos iki pirmojo kūdikio gimimo. Vestuvių virsmas – tai tapsmo, dvasinio brendimo metas, kuriame baigiasi nerūpestinga jaunystė ir ruošiamasi naujam, jau vaisių nešančiam gyvenimo tarpsniui. Kitaip sakant,

martavimas yra tarpinė, neapibrėžta padėtis tiek bendruomenės požiūriu, tiek ir martaujančiojo (kaip žmogaus, esančio gyvenimo kryžkelėje) vidinės ir išorinės darnos atžvilgiu.

MARTAVIMO GRASA IR PAVOJAI

Mūsų protėvių, gyvenusių Europos sengirėje, pasaulėjauta buvo pagrįsta visa apimančia (kosmine) būties rėda. Vaizdžiausias jos atspindys girių gyventojams buvo metų laikų kaita ir augalo gyvybinis ciklas. Svarbiausi pasaulėvokos bruožai įprasminti kalboje. Metiniame augalijos cikle yra keletas persilaužimo (kritinių) laikotarpių. Vienas jų – augalo suvešėjimas, kupà. Lietuvių kalboje visi augimo, vešėjimo, tarpimo sinonimai turi to paties priebalsinio skeleto prieštaras, reiškiančias mirimą, nykimą (38; 70–71). Jas plačiau nagrinėjome *Įvade* (pvz., *lapoti – leipti; vešėti – vysti; tarpti – tirpti; kupti – keipti; žydėti – žiedėti; nokti – nykti*). Lietuvių kalba atspindi augalijos ir apskritai biologinės gyvybės dėsningumą, kurį galima nusakyti taip: gyvybės (biologinės) suvešėjimas – **kupa** kartu yra ir **slenkstis** iš gyvėjimo į nykimą. Kupos metu augalas tiek subręsta, kad gali pradėti naują gyvybę. Šiame persilaužime įvyksta augalo vestuvės – vaisiaus užmezgimas. Užmezgus vaisių, prasižeda naujas tarpsnis – sukauptų gyvybinių galių eikvojimas vaisiui nokinti, pasibaigiantis paties augalo sunykimu. Šį biologinės gyvybės dėsningumą, atspindintį lietuvių kalbos žodžiuose, pavadiname **nokti – nykti** dėsniumi.

Žmogaus gyvenime lūžio **nokti – nykti** dėsningumui, su visa jame slypinčia grasa, pavaldus martavimo (brandos) laikotarpis. Iš tiesų, kaip sakoma Šv. Rašte, žmogaus kūno gyvenimas panašus į augalo: *Kiekvienas kūnas – tartum žolynas, ir visa jo garbė – tarsi žolyno žiedas. Žolynas nudžiūsta, ir žiedas nubyra, tik Viešpaties žodis išlieka per amžius* (1Pt 1, 23–24).

Nokti – *nykti* dėsnis išreiškia ilgo martavimo pavojingumą. Iš tiesų, kadangi martaujama baigiant bręsti ar subrendus, tai ilgiau užsitęsęs martavimas yra nokimas ir kartu nykimas, puvimas; plg.: *Jis* (senas žmogus) *noks, noks be jokios ligos, kaip obuolys ir nunoks* (LKŽ). Suprantama, kad subręsti reikia, tačiau bręstantysis patenka į *nokti* – *nykti* dėsnio veikimo sritį ir todėl brendimas, ypač užsitęsęs, yra etiškai pavojingas. Ilgas martavimas arba brendimas nebrandinant vaisiaus pažeidžia gyvenimo prasmingumą. Bernelis, kalbindamas motušę, kad leistų už jo dukterį, prikiša ilgą martavimą:

Leiski, motinėle,

Leiski, širdužėle:

Padyvys kaimynuzėliai

Taip ilgai martaujančią (JSD, 281).

Tad *margas tėvelio dvaras*, kuriame prabėgo vaikystė ir gražiausi jaunystės metai, dabar tampa kliūtimi įprasminti žmogaus gyvenimą.

Martavimo amžius ir jo trukmė priklauso nuo įvairių sąlygų, tačiau martavimo laikas paprastai neilgas. Pvz., pagal N. Zorino apskaičiavimus, Vidurio Pavolgyje gyvenusių slavų martavimas (XIX a. pab.) merginoms trukdavo 4 metus (nuo 16 m. iki 20 m.), o jaunuoliams – 2 metus (nuo 18 m. iki 20 m.) (118; 43).

Yra dar ir kita, paslėpta martavimo priklausomybės nuo amžiaus priežastis, susijusi su žmogaus kūno ir dvasios vystymosi dėsningumais. Pasirodo, kad naujų savybių įgijimas Amžinosios Kūrybos vyksme yra tarsi užprogramuotas. Palankiausios sąlygos naujoms savybėms įgyti (kokybiniam virsmui) yra jautrieji (virsmo) tarpniai, kada žmogaus prigimtis būna tam palanki tarsi ugnies įkaitinta geležis, kurią tereikia kalti laiku, kol nespėjo ataušti. Jautrumo laikotarpiai, kurie asmenį vertė veikti taip, lyg jis būtų stumiamas nenugalimos jėgos, praeina, palikdami tik tuos pakitimus, kuriems atsirasti jie buvo skirti. Jeigu jautrusis tarpnis lieka neišnaudotas, būna sunku, o kar-

tais ir neįmanoma pasiekti tai, kam pati prigimtis buvo sukilusi.

Augančio žmogaus jautriuosius laikotarpius, kuriuos pastebėjo ir aprašė garsi pedagogė M. Montesori (71; 213), gerai paaiškina pavyzdys iš bičių gyvenimo. Toji bitė, iš kurios išaugs motinėle, pradžioje niekuo nesiskiria nuo kitų bičių darbininkių. Tačiau tam tikru laikotarpiu jai kyla nepaprastas apetitas, kuris trunka visą jautrųjų (virsmo) periodą. Bitės darbininkės ją maitina gėlių nektaru – bičių pieneliu. Maitinama ji auga ir virsta motinėle. Tyrimai rodo, kad jei jautriojo tarpsnio metu bitė darbininkė negaus tam tikro maisto, jam praėjus ji jau nebegalės tapti bičių motinėle. Net jeigu vėliau ji bus maitinama bičių pienele, jos apetitas bus menkas, kūnas neaugs, ir ji motinėle netaps.

Jautrumo laikotarpiai paaiškina mūsų laikams labai neįprastą vestuvių paprotį, kai vienu metu vykdavo daugelio porų piršlybos ir sužadėtuvių. Suvažiavę apylinkės martai ir marčios miestelio aikštėje piršdavosi ir susižadėdavo. Toks paprotys dar XIX a. gyvavo Slovakijoje. Šis paprotys, matyt, ir kilo iš siekio kuo geriau išnaudoti jautrumo metą. Panašaus papročio būta ir Lietuvoje. Turėtoje medžiagoje autoriai nerado tiesioginio liudijimo, tačiau apie tai galima spręsti iš turgaus ypatingu pavadinimu – *skaistaturgis*. Tai būdavo paskutinis turgus prieš Kalėdas, į kurį susirinkdavo visos apylinkės jaunimas: *Skaistaturgin suvažiuodavo visi bernai ir mergos; Kaip gi nevažiuosi skaistaturgin jaunimėlio pažiūrėti!* (LKŽ). Ketinantys vesti Šiaurės ir Rytų Rusijos gubernijų jaunikaičiai ir piršlių laukiančios mergelės į apylinkių centrus suvažiuodavo per Trijų Karalių šventę (pravoslavų *Богоявление* arba *Крещение*). Pasipuošusios merginos išsirikiuodavo prie šventoriaus tvoros, o vaikinai rinkdavosi sau nuotakas. Merginos būdavo apsivilkusios 4–5 eilėm marškinių, sijonų bei prijuosčių. Ištekėjusi moteris, kurią išsirinkdavo jaunikaii, praskleisdavo merginų kailinių skvernus, parodydama jiems marškinius ir prijuostas, o vaikinai sprendavo apie nuotakos mokėjimą austi, siūti ir siuvinėti (137; 83).

Apie palankaus meto išnaudojimą liudija vokiškas ir lenkiškas vestuvių pavadinimai: *hochzeit* (vok.) – pažodžiui ‘pats tinkamiausias laikas’; *gody* (lenk.), kurio vulgarioji prasmė yra ‘gyvulių ruja’; sietinas su žodžiais *godny*, *godzić* ‘tinkamas, taikyti’; *godzina* ‘valanda’.

Palankiausią metų išnaudoti svarbu dar ir todėl, kad jei sukilusi augimo galia nepanaudojama tinkamai arba jei jai kliudoma, ji dažnai tampa griaušančiaja. Rusų tautinė kultūra merginos brendimo jautraus laikotarpio pabaigą įvardijo daugeliu pavadinimų: *перегодница* ‘likusi mergauti iki kitų metų’; *посиделка*, *посидок* ‘užsisėdėjusi’; *косник* ‘mergina, kurios vakarėlyje jau nekviečia šokiui’, nuo *коснеть*, t. y. ‘sustingti, likti toje pačioje būsenoje’; *пожитая, домовая, дохожальная* (jau nu-stojusi vaikščioti po vakarėlius ir sėdinti namuose). Persiritusios per pilnametystės viršūnę būdavo vadinamos *застарелая*, *перестарок*, *подстарок* (118; 29); plg. liet. *senmergė*.

Brandos viršūnė yra gyvybės ir mirties priešprieša. Jai įveikti reikalinga nauja kokybė. To paties lygio sprendinys tolygus vienos jų sunaikinimui. Augalų pasaulyje taip ir atsitinka. Nokindamas užmegztą vaisių, augalas kartu ir nyksta (*nokti*–*nykti*). Vaisiaus subrendimas yra augalo mirtis.

Žmogaus kūno gyvenimas panašus į augalo. Jam taip pat galioja *nokti* – *nykti* dėsnis. Pasiekęs kūniškosios brandos viršūnę žmogus, kaip ir augalas, peržengia slenkstį iš gyvėjimo į mirimą. Šis tarpsnis žmogaus gyvenime yra persilaužimo arba kritinis: baigiasi augimo, brendimo laikotarpis, kuriame daugiausia buvo tik imama bei kaupiama gyvybinė energija, ir reikia pradėti naują, vaisingą gyvenimo tarpsnį. Žmogus jau subrendęs: jis noksta ir kartu nyksta. Jeigu augalas, nokdamas ir kartu nykdamas, brandina vaisių, tai žmogaus nokimas (nykimas) gali būti ir bevaisis. Tokiu būdu ilgame martavime slypi beprasmiškas, jokio vaisiaus nenešančio gyvenimo pavojus.

Kita vertus, žmogus yra ne tik kūniška, bet ir dvasinė būty-

bė. Jis, skirtingai nei augalas, gali ne tik subrandinti vaisių, bet, įprasmindamas savo gyvenimą, rasti gyvybės ir mirties priešpriešos viršsprendinį. Tam reikalinga sąmoninga martavimo pabaiga. Jei martavimo (virsmo) dėl vienokių ar kitokių priežasčių nepavyksta pabaigti, martaujančioji (-ysis) tampa virsmo grąsos įsikūnijimu.

MARTAVIMO TAISYKLĖS

Suprasdami, koks pavojingas yra martavimas ir kaip svarbu jį sėkmingai įveikti, mūsų protėviai griežtai jį ribodavo. Martavimas kaip pereinamasis laikotarpis būdingas visoms senosioms kultūroms. Tai neapibrėžtas ir nepastovus žmogaus gyvenimo tarpsnis, kuriame slypi grąsa. Jam įveikti būtinos didesnės ar mažesnės dvasinės pastangos. Lietuvių doros kultūra ypatingą dėmesį skyrė etinei martavimo pusei, t. y. jo ribojimui ir sudrausminimui*, kuris nebuvo vien prievarta, bet papročiais grįstas prigimties valdymas. Martavimo taisyklės (reglamentavimas) – tai *nokti* – *nykti* dėsnių įveikimas dorinės kultūros priemonėmis.

Vestuvių virsmo, t. y. martavimo pradžia būdavo pažymima tam tikromis brandynų arba iniciacijos apeigomis. Išlikusieji lalavimo papročiai, jau sumišę (o tautosakininkų dar ir papildomai supainioti su kiaušiniavimo papročiais), būtent ir yra pagarsinimo į martus ir į marčias (iniciacijos) apeigų likučiai. Plg.: *lalėti* ‘garsiai kalbėti, triukšmauti’, o *lalinti* ‘plačiai kalbėti, skelbti’ (LKŽ). Išsamiau neaptardami lalavimo papročių, nurodysime tik apeigų požymius, patvirtinančius mūsų nuomonę.

Mažojoje Lietuvoje, kurios papročių senoviškumu netenka

---

* Martavimo sudrausminimą galima palyginti su indų tradicijos *brahmačarijos* tarpsniu, kur šalia kitų mokslų jaunuolis mokomas ir skaistos, t. y. kūniškosios prigimties suvaldymo.

abejoti, lalautojai vaišinami per langą* (59; 376). Langas poetinėje – mitinėje visų tautų tradicijoje yra angos įvaizdis, reiškiantis perėjimą iš vienos padėties į kitą. Ir Dzūkijoje (4; 94), ir Mažojoje Lietuvoje (59; 376) atvykę lalauninkai prašydavo šeimininko leidimo lalauti. Lalauninkai – nevedę, dar bernaujantys vyrai (4; 95). Nors lalauninkai apeina visas trobas, tačiau ten, kur yra jaunų mergelių, laluojama skirtingai. Kur nėra mergelių, ten giedamos tik velykinės giesmės ir prašoma kiaušinių, o kur mergelių yra, joms atskirai sakomas pasveikinimas ir dainuojamos lalavimo dainos – lalinkos, kuriomis aukštinama mergelės jaunystė, jos vainikėlis ir žiedelis bei netiesiogiai linkima ištekėti (98; 95–96). Pasak A. Greimo, Velykos su lalavimu turi bendra tik tiek, kad nuo jų prasideda naujas vestuvių metas (39; 281).

Lalavimo apeigų likučiai išliko ir arčiau Lietuvos esančiose senovinėse baltų žemėse (Baltarusijoje). Jau XIX a. nebežinota jų prasmė, tačiau apeigų atlikėjai dar buvo vadinami senovišku *lalautoju* (*лалынцѝкѝ*) arba jau pakitusių *волочѝбнѝкѝ* vardu (159; 153). Slavų pakėlimo į marčias papročiai skyrėsi nuo lietuviškųjų, tačiau jų prasmė yra ta pati. Kalugos, Tulos, Orlovo, Černigovo gub. sulaukusią pilnametystės merginą aprengdavo suaugusios moters drabužiu ir, rogėmis ar valtimi (gelda) vežiodami po kaimą, klausdavo: *Не надо ли, не надо ли?* ‘Ar nereikia?’ (145; 44). Ukrainiečiai, vežiodami po kaimą pilnametystės sulaukusią merginą, šaukdavo: *Поспѝла, поспѝла!* ‘Subrendo!’ (118; 90)

Martavimo pradžią žymėdavo ir įvesdinimas į tam tikrus vyriškus ar moteriškus darbus. Paminėsimė *pirmosios* arba *marčios* duonos kepimą. Subrendus vyriausiajai dukrai, motina su apeigomis perduodavo jai duonos kepimo įrankius ir toji kep-

---

* Veiksmažodis *linkti*, atrodo, yra artimiausias žodis *langui*, su kuriuo jis susijęs fonetiškai ir semantiškai. Plg.: *slinkti* – *slenkstis*, *linkti* – *lankas*, *langas*. Taigi langas susijęs su žmogaus gyvenimo linkiu arba lūžiu.

davo pirmąją duoną. Iškepus būdavo sukviečiami artimiausieji kaimynai, kurie kartu su namiškiais vaišindavosi pirmąja marčios duona. Tėvas ant *suolelio* sėdinčią dukterį apsukdavo durų link. Tai reiškė, kad dukra jau gali tekėti. O vaikinai, pakėlę ją su *suoleliu*, išnešdavo pro duris – į *marteles*. Kai kur tą dieną tėvas paskirdavo dukrai dalį (27; 70).

Apie jaunuolių pakėlimo į martus (vyrus) papročių likučius papasakojo A. Gaška (Pandėlys). *Esu matęs priėmimą į vyrus Stenionių kaimo vestuvėse 1914 m. Vienas suaugęs jaunuolis – vedlys (pabrolys iš jaunojo pulko, – mūsų past.) atsi-stojo vidury gryčios ir garsiai sušuko:*

– *Kas nori unt vyrus išeiti?*

Tada vienas ar du jaunuoliai išeina prieš jį ir sako garsiai:

– *Aš noriu! (arba ‘Mes norime!’).*

– *Gerai, pasakykit, kokių akmenų jūroje daugiausia?*

– *Šlapių – atsako jaunuoliai.*

– *O kokių medžių miške daugiausia?*

– *Šakotų.*

– *O kas girioj gimė, girioj augo ir girios nemato?*

– *Medžių šaknys.*

– *O su kuo galima užgesinti undenį?*

– *Unduo nedega. Jo uždegt ir gesint nereikia.*

– *Nu, gerai. Dabar pasakyk, ar moki dainuoti?*

– *Moku!*

– *Tai padainuok.*

Jaunuolis dainuoja. Porą punktų padainavusį vedlys sustabdo ir sako:

– *Užteks, o šokt ar moki?*

– *Moku!*

– *Tai pašok! Jei mergiotės ais su tavim šokti, tai paimsim unt vyrus! – Dabar muzikantai užgroja polką, o jaunuolis išveda mergaitę šokt. Jiems truputį pašokus, vedlys*

sustabdo muzikantus ir sako šokėjui:

– *Nu, dabar va – tikras vyras! Tai ir priimsim unt vyrus.*

Pritaria ir kiti vyrai:

– *Priimti, priimti!* (pasakojo 1978 m.)

Šeimomis gyvenančioje bendruomenėje marti ir martas neturi apibrėžtos savo vietos. Suaugę dukros ir sūnūs nebenori gyventi tėvų šeimoje, o savo šeimos dar nesukūrę, todėl martavimas yra tarpinė padėtis, nešanti netvarką į darnų bendruomenės gyvenimą. Siekiant palaikyti bendruomenės gyvenimo darną, martaujantiųjų skaičius būdavo ribojamas taip, kad būtų kuo mažesnis. Priešvestuviniai martavimo sutvarkymo papročiai iš vienos, kad ir didelės, šeimos tuo pačiu metu mergauti ar bernauti leisdavo tik vyriausiajam broliui ar vyriausiajai seseriai. Jaunesnieji broliai ir seserys į martus ar marčias būdavo pakeliami tam tikromis apeigomis tik per vyresniųjų vestuves. Kupiškio apyl. jaunesniąją seserį per vyresniosios vestuves viena tetulių pasodindavo ant *suolelio*, o giminės, svečiai kelis kartus ją pakilodavo, šaukdami: *Karūnavojam ant vienu (ar daugiau) metų*. Tai reiškia, jog per tiek metų linkima ištekėti (9; 247). Motina atnešdavusi į rankšluostį įvyniotą degtinės butelį, jį atvyniodavusi* ir užgerdavusi dukterį tardama: *Duktal, dabar atadarom tau kiemo vartus* (26; 310). B. Buračas dar spėjo užrašyti ir jaunesniojo brolio pakėlimo į martus apeigas. *Po marčios dovanų dalijimo, jei yra nevedęs jaunikio jaunesnis brolis, tai jį 'karūnavoja', panašiai kaip 'karūnavojo' marčios jaunesnę seserį. Pajauniai pasodina dieverį kėdėn, triskart pakelia aukštyn lig lubų, šaukdami: 'Karūnavojam ant dvejų metų'. Suprask, linki jam per dvejus metus vestuves padaryti* (9; 273).

Martavimas būdavo perduodamas ir minėtų *marčios* duo-

---

* Butelio išvyniojimas – tai ženklas, reiškiantis išlaisvinimą, t. y. martavimo pradžią ir vartų piršliams atidarymą.

nos kepimo apeigų metu. Ištekėjus vyriausiajai dukrai, marčios duoną kepdavo jaunesnioji ir taipgi ant *suolelio* būdavo įnešama pro duris į *marteles* (27; 70).

Priešvestuvinio martavimo ribojimo papročiai buvo giliai įaugę į tautinę kultūrą. Nors ir nebetekęs prasmės, jaunesniosios sesers ar brolio pagarsinimas išliko ir šiuolaikinėse džiukų bei aukštaičių vestuvėse. *Vestuvininkai sodina ant kėdės netekėjusią jaunosios seserį, o piršlys iškilmingai sulaužo virš jos galvos krepšį; tada mergina kilnojama tris kartus į viršų. Tai reiškia, kad ji "išlenda iš po krepšio" ir turi teisę ištekėti. Panašiai jaunosios sesuo ar jaunikio brolis traukiami "iš pasaulio", "iš po kaladės" (19; 90–91).*

Dar XX a. pr. tokių martavimo pradžios taisyklių buvo griežtai laikomasi. Kraiūtį kraudavo, puošdavo, į kūmus ar vestuves kviesdavo tik vyriausiąją dukterį. *Mergaudavo visada vyresnioji šeimoje, o kitos, nors ir nebejaunos, kol vyresnioji neišteka, mergauti negali – nevalia* (26; 308). Jeigu jaunesnioji sesuo sulaukdavo piršlių, būdavo gėda ne tik šeimai, bet ir visai giminei (26; 309).

Slavų kraštuose martavimo eiliškumo nesilaikoma. Martauti pradėdavo kiekviena pilnametystės sulaukusi ir tam tikromis apeigomis pakelta į marčias (*в невесты*) mergina. Pvz., Penzos gub. 18–20 metų merginą paskelbdavo nuotaka (*невестой*). Tačiau rusų bendruomenė netekėjusios merginos martavimo laiką ribodavo kitaip: būdavo pažymima ne tik pilnametystės (martavimo) pradžia, bet ir jos pabaiga.

Volgos aukštupio gubernijose XIX a. dar prisimindavo, kad perkopusią per brandos (kupos) viršūnę ir neištekėjusią dukterį tėvas veždavo po kaimą šaukdamas: *Надолба! Кому нужна надолба?**. Tokia martavimo pabaigos atžyma nebuvo vien ritualas. Po tokios apeigos pernokusį mergina nusirengdavo

---

* *Надолба* – kelio ar vartų stulpas, t. y. likusi virsme (vartuose). Tuo vardu vadindavo pernokusias merginas.

puošnų marčios apdarą ir nešiodavo tik kuklius drabužius (*смippenную одеждy*): skarutę, uždarus, tamsius, be papuošalų rūbus ir marškinius be juostos. Nuo tada ji nebesilankydavo ir jaunimo vakarėliuose (118; 75).

Panašių į slaviškuosius papročius, kuriais laiku neištekėjusi mergina būtų viešai paskelbiama senmerge, lietuvių paprotinėje kultūroje iki šiol neradome. Matyt, jų ir nebuvo, nes tokie papročiai prieštarautų lietuvių kultūros seseriškumui (žr. sk. *Seserystė*). Lietuviška savimonė, nors ir suprasdama, kad netekėjusios moters padėtis nenatūrali (žr. sk. *Marčios ir laumės. Raganos*), rado išeitį, labiau vidinę, mažiau į akis krįtantčią. Tai patvirtina ir nepaprasta pagarba mergystei, apie kurią S. Daukantas rašo: *Vyriškas ir moteriška nueiti į kapus su rūtų vainiku per didžią garbę sau turėjo* (25; 72). Pagarba mergystei pareiškiami ir vestuvių oracijoje. Čia ji iškeliami aukščiau už moterystę: *Išnešiojai vainikų panystas, tai po smerčiai turėsi vainikų iš šimto žvaigždžių pintų. Jei sčeslyvai būsi stoni moterystas, tai po smerčiai užsitarnausi vainikų iš trijų dešimčių žvaigždžių pintų* (9; 219). Ši vestuvių oracijos vieta kaip siektinąją tobulybę iškelia amžinąjį moteriškumą, kurio ryškiausias įvaizdis yra Motina Mergelė Marija*. Taigi tampa aišku, kodėl vainiko padavimo oracijose nuotaka prilyginama švč. Mergelei Marijai (žr. sk. *Rūtos ir skaista*).

Tenka pripažinti, kad neskaitant to, ką Vaižgantas parašė apie Mykoliuką, labai mažai žėzinome apie papročius, tvarkydavusius nevedusiųjų ir netekėjusiųjų padėtį kaimo bendruomenėje. Tam reikėtų visapusiškesnio, išsamesnio tyrimo, juolab kad šis klausimas skaudus ir šiandien.

Lygindami lietuvių ir slavų martavimo ribojimą pastebime, kad slavai stengėsi kuo geriau išnaudoti jautrųjį virsmo

---

* Panašus motyvas sutinkamas ir baltarusių papročiuose: vestuvių dainoje sakoma, kad Dievo Motina supina ir uždeda ant galvos vestuvinį vainiką (157; 60–61).

tarpsnį*. Toks martavimo sudrausminimo būdas, nors ir visapusiškai išnaudojo palankųjį laikotarpį, labiau pabrėžia kūniškąjį, nesąmoningą pradą ir taip sudaro sąlygas plisti palaidumui. *Iki vestuvių bernas jau turi 2–3 skirtingų motinų vaikus*, – sakydavo rusai. Todėl visoje Rusijoje nesantuokiniai vaikai neįtapdavo kliūtimi vedyboms (118; 51). Tačiau kartu su tokio palaidumu gyvavo ir viešo pasmerkimo priemonės: prasikaltusioms merginoms ištepavo vartus degutu, jas vadindavo tam tikra pravarde (118; 51). Toks skirtingų papročių derinys rodo, jog palaidumas yra atsiradęs vėlesniais laikais. Lietuviai, leisdami martauti tik vyriausiam ir vyriausiai, daugiau dėmesio skyrė vidinei brandai. Slavams būdingesnis prigimtinis gyvybinės galios proveržis, tuo tarpu lietuviškoji savimonė, labiau linkusi į santūrumą, stengėsi kūniškąją prigimtį apvaldyti.

Martavimas yra viršminis, kupinas pavojų ir labai svarbus žmogaus gyvenimo tarpsnis, nuo kurio sėkmingo įveikimo priklausė ne tik pavienio žmogaus, bet ir visos bendruomenės gerovė. Jis buvo skirstomas į atskirus laikotarpius. Pirmasis, jau minėtas, tarpsnis – nuo pakėlimo į martus iki piršlybų pabaigos (sugertuvių arba sužadėtuvių) – turėjo atskirą pavadinimą – *mergavimas, bernavimas* (žr. 6-ą brėž.).

Nuo sugertuvių iki pačių vestuvių trunka sekantis martavimo tarpsnis – *plaukėjimas*. Tai atsimintas (pasidarytas) pavadinimas, plg.: *Merga jau išplaukėjusi* (LKŽ). Akivaizdus panašumas su rugių plaukėjimu prieš žydėjimą. Paskutinis, trečias laikotarpis, trukdavęs nuo jungtuvių iki įvedybų, – tai tikrasis *martavimas* su marčios marinimo bei anavimo papročiais.

Visi minėtieji martavimo tarpnesiai atsispindėjo ir išorinėje kultūroje. Ypač skyrėsi galvos danga. Vyro galvos dengimo kai-

---

* Šiaurės Rusijoje, kur ilgiau išliko doros kultūra, užrašyta galvos dangos ir puošniųjų martavimo drabužių perdavimo jaunesniajai seseriai apeiga liudija, kad ir čia galbūt vyravo martavimo eiliškumo paprotys (145; 6).

MOTERYSTĖ	TĖVAS VYTAUTAS	MOTINA MINDAUGIENĖ (Norvīda)	NUOMETUOTA
MARTAVIMO PABAIGA			
I V E D Y B O S			
V E S T U V I Ū V I R S M A S	MARTAVIMAS	MARTAVIMAS	NUOMETUOTA IR VAINIKUOTA
MARTI MARTAS		PLAUKĖJIMAS	PALĖISTOS KASOS ARBA KASPINUOTA IR VAINIKUOTA
		SUGERTUVĖS	KASUOTA IR VAINIKUOTA
LALAVIMAS		MERGAVIMAS	
PAGARSINIMAS Į MARČIAS			
SESERYSTĖ	BROLIS GINTAUTAITIS (lytautos)	SESUO GINTAUTAITĖ (Norvīda)	KASUOTA

6-as brėž.

tai atkurti nepakako turėtos medžiagos. Tačiau galima tvirtinti, kad ji vienokia buvo prieš vestuves ir kitokia po jų. Šią išvadą paremia tokie papročiai. Ištekėjusias moteris laidodavo su nuometais, o vedusius vyrus – su kepurėmis (112; 128). Piršlybų dainose minima martaujančio bernelio kepurėlė, kurią mergelė žada nuimti (plg. JSD 49), o vestuvėse (Daugėliškio apyl.) jaunasis dėvėdavo kepurę (5; 127). Rusų vestuvėse jaunojo kepurei skirtas didelis dėmesys (145; 35). Tuo remdamasis T. Bernštamai daro išvadą, kad *jaunojo kepurės apeiginė prasmė buvo ne mažiau svarbi kaip nuotakos galvos danga* (118; 80). Latvių vestuvėse nuometuojant nuotaką kartu būdavo gaubiamas ir jaunas (5; 57).

Atskirų moters gyvenimo tarpsnių galvos danga lengvai atkuriamą iš išlikusių papročių. Pagarsinta į marčias mergaujanti mergelė puošdavosi rūtų vainiku. Sužadėtine tapusiai marčiai nuo sugertuvių iki vestuvių, t. y. plaukėjimo tarpsniu, būdavo paleidžiamos kasos (14; 99). Šiuo priešvirsminiu laukimo ir didžiausios įtampos metu marti ir martas vaikščiodavo su varpeliais (117; 134 ir 7; 72). Vėliau kasų paleidimą pakeitė kaspiniai, o kasas išpindavo tik vestuvių išvakarėse. Varpelio nešiojimas išnyko, tačiau dar XIX a. pab. plaukėjančią marčią visur lydėdavo pamergė – *pauodegė* (45; 239 ir 5; 68). Vestuvių apeigose marčią gaubdavo nuometu ir nuo tada ji dėvėdavo nuometą su rūtų vainiku arba vainiką vaizduojančiu papuošalu (25; 82). Paskutinį kartą galvos danga būdavo keičiama įvedybų apeigų metu. Po jų moteris gaubdavosi nuometu be vainiko ir papuošalų (59; 146).

Apibendrintai, tačiau išlaikant esmę galvos dangos keitimas apdainuotas latvių ketureilyje:

*Galvele, mano galvele,
Trijų dangų nešiotaja,
Pirma kykas, paskui kepurė,
Tarp jų – vainikėlis* (123; 169).

Iš tiesų, merginos iki martavimo pradžios ir martavimą jau baigusios moters – motinos galvos dangos labai skyrėsi. Tarpinio arba martavimo laikotarpio (*vidus laika*, kaip sakoma latvių ketureilyje) požymis buvo, kaip matyti iš brėžinio, vainiko nešiojimas*. Sk. *Grasa ir apsauga* yra aprašytas čia neminėtas galvos apdangalas – nuometėlis, kuris būdavo nešiojamas tarpiniu laikotarpiu martaujant. Suprantama, kad to paties tarpsnio galvos danga įvairavo ir Lietuvoje, ypač pastaraisiais amžiais, kai pradėjo irti papročiai. Tačiau galvos dangos kaitos esmė – perėjimo į naują padėtį išraiška – išliko iki naujausių laikų.

Įvedybų apeigos būdavo atliekamos, kai jaunieji susilaukdavo pirmojo kūdikio ir motina pirmą kartą (po šešių savaičių) viena, o kai kur ir su kūdikiu atvykdavo į bažnyčią **. Tai tikroji vestuvių virsmo (martavimo) pabaiga – jaunieji tapo motina ir tėvu.

Centrinės Rusijos gubernijose XIX a. dar gyvavo ritualinės jaunavedžių priėmimo į vedusiųjų luomą (martavimo pabaigos) apeigos, vadinamos *вьюины*. Jos būdavo atliekamos atvelykio sekmadienį visiems tais metais susituokusiems jauniems (155; 133). Išorinė jų forma beveik tapati lalavimo apeigoms. Lалуodavo lalotojai (plg. *lalėti* ‘garsiai kalbėti, apskelbti’), o “vjuninkautojus” vadindavo *окликалы* (plg. *окликать* ‘apskelbti’: *Сегодня в церкви окликали жениха с невестой* ‘paskelbė jaunųjų užsakus’). Lalaudavo martaujantys vyrai, kurie apskelbdavo naujų marčių ir martų priėmimą į savo būrį. Vjuninkauti (*окликать*) rinkdavosi vedę vyrai ir ištekėjusios moterys (dažnai atskirai); jie aplankydavo tais metais susituokusias poras (159; 134). Laluoti eidavo vėlai vakare (skelbiama nepilnametystės pabaiga), o *окликать*, rinkdavosi saulei te-

---

* Panašūs buvo ir mūsų rytinių kaimynų papročiai. Baltarusių merginos vainikus nešiodavo nuo 10-ies metų, tačiau tikrąjį vainiką, kaip rašė N. Nikiforovskis, jos užsidėdavo tik sulaukusios vedybinio amžiaus (145; 50).

** Plačiau apie apeigas, susijusias su kūdikio gimimu, žr. *Gimties virsmas* sk. *Įvedybos*.

kant (skelbiama priėmimo į vedusiųjų bendruomenę pradžia) (155; 125). *Окликалы*, kaip ir lalautojai, dainuodavo apeigines dainas (155; 128). Tas pats ir apeiginių dainų priedainis (*lalo* – lalautojų ir *лелю* – vjunininkų) (155; 126). Papročiai reikalavo, kad jaunavedžiai (*вьюнец* ir *вьюница*) klausytųsi atliekamų dainų sėdėdami prie lango, o apeigų atlikėjus – *окликальщикова* (kaip ir lalautojus) taip pat vaišintų per **langą** (155; 131). Kreipinys, kuriuo jaunamartė (*вьюница*) sutikdavo vjunininkus, patvirtina apeigos paskirtį: *Kaimynėlės, balandėlės, mane mylėkit, kvieskite, savo draugėn priimkite* (155; 136).

Tą dieną jaunavedžiai savo namuose ruošdavo paskutines – atsisveikinimo su kaimo jaunimu – vaišes ir nuo šiol bendraudavo tik su vedusiais.

Ryškus, išorėje regimas aprangos pasikeitimas buvo tarytum jau pasibaigusių gyvenimo tarpsnių įtvirtinimas. Senojo Lietuvos kaimo doros kultūra buvo darnos kultūra, t. y. esmė derėjo su forma. Vidinę žmogaus būseną ir jo padėtį skirtingais gyvenimo tarpsniais išreiškėdavo ir išorinė forma – apranga.

ĮVARDIJIMAS

Martavimas iš esmės skiriasi nuo kitų žmogaus gyvenimo tarpsnių. Martaujantieji yra tapsmo būsenoje. Todėl jie netenka savo tikrinių vardų ir įvardijami bendriniu *marčios* ar *marto* vardu. Tokį pat paprotį randame ir kituose svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose – gimties ir mirties virsmuose. Panašiai kaip ir vestuvių virsme, juose netenkama tikrinio vardo. Tikrinio vardo praradimas – bendras virsmo būsenos požymis. Mirties virsmą išgyvenantieji įvardijami bendriniu *velionio* (-ės) vardu, o nekrikštytas kūdikis – bendriniu *ramučio* (-ės) ar *lėliuko* vardu (98; 33), įsigalėjus krikščionybei – *žyduku*, *pagoniuku* (47; 221). Vardo neturėjimas ar netekimas rodo neapibrėžtumą, virsmo būseną.

Lietuvių savimonei įvardijimas buvo ypatingai svarbus. Var-

das yra kažkas nepaprasto. Vardo reikšmę įrodo vien tai, kad lietuviai seniau švęsdavo ne gimimo, o tik vardo dienas. **Vardo suteikimas pabaigia ir įprasmina žmogaus atėjimą į šį re-gimąjį pasaulį; tai – dvasinis žmogaus gimimas.** *Vardą tu-ri vien daiktų dvasia*, – sako O. Milašius, – *jų materija be-vardė* (“Pažinimo giesmė”).

Vardo davimas susijęs su žmogaus gyvenimo pasikeitimu. *Tikėta, kad parinktuoju vardu vaikas seka augdamas ir išauga jei ne visai toks, koks buvo jo bendravardis, tai bent panašus į jį savo elgesiu ar būdu* (47; 220). Patarlė sako: *Vardą pakeisi – laimę pakeisi*. Papročio tęsinys – tai mūsų tautos senesniosios kartos poetų bei rašytojų pasirenka-mi vardai (slapyvardžiai). Vardo pasirinkimas būdavo prasmin-gas: pasirinktu vardu rašytojas ar poetas išreiškėdavo savąjį pa-šaukimą, pasirinktos veiklos prasmę.

Ši senoji išmintis atsispindi ir Šv. Rašte – Abraomo vardo pakeitime (Pr 17, 5). Šiandien šią tradiciją tęsia į dvasiškių luo-mą stojantys žmonės, kurie taip pat išventimų metu keičia var-dą. Vardu išreiškiama gimstančio ar pasikeitusio žmogaus es-mė. Gimstant ypatingai žymioms asmenybėms, turėsančioms atlikti žemėje tam tikrą paskirtį (misiją), jų vardai būdavo pra-nešami iš Aukštybių. Tokie įvykiai minimi įvairių tautų švent-raščiuose.

Yra daug lietuviškų padavimų, aiškinančių ežerų atsiradi-mą. Dažnai juose pasakojama apie dangumi plaukiantį debesį, įspėjęs jo vardą nukrintantį ir tampantį ežeru. Panašių pasako-jimų esama ir kitose indoeuropiečių tautose. S. Kolupaila juos laiko *dirbtiniais ar pasiskolintais iš pasakų* (54; 117). Mūsų nuomone, įvardijimo prasmingumas paaiškina padavimų kilmę. Šių padavimų pagrindas yra virsmo sąvoka ir vardu užkoduota daikto esmė. Debesis – neapibrėžta, chaotiška (virsmo) padė-tis, laukianti palankaus meto pereiti (virsti) į apibrėžtą būseną. Vardo, įvardijančio jo naują būvį atspėjimas (suteikimas) ir yra

debesies virtimo ežeru priežastis. **Vardas įprasmina ir suteikia būčiai apibrėžtą formą.**

Palyginkime tai su navajų genties indėnų išmintimi. *Keturis šventus vardus davė žmogui Kūrėjas. Tik keletui žmonių pasakė jis juos, – tik tiems, kurie pakankamai buvo išmintingi, kad galėtų juos teisingai panaudoti. Nes šventieji vardai turi galios pakeisti žemės veidą* (84; 6).

Senieji mūsų vardai yra prasmingi. Varde slypi žinia apie žmogų. Su vardo prasmingumu susijęs ir draudimas tarti virsme esančio žmogaus tikrinį vardą. Vestuvių virsmo aukščiausiame taške taip pat buvo draudžiama tarti tikrinius marčios ar marto vardus (157; 102).

Prasmingas yra ir vestuvių virsme esančio žmogaus bendrinis vardas (martas ar marti). *Marti, martas* susiję su žodžiais *marinti, apsimarinti, apmarinti*. Šie žodžiai, matyt, yra buvusio ir jau pamiršto veiksmožodžio *maṛti* vediniai. Plg.: *sverti – svertas; karti – kartis; maṛti – martas, marti; sverti – svarinti; karti – karinti; maṛti – marinti, apmarinti, apsimarinti*. Tas, kuris *maṛsta (apmarsta, apsimarina)*, yra *martas, marti*. Matome, kad minėtasis marčios, marto vardas nusako vyksmą, t. y. vestuvių virsme esančio žmogaus viduje vykstantį dvasinį tapsmą. Naujas gyvenimo tarpsnis gali būti sėkmingas ir prasmingas tik tada, kai numarinamas (atsisakoma) jau praeito tarpsnio gyvenimo būdas. Čia ir yra viena svarbiausių priežasčių, kodėl mūsų vestuvėse verkiama – juk jose iš tikrųjų reikėdavo numirti seserystei, t. y. **negrižtamai netekti jaunų nerūpestingų dienų.**

Vardo prasmingumas žadina mintį, kad skirtingi žmogaus gyvenimo tarpsniai būdavo įvardijami skirtingais vardais. Tai rodo ne tik išlikę papročiai, bet ir pats žodis *vardas*. Žodis *vardas* mūsų kalboje yra kilęs iš veiksmožodžio *virsti*. Plg.: *virsti – vardas, kirsti – kardas*. Virsmas atskiria iš esmės skirtingus žmogaus gyvenimo tarpsnius ir keičia (verčia) žmogaus vardą.

Ką apie tai byloja lietuvių vardai ir papročiai? Žinome, kad mes, kaip ir slavai, tik kita prasme, vartojome tėvavardžius (*Vytautaitis, Jonaitis, Petraitis, Mykolaitis*). Šiais laikais jų nebevartojame, tačiau kai kur dar ir šiandien kaimyno vaikus kaimė vadina ne vardais, o tėvavardžiais, pvz.: *Jonaitukai – Jono vaikai, Petraitukai – Petro vaikai* ir pan. Šeduvietė, užrašinęjusi šeimos papročius 1996 m. tarmiškai taip užrašė: *Suau-gusius vaikus kol jie neženoti vadindavo pavardėm* (tėvavardžiais, – mūsų pastaba) *Jonaičiuks, Petraičiuks, Kaziliniuke, Munčiauskiuke, kai paklausdavo katra prided: Alziute, Petrute, Jonaičiuks Untans, Petraičiuks Jons* (75). Gedimino laikų lietuvis dabartinius lietuvių vardą ir pavardę – Jonas Raulinaitis ir Algė Vidmantaitė – suprastų taip, jog tai Raulyno sūnus Jonas ir Vidmanto duktė Algė. Vėliau tėvavardžiai tapo pavardėmis. Krikšto vardas dažniausiai būdavo vartojamas tarp savųjų, o šeimomis gyvenančioje bendruomenėje vaikai būdavo vadinami tėvavardžiais, pvz., jei tėvas Vytautas, tai sūnus Vytautaitis, o duktė Vytautaitė; Mingaila – Mingailaitis, Mingailaitė. Vytautaitis – tai sūnaus, gyvenančio margam tėvo dvarelyje, vardas. O jo krikšto vardas įgaus visą galią (kartu išnykstant tėvavardžiui) tik po vestuvių virsmo, t. y. kai jis pats taps tėvu. Moteriškos linijos vardų keitimas (virsmas) Lietuvoje ir šiandien dar išlaikytas. Tačiau dabar keičiami ne vardai, o pavardės. *Pakeisti pavardę*, – kaip neretai šiandien pasakoma, reiškia prarasti *tėvavardinę* pavardę, o senovėje – *tėvavardį*. Kaimuose dar išlikęs paprotys žmoną vadinti vyro vardu – Petrienė, Kazimierienė ar pan. Šį indoeuropietiškosios kultūros bruožą dar yra išlaikę slavai ir indai (127; 54). Latvių tauta vardų keitimą vestuvėse jau baigia pamiršti. Indų papročiai po vestuvių draudžia ištarti vyro vardą (127; 54). Šis paprotys, matyt, tėra vedusiųjų vyrų vardų keitimo papročio atgarsis.

Galime padaryti svarbią išvadą: gyvendami skirtingus gyvenimo tarpsnius, mūsų protėviai turėjo **skirtingus vardus**.

Vardų keitimas vestuvių virsmo metu yra **etiškumo išraiška** ir kartu **virsmo kultūros požymis**.

Dabar galima atsakyti į klausimą, kodėl lietuviai sovietmečiu taip priešinosi slaviškam įvardijimui vardu ir tėvavardžiu. Iš kur tas priešiškus? Ką mūsų etinės kultūros šviesoje reiškia pavadinti žmogų vardu ir tėvavardžiu? **Tai reiškia suplakti du skirtingus žmogaus gyvenimo tarpsnius į vieną, jų ne-skirti**. Tai chaoso požymis, baltiškiosios doros kultūros išdavystė. Todėl ir kyla nesąmoningas priešiškus. Kita vertus, mes taip pat vardu ir tėvavardžiu vadiname netekėjusias moteris. Tai iš pirmo žvilgsnio keistas tvirtinimas, tačiau taip buvo ir tebėra. Pvz., jei tėvo pavardė Baltrūnas, tai duktė – Skaistė Baltrūnaitė; Skaistė yra vardas, o Baltrūnaitė, kurią mes laikome pavarde, iš tiesų yra padaryta senuoju tėvavardžių darybos būdu, tik jau ne iš vardo, o iš pavardės. Senovėje, kol nebuvo pavardžių, ir nevedusius, ir netekėjusias vadindavo arba būdavo galima vadinti vardu ir tėvavardžiu, tačiau po vestuvių, kai tampama tėvu ar motina, tėvavardžiai savaime nebetenka prasmės, nes jaunieji patys tampa tėvais. Taigi vadinti vardu ir tėvavardžiu, neprasilenkiant su senąja indoeuropietiška tradicija, galima tik **nevedusius** ir **netekėjusias**.

Mūsų varduose glūdi dar viena slaptis. Senieji lietuvių vardai yra ne tik prasminiai, bet ir sudurtiniai, kurių sandai lengvai keičia (virsta) savo vietas: *Vytautas–Tautvydas*, *Vidmantas–Mantvydas*, *Vaišvila–Vilvaiša* ir t. t. Panašiai sudaryti prūsų (*Gayle–mine* ir *Mynne–gayle*) ir senieji slavų vardai (*Борислав–Славибор*)* (104; 16). Ši lietuviškų vardų mįslė iki šiol nėra įmintą. Išdėstyti samprotavimai priartina šios mįslės įmini-

---

* Pasirodo, kad dalis indoeuropiečių tautų senųjų vardų tarsi pažodžiui išversti iš vienos kalbos į kitą (vadinamosios kalkės). Pvz.: liet. *Vir–butas* ir sen. indų *Vir–a–bhū* – ‘vyras ir būtis’, slavų *Владу–мур* ir liet. *Taut–valdas* – ‘tauta ir valdyti’, vok. Got–lieb ir slavų *Богъ–мил* – ‘Dievas ir mylėti’ (104; 15).

mą. Matyt, mūsų senieji sudurtiniai ir lengvai virstantys vardai (*virsti – vardas*) yra susiję su virsmu. Ne visai aiškus tik vardų virsmo pritaikymas. Tolesni svarstymai yra bandymas įminti šią mūsų senųjų vardų slaptį.

Įtikinamiausiai du baltiškųjų vardų sandus galima susieti su *iniciacija*. **Gimus kūdikiui, jam duoto vardo pirmasis sandas galbūt apibūdindavo jo prigimtį, atsineštą gimus, o antrasis – nurodydavo pa-geidaujama kryptį, kuria ta prigimtis turėtų būti vystoma.** Subrendus, per *iniciaciją* sandai būdavo sukeičiami vietomis: į pirmą vietą statomas asmenybės ugdymo kryptį žymintis sandas; antroje vietoje atsidurdavo “prigimtinis”, atsineštasis ir jau sukultūrintas.

Pvz., gimus kūdikiui (prisiminkime, kad iki krikšto kūdikiai būdavo vadinami *ramutis* arba *ramutė*, t. y. tie, kurių prigimtis dar neišryškėjusi, mieganti, “rami”) ir pastebėjus, jog jis atrodo sumanus, būsiantis išmintingas ir norint jo gyvenimą nukreipti dvasiškąja, “vydūniškąja”, “bramaniškąja” kryptimi, kūdikis krikštijamas **Mant–vydu**. Subrendus, jei lūkesčiai pasiteisindavo, per iniciaciją vardas *virsdavo* – asmuo gaudavo **Vyd–manto** vardą, kur jo “menta” jau peraugusi išminties rėmus ir virtusi “vyda”, t. y. ypatinga, aukščiausia, vidi-
nio slapčių regėjimo forma.

Taigi, vardo virsmas atrodytų taip:

iki iniciacijos – *prigimtis / kryptis* (siektina ir vystoma);

po iniciacijos – *kryptis / prigimtis*.

Aišku, tai tėra prielaida, kurią reikia tikrinti. Kai kurių duomenų yra: pvz., grupė “kunigaikščių” vardų – Jogaila, Skirgaila, Švitrigaila, Karigaila. Ko gero, antrasis jų sandas žymi prigimtine, atsineštą *galią*. *Gailas*, kai kurių kalbininkų yra suvokiamas kaip *galia*, t. y. ‘stiprus’ – plg. istorinius duomenis apie didelę Jogai-

los fizinę jėgą*. Šis sandas, matyt, yra būdingas karių – kunigaikščių luomui, gal net genetiškai. Antrasis sandas rodytų norimą kryptį – ar *švytėti savo galia* (Švitrigaila), ar *panaudoti galią kare* (Karigaila). Dar prisiminkime lietuviškai – krikščionišką tradiciją būtinai duoti antrąjį vardą “šventą”, o pirmąjį – “tautinį”. Galima spėti čia slypint krikščionybės įtakotą tradiciją: pirmasis vardas yra “tautiškas”, prigimtinis, o antrasis – pageidaujamas; tai ugdymas savojo patrono, krikščionių šventojo dvasia.

SALINIMAS – PASIRUOŠIMAS

Lietuvių tautosakoje dažnai sutinkami posakiai *marčių suolas*, *mergelių suolas*, *bernelių suolas*, *vėlių suolelis*. **Suolas** buvo vienas iš tų šventų (sakralių) namų apyvokos daiktų, kurie šeimos gyvenimo apeigose atlikdavo reikšmingą vaidmenį. Jį rasime visuose virsmuose, o ypač vestuvių. Pakelta į marčias mergaujanti mergelė sėdasi į marčių suolą: *Atsisėdai martelių suolely* (LKŽ). Ragaujant marčios duoną, marti simboliškai sodinama ant *suolo* (27; 70). Jeigu pakeliama į marčias mergelė sodinama į *marčių suolą*, tai piršlybose, reiškiančiose mergavimo pabaigą, *piršlė eina suolu nuo durų iki pečiaus, o jaunoji nušoka nuo suolo* (155; 105). Dzūkų nuotaka, raudodama vestuvines raudas, atsisveikindavo krepdamasi į *ievaro suolelį, an katro jauna mergelė sėdėjau* (99; 169). Žemaičių vestuvių dainose dainuojama: *Verks tavęs matušėlė, iš suolo duodama* (ŽT; 127).

Vyriškoji linija, kaip ir visur, silpniau išlikusi, tačiau dainose dainuojama: *Linko palinko bernelių suolas; Verkė brolelis į suolelį sėsdamas* (JSD; 567), o *nuotakos namuose pabrolys vesdavo jaunikį suolu* (155; 105).

---

* Plg. *gailiai* – stipriai, aitrai kvepiantys augalai.

Žodis *suolas*, mūsų nuomone, gali būti kilęs iš veiksmazodžio *salti* (plg. *kalti* – *kuolas*, *salti* – *suolas*). Veiksmazodis *salti* skleidžiasi dviem kryptimis: ‘darytis saldžiam’ (*Misa sãla*, – LKŽ) ir ‘alpėti, silpti’. Taigi *sėdėti ant suolo* ir *salti* reikštų saldžiai alpėti laukiant, kad su tavim kažkas įvyks. Tai tarsi savotiška transo būseną.

Sakralinis virsmo suolas, į kurį sėdamasi keičiantis žmogaus gyvenimui, – sena, bet jau beveik išnykusi indoeuropiečių tradicija. Sėdėjimas suole laukiant gyvenimo virsmo vaizdžiai išreiškiamas slavų posakiu: *Моя дочь сидела в девках до 24 года* ‘Mano duktė užsisėdėjo iki 24 metų’ (118; 102). R. Sabaliauskienės pateiktoji patarlė: *Mergų suolo nėra – reikia ištekėti* (3; 279), mūsų nuomone, turėtų skambėti taip: *Mergų suolas trumpas – reikia ištekėti*. Tokią išvadą patvirtina ne tik papročiai, bet ir patarlės: *Toks mergai suolas, kad reikia tekėti* arba *Trokštu jauna tekėti, marčių suole sėdėti* (LKŽ). Kasdieninėje buityje suolas gali reikšti ir vienodo gyvenimo būdo, luomo ar amžiaus žmonių bendriją: *Tegul eina į mūsų suolą* (t. y. gyvenimo sąlygas), *aš – į jūsų* (LKŽ).

Ruošimasis vestuvėms būdavo ne tik jaunųjų, bet visos šeimos ir net visos kaimo bendruomenės rūpestis. Tam buvo skirta daugybė papročių ir apeigų. Kol mergaitė maža, tuo rūpindavosi motina. Šis rūpestis prasidėdavo kūdikystėje. Mergaitė krūtimi būdavo maitinama bent viena savaite ilgiau nei berniukai – *dėl stiprumo gimdant*. Nujunkyti (nuo maitinimo krūtimi) stengiasi sekmadienį (47; 205) – *daugiau bus vaikų*. Paūgėjusios mergaitės jau pačios pradėdavo ruoštis vestuvėms. Dar ganydamos gyvulius jos mokydavosi vestuvinių (atsisveikinimo) raudų (99; 166). Ganydamos mergaitės išmokdavo verpti ir pinti (austi) margaraštes įvairiaspalves juostas, kurios būdavo dažniausia vestuvių dovana.

B. Buračas yra aprašęs Kupiškio apyl. *rytagonių* papročius (98; 101–105). Sekminių rytą visi piemenys miega iki priešpiečių. Už juos *rytelio* paganyti karves išgena vedybinio amžiaus sulaukusios (martaujančios) merginos. Rytelio karvės gėnamos labai anksti, dar vieversėliui nepragydus. Viso kaimo mergaujančios mergelės išgena gyvulius laukan vienu metu, dainuodamos tam tikrą rytagonių dainą:

<i>Unksti rytų keldama,</i>	<i>Unksti rytų keldama,</i>
<i>Par dvarelį aidama,</i>	<i>Par dvarelį aidama,</i>
<i>Girdėjau, regėjau –</i>	<i>Girdėjau, regėjau –</i>
<i>Gegutala kukavo.</i>	<i>Karvelis burkavo.</i>
<i>Ne geguta kukavo,</i>	<i>Ne karvelis burkavo,</i>
<i>Motynala dūsavo –</i>	<i>Tėvelis dūsavo –</i>
<i>Ugino, migdino</i>	<i>Ugino, migdino</i>
<i>Savo mielų dukralį.</i>	<i>Savo mielų sūnelį</i> (98; 101).

Tai apeiginė daina. Joje dainuojama apie motulę (tėvelį), auginančią dukrelę (sūnelį), bet ir bedūsaujančią, nes į marčias išaugusi dukrelė palieka tėvų namus.

Nemiega Sekminių rytą ir kaimo bernai – jie ganančioms *rytelio* mergelėms ateina *padėti ganyti*. Išginusios gyvulius mergelės ir joms talkon atėję bernai karvių negano, bet kelia *vestuves*, žaidžia *snaudalę* ir *uošvelę*. Iš savo tarpo išrenka jaunąją bei jaunąjį ir kelia *vestuves*. Likęs jaunimas apsitaiso pamergėmis ir pabroliais, o apeigos atliekamos tokios, *kokios seniau būdavo tikrosios kupiškėnų vestuvės* (98; 103).

Ūkininkai tokiu ganymu nesidžiaugdavo, nes gyvuliai laisvai vaikščiodavo po visus laukus. Tačiau Sekminių rytą visi padaryti nuostoliai būdavo dovanojami – toks buvo senovės paprotys.

Pargindamos bandą rytelninkės prie kaimo garsiai uždainuodavo. Tada visi, garsiai šaukdami: *Rytelninkės parsivaro, liekit undeniui!*, puldavo mergaites laistyti vandeniu. Prieš išsiskirstydamos rytelninkės dar dainuodavo *rytelio* pabaigos dainą:

*Aisma laukan pažiūrėtu,
Kurs vėjelis pučia.
Pučia rytų, pučia pietų,
Pučia vakarėlio.
Trijų valsčių bernužėliai
Vienu keliu jojo.
Kai prijėjo prie darželio,*

*Strapt ir apsisotojo.
Aisma, sasas į darželį,
Kur žalios rūtalas.
Žalias rūtas skinsma,
Vainikėlių pinsma,
Žalių rūtų vainikėlių
Unt galvalas dasma*

(98;104).

Daina taip pat apeiginė, apie piršlybų pradžia, nes atvykę į piršlius bernužėliai savo žirgus rišdavo prie rūtų darželio (žr. papročio aprašymą sk. *Vainikas ir jaunos nerūpestingos dienos*).

Labai panašus paprotys yra Bulgarijoje. Taip pat pavasarį visos vestuvinio amžiaus merginos, kaip ir rytelninkės, prieš patekant saulei susirinkdavo miške ar lauke. Prie jų, kaip ir Kupiščio apyl., prisijungdavo visi kaimo bernai (139; 283). Ir lietuviškieji rytagonių, ir minėtieji bulgarų papročiai buvo susiję su pasiruošimu vestuvių virsmui.

Taip, dalyvaudami kalendorinių švenčių apeigose martaujantieji ruošdavosi vestuvėms. Šiuo požiūriu pažvelkime į rytagonių žaidimą *snaudalė*. Šį žaidimą rytiniai slavai vadina *дпема* ‘snaudalius’ (*nuo дпемать* ‘snausti’). Žaidimo esmė visiškai atitinka tai, ką anksčiau kalbėjome apie apeiginį žodį *suolas* ir su juo susijusį veiksmąžodį *salti* – būtent, kad martaujantis (sėdintis mergelių ar bernelių suole) yra saldžiame alpėjime – savotiškoje transo būsenoje. Žaidžiant žaidimą jo centre esančiam žaidėjui sakoma, kad jis *snaudžia*, o kiek vėliau jam įsakoma pabusti ir išsirinkti sau porą (120; 28). Taip glaustai išreiškiamas martavimo būsenos ir martavimo tikslo – vestuvių santykis.

Grįžtančias iš rytagonių rytelninkes laistydavo vandeniui. Tai plačiai vartota žadinimo (praustuvių) apeiga, kurios tikslas panašus į pažadinimo žaidžiant *snaudalę*. Taip papročiai, apeigos, dainos ir žaidimai (galbūt labiau per pašąmonę) ruošdavo – žadindavo didžiajam žmogaus gyvenimo įvykiui – vestuvėms.

PIRŠLYBOS

Piršlybos yra viena labiausiai suprastėjusių vestuvių apeigų. Apie piršlybas prikalbėta nepagrįstai daug blogo, vadinant jas sandėriu, pirkimo – pardavimo aktu ar pan. Suprantama, piršlybose buvo pakankamai ir to, kas vadinama *sandėriu*. Bet ar tai blogai? Kiekvienai visuomenės dalelei ir net atskiram žmogui, o juo labiau šeimai būtinas medžiaginis pagrindas. Negerai tik tai, jei ūkinė gyvenimo pusė ir apčiuopiamos vertybės persveria ar net visai užgožia dvasines. Kita vertus, kai piršlybose lemdavo vyresniųjų patarimas, o ne jauniųjų noras, paviršutiniškai žvelgiant atrodo, kad būdavo pažeidžiamas laisvas apsisprendimas ir kad yra geriau, kuomet tuokiamasi, kaip mes dabar sakome, *iš meilės*. Bet kas gi yra laisvė ir kas yra meilė? Ar laisvė yra tik linkimas ten, kur vėjai pučia, arba kiekvieno noro pildymas, o meilė – tik žemesniųjų žmogaus galių pasireiškimas? Laisvė yra galimybė tobulai atlikti savąjį pašaukimą, kitaip sakant, laisvė čia suprantama kaip palankiausias sąlygos žmogui augti kūnu ir bręsti dvasia. Tuo norima pasakyti, kad tikroji piršlybų esmė buvo ne vien medžiaginėmis vertybėmis grįstas sandėris, bet visapusiškai tinkamos bendram gyvenimui poros parinkimas. O meilė? Jei mylėdami mes norime mylimą asmenį turėti, tai toks jausmas yra ne meilė, o tik įsigėidimas. Tikroji meilė netrokšta ko nors turėti, pasisavinti. Priešingai – ji teikia, dalina, duoda. Dainų rinkėjai stebėdamiesi klausdavo jau bebaigiančių savo amžių susituokusių porų, kur jų gražaus ir darnaus sugyvenimo paslaptis. Neretai atsakymas, nušviečiantis meilę kita šviesa, atskleidavo jos esmę: *Mes vienas kitam tarnavome*. Šita prasme meilė yra tarnavimas.

Kuo senesni laikai, tuo mažiau piršlybose turtinių sandėrių. Nors kraitis ir buvo medžiaginė, ūkinė vertybė, tačiau dėl jo nesiderėdavo, – tai būdavo nuotakos vertumo ženklas. Derėdavosi tik dėl dalies, vadinamosios pasogos. Tačiau ir dalies

skyrimas dukrai atsirado tik XIX a. viduryje (9; 207). Tai dėl ko derėdavosi anksčiau?

Iš piršlybų aprašymų matyti – kuo jie senesni, tuo daugiau vietos jose skiriama dvasinėms vertybėms. Vėliausiuose piršlybų aprašymuose atvykę piršliai apsimesdavo esą pirkliai* ir teiraudavosi žaselės (5; 69), telyčaitės (22; 154) ar sakėsi paklydę ir klausė ko nors pirkti (48; 160). Tačiau XIX a. viduryje veliuoniškių piršlys taip nusakydavo atvykimo tikslą: *Kloniojas šits jaunikis (vardas) tamstos dukrai (vardas) ir ieško sau gaspadinės viežlybos, apsigerbiančios, ugnies kūrėjos ir sergėtojos, verpėjos, audėjos, vingių rašėjos, žičkų rinkėjos, rugių pjovėjos ir rišėjos, malėjos, minkėjos, duonos kepėjos, ėdalo jovėjos, gyvulių šerėjos, kad ruoštu savo ruošą aplink ūkį ir liuobą žasų ir vištų, kad mylėtų gimines būsimo vyro ir savo, kad mokėtų elgtis prie pečiaus ir prie svečio, ir su tokia tai nori sutogti ir susidoroti* (45; 290).

Kad turtas iš tiesų nebuvo pagrindinis pasirinkimą lemiantis veiksnys, matome iš daugybės dainų, papročių, patarlių, kuriose didžiausias dėmesys skiriamas nuotakos ir jaunikio darbštumui, valyvimui ir dvasinėms savybėms (plg. su patarlėm: *Su žmogumi sviesto netepsi; Pačios gražumu sotus nebūsi* ir pan.). Žinome, kad atvykus piršliams mergelė slėpdavosi. Dažnai sakoma, – kad spėtų pasipuosti ar iš drovumo. Tačiau ne vien dėl to. *Ji taip daro iš drovumo ir iš baimės*, – aiškina L. Jucevičius, – *kad nerastų jos dykinėjančios***, *nes pirmoji kaimo merginos gera ypatybė yra darbštumas, o jaunikis retai kada paiso gražumo ir dalies, bet doros ir*

---

* Pagal prasmę ir skambesį žodis *piršlys* sietinas su veiksmožodžiu *pirkti*. Plg.: *piršti / pirkti* (aktyvu – pasyvu); tad *piršlys / pirkllys*. Todėl piršlių apsimitimas pirkliais nebuvo visai dirbtinis.

** Bėgdavo slėptis į kamara, kurioje merginos dažniausiai dirbdavo savo darbus.

darbštumo (išryškinta mūsų, – 46; 254). Darbščios merginos vardas garsėjo toli už parapijos ribų.

Latvių dainos pataria broleliui:

*Žiūrēk, broli, nuotakēlēs,
Žiūrēk geros dainininkēs,
Katra gera dainininkē,
Ta gera ir darbininkē* (13; 91).

Arba:

*Kas iš liepos kuplumēlio,
Kad žiedeliai nežydėjo,
Kas iš mergos gražumēlio,
Kad darbelio nemokėjo* (13; 86).

Lietuvos mergelė atsako į piršlius atjojusiam berneliui, kad ji turinti bernelį:

*Jis nežiūri gražumo
Nei veidelio skaistumo,
Tiktai jis žiūri rankelių darbelių
Ir mano razumēlio* (LLD II, 356).

Sumaniai mokėta išklausti apie merginos valyvumą ir kitas savybes:

Piršliai įėjo į gryčių ir sako:

– *Mūsų arklys susirgo. Gal rastų pas jus duoninės tešlos, padžiūvusios apie alkūnes?*

– *Yra, yra, – atsiliepė mergina. – Anoj nedėlioj duoną minkiau, tai dar yra, tuoj prigramdysiu. Piršliai nebelaukė ir išvažiavo iš kiemo* (26; 324).

Rinkdavosi, žiūrėdavo ir jaunosios tėvai bei pati nuotaka. Tam būdavo skiriamos pražvalgos (9; 207), ūkvaizdžiai (74; 55) arba vadinamosios žvalgytuvės (45; 291). Nuotakos tėvai ir ji pati išklausinėja apie jaunikį: *koks jo ūkis, kaip sekasi jam arba bent jo tėvams gyventi, ar nėra girtuoklis, laidokas, tinginys, keikūnas, sukčius – trumpai sakant, žiūri, kad būtų darbštus ir visur akuretnas* (74; 55). Mergelės pasirin-

kimas apdainuotas piršlybų dainose:

Nesirūpink, tėveli,   *Kur šviesiausias dalgelis,*
Nesirūpink, senasis,   *Plačiausia pradalgėlė, –*
Aš išrinkau savei bernelį,   *Mano bernelis darbininkėlis,*
Lankoj šienelį pjaunantį.   *Šieno pjovėjėlis (JSD; 449).*

Arba kitoj dainoj sakoma:

– Ar jus žiūrot, ar nežiūrot,   *Kuris aria juodas dirvas,*
Aš jumi neteksiu,   *Jauteliai bauboja,*
Aš cik teksiu tam berneliui,   *Kuris sėja baltus linus*
Namų gaspadoriui,   *Dėl manį, mergelės,*

Kuris sėja baltus linus

Dėl manį, mergelės.

Aš priausiu plonų drobių

Dėl jauno bernelio (LLD II, 40).

Panašiai rinkdavosi bernelį ir latvių nuotakos:

Nežiūrēsiu aš, berneli,

Tavo šaunios kepurēlēs.

Aš žiūrēsiu tavo darbo,

Tavo gudraus razumēlio (13; 102).

Abi pusės teiraudavosi apie nuotakos ir jaunojo giminę, tėvus. *Blogos giminės ir makarių* (nerimtas, pliuškis, – mūsų past.) *tėvų dukterų ar sūnų rimtieji jaunikiai ar nuotakos vengia, tiesiog bijo, nes ir priežodis tuo reikalu sako: ‘Kokie tėvai, tokie ir vaikai’* (74; 55).

Liaudies papročių žinovė E. Šimkūnaitė, rašydama apie liaudies mediciną santuokos papročiuose pastebi, kad vienas svarbiausių santuokos reikalavimų buvo ilgai trunkąs rengimasis šeimai. Ji pateikia mergavimo, t. y. rengimosi santuokai papročius, kurie tęsdavosi keletą metų. Po to, kai bernelį teigiamai priimdavo *pasidabotos* mergelės namuose, merginos darželio pasižiūrėti apsilankydavo vaikinio sesuo ar pusseserė. Jei viena kitai patikdavo, keisdavosi gėlių daigais, sėklomis, vėliau audinių raštais ir pan. Po to ateina eilė motinoms – daržovėmis, o

paskui tėvams – sodu ar gyvuliu pasidomėti. Jei abi pusės nusprendžia, kad namų tvarka, turtas, jaunųjų būdas ir t. t. tinka, mergelė kviečiama į talką, vėliau – ir pasisvečiuoti. Taip praeina metai. Antrus metus besimerginantieji jau lankosi kartu vakarėliuose ir kituose pobūviuose, bet savieji vis būna kur nors greta. Jei šis laikotarpis sėkmingas, rimtų trūkumų nepastebėta ir iš žmonių apkalbų neišgirsta, tai antriems metams baigiantis važiuojama piršliuosna (96; 9). Nuotaką rinkdamasis *atverkakis ir atsikimšk ausis*, – sakydavo latviai (13; 85).

Didelis dėmesys, pasak E. Šimkūnaitės, būdavo skiriamas ir jaunųjų sveikatai, paveldimoms ligoms, kraujo grupei. *Kraujo grupės atitikimas buvo laikomas būtina sąlyga šeimos darnai* (96; 9). Ypač buvo rūpinamasi, kad ne tik patys besirengiantieji tuoktis nebūtų silpno kraujo (dabar sakytume – su neigiamu rezus faktoriumi), bet ir jų giminėje tokių nebūtų. Turėjo atitikti ir kraujo grupės – kad nebūtų pavojaus palikuonių sveikatai.

Liaudies medicina mokėjo nustatyti kraujo grupes: iš žaizdos srūvant kraujui, būdavo įlašinama svetimo kraujo. Pirmos grupės kraujas svetimo nekrešina, tačiau jį krešina visų kitų grupių kraujas. Ketvirtos grupės kraujas krešina visų kitų grupių kraują, bet jo paties sukrešinti kitu krauju negalima – tai nekrašu, nuoširdžiausiuju kraujas. Antros grupės kraujas krešina pirmos ir trečios grupių kraują; jis laikytas šaltu krauju. O trečios grupės kraujas krešina pirmos ir antros grupės kraują; jis laikytas karštu krauju (96; 9).

Žiūrėdavo, kad nebūtų pasirenkama pora iš šeimų, kur yra psichinių ligonių, nuomariu sergančių, vėžiu ir kitokiom *neatgaunamom* bei paveldimom ligom. Iš šių išlikusių mergavimo ir piršlybų papročių galima susidaryti vaizdą apie tai, kiek daug dėmesio būdavo skiriama darniai ir sveikai šeimai sukurti.

Pasitaikydavo ir anais laikais, – sako J. Mickevičius, –

visokių “buldarių”, kurie, darydami vestuves, nieko nesiteirauja. Jeigu tik nosis patinka, turi turta, ir puola kaip į gaisrą tuoktis. Susituokus vyras pjauna žmoną, o žmona vyrą nuolat kremta – ir vargsta abu kaip pelės po išrūgas, kol grabo lenta juos perskiria (74; 56). Jeigu tik nosis patinka, neklausiant senųjų patarimo ir nesiteiraujant apie kitos pusės tėvus bei giminę, – tai daugumos šių dienų jaunų žmonių pasirinkimo pagrindas. Kaip svarbu su išmanymu pasirinkti ir tinkamai suderinti besituokiančias poras, rodo skyrybų atsiradimas ir jų gausėjimas iki dabartinio lygio. Akivaizdu, kad pradėjus daugėti netinkamai parinktų ir “iš meilės” susituokusiųjų šeimų, atsirado ir skyrybos, kurios atrodė būsiančios išeitis. Bet gyvenimas parodė, jog, pagal patarlę, nuo vilko pataikėme ant meškos. Iširusios šeimos atvėrė skaudesnes žmonių bendruomenės žaizdas. Reikia ne tik susigrąžinti vestuvių prasmę ir teisingą šeimos sampratą, bet ir tinkamai, su išmanymu parinkti besituokiančiųjų poras, kad šeima būtų užuovėja ir ramuva, o ne pragaras, iš kurio tektų bėgti. Pasimokykime ir iš liaudies patarlės: *Apsivedė negalvodamas – gyvens raudodamas*, o rusų patarlė sako: *Vienas susituokė – kaip švieson įpuolė, o kitas – su galva prapuolė* (129; 231).

Indijoje, kur jaunikius ir nuotakas visai giminei dalyvaujant parenka tėvai, šeimos tvirtos ir dažniausiai darnios. Mums net sunku patikėti, kad ten, kur jaunieji pirmą kartą artimiau susipažįsta tik po sužadėtuvių* (127; 52), iš tūkstančio santuokų išyra tik viena ir dažniausia toji, kuri susikūrė “iš meilės”, prieš tėvų valią (116; 17).

Nors lemiamas žodis priklausydavo seniesiems, tačiau piršlybose būdavo ganėtinais vietos ir laisvam besituokiančiųjų apsisprendimui. Štai dzūkų papročiu piršlys ant suolo statydavo

---

* Jiems leidžiama keletą valandų pabūti drauge – pasivaikščioti po parką ir nueiti į teatrą. Tai šokia tokia laisvė, palyginti su tais laikais, kai jaunieji vienas kitą pamatydavo tik po sutuoktinių (127; 52).

rūtomis užkimštą butelį. Mergelė turėdavo prieiti, atkimšti butelį, įpilti taurelę sau ir pripilti bernui. Jeigu ji prašoma to nedaravo, vadinasi, už to berno netekės, ir tuo piršlybos pasibaigdavo (50; 20). Pagal veliuoniškių piršlybų papročius, *jeigu nuotakos tėvams tinka jaunikaitis, tada, suieškoję mergą, atveddavo ją į seklyčią prie vedžio* (jaunojo, – mūsų past.) *ir tėvai klausia josios: 'Ar dabojies tą jaunikį? Ar mėgsti juomi? Ar eitum, ar tekėtum už jojo?'* (45; 291). Žemaičių piršlybose pats piršlys dažnai koku nors būdu išklausia nuotaką, ar patinka jai jaunikis. Patyręs, kad jaunasis jai nepatinka, jis duoda ženklą jaunajam, ir abu palieka namus, nes žemaičių patarlė sako: *Prievarta bučiuojant – dvasia smirda* (74; 55).

Permės gub. nuotaka taip pareiškėdavo savo sutikimą. Atvesta prie piršlių, ji užšokdavo ant suolo ir vaikščiodama po jį sakydavo: *Noriu šoksiu, noriu – ne!*, o piršlė prieš ją laikydavo sarafaną apačia į viršų. Išreikšdama savo sutikimą, nuotaka šokdavo nuo suolo į sarafaną, o jei ne – piršliai išvažiuodavo nieko nepesę (145; 45).

Jaunųjų ir jų tėvų žmogiškosioms savybėms tiek reikšmės teikiama buvo todėl, kad šeimos būdavo sudaromos ne vienai dienai ar metams, bet, pasak dainos, *visam amželiui*. Darniai šeimai sukurti būtinas išmanančiųjų patarimas, nes jaunieji, kad pajėgtų įkvėpti vienas kitą eiti sunkiu gyvenimo ir tarnavimo vienas kitam keliu, turi tikti vienas kitam ne tik psichofizinėmis, bet ir dvasinėmis savybėmis. Galima rasti užuominų, kad piršlių galėjo būti ne bet koks žmogus. Geras piršlys, t. y. toks, kurio supirštos šeimos būdavo darnios, garsėjo per kelias parapijas.

Sunku ką nors tikslaus pasakyti apie piršlių, išmanančių dviejų skirtingų pradų – bernelio ir mergelės – parinkimo meną, darbo metodus*. Galima tik spėti, kad tie žmonės priklausė žy-

---

* Užaugusi šiaurės Rusijos miškuose ir perėmusi žiniuonės užkalbėtojos išmintį, šių laikų “vydūnė” (ведунья) P. Rožnova mano, kad piršlės (ne piršliai) poras parinkdavusios pagal gimimo dieną (125; 58).

nių (dvasiškių) luomui. Pagal seniausius piršlybų aprašymus (T. Lepnerio, M. Pretorijaus), pirmuosius tris kartus piršlys eidavo vienas ir daugiausia bendraudavo su motina. Matyt, tuo metu būdavo aptariami ir būsimosios poros suderinamumo (sveikata, paveldimos ligos, kraujo grupė, dvasinės savybės) klausimai. Reikia manyti, kad tarp piršlių būdavo ir tokių, kurie galėjo tvirtai pasakyti, kiek darni yra viena ar kita pora. Tada kyla klausimas, kodėl piršlys yra kariamas?

Atidžiau patyrinęję piršlio korimo papročius pastebėsime, jog tai nesena tradicija. Piršlio korimo papročiai plito nuo Žemaitijos. Jeigu Žemaitijoje piršlio korimą aprašo jau M. Valančius, tai Ignalinos krašte (48; 172), apie Švenčionis (113; 206), Kernavės apyl. (21; 217) ir visoje Dzūkijoje piršlio korimo papročiai tik dabar pradeda plisti. Pvz., Dubičių apyl. Kriokšlio km. piršlį pirmą kartą korė 1971 m. (37; 178). Logiška manyti, kad piršlį pradėjo karti tada, kai jis ėmė blogai atlikti savo pareigas.

Nykstant senajai išminčiai piršlybos vis dažniau ėmė tapti turtiniu sandėriu, o piršlys tapo *melagiu*. Ilgainiui piršlybos visai sunyko, o piršlio korimo paprotys, atsiradęs Žemaitijoje kaip linksmiausia vestuvių apeiga (seniausi šio papročio aprašymai yra iš XIX a.), išplito po visą Lietuvą. Panašiai apie piršlio korimą mano ir E. Šimkūnaitė, tik ji dar teigia, kad šis paprotys yra kadaise buvusios tikros bausmės piršliui už apgavystę (neretai pasibaigdavusios ir mirtimi) liekana (96; 10).

Yra dar ir kita piršlio korimo papročio priežastis. Tai užslėpto priešiško svetimam atėjūnui, *gotui** (plg. *svotas*) apraiška. Atvykęs į piršlius, t. y. sugrižęs, gotas jau yra svotas, t. y. tam tikra prasme jau savas (plg. *svetimas* ir *svetys*, *svečias*). Piršliai (*svotai*) dažniausiai, ypač anksčiau, būdavo svetimi. Tai liudija dainos ir vestuvių raudos, ypač dzūkų (iš *svečios šalelės svoteliai*), jose jaunasis ir jo pulko ber-

---

* *Gotas (gudas)* – gal nuo *goti* ‘skubiai eiti’ (joti?) – LKŽ.

neliai vadinami totorėliais ar pan. (99; 167).

Jaunojo (*svetimųjų*) pulko nedraugiškas sutikimas ir pašėpimas lotinėmis dainomis taip pat yra užslėpto priešiško svetimam pasireiškimas. Toks priešiško sublimavimo būdas paplitęs visoje Lietuvoje. Lotinės dainos – *корильные песни* (nuo *корить* ‘peikti, plūsti, keikti’) žinomos ir rytinių slavų vestuvių papročiuose.

Tai brolio, nenorinčio atiduoti sesers, kompleksas. Prisiminime brolių vaidmenį pasakoje “Eglė – žalčių karalienė”. Eglės jaunikis visai svetimas – ne to pasaulio gyventojas. Žilvine ji atpažįsta žmogų tik po to, kai pradeda rasti vaikai. O brolių priešiškumas baigiasi atviru užpuolimu. Šis brolio kompleksas išliko iki mūsų laikų. Pagal užrašytus papročius sesers išvežimui ypač priešindavosi, bet ją ir išleisdavo (išlydėdavo) jauniausias brolis. Kuo papročiai senesni, tuo brolio vaidmuo sesers išlydėtuvėse į svetimą šalį svarbesnis.

Gyvenimas rodo, kad rimtai galvojantiems apie santuoką sunku be išmanančiųjų patarimo surasti sau tinkamą pusę. Vėl ieškoma piršlių. Išnykus seniesiems piršliams, šiais laikais neretai kreipiamasi į laikraščio redakciją ar į kokį nors vedybų biurą.

ATISISVEIKINIMAS IR VIDINĖ RIMTIS – ROMA

Vestuvių išvakarėse, ruošdamiesi lemiamam virsmo įvykiui – sutuoktuvėms ir iš esmės naujam gyvenimui, marti ir martas atsisveikindavo su pasibaigusiu gyvenimo tarpsniu. Tai liūdnoji vestuvių dalis, į kurią ir kviesdavo senuosius išlydėti, *o jaunus bernelius ir mergeles seserėles – vakaronėse paliūdėti* (50; 40). Apeigos prasidėdavo atsisveikinimo vakaru, kurį vadindavo *mergvakariu, pintuvių vakaru, žilvitvakariu*.

Žilvitvakaris ir *mergvakaris* – kas sieja šiuos vestuvių išvakarių pavadinimus? Žilvičio šakelė – tai *virbas, virgulė*. Merginą ir šakelę susieja lotyniškas žodis *virgo*, reiškiantis ir

‘mergelė’, ir ‘šakelė’. Visad liauna šakelė (virbas) – tai užuomina į merginoje esantį amžinojo moteriškumo pradą.

Dzūkų vestuvėse nuotaka su *rūtų vainiku, šilkiniais kaspinais, iki žemės ilgais, padabinta* atsisveikina su tėvu ir motina. Po to nuotaka verkdamą dėkoja *jaunoms seserėlėms, skaisčioms mergužėlėms, kad laisvųjų dienelių paskutinį vakarėlį atėjo su ja, vargdienėle, paliūdėti, jaunąsias dieneles, laisvają buitelę apraudoti*, nusilenkdama kiekvienai iš susirinkusių mergaičių (50; 39).

Taip paverkavusi, pamergių lydima išeina nuotaka į kaimą ir eina iš vienos pirkios kiton, nė vienos neaplenkdama. Kiekvienon pirkion įėjusi, sveikinasi su visais bendrai, o paskui, *pradedama nuo seniausių, kiekvienam žemai lenkiasi ir senesniems bučiuoja ranką, o su jaunesniaisiais – į lūpas. Kai nuotaka nusilenkia, tasai, kuriam jinai lenkiasi, žegnoja ją – laimina, senesni ne tik kryžiumi laimina, bet ir žodžiais linki laimės* (50; 39). Šiam apeiginiam atsisveikinimui atliepa žemaičių *pintuvių vakaro* daina:

Sudiev tetušiu,   Sudievu brolaičiam,
Sudiev matušei,   Sudievu sesutėm,
O, sudievu, o, sudievu   O, sudievu, o, sudievu,
Mieliem senutėliam.   Cielai giminėlei.
Sudievu susiedams,
Susiedų berneliams,
O, sudievu, o, sudievu,
Visiem susiedėliam (ŽT; 105).

Panašų atsisveikinimo vakarą suruošdavo ir jaunojo pusė. Vyriškoji linija, kaip ir kitose lietuvių vestuvių apeigose, taip ir čia, yra silpnesnė ir labiau pamiršta. Tačiau XIX a. II-e pusėje Gardino apyl. ir jaunasis, panašiai kaip nuotaka, lydimas pabrolio apeidavo visas kaimo trobas ir visiems nusilenkdamas atsisveikindavo (19; 51). XX a. pradžioje jaunasis per kaimą jau neidavo, tačiau atsisveikindavo su tėvais, broliais, seserimis, su

giminėmis, jaunimu ir susirinkusiais kaimynais. Tuo metu dainuojama apeiginė daina:

Vai, berneli, mūsų broleli,

Lenk galvelę iki žemelės!

Vai berneli, mūsų broleli,

Lenk tėveliui, lenk motinėlei! (2 k.)

Mažiems broleliams ir sesutėlėms! (2 k.)

Savo visai garsiai giminėlei, (2 k.)

Ir artimiems savo kaimynėliams! (2 k.)

Ir visam jaunam jaunimėliui! (50; 48)

Pagal XIX a. pr. užrašymą Novgorodo gub. jaunojo atsisveikinimas taip atrodė: *Visi šaukia: 'Telaimina Dievas!' Tada jaunas atsisveikina su visais: žemai nusilenkia savo tėvui ir motinai, giminėms, pabroliams ir pamergėms, verčia, bučiuoja juos ir prašo atleidimo, tarsi jis ruoštušis ne vestuvėms, o mirčiai (132; 91).*

Atsisveikinimą lydėdavo susitaikymas ir vidinė rimtis – roma. Tai etinė virsmo sąlyga, be kurios neįmanomas joks virsmas. Todėl atsisveikinimas vestuvių išvakarėse buvo lyg priešmirtinis susitaikymas. *Jeigu kuris kaimynas, – pasakoja V. Krėvė – Mickevičius, – būtų ir didžiausias jaunosios tėvų ar josios pačios nedraugas, vis tiek šiuo metu pasielgs kaip ir visi kiti, su didžiausiu rimtumu, neužgaus nuotakos nei žodžiu, nei žvilgsniu (50; 38).*

Visų vestuvių apeigų nuotakos pusėje metu vyraudavo liūdna nuotaika ir tokios pat liūdnos pamergių ir susirinkusio jaunimo dainuojamos mergvakario dainos, jaunosios raudamos vestuvių atsisveikinimo raudos. Mergvakario dainos vadintos jaunosios virkdinimo ar gaudinimo dainomis ir jos, kaip pastebi V. Krėvė, *turi gaudžią – "gūdžią" melodiją (50; 39).* Vestuvių raudų raudojimas buvo vadinamas *verkavimu, virkavimu, nuotaka-*

vimu, o Dzūkijoje dar ir *kunigavimu**: *Kunigauna per veseilę jaunoji* (LKŽ).

Tautosakininkams nekelia abejonių vestuvių ir laidotuvių raudų kilmės ryšys. Pakanka pasakyti, kad vestuvių ir lydėtuvių raudose dažnai skamba ta pati melodija, jose gausu tų pačių motyvų (160; 244). Iš tiesų pirmoji vestuvių dalis (atsisveikinimo) daug kuo, ypač savo nuotaika, panaši į laidotuves**. Ir vestuvinės atsisveikinimo, ir laidotuvių apeigos būdavo palydimos gaudžiomis raudomis. Prasmingas yra suomių tautosakininko U. Konkko pastebėjimas, jog raudos – tai *amžino išsiskyrimo poezija* (136; 243). Dažniausiai išsiskyrimo negrįžtamumo nuojautą perteikia visa raudos nuotaika, o kai kur, pvz. Vologdos gub. raudamoje raudoje amžinas išsiskyrimas išreiškiamas širdį spaudžiančiais palyginimais:

*Iš kareivių sugrižtama,
Iš kalėjimo išeinama,
Nors ir ilgos samdinių dienos,
Bet jos atlyginamos.
O jūs mane, jaunuolėle,
Visam laikui nuskyrėte* (122; 35).

Šiaurės Rusijoje priešvestuvinį atsisveikinimą pradėdavo dar tebeesant piršliams – per sugertuves, kai rusų papročiu pasimeldę prie uždegtų žvakių prieš ikonas, sukirsdami rankomis (*рукобитье, запорыки*) sutvirtindavo sužadėtuves (piršlybų sandėrį). Tėvas ar ištekęs moteris tuojau pat užgaubdavo (*завешивал*) nuotakos veidą jos dėvima skarute. Susirinkusios nuotakos draugės perrišdavo skarutę pagal paprotį – užtiesę ją ant pečių, po smakru surišę mazgą ir paėmę skarutę už dviejų likusių kampų užgaubdavo ja nuotakos veidą. Taip su ant

---

* Bandytą paaiškinti, kodėl nuotaka kunigauja, žr. *Mirties virsmas sk. Ivardijimas*.

** Plačiau apie vestuvių ir laidotuvių ryšį žr. *Mirties virsmas sk. Virsmo ženklas*.

veido užleista skarute, kurios nenusirišdavo net eidama gulti, nuotaka pradėdavo verkauti – *причитывать* ir *хлестаться**. Nuotaka tikra to žodžio prasme krisdavo ant žemės – šlepterėdavo prieš kiekvieną, kuriam buvo skiriamas verkavimas, ant kelių ir alkūnių. *Буво baisока*, – pasakoja užrašinėtoja, – *кай паматэме, кайп ‘хлестнутыся’*. *Viена iš moteriškių, apsi-rengusi nuotakos drabužiais, pradėjo verkauti ir staiga, sumosavusi rankomis, šlepterėjo ant grindų veidu žemyn, vienu metu ant kelių ir alkūnių. Ne veltui pasakoja, kad dažnai kelius ir alkūnes nuotakos nusidaužydavusios iki kraujo* (122; 372). Tai primena dzūkų nuotakos nusilenkimą – *kloniojimąsi*, su visais atsisveikinant (42; 165–166).

Raudas raudoti padėdavo visos kaimo merginos, o neretai ir samdyta raudotoja (nors labai buvo vertinamas nuotakos sugebėjimas verkauti). Jaunoji pritardavo verksmu ir ašaromis, nuo kurių gaubianti veidą skarutė per savaitę net suragėdavo. Prieš kiekvieną, kuriam skirta rauda, nuotaka minėtuojų būdu krisdavo ant žemės (*хлесталась*). Per šią atsisveikinimo savaitę ji puldavo į kojas visoms ateinančioms, netgi nepažįstamoms moterims ir merginoms. *Кай viešnia įеina į troбą, jai nuotaka пуола по коју, пaskui apkabina už kaklo ir verkauja*** (122; 46). Visą šią atsisveikinimo savaitę susirinkusios į nuotakos namus kaimo merginos siūdavo vestuvių drabužius ir kartu su nuotaka verkaudavo. Taip ištisą savaitę, neretai vadinamą *девичником* (mergvakariu), nuotaka verkaudavo, į pabaigą net užkimdama. Tačiau pagrindinė tos savaitės apeiga buvo *хождение на угор* ‘ėjimas į gatvę (kaimą)’ (prisiminki-

---

* *Хлестаться* ‘pertis, vanotis, plaktis, čaižytis’; *хлестнутыся* ‘paslydus išgriūti, šlepterti’: *Кад шлеперėjo vaikas nuo arklio, net sustenėjo* (LKŽ).

** Nevietinė moteris – felčerė pasakojo, kaip ji mirtinai išsigando pirmą kartą užėjusi į namus, kur buvo nuotaka: ši, garsiai raudodama, staiga puolė jai po kojų ir pradėjo verkauti (122; 372).

me dzūkų jaunojo ir nuotakos atsisveikinimą einant per kaimą). Pavakariais pulkas mergelių raudomis išlydėdavo nuotaką atsisveikinti su visu kaimu, kaimynais, giminėmis, laukais, sodais, rugiais (122; 49). Čia išsiskirdavo nuotakos ir merginų balsai. Nuotaka verkaudavo tuo pačiu balsu, tik garsiau (visai apylinkai) ir su pertrūkais, o merginos – tęsiamais balsais. Net per šalčius nuotaka į gatvę eidavo be viršutinių drabužių. Į klausimą, ar ji nesusaldavo, moterys atsakiusios: *Kur tau, įkaisdavo iki prakaito*. Išėjimas į gatvę pareikalaudavo visų jos jėgų, tokioje būsenoje persišaldyti neįmanoma. Neretai nuotaka taip įsijausdavo (*падала в исступление*), kad merginoms tekdavo ją sulaikyti nuo per dažno kritimo ant žemės ir jėga parvesti namo (122; 49). Tikrai sunku skirtis su jaunyste, su *laisvajai buitele*, ir net už mylimo eidamos mergelės priešindavosi apgaubiamos skarute ir nuoširdžiai apraudodavo laisvąsias dieneles.

Visos dzūkų vestuvių apeigos nuotakos pusėje buvo apipintos raudomis. Verkaudavo nuotaka, išeidama į kaimą atsisveikinti ir sugrįždama. Verkaudavo prie rūtų darželio ir eidama nuo darželio, išpinant kasas, prieš segant vainiką, jį segant ir t. t. Raudose vyraudavo atsisveikinimo, jaunų dienų apgailėjimo motyvas, lydimas susitaikymo, romios nuotaikos. Važiuojant jungtuvėms į bažnyčią marti atsisveikindama taip rauda: *Vai, mano broleli, broleli sakalėli, pavelyk, jaunasai, man galvelę palenkti visam jaunam jaunimėliui, kad man atleistų, kad man jaunai dovanotų, jei kada nors kam prakalbėjau šiurkštų žodelį, jei ką užgavau, dar kaselėje uliodama, dar rūtelę nešiodama, dar į skambias muzikėles vaikščiodama su jaunu jaunimėliu, su berneliais sakalėliais* (50; 62).

Nuotakos verkimas, kaip pastebi V. Krėvė, *ne vien tik apeigų atlikimas, bet veržiasi iš širdies gilumos kaip sujaudintos sielos pasireiškimas* (50; 39). Kupiškėnų atsisveikinimo raudoje (raudota apie 1880 m.) minima giltinė. *Jir negiatskirki, motynala, mani jaunuolalas iš sesučių pulkelio. Stovi*

giltinala galu mono galvelių (103; 310). Slavų nuotaka vestuvinėje raudoje mini savo motiną, kurios lūpose palaiminimas dukrai, o rankose baltos įkapės (132; 92). Remdamasi raudomis ir pasakomis V. Eremina mano, kad anksčiau nuotakai iš tiesų ėtekdavo *mirties marškinius* (132; 92).

Ašaros, graudi nuotaika ir nerūpestingos jaunystės apgailėjimas buvo paprotinės kultūros tradicija, padedanti sėkmingai įveikti virsmą. Karelų vestuvėse kviestinė raudotoja, kuri buvo viena iš pagrindinių vestuvių veikėjų, vadinama ‘verksmo sužadintoja’ – *itkettaja* (136; 237). Gaili – reiškia iš tiesų palieka jaunas dienas. Todėl kupiškėnų papročiu jaunoji ir kviesdama į vestuves turėdavo raudoti su ašaromis. *Jei prašydama neraudos, tai prašomasis neis* (9; 209). Jaunų dienų apgailėjimo ir atsisveikinimo svarbą atspindi ir nuomonė, kad *anksčiau mergvakaris buvo reikšmingesnis už pačias vestuves* (5; 68).

Priešvestuvinis atsisveikinimas tapatus atsisveikinimui prieš mirtį. Vologdos gub. nuotaka, atsisveikindama su koplytėle, prašydavo greitos mirties: *Užklupk mane, mirtele, čia, savoje pusėje* (122; 50). Panašiai ir Panevėžio apyl. nuotaka tarsi prieš mirtį atsisveikindavo su žeme nešiotojėle: *Sudie, juodoji žemele, mano nešiotojėle! Bėginėjau maža būdama, bučiavau tave rytas vakarėlis* (88; 80). Šių papročių atgarsius, jų simbolinę išraišką randame ir Vakarų Europos kultūroje. Feodalų pilyse būdavo atskiros durys, pro kurias išėjus nebegrižtama. Pro tas duris išnešdavo karstus, pro jas išeidavo ir ištekanti nuotaka.

Sunkiau atsekama jaunojo linija, tačiau, kaip minėjome, lietuvių dainos ir išlikę papročių nuotrupos rodo buvus ją kur kas ryškesnę, gal net visai artimą toms apeigoms, kurios būdavo atliekamos vestuvių išvakarėse nuotakos pusėje. Panašios į plaukų paleidimo apeigas, kurios būdavo ženkli mergvakario apeigų dalis, dar XIX a. kai kur buvo atliekamos ir jaunajam. Šimtametis tauragiškis senelis 1933 m. pasakojo, kad *po prikeltuvių*

svotas nukirpdavo jaunajam plauką sruogą ir perkišdavo per žiedą (5; 89). J. Balys šį pasakojimą laiko kiek fantastišku (5; 89), tačiau panašūs papročiai žinomi ir rusų vestuvėse. Tverės gub. jaunajam kirpo, o Penzos gub. šukuodavo plaukus (118; 117). T. Bernštamai, tyrinėjęs šiaurės Rusijos* vestuves, pastebi, kad *dabar beveik neįmanoma rasti vyro, kuris žinotų visas vestuvinių ritualo smulkmenas, tačiau XIX a. antroje pusėje pagrindiniai vestuvinių apeigų žinovai buvo vyrai, buvo netgi vyrų raudotojų* (išryškinta mūsų) (119; 185). Tai, kas buvo pasakyta apie vyriškąją liniją vestuvėse, bei ši T. Bernštamo pastaba leidžia spėti, kad galbūt panašiai kaip nuotaka verkaudavo ir jaunas. Juk žinoma, kad atsisveikinimo vakare jaunajam pindavo vainiką taip pat, kaip ir nuotakai (42; 166).

Mūsų dienomis visas vestuvinių pulkas vestuves praleidžia kartu. Anksčiau jaunoji surinkdavo savo seselių (pamergių) ir brolelių (pajaunių) pulką, o jaunas – savąjį. Kol vykdavo vestuvės nuotakos pusėje, jaunoji būdavo su savo pulku, tačiau išvykstant į svetimą šalį (jaunojo pusę) nė viena pamergė nevažiuodavo. Iš tikrųjų, argi galėjo jos kartu važiuoti, jeigu *seselių pulkas* (pamergės) būtent ir išreiškia tą negrižtamai paliekama seserystę, tas jaunas nerūpestingas dienas, kurioms amžinai apmarstama. Todėl vestuvės, tikriausiai – pirmoji jų dalis, yra liūdnos, kupinos ašarų.

Nuotaką išveždavo jaunojo pabroliai – vedžiai. Ją lydėdavo tik brolis, o jo nesant – pabrolis iš nuotakos pulko. Nevažiuodavo net tėvai. Tik praėjus kelioms valandoms po nuotakos išvežimo, išvykdavo jaunosios pusės pabroliai, vadinamieji pasekėjai. Jaunojo pusėje vestuvių apeigos tęsdavosi jau be nuotakos seserystės draugių – *seselių pulko*.

---

* Tai keturios šiaurės ir šiaurės rytų Rusijos gubernijos (Archangelsko, Vologdos, Permės ir Viatkos), kurių vestuvių apeigų išskirtinumą palyginti su likusiu slavų pasauliu dar XIX a. pastebėjo N. Sumcovas (158; 57–58)

Jaunojo pabroliai – *vedžiai* (taip jie būdavo vadinami todėl, kad išveždavo – *vedliavo* nuotaką) ir nuotakos pusės pabroliai – *pasekėjai* skirdavosi ir išoriniais ženklais. Pasekėjams rūtų šakelė būdavo segama prie kepurės, o vedliams – prie švarko atlapo. Vėlesnis pasekėjų išvykimas yra lyg nuotaką išvežusių vedlių vijimasis, kuris vaizdžiai apdainuotas dainose. Ši įprastinė apeiga neretai vestuvių tyrinėtojams žadina mintį, kad kadaise nuotakos būdavo grobiamos, o šis paprotys yra *vogtinių vestuvių* liekana. Pasekėjai iš tiesų vydavosi nuotaką, bet ne todėl, kad ji buvo pavogta.

Sunku skirtis su jaunyste iš tikrųjų, negrižtamai prarasti *laisvają buitelę*. Todėl nuotaka ne tik atsisveikindavo ir verkdavo, bet ir priešindavosi. Kai jungtuvių rytą piršlys, suradęs nuotaką po marška, vesdavo ją užstalėn, jaunoji *nesiduoda, išneria savo ranką iš jo per jėgą* (9; 215). Atėjus laikui važiuoti į svetimą šalį jaunoji kur nors pasislėpdavo. Slėpdavosi taip, kad *sunkiau ją galėtų rasti* (9; 239). Priešinimasis, kaip ir verkimas, buvo apeiga ir todėl priešindavosi visais atvejais, net ir už mylimo eidamos. Ypač ryškus rusų nuotakos pasipriešinimas. *Merginos sugriebia, ji nesiduoda, plėšia ir meta skarutę, kyla šurmulys. Nuo suolo nuotaka puldavo tiesiai ant grindų, kruvinai prasimušdama kelius ir, apkabinusi tėvui kojas, šaukdavo 'neatiduokit!'* (122; 94).

Nuotakai ir jos giminėms vis dar sunku susitaikyti su mintimi, kad atsisveikinama ir išvažiuojama visam laikui. Nuotakos jaunų dienų draugai, jos broliai ir seserys vis dar nenori jos paleisti, viliasi ją susigražinti. Ir motulė, išleidusi dukrą, nerimsta, kelia sūnaitėlius ir ragina seselės ieškoti:

Treji gaidžiai

Negiedojo,

Kai močiutė kėlė,

Atsikėlus

Uliavojo,

Svirno durys

Atdarytos, –

Jau seselės nėra.

Pabalnokit

Šešis žirgus,

<i>Sūnelius kilnojo:</i>	<i>Visus šešis širmus,</i>
<i>– Kelkit, kelkit,</i>	<i>O jūs jokit,</i>
<i>Sūnytėliai,</i>	<i>Jūs keliaukit</i>
<i>Balnokit žirgelius;</i>	<i>Seselės ieškoti (JSD, 212).</i>

Vydamiės vedlius, broliai mato: kur sesutės nuvažiuota, ten rūtelės barstyta, jaunimėlio šokta, žirgeliai ganyti, seselė šokdinta, vainikas kabintas, kasnikai vėdinti. Prijoję uošvės dvarą, rado ir seselę už stalelio besėdinčią ir graudžiai beverkiančią.

*– Cit, neverk,
Seserėle,
Mes tave vaduosim,*

– ramina ją pasekėjai, tačiau nuotaka atsako:

<i>– Jau ne čėsas,</i>	<i>O jau dabar,</i>
<i>Brolužėliai,</i>	<i>Brolužėliai,</i>
<i>Mane atvaduoti:</i>	<i>Po juodu gobtūru,</i>
<i>Buvo atjot,</i>	<i>Po juoduoju</i>
<i>Brolužėliai,</i>	<i>Gobtūrėliu,</i>
<i>Vakar vakarėlį,</i>	<i>Po dymos ryšeliu (JSD, 212).</i>

Išvedliuotos (išvežtos) nuotakos vijimasis yra lyg jau apmirusių, nuslopintų jausmų aidas. Jie vėl sukyla, bet tik tam, kad dar kartą įsitikintų, jog negalima seselės gražinti. Šitą žinią pasekėjai parneša nuotakos pusėn vestuviniukams. Grįžtantiems pasekėjams jaunamartė įduoda parvežti dovanų (74; 124).

Šioje dainoje apdainuojami įvykiai įtaigiai vaizduoja nuotakos tapimą kitu žmogumi arba perėjimą per nulinį virsmo tašką, iš kur nebegrįžtama. Slavų vestuvėse, pasak V. Ereminos, *gimimas naujo žmogaus (ištekėjusios moters), įgavo specialią apeiginę išraišką, pavadintą 'jaunosios ieškojimas', kurios ieškodavo sekančią (kartais antrą ar trečią) dieną po vestuvių. Slavų jaunosios apeiginiame ieškojime dalyvavo visa jaunosios giminė (132; 93).* Pažymėtina, kad yra aprašyta ir dar seniau išnykusi numirėlio ieškojimo apeiga, ku-

rią atlikdavo prieš vaišes po laidotuvių. Apeidavo visas patalpas sakydami: *buvo ir nėra, buvo ir nėra* (132; 94).

Jaunosios pusėje likę tolimesnieji svečiai nesiskirstydavo, o artimesnieji kitą dieną vakarop susirinkdavo laukti sugrižtančių passekėjų ir jų nešamos žinios. Sugrižusieji *parodo likusiems vestuvininkams marčios, kad ir menkas, dovanas* (74; 124). Dzūkijoje dar ilgai pokyliaudavo, dainuodami dainas, *vaizduojančias jaunosios svetimam krašte, tarp svetimųjų, likimą, josios ilgesį tėvo, motinėls ir laisvųjų dienelių* (50; 93).

Išleidus nuotaką, motina su pamergėmis lėtu šokiu eidamos ratelį dainuodavo:

*Užteka saulužė, daulėliu lėliu,
Aplink dangųžį, daulėliu.
– Apeiki, sauluže, daulėliu lėliu,
Aplink oružį, daulėliu.
Paskaityk, sauluže, daulėliu lėliu,
Ar visos žvaigždutės, daulėliu.
– Jau skaitau neskaitau, daulėliu lėliu,
Jau vienos ir nėra, daulėliu.
Šviesiausios žvaigždutės, daulėliu lėliu,
Kur anksti užtekėjo, daulėliu.
Kur anksti užtekėjo, daulėliu lėliu,
Ir vėlai nusileido, daulėliu.
Užteka saulužė, daulėliu lėliu,
Aplinkui dangųžį, daulėliu.
– Apeiki, motušė, daulėliu lėliu,
Aplinkui dvaružį, daulėliu.
Paskaityk, motušė, daulėliu lėliu,
Ar visos dukružės, daulėliu.
– Jau skaitau neskaitau, daulėliu lėliu,
Jau vienos ir nėra, daulėliu.
Vyriausios dukružės, daulėliu lėliu,
Kur anksti atsikėlė, daulėliu,*

*Kur anksti atsikėlė, daulėliu lėliu,
Ir vėlai atsigulė, daulėliu (JSD, 637).*

Šioje apeiginėje dainoje sukaupta visą pirmąją vestuvių dalį persmelkianti liūdna nuotaika ir įvykiai. Nors lietuvių vestuvės būdavo liūdnos ir jose buvo verkiama, tačiau tai, kad nuotaka negrižtamai palieka jaunas, nerūpestingas dienas – seserystę nepaverčia jų nepakeliamu skausmu (tragizmu). Moteriškojo prado persvara baltų kultūroje leidžia lietuviškajai savimonei suvokti būti kaip susietą visumą ir pakilti virš atskiro skausmingo įvykio, aprėpiant visą žmogaus gyvenimo prieštarumą. Atskirai paimtas žmogaus gyvenimo įvykis (šiuo atveju – atsisveikinimas su jaunyste ir su tėvų namais) yra skaudus, bet jis išgyvenamas jaučiant visumą, suvokiant visus gyvenimo įvykius kaip vientisą, lemties skirtą gyvenimo kelią. Kelią, kuriuo tu gali eiti prieš Kūrėjo valią – priešindamasis būties dėsningumams, arba – jiems paklusdamas – darniai įsijungti į Amžinosios Kūrybos vyksmą.

VESTUVĖS IR RŪTŲ VAINIKAS

RŪTA IR LIETUVIŠKUMAS

Gilinantis į lietuviškumo esmę, lietuvišką savimone, dorinę baltų kultūrą, anksčiau ar vėliau išryškėja rūtos įvaizdis kaip tautos gyvastingumo šaknis ir versmė, iš kurios mūsų protėviai amžiais sėmėsi gyvojo vandens. Nepaprasta pagarba rūtai, jos išskirtinė vieta mūsų tautosakoje daug ką pasako. Rūta vienaip ar kitaip minima kas trečioje liaudies dainoje (87; 241). Dar XX a. pirmoje pusėje rūtomis darželyje būdavo skiriama garbingiausia vieta – *rūtų viena lovelė būdavusi pačiame darželio viduryje* (85; 306). Mergelės, eidamos į bažnyčią, būtinai nešdavosi gėlių puokštę, kurioje *pagrindinė gėlė, ypač iš kvietko pakraščiu, būdavusi rūta* (85; 307).

Ką lietuviškai savimonei reiškia rūta? Kur slypi gležno rūtos lapelio nemarumas?

*O nemari tavo žalių šakelių, rūta,
Gležnuos lapelius slypinti galia...
Dėl to sesutės pasirinko tavo žalį
Pasidabint kasas, pagražinti darželį,
Kad tu gyvybės ženklas – kas bebūtų,
Ar šalnų kanda, sniegas dengia – vis žalia!* (J. Aistis)

Mūsų protėviai visa esybe juto amžinai žalios rūtos ir lietuviškumo tapatumą, todėl ją gerbė ir mylėjo. Mes to jau nebejauciame. Šiuolaikiniam žmogui jau reikia aiškintis šio *gyvybės ženklo* slėpinį arba rūtos įvaizdžio prasmę.

Bene ryškiausiai rūtos įvaizdis atsiskleidžia liaudies dainose ir vestuvių papročiuose. Nors kaimyninių tautų vestuviniai papročiai daug kuo panašūs, tačiau rūtos ir rūtų vainikas yra tik lietuvių vestuvėms būdingas bruožas, labai ryškiai atspindintis lietuvišką savimone ir tuo pačiu jos skirtingumą ne tik nuo kaimynų slavų, bet ir nuo artimiausių mūsų brolių latvių.

Latvių ir lietuvių tautosakos rinkėjas ir tyrinėtojas prof. E. Volteris pastebėjo, kad *rūta, lietuvių tautosakoje užimanti tokią reikšmingą vietą, nesutinkama latvių ir apskritai į šiaurę nuo Dauguvos gyvenusių tautų poezijoje* (123; 151). Nors vainiko iš rūtų mūsų kaimynai nepindavo, tačiau ir jų vestuvėse vainikas – būtina jaunųjų aprangos dalis*. Tuoktuvėms pravoslavų cerkvėje būtinai reikėjo trijų dalykų – patiesalo, ant kurio priimdami santuokos sakramentą stovėdavo jaunieji, sutuoktuvinių žiedų ir vainikų (145; 197). Tačiau XIX a. rusų (ypač šiaurinėse gub.) vainikai jau pinami iš žievės, pušies balanės, skardos ar žalvario (145; 199). Pietų Rusijos gubernijose pindavo medžiaginius vainikus, kuriuos puošdavo dirbtinėmis ir gyvomis gėlėmis (145; 52). Į pietryčius ir pietus nuo Lietuvos, Baltarusijoje ir šiaurės Ukrainoje, kur nuo seno gyventa baltų, vainikai nors ir puošiami gėlėmis ir dirbtiniais papuošalais, tačiau jų pagrindas yra amžinai žaliuojantis augalas. Dažniausiai minimas *барвинок* ‘žiemė’ (145; 52), o Polesės pelkių kaimuose, kur kaip substratas ilgiausiai išsilaikė senieji baltų papročiai, vainiką pindavo iš žaliųjų rūtų (152; 268) ir apdainuodavo jas savo dainose:

*Ой чуты, чуты в зелёны руты,
Плакало Манічка, выночки вьючи:
– Ой рутка моя, рутка зылёна,
Вже мыні с тыбе вынкыв не выты,
Вынкыв ны выты в ўіх ны ходыты,
Вже мыні в батынька довго ны буты* (152; 269).
– *Oi čiūta, čiūta žalioji rūta,
Verkė mergelė vainikėlį pindama:
– Oi rūta mano, žalioji rūtele,
Jau tavęs neskinsiu, vainikėlio nepinsiu,*

---

* Plg. slaviškus vainiko ir tuoktūvių pavadinimus: *венок* ‘vainikas’ ir *венчание* ‘sutuoktūvių apeigos cerkvėje’.

*Vainikėlio nepinsiu ir jo nenešiosiu,
Jau man pas tėvelį ilgai nebūti.*

Tuo tarpu Latvijoje ar Rusijoje, kur vainikas jau “negyvas”, dainuojama apie *aukso vainikėlį*. Lietuviškų vestuvių vainikas būtinai iš rūtų. Kai kuriose Lietuvos vietovėse jau paminimas ir kitokių žolynų vainikas, bet tik neigiama prasme: *Jei nuotaka eina į vestuves su mirtų vainiku, o ne su rūtų, tai sako, kad bus nelaiminga moterystė. Lietuvaitė turi mylėti ir dėvėti rūtų vainiką, o ne mirtų, nes mirtos ženklina puikybę, o rūtos – nekaltybę* (91; 38).

Rūtos, rūtų vainikėlio įvaizdis nėra vienaprasmis, kaip ir visa su žmogumi susijusi simbolika. Ji, kaip ir žmogus, daugiasluoksnė, turinti gelminį matmenį, t. y. atspindi visas žmogaus raiškos plotmes: kūniškąją, kultūrinę bei dvasinę.

RŪTŲ VAINIKAS IR KŪNO BRANDA

Dažnai apie rūtų vainikėlio prasmę mes sprendžiame pagal visuomenėje plačiai paplitusius stereotipus. Akivaizdu, kad toks vertinimas atspindi šių dienų sąmonės lygį ir mąstymo būdą. Bet ar tai gali būti teisinga ilgus šimtmečius gyvavusių, pagimdžiusių nuostabias mūsų liaudies dainas tradicijų atžvilgiu? Bandydami atskleisti subtilų rūtų vainikėlio įvaizdį, turime būti nešališki ir atmesti šiuolaikinio mąstymo peršamas nuomones, įsijausti į daina perteikiamą jausmą bei daugiau pasitikėti pačia daina, kalba, papročiais.

Nagrinėdamas lietuvių liaudies dainų poetiką, rūtų vainikėlio simboliką yra aptaręs B. Sruoga, darydamas išvadą, jog *vainikas, vainikėlis – nekaltybės simbolis* (89; 211). Šios pernellyg siauros išvados jis laikėsi net susidūręs su akivaizdžiu neologiskumu, kurį ir sukėlė vienaprasmiškai suprastas vainikėlio įvaizdis. Minėtoje studijoje B. Sruoga pateikia T. Brazio harmonizuotos dainos “Vai tu, diemed diemedėli” ištrauką:

– *Tu palikai vainikėlį*

Už baltų skobnelių.

– *Jau negrįšiu, motinėl,*

Pas tave atgaliau,

Aš palikau vainikėlį

Jaunesnei seselei (89; 213).

*Kaip galima palikti vainikėlį jaunesnei seselei, – nesu-
pranta B. Sruoga, – jei jis – nekaltybės simbolis? Apkaltina-
mi dainos kūrėjai: Tik mergiškas samprotavimas gali taip nu-
šnekėti: kokių gi būdų ji savo vainikėlį galėjo seseriai pa-
likti? Aiškūs dalykas: T. Brazys harmonizavo kaip gryną
pinigą suterliotą dainą (89; 213).*

Dainų, kur kalbama apie vainikėlio gražinimą, yra ir dau-
giau (žr. JSD; 901, ŽT; 164, TD III; 471). Mažojoje Lietuvoje
išlikę dainų, turinčių abi – bernelio ir mergelės – linijas, kuriose
apdainuojamas vainikėlio gražinimas. Pasirodo, kad ne tik mer-
gelė perduoda vainikėlį, bet ir bernelis palieka pentinėlius jau-
nesniajam broleliui:

*Grįžte nebsugrįšiu,
Slaugyt nebslaugysiu,
Parsiuntysiu pentinėlius
Mažiausiam broleliui.
Nešiok, brolutėli,
Mano pentinėlius,
O aš, jaunas bernelis,
Į vargus įpuoliau.*

*Grįžte nebsugrįšiu,
Slaugyt nebslaugysiu,
Parsiuntysiu vainikėlį
Mažiausiai seselei.
Nešiok, sesužėle,
Mano vainikėlį,
O aš, jaunoji mergelė,
Į vargus įpuoliau (TDVII; 18).*

Pentinėliai, žirgelis, kepurėlė, kaip ir seselės vainikėlis, yra
brolelio pagarsinimo (pakėlimo) į martus ar seselės – į mar-
čias, t. y. brandynų arba iniciacijos išoriniai ženklai, kuriuos jis,
kaip ir seselė vainikėlį, liūdėdamas palieka – perduoda jaunes-
niajam broliui.

Šiose dainose atsispindi aukščiau aprašytos martavimo tai-
syklės ir brandynų (iniciacijos) apeigos, kurios vykdavo vestu-

vių metu pagarsinant į martus ar marčias jaunojo jaunesnįjį brolelį ir nuotakos jaunesniąją sesele. Šiose apeigose vainikėlių perduodavo tikraja šio žodžio prasme.

B. Buračas taip aprašo šią apeigą. *Jaunąją užgaubus nuometu, didysis pamergys, išpirkęs jaunosios vainiką iš mitulio (vyriausiojo pajaunio, – mūsų past.), atiduoda jį jaunosios jaunesnei seselei, uždėdamas tą vainiką jai ant galvos. (...) Jaunosios pajauniai – vedžiai pasodina apvainikuotą jaunosios seserį vidury gryčios kėdėn ar suolelin. Ji aprėdyta apeiginiais drabužiais, kaip ir jaunoji prieš gaubimą, su kalpoku ir su jaunosios rūtų vainiku ant galvos. Tuo metu aplink vainikuojamąją stovintieji šviečia pušinėmis balanomis ar lajinėmis žvakutėmis. Pajauniai – vedžiai, paėmę kėdę su sėdinčia joje mergaite, kelia ją aukštyl lig lubų šaukdami: ‘karūnavojam ant vienu metų!’ Jei mergaitė labai jauna, tai šaukia daugiau metų. Vadinasi, linki jai per tiek metų ištekėti (9; 247).*

Dzūkų vestuvėse pati nuotaka, atsiseikindama su rūtų darželiu, perduoda rūtų vainikėlių jaunesniajai seseriai, palydėdama tokiais žodžiais: “Dovanosiu jai vainikėlį nuo savo glodnios galvelės, kad ji skaisti nešiotų, kad ji skaisti dėvėtų dieną vakarėlį, kad žaliai rūtelei nuvysti neleistų, kad mano gailias ašarėles parinktų, jomis žalią rūtelę palietų!” – Čia sodelin įeina nuotakos sesuo, jei yra jaunesnė, ir priima iš jaunosios vainiką (50; 41).

Ši apeiga apdainuojama ir Pakuonio apyl. mergvakario dainoje:

<i>Auki, rūtele žalia,</i>	<i>Aš paliksiu rūtelę,</i>
<i>Rūtele kvepiančioji,</i>	<i>Aš paliksiu žaliąją,</i>
<i>Aš ištekėsiu, nebelūkėsiu</i>	<i>O aš paliksiu žalią rūtelę</i>
<i>Tave žalią palikti.</i>	<i>Jauniausiai seserėlei.</i>

Sesute jauniausioji,

Sesute mylimoji,

Mokėki sėti ir apravėti

Mano žalią rūtelę (5; 132).

Pasirodo, jog vainiką galima perduoti ir jaunesniajam broliui. *Kuri jaunoji neturi seserų, tai vieton sesers karūnavojamas jaunosios brolis, jaunesnis už vedusius brolius* (9; 247).

Atsisveikindama su seserimi nuotaka išsako žodžiais tai, kas buvo atlikta apeigomis: *Sasutyta, mano jaunolala, palieku tau darželį ir rūtų vainikėlį. Saugok mano rūtų darželį, gražiai užlaikyk rūtų vainikėlį* (9; 257).

Šiose pagarsinimo į marčias ar martus apeigose į pirmą vietą rūtų vainikėlio simbolikoje iškyla biologinė – buitinė žmogaus gyvenimo plotmė – vainikėlis čia pirmiausia išreiškia seselės ir brolelio **kūniškąją brandą**, t. y. jų tinkamumą tekėti ar vesti.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad rūtų vainikėlio simbolika nedaloma kaip ir žmogus. Iškilus į pirmą vietą vienai iš įvaizdžio prasmų, kitos (šiuo atveju – aukštesniosios) prasmės išlieka paslėptos. Tai patvirtina ir minėtieji nuotakos žodžiai perduodant vainikėlį: *skaisti nešiotų, kad ji skaisti dėvėtų* (50; 41).

VAINIKAS IR JAUNOS NERŪPESTINGOS DIENOS

Kita, pagal svarbą jau aukštesnė žmogaus reiškimosi plotmė – kultūrinė. Jai iškilus į pirmą vietą, vainikėlio simbolikoje ima vyrauti jaunų nerūpestingų dienų – seserystės prasmė. Šis vainikėlio įvaizdis, kaip ir bendruomeninė – kultūrinė žmogaus raiška, dažniausiai sutinkamas vestuvių apeigose ir dainose:

Verk, sesele, iš tikros širdelės,

Pagailėjo žaliųjų rūtelių,

Pagailėjo žaliųjų rūtelių,

Pagailėjo jaunųjų dienelių (JSD; 478).

Piršlys prie jos prieidamas,

Nepabūsi po rūtelėmis,

Jai širdelę drąsindamas:

Reiks tau permaintyti dieneles,

– Nesigailėk rūtelių

Reiks tau permaintyti dieneles,

Nei jaunųjų dienelių:

Reiks padėti rūteles.

(JSD; 378).

Piršlybose, jeigu abi pusės sutardavo, mergelė įduodavo berneliui į skepetą įvyniotą rūtų puokštę, idant parvežtų būsimai anytai. Tai būdavo ženklas, kad mergelė ketina tekėti. Jeigu vėliau žvalgytuvėse piršlybos iširdavo, *tada jaunikis gražindavo skarelę su rūtomis sakydamas: 'Aš gražinu tavo dovaną ir jaunąs dienas'* (88; 571).

Pavyzdžiai akivaizdžiai rodo, kad rūtelės, rūtų vainikėlis yra ir jaunų nerūpestingų dienų – seserystės įvaizdis. Su tuo sutinka ir “Lietuvių tautosakos apybraižos” autoriai tvirtindami, kad *rūtų vainikėlis, rūtelės yra jaunų dienų simbolis* (61; 178), tačiau ir šios apybraižos autoriai, panašiai kaip B. Sruoga, rūtų vainikėlio įvaizdį supranta vienaprasmiškai.

Piršlybų dainose dažnai minimas žirgo pririšimas prie rūtų darželio, tvorelės išlaužimas ir žalios rūtelės išmindžiojimas. Su kuo tai sietina? Pasigilinkime į piršlybų papročius. *Piršliai prisirišdavo arklius prie rūtų darželio arba klėties pastogės, tuo duodami ženklą apie atvykimo tikslą* (88; 570). Piršliai rišo arklius prie rūtų darželio! Piršlyboms pasisekus, prarandamos rūtelės – jaunos dienos, tai vaizdžiai ir nusako rūtų darželio išmindžiojimas. Rūtelę mindo ne tik piršliuos atvykusio bernelio žirgas, bet ir ištekanti mergelė. Vestuvių išvakarėse nuotaka, eidama atsisveikinti su rūtų darželiu, raudodavo:

*Pareinu jauna par tėvelio darželį,
Par motulės aukštų klėtelių,
Raselės nekrėsdama, žolelės nenumindama,
Ciktai pakrėsdama gailias ašarėlas,
O cik pamindama žaliųjų rūtelį...* (37; 180)

Svarbu pažymėti, kad piršlybose ne tik mergelė praranda jaunas dieneles – rūteles, bet kartu ir bernelis praranda jaunas dieneles – bėrą žirgą:

*Oi sūnyti, tu jaunasis,
Kad nujosi prie mergelės,
Nedaryk falšėlę,*

*Neverk vartus iki galo,
Neduok žirgui visą valią,
Nemindyk rūtėlės!
Išvilks tavo pilkus švarkus,
Atims tavo bėrą žirgą*

– *Bus tau iškadėlė* (TD VII; 36).

Šiuo atveju bernelio žirgelis, kepurėlė ar pentinėliai, kaip ir mergelės vainikėlis, rūtėlės, taip pat reiškia seserystę. **Ne tik bernelis nuima mergelei vainikėlį – jaunas dienas, bet ir mergelė, užkliuvus pentinėliams, nuima jaunas dienas – kepurėlę.** Piršlybų dainoje dainuojama:

<i>Ei užklius, užklius</i>	<i>Už naujųjų staklelių,</i>
<i>Tavo pentinėliai</i>	<i>Už plonų drobelių,</i>
– <i>Už naujųjų staklužėlių,</i>	<i>Nuimsiu kepuružėlę,</i>
<i>Už naujųjų staklužių,</i>	<i>Nuimsiu kepuružę</i> (JSD; 49).

Berniokui kepurė – tas pat, kas ir mergiotei vainikas, – pastebi ir B. Sruoga (89; 217). Ypač tai ryšku dainose, išlaikiusiose abi – bernelio ir mergelės – linijas. Tiek bernelis, nulaužęs rūtų šakelę, praranda juodbėrėlį, tiek ir mergelė, nutvėrusi už kamanėlių, praranda vainikėlį – jaunas dieneles. Nors dar yra žirgelių tėvo stainelėje ir rūtelių darželyje, bet nebėra valužės:

<i>Nelaužk, berneli,</i>	– <i>Netverk mergele,</i>
<i>Rūtų šakelę –</i>	<i>Už kamanėlių</i>
<i>Nustoksi juodbėrėlį,</i>	<i>Nustoksi vainikėlį,</i>
– <i>Kad ir nustoksiu,</i>	– <i>Kad ir nustoksiu,</i>
<i>Ir kitą gausiu,</i>	<i>Ir kitą gausiu,</i>
<i>Dar yra tėvo strėjelėj.</i>	<i>Dar yra darže rūtelių.</i>
– <i>Oi, kad ir būtų</i>	– <i>Oi, kad ir būtų</i>
<i>Tėvo strėjelėj,</i>	<i>Darže rūtelių,</i>
<i>Valužės nebturėsi.</i>	<i>Valužės nebturėsi</i>

(TD VII; 45, plg. dar ŽT; 24).

Labai dažnai lalavimo ir piršlybų dainose minimas *šiaurus vėjas*, nupučiantis mergelei vainikėlį. Gyvą ir daugiasluoksnę vainiko simboliką suvedęs į sustingusį vienprasmiškumą, B.

Sruoga nesupranta ir šio įvaizdžio. Ir vėl jis kaltina dainos kūrėjus. *Vadinasi, vainikas, kaip simbolis, nustoja savo prasmės, liaudies dainininkams darosi nebereikalingas. Apie jį dainuojama inercijos būdu, nebenusimanant esmės. Todėl ir dainos motyvas apie vainikėlį pasidaro negyva abstrakcija* (89; 216–217). Argi iš tikrųjų taip yra? Pamėginkime suprasti šį gyvą, poetišką dainos kūrėjų įvaizdį.

Margam tėvo dvarely tarp brolelių ir seselių auga mergužėlė. Nerūpestingos, tyros jaunystės metas – seserystė. Ne-lauktai ateina brandos metas – lemiamas, kritinis žmogaus gyvenimo tarpsnis. Laukia virsmas, susijęs su jaunų nerūpestingų dienų praradimu ir perėjimu į naują visuomeninę padėtį – moterystę. Kaip gražiau išreikšti tą nežinią ir nerimą, kylantį gyvenimo kryžkelėje, jei ne šiaurais vėjo gūsiu? Pirmąjį šiaurais vėjo pūstelėjimą mergelė pajunta pagarsinant ją (brandos apeigose) į marčias, todėl lalavimo dainose minimas *šiaurus vėjelis*:

*Vai ir užaugo žalia rūtelė, Vyneli vyno žaliasai,
Tai ji suskynė rūtų vainikėlį, Vyneli vyno žaliasai,
Ir užsidėjo sau ant galvelės, Vyneli vyno žaliasai,
Vai ir papūtė šiaurus vėjelis, Vyneli vyno žaliasai,
Vai ir nupūtė rūtų vainikėlį, Vyneli vyno žaliasai.*

Prie rūtų darželio pririšti piršlių arkliai – tai *šiaurus vėjas*, grasantis žaliajai rūtelei – jaunoms nerūpestingoms dienoms:

*Man besemiant vandenėli,
Ir ištiko šiaurus vėjas, (2 k.)
Ir nupūtė vainikėli. (2 k.)
Į jūrelių gilumėli (JSD; 78).*

Nors šiaurus vėjas – piršliai – nupūtė vainikėlį, tačiau atlėkęs gulbinėlis neša vėjo nupūstą vainiką*, *kur močiutės daug dukrelių*, – nes reikės pagarsinti į marčias jaunesnę nuotakos seserį. Į tą dvarą, kur gulbinėlis atneša vainikėlį,

---

* D. Sauka, panašiai kaip ir B. Sruoga, mato šioje dainoje nenuoseklumą ir prieštarumą. Jo manymu, *anoks ten ir vainikas, kurį vėjas kartą jau nupūtė, – būta kuo puikuotis ir gailėtis!* (87; 247).

Susijoji daug bernelių

Pas tą vieną merguželę (JSD; 78).

Vainikas paprastai nupučiamas į vandenį, o minėtoje dainoje – į *jūrelių gilumėlį*. Tai ne vien gražus įvaizdis, bet apdaijuojamas realus senu papročiu pagrįstas įvykis. Gyvavo paprotys ištraukti tyčiomis upėn įmestą pasidabotos mergelės vainiką. Ir tik ištraukęs iš vandens vainikėlį galėdavo jai pirštis (157; 84).

Bernelių pulko pribuvimas *pas tą vieną merguželę* reiškia, kad piršliai atvyko galutinėms sutartuvėms – sugertuvėms, nes dar XIX a. į piršlybų pabaigtuvių apeigas – sugertuves jaunas atjodavo su palyda (liudininkais) (46; 255). Tai, kad šiaurus vėjas nupūtė vainikėlį, visai nereiškia, jog mergelė jį praranda – prarastos tik jaunos nerūpestingos dienos. Jį ant sparnelių atneša gulbinėlis – vainiko simbolika dar neišsemta ir, kaip matysime vėliau, su juo nesiskiriama net moterystėje.

Nors bernelis į piršlius jodavo savo noru, tačiau tai neturi reikšmės: šiaurus vėjelis – **piršlybos ir jam, kaip ir mergelei, pražudo jaunas dieneles** – nupučia pentinėlius į juodą purvynėlį:

Vėjeliui pučiant,

Šakelėms linkstant,

Nupučia pentinėlius

Į juodą purvynėlį.

Prapuolė mano jaunos dieneles,

Lai prapuol ir pentinėliai (TD VII; 11).

Minėtieji papročiai ir dainos akivaizdžiai rodo, kad dainose dažnai minimi aprašytieji įvaizdžiai, mūsų dabar neretai suprantami kaip mergelės nuskriaudimas, težymi tik vestuvių virsmo pradžią – piršlybas. Žirgo pririšimas prie rūtų darželio, rūtelių išmindžiojimas, rūtų vainikėlio sušėrimas žirgui, vainikėlio nupūtimas iš tiesų **žymi netektį, bet ne mergelės nekaltybės, o jaunų nerūpestingų dienų**. Juo labiau, kad pentinėlių, kepurėlės ar žirgelio praradimas tą patį reiškia ir berneliui.

Iš senesnių (XIX a. vid.) vestuvių raudų matyti, kad ir slavų tautose vainiko praradimas būdavo siejamas tik su jungtuvėmis bažnyčioje ir jaunų dienų netektimi. Grįžusi iš bažnyčios po jungtvių nuotaka raudodavo: *Потеряла свой золотой веночек и русую косушку и свою волюшку* ‘Praradau savąjį aukso vainikėlį, rusvąją kaselę ir savo laisvasias dieneles’ (155; 171).

Dainose dar minimas vainikėlio prauliojimas karčiamėlėj. Tai seno, giliai prasmingo papročio liekanos. Paprotys buvo ypač paplitęs Dzūkijoje, kur bernelis, prieš pradėdamas piršlybas, užgerdavo mergelę karčiamoje. *Nusistatęs dėl vienos kurios, turi reikalo anksčiau, nei imti jai pirštis, ją užgerti. (...) Užgeria paprastai šventadieniais, susekęs bažnytkaime ar miestely pasirinktą mergaitę, kviečia ją vieną ar su drauge smuklėn ir vaišina (...). Užgėręs mergą, ten pat tariasi dėl piršlių atsiuntimo* (50; 17–18).

Iš senesnių žmonių žinome, kad lietuviai, sudarydami koki nors sandėrį, visada užgerdavo. Šiandien mes tik “laistome” ar “geriame magaryčias”. Tai yra tos pačios, kadaise gilią sakralinę prasmę turėjusios apeigos likutis, virtęs prietaru. Tačiau dar prieš gerą šimtmetį šios apeigos prasmė buvo gyva žmonių sąmonėje. L. Jucevičius, aprašydamas baigiamąją piršlybų dalį – sugertuves, pastebi, kad *alaus* sugėrimas yra kaip sutarties patvirtinimas. Užtat tuo atveju, jei katra pusė netesi sutarties, lietuviai sako: Išgėriau su juo indą, bet jis neišlaikė švenčiausios priesaikos* (išryškinta mūsų) (46; 259). Todėl sugertuvėms, kaip minėta, jaunasis atvykdavo su palyda – liudininkais, o nuotakos tėvai savo ruožtu kviesdavosi liudininkais kaimynus. Sukviestieji kaimynai, skirstydami ir dainuodami šūkaliujo: *Jau pragėrėm mergelę, išleisim svetimom šalėlėn* (50; 27). Matome, kad ir *vainikėlio prauliojimas* reišk-

---

* Nors čia minimas alus, tačiau išlikę papročiai (pvz., Dzūkijoje dar išlikęs jaunųjų sutikimas su vandeniu (20; 247)) rodo, jog anksčiau sugertuvėse būdavo užgeriama tyru vandeniu.

kia piršlybų pradžia, arba, kaip šiuo atveju, sėkmingą piršlybų pabaigą, t. y. tų pačių jaunų nerūpestingų dienų praradimą.

Kupiškėnų papročiu vainiko prauliojimas minimas sutinkant grįžtančią nuotaką po jungtvių bažnyčioje. Jaunoji, privažiavusi prie namų*, nelipdama iš vežimo taip rauda: *Negi žinai, motinala, kur šių naktalių važinėjau, kur rūtų vainikėlių ir jaunasis dėnalas prauliojau..?* (9; 229). Kai nuotakos pasitikti išeina tėvas su motina, vestuvininkai taip dainuoja:

*Motūta išeidama, – Ar su visu, dukrala,
Vartelius atkeldama, Ar su visu pagrižai?
Klausia mielų dukralį: Ne su visu, motūta.*

Ne su visu, senuta,

Prauliojau vainikėlių

Par šį mielų vakarėlių (9; 230).

RŪTOS IR SKAISTA

Prieš važiuojant į bažnyčią jaunieji pasikeisdavo rūtų vainikais. Šioje apeigoje būdavo sakoma vainiko padavimo oracija. Viena iš A. Juškos užrašytų vainiko padavimo oracijų prasideda kiek netikėtais žodžiais: *Liaukitės kalbėti, griežti, šokti, nutilkite nors Marijos minutėlę* (išryškinta mūsų), *klausykitės mano bylos* (45; 325).

Marijos minutėlė (adynėlė) minima ir kitų tautosakos rinkėjų užrašytose oracijose (žr. 79; 172, 175 ir 24; 222). Kupiškėnai, vedant nuotaką už stalo vainiko padavimo apeigai, giedodavo giesmę “Marija, būk pagarbinta” (9; 216). Atvykusi į bažnyčią su savo pulkeliu dzūkų nuotaka klaupdavosi prieš švč. Mergelės altorių, o jaunasis nuo čia ją vesdavosi jungtuvėms prie didžiojo altoriaus (102; 213).

Matyt, tie paprastai, tačiau šviesūs Lietuvos kaimo žmonės

---

* Jaunasis ir jaunoji iš bažnyčios po jungtvių grįždavo atskirai į savo namus.

regėjo ar bent nujautė tai, ko mes jau nebematome, nejaučiame – šią valandėlę skaisti nuotaka labiausiai panaši į Mariją*. Šioje apeigoje į pirmą vietą iškyla dvasinė žmogaus raiškos plotmė, o vainikėlio simbolikoje visu garsumu suskamba **skaistos** motyvas.

Kad teisingai būtume suprasti, aptarsime skaistos ir nekaltybės sąvokas. Nekaltybės sąvoka nevertotina kaip skolinys iš svetimos mums išorinės (formalios) kultūros. Jos nevartojo ir mūsų protėviai. Didžiajame lietuvių kalbos žodyne nepateikta nė vieno sakinio iš gyvosios kalbos *nekaltybei* iliustruoti. Nėbuvo ji vartojama ir vestuvių oracijose. Keturiuose A. Juškos užrašytose vainiko padavimo oracijose nuotaka nė karto nepavadinta *nekalta*, užtat net dvylika kartų ji ar rūtų vainikas pagerbti žodžiu *skaistus*.

Be žodžio *skaistus*, tautosakoje dažnai vartojamas žodis *tyras* (*šaltas šaltinėlis, tyras vandenėlis*), kuris dar reiškia ir tyrlaukį, neliestą pirmapradę gamtą. Taigi *tyruma, tyra* reikštų pirmapradę, natūralią skaistą seserystėje. Panašią prasmę turi ir rusų k. žodis *девственный*, kuris reiškia ir ‘skaistus’, ir ‘neliestas’: *девственный лес* ‘nepaliestas, pirmykštis miškas’. Savaiame suprantama, kad pereinant iš seserystės į moterystę pažeidžiama prigimtinė skaista – tyra. Tyros praradimas mūsų tautosakoje perteikiamas bene poetiškiausia metafora. Jeigu jaunų nerūpestingų dienų praradimą vaizduoja vėjo nupūstas vainikėlis, tai tyros netekimas nusakomas kaip rūtų vainikėlio gaimumos – rasos nukrėtimas: *Pučia vėjelis iš visų pusių, krečia rasytėlę nuo rūtytėlių; Krenta raselė nuo rūtytėlių; Pūtė vėjelis iš vakarėlių, krėtė raselę nuo rūtaitėlių* (LKŽ). Tolesnis skaistos išlaikymas jau yra susijęs su tautos kultūra ir žmogaus dorine sąmone. **Skaista, kaip sukultūrintoji tyra, yra nauja būseną, pasiekta dvasinėmis žmogaus pastangomis, besiremianti į doros kultūrą.** Ją galima pavadinti

---

* Kartu tai yra pavyzdys (toli gražu ne vienintelis) krikščionybės ir lietuviybės esmių suaugimo.

antrąja tyra, antrąja nekaltybe (O. Milašius) arba sąmoninga tyra. Tyros santykis su skaista toks, koks prigimties (natūros) su kultūra.

Vainiko padavimo oracijose yra aukštos doros pamokymų, patvirtinančių rūtų vainikėlio skaistos prasmę. *Mes atnešame (...) šitą gražų rūtų vainikėlį, kurį davinėsim iš rankų į rankas su slaviniu ir palaiminiu (...). Slavina tave, gražioji nuotaka, tas rūtų vainikėlis. Tu gali būti prilyginta žvaigždelei dangaus aukštybėse* (plg. Marijos įvaizdį – Aušros žvaigždė) (...). *Imk iš pavierytų rankų mano, sek ant galvos savo, tegu rodo amžiną vienovę su paskirtu tavo širdžiai berneliu (...). Vainikėlis patol neperstos kvėpėti, pakolei viežlyva gyvensita judu. Ir aš atnešiau tą rūtų vainikėlį (...), idant visiems šviestumėta savo gražiu elgimos, kaip rožės ir lelijos kad šviečia savo gražumu ir skaistumu visame darželyje (...). Mylėkitaus judu ne tiktai prigimta ir kūniška meile, bet reikia mylėtis **šventa ir dvasiška** meile* (45; 361–364).

Senoje, dar S. Stanevičiaus užrašytoje vestuvių dainoje “Ko sėdi, broleli, ko rymai”, kuri dainuojama atsisveikinimo vakarą (per jaunojo išleistuves ir mergvakaryje), pasiekiamą tikrai dramatiška įtampa:

<i>O kur mūsų brolelis sėdėjo,</i>	<i>O kur mūsų seselė sėdėjo,</i>
<i>O kur mūsų jaunasis rymojo,</i>	<i>O kur mūsų jaunoji rymojo,</i>
<i>Ten išaugo žal's diemedėlis,</i>	<i>Ten išdygo balta lelijėlė,</i>
<i>Ašaružių žemužė nekėlė.</i>	<i>Ašaružių žemužė nekėlė</i>

(SDŽ; XVII).

Bet tokia įtampa, – rašo D. Sauka, – yra per daug netikėta ir aštri, minėtos strofos organiškai nepritampa prie stereotipinės kompozicijos, o toliau vėl taip pat nesurandama tinkamo minties tęsinio: priduriama kontaminuota paibaiga, iš tiesų prieštaraujanti visai dainos minčiai – brolelis (lyg niekur nieko!) klausia žirgužėlį, ar jį lydės, mergelė klausia vainikėlį (87; 254).

Dainos kompozicijoje D. Sauka neranda logikos. Kur kalbama apie dorinį – dvasinį vyksmą, protu, samprotavimais pagrįstos logikos nėra ir negali būti. Logika čia paradoksali, pagrįsta **prieštaros sprendimu – perėjimu į naują plotmę, t. y. kokybiniu virsmu**. Ši daina, kurioje atsispindi vestuvių virsmas, yra labai ryškus *sinerginio* vyksmo atspindys. Vestuvės, kaip ir kiekvienas virsmas, yra netiesinis procesas, kuriam būdingi kokybiniai šuoliai. Dvasinių procesų **netiesiškumas** (sinerginis jų pobūdis), žinomas ir teologams*, buvo neatskiriama lietuviškos (virsmo) kultūros dalis.

Gražus šio vestuvėse vykstančio virsmo pavyzdys yra giesmė “Iš verksmo stojos linksmybė”, kurią mūsų protėviai, pažymėdami vykstantį skausmingą virsmą iš vienos kokybės į kitą (iš seserystės į moterystę), giedodavo vestuvinio lūžio metu (9; 245 ir 268). Arba E. Gizevijaus vestuvių aprašo sakiny: *Verksmas pasiliovė, visos raudos baigėsi kaip kirste nukirstos, ir dabar iš visų akių tryško džiaugsmas* (59; 162). Todėl nereikia kaltinti dainos kūrėjų, kad jos pabaiga prieštarauja visai dainos minčiai, bet svarbu pastebėti (ką mes jau sunkiai besuprantame) tai, kas vyksta iš tiesų: **virsminį arba kokybinį šuolį**. Kokybinį šuolį padaro ir rūtų vainikėlis.

Dainos pabaigoje, kaip pastebi D. Sauka, *lyg niekur nieko* (plg. *iš verksmo stojos linksmybė*) bernelis klausia žirgelio, o mergelė – vainikėlio:

– *Žirgužėli, juodbėrėli mano, – Vainikėli, žaliukėli mano, Ar tu eisi su manim drauge? Ar tu eisi su manim drauge?*
(SDŽ; XVII)

Tiek berneliui žirgelis, simbolizuojantis jo taurų skaistumą, tiek mergelei vainikėlis, išreiškiantis jos šventą skaistą, žada lydėti juos ir po vestuvių:

– *Aš papratęs su tavim eiti,
Aš papratęs kelužį keliaut* (SDŽ; XVII, plg. JSD; 486).

---

* Apie netiesinę teologiją žr. kun. Č. Kavaliausko leidinį (58; 20–25).

Ta pati mintis išsakoma ir “Oracijoje brolio, vainikus paduodančio”: *Nuskink jaunam jaunikaičiui tą brangią rūtų šakelę arba aukso žiedą lelijos. Kaip šviesi saulė malonę rodyse, taip ir tu girsies ja iki smerčio savo* (79; 211).

A. Juškos aprašytose veliuniškių vestuvėse svočiai ke-
liant jaunuosius vestuvinkai dainuoja:

– *Kelkis, mergužėle,*

Ilgai miegi,

Mano lelijėle,

Ilgai miegi:

Nėra vainikėlio

Ant galvelės,

Aukso žiedužėlių

Ant rankelės.

– *Traukis, bernužėli,*

Šalbietėli,

Tebėr vainikėlis

Ant galvelės.

Tebėr vainikėlis

Ant galvelės,

Aukso žiedužėliai

Ant rankelės.

– *Kelkis, bernužėli,*

Ilgai miegi,

Mano dobilėli,

Ilgai miegi:

Nėra pentinėlių

Ant kojelių,

Kiaunių kepurėlės

Ant galvelės.

– *Traukis, mergužėle*

Šalbietėle,

Tebėr pentinėliai

Ant kojelių.

Tebėr pentinėliai

Ant kojelių,

Kiaunių kepurėlė

Ant galvelės (45; 337).

Vainikėlis nuimamas, bet ir pasilieka! Vainikėlio simbolika visa tai apima. Vainikėlis atlieka kokybinį šuolį. Tai *netiesišku-
mo* arba *sinergizmo* reiškiny s dorinėje lietuvių kultūroje. Ne-
bėr vainikėlio kaip jaunų nerūpestingų dienų – seserystės įvaiz-
džio, bet jis pasilieka kartu kaip doros kultūros kūrinys – kaip
skaista, amžinas žaliavimas.

Dainų žodžius, kad vainikėlis, kaip skaistos išraiška, pasilie-
ka ir po vestuvių, t. y. moterystėje, patvirtina net paskutiniųjų,
jau XX a. II-e pusėje vykusių etnografinių ekspedicijų užrašai.
Varėnos apyl. į jungtuves vykdavo su rūtų vainiku ant galvos ir
rūtų puokšte rankose, *po jungtuvių puokštę padėdavo ant*

altoriaus, o nuo galvos nusegtą vainikėlį sutuoktinė laikydavo pakabintą ant sienos ar kraitskrynės prieskrynėje (31; 236). Svarbiausioji vainikėlio saugojimo prasmė jau buvo primiršta, bet štai Panevėžio apyl. (apie 1960 m.) dar buvo žinoma, kad *kuri vainikėlį po vestuvių ilgiau išsaugodavo, tai apie tą kaimo žmonės kalbėdavo, kad 'žmogui gerai sekas, vainikėlį taip ilgai išlaikė'. Jei vainikėlis nebesaugomas, tai geriau jį sudeginti (...), nes jis šventas* (31; 236). Vestuvių vainiku gydydavę, ypač vaikus. Pateikėja E. Lankelienė (Varėnos apyl.) dar apie 1957 m. *šutino vaistams savo vestuvinį vainiką, išlaikytą skrynioje 53 metus* (31; 236). Pasvalio raj. gyvenusi E. Pakeliūnienė – Dauparaitė (g. 1893 m.) kraitskrynėje iki mirties saugojo rūtų vainiką ir nuometą; o kaunietė R. Sazanskienė – Kieraitė (g. 1954 m.) savo vestuvinį rūtų vainiką ir rūtas, kuriomis buvo apipintos jaunųjų vestuvių raidės, vien nuojautos vedama saugojo 26 m. – iki savo dukters vestuvių (paskaitų klausytojų pateiktos žinios).

Atidžiau patyrinėję vestuvių papročius ir su rūtų vainikėliu susijusią tautosaką, padarome iš pirmo žvilgsnio lyg ir netikėtą, tačiau nepaneigiamą išvadą – **vainiko nuėmimo apeigos senosiose mūsų vestuvėse nebūdavo**. A. Juškos “Svodbinėje rėdoje” neminima vainiko nuėmimo apeiga, tačiau jis jau bandomas nuimti per gaubtuvų apeigą. Bandomas nuimti, bet neuimamas – nuotaka apgaubiamą kartu su vainiku (45; 367–368). XX a. pr. Biržų, Žagarės, Kupiškio apyl. jau buvo susiformavusi atskira vainiko, kaip **jaunų dienų** simbolio, nuėmimo apeiga, kuri nebuvo siejama su sugultuvėmis (9; 244–246). J. Mickevičiaus “Žemaičių vestuvių” apraše vainiko nuėmimas jau siejamas su sugultuvėmis, tačiau, kaip pažymi J. Mickevičius, seniau vainikus *nusegdavo tik po visų vestuvių apeigų (...), o šventintuosius bažnyčioje savo vainikus susituokusieji labai gerbdavo ir laikydavo dėžutėse iki mirties* (74; 88). Blėstant vainikėlio simbolikos prasmei, vainiko nuėmimo

apeiga rutuliojosi toliau ir Užnemunėje atsirado naujas paprotys – vainiko *deginimas* (19; 37). Nors sudeginimas reiškia ne sunaikinimą, o sakralų veiksmą (plg. lavono, šventų daiktų deginimas), perkeičiant šventenybes ugnimi į kitą substanciją ir taip jas išlaikant, tačiau toks sprendimas yra sekclus. Tokia apeiga, nors ir išsaugodama sakralumą, paneigia vainiką kaip **gaivos, amžino žalumo** įvaizdį. Todėl neretai vainiko deginimas naujoje, desakralizuotoje tautosakoje priartėja prie ironiškos dviprasmybės, lėkšto sąmojaus.

Papročiai, užrašyti Polesėje, atskleidžia kitokią vainiko deginimo prasmę, kuri gerai dera su kitais vestuvių papročiais ir virsmine pasaulėvoka. Laumių savaitės pabaigoje, kuri sutapdavo su vasarovydžiu – gamtos kupa, Polesės gyventojai išvarydavo laumę, kurią vaizduodavo žalumynais ir vainikais papuošta mergina (žr. sk. *Marčios ir laumės, raganos*). Kai kur pagal paprotį sukraudavo laužą ir laumės išvarymo apeigoje dalyvaujančios merginos sudegindavo savo vainikus. Jeigu laumę varydavo į vandenį, tai *vainikus sumesdavo į upę ir dar smėliu apžerdavo* (124; 117). Taigi vainikų deginimas ar kitoks jų naikinimas vaizduoja ir virsmo lūžį, kai suvešėjusi gamtos galia turi virsti vaisių nešančia gyvybe, o marti (laumė), įprasmindama gyvenimą, turi tapti motina. Šia prasme vainiko deginimas yra tolygus laumės (marčios) išvarymui arba *marčios kraujo* gėrimo apeigai (žr. sk. *Marčios marinimas*). Matyt, vainiko deginimas buvo viena iš marčios marinimo apraiškų, kuri, pamiršus jos prasmę ir smunkant dorinei sąmonei, įgijo ironiškos dviprasmybės bruožų.

V. Krėvės – Mickevičiaus aprašytose (XX a. pr.) “Dzūkų vestuvėse” (50) net užuominos nerashime apie vainiko nuėmimą. Vainiko nuėmimo nemini ir I. Čepienė, 1970 m. aprašiusi šiuolaikines dzūkų vestuves (20), o pasak S. Daukanto *ant galų galo jaunajai nusegė vainiką ir, kasas nukirpus, nuometu galvą aprutulo, kuri tačiaus vainiką ant nuometo dė-*

vėjo iki sūnų pagimdanti (25; 82). Nors vainiką pakeisdavo nuometas, tačiau kaip šventenybė vainikas būdavo išsaugomas visą gyvenimą.

Skaista moterystėje yra ir krikščioniškos santuokos idealas. Apie ją kalba popiežius Pijus IX enciklikoje “Casti conubii” – “Skaisti santuoka”. II-o Vatikano Susirinkimo nutarimuose skelbiama, kad sutuoktinių skaistybės laikymasis susijęs su gyvybės pratęsimo atsakomybe (105; 162–163).

Mūsų tautoje, kiek galima spręsti vien iš paminėtų faktų, skaisti santuoka buvo savaimė suprantamas dalykas, o pavieniais atvejais pasitaiko ir dabar. Panevėžio apyl. mirusi 11 vaikų motina prieš mirtį paprašė palaidoti ją su rūtomis, kaip išlaikytos skaistos ženkle (1986 m. paskaitos metu gauta žinia).

Apie tai, kaip vedybiniame gyvenime saugomas rūtų vainikėlis, t. y. skaista, galima numanyti kad ir iš šios sukeltuvių ir nuometavimo dainos:

<i>Ne ugnužėj sudegė</i>	<i>Tas mano vainikėlis</i>
<i>Nei vandeny paskendo,</i>	<i>Aukso kubkoj laikomas,</i>
<i>Nei kelužiu nubėgo,</i>	<i>Aukso kubkoj laikomas,</i>
<i>– Tik bemužėlis nuėmė.</i>	<i>Rincku vynu mirkomas</i>

(JSD; 665).

Vainikėlio saugojimas nebuvo beprasmis. Vainikėlis visą laiką gyvas: žaliuoja, vysta, pelija ar yra atgaivinamas vandeniu (plg. TD VII; 101).

Skaisti meilė **rasoja**, t. y. ji nuolat turi būti žmogaus esmės, jo sielos palaikoma, gaivinama. Skaistos rasa minima ir dainose. Kai ypač stiprus skaistos motyvas, dainuojama apie rūtelių sidabro rasą:

<i>Eisim, seserėlės,</i>	<i>Sidabro krint rasa,</i>
<i>Į rūtų darželį,</i>	<i>Ant žalių rūtelių (33; 259).</i>

Skirtingų lyčių meilė reiškiasi visose žmogaus gyvenimo srityse: kūno, jausmų, minčių ir dvasios. Tačiau skaisčią ją išlaiko tik nepaliaujamai krintanti dvasinės gaivos rasa. Darna tarp vi-

su žmogaus gyvenimo sričių ir vyresniškumo (hierarchijos) laikymasis, kai visoms asmens apraiškoms vadovauja jo esmė – siela, skaistina žmogų. Skaistus žmogus tampa nepriklausančia nuo išorinių įtakų, save kuriančia asmenybe, kurios gyvenime vyrauja dvasinis – kūrybinis pradai. Vis labiau reiškiantis nemirtingajai žmogaus esmei – sielai, peržengiamos laiko ir erdvės ribos. Taip skaista yra būdas tapti asmenybe, kelias į nemirtingumą, o rūtų vainikas, kaip tvirtina ir L. A. Jucevičius, *Lietuvoje yra laikomas nemirtingumo, sielos ir gyvųjų ryšio su mirusiais simbolis* (46; 21).

Belieka pridurti, kad žodis *rūta** reiškia ne tik darželio rūtą. Visų pirma jis priklauso pačių abstrakčiausių žodžių grupei, kaip antai: *darna, dora, taura, skaista, skalsa, stoka, raida, rasa* ir pan., kuriais mūsų protėviai išsakydavo savąją gyvenimo sampratą. Šiandien mes juos pavadintume filosofinėmis kategorijomis. Tai lietuvių kalbos gelmenys. Darželio rūta taip gerai išreiškia *rūtos* esmę, kad net tapo šios sąvokos pakaitalu. E. Šimkūnaitė “Valstiečių laikraštyje” daugelio pasipiktinimui yra teigusi, jog darželio rūta, kuri yra atvežtinė, nėra tikroji rūta, ir kad senieji lietuviai rūta vadindavę meškauogę. Ir, matyt, ji yra savaip teisi, nes, mūsų nuomone, kiekvienas amžinai žaliuojantis augalas gali būti vadinamas rūta kaip sąvokos, kurią mūsų protėviai įvardino žodžiu *rūta*, įprasmintojas. Galima tik nujausti, kad **rūta, panašiai kaip ir skaista, taura, darna, išreiskia būseną.** Tai amžinai gaivaus ir darnaus žmogaus vidinio

---

* Žodį *rūta*, atrodo, galima kildinti iš *rusti* ‘nykti žalumui, ruduoti’ (LKŽ). Tai gali būti netikėta prisiminus, jog rūta – amžino žaliavimo simbolis. Tačiau pagal *nokti – nykti* dėsnį, matyt, būta ir panašaus priešingos prasmės žodžio, t. y. ‘darytis žaliai, žaliuoti’. Deja, į LKŽ tokia prasmė nepateko. Įdomu, kad *rusti (rūdyti)* viena reikšmių yra ‘pasidaryti liūdnam, imti raudoti’: *Sėjau rūtas linksma buvau, kad ravėjau dar linksmesnė. Ir surūdau skindama, griaudžiai verkiau pindama* (LKŽ). Tai dera su rudavimo prasme ir vestuvių liūdesiu.

pasaulio išraiška. Galbūt netgi būdavo sakoma *rutus* žmogus (plg. *skaistus, taurus*).

Amžinai žalia rūta reiškia nemirtingąją žmogaus esmę ir lietuviškumui būdingą dvasinę gaivastį, padėdavusią įveikti visas gyvenimo negandas. Rūta simbolizuoja gelminį, sunkiai pastebimą, lėtai vykstantį vidinį vyksmą – rusėjimą, apimantį visas asmens apraiškas. *Rutus* žmogus – tai toks, kuris ir sunkiausiuose gyvenimo įvykiuose išvelgia vienijančią ir prasmingą būties giją.

Rūtų vainikėlio, rūtelės simbolika apima visus žmogaus raiškos lygmenis: kūniškąjį, kultūrinį ir dvasinį. Todėl rūtos simbolika gyva ir daugiasluoksnė. Joje įvairiai persipindamos, stipriau ar silpniau suskambėdamos vienu metu darniai reiškiasi visos trys rūtų vainikėlio įvaizdžio prasmės: **kūniškosios brandos, jaunų dienų – seserystės ir tyros arba skaistos**.

Jeigu mūsų protėvių doros kultūroje žemesniosios rūtų įvaizdžio prasmės atskirais atvejais galėdavo susilpnėti ar visai išblėsti, tai **skaistos** motyvas visados **išlikdavo**.

Kai rūtų simbolikoje ima vyrauti dvasinis – kūrybinis žmogaus lygmuo – skaista, vainikas tampa **nemirtingumo, amžino žaliavimo** ženklu. Pastarojo meto vestuvių papročiuose regimas rūtų vainiko prasmės nušventėjimas (desakralizacija) rodo gyvos ir daugiasluoksnės vainiko simbolikos nykimą, dorinės sąmonės sklėjimą.

Rūtų vainikėlio prasmė atspindi tiek atskiro žmogaus, tiek žmonių bendruomenės dorovinės sąmonės lygį.

VIRSMO VIRŠŪNĖ

MARČIOS MARINIMAS

Dar visai neseniai (XX a. 3-e deš.) Klaipėdos kr. žemaitis, papasakojęs *marčios kraujo* gėrimo vestuvių metu apeigą, kaip niekur nieko paaiškino: *Tep bov marti papjaut* (100; 45). Mus šis sakinyš jau labai stebina, o jam tai buvo savaime suprantama.

E. Gizevijus aprašo apeigą, vadinamą *marčios ašarų* gėrimu. Žalumynais papuoštame dubenyje atnešamas apeiginis gėrimas – degtinė, virinta su medumi ir razinomis. Dubuo pastatomas prieš marčią, kuri jį perduoda toliau. Kiekvienas vestuvių dalyvis semia iš jo po šaukštą ir išgeria. Taip šis apeiginio gėrimo dubuo apkeliauja visus vestuvių dalyvius ir jau tuščias sugrižta prie marčios. Tuomet vestuvinkinai pakyla nuo stalo ir *lėtu žingsniu, tarsi per laidotuves, patraukia klėties link. Eigastis, judesiai, visa elgsena, visiška tyła skelbė stojus didžios svarbos momentą. (...) Pasiėkus stubos priebutį, dainininkės užveda raudą, kurią išgirdusi nuotaka ir visi ją lydintieji prapliupo ašaromis. (...) Dabar atsivėrė klėties durys, ir ji graudžiai atsisveikino skyrium su kiekvienu ją apstojusiųjų. (...) Tada ji nusvyravo prie durų ir, dar kartą atsigrėždama į savo mieluosius, lyg amžinai nuo jų skirdamasi, sušuko jiems sudie ir baigė atsisveikinimą šiais žodžiais: **Paskutinį sykį mano jaunų dienų puikumėlyje atsisveikinu su jumis.** (...) Vos tik palyda radosi aukštame klėties ruime, kaip tuojau visuotiniu verksmu ir raudojimu pratrūko ilgai slopintas skausmas, gavęs dabar visą valią: kelissyk pradėta daina nuščiūdavo suspaustoje krūtinėje, ir skambėjo tiktai garsi dejonė ir rauda. Šiurpas ėmė matant, kaip su šalta resignacija, žvelgdama apstulbusiu žvilgsniu, nuotaka atsisėdo į kėdę ir dabar sėdėjo palenkusi galvą, lyg laukdama kas valandėlę pakibusio ties ja*

mirtino smūgio (išryškinta mūsų, – 59; 160–161).

Mirtinas smūgis – tai gaubimas nuometu, *be kurio moteriai nedera rodytis žmonėse* (59; 161). Paviršutiniškai žiūrint, pakeičiama tik marčios galvos danga, tačiau iš esmės nuometavimas reiškė galutinę ir negrižtamą jaunų nerūpestingų dienų – seserystės pražūtį (plg. atsisveikinimo žodžius: *paskutinį kartą mano jaunų dienų puikumėlyje atsisveikinu su jumis*). Tačiau kiekvienas praradimas kartu yra ir atradimas, kiekvienas atsisveikinimas yra kartu ir pasisveikinimas, o kiekvienoje mirtyje slypi gimimas, naujo atsiradimas. **Marsta marti** (plg. veiksmažodžio *martavoti* prasmę ‘būti nuliūdusiam’ – LKŽ) – **keliasi nuotaka (tekuolė) tekėjimui**. *Dabar jau apmuturiuotoji sėdėdama priėmė sveikinimus iš susirinkusiųjų klėtyje (...). Verksmas pasiliovė, visos raudos baigėsi kaip kirste nukirstos, ir dabar iš visų akių tryško džiaugsmas* (59; 162). Kupiškėnų vestuvėse panašiais lemiamais momentais būdavo giedama giesmė *Iš verksmo stojos linksmybė, mirtis pražydo gyvybe* (9; 245 ir 9; 268).

Ryškų mirties motyvą randame ir XIX a. aukštaičių vestuvėse. Vestuvinės raudos užrašytojas A. Miežinis paaiškina: *Ši rauda nuo Zarasų pašalio apima kone visą svotbą, ir tikrai tuo žodžiu (t. y. rauda, – mūsų past.) reiktų suprasti ir svotbą. Tame mano išrašė to nerasi, nes idant tą pasiektum, reikia būti pačiam prie tų ceremonijų* (24; 187). Kai po sutuoktivių bažnyčioje (iš bažnyčios jaunasis ir nuotaka atskirai su savo pulkais vyksta į savo namus) rytojaus dienos vakarą *atbraukia jaunasis su viešnia* (t. y. svočia nuometuotoja, kuri raudoje vadinama mergele – mūsų past.) *ir savo pajauniais (...), jaunoji taip viešnią kolioja:*

Ko gi inėjo

Šita mergelė

Ši vakarėli?

Ar kelelio klaustų,

Ar ugnelės imtų?

– Matau, mergele,

Ką tujei turi:

Vienoj rankelėj

Aštrią šoblelę,

Antroj rankelėj

Didį lauželį.

*Nugi tesversi
Mano galvelę
Didžiu lauželiu,
Nugi tekirsi
Jaunas dieneles
Aštria šoblele (24; 200).*

Iš tikrųjų sukrečiantis vaizdas: vienoj svočios nuometuotojos rankoj *aštri šoblelė* (kardelis), su kuria ji kirs jaunas dieneles, o antrojoj – *didis lauželis* – nuometas. *Stovi giltinala galu mono galveliu, pakels mono vainikėlį no gelsvų kaseliu*, – verkavo ir Kupiškio apyl. nuotaka (103; 310). Latvių vestuvėse, kaip rašo E. Volteris, *atnešdavo du nuogus kardus, kuriuos įsmeigdavo į sieną virš stalo – vieną virš jaunojo, o kitą virš jaunosios* (123; 163).

Marčios kraujo gėrimo apeiga prasidėdavo ilgas marčios apmarinimo – anavimo laikotarpis, trukdavęs iki marti tapdavo motina. Povestuvinis anavimas jau nėra apeiga. Tai – tiesioginė anytos pareiga. Už marčios **numarinimą** ir kuo greitesnį jos virtimą motina netiesioginė atsakomybė tenka ir visiems vestuvių dalyviams, nes jie tarpusavyje pasidalijo ir išgėrė *marčios kraują*. Atsakomybės jausmas už marčios marinimą nėra pramanytas, kaip galėtų atrodyti neatidžiam žvilgsniui. Jis atsispindi marčios vadinime *žmonių martele*, o latviškai *laudava* ‘jau namartė’ (nuo *liaudis* ‘žmonės’), t. y. ta, kuri visiems “ant akių” (plačiau žr. sk. *Anyta ir marčios anavimas*). Sąmoningą marčios marinimą regime ir literatūrinėje dainoje “Sesyt, tave nutrotysim”, kurios posmus dainuodavo pakaitomis (24; 416). Pajaučia gaili jaunosios, o kiti vestuvinininkai giria moterystės luomą:

– *Sesyt, tave nutrotysim,
Rytoj marčią pamatysim.
Išbals tavo skaists veidelis,
Nukris nuo galvos kvietkelis.*
– *Neuvožok, panytėle, jis gers bernelis,*

*Teip kaip ant lauko žyd gražiausias kvietkelis,
Dėl to linksma būsi, dėl to uliavosi,
Tik ant galvelės nuometą nešiosi* (ŽT; 398).

Marčios marinimo apeiga, kuri šiandien atrodo labai keista, anų laikų nuotakoms nebūdavo netikėta. Panašų, tačiau labiau gamtos lygmeniu, simbolinį marčios (laumės) marinimą (naikinimą, išvarymą) kaimo jaunimas išgyvendavo kiekvienais metais Rasos (Kupolės, Joninių) šventės metu. Slavų jaunimas apie šį laiką išvarydavo vainikais bei žalumynais papuoštą merginą (laumę, kupolę, marčią) ir nuplėšę pasidalindavo jos žalumynus (plačiau žr. sk. *Marčios, laumės ir raganos*), o lietuvaitės keletą dienų prieš Jonines vainikais, žolynais (kupolėmis) ir kaspinais aptaisytą kartį – kupolę iškeldavo prie rugių lauko ir saugodavo, kad vaikinai nepagrobtų. Išsaugotą kupolę (žolynus) merginos pasidalydavo tarpusavyje (28; 185). XX a. šis paprotys beliko tik bažnyčiose. Tai Devintinių berželiai kaimo bažnyčiose ir jų laužymas bei pasidalinimas paskutiniuosiuose mišparuose. Palyginimui prisiminkime slavų paprotį, kai vietoj merginos (laumės) puošdavo berželį, o po savaitės jį sunaikindavo (124; 125). Toks kupolės (berželio) naikinimas arba slavų papročiu laumės (marčios, berželio) išvarymas buvo gamtos bei žmogaus gyvenime būtino lūžio (virsmo) simbolinis išgyvenimas.

Atkreipkime dėmesį ir į apeigos lėkštėjimą, nušventėjimą (desakralizaciją). Klaipėdos kr. žemaičio pasakojime apeiginis gėrimas vadinamas *marčios krauju*, E. Gizevijaus aprašytas gėrimas vadinamas *marčios ašaromis*, o dar kiti šaltiniai tą patį apeiginį gėrimą jau vadina *marčios sriuba* (59; 19). Apeiginio gėrimo pavadinimai: *marčios kraujas, marčios ašaros, marčios sriuba* yra tarsi marčios marinimo papročio vertikalusis pjūvis, atskleidžiantis apeigos lėkštėjimą. Paskutiniame pavadinime jau visiškai išnykusi pradinė apeigos prasmė. O prasmę praradusi apeiga virsta trapiu, negyvu lukštu, kuris nuo mažiausio išorinio poveikio greitai subyra.

Aukščiau aprašytoje vestuvių apeigoje E. Gizevijus mini stojusią *mirtiną tylą*. Tylos prašoma ir vestuvių oracijose. Vainiko padavimo oracija pradedama prašant tylos: *Liaukitės kalbėti, griežti, šokti, nutilkite nors Marijos minutėlę* (45; 325). B. Buračas, aprašydamas kupiškėnų vestuves, pastebi, kad jaunios namuose vestuvių išvakarių – šeštadienio vakaras būdavęs liūdnas, o *vėlai vakare visi tylom išsiskirsto*. Jaunojo pusė *tą vakarą praleidžia taipgi be triukšmo ir linksmybių*, o rytojaus dienos rytas prieš jungtuves būdavęs *ne tik be muzikos, dainų ir šokių, bet šiaip labai tylus, be triukšmo* (9; 211). Išvažiuodami į jungtuves vestuvininkai taipgi *tylomis* tris kartus apeina stalą (9; 219). Varėnos apyl. jaunas, veždamas nuotaką į savo namus, *neturi kalbėti, kol neprivažiuoja savo lauko* (5; 61). **Tyla** vestuvėse! Su tyla susidursime ir gimties bei mirties virsmuose. Su kuo ji sietina?

Kiekviename virsme pereinamas nulio taškas. Tai virsmo viršūnė (kulminacija), pavojingiausias virsmo tarpsnis, kuriame žmogus sustingsta, apmarsta, tarsi pakimba tarp dangaus ir žemės. Tačiau apmirstant turi būti išsaugoma sąmonė. Tai **tilkities** (tylos, susikaupimo) būseną, kai žmogui kaupiantis dvasioje ir telkiant vidines galias nutilsta, nuščiūva visos išorinės juslės.

Šioje svarbiausioje ir kartu pavojingiausioje virsmo vietoje statomas tiltas, kuriuo ir pervedami jaunieji. *Tiltas*, susijęs su veiksmažodžiu *tilti* (*tilti – tyla – tiltas*, plg.: (*nu*)*vilti – viltis*), yra vienas iš šventų mūsų kalbos žodžių.

Žodžiai *tyla, tilti, tiltas* yra pagrįsti priebalsiniu dariniu *t – l*. Priebalsė *t* (*tas, tai, tu*) reiškia nurodymą į kažką, teigimą (plačiau žr. *Įvadas* sk. *Apie žodį*). Raidės *l* prasmė susijusi su individualybe, asmeniškumu. Tai matyti iš žodžių, sudarytų tik iš vienos priebalsės *l*: *yla, ola, uola, eilė* ir dusyk pakartotos *l*: *lėlė*.

Žodyje *tyla t* reiškiasi per *l*, kitaip sakant *t – l* yra teigimas

per asmenybę. Tyloje žmogus nurimsta ir keliauja į savo vidų, kur ir vyksta vertikalusis (dvasinis) virsmo judesys, pakeičiantis asmenį iš esmės. Todėl perėjimas per *tiltą* reiškia ne tiek išorinį marčios išvežimą į svetimą šalį, bet labiau vidinį – dvasinį jaunųjų pasikeitimą.

Mitinėje – poetinėje tradicijoje, – rašo V. Toporovas, – tiltas yra ryšio tarp atskirų sakralios erdvės taškų įvaizdis. Tiltas suvokiamas kaip dar nežinoma ir negarantuota kelio atkarpa. Jis paprastai statomas dalyvaujant pačiam keleiviui, pačiu aktualiausiu kelionės metu ir pačioje pavojingiausioje vietoje, kur kelias nutrauktas, kur akivaizdžiausia tamsiųjų galių grasa (...). Tiltas nutiesia kelią iš seno laiko ir erdvės į kitą. (...) Kartais jis ne horizontalus, o vertikalus ir jungia žemę su dangum, žmogų su Dievu, apačią su viršum. (...) Slavų folklore prie tilto sužinomas likimas. Pasakose dažnai herojus, nugalėjęs slibiną, pereina tiltą (143; 176–177).

Senujų vestuvių apeigos ir buvo tas **perėjimas** arba **tiltas**, kuriuo jaunieji būdavo pervedami į esmiškai naujo gyvenimo tarpsnį. Jo įvaizdis ryškus visuose virsmuose, o ypač vestuvių. Tiltą aptinkame ir Kūčių nakties būrimuose. Mergelė stato (iš balanų arba malkų) tiltą norėdama sužinoti, ar ištekęs (4; 16).

Tilto įvaizdį randame ir žaidime “Jievaro tiltas”*. Panašios žaidimo atmainos ne tik plačiai paplitusios Europos šalyse, bet žinomos ir Afrikoje, Naujojoje Gvinėjoje, Birmoje, Indijoje (90; 247). Tilto įvaizdis – tai tos kultūrinės gelmės, kur susisiečia visos tautos ir kultūros. Tačiau jei kitose kultūrose *tilto* pavadinimas dažniausiai yra susijęs su jo technine paskirtimi, plg.: *мост* (rus.) iš *мостить* ‘grįsti’, *brücke* (vok.) iš *brücken* ‘grįsti’,

---

* *Jievaras* (jovaras) – paslaptinas, šventas Indoeuropos tautų medis, augantis prie vandens. *Jievaro tiltas* – galbūt tikras tiltas iš palinkusių pakrantės medžių (?). Plg. dažnai sutinkamus greta jievaro tilto sužadėtuvių bei žiedo motyvus.

bridge (angl.) iš *bridge* ‘statyti tiltą, perdengti’, tai lietuviškasis – tik su šventa (sakraliaja) jo paskirtimi.

Persikėlimo per upę – tilto įvaizdžių gausu ir slavų vestuvi-
nėje poezijoje. Kitados perėjimo įvaizdžiui tyrinėti A. Potebnia
skyrė specialią studiją “Persikėlimas per upę – santuokos įvaiz-
dis” (147). Sava ir svetima šalys, tarp kurių statomas tiltas,
suvokiamos kaip **šitas** ir **anas** pasaulis. Svetimoje šalyje kiti
žmonės, kiti papročiai ir našysta kitokia. Batai ir galvos danga
yra svarbiausios anoje šalyje aprangos dalys. Batus nuotakai
dovanodavo jaunasis. Baltarusių vestuvėse jaunoji, išreikšda-
ma nenorą palikti savąją šalį, mesdavo dovanojamus batus jau-
nikuiui atgal, tačiau piršlys ją perspėdavo sakydamas: *Mūsų pu-
sėje žemė nelygi – prirėiks!* (155; 92). Dar ryškesnis ženklas,
kad nuotaka perkelta į *aną* šalį, iš kurios negrižtama, yra gal-
vos dangos pakeitimas. Nuometavimo apeigos dainoje (JSD,
682, var. 672, 673, 674) apdainuojama, kaip pasekėjai *vejasi*
vedžių išvežtą nuotaką. Pasekėjai, kurie išvykdavo keliomis va-
landomis ar pusdieniu vėliau, prijoja margą dvarą, kur jų seselė
gražiai parėdyta ir už stalo pasodinta.

Grižki, grižki,

Sesuzėle,

Grąžina močiutė, – kalbina nuotaką josios pusės pabroliai
– pasekėjai, tačiau nuotaka jiems atsako:

Jau netiesa,

Vakar buvau

Brolužėliai,

Su vainiku

Nevierni žodeliai:

Ir su kaspinėliais,

O jau šiandien,

Brolužėliai,

Su šilku gobtūru.

Ir pasekėjai, matydami, kad jų seselė jau *anoje* pusėje, t. y.
su nuometu, atsisveikina:

Sudiev, sudiev,

Mes pranešim

Sesuzėle,

Motinėlei

Balta lelijėle

Didžią naujienėlę (JSD, 682).

Tilto pirmavaizdis (archetipas) toks svarbus, kad išnykus senosioms vestuvių apeigoms, kuriomis kaip tiltu būdavo pervedama per pavojingiausią vestuvių virsmo tarpsnį, šiandienos vestuvininkams taip pat reikia tilto: jaunasis neša nuotaką per lieptą arba visi vestuvininkai važiuoja per devynis tiltus. Tačiau dabartinis paprotys, nors ir tikroviškas, tėra tik nušventėjusios tilto prasmės atšvaitas.

Rečiau, bet pasitaiko, kad tilto įvaizdis ir šiuolaikinėse vestuvėse įprasminamas lyg iš žilos senovės iškilusiais įvaizdžiais ir apeigomis. Paskaitų klausytoja papasakojo, kaip per dukros vestuves (2000 m.) nuotaka iš tėvų namų buvo išvesta ir į jaunojo namus įvesta *jievaro tiltu*. Šis tiltas – tai 369* cm ilgio rankšluostis, kuris buvo patiestas per namų slenkstį ir kuriuo jaunoji išėjo iš tėvų namų ir įėjo į *svetimą šalį* – jaunojo namus. Gimę vaikai į pasaulį ateina per tą patį *jievaro tiltą*: rankšluostis saugomas ir juo susupami gimę kūdikiai.

Tai prasminga apeiga, kurios tiksliai tokios neradome aprašytos šaltiniuose, tačiau įvairiuose vestuvių aprašuose yra minimas nuotakos vedimas drobės taku (26; 323) arba tai, kaip stovėdama ant drobės patiesalo nuotaka atsiseikina su tėvais (19; 54). Senieji įvaizdžiai tebėra gyvi ir įvairiais pavidalais iškyla žmonių sąmonėje, ypač panašios temos pokalbių įtakoje. Tokios pat prasmės pavidalų įvairovė yra natūrali, nes, kaip matėme ir dar matysime, tą patį reiškiančios apeigos skirtingose apylinkėse būdavo atliekamos nevienodai. Svarbiausia yra esmės suvokimas. Tačiau kuomet prarandama esmė, netekusi savo prasmės forma savaime suyra.

---

* Tiltro ilgį išreiškiantys skaitmenys yra dažniausiai tautosakoje sutinkami skaičiai, ypač trys ir devyni. Dažnai audimo raštuose sutinkamą laimės ženklą >>> III <<<< sudaro trys ir šeši, o iš viso devyni elementai. Tokio ilgio rankšluostis, kaip teigia pateikėja, jai atiteko kaip palikimas – iš močiutės kraitinės skrynios.

Pabrėšime ir tilto naikinimo motyvą. Senosiose vestuvėse sakralusis tiltas būdavo deginamas. Prisiminkime ir dabar tebe-
vartojamą posakį – *sudeginti tiltus*. Tai griežtas apsisprendi-
mas nebegrįžti atgal, grindžiantis sėkmingą virsmą ir grasos iš-
vengimą. Nes visų pavojingiausia yra įstrigti virsme. Prisimin-
kime ir biblinio Loto žmoną, kuri nepaisydama draudimo atsig-
rėžė ir pavirto druskos stulpu.

Tilto naikinimo motyvas – tai tautos kultūroje gyvavusi griež-
ta nuostata negrįžti. Dzūkų vestuvių dainoje, nors nuotaka ir skun-
džiasi netikusiu berneliu, tačiau į retorinį kvietimą grįžti atsako:

*Jau, motula, per vėlu,
Jau, širdede, per vėlu –
Jau surištos baltos rankos,
Sumainyti žiedeliai (23; 126).*

Ji grįšianti tik tada:

*Kaip plūksnelė dugnan skįs,
Akmenėliai viršum plauks,
Tadu tadu, motinėla,
Aš pas tavi sugrįšiu (23; 127).*

Latvių ketureilyje negrįžimo nuostata įgauna kitą poetinę
išraišką. Nuometas jame sulyginamas su baltu niekad neištirps-
tančiu sniegu:

*O mano Dieve, kas per sniegas!
Seselės galva pasipuošė sniegu,
Netirpstančiu nei saulėje,
Nei šiltoje troboje (157; 159).*

Apie ribą, kurią peržengus nebegrįžtama, dainuodavo ir sla-
vai, ypač Šiaurės Rusijoje:

*Ты зайдѣшь черту невозвратную,
Из черты назад не возвратишься,
В девичий наряд не нарядишься,
Не цветут цветы после осени,
Не растѣт трава зимой по снегу,
Не бывать молодежи в красных девицах (121; 117).*

Tilto naikinimą, t. y. apsisprendimą negrįžti randame ir vestuvių papročiuose. Jaunasis, vykdamas vestuvėms pas nuotaką, išvažiuavęs už savo kaimo vartų išmesdavo visus vakaronėse gautus kitų mergelių palankumo ženklus: žiedus, nosinaites ir pan. (144; 98). Tilto naikinimo apeigoms priskirtina ir Dzūkijoje užrašyta šluotos virbų laužymo apeiga. Važiuojant į jungtuves svočia paduodavo nuotakai tris iš šluotos ištrauktus virbus, kuriuos nuotaka, sėsdama į vežimą, sulaužydavo ir numesdavo vienus galus į vieną vežimo pusę, o kitus į kitą (5; 121). XIX a. I-e pusėje apsisprendimą negrįžti slavai pažymėdavo taip pat gana vaizdžiu papročiu: *Kai tik jaunieji peržengdavo namų slenkstį, tuoj pat užrakindavo spyną, o raktą įmesdavo į šaltinį* (145; 37).

Tokie papročiai ir nuotaika, sklindanti iš minėtųjų dainų, laidavo pavojingo vestuvių virsmo įveikimą, padėdavo išvengti virsme slypinčios grasos. Pagal Kristaus palyginimą, pridėjus ranką prie arklo jau neleistina dairytis atgal (plg. Lk 9, 62). Iš tiesų, senieji vestuvių papročiai tam ir buvo skirti.

Pavojingiausias kelio tarpsnis įveikiamas vadovaujant tiltininkams arba tiltų statytojams, tvarkydavusiems svarbiausias vestuvių apeigas. Tiltų statytojai, pasak V. Toporovo, *sudarė ne tik profesinę, bet ir konfesinę grupę, priklausančią žynių luomui (matyt, toks buvo tiltininkų statusas senojoje Prūsijoje)* (143; 176). **Tiltininkai** arba **jievaro žmonės** (tiltas gali būti auksinis, sidabrinis arba jievaro) buvo **visų trijų žmogaus virsmų (krikštynų, vestuvių ir laidotuvių) apeigų vykdytojai**.

Popiežiaus titulas *Pontifex maximus*, paveldėtas iš senovės Romos vyriausiojo žynio, atskleidžia ryšį tarp mūsų tiltininkų (jievaro žmonių) ir dabartinių dvasiškių. Pažodžiui išvertus (lot. *maximus* ‘didysis’, o *pontifex* ‘tiltų statytojas’) tai reiškia *didysis tiltų statytojas*. Kodėl Romos popiežius yra ‘didysis tiltininkas’, o *pontifex* yra tapęs dvasiškio sinonimu (plg. su

vyskupo ir prelato titulu – *pontifex minores*, t. y. ‘mažesnysis tiltų statytojas’), jau pamiršta, o štai baltiškųjų tiltininkų paskirtis ne tik padeda įminti šią mįslę, bet ir atskleidžia bendražmogiškąsias vertybes, nepripažįstančias jokių formalių apribojimų.

VELNIAS IR LINO KANČIA

Velnio sąvoka dažniausiai siejama su religija, ypač su krikščionyste. Senoji baltų (lietuvių) kultūra blogio neįsamenino, nors slavų religijoje vienas triados dievų *Belęc* atstovauja požemio (chtoniškąjį) pasaulį. Galima pritarti nuomonei, kad krikščioniškosios piktosios dvasios sampratos įtakoje iš *vėlės be vietos, velionio, vėlino, įstrigusios mirties virsme vėlės* sąvokų išsiirutuliojo savitas, krikščioniškai – lietuviškas **velnio** paveikslas. Jam būdingesnės įstrigusios virsme vėlės savybės, bet kartu jis jau turi ir krikščioniškos piktosios dvasios, t. y. blogio, esančio šalia žmogaus, bruožų. Tad lietuviškas velnias (kaip ir slaviškasis, kuris ir vadinamas *нечистый, нечисть* – ‘nešvarusis’) reiškia labiau žmogaus vidinę būseną nei įsamenintą blogį (82; 61–65). Ypač tai pasakytina apie senesniuose padavimuose ir pasakose sutinkamą velnią. Tai, kad velnias bijo *lino kančios*, yra akivaizdus minėto teiginio įrodymas.

Velnio vaidmenį vestuvėse taip pat reikia suprasti žmogaus vidinės būsenos atžvilgiu. Studijoje “Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis” (107) N. Vėlius skyriuje “Velnio meilė” aptaria velnio vaidmenį vestuvėse. Pasinaudodami surinkta medžiaga, apžvelkime velnio bruožus, išryškėjančius vestuvių apeigose.

Norint atsikratyti velnio, jam būdavo pasakojama *lino kančia*. Mūsų protėvių nuomone, *velnias gali viską padaryti, bet negali iškentėti linų mūkos; kad velnias bijo lino žiedo ir kad paklydus reikia skaičiuoti linų mūką, norint apsisaugoti nuo velnio* (107; 142). Senesnėse sakmėse velnias turėdavo ne vien paprastai išklaudyti pasakojimo, bet pats kentėti

lino kančią, t. y. pavirsti lino sėkla, būti pasėtas, išdygti, išaugti, būti nurautas, paklotas, mirkytas, džiovintas, brukamas ir t. t. Tada *ir velnias pabėgdavo ne dėl gaidžio giedojimo, bet negalėdamas išverti lino kančios* (107; 142).

Čia susiduriame su mažai tyrinėta, tačiau lietuviškai savi-monei labai svarbia *lino kančios* sąvoka, kuriai vienai, pasak A. Greimo, *reikėtų paskirti atskirą studiją* (39; 46).

Mes *lino kančios* prasmės ieškosime pačiame žodyje *linas*, sudarytame iš priebalsių skeleto **l – n**. Raidės **l** prasmė jau aptarta. Ji susijusi su individualybe, asmeniškumu.

Raidė **n** slėpinga ir pasižymi dviem vienas kitą lyg ir pa-neigiančiais bruožais. Visų pirma, ji yra neigiančioji (visi neigini-ai prasideda raide **n**), bet kartu ir jungianti (kristalizuojanti), kurianti naujas savybes ar ypatybes. Įsigilinkime į žodžius, su-darytus tik iš vienos priebalsės **n**: *ynis* ‘šerkšnas, šarma’ (*Saulei šviečiant labai gražiai blizga ant medžių ynis* – LKŽ), *ainis* ‘naujoji karta’ t. y. naujas senosios kartos pavidalas. Minėtinas ir primirštas veiksmažodis *anuoti*, besiskleidžiantis dviem pras-mėmis. Pirmoji prasmė – ką nors su vargu, per prievartą ir sun-kiiai, kažką skaudaus daryti (*vaiką anuoti* ‘auklėti’; *baltinius anuoti* ‘skalbti’; *obelis anuoti* ‘genėti’), tikintis gero rezultato. Antroji prasmė – neigimo, naikinimo: *Nuanavau* (nupešiau) *tą vištą*; *Mergelė kurpes visai nuanavo* (nuplėšė) (LKŽ).

Tad žodyje *linas* **l** pasireiškia per **n**. Prasmės požiūriu tai – asmens ar objekto kaita per atmetimą (neigimą) įgyjant, augi-nant naujas, iki tol neturėtas savybes. Trumpai sakant, *linas* ne tik prasmės požiūriu, bet ir garsine išraiška reiškia nuolatinį kei-timąsi – virsmą iš vienos kokybės į kitą.

Veiksmažodis *linti* (plg. *linti* – *linas*) jau yra praradęs gi-lesnę prasmę ir LKŽ aiškinamas ‘linams augti, derėti’: *Gal anam velnias padeda linti* (LKŽ). Tačiau *linti* susijęs ir su kaita. Palyginkime su slavišku to paties priebalsių skeleto veiksmažo-džiu *лннять* ‘blukti, šertis’, t. y. **keistis** ir su mūsų būdvardžiu

liaunas, kurio prasmės ‘lankstus, vikrus, silpnas, lieknas’ nusako sugebėjimą keistis. Minėtinas ir veiksmazodis *liauninti* ‘daryti liauną, lankstų, mankštinti’: *Liaunina kojās, labai nori boba šokti* (LKŽ). Mieste gimusiai ir augusiai dabartinei žmonių kartai jau reikia *lino kančios* paaiškinimo. Tuo tarpu mūsų protėviams, kurie savo rankomis atlikdavo visus lino darbus, tai buvo savaime suprantamas ir gyvenimiškas virsmo (kaitos) įvaizdis. Iš tiesų linui, iki jis taps balta drobe, tenka patirti įvairiausių pasikeitimų (kankinimų): rovimą, mirkymą, brukimą, šukavimą, verpimą ir t. t. Todėl neatsitiktinai **linai tapo nuolatinės kaitos – vienos formos ar kokybės virsmo kita – įvaizdžiu**. Yra nemažai dainų, kurių turinys yra *lino kančios* (jo keitimosi – virsmo) išvardijimas. Pvz. “Pasėjo broliukas geltonus liniukus” (73;136): pasėjo broliukas geltonus liniukus; liniukai išdygo, užaugo, pražydo; juos nurovė, iškūlė, pamerkė, paklojo, suėmė, išmynė, suverpė, išaudė, dėvėjo. Kitose dainose dainuojama apie kanapes ar kviečius ir išskaičiuojami visi pasikeitimai (virsmi) iki pasėtų kviečių (rugių) virtimo pyragu (duona).

Psichologija jau pripažino ypatingą simbolių reikšmę. Simbolis yra žmogaus sąmoninių energijų **nukreipėjas ir perkeitėjas**. Simbolio prasmė senose kultūrose, kuriose vyravo bendruomeninė sąmonė, yra ypač reikšminga ir beveik netyrinėta.

Yra daug įvairių simbolių, pasižyminčių perkeitimo, virsmo (anagoginiu) poveikiu. Juos nuo senų senovės vartojo įvairios religinės mokyklos bei tautinės kultūros. Šiame skyrelyje nagrinėjame vieną tokį lietuviškai savimonei ypač būdingą įvaizdį – *lino kančią*. Jį drąsiai, sekdami K. Jungu, galime pavadinti archetipu *.

---

* *Archetipas* (gr. *archetypōn*: *arche* ‘pradžia’, *typos* ‘pavyzdys, vaizdas’) reiškia ‘pirmavaizdis’.

Tokie pirmavaizdžių ženklai (archetipiniai simboliai) asmeninę žmogaus sąmonę, galbūt net labiau sąmonę, susieja su visos tautos kultūrine patirtimi arba, pasak K. Jungo, bendrąja (kolektyvine) sąmonė. Įprastomis sąlygomis psichinę energiją valdo žmogaus sąmonė. Persilaužimo, lemiamais gyvenimo atvejais, koks yra ir vestuvių virsmas, asmeninė sąmonė dažnai nepajėgia teisingai nuspręsti ir net virsmui priešinasi. Tada, ypač jeigu tam sudaromos palankios sąlygos, pradeda veikti simbolio (archetipo) **perkeičiančioji** (transformuojanti) galia arba bendroji (kolektyvinė) sąmonė. Sąmonės veiklai apriboti vestuvių apeigose būdavo naudojami įvairūs sąmonės perkeitimo būdai (žr. sk. *Atskyrimas – vienuma*).

Pirmavaizdžio (archetipo) veikimas, pasak K. Jungo, yra *dvilypis, prieštaringas*. Jis gali žmogų iškelti į dvasines aukštumas, bet gali nustumti ir į kūniškųjų geismų prarają (žr. sk. *Pirmosios nakties išbandymai, Velnias ir kasos, Grasa ir apsauga*). Dėl tokio prieštaringumo (ambivalentiškumo) pirmavaizdžio (kolektyvinės sąmonės) veikimas yra demoniško arba numinozinio* pobūdžio. Toks demoniškas kolektyvinės sąmonės veikimas, kai ji tarsi kokia antgamtinė galia ar dievybė paveikia arba tiesiog valdo žmogų, atsispindi minėtuose padavimuose ir pasakose.

Šiuolaikiniai psichologai naujai atranda senąsias poveikio priemones. Psichosintezės kūrėjas R. Assagioli netgi siūlo sveikiesiems ir ligoniams atstatantį dvasinę pusiausvyrą kviečio arba kavos ciklo (kančios) psichologinį pratimą. Jo patarimu reikia įsivaizduoti visą kvie-

---

* Demoniškas – iš graikų k. žodžio *daimon*; ir numinozinis – iš lotynų k. žodžio *numen*, kurie reiškia demoną ar galingesnę už žmogų dievybę, dvasią.

čio (kavos) augimo ciklą – visus jų vystymosi (keitimosi) tarpsnius: nuo pasėjimo iki virtimo gardžiu pyragu (kvapniu kavos puodeliu), kuris, suvartotas kaip maistas, virsta gyva organine žmogaus kūno medžiaga. Šio psichosintezės pratimo metu žmogus tapatina save (atlieka *introjekciją*) su minėtais simboliais. Toks dvasinis savęs suvienijimas (psichosintezė) padeda atgauti dvasinę pusiausvyrą ir suvokti savo tapatumą visuose gyvenimo pasikeitimuose (virsmuose) bei pajauti vienijantį sąmonės centrą – esmingąjį *Aš*. R. Assagioli siūlo ir kitus augimo ciklo įvaizdžius (1). Suprantama, kad lietuviams geriausiai tiko lino kančia (ciklas), nors neretai būdavo naudojami ir kiti įvaizdžiai: kanapės, rugio, kviečio, duonos (žr. sk. *Senos formos naikinimas*).

Taigi, anksčiau minėtos dainos yra ne tik darbo ar vestuvinės, kaip mes esame įpratę sakyti, bet kartu tai veiksmingas, pasąmonę veikiantis išgyvenimas (pratimas), įtakojantis tolesnį žmogaus reiškimąsi pasaulyje. Simboliai, kaip teigia psichologija, turi didelę įtaką žmogaus pasaulėvokai. Jie vidines asmens galias nukreipia viena ar kita linkme. Todėl tokios ir panašios dainos moko žmonių nebijoti keitimosi (virsmo), nes tai – tikrovė, tokie yra gamtos ir visos būties dėsniai. Būtis galima tik ten, kur vyksta kaita. Tuo pačiu žmogus mokosi esmės pajautimo (psichosintezės), t. y. įsilieti (integruotis) į bendrą visumą ir išlaikyti savo tapatumą visuose virsmuose. Tam ypač tinka ratelių ir žaidimų dainos, kurios nuo mažens diegdavo į pasąmonę virsmo įvaizdžius. Galima paminėti plačiai paplitusią ir dabar tebedainuojamą dainą (ratelį) “Pasėjau linelį ant pylimo, dėl jauno bernelio dėl mylimo” arba šią dainą – žaidimą (ratelį):

Aš pasėjau linelį, 2k., Aš pasėjau žalią liną,

Tam ta dridi, žalią liną 2k., Trum.

Ir išdygo linelis, ir išdygo žalias linas.

Ir užaugo linelis, ir užaugo žalias linas.

*Ir nuroviau linelį, ir nuroviau žalią liną.
Ir nukaršiau linelį, ir nukaršiau žalią liną.
Ir pamerčiau linelį, ir pamerčiau žalią liną.
Ir paklojau linelį, ir paklojau žalią liną.
Ir pakėliau linelį, ir pakėliau baltą liną.
Ir sudžioviau linelį, ir sudžioviau baltą liną.
Ir išmyniau linelį, ir išmyniau baltą liną.
Ir nubrukau linelį, ir nubrukau baltą liną.
Ir šukavau linelį, ir šukavau baltą liną.
Ir suverpiau linelį, ir suverpiau baltą liną.
Ir išaudžiau linelį, ir išaudžiau baltą liną.
Ir pasiuvau marškinius. 2k.*

Ir vilkėjau marškinius 2k. (JLD; 282).

Yra ir įvairius virsmo įvaizdžius (ariamo lauko, lino, žirgelio, rūtelės, dienos) apimanti daina (JLD; 286), kurios priedainis ir pabaiga aiškiai rodo ją esant vestuvine.

Vestuvių dainose nuotakos parvedimas prilyginamas linų pasėjimui: *Pasėjau linelius, kur lyguma, paėmiau panelį, kur mylima* (NS; 613); arba: *Pasėjo linelius lankoj, parvedė mergelę rankoj* (57; 33). Linai, kaip apeiginis ženklas, naudoti visuose žmogaus virsmuose, o ypač vestuvių: *Linavo lineliai linuose, uliavo seselė broliuose* (LKŽ). Vilniaus gub. nuotakai ant galvos dėdavo tris linų sruogas, kitur linų sruogą įpinda vo į kasą ar įdėdavo į batus (157; 184), o kupiškėnų vestuvių oracijoje rūtų vainikas vadinamas *lino medeliu* (9; 218). Iš savo namų jaunoji išeidavo drobės takeliu ir, nuvažiavusi į svetimą šalį, iš vežimo lipdavo ant patiestos drobės. O prie altoriaus jaunieji taip pat stovėdavo ant lininio patiesalo.

Kodėl velnias bijo lino kančios? Lino kančia, t. y. visas lino darbų ciklas nuo pasėjimo iki baltos drobės, yra vienas po kito sekantys marinimas ir prisikėlimas – tai nuolatinis virsmas į naują kokybę. Virsme, kuris susijęs su seno atmetimu, visada slypi kančia, todėl ir lino darbų ciklas vadinamas *lino*

kančia. Šia plačiąja prasme virsmo kančia labai vaizdžiai išreiškta latvių dainoje:

*Neduok Dieve tokios dalios,
Kokią turi linelis:
Rauna plaukus, kerta galvą,
Dar įmerkia vandenin,
Dar ir kaulelius sulaužo
Trijų medžių vidury (60; 51).*

Akivaizdu, kad *lino kančia* ir vestuvės yra tas pats **virsmas**, kuris **tik per mirtį (seno atmetimą) veda į naują kokybę**. Jeigu velnias bijo *lino kančios* – **pasikeitimo**, tai jis turi bijoti ir vestuvėse glūdinčio virsmo, išreikšto martavimo papročiais.

Velnio baimė lino kančios arba tapsmo vengimas atskleidžia lietuviškojo (sukrikščioninto) velnio prigimtį. Velnio lietuviškas pirmavaizdis – vėlinas, virsme įstrigusi vėlė bijo išeiti iš neapibrėžtos būsenos – virsmo ir kartu kenčia, negalėdama šito padaryti. Velnio viešpatija – neapibrėžtumas ir chaosas. Tapsmas ir darnos atkūrimas pakerta velnio prigimties šaknis. Jeigu martavimas įneša nedarną tiek į bendruomenės, gyvenančios šeimomis, tiek ir į žmogaus vidinį gyvenimą, tai velnias virsmo (martavimo) laikotarpiu įgyja didžiausią galią. Ir priešingai, martavimo pabaigimas įvykus vestuvių virsmui yra neapibrėžto martavimo pažeistos darnos atkūrimas arba, anot žemiau minimos pasakos, bėgimas nuo velnio ar jo viešpatijos.

Dauguma senųjų pasakų įvykių pakartoja vestuvių apeigas. Tokia yra pasaka “Bėgimas oželiui padedant”. Anot N. Vėliaus, ši pasaka ir jos gausūs variantai *rodo didelį velnio vaidmenį senosiose vestuvių apeigose* (107; 149).

Pasakoje “Bėgimas oželiui padedant” velnio pagrobta mergelė bėga padedama oželio; velniai vejasi, o oželis juos tris kartus apgauna ir pražudo. Pratešdami N. Vėliaus mintį apie velnio vaidmenį senovinėse vestuvių apeigose pastebėsime, jog šis vaidmuo nepakitęs ir dabartinėse vestuvėse, tačiau jei anks-

čiau nuo velnio buvo bėgama, tai šiandieninėse vestuvėse jaunoji dažnai atitenka nelabajam ir tampa *velnio vogta nuotaka*, arba laume – slogute (žr. sk. *Marčios, laumės ir raganos*). N. Vėlius, pastebėdamas atitikmenis tarp pasakos ir vestuvių apeigų, padėjusį mergelei pabėgti ožį sugretina su vienu svarbiausių vestuvių veikėjų – piršliu (107; 144). Tai nėra visai tikslu, tačiau svarbu tai, kad piršlys, kaip ir padedantis pabėgti oželis, vadovauja vestuvių apeigoms, kurios buvo tarytum bėgimas nuo vidinės ir išorinės nedarnos martaujant.

Be piršlio būdavo dar vienas labai svarbus ir dabar jau primirštas (minimas S. Daukanto) vestuvių apeigų veikėjas: *Vienas buvo jų vyresniuojų arba gaspadoriumi, vadinamas marčelga* (25; 76). Užrašyti vestuvių papročiai atskleidžia keletą galimų piršlio ir *marčelgos* paskirčių vestuvių apeigose. S. Daukanto ir M. Valančiaus liudijimu, iki vestuvių pradžios (t. y. piršlyboms) vadovaudavo piršlys, o *vestuvėms susitaisant jaunasis paprastai paskiria žmogų, gerai tas apeigas žinantį, kuris ir viską veda* (106; 328). Gali būti ir taip, kad tas pats piršlys paskiriamas marčelga. L. Jucevičius nurodo, kada tai būdavo daroma: *Pagaliau drauge su piršliu, kuris šiuokart (vestuvių išvakarėse, – mūsų past.) gauna maršalkos vardą, išvyksta į jaunosios namus* (46; 260). Kernavės apyl. dar ir dabar *paplitęs paprotys vestuvių pradžioje svotą (piršlį, – mūsų past.) pakelti į maršalkas* (21; 211). Ignalinos apyl. piršlys jau nuo piršlybų pradžios vadinamas maršalka (48; 160). Bet, matyt, dar anksčiau, kai jaunojo ir nuotakos pulkai būdavo atskiri, piršlys ir maršalka veikdavo savarankiškai ir lygiagrečiai: nuotakos pulkui vadovaudavo marčelga, o jaunojo – piršlys (svotas). Tai patvirtina ir dzūkų vestuvės: *Kaip mergos pulke vestuvių metu – maršalka, taip berno pulke – svotas prižiūri, kad visa būtų atliekama pagal tradicijas, kaip tėvų nustatyta* (50; 33).

MARTI, MARTAS IR MARTYS

Asmuo, vadovavęs nuotakos pulkui, pasak S. Daukanto, *marčelgos* pavadinimą gavęs *nuo to, jog marčią martavo* (25; 76). LKŽ randame pavadinimus *marčelga*, *marčelka*, *maršelka*, *maršalka*. Anksčiau žodis *marčelga* buvo tariamas *martelga* (*t* virsta į *č*; plg. *svetys* – *svečias* ir pan.). Galima ir tokia kaita: *martelga* – *marsteiva* (plg. *vertelga* – *verteiva*). Vėlgi *marsteiva* – *martys* (plg. *kareiva* – *karys*). Vadinasi, galime daryti išvadą, kad nuotakos pulkui vadovaudavo *martys* (*maršalka*). Taigi sudarėme visą, senojoje kalboje dažnai sutinkamą trijulę: *marti*, *martas* ir *martys*.

Palyginimui – keletas tokių trijulių pavyzdžių: *grūstuvė* ‘dubuo, kuriame grūdama’, *grūstuvis* ‘įrankis, kuriuo grūdama’, *grūstuvys* ‘abu kartu: ir grūstuvė, ir grūstuvis’; *parvagė* ‘skylė bačkoje alui išbėgti’, *parvagis* ‘volelis skylei užkišti’, *parvagys* ‘abu kartu: ir parvagė, ir parvagis’ (10; 257). Toks mąstymas, kaip pastebi Pr. Budkus, buvo būdingas kaimo žmonėms.

Mums svarbiausia ne pavadinimas, bet marčio ar maršalkos paskirtis, jo pareigos. Tačiau pavadinimas, juo labiau jeigu jis senas, pats byloja apie juo pavadinto daikto ar reiškinių esmę. Čia pastebėsime, kad indoeuropiečių kalbų žodis *maršalas* priklauso tam pačiam prasminiam (semantiniam) žodžių krūmui. Tad maršalas – karo veiksmų tvarkytojas – yra tiesioginis senųjų apeigų vykdytojų palikuonis. Šių pavadinimų – *martys*, *martelga*, *marčelga*, *maršelka*, *maršalka* ir galiausiai *maršalas* šaknis *mar-* (*marinti*) rodo, kad senosios indoeuropietiškos kultūros prasmę ir esmę sudarė virsmas – naikinant seną (atgyvenusį) sudaryti sąlygas naujo radimuisi. Tam pačiam žodžių krūmui priklauso ir *marti*, *martas* bei siuvinėjimo rašto pavadinimas *marinkinis*. Tai prasminga, nes, kaip tvirtina A. Kar-gaudienė, *beveik visi senieji (XIX a.) siuvinėtieji daiktai buvo skirti apeigoms* (virsmams): *krikštynomis, vestuvėms ir lai-*

dotuvėms. Ir dauguma jų vestuvėms (56; 64). Jei taip yra iš tikrųjų, tai senosios kultūros žmonių gyvenimo grįšmeniu buvo patys naujausi (mūsų dar menkai suvokti) mokslo atradimai – savikūros (sinergijos) dėsniai.

Paviršutiniškai žiūrint, martys – tai vestuvių apeigų tvarkytojas. Bet gi vestuvių apeigos ir papročiai buvo taip surėdyti, kad jie ne tik išreikšdavo juos sukūrusios tautos dorinę kultūrą, bet, tinkamai juos atliekant, jaunieji būdavo nukreipiami į tos bendruomenės priimtas gyvenimo normas. Tai patvirtina ir gyvavusi nuomonė, kad *jaunuųjų nebūsiąs taikus sugyvenimas, jei ne visa bus atlikta, kaip tėvų nustatyta* (50; 33). Žiūrint iš esmės, *martys (martelga)* – tai marčią martuojantis tiltininkas, kuris pavojingiausioje vietoje statydavo tiltą jauniesiems pervesti į kitą šalį arba, kitaip sakant, tvarkydavo svarbiausias vestuvių virsmo apeigas.

Toliau lygindamas pasakas su vestuvėmis, N. Vėlius rašo: *dar reikėtų paminėti pasakas “Merga – ragana”, “Slibino jaunoji”, “Slibinas jaunavedžių kambaryje”, “Ištikimas tarnas”, “Dėkingas numirėlis” ir kitas, kuriose piršlys (“senukas”, “šventasis”, “ištikimas tarnas”) pirmąją vestuvių naktį “išvaro” iš merginos velnius, iškrato bjaurybės (žalčius, gyvates, rupūžes), užmuša jaunavedžių miegamajame pasislėpusį slibiną, žaltį ir pan. O išvadavus merginą iš velnio (ožio, meškos, slibino...) buveinės, tuoj įvyksta vestuvės, arba išvarius, užmušus velnią (žaltį, slibiną...) pirmąją vestuvių naktį jaunavedžių kambaryje, prasideda laimingas sutuoktinių gyvenimas* (107; 152).

Ar tai nėra pasakų kalba išsakyta esminė tiltininko (marto), o pagal pasakas – senuko, šventojo, ištikimojo tarno paskirtis?

PIRMOSIOS NAKTIES IŠBANDYMAI

Kartkartėmis mus vis nustebina pasakų išmintis. Tenka prisipažinti, kad nelengvai mums sekasi suvokti pasakų pamokymus, nes jie dažniausiai liečia dorovinį žmogaus gyvenimą, tas

esmines būties tiesas, kurias mes jau pamiršome ar kurių nepripažįstame. Todėl pasakas geriau suvokia vaikai, jiems savaime suprantamos tos dorovinės nuostatos, kurias mes, suaugusieji, mokame paneigti savuoju visumą skaldančiu protavimu.

Vestuvių virsme susiduriame su itin nuo doros priklausančia apeiga, galima sakyti, net ne apeiga, bet apeigomis apipintu vyksmu – **naujos gyvybės pradėjimu**. Senoji kultūra, pagrįsta vienijančiu (integraliu) būties suvokimu, gerai suprato, kokia grasa ir pavojai tyko žmogaus šio dorovinio išbandymo metu, kuomet prieš asmens vidinę šviesą visu grėsmingumu iškyla kūniškoji aistra, pirmųjų žmonių gundytojas – geidulys.

Įvairių tautų pasakose kalbama apie sugultuvių pavojus ir išbandymus. Pirmosios nakties išbandymą už pagrindinį pasakos veikėją atlaiko jo ištikimas tarnas, padėjęs nugalėti ir ankstesnius sunkumus. Kitaip jaunojo laukia mirtis: *Jeigu nori būti gyvas, leisk man gulti su karalaite vietoj tavęs* (150; 326). Jaunojo pakeitimas pirmąją naktį pasakose taip dažnai sutinkamas, jog tautosakos tyrinėtojas V. Propas daro išvadą, kad *čia susiduriame su tam tikra pasakos norma, kanonu, pagal kurį nekaltybės atėmimą atlieka ne pats jaunikis, bet jo galingasis, magiją įvaldęs padėjėjas* (150; 326). Tai šiuolaikinio mąstymo sąlygota nuomonė. Pasakos visai apie tai nekalba. Jose padėjėjas sutramdo nuotaką, po to dar ima trijų rūšių rykštes, peria jomis karalaiteį ir tik tada siunčia pas ją jaunikį. Ar tai nėra tų pačių velnių, žalčių ir kitų bjaurybių išvayrimas, kaip ir minėtose lietuvių pasakose, tik kitokiu būdu?

V. Propas pastebi, jog panašios pasakos ir pasakojimai *atspindi įsivaizdavimą, kad moters defloracija pavojinga ir kad tas pavojingumas yra mitologinis* (išryškinta mūsų, – 150; 327). Mitologinis arba mitinis – tai toks įvykis, kurio istorijoje niekad nebuvo, tačiau kuris nuolat kartojosi anksčiau ir da-

bar tebesikartoja*. Šis mito apibrėžimas liudija, kad sąvoka *mitinis* reiškia vidinę, **dvasinę patirtį**, kurios tik atgarsius regime istoriniame erdvės ir laiko pasaulyje. Priminę visą grupę mitų, kuriuose deivės savo mylimuosius nužudo pirmąją naktį, autorius daro išvadą, kad *pirmoji sueitis su moterimi vyrui yra pavojinga* (150; 328). Išvada iš esmės teisinga, tačiau gresia visų pirma ne fizinė, o **dvasinė, moralinė žūtis**. Pirmąją naktį, kuri apgaubta tokiu paslaptینگumu kaip ir paparčio žiedo ieškojimas, susiduriama su kiekviename virsme slypinčia etine grasa (plačiau žr. sk. *Grasa ir apsauga*).

Senajo Testamento Tobijo knygoje yra pasakojimas apie nuotaką Sarą, kuri septynis kartus buvo ištekėjusi ir septynis kartus liko našlė po pirmosios nakties. Tobijas, kuris keliavo pas šios merginos tėvą, pakelyje sutiko palydovą, įdavusį jam tris stebuklingą galią turinčius daiktus. Kai jo palydovas (o tai buvo archangelas Rafaelis) pasiūlė jam vesti šią merginą, Tobijas išsigando ir tarė: *Teko girdėti, kad ji buvo duota septyniems vyrams ir jie mirė; bet ir tai girdėjau, kad juos užmušusi piktoji dvasia. Bijau, kad ir man taip neatsitiktų. Tuomet jo palydovas tarė: Paklausk manęs, o aš tau pasakysiu, kokie yra tie, kuriuos piktoji dvasia gali nugalėti. Yra tai tie, kurie eina moterystėn taip, kad atstumia nuo savęs ir nuo savo minčių Dievą ir pasiduoda savo geiduliui taip kaip arklys ir asilėnas, kurie neturi proto; ant jų piktoji dvasia turi valdžią. Tu gi, kai ją vedęs įeisi į kambarį, nesiartink prie jos per tris dienas ir nieku kitu neužsiimk su ja, kaip tik malda. O tą pačią naktį padegsi žuvies kepenis ir piktoji dvasia bus išvaryta. Antrą naktį būsi įleis-*

---

* *Tai niekadų neįvyko, bet tai yra visados*, – taip į klausimą, kas yra mitas, atsakė garsus senovės religijų ir klasikinių kalbų tyrinėtojas K. Kerényi, remdamasis graikų mąstytojo Sallustijo (IV a. po Kr.) žodžiais iš jo veikalo “Apie dievus ir pasaulį”. Pasak A. Maceinos, *mitas yra vyksmas sąmonėje*.

tas į šventųjų patriarchų draugystę. O trečiąją naktį gausi palaiminimą, kad iš jūsų gimtų visai sveiki vaikai. Praėjus trečiajai nakčiai, imsi mergaitę su Viešpaties baimė, vedamas labiau noro turėti vaikų kaip geidulio, kad gautumei palaiminimą vaikuose (Tob 6, 14–21).

Šiame šventraščio pasakojime yra atpasakoti **pirmosios nakties išbandymai**. Jame randame visus senose pasakose sutinkamus epizodus: ištikimą palydovą, stebuklingą galią turinčius daiktus, patarimus ir piktąją dvasią, kuri pražudo nesilaikančius patarimų. Jame yra ir jaunųjų susilaikymas pirmosios nakties metu, žinomas daugelio tautų vestuviniuose papročiuose*.

Nuo žmogaus nuopuolio, kai vyro ir moters santykiai tapo pavojingi, o religine prasme – nuodėmingi**, pirmoje naktyje visada slypi moralinės žūties pavojus. Tai išvaryto iš Rojaus žmogaus drama, kai, praradus vidinių gyvybinių galių darną, puolusio žmogaus veiksams vadovauja nebe dvasinė esmė – siela, bet kūniškasis geidulys. Praradusio vidinę darną arba **išvaryto iš Rojaus** žmogaus šis pavojus tyko nuolatos. Pavojaus mastą rodo šių dienų gyvenimas: pirmoji sueitis dažnai yra ir dorovingo, ir skaistaus gyvenimo pabaiga. **Dorovinę žmogaus žūtį lydi ir fizinis žlugimas** arba tai, ką mes vadiname seksualinės revoliucijos pasekmėmis.

Pirmoji sueitis – didysis žmogaus doros išbandymas. Nusiteikimas, su kuriuo einama į pirmąją sueitį, nulemia tolesnį dvasinį žmogaus gyvenimą. Moralinės žūties nuojautą ir jos pasek-

---

* Nesunku išvelgti, jog seni papročiai, kurie lietuvių ir kitose oralinėse kultūrose būdavo perduodami iš lūpų į lūpas pasakojimais ir pasakomis, vizualinėse, t. y. tose kultūrose, kur jie buvo užrašyti, tapo šventraščių dalimi.

** Pavojingos ir nuodėmingos yra visos nenatūralios sueitys, kuriose nenorima ir vengiama pradėti kūdikį. Ir priešingai – sueitis yra šventas ir Dievo palaimintas veiksmas, jei vyras ir moteris yra atviri ir įsipareigoję galimai gyvybei. Kitaip sakant, jei sueitis yra meilės kurios vaisiumi gali būti ir kūdikis, o ne geismo išraiška.

mes santykiams su kita lytimi vaizdžiai aprašė L. Tolstojus apysakos “Kreicerio sonata” pagrindinio veikėjo lūpomis: *Aš tada nesupratau, kad tai buvo puolimas, ir pamažu pradėjau paleistuvauti, kaip anksčiau jau buvau pradėjęs rūkyti ir gerti. Ir vis dėlto tas pirmas puolimas (pirmoji sueitis, – mūsų past.) buvo kažkoks ypatingas ir graudinantis. Atsimenu, man tuojau pat, dar neišėjus iš kambario, pasidarė liūdna, taip liūdna, kad norėjosi verkti prarasto nekaltumo ir visam laikui prarasto požiūrio į moterį. Taip aš praradau normalius ir paprastus santykius su moterimi. Skaisčiai žvelgti į moterį nuo to laiko jau nebepajėgiau ir negalėjau pajėgti. Aš tapau pasileidėliu. O pasileidėlio fiziologinė būseną yra panaši į morfinisto, girtuoklio ar rūkoriaus (...). Kaip girtuoklį ar narkomaną, taip ir paleistuvį galima pažinti iš veido. Paleistuvius gali susilaikyti, kovoti, bet paprastus, skaisčius, broliškus santykius su moterimis jis jau praradęs. Pagal tai, kaip jis žvelgia ir nužiūri jauną moterį, tuojau pat galima pažinti paleistuvį. Taip aš tapau ir likau paleistuviu, ir tas pražudė mane (164; 17–18).*

Gerai suprastamos nuodėmės ženklu paženklintos kūniškos sueities pavojus, religija bei senosios kultūros papročiais ir apeigomis bandė, kiek įmanoma, tvarkyti ir atkurti vyro ir moters santykių darną. O mes, į moters ir vyro santykius žiūrėdami **geidulingu** žvilgsniu, kitaip juos ir vertiname. Todėl ir pasakose minimo pagalbininko, praleidžiančio sugultuvių naktį su jaunaisiais ar su nuotaka, veiksmus vertiname savo matu: mums atrodo, kad jis elgdavosi taip, kaip ir mes geidulio vedami pasielgtume, t. y. atlikdavo defloraciją.

Pažvelkime kitomis akimis: o gal pasakose minimas padėjėjas buvo jaunųjų **doros mokytojas**, kuris jiems atskleisdavo gyvybės prasidėjimo slaptį? Toks požiūris žymiai geriau padeda suprasti pasakas ir senuosius sugultuvių papročius bei apeigas.

Tiksliai įrodyti vieno ar kito požiūrio teisingumą sunku, kadangi beveik visais laikais buvo šias dvi kraštutines nuomones

atspindinčių papročių, o dauguma išsitekdamo tarp jų: nuo do-
riausių iki pačių žemiausių, kai vadinamąja pirmosios nakties
teise (157; 24) pasinaudodavo žemės, kurioje gyvendavo su-
tuoktiniai, valdovas. Skirtingo doros laipsnio papročius, jų pasi-
rinkimą nulemdavo vienos ar kitos bendruomenės dvasingumo
lygis. Šiame karščiausiam kovos už žmogų lauke, kaip visais
laikais taip ir šiandien, mes **renkamės pagal savo sąmonės
šviesą.**

Nebesuprasdami pavojaus – slypinčios grasos, į vyro ir mo-
ters sueitį mes žiūrime geisingojo mąstymo apspręstu žvilgs-
niu. Iš jos laukiame neteisingos gyvenimo nuostatos sužadintų
geismų patenkinimo. O senosios kultūros geriau suprato
naikinančiąją geismo galią ir stengėsi ją suvaldyti. Todėl pasa-
kos seka apie pavojus ir stebuklingą galią turinčius padėjėjus,
kitaip sakant, apie šiam įvykiui būtiną **dorovinį pasirengimą.**

Mūsų laikais, kai vyro ir moters sueitį imta vertinti kaip di-
džiausio malonumo šaltinį, mums sunku, net neįmanoma suprasti
senuosius sugultuvių papročius, kadangi jie jau prieštarauja mūsų
išsiauginčioms geismams. Ar ne todėl mes apie juos nustojome
kalbėti ir stengiamės pabrėžti tuos pirmosios nakties papročius,
kurie atitinka mūsų nuotaikas?

Šių dienų tyrinėtojų mintys sukasi apie, jų nuomone, svar-
biausią sugultuvių įvykį – defloraciją. Tuo tarpu pasakose ir
senuose papročiuose jis visai neminimas. Svarbiausia būdavo
pasirengimas, ir ne bet kam, o slėpiningiausiam gyvenimo įvykiui.

Indų šventraščiuose aprašytose vestuvių apeigose sugultuvių,
galima sakyti, nėra. Jos būdavo vėliau ir, kaip matyti iš pateikiamos
ištraukos, galėjo būti atidėtos net metams. Po vestuvių sekdamo
triratravratos (trijų dienų susilaikymo) apeiga, kuri aprašyta taip:
Tris paras tegul jie (jaunieji) nevalgo sūdyto* maisto, tegu

---

* Indų tekstuose sūdytas valgis visada siejamas su lytiniais santykiais.
Be to, jaunieji kurį laiką dar ir tylėdavo (151; 282).

miega ant žemės ir metus, dvylika dienų ar šešias naktis arba mažiausiai tris naktis susilaiko nuo sueities (151; 185). Tai labai svarbus ir verčiantis daug ką permąstyti senas ritualas, liudijantis apie iš tiesų buvusį jaunųjų išbandymo laikotarpį. Rusų pasakojime ištikimas pagalbininkas perspėja jaunąjį: *Žiūrėkite, jūsū didenybe, nežiopsokite! Pirmąsias tris naktis ji bandys jūsų jėgą, uždės savo ranką ir ims stipriai stipriai spausti; jūs niekaip to neatlaikysite* (150; 325). Šis susilaikymo, savęs suvaldymo laikotarpis buvo skirtas pasiruošti naujos gyvybės pradėjimui: *kuo ilgiau susilaikoma, tuo daugiau tikimybės sulaukti geresnių palikuonių* (151; 186). Susilaikymo pabaigą vainikuodavo dar vienas ritualas. Jaunavedžiai užsidėdavo papuošalus ir guldavosi į sutuoktivių guolį. Tarp jų padėdavo medžiaga padengtą udumbario medžio lazda*, kuri vaizdavo deivę Visvavasu (atnešanti pasveikimą, gydanti). Taip perskirti jaunieji gulėdavo tris naktis (151; 186). Ketvirtąją dieną atlikus aukojimo apeigas, deivė Visvavasu būdavo prašoma palikti jaunuosius ir jos atvaizdas išimamas iš jaunųjų lovos. Tada nuotaka sakydavusi vedžiui: *Žinau, ką tu galvoji. Tu nori turėti sūnų, tęsti giminę. Jaunasis atsakydavęs: Ir aš žinau, ką tu galvoji. Tu meiliai lauki ir geidi, kad tavo kūne būtų pasėta sėkla ir iš jos gimtų sūnus. Tegū visi dievai sujungia mūsų širdis. Tegū Sarasvati (mokslo deivė) saugo mus nuo nepadorių kalbų. (...) Tegū mes liksim ateinančių genčių tėvais. Tegū Surja išmoko mus vienas kitą mylėti* (81; 31 ir 151; 186).

Jaunųjų kreipimosi žodžiai rodo kad, jie išlaikė pirmosios nakties išbandymus. Šie žodžiai padeda suvokti ir šio ilgo susilaikymo bei tokių mums neįprastų sugultuvių apeigų prasmę. Jų metu dalyvaujantis mokytojas padėjęs sutuoktiniams atskleidavo gyvybės prasidėjimo slaptį.

---

* Perskiriamos lazdos dėjimas į guolį – gana dažnai įvairių tautų pasakojamojoje tautosakoje sutinkamas motyvas (150; 330).

Indų šventraščiuose, be jau minėtų, galima rasti ir daugiau netiesioginių įrodymų, kad iš tiesų šiuo atsakingiausiu žmogiškosios kūrybos metu būdavo mokoma doros. Vedų himnuose yra daug palyginimų, kaip ir kada artintis prie žmonos, kad pradėjimas būtų sėkmingas. *Atharvavedoje* (XIV, 2, 31) yra kreipimasis į žmoną, kviečiantis ją pradėti gyvybę: *Ateik į guolį su geromis mintimis ir pradėk palikuonį šitam vyrui* (išryškinta mūsų, – 151; 67). Artindamasis prie žmonos ir kviesdamas ją pradėjimui, vyras malda kreipiasi į dievus, melddamas sėkmingo apvaisinimo. *Baudhajana–grichjasutra* taip aprašo sueities apeigas: žmona pasipuošdavo, o vyras skaitydavo Vedo- se esantį palyginimą su pasaulio sutvėrimu ir kreipimąsi į dievus, prašant pagalbos žmonos apvaisinimui. Paskaičius Vedas, kur kalbama apie vyro ir moters jėgų susijungimą, prasidėdavo sueitis, lydima maldos dievui Pušanui (klestėjimo dievas), prašant sėkmingo sėklos išsiliejimo (151; 68). *Atharvavedoje* (VI, 11) randame tokį maldos, kalbamos prieš sueitį, tekstą: *Aš – gyvybės alsavimas, tu – kalba; tu – kalba, aš – gyvybės alsavimas; aš – melodija, tu – žodžiai; aš – dangus, tu – žemė. Sujunkime savo pastangas, sujunkime savo sėklas, kad gimtų kūdikis berniukas* (151; 230). Jeigu sueitis įvykdavo netinkamu metu, kai apvaisinimas negalimas, vyras buvo laikomas vaisiaus žudiku, nes jo sėkla buvo išlieta veltui (151; 69).

Suprantama, kad mokymo lygis priklausė nuo mokytojo sąmonės šviesos. Galėjo atsitikti ir taip, arba net platesniu ar siauresniu mastu gyvuoti paprotys, jog padėjėjas iš tiesų, tiesiogine prasme, užimdavo jaunojo vietą, kaip rašo minėtasis V. Propas bei kiti tyrinėtojai.

Ruošdamas jaunuosius gyvybės pradėjimui tiltininkas (mokytojas) atskleisdavo kūniškosios sueities paslaptį ir padėdavo jiems įveikti žemosios prigimties geidulius. Tai buvo apsauga nuo vyro ir moters sueityje slypinčios grasos, nuo griaušančio žmogaus gyvybinės energijos pasireiškimo.

Šie papročiai užrašyti šventraščiuose prieš 3–4 tūkstantmečius, bet šiuolaikinėse vestuvėse jų jau, galima sakyti, nėra. Panašūs papročiai, tiksliau, jų likučiai iki naujausių laikų išliko atkampiuose, girių bei pelkių apsaugotuose lietuvių ir kaimyninių tautų kraštuose. 1975–1977 m. renkant etnografinę medžiagą Vologdos sr., pirmosios nakties išbandymo paprotys dar buvo gyvas. Jaunieji pirmąją sugultuvių naktį pagal senųjų pamokymus susilaikydavo nuo sueities. *Ir dabar taip tebedaro*, – tvirtino papročių užrašinėtojas kai kuriuose kaimuose (122; 296). Jeigu jaunas neliėdavo nuotakos, rytojaus rytą, kai anyta atnešdavo praustuvių vandenį, jaunoji sakydavusi: *O man, motinėle, nereikia*. Tokiu atveju virš jaunųjų galvų jų garbei uždegdavo po žvakę, o indą su praustuvių vandeniu nešdavo antros nakties rytą (122; 296).

Šitas paprotys prausynas susieja su sueitimi, kurios metu, kaip minėta, jaunųjų tyko pavojai ir net žūtis. Todėl prausynų vanduo ypatingas – tai **gyvasis vanduo**. Ir todėl jį nešdavo prieš prikeltuves (žr. sk. *Gyvasis vanduo – prisikėlimas*), nes tuščias reikalas kelti negyvus, dar gyvybės vandeniu nepašlaksytus jaunuosius.

1977 m. Baltarusijos Polesės pelkėse (Bresto sr.) kartu su kitais buvo užrašytas toks sugultuvių paprotys: *Iki dviejų savaičių jaunieji miega kartu, bet kaip brolis su seseria. Tik po pirmojo (po vestuvių) apsilankymo cerkvėje (apeiga vadinama уводины), jie gali miegoti kaip vyras su žmona* (152; 57). Tačiau tuo pačiu metu Ukrainos Polesėje užrašytas ir toks paprotys: *Pirmąją naktį su nuotaka miega pabrolis. Guldo pabrolį su jaunąja į kamara, kad išbandytų jos nekaltumą*. Pabrolio vietoje galėjo būti žentas, tėvas, krikštėvio sūnus arba vyresnysis jaunojo brolis (152; 57). Baltarusijos Polesės gyventojai aiškino taip: *Anksčiau nuotaka pirmąją naktį privalėjo praleisti su vyresniuoju jaunojo broliu* (152; 57). Kaip jau buvo minėta, naktį su nuotaka galima praleisti labai

įvairiai. Tai priklauso nuo žmogaus dvasinės brandos.

Svarbu pažymėti, kad tarp asmenų, kurie praleisdavo naktį su jaunąja, yra paminėtas krikštatėvio sūnus. Tai nieko keisto, nes slavų kraštuose žinomas paprotys, kai sūnus perimdavo krikštatėvystės pareigas (138; 98). O krikštatėvis buvo dvasinis vadovas (83; 50–62). Galima rasti daug nuorodų, jog krikštatėvis vestuvėse buvo svarbus ir labai gerbiamas asmuo, dažnai vyriausiasis vestuvių apeigų tvarkytojas (138; 96).

Nieko nuostabaus, kad vienoje vietovėje ir tuo pačiu metu gyvavo tokie skirtingi papročiai. Kaip anksčiau, taip ir dabar mums tenka rinktis. Pirmosios nakties išbandymo papročiai XIX a. pab. dar gyvavo ir atkampiuose Šiaurės Karelijos miškuose. *Pirmąją naktį, o neretai ir tris sugultuvių naktis jauniešiams patardavo susilaikyti nuo sueities. Daugelyje šaltinių tiesiog sakoma, kad asmuo, vadovaujantis vestuvių apeigoms (karelių "patvaška"), drausdavo jaunajam liesti nuotaką, kol pasibaigdavo jo nustatytas apsaugos laikas* (156; 185). Prisimenant ir minėtąjį *triratavratos* paprotį Indijoje, galima daryti svarbią išvadą, kad **sueitis nepriklausė vestuvių apeigoms ar bent nebuvo joms būtina.**

Peržiūrėtuose lietuviškų vestuvių aprašymuose autoriai nerado tiesioginės užuominos apie susilaikymą nuo sueities sugultuvių metu, tačiau svarus netiesioginis tokio papročio įrodymas yra tai, kad netikrindavo sugultuvių paklodės ar jaunosios marškinių. Tuo, kaip pastebi J. Balys, lietuviškos vestuvės skiriasi nuo slaviškųjų (5; 85). A. Vyšniauskaitė, remdamasi L. Jucevičiumi, lietuviškoms apeigoms priskiria ir *jaunosios nekaltumo įrodymų* tikrinimą (62; 505). Suprantama, kad paskutiniais amžiais, nykstant seniesiems papročiams, ši apeiga kai kur jau buvo iš kaimynų perimta. Tai rodo ir L. Jucevičiaus pavartotas nelietuviškas apeigos pavadinimas – *revizija*. Z. Slaviūnas, kaip ir J. Balys, aiškindamas šį L. Jucevičiaus teiginį pastebi, kad tai lietuviams nebūdingas paprotys (46; 635). Pasirodo, kad sugul-

tuvių lovos tikrinti eidavo, tačiau ieškodavo ne kraujo dėmių, o *jei lovoje ar palei lovą randa kviečio, rugio ar miežio grūdą, tai pirmasis vaikas gims berniukas, jei randa avižą – gims mergaitė. Kada lovoje ar palei lovą jokio grūdo neranda, tada spėja, kad pora bus bevaikė* (26; 353). Šitoks jaunųjų guolio apžiūrėjimas, silpstant seniesiems papročiams ir pasiduodant kaimynų įtakai, lengvai galėjo virsti jaunosios nekaltumo tikrinimu.

Lietuvių tikrinimo papročiai, palyginus juos su slavų, daug švelnesni, jautrūs. Kupiškio apyl. užrašytame paprotyje net ne-naudodavo raudonos spalvos. Svočia atnešdavo svečiams rūtų šakute arba bulvienojų virkščia užkimštą degtinės butelį (62; 505). Tuo tarpu kai kuriuose slavų papročiuose ypač ryškus viešo pasmerkimo motyvas. Šiaurės Ukrainoje jeigu jaunoji nekalta, ant aukšto stiebo iškelia raudoną vėliavą, o priešingu atveju jaunosios giminaičiams uždėdavo pavalkus (152; 56). Arba jeigu jaunoji – mergina, tai jaunojo kieme iškelia vestuvių vėliavą su pririštais raudonais kaspiniais, o jeigu ne, tai jaunojo giminaičiai važiuoja pas jaunosios tėvus, išgriauna jų pečių ir visus ištepa suodžiais. Jaunasis viešai muša jaunąją ir turi teisę ją palikti (152; 57).

Kuo senesni lietuviškų vestuvių sugultuvių papročiai, tuo daugiau juose slapties, pagarbos ir šventumo. Kai kurie šaltiniai dar mini ir jaunųjų mokymą – pvz., M. Pretorijus XVI a. Mažosios Lietuvos vestuvėse ir daug vėliau (jau XIX a.) – B. Buračas. Kupiškėnų vestuvėse jaunuosius guldydavo svočia nuleidėja, kuri jauniesiems *paaiškina viską, ką turi veikti žmonės, gyvendami šeimyninį gyvenimą. Peržegnodama jaunuosius palaimina, palinki vaisingo ir laimingo gyvenimo* (išryškinta mūsų, – 9; 266). Pajaunys, klodamas lovą *peržegnoja ir pabučiuoja patalą, kur jaunieji gulės* (9; 263). Jaunųjų lovon po pagalve būdavo dedamas didelis juodos duonos kepalas (9; 263). Sugultuvių šventumą ir slėpinumą atspindi ir žodžiai, kuriais dar XVIII a. rusų papročiu asmuo, vadovujan-

tis vestuvėms, palydėdavo jaunuosius į sugultuves: *Идите на дело благословенное* – ‘Imkitės palaiminto darbo’ (162; 114).

Požiūrį į vyro ir moters sueities šventumą liudija ir pasninko paprotys, kuris nuo senovės būdavo prieš didžiąsias šventes, įžadus ar kitus šventus (sakralius) veiksmus. Jaunųjų susilaikymo nuo valgio, gėrimo reikalaujavo lietuvių (88; 586 ir 45; 328) ir kitų tautų (151; 23 ir 39; 285) vestuvių papročiai, o indų šventraščiai (pvz. *Parashara – grichjasutra* I, 13, 1) pataria vyrui pasninkauti prieš kiekvienas apeigas, kuriomis prašoma sėkmingo gyvybės pradėjimo.

Nuo senovės pasninkaudami visada susilaikydavo ne tik nuo valgio, bet ir nuo sueities. Taip darydavo ir pirmųjų amžių krikščionys. Rytų krikščionija (ortodoksai) šį seną paprotį išlaikė iki šių dienų. Tai labai prasmingas, visa apimančią žmogaus suvokimą atspindintis paprotys. Skonėjimosi ir lytinio malonumo sąryšio patvirtinimą randame senovės indų medicinos veikalė *Ajurvedoje*. Liežuvis yra glaudžiai susijęs su genitalijomis (peniu ir klitoriu). *Ajurvedoje* penis arba klitoris laikomas žemesniuoju liežuviumi, o liežuvis burnoje – aukštesniuoju, kitaip tariant, liežuvio dirginimas skatina lytinį potraukį ir atvirkišciai.

B. Buračas “Kupiškėnų vestuvėse” aprašo dar vieną svarbų lietuviškų sugultuvių bruožą. Tai – jaunųjų lova. *Jaunųjų lova būdavo irgi savotiška, vienakojine vadinama. Tokia lova visuomet stovėdavo klėties kertėje prie durų. Ji iš vienos vietos kiton neperkeliama: vienas lovos šonas ir galas įleisti klėties sienon, o kitas laikosi ant vienos labai drūtos kojos, kuri stovi viduryje klėties* (9; 261). Tokia plati lova, užimanti ketvirtadalį klėties, labai nepraktiška, tačiau apeiga reikalavusi kaip tik tokios. Klėties viduryje stovinti viena drūto medžio koja – tai *pasaulio, gyvybės ir pažinimo medžio – Arbor mundi* – įvaizdis. Lietuviškos sugultuvės vykdavo **gyvybės medžio** ašyje.

Visa, kas susiję su naujos gyvybės pradėjimu ir gimtuvėmis, mūsų protėviams buvo gerbtina ir šventa. Ypatinga šven-

tumo nuojauta gaubė sugultuvių apeigas, kuriose kadaise jauniesiems būdavo atskleidžiami būties slėpiniai. Šioje, galima sakyti, misterijoje būdavo atveriamas žmogaus atėjimo į erdvės ir laiko pasaulį slaptis bei vyro ir moters sueities paskirtis. Atskleidžiama tai, kad kūniška jungtis tiesia **vertikalų tiltą tarp Šiapus ir Anapus** (gyvybės medis), kad sueitis nėra vien tik dviejų žmonių reikalas, kad tuo nepaprastai atsakingu ir šventu vyksmu vyras ir moteris yra **Dievo bendradarbiai leidžiant į pasaulį naują gyvybę**. Šiame slėpiningame būties įvykyje dalyvauja ir į pasaulį Dievo leidžiama siela. Tai atsispindi ir latvių dainoje:

*Ryški žvaigždė patekėjo
Prie jaunamartės namo durų;
Tai nebuvo ryški žvaigždė,
Tai vaikužio dvasužė (18; 48).*

DAINOS IR SUTUOKTINIŲ SUGULTUVĖS

Visos vestuvių apeigos apipintos dainomis. Daina lydėdavo ir pirmosios nakties apeigas. Sugultuvių ir prikeltuvių dainos tokios pat tyros, kupinos švelnaus lyrizmo, be menkiausios užuominos į lėkštą sąmojų. Nežinant sunku atspėti, kad tai pirmosios nakties dainos. Pvz., kad ir ši dzūkiška sugultuvių daina:

<i>Vai kolgi man negerti, Kolgi man neuliot? Aš užmigdiau bernelį Žalian vyšnių sodely, 2k. Po žalioju vyšneli. Prašysiu sakalėlio, Ka nelėkt pro vyšnelį. 2k. Nepakliudzyt vyšnelės. 2k. Nepribudzyt bernelio. 2k. Mano didzo vargelio.</i>	<i>Vai kolgi man negerti, Kolgi man neuliot? Aš užmigdiau mergelį Žaliam rūtų daržely, 2k. Po rūtelių krūmeliu. Prašysiu gegužėlės, Ka nelėkt pro darželį. 2k. Nepakliudzyt rūtelės. 2k. Nepribudzyt mergelės. 2k. Mano didzo vargelio</i>
--	--

(23; 134).

Pirmosios nakties išbandymai – tai ugnies taškas, kuriame vyksta tikroji kova už žmogų. Žmogaus galioje pašaukti suvešėjusią gyvybinę energiją į aukštesnę tarnybą – naujo kūrimui arba, atsiduodant žemosioms aistroms, paskęsti kūniškumo liūne. Tai didžiausias žmogaus gyvenime laimėjimas ar pralaimėjimas, o pagal pasakas – velnio išvarymas arba patekimas jojo vergijon. Kai kuriose sugultuvių dainose ištisai apdainuojami tie įvykiai, kuriuos bandėme atpasakoti. Matyt, pirmosios nakties dainos, perteikdavusios apeigos šventumą ir svarbiausias tiesas, kartu buvo lietuviškas mokymo būdas, veikiantis labiau pašamoneį ir jausmus.

L. Rėzos dainų rinkinyje yra vestuvinė daina “Eisva mudu abudu” (86; 119–120), kurios sutrumpėjęs variantas A. Juškos svotbinėse dainose pažymėtas Nr. 653 ir skirtas sugultuvių dainoms:

Eisva mudu abudu 2k.

Į žalią giružę abudu 2k.

Kirsva mudu abudu 2k.

Žaliąsias liepužes abudu. 2k.

Toliau jie pjauna *naująsias* lentužes, dirba *naująją* lovuzę, kloja *naująją* paklodę, gula į *naująją* lovuzę, o tolesni posmai nusako vyro ir moters sueities prasmę:

Darysma mudu abudu 2k.

Žaliąją vygužę abudu 2k.

Guldysma mudu abudu 2k.

Mažąjį vaikelį abudu 2k.

Vygiuosma mudu abudu 2k.

Mažąjį vaikelį abudu 2k.

Atpasakotoje sugultuvių dainoje krinta į akis nepaprastai ilgas pasiruošimas – *eisva...*, *kirsva...*, *pjausva...*, *darysma...*, *klosva...*, *gulsva...* – svarbiausiajam įvykiui. Iš dainos žodžių suvokiame, jog viskas daroma **naujai**, pagal Rasos šventės ar bet kurio virsmo formulę: **užgesinsi seną ugnį tyru vandeniui ir įkursi naują ugnį jau kitu – skaisčiu, šventu būdu.**

Yra ir praktinė (buitinė) šio apdainuoto naujumo pusė. Su-

gultuvėms iš tiesų visa lovos patalynė ir net šiaudai lovai būdavo pakeičiami naujais. *Jaunųjų lovai reikia pakloti viskas nauja, nė karto nedėvėta*, – rašo B. Buračas (9; 262). Sugultuvių lovos *intiestuvines marškas*, kurias puošdavo simbolinę prasmę turinčiais siuviniais, ir užvalkalus ausdavo iš geriausių, blizgančių linų. Tos patalynės net svečiui neklodavo, dažniausiai motinos palikdavo ją dukterų vestuvėms (56; 65).

Rigvedoje aprašytuose minėtuose indų pirmosios nakties papročiuose svarbiausiu momentu jaunieji kreipiasi vienas į kitą, išsakydami sueities tikslą – **norą turėti kūdikį**. Lietuvių dainoje taip pat dainuojama apie sugultuvių prasmę: bernelis ir mergelė daro žaliąją vygužę (lopšį), guldo į ją **mažąjį vaikelį** ir abu jį vygiuoja (supa).

Tai, kas papasakota apie sugultuves, nėra vien graži teorija. Yra ir praktinė šio dalyko pusė – tai kaimo bendruomenės papročiai ir vieša nuomonė. Kai kurie šių papročių buvo žinomi, o gal dar gyvi net XX a. I-e pusėje. Vienas tokių papročių teigia: *Nėščia moteris prieš dviejų mėnesių pabaigą* (t. y. kai pastebima, kad nutrūko mėnesinių ciklas) *privalėjo atsisakyti lytinio smaguriavimo, nes kūdikis galėjo gimti su dėmėmis, intapais, šlakais, karpomis ir pan.* (47; 214). Nevaisingos, “dykos” dienos buvo žinomos. Tas, kurios “saugodavosi”, t. y. nėštumui išvengti naudodavosi nevaisingomis dienomis, vadindavo paleistuvėmis (47; 208). Tokias senesnės moterys, o ypač iš giminių, įspėdavo, bardavo. *Susilaukti kūdikio ir jo nemaitinti, nežindyti buvo laikoma nuodėme ir prieš Dievą, ir prieš žmogų* (47; 224). Nors iš turimos medžiagos negalime pateikti užrašytų papročių, bet bendra papročių dvasia leidžia teigti, kad ir žindymo metu kūniškoji sueitis buvo smerkiama. Papročiai taip riboja sueities galimybę, kad teoriškai, galima sakyti, ji buvo skirta tik naujai gyvybei žadinti.

Tokio lygio dora gyvenime išlaikoma tik esant veikliai dvasinei lyčių meilei (jungčiai). Šią dvasinę lyčių sąjungą, kuria dvelkia visa sugultuvių daina “Eisva mudu abudu”, paprastai ir kar-

tu labai giliai (suvokiama labiau jausmu) išreiškia kadaise plačiai vartota dviskaita: *eisva*, *darysva*, *guldysva*. Veiksmažodžių dviskaitos forma, išreikšdama dviejų žmonių santykius, žadina intymumo, atsiskyrimo nuo kitų, visos kasdienybės šventumo nuotaiką. Ar šios veiksmažodinės formos išnykimo iš kasdieninės mūsų kalbos svarbiausioji priežastis nėra ta, kad beveik išnyko ir patys tauriausi dviejų žmonių (bernelio ir mergelės) santykiai, kuriems išreikšti mūsų protėviai vartodavo dviskaitą – vieną gražiausių lietuvių kalbos formų?

Jaunųjų padėjėjas ir doros mokytojas – martys, kaip ir krikstatėviai krikštynose, būdavo nepalyginamai svarbesnis asmuo vestuvėse nei tėvai. Yra nemaža duomenų, iš kurių galima spręsti, jog apeigoms vadovaujantis martys būdavo jaunosios krikšto tėvas (138; 96), kuris pagal seną tradiciją buvo dvasinis krikšto vaikų vadovas (žr. *Gimties virsmas* sk. *Krikstatėviai ir krikstatėvystė*), t. y. tas, kuris perteikdavo esmines kultūrinės ir dvasinės vertybes. Blėstant vestuvių apeigų šventumui, martys liko apeigų tvarkytoju – maršalka, o paskutiniaisiais laikais žemaičiuose maršalka jau *aprūpindavo svečius prie stalo, pjausdydavo ir dalydavo maisto produktus* (88; 591) ir jo skiriamasis ženklas jau buvęs taukuotas rankšluostis prie juosmens. Vėl turime visą – šį kartą vestuvių apeigų vadovo – *marčio (maršalkos)* – paskirties lėkštėjimo (desakralizacijos) vertikalųjį pjūvį: 1. jaunųjų tiltininkas, pervedantis per pavojingiausias vestuvių virsmo vietas; 2. vestuvių tvarkdarys; 3. stalo užvaizda.

O šiandieninių vestuvių metu neretai girdime prietarų lygio ironišką dviprasmybę: *Pirmoji naktis priklauso piršliui*. Tai visa, kas liko iš kadaise buvusio *ištikimo padėjėjo – mokytojo (maršalkos)* vaidmens.

VELNIAS IR KASOS

Velnio ir vestuvių ryšį patvirtina ir patarlės, teigiančios, kad mergelės kasose esąs supintas velnias: *Merga mergosie, bie-*

*kas kasose: kasas palajda – biesą palajda; Mergų kasose velnias gyvena (107; 152–153); Ji tol gera, kol merga, kol velnias kasose supintas (78; 126) ir pan. Koks ryšys tarp kasų ir velnio? Senoliai jautė šį ryšį, o jų gyvenimo patirtis atspindi tautosakoje. Esama ir sakmių, kuriose pasakojama, jog pats Dievas išmokęs kasas pinti. *Kaip Ievą Dievas sutvėrė iš šonkaulio Adomo, tai pamokino ją plaukus pinti (...)* Nuo to laiko yra sakoma, kad kol plaukai supinti, tai merga gera, bo ten velnias, o kaip už vyro nueina, tada plaukus paleidžia iš kasų, ir velnią paleidžia (79; 164).*

Dievas moko tik doros – darnos. Jei kasas pinti išmokė pats Dievas, vadinasi kasų pynimas yra prasmingas. Galima sakyti, jog kasų, kaip ir vainiko, pynimas yra sakralus veiksmas, palaikantis **išorinę ir vidinę darną**. Minėtos patarlės ir sakmė dar kartą patvirtina: nedarna (chaosas) – tai velnio valdžios ženklas. Mergina, dailiai supindama plaukus, t. y. naikindama netvarką išorėje, sumažina ją ir savo viduje – *supina* velnią, o paleisdama plaukus, t. y. didindama netvarką išorėje, didina ją ir viduje – *paleidžia* velnią.

Moteriškosios prigimties ypatybė – suvokti pasaulį ir būti kaip nedalomą visumą – pagrįstai paaiškina aptariamą patarlę ir padavimą. Moteriai darna – tai darna visur, o nedarna vienur sukelia netvarką ir kitur. Todėl **supintos kasos – tvarka moters išorėje – ne tik išreiškia vidinę darną, bet ir padeda ją išlaikyti**. Ir atvirkščiai, **palaidi plaukai yra nedarnos išraiška – velnio valdžios ženklas**.

Sakydamas, jog ši patarlė *rodytų, kad mergina, paleisdama kasą, išsivaduoja iš velnio globos (107; 153)*, N. Vėlius yra aiškiai neteisus, nes čia kalbama apie žmogaus **vidaus** pasaulį, jo gyvybines galias. Velnias čia suprantamas kaip tamšiosios, instinktyvios žmogaus galios, ir jų valdžion patenkama, kai jos *paleidžiamos*, joms pasiduodama. Ir priešingai, kai jas valdo sąmonės šviesa, velnias yra sutramdytas arba, kaip vaizdžiai sakoma patarlėje, *supintas į kasas*.

Jau ne kartą įsitikinome, kad keičiantis supratimui keičiasi ir žodžio prasmė. Žodžių *paleistuvis*, *paleistuvauti* prasmė taip greitai kito, kad kaimo žmogus, tebevartojantis žodžius senąja prasme, kartais nesusikalbėdavo su dabartinių pažiūrų žmonėmis, kurie tą patį žodį supranta jau kitaip. Štai kunigas, per pamokslą aiškindamas, kaip reikia pasiruošti atgailos sakramentui, papasakojo tokį netinkamą vaiko paruošimo išpažinčiai atvejį. *Ateina prie klausyklos 9–10 metų berniukas ir sako kunigui: 'Paleistuvavau!' Kunigas susirūpinęs klausia: 'O ką tu darei?' – 'Pririšau katinui prie uodegos skardinę ir paleidau, o mama už tai barėsi, kad aš paleistuvis'.* Tačiau vaiko mama taip pat teisi. Ji žodį *paleistuvis* vartojo senąja ir, tiesą sakant, tikrąja prasme. LKŽ randame, kad *paleistuvis* reiškia 'išdykęs, neklaūzada, nenaudėlis': *Ot paleistuvis tas mano mažėlis, niekur jo nenuvarysi, niekur nepasisiūsi;* kita prasmė – 'apsileidėlis': *Samdom pievas, kurias jie patys par savo neišpjaun paleistuvystę.*

Žodį *paleistuvauti* dabar dažniausiai mes suprantame kūniškosios paleistuvystės prasme, tačiau, kaip rodo senesni raštai, ta prasme šis žodis nebuvo vartojamas. Tokios prasmės žodžio išvis neturėjome. Tai pastebėjo kitataučiai. Pamokslininkas iš Berlyno D. Jenišas (1799 m.) K. G. Milkaus žodyno pratarmėje rašė, kad *lietuvų moterys ir merginos nuo seno itin giriamos už skaistybę, ir joms daro garbę, kad jų kalboje nėra žodžio, reiškiančio neištikimybę* (72; 328). Todėl šeštas Dievo įsakymas, kurį mes šiandien verčiame *Nepaleistuvauk*, kaip pastebi D. Jenišas, *gali būti išverstas tik aprašymu* (72; 328). Pvz., M. Mažvydo katekizme (1547 m.) 6-is Dievo įsakymas išverstas *Neišžaki svetimos moters*; M. Petkevičiaus katekizme (1598 m.) – *Su svetima negyvensi*.

Vaikutis, sakęs per išpažintį *paleistuvavau*, niekuo dėtas. Jis pateko dviejų skirtingų sampratų įtakon. Mokydamasis katekizmo, jis išmoko 6-jį Dievo įsakymą *Nepaleistuvauk* ir suži-

nojo, kad tai sunki nuodėmė, o iš motinos, tebevartojančios ši žodį senoviškai, sužinojo, ką reiškia paleistuvauti senąja prasme. Matyt, tikybos mokytojas jam taip pat nepaaiškino, ką reiškia paleistuvauti. Bet kaip tą veiksmą šiandienine prasme paaiškinti vaikui? Visi keblumai pranyksta, jei prisiminsime, kad lietuviškai *paleistuvystė* reiškia bet kokią **vidinį** pasileidimą, išoriškai pasireiškiantį kaip išdykavimas, neklaužadavimas, apsilaidimas ar bet koks kitas dorinių nuostatų peržengimas (plg. *paleistuvės* ‘besaikis girtavimas’ – LKŽ). Tas, kas nevaldo žemesniųjų savo gyvybinių galių, laiko jas nesutvarkytas, *paleistas*, tas ir yra paleistuvis. Nuo čia tik vienas žingsnis iki kūniškos paleistuvystės, kuri, tiesą sakant, tėra vidinės nedaros, pasileidimo pasekmė.

Žodis *paleistuvis(-ė)* kilęs iš veiksmažodžio *paleisti*. Plg. *paleistė*, *paleistuvė* ‘audeklo galas, naudojamas audimui pradėti ar užbaigti’: *Pradedu austi, įsidėjau paleistę* (LKŽ); palaidas, palaidi (plaukai). *Paleisti plaukai* – senas žmonijos istorinės atminties įvaizdis (archetipas). Ar ne todėl dailininkai velnio gundomą Ievą ar apskritai paleistuves moteris piešia palaidais plaukais?

Palaidi plaukai – neapibrėžtumo, laisvumo, visų pirma vidinio, ženklas. Ir priešingai, supinti plaukai – vidinės darnos, kryptingumo ženklas. Tačiau laisvumas, laisvė reiškia pasirinkimą, vienodą galimybę gėriui ar blogiui, tamsai ar šviesai. Todėl palaidi plaukai, kaip galima siaurai suprasti iš palyginimo su Ieva, nėra vien nedorumo, ištvirkimo ženklas. Jie tokiu ženklu tik gali tapti. Bendrąja prasme palaidi plaukai žymi laisvumą, galimybę pasirinkti. Vestuvių apeigose **plaukų paleidimas yra pasikeitimo – virsmo būsenos ženklas. O pasikeitimas galimas į bet kurią pusę – į blogą ir į gerą.** Valganti žalčio pasiūlytą obuolį Ieva taip pat yra virsmo – perėjimo iš rojinės į nerojinę – būsenoje...

Panašioje būsenoje po sužadėtuvių yra ir nuotaka. Todėl

vykstančio pasikeitimo ženklai, kaip jau buvo minėta, jai paleidžiamos kasos, o vestuvių išvakarėse atliekamos apeigos, susijusios su plaukais. Paleisti plaukai ženklina ir virsmo grasą, nes, pagal patarlę, išpinant kasas *paleidžiamas velnias*. Todėl nuo piršlybų pabaigos nuotaka palaidais plaukais vaikšto ne viena, bet lydima vienos (45; 293) ar net dviejų ją saugančių pamergių (49; 119).

Palaidais plaukais ir nedengta galva vaizduojama ir Mergelė Marija – kaip Šventosios Dvasios sužadėtinė (*sponsus Spiriti Sancti*), bet niekada kaip motina. Paleisdavo plaukus ir jaunos mergaitės, eidamos pirmosios šv. Komunijos. Šis paprotys rodo, kad senovės lietuviai ne tik giliai jautė palaidų plaukų ir pasikeitimo ryšį (pirmoji šv. Komunija, kaip ir vestuvės, keitė mergaitės gyvenimą), bet gražiai derino senovinius papročius su krikščionybe.

ATSKYRIMAS – VIENUMA

Vestuvių, kaip ir kiekvieno kito virsmo ašis – tai seno naikinimas ir naujo radimasis. Tam visos senųjų kultūrų tautos perėjimo apeigoms vartojo įvairius sąmonės perkeitimo būdus. Vadinamai *laikinajai mirčiai** sukelti būdavo vartojamos labai stiprios fizinio ir psichologinio poveikio priemonės: pasninkas, nemiga, skausmas, kūno sužalojimas, visuomeninis spaudimas, izoliacija, emocinis ir fizinis stresas, specialios psichiką veikiančios (psichodelinės) medžiagos.

Vestuvių virsmas – visų pirma dvasinis žmogaus tapsmas, reikalaujantis apsispręsti už gerį ar blogį. Kad apsisprendimas būtų tikras, žmogus turi likti vienui vienas ir patirti visišką ap-

---

* Mūsų nuomone, pavadinimas *laikinoji mirtis* nėra visai tikslus. Nors tariamoji mirtis pasibaigia prisikėlimu, tačiau, kita vertus, mirtis *psichologiniu* požiūriu turėjo būti tikra ir iki galo, nes po šios *laikinosios mirties* turi prisikelti visai kitas – naujos sąmonės žmogus.

leistumą. Tik vienumos pilnatvė sukaupia visas dvasines galias žmogaus, tariančio lemiamąjį *taip* arba *ne*.

Paparčio žiedo ieškotoją veda naujos būsenos – dvasinės brandos troškimas. Bet ir čia senoji išmintis jam pataria atskirti ir pasilikti akis į akį su savimi. Ieškotojas aplink save brėžia ratą šermukšnio lazda ir uždegęs žvakę gaubiasi balta paklode. Taip jis pasilieka akis į akį su visu savo sąmonės turiniu: žemyn traukiančiais instinktais, gundymais, vilionėmis (gąsdinančiomis šmėklomis) ir šviesiausiomis dvasinėmis galiomis (viltimi surasti paparčio žiedą).

Senovinėse lietuvių vestuvėse (kaip rodo ir paparčio žiedo padavimai) sąmonės perkeitimo priemonės būdavo švelnesnės, labiau vidinės, dvasinio pobūdžio. Suprantama, kad į paskutiniųjų amžių vestuvių aprašus pateko tik šių papročių ar apeigų likučiai, iš kurių galima susidaryti vien neišbaigtą virsmo rato papročių ir apeigų vaizdą.

Sąmonės perkeitimo pobūdis geriausiai atsispindi vestuvių dainose. Visa bėda, kad blėstant vestuvių šventumui vienumos išgyvenimas vestuvėse darėsi vis mažiau suprantamas ir toks mums tolimas, kad panašius jausmus sukeliančios dainos jau priskiriamos panašioms savo forma, bet iš esmės visai kitos paskirties dainoms. Tautosakos tyrinėtojai šias dainas, kurios dainuojamos vestuvių išvakarėse, vadina našlaičių dainomis (92; 11). Lietuvių liaudies dainyne (LLD, V t., V., 1989) jos priskirtos mergvakario dainoms. Žinomiausia jų yra “Lėk, sakalėli, per ežerėlį”. Čia pateikiame retesnės dainos “Tekla saulelė” variantą:

Tekla saulelė 3 k.

Per beržynėlį.

Bėga upelė 3 k.

Su verpetėliu.

Ant to verpeto 3 k.

Mergelė sėdi.

Ji sėdėdama 3 k.

Galvą šukavo.

Nėr man tėvelio 3 k.

Rengelės rengti.

Nėr man motulės 3 k.

Šarvelio krauti.

Nėr man brolelių 3 k.

Keliu lydėti.

Nėr man sesyčių 3 k.

Priešal sėdėti.

Mėnuo tėvelis 3 k.

Rengelę rengė.

Saulė močiutė 3 k.

Šarvelį krovė.

Sietynai broliai 3 k.

Keliu lydėjo.

Žvaigždės sesutės 3 k.

Priešal sėdėj (LLD, V, 151).

Dėl to, kad ši ir panašaus turinio dainos yra vestuvinės, abejonių niekam nekyla, bet paplitusi nuomonė, kad tai yra nuotakoms – našlaitėms skirtos dainos. Tačiau tai tėra pastarųjų amžių nuomonė, grįsta vien išoriniu panašumu. Visų pirma, tokiose dainose subtiliai išreikšta **visiško apleistumo** būseną. Mergelė visiškai viena: neturi nei tėvelio, nei motulės, nei brolelių, nei seselių. Visiškai neįtikima, kad palyginti tokiam retam visiškos našlaitės – nuotakos atvejui būtų sukurta tiek apeiginių dainų. LLD (V t., V., 1989) minima, kad yra užrašyta apie 600 įvairiausių šios dainos variantų, iš kurių išsiskiria apie 20 įvairias pradžias turinčių tipų. Antra, jose palyginti retai minimas žodis *sirata* ir jau visiškai retai *našlaitė*.

Senesnis ir dažniau dainose vartojamas žodis* yra *sirata*, kurio prasmė buvo žymiai platesnė nei mes jį suprantame šiandien. Žodis *sirata*, kuriant bendrinę kalbą patekęs tarp slavizmų, yra taip pat ir lietuviškas, o plačiąja prasme – baltiškas. Ar teisingai darome žodį *sirata* keisdami gerokai siauresnės prasmės žodžiu *našlaitis*? Jeigu *našlaitis* reiškia ‘tėvo ar motinos neturintis’, tai *sirata* yra ‘visų apleistas, suvargęs, vienišas, patekęs į sunkią padėtį’. Plačiąja prasme šis žodis nusako apleistumo būseną**. Žmogus gali turėti tėvus, tačiau būti *sirata*. Plg.:

---

* Žodžio vartojimas dainose yra jo senumo ir tikrumo ženklas. Tautosakos rinkėjai pastebėjo, kad senieji gyventojai tautosaką vertina kaip labiausiai patikimą vietinės tarmės šaltinį. Ne kartą pastebėta, kad pateikėjai galutinai nusprendžia, kaip skamba viena ar kita sąvoka arba žodis, tik pasitikrinę pagal tų apylinkių dainas (152; 263).

** Panašios nuomonės yra ir Pr. Budkus (11; 257).

Sirata be tėvo ir be motinėls, o dar siratesnė (t. y. dar labiau *apleista*, – mūsų past. ir išryškinimas) – *be rūtų vainikėlio* (LKŽ). Šiame sakinyje *sirata* pavartotas kaip aukštesniojo laipsnio būdvardis – *siratesnė*. Vadinasi, kalbama apie vidinę žmogaus būseną. Posakį *be rūtų vainikėlio* supraskime senoviškai (žr. sk. *Vainikas ir jaunos nerūpestingos dienos*), t. y. juo apibūdinama priešvestuvinė jau sužadėtos mergelės būseną. Iš tiesų, tuo metu, kaip dainuojama minėtose dainose, ji yra *siratesnė* už visas *siratas*, nes tenka palikti savo jaunąsias dienas – rūtų vainikėlį.

Žodis *sirata* kilęs iš seno veiksmažodžio *sirti* ‘supti, siausti’; (*ap*)*sirti* ‘apsupti, apsiausti’: *Tarnai žydu apsyre Jėzų ir surišo jį* (LKŽ). Tad *sirata* reiškia ‘apsiaustasis kažkuo, atskirtasis, atsiskyres nuo kitų, vienišas’. Plg.: *sira* ‘beržo gumbas’ ir *siratkapiai* ‘nešventinta kapinių dalis, t. y. **atskirtųjų** kapinės’ (LKŽ) – juk juose laidodavo ne našlaičius, bet savižudžius ir nekrikštytuosius.

Išsakytai nuomonei pagrįsti pateikiame dar keletą pavyzdžių iš kaimo žmonių kalbos: *Ne tas sirata, kurs tėvo, motkos neturi, ale tas sirata, kuris razumo neturi; Apėjo lietutis aplinkui ir paliko mus siratas* (sušlapusius, suvargusius); *Vīsi muni plėšė, muno visą turtelį atėmė, ir aš palikau sirata* (LKŽ). Tokią pat plačią prasmę turi ir rusų k. žodis *cupoma*: *Без хозяйна дом cupoma; Без коня казак кругом cupoma (хоть плачь cupoma)* (130; IV, 188).

Taigi žodis *sirata* reiškia **apleistumo, vienumos ar pasidavimo kieno nors globai būseną**. *Aš, sirata, labai noriu jūsų klausyti ir jums tarnauti, pone* – tokia senovėje buvo tradicinė žmogaus, norinčio gauti tarnybą, kreipimosi forma (11; 257). Panašiai ir jaunesni, ypač nuotaka, atsiduodavo vestuvių virsmo vadovo – marčio valiai. Todėl šios dainos kykla iš visiško apleistumo jausmo (nėr mergelei nei tėvelio, nei motulės, nei brolelių, nei seselių) – vienumos, kurią vienaip ar kitaip tenka

patirti paliekant savąją šalį, tėvų namus, brolius, seseris, draugus, kaimynus ir svarbiausia – jaunas nerūpestingas dienas. Tai ta pati būseną, kuri patiriama kiekvieno virsmo metu arba, paprasčiau tariant, iškeliaujant į tolimus, nežinomus kraštus. Ne veltui jaunojo pusė vadinama *svetima* šalis. Taip paaiškėja, kodėl tiek daug yra vadinamųjų našlaičių dainų: nes **kiekviena nuotaka ar jaunasis kurį laiką būna sirata**, apie ką vaizdžiai sakoma latvių ketureilyje:

Nesiskundžiau, nebēdojau,

Ne viena aš siratēlē.

Skęste skęsta Maros žemē

Siratēliu vaikštoma (18; 22).

Tokios dainos atautos virsmo įvaizdžiais. Dainos pradžia būtinai vienaip ar kitaip susieta su vandeniu: *Tami upely sukas verpetas; Lēk, sakalēli, per ežerēlį; Tame ežerēly rūtų lovelē; Per dunojēlį laivelis plaukē* ar pan. Gyvenimo pasikeitimą – virsmą visada lydėdavo apeigos su vandeniu. Manoma, kad senovinių vestuvių apeigos vykdavusios prie vandens (157; 102).

Mergelė dažniausiai *galvą šukuoja* arba *galvą šukuoja ir graudžiai verkia*. Apeigos, susijusios su plaukais, ir verksmo kupinas atsisveikinimas mergvakaryje, kurio metu dainuojamos šios dainos, ir sudaro vestuvių išvakarių turinį. Toliau dainoje viskas staiga keičiasi, *baigiama daina netikētu išaukštini* (92; 11), kaip ir reikalauja virsmo eiga. Mergelė įtraukiama į dar nežinomą jai gyvenimą, į naują šeimyną: *Saulē močiu-tē kraiteliui krauti; mėnuo tėvelis dalelei skirti; žvaigždės sesutės šali sėdėti, pasikalbėti; vėjas broliukas lauku lydėti* (LLD, V, 143). Šie giliai prasmingi, bet mums menkai suvokiami, o seniesiems girių gyventojams labai įprasti ir suprantami įvaizdžiai bene geriausiai atitinka lietuvio, giliai jautusio ryšį su gamta, dvasinę vestuvių virsmo būseną. Tokių ir panašių apeiginių, tiesiog šventų (sakralinių) dainų dainavimas vestuvių išvakarėse papildė atsisveikinimo apeigų jau sukeltą ap-

leistumo, vienumos, seno *aš* sunaikinimo jausmą, tą būseną, be kurios neįmanomas tikras virsmas.

Jaunojo linija, kaip ir visur, ne tik silpnesnė, bet ir labiau išblukusi. Bernelio linijos siratų dainos Lietuvių liaudies dainyne jau nepateko tarp vestuvinių dainų (LLD, V, 1989), tačiau bent kai kurios jų tikrai yra vestuvinės:

<i>Broleli siratėli, 2 k.</i>	<i>Sūnelio pažiūrėti.</i>
<i>Ne vis suolo sėdėki, 3 k.</i>	<i>Ar gražiai parėdytas,</i>
<i>Ir stačias pastovėki.</i>	<i>Ar suolo pasodytas.</i>
<i>Juk tu žinai, broleli,</i>	<i>Atsakė ponas Dievas:</i>
<i>Kad esi siratėlis. 2 k.</i>	<i>– Aš patsai atlankysiu. 2 k.</i>
<i>Tu neturi tėvelio 2 k.</i>	<i>Sūnelio pažiūrėsiu.</i>
<i>Nei senosios močiutės.</i>	<i>Tai gražiai parėdytas,</i>
<i>Guli tavo tėvelis</i>	<i>Tai suolo pasodytas.</i>
<i>Po aukštuoju kalneliu. 2 k.</i>	<i>Širmine kepurėle,</i>
<i>Po sieraja žemele.</i>	<i>Šilkinge kuskuzėle. 2 k.</i>
<i>Prašyčia poną Dievą,</i>	<i>Su aukso žiedužėliu.</i>
<i>Kad leistų aplankyti. 2 k.</i>	

Dainos pradžia ir ypač pabaiga (bernelis suolo pasodintas, gražiai aprėdytas, širmine kepurėle, su aukso žiedeliu) neabejotinai rodo, kad tai vestuvių daina.

Širminė jaunojo kepurė, kuri minima vestuvių dainose, gali būti vienas iš minėtų jaunojo gaubimo įrodymų. Tai išplaukia iš pavadinimo *širminė*, nes žodis *širmas* reiškia ne tik spalvą, bet ir 1. ‘uždangalas (širma)’: *lovos širma*; 2. ‘skėtis’: *Vietoj saulės širmo imk lytaus širmą*; 3. ‘kepurės snapas’: *Neimk brylę, imk kepurę su širmu* (LKŽ).

Dainos žodžiai apie tėvelį, gulintį *po aukštuoju kalneliu*, leidžia manyti, kad tai našlaičių daina, tačiau tėvelio prašomas Dievas neleidžia jam aplankyti savo sūnelio. Vestuviniaiais rūbais – *širmine kepurėle, šilkinge kuskuzėle, su aukso žiedužėliu* aprėdytąjį ir suolo pasodintąjį brolelį aplanko pats Dievas. Prisimenant, kad jaunųjų tėvų nebūdavo pagrindinių vestuvių

veikėjų tarpe, o vestuvėms vadovaudavo dvasiškių (žynių) luomui priklausę tiltininkai, kurie rūpindavosi teisinga virsmo eiga, ir įvertinus vidurinės dainos dalies vaizdus bei suprantant juos netiesiogiai, ši daina yra vestuvinė. Taigi ji yra ne našlaičių, bet **siratinanti**, t. y. sukelianti apleistumo, vienumos jausmą daina, pritaikyta vestuvių virsmui. Iš šios ir panašių dainų sklindanti siratinanti jausmą tikrai išgyventi galima tik ją dainuojant ar jos klausantis. Tą pačią visiško apleistumo nuotaiką patiriame ir klausydamiesi dainos, kurią dainuodavo sutikdami nuotaką:

*Vai, kai aš užkelsiu
Rytoj ankstų rytelį,
Vai, aš pasidairysiu
Tai į visas šaleles:
Nėra mano darželėlio
Nei žaliosios rūtelės.
Nėra tėvo, motinėlės,
Nėra brolių, sesulių,
Nėra tėvo, motinėlės,
Nėra brolių, sesulių,
– Vai, suskaudo širdelę
Ir ašarėlės byra (50; 81).*

Jaunuju, o ypač jaunosios, išskyrimas iš visos kaimo bendruomenės virsmo metu ne tik dainose apdainuojamas, bet išreiškiamas ir vestuvių papročiais, kurie, pamiršus jų prasmę, išnyko anksčiau už kitas apeigas. Visų pirma, prisiminkime A. Juškos aprašytus jaunosios slėpimo po marška (prieš jungtuves) (45; 313–315) ir gaubimo (po jungtuvių) (45; 368) papročius*. Rytprūsių Lietuvoje dar XIX a. I-e pusėje giedant giesmę vesdavo nuotaką į gėlių darželį. Čia ją, atsiklaupusią ant rūtų lysvės artimas giminaitis apsiausdavo didele balto audeklo skara (55; 161). Apgaubtą nuotaką veždavo ir į svetimą šalį, o

---

* Šie papročiai iki šiol yra nepaaiškinti.

Mažajoje Lietuvoje, kaip rašoma senesniuose šaltiniuose, veždavo tam tikru dengtu vežimu (*palagas, palagis*), kurio viduje degdavusi ugnis* (5; 121). Jaunojo šalyje vykdavo tam tikra nuotakos nugaubimo apeiga, dar labiau atskleidžianti gaubimo prasmę (žr. sk. *Nuotakos nugaubimas*).

Gaubimo apeigos prasmė atskleidžia ir seno, XIX a. pab. išnykusio nuotakos slėpimo kartu su pamergėmis papročio (45; 313–315 ir 9; 214–215) kilmę bei prasmę. Jau apeigų panašumas žadina mintį, kad gaubimas yra slėpimo po marška tęsinys. Pagal senuosius papročius (26; 309) pamergėmis galėjo būti tik mergaujančios marčios. Todėl nuotakos pulką sudarydavo vien tik martaujančios, t. y. vestuvių virsme esančios merginos. Slėpimas po marška išreiškia jų išskirtinumą visos kaimo bendruomenės tarpe, o jaunosios ieškojimas po paklode vaizduoja lygias visų marčių galimybes, tiksliau, **vienodą** jų padėtį. Surasta jaunoji atskiriama nuo savo seselių – marčių pulko ir sodinama ant suolo šalia jaunojo. Toliau seka A. Juškos aprašytoji pasėdų apeiga, kurios metu dainuojama tokia pati, kaip ir jaunajam skirta anksčiau pateiktoji, **siratinanti** daina:

*Sesele lelijėle,
Ne vis suolo sėdėki. 2 k.
Ir stačia pastovėki.
Juk tu žinai, sesele,
Kad esi siratėlė:
Tu neturi tėvelio
Nei senos motinėlės.
O jau tavo tėvelis
Gul aukštajam kalnely,
Gul aukštajam kalnely
Po žalia velėnėle.
Ant jo aukšto kapelio*

---

* Palyginkime su paparčio žiedo ieškotoju, kuris taip pat gaubdavosi paklode ir užsidedavo žvakę.

*Želė žalia žolelė,
Ant žalios viršūnėlės
Žeri aukso raselė.
Maldyčiau pono Dievo,
Kad leistų atlankyti. 2 k
Dukrelės pažiūrėti.
Ar gražiai parėdyta,
Ar suolo pasodinta?
Atsakė ponas Dievas:
– Aš patsai atlankysiu!
Aš patsai atlankysiu,
Dukrelės pažiūrėsiu,–
Tai gražiai parėdyta,
Tai suolo pasodinta.
Ir suolo pasodinta
Su šilkų kaspinėliais.
Su šilkų kaspinėliais,
Su rūtų vainikėliu.
Su aukso žiedužėliu,
Su šilkų kskužėle.
Su rūtų vainikėliu
Prie bernužio šalelės (45; 318–319).*

Šios ir anksčiau pateiktos dainų palyginimas išsklaido pas-
kutines abejones dėl berneliui skirtos dainos paskirties. Dabar
tikrai žinome ne tik tai, kad ji vestuvinė, bet galime spręsti ir
kada ji būdavo dainuojama. Matyt, pintuvių metu, prieš išvyks-
tant nuotakos pusėn, seniau ir jaunajam būdavo atliekama pa-
naši atskyrimo (gaubimo) apeiga. Šių iš skirtingų šaltinių paim-
tų dainų palyginimas papildo ne tokią ryškią bernelio liniją ves-
tuvėse. Veliuoniškių vestuvių daina (JSD; 567), kurią, kaip nu-
rodo A. Juška, dainuodavo sodinant į suolą iš po drobulės at-
vestą nuotaką, dar tebeturi dvi šakas: mergelės ir (dviem pos-
mais sutrumpėjusią) bernelio. Tai dar viena nuoroda į jaunojo

gaubimą. Tiesioginį jaunojo gaubimo paminėjimą galime rasti šiuolaikinių indų vestuvių aprašymuose (127; 53).

Atskirta nuo seselių pulko nuotaka, kaip jau minėjome, gaubiamą vieną. Apgaubtąją veždavo ir į svetimą šalį. Dar anksčiau, kaip rašo M. Pretorijus, nuotaką į jaunojo namus veždavo tam tikrame dengtame vežime, kuris vadintas *palagu* (88; 583). Prisiminkime, kad nė viena pamergė – marti iš to pulko, kuriame buvo surasta jaunoji, nelydėdavo nuotakos į svetimą šalį.

Vėliau, išorinio panašumo pasėkoje gaubimo apeiga susiliejo su nuometavimo (martavimo) apeiga, tapo jos palydove ir galiausiai, pamiršus apeigos prasnę, visai išnyko. Nors A. Juška dar aiškiai skiria šias apeigas: *Po vinčiaus tėvų namuose prie lastų svočia apgaubia jaunąją, o po keltuvių šešuro klėtyje apmartyja* (45; 368), bet vestuvių tyrinėtojai dažniausiai šių apeigų jau nebeskiria (žr. pvz. 88; 584). Gaubdavo jaunąją tėvų šalyje, o nuometuodavo (martyuodavo) nuotaką jaunojo pusėje, nors kai kur, pvz. kupiškėnų vestuvėse nuometuodavo tėvų namuose.

Rusų ir karelių papročiu nuotaką apgaubdavo tuoj pat po piršlybų, dar piršliams tebesant (122; 33), o indų vestuvėse *apgaubiami abu – ir nuotaka, ir jaunasis* (127; 53). XIX a. slavų vestuvių papročiuose dar galima išvelgti ir jaunojo gaubimo paprotį. Penzos gub. jaunąją rišdavo skarele kaip moterį, o jaunoji sėdėdavo apgaubta (162; 285). Pietinėse gubernijose jaunajam skarelę prisiūdavo prie nugaros. Vestuvių drabužių tyrinėtoja G. Maslova mano, kad ši skarutė buvo *seno drabužio, panašaus į apsiaustą, liekana* (145; 34).

Vienumos, o kartu ir atskyrimo (izoliacijos) nuo kitų bendruomenės narių būtinumas padeda paaiškinti lietuvių ir kitų tautų vestuvėse sutinkamą paprotį, pagal kurį jaunieji mūvėdavo pirštinėmis ar kaip nors kitaip atribodavo (izoliuodavo) savo rankas. Lietuvoje tai gana plačiai paplitęs paprotys. J. Balys studijoje “Vedybos” (5) pirštinėms skiria atskirą skyrelį, pateik-

damas įvairius šio papročio aprašymus. Su pirštinėmis ir valgydavo (5; 118). Pirštinėmis mūvinią nuotaką pirmartyje piršlys ar kas nors kitas vedavo paėmęs už skarelės, kurios antrojo galo laikydavosi jaunoji (45; 369 ir 5; 118). J. Balys šio papročio neaiškina, tik pamini, kad jis sietinas, pasak Baechtoldo, su *įvyniotos rankos* apeiga.

Įvairios šio papročio atmainos gana dažnai minimos aptariant slavų vestuves. Apibendrinanti G. Maslovos išvada, kad visi vestuvių dalyviai negalėdavo vienas kito liesti plika ranka, yra perdėta (145; 39). Mūsų nuomone, – tai tiesiogiai nurodo ir papročiai, – **plika ranka negalima būdavo liesti tik jaunųjų arba jauniems vienas kito**. Pvz., Tverės gub. tėvas, prieš paimdamas dukterį už rankos kad atiduotų ją jaunikui, apvyniodavo ranką rankšluosčiu. Jaunieji visų vestuvių eigoje laikydavosi už skarutės galų (145; 39).

Rankoms dengti naudodavo ne tik pirštines, bet siūdavo marškinius ilgomis rankovėmis, kuriomis apvyniodavo savo rankas (145; 39). XVIII a. Kursko gub. moterys vestuvėms siūdavo kailinius, kurių dešinioji rankovė karodavo iki žemės (157; 27). Tad ranka su pirštine ar su ilga rankove yra atskyrimo, *siratos* būsenos ženklas. Sėklos sudygimas yra tas pats virsmas (žr. sk. *Senos formos naikinimas*), todėl ir sėjant pirmąsias sėklas į dirvą berdavo su pirštine, pažymėdami jų *atskyrimą* (159; 148).

Tai, kad šie rankos dengimo papročiai susiję su jaunųjų išskyrimu (izoliacija) iš visos kaimo bendruomenės virsmo laikotarpiu, aiškiausiai liudija povestuviniai sveikinimosi su jaunaisiais papročiai. *Pirmą kartą po vestuvių susitikus jaunamartę ar jaunąjį, pagal paprotį negalima sveikintis plika ranka – reikia kuo nors (prijuose, skvernu ar pan.) ją pridengti. Aiškinama, kad taip linkima jauniems turtingo gyvenimo* (5; 77). Mūsų nuomone, šis paprotys jau tėra buvusiojo liekana. Anksčiau sveikintis plika ranka turėdavo būti draudžia-

ma ne vien pirmą kartą, bet tam tikrą laikotarpį iki jaunųjų virsmo (atskyrimo) pabaigos. Šią išvadą patvirtina karelių paprotys, draudžiantis šešias savaites* po vestuvių jauniesiems paduoti ranką, nes jie tuo metu esą pereinamajame laikotarpyje. Jaunamartė šiuo laikotarpiu prieš pradėdama ir baigdama visus darbus turėdavusi atsiklausti anytos ir juos jai parodyti. Taip pat šešias savaites galiojo draudimas lankyti kapines (156; 194–195). Povestuvinis išskyrimas atsispindi ir išlikusiuose bulgarų papročiuose: šešias savaites jaunoji galėdavusi kalbėtis tik su vyru ir jo seserimi (157; 203).

Čia dera prisiminti dar gyvą prietarą, draudžiantį sveikintis per slenkstį. Slenkstis, panašiai kaip ir langas, yra skirtinguose gyvenimo tarpsniuose esančių žmonių skiriamosios ribos įvaizdis. Su slenksčiu susiję nemažai vestuvinių papročių, o pastaruoju metu – ir prietarų. *Slenkstis yra šventas. Kol jaunieji žengia per slenkstį, reikia žiūrėti, kad niekas kitas tuo pačiu metu neitų per slenkstį* (Liškiava). *Kai jaunieji eina jungtuvėms iš trobos, peržengti slenkstį reikia dešine** koja, – kitaip juos kas nors pakerės ir jie gyvens nesantaikoje ir skurdžiai* (Nočia). *Jeigu vežant kraičius skrynčia padedama ant slenksčio, tai kraittis ir nuotaka sugrįš atgal* (Biržai, 5; 105).

Tai, kaip giliai žmonių sąjaujose glūdėjo slenksčio įvaizdis, matyti iš žemiau pateikiamo pavyzdžio. A. Toporovas, aptardamas vestuvinės tautosakos rūšiavimą, palyginimui pateikia keturis tos pačios oracijos, sakomos atvykus pas nuotaką, variantus. Autorius pastebi, kad jie labai skiriasi, nes įvairiai pagrindžiama apeiga. Forma šie variantai labai skirtingi: nuo oracijose kalbamos Viešpaties maldos *Tėve mūsų* iki ironiškų

---

* Plačiau apie šešių savaičių laikotarpį virsme žr. *Mirties virsmas* sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*.

** Plg. su senu papročiu pabudus iš miego pirmiau iškelti iš lovos dešiniąją koją. Pabudimas, panašiai kaip ir vestuvės, taip pat yra virsmas – perėjimas iš miego į budrią paros dalį.

dviprasmiškų juokelių; tačiau savo esme, o tai dažniausiai nepastebima, visos oracijos vienodos. Jomis vienaip ar kitaip nusakytas perėjimas per slenkstį, o visa kita yra tik nuo vestuvinių išmonės priklausantis rūbas (forma), kuriuo aprengtas perėjimo per slenkstį vaizdinys. Nors oracijų forma labai keitėsi (tai rodo maldos *Tėve mūsų* įtraukimas), perėjimo per slenkstį įvaizdis išliko.

Taigi, tampa aišku, kad seniau sveikinantis **ranką vienas kitam paduodavo** tik tam pačiam gyvenimo tarpsniui ar luomui priklausantys žmonės (pvz., martai sveikindavosi su marta, vedusieji su vedusiais). Vadinasi, sveikintis per slenkstį reikštų gadinti virsmą ir nesilaikyti virsminės simbolikos.

GRASA IR APSAUGA

Virsmas yra Amžinosios kūrybos ir žmogaus gyvybinių galių veikimo išraiška. Jo metu įvyksta kokybinis šuolis, perkeliantis į naują, aukštesnę būties plotmę. Amžinosios kūrybos prasmingumas ir kryptingumas reikalauja virsmo **negrižtamumo**. Nauja pavirsminės būties kokybė ir virsmo **negrižtamumas** suteikia laikui **prasnę**. Tad apie virsmą galime kalbėti kaip apie padidintos dorinės atsakomybės ir tuo pačiu etinės graso laikotarpį. Su šia etine grasa, t. y. su blogio galimybe akis į akį susiduria tik laisvą valią turintis žmogus.

Dorinį virsmo pavojingumą labiausiai sąlygoja virsminio tarpsnio nepastovumas ir visų gyvybinių galių sužadėjimas (aktyvumas). Stipriausiai reiškiantis gyvybinėms, o kartu ir kūrybinėms galioms, žmogus atsiduria tamsių ir šviesių galių sandūroje, jo viduje susikryžiuoja gėris ir blogis. Jei gamtos plotmėje kokybinį šuolį – virsmą lemia atsitiktinumai ar valdo Kūrėjo numatyta eiga, tai sąmoningai gyvybei – žmogui lemiamas veiksnys yra laisva valia grįstas apsisprendimas. Kitaip grasa netektų dorinio atspalvio.

Virsmo būsenos nepastovumas (laisvumas) atsispindi ir vestuvių papročiuose. *Jaunoji turi eiti į jungtuves visais drabužiais labai liuosais: turi būti visi guzikai atsegti, visi segtukai išiminėti, sijonai irgi turi būti kuo liuosiausi, kasos turi vos tik laikytis supintos, net ir kurpes reikia atrišti ar atsegti, ir kojinių raiščius atleisti taip, kad nejustum jokio veržimo* (91; 38). Prisiminkime ir jau aptartą plaukų paleidimą. Šį paprotį Gardino gub. aprašė ir P. Šeinas (145; 38). Virsmui būdingas nepastovumas (t. y. tai, kad viskas būtų atleista) paaiškina, kodėl vestuvininkai nevažiuodavo pro sustabdytą malūną, o apdovanodavo malūnininką, kad tas vėl jį paleistų, ir tik po to važiuodavo toliau (145; 25). Jei kažkas suveržta, sustabdyta ar pan., tai suprantama, kad virsmas gali nepavykti, ir todėl malūnininkas, tikėdamasis gauti dovanų, tyčia sustabdydavo malūną.

Vartojant sinergines sąvokas galima teigti, jog šis veiksmas (malūnininko apdovanojimas, kad šis vėl paleistų malūną) priklauso *disipatyvinę struktūrą* palaikantiems (kuriantiems) veiksmams, t. y. gerinantis ar šalinantis visus nereikalingus poveikius (*fluktuacijas*), paliekant tik tuos, kurie organizuoja naują struktūrą (padeda įveikti virsmą). Paprasčiau sakant, tai didelės atsitiktinumų reikšmės virsme suvokimas. Malūno sustabdymas gali tapti tuo atsitiktiniu, visą virsmo eigą nulemti galinčiu poveikiu (*fluktuacija*) ir todėl jis pašalinamas apdovanojant malūnininką.

Etinė virsmo grasa simboliškai išreikšta paparčio žiedo sakmėse. Ji ypač sustiprėja lemiamu (kulminaciniu) virsmo momentu. Tamsiausios žmogaus gyvybinės galios nenori leisti ieškotojo į šviesą, nes tai joms reiškia mirtį. Iš paskutiniųjų jos sukyla ir, trukdydamos pasiekti naują, dar nepatirtą, nenusakomą būseną, baugina pasiryžėlį. Vien vargas ir nusivylimas laukia joms paklususio. Šiuo lemiamu, pavojingiausiu metu išryškėja apsaugos svarba. Paparčio žiedo ieškotojui tai yra šermukšnio

lazda brėžiamas atsiskyrimo (izoliacijos) ratas, deganti žvakė, knyga ir, svarbiausia, širdies ryžtas.

Rodos, tokiems bendriems, atsietiems pamąstymams negalėtume rasti bent kiek apčiuopiamesnių įrodymų. Tačiau taip nėra. Liudijimų randame dar mažai tyrinėtame mūsų kultūros klode – tautiniuose drabužiuose. Ne vien nuojauta, bet ir daiktiniais įrodymais pasiremiant jau galima tvirtinti, kad kiekvienas apeiginis drabužis turėjo tam tikrą, sakytume, sakralinę paskirtį, kurią vienaip ar kitaip jis atspindėjo.

Apeiginius drabužius ruošdavo ypatingai. Linus, iš kurių ausdavo nuometus, moterys šukuodavo ant vandens. Kai į vandenį nebekrisdavo ne tik spalviai, bet ir dulkelytės, linai buvo laikomi tinkamais nuometams austi. Nuometams skirtų gijų *tolkos* (tolkoj būna 800 gijų) turėdavo lįsti per žiedą (35; 152). Prieš ausdamos drobę nuometams moterys meldavosi, nieko nevalgydavo ir rengdavosi švariais drabužiais, nes tai *šventas audeklas* (152; 236). Drabužius, skirtus apeigoms – krikštynomis, vestuvėms, laidotuvėms – siuvinėdavo. Pastebimas ryšys tarp *siuvinėto ornamento ir apeiginio akto* (56; 64). Tai liudija ir jau minėto (žr. sk. *Marti, martas ir martys*) siuvinėjimo rašto pavadinimas *marinkinis*, susijęs su veiksmažodžiu *marinti* (56; 64), arba puošniais raštais (ornamentais) išpuoštos *intiestuvių* marškos, kurias paklodavo tik jaunųjų sugultuvėms. Net svečiams jų netiesdavo, bet palikdavo dukterų vestuvėms (56; 65). Vestuviniai marškiniai taip pat turėjo šventą (sakralią) paskirtį – juos saugodavo laidotuvėms.

Tautiniai rūbai – medžiaginė, žemiška dvasinės kultūros išraiška. Šiuo požiūriu mūsų tautiniai drabužiai beveik netyrinėti*. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus eksponatas ČDM–E3088

---

* A. Kargaudienė yra viena iš bandančiųjų žengti pirmuosius žingsnius šia linkme. Autoriai dėkingi jai už išvalgą ir atradimus, kuriais čia ir pasinaudoja.

buvo priskirtas rankšluosčiams. A. Kargaudienės tyrimų dėka paaiškėjo, kad tai ne rankšluostis, o galvos apdangalas – nuometėlis, nors dydžiu ir išvaizda jis labai panašus į rankšluostį.

A. Tamošaitis studijoje “Sodžiaus menas” tokius į rankšluosčius panašius galvos apdangalus vadina *galvaraiščiais* (93; 14). *Galvaraiščiai būna 35–45 cm platumo ir apie 160 cm ilgumo (...). Galvaraiščių galai apie 40 cm, į ilgį išrenkami sudėtingais raštais* (93; 189). Dieveniškių apyl. XX a. II-e pusėje toks galvaraištis vadintas *plotka*. Rišdavo juos taip: galvaraiščio vidurine dalimi apgaubdavo galvą, o jo galai laisvai karodavo ant nugaros arba būdavo sukeičiami, perjuosiami juostele ir dailiai surišami dviem kilpomis (35; 152 ir 93; 189).

Tai plačiai tarp Europos tautų paplitęs senovinis moterų galvos apdangalas (131; 214). Rytiniai slavai panašią galvos dangą vadina *fata* (145; 32), o estai *linik* (171; 51) arba *tarvastu tany* (171; 50). Išvežant į svetimą šalį juo estų nuotakai uždengdavo veidą (171; 51).

Galvaraiščių sumaišymas su *abrūsais* (rankšluosčiais) rodo, kad tarp jų yra didelis ryšys ir panašumas. Žodis *abrūsas*, kaip ir daugelis kitų senžodžių, skubotai buvo priskirtas slavizmams, o vietoj jo imta vartoti *rankšluostis*. Šis pavadinimas labai susiaurino ir nusakralino iki buitinio lygmens kadaise plačią apeiginę paskirtį turėjusio *abrūso* reikšmę. Rusų kalboje žodžiai *убрус* ir *обрус* (naudotas vakarinėse gub.) taip pat tapo senžodžiais. Kaip rašo A. Lebedeva, laikui bėgant pavadinimą *убрус* pakeitė kiti pavadinimai: *рушник*, *плат*, *полотенце*, *утиральник* ir kiti (142; 239).

V. Dalio žodyne randame net keturis *abrūso* sinonimus, kurie reiškia galvos aprišalus: *плат*, *платок*, *фата*, *начелник* (129, IV, 459). Šie slaviški *abrūso* sinonimai patvirtina jau minėtą A. Tamošaičio pateiktą medžiagą, kad galvaraiščiai būna 35–45 cm pločio ir apie 160 cm ilgio (93; 189). Tą pat teigia ir trečioji *abrūso* prasmė ‘gaidžio ar vištos pakaklės pakabučiai’:

Gaidžio didelė skiauteris, o dar didesni abrūsai (LKŽ). Vaizdus palyginimas: gaidžio abrūsai kabo pakaklėj, kaip ir abrūso galai aprišus jį apie galvą.

Abrūsus rišdavo ne tik apie galvą. Jie būdavo skiriami ir dovanoms: *Marčios pilnos skrynios abrūsų* (LKŽ), o dovanas *rišdavo* (juosdavo) per petį, per juosmenį, aprišdavo medžius, arklius ir pan. Šį paprotį atliepia viena iš veiksmažodžio *aprišti* prasmių ‘apjuosiant apdovanoti’: *Marė rengiantis visus aprišti, net visai senoviškai: vyriškius abrūsais ir pirštinėmis, moteris – nuometomis ir kojineėmis* (LKŽ). Iš čia ir žodis *abrūsuotas*, reiškiantis ‘abrūsu perrištas’: *Stov bėri žirgeliai abrūsuoti, jaunosios sesytės vainikuotos* (LKŽ). Svarbu, kad tai dainos žodžiai, nes pagal dainas seni žmonės tikrindavo žodžių tikrumą.

Jau galime teigti, kad *abrūsas* kilęs iš veiksmažodžio *rišti, aprišti: aprišti – aprišas*, o iš *aprišo – abrūsas*. Tai rodo ir veiksmažodžio *rišti* prasmės ‘gobti’: *Mergelė galvą rišas; ‘juostis sumezgant’: Šalta, riškis šaliką šiltesnį; ‘varduvininikus rišti’: Jonus riša, vadinasi kabina vainikus ant pečių arba sujuosia vainiku* (LKŽ). Juostos prasmė ta pati kaip ir abrūso – aprišti, apjuosti, sujuosti, surišti. Nuo abrūso ji skiriasi tik raštais ir pločiu.

Pradėję skaičiuoti, kas ir kada būdavo aprišama abrūsais ar juostomis, nustebsim pamatę, kad abrūsai ir juostos naudoti visuose virsmuose. Ką tik gimusį kūdikį pribuvėja priimdavo į naują abrūsą. Kūmus, o anksčiau jų būdavo virš dešimties porų, aprišdavo abrūsais ar juostomis. Slavų piršlybose jaunojo ir jaunosios rankas sujungdavo, aprišdami jas abrūsu (142; 240). Iš čia, matyt, bus kilę žodžiai *абручать, обручить* ‘sužieduoti’, *обручень* ‘apyrankė’, *обручальное кольцо* ‘sužadėtuvių ar vestuvinis žiedas’. Tą pat teigia ir žodžio *rišti* prasmė ‘tuoktis’: *Riša panelę prie jauno bernelio kaip prie rūtų kvietkelio*. Dar viena, jau nebenaudojama veiksmažodžio *ap-*

rišti prasmė ‘įpareigoti’: *Tie tada zokanai kitiems pagonims neyra įsakyti, nei juos apriša* (LKŽ) rodo abrūso ar juostos **surišančiąją, įpareigojančią** galią. Tai rodo ir papročiai: *Prie altoriaus per jungtuves nuotaka ir jaunasis laikydavo rankose abrūsus* (142; 240). Abrūsais ryšėdavo piršlys ir maršalka, jaunosios pasekėjai pabroliai, jaunojo vedžiai (pabroliai), o, kaip rodo minėtos dainos žodžiai, abrūsais aprišdavo net ir jų žirgus. Dažniausios marčios dovanos būdavo abrūsai ir juostos. Prie mirusiojo karsto stovinčius svotus, kurie dabar vadinami “garbės sargyba”, rišdavo ir teberiša abrūsais ar juostomis. Karstą išnešdavo, o kartais ir iki kapinių nešdavo ant abrūsų. Po laidotuvių jais aprišdavo kapo kryžių. Šešias savaites po laidotuvių abrūsai kabėdavo mirusiojo namuose.

Išnykus buvusiesiems papročiams pamiršta ir abrūso apeiginė – rišamoji, įpareigojančioji prasmė, išnyko ir nuometėlių (abrūsų) nešiojimo paprotys. Kitaip sakant, abrūsas prarado savo apeiginę prasmę ir todėl dėsninga, kad jis tapo tik rankšluosčiu (sl. *рушник, полотенце, утиральник*), t. y. vien buitinės paskirties dalyku ir Lietuvoje, ir kaimynų šalyse. Tačiau juostos, kuriomis Lietuvoje vis dar teberišama, išlaikė savo rišančiąją, įpareigojančią galią.

Galvos danga buvo svarbiausia drabužių dalis, nurodanti žmogaus priklausomybę tam tikram amžiaus tarpsniui ar visuomenės grupei. Lietuvės moterys, kaip teigia išsamiau galvos apdangalus tyrinėjusi A. Kargaudienė, nuometėlius nešiodavo martaudamos: prieš vestuves ir po jų, iki susilaukdavo pirmojo kūdikio (t. y. iki įvedybų) (56; 64). Tad marti – nuotaka nuometėlį nešiodavo vestuvių virsmo – didžiausios grasos laikotarpiu. Gėrio ir blogio sankirta ir pasirinkimo, nuo kurio priklausė virsmo baigtis, galimybė ryškiai išreikšta meniniu nuometėlio papuošimu. Aptariamo nuometėlio galų siuvinėjimo raštai skiriasi tarsi gėris nuo blogio ar šviesa nuo tamsos. Viename jo gale pavaizduota darna – gyvybės medį saugantys raiteliai, o kitame

nedarna (chaosas) – tą patį medį naikinantys pasakiški gyvūnai (žr. pav. skyriaus gale – p. 266). Ilgainiui nuometėlius pakeitė skarelės, kurios pvz. Žemaitijoje *dažnai taip pat turėjo priešpriešas* (56; 64).

Vestuvių papročiuose yra daug apsaugos priemonių nuo raganavimo ar kitokio blogio. Ypač saugota, kad nebūtų pakenkta jaunųjų vaisingumui. Virsme slypinti ir didžiausios įtampos metu (kritiškiausiais, lemiamais jo momentais) pasireiškianti grąsa paaiškina mums nebesuprantamas apsaugos priemonės, kurias papročių tyrinėtojai vadina magiškėmis. Tai ir kryžmai segamos adatos rūbuose, ir grūdų, aguonų ar druskos pylimas į batus, ir sidabrinio pinigų dėjimas į batą, ir duonos su druska dėjimas į užantį ar česnako į burną, ir tinklo vyniojimas apie kojos pėdą, ir šermukšnio šakelių įteikimas jauniems (5; 75–76). Apsaugai skirta taip pat ir žvakės liepsna, vestuvininkų važiavimas per degančius šiaudus ar tiesiog ugnies koridoriumi tarp abiejose kelio pusėse liepsnojančių šiaudų kūlių. Šios priemonės nėra magiškos, o aplinkos švarinimas natūraliais būdais – tai šventos erdvės kūrimas.

Visapusiškiausiame lietuvių vestuvių apraše “Kupiškėnų vestuvės” yra paminėta, jaunasis samdydavo *raganius, kad atraganotų* (9; 221). Tačiau pastarojo veiksmai neaprašyti. Apie raganiaus vaidmenį lietuvių vestuvėse galima spręsti tik iš padavimais tapusių pasakojimų (9; 279–283). Kitų tautų vestuvėse tai bene svarbiausias iškilmių veikėjas. Jis duodavęs ženklą, kada pradėti svarbiausias vestuvių apeigas. Karelių vestuvėse tai samdomas asmuo (*patvaška*), kuris atlikdavo apsaugos ritualus (*varotus*), kalbėdavo užkeikimus (156; 114–120). Slavų vestuvėse – tai žiniuonis (*знахарь*), kuris apžiūrėdavo visus kampus, staktas, slenksčius, skaitydavo užkalbėjimus, girdydavo užkalbėtu vandeniu, šluodavo lubas, mesdavo po slenksčiu raktą, išvarydavo iš kiemo juodus šunis, smilkydavo pirtis, rišdavo jaunųjų guolio pėdus ir kt. (157; 169). Šios priemonės

taip pat yra aplinkos švarinimas – sakralios erdvės kūrimas su-
prantant, kad kiekvienas, nors ir nestiprus poveikis (vartojant
sinerginę sąvoką – *fliuktuacija*) gali nulemti vestuvių virsmą.

Pastaraisiais amžiais vartotos maginės apsaugos priemonės dažnai jau yra virtę prietarais. Tačiau mes jau esame aptarę svarbiausią vestuvių apeigų tvarkytoją – *martį*, kuris, vestuvių misterijoje atskleidamas jaunesiems būties dėsnius ir gyvybės pradėjimo slėpinį bei doriškai įpareigodamas jaunuosius, lyg tiltu pervesdavo juos per pavojingiausią vestuvių virsmo tarpsnį – pirmosios nakties išbandymus. Tai pati tikriausia ir švenčiausia apsauga, kai žmogus saugomas ne tik išorinėmis (maginėmis) priemonėmis, bet ir pats laisva valia, su savo sąmonės šviesa įsijungia į dvasinį tapsmą. Senosios, etinėmis normomis pagrįstos sugultuvių apeigos, aptartos sk. *Pirmosios nakties išbandymai*, būtent ir buvo geriausia apsauga nuo grasos. Irstant ir lėkštelėjant šventoms sugultuvių apeigoms, vis daugiau atsirasdavo išorinių, vadinamųjų maginių apsaugos priemonių.

Išorinė jaunųjų apsauga sugultuvių metu gana ryški slavų vestuvėse. Vis labiau prarandant šventumą, lėkštelėjo ir išorinės (maginės) apsaugos priemonės. Ši slinktis ryški pastarųjų amžių sugultuvių apeigose. XVI–XVII a. būdavo paskiriamas bajoras, kuris su nuogu kalaviju visą naktį jodinėdavo apie jaunųjų miegamąjį. XIX a. šis paprotys išliko tik kai kuriose gubernijose (157; 21). Gyvavo ir tarsi iš paparčio žiedo legendų paimta apeiga: svočia su šermukšnio šaka rankose apeidavo pastatą, kuriame suguldyti jaunieji (157; 184). Tačiau greta šių atsirado ir žymiai lėkštesnis paprotys: suguldžius jaunuosius pabroliai *su muzika ir dainuodami išgertuvių dainas triukšmingai vedavo ratelius visame kaime* (157; 164–165). Jeigu pirmuoju atveju (saugant su nuogu kalaviju) išreiškiama pagarba ir jis dar pagrįstas darna, tai nevaržomame išgėrusių pabrolių šėlsmė jau gana ryškios nedarnos (chaoso) apraiškos. Silpstant dorai vis daugiau netvarkos, vis labiau klesti chaosas ir papro-

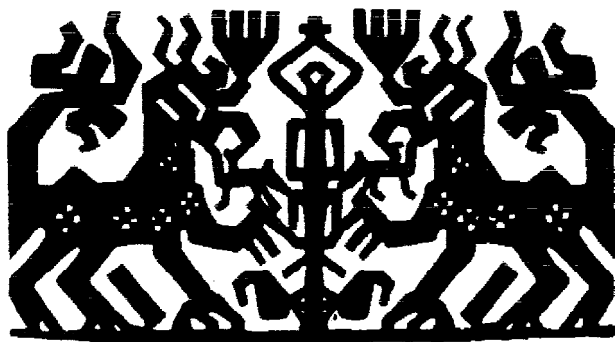
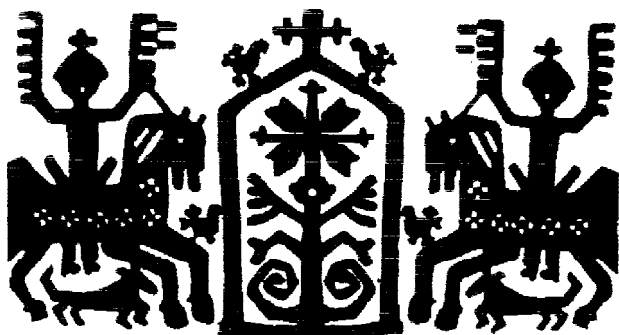
tys irsta toliau. Atsiranda geidulius skatinantys, orgijų šėlsmą primenantys sugultuvių nakties papročiai: *Sugulde jaunuosius vyrai ir moterys atsiduoda siautulingai linksmybei ir šokiams, moterys nuplėšia skareles, galvos apdangalus ir, paleidusios plaukus, šoka, sukasi, geidulingas dainas dainuodamos* (157; 165). Pastarieji trys jaunųjų saugojimo sugultuvėse papročiai, gyvavę beveik vienu metu, rodo skirtingą žmonių sąmoningumą ir iš jo kylančius papročius.

Skirtingą sąmoningumą patvirtina ir mūsų laikų papročių palyginimas su indų šventraščiais, kuriuose aprašytos net aštuonios santuokos rūšys: 1. *brahma*, 2. *daiva*, 3. *arša*, 4. *pradžapatja*, 5. *asura*, 6. *gandharva*, 7. *rakšasa* ir 8. *paičasa* (151; 144–151). Keturios pirmosios yra priimtinos, o likusios – ne. Pirmoji – geriausia, 5 ir 6 – dar pakenčiamos, o 7 ir 8 – draudžiamos (151; 144).

Laiko veiksnys čia tik sąlyginis. Paprastai manoma, kad pirmiausia atsirado žemiausios santuokos rūšys. Ši nuomonė, (hipotezė) paremta nekritiškai pritaikytu darvinizmu (kuriuo vis labiau abejojama), taip ir liko nepatvirtinta. Vis daugiau randama įrodymų, patvirtinančių ankstyvųjų šeimų vienpatystę. Pirmųjų žmonių dvasinė prigimtis buvo šviesesnė ir tik vėliau, praradus kūno ir dvasios darną (išvarymas iš Rojaus), atsirado iš žemesniosios prigimties kilę papročiai, kurie išstūmė daugumą tauriųjų skaistaus sugyvenimo tradicijų. Taip nuo žmonijos pradžios tarp kūniškosios ir dvasinės prigimčių vyksta kova už žmogų.

Mes jau išaugome iš vaikystės, pamiršome senuosius dorus papročius, todėl apmąstant būties dėsnius tenka patiems pro storą paviršinio gyvenimo luobą išvelgti esmę ir savo kasdieniu gyvenimu kurti dorą gyvenseną, atitinkančią šių dienų sąlygas. Dori papročiai neturėtų būti vien mėgdžiojimas ar vien religijos prisakymų vykdymas. Jie turėtų kilti iš mūsų dvasinės gyvybės, iš gyvenimo išminties. Pasijuskime gyvi ne vien kūnu, jausmais ir mintimis, bet ieškokime ir savosios esmės – sielos,

tos amžinai mumyse rusenančios dieviškosios gyvybės kibirkštis. Ji mūsų rankose – nuo mūsų priklauso, kur nukreipsime savo pastangas. Mūsų valioje, ar padedami Amžinosios Išminties iš tos kibirkštis įžiebsime amžinos, jau negežtančios ugnies liepsną, ar teliks ji tik kibirkštis, neišnaudota galimybė. Šviesinkime savo sąmonę ir įkirkime savo sielose Amžinąją Ugnį, kuri geriausiai mus apsaugos nuo visokios, ypač virsmo metu pasireiškiančios, grasos.

IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO

NUOTAKOS NUGAUBIMAS

Dar XIX a. pabaigoje slavų kraštuose gyvavo toks paprotys. Keltuvių rytą, svočiai renkant iš vestuvininkų dovanas nuometui, apgaubta nuotaka stovėdavusi pirkioje, o vestuvininkai, mesdami svočiai dovanas, klausdavę vedžio: *Kuri tavo žmona? Vedys atsakydavęs: Nežinau, nes negaliu pažinti* (7; 81). Tai jaunosios nugaubimo apeiga (*вскрывание, снятие покрыва*). Ši sena vestuvių misterijos apeiga, daugiau ar mažiau pakitusi, Lietuvoje išliko iki XX a. pradžios. Jos prasmę tautosakininkai aiškina paviršutiniškai – ji priskiriama maginės apsaugos priemonėms (145; 55). Šios reikšmės nenorime paneigti (vėlesniais laikais ji galbūt net tapo vyraujančia), tačiau teigiame, kad nuotakos apgaubimas (kurį jau aptarėme) bei nugaubimas turėjo ir gilesnę, su vestuviniu **perkeitimu** (virsmu) susijusią prasmę.

Bendras nuotakos nugaubimo apeigų bruožas yra nugaubimas visų svečių akivaizdoje. Akivaizdi, ypač slavų papročiuose, šios apeigos parodomoji pusė. Pabrolys, botkočiu nuimdamas nuotakos gaubtuvą, visų klausdavo: *Ar graži jaunoji?*, o vestuvininkai garsiai šaukdavo: *Graži, graži!* (145; 55). Kareliai, pažymėdami marčios perkeitimą, nugaubdami jaunąją daužydavo indus (156; 179). Užrašytos lietuvių nugaubimo apeigos paprastesnės. Jose ne tokia ryški parodomoji pusė. Dažniausiai nugaubia anyta ir pasveikina nuotaką (5; 127). XX a. II-e pusėje Dubičiuose užrašytas nuotakos nugaubimas atrodė taip: *Marti jaunojo namuose sėdėdavo galvą ir net veidą apsi-gaubusi skara. Anyta prieidavo prie marčios ir nuimdavo skarą – atidengdama veidą* (37; 181).

Tačiau kodėl aukščiau aprašytoje apeigoje jaunikis sakosi **nepažįstas** nuotakos? Ir tai galima aiškinti paviršutiniškai: už-

dengtu veidu, todėl ir nepažįsta, arba – dar nespėjo pažinti. Bet kam tuomet reikalinga ši komedija? Iš tiesų, kai pamirštama apeigos prasmė, ji tampa nebesuprantama, tarsi žaidimas. O kartu iš jos telieka tuščias ir trapus greitai suyrantis lukštas. Todėl išnyko tiek daug vestuvinių apeigų.

Parodomoji nugaubimo apeigos pusė, t. y. tai, kad po nugaubimo marti tampa **kitokia**, atskleidžia gilesnę sk. *Gaubimas – vienuma* aptartos gaubimo apeigos prasmę. Šiaurės Rusijos gubernijose marčią apgaubdavo dar piršliams neišvažia-vus. Apgaubta nuotaka iki vestuvių nedirbdavo jokių darbų, neišeidavo iš namų, nesirodydavo svetimiems, o kartais nesisėdavo prie bendro stalo (132; 87). Apgaubta marti (panašiai kaip vikšras, kuris įsisupęs į kokoną pasislepia lemiamam pasikeitimui iš vikšro į vabzdį) **tampa lėliuke, kuri ruošiasi virsti į kitą kokybę**. Tai rodo ne tik sen. graikų kalbos žodis *nimfa*, reiškiantis vienu metu ir ‘marčią’, ir ‘lėliukę’ (plačiau žr. sk. *Marčios, laumės ir raganos*), bet ir slaviškas apeiginio gobtuvo, kuriuo gaubdavo mirusiuosius, pavadinimas *куколь* (145; 89–90), kilęs iš žodžio *куколка* ‘lėliukė’. Slavų vestuvinė rauda, kurioje sakoma, jog nuotaką laimindama motina įteikia jai įkapes, ir pasakos, kuriose nuotakai įteikiami *mirties marškiniai* (132; 92), o taipogi lietuviškose vestuvių raudose minima *giltinė* (103; 310) rodo, jog marčią gaubdavo tuo pačiu apdangalu, kaip ir mirusiuosius. Šie papročiai, anot V. Ereminos, mena senųjų laikų išventinimo (inicijacijų) apeigas, kuriose *pašvęstuosius apvilkdavo mirusiųjų drabužiais ir laikydavo juos mirusiais* (132; 92). Tai patvirtina ir lietuviškos *marčios marinimo* apeigos (žr. sk. *Marčios marinimas*). Apgaubta marti, kaip ir į kokoną įsisukęs vikšras, tampa **lėliuke (куколкой), kuri virsta nauja kokybe**. Lėliukė miršta, ką rodo ir vestuvių pavadinimas sen. graikų kalboje *nympheta*, reiškiantis ‘marčios **paaukojimas**’.

Nuotakos nugaubimas yra gaubimo apeigos tęsinys ir jos pabaiga. Gretindami šias apeigas prisimename, kad senose pa-

sakose jaunoji vadinama dvigubu vardu *marti – nuotaka*. Tada išskleistas jaunosios pavadinimas, išreiškiantis vestuvių virsmą, skambėtų taip – **miršta marti, o naujam gyvenimui keliasi nuotaka, tekuolė**. Todėl vestuvės ne tik liūdnos, jose ne tik verkama. Slavų vestuvėse nuotaka, važiuodama į jaunojo pusę, išmesdavo verkimo skarelę, su kuria iki šiolei šluostydavosi ašaras (155; 98). Jos jau nebereikės – visos raudos baigėsi. Šiaurės Rusijoje labai ryškiai skyrėsi vestuvių dainos: iki lūžio būdavo raudamos tik raudos (*нручеты*), o po lūžio – tik šlovinimo (*величальные*) dainos (122; 220).

Pagal XX a. 8-e deš. surinktą medžiagą, tautosakininkai taip aprašo vestuvinį lūžį: *Ir štai dabar įvyksta lūžis. Nuotaka rauda raudą, o pamergės jau pradeda ‘смадоводниу’* (t. y. šlovinančią dainą). *Nuotaka dar teberauda savo raudą, o merginos jau balsingai užtraukia ‘виноградье’ – iškilmingą jaunosius šlovinančią dainą. Dar kurį laiką dvi stichijos kovoja tarpusavyje, savotiškai viena su kita susipindamos (nuotaka vis dar rauda raudas, o choras jau dainuoja svečių dainas), bet paskui nugalai džiaugsmingas motyvas: greitai jaunieji važiuos į cerkvę tuoktuvėms* (122; 220).

Antroji vestuvių dalis – linksma: joje aidi juokas, trykšta džiaugsmo ašaros. Vestuvės yra **perkeitimo** misterija. Jos ne tik **mirtis**, bet ir **prisikėlimas**. Mirtis nugalima mirtimi. Pažymėdami pergalę prieš mirtį kupiškėnai tuo metu, kai tėvas dovanodavo nuotaką jaunajam, giedodavo giesmę: *Iš verksmo stojos linksmyba* (9; 245). Prisikėlimas yra daugiau nei mirties išvengimas. Tai mirties nugalėjimas – gyvenimo viešpatavimas.

GYVASIS VANDUO – PRISIKĖLIMAS

Jeigu pereinant aukščiausią, nulinį virsmo tašką pasiekiamas tokia įtampa, kurios metu apmirštama, tai savaime suprantama, kad pirmartyje prikeliant jaunosius juos reikia gaivinti.

Rasos šventėje paparčio žiedo ieškotojas saulei tekant prausiasi gaivia vasarovydžio nakties rasa, o jauniesiems prikeltuvių rytą nešamas praustuvių vanduo, kuris pasakose vadinamas gyvuoju vandeniu. Keltuvės prasideda praustuvėmis, nes tai sakralioji apeigos dalis, skirta jaunųjų atgaivinimui. Ši apeigų tvarka aprašyta A. Juškos veliuoniškių vestuvėse. Kol parvežama svočia gaubėja, vestuvininkai ruošiasi prikeltuvėms, o *anyta neša į klėtį drungno alaus su bliūdu nusiprausti jauniesiems* (45; 336). Ir tik vėliau, *atvažiavusi ties klėtimi, svočia iš godingo vežimo su dūdomis, smuikais ir su laukiančia svotba eina stačiai į klėtį kiloti jaunavedžius ir rėdyti jaunuosios galvą* (45; 337). Svarbu, kad prausdavo **prieš** prikeltuves, o tai reiškia, kad prausynų vanduo – **gyvasis vanduo**, kuriuo reikia pašlakstyti ir pažadinti virsmo viršūnę praėjusius jaunuosius.

Praustuvių vanduo ypatingas. Kitaip ir būti negali, nes tai – *gyvasis vanduo*. Veliuoniškiai praustuvėms neša drungno alaus, žemaičiai praustuvių dubenį įstato į rėtį, o kupiškėnai neša *marių vandenėlio*, ir beveik visur į vandenį metami sidabriniai pinigai*. Vien praustuvių vandens negana. Vedant jaunuosius iš klėties į trobą vestuvininkai juos dar purkšdavo ir laistydavo vandeniu (48; 171). Kitur įtaisydavo *vestuvių malūną*: apvyniodavo tekinį šiaudais, įstatydavo jį į lovį su vandeniu ir, sukdami ratą, praeinančius jaunuosius laistydavo (45; 335 ir 14; 183). Vandens purškimas, taškymas, dubens statymas į rėtį ar pan. – tai tekančio, gyvastingojo vandens vaizdavimas. Toks jaunųjų laistymas vandeniu yra savotiškas žadinimas ir gaivinimas.

Pažadintus *gyvuoju vandeniu* ir vis dar vandeniu gaivina-

---

* Ypač ryškus vandens pagerinimas ruošiant jį pirmosioms kūdikio prausynoms (žr. *Gimties virsmas* sk. *Viešosios prausynos – senasis krikštas*). Lavono apiplovimui (prausynoms) taip pat turėjo būti vartojamas ne paprastas, o pagerintos kokybės – gyvasis vanduo, tačiau turėtoje lietuviškoje etnografinėje medžiagoje dar neradome tokio papročio aprašymo, bet jis yra žinomas slavų šarvojimo apeigose.

mus jaunuosius vedavo iš klėties į trobą. Kupiškėnų vestuvėse nuotaką už rankos vedavo šešuras. Prie priemenės durų giedoriai pasitikdavo marčią giedodami giesmę “Iš verksmo stojos linksmyba” (9; 268). Šių dienų bendrine kalba ji skamba *Verksmai pavirto linksmybe, mirtis pražydo gyvybe*. Tai mūsų prosenelių sudėta giedamojo Mergelės Marijos rožyno (rožančiaus) trečiosios dalies pabaigos giesmė, kurioje minimi į senovines vestuves panašūs įvykiai – Kristaus prisikėlimas (mirties nugalėjimas mirtimi) ir garbingas Marijos perkeitimas (paėmimas į Dangu) (64; 427).

Žadinimo apeigoms priklauso ir marčios juokinimo paprotys. Kupiškėnų papročiu pirmaryčiais siūsdavo kaiman pasiuntinį sukviesti visus kaimynus marčios lankyti. Kviestys, įėjęs trobon ir pasveikinęs šeimininkus, kviesdavo tokiais žodžiais: *Prašom marčios jukdytų, prašom marčios šokdytų, prašom marčios sveikintų* (9; 267). Pasodinta už stalo marti turėdavo liūdėti. Liūdinčią marčią reikėdavo kaip nors *prajuokinti*. Didysai svotas turėdavo net tam tikrą pypkę marčiai juokinti. Marčiai prasijuokus visi smagiai plodavo rankomis ir šaukdavo iš džiaugsmo (9; 269).

Po dovanų dalijimo vykdavo marčios šokdinimo apeiga, kuri, pasak B. Buračo, buvo laikoma labai svarbia ir visų laukiama. Marčią šokinant visi sustodavo ratu, degindami rankose balanas arba žvakes. Muzikantams grojant marčią iš eilės šokindavo šešuras, anyta, svočios gaubėjos vyras, dieveriai ir visi kiti. Šokdavo ilgai – kol visi pašokindavo (9; 227). Marčios šokinimas taip pat priskirtinas žadinimo apeigoms.

Marčios juokinimas – senas paprotys, aprašytas XVII–XVIII a. šaltiniuose (E. Vagneris, M. Pretorijus). Svarbu, kad M. Pretorijaus minimoje apeigoje nuotakos prajuokinimas derinamas su nugaubtuvėmis. Nuometuojant, t. y. keičiant nuotakos galvos dangą, nuėmus vainiką būdavo uždedamas jaunojo nupirktas kykas, o jaunasis ją vėl apgaubdavo marška ir uždė-

davo ant jos dar ir dieverio kepurę (88; 585). Taip po sugultuvių aprengtą nuotaką vesdavo į trobą. Už stalo ji turėdavo liūdėti, o dieveris stengdavosi ją prajuokinti. Kai marti nors šiek tiek nusišypsodavo, dieveris jai nuo galvos nuimdavo savo kepurę ir nugaubdavo maršką, o prajuokinta nuotaka (*verksmai pavirto linksmybe, mirtis pražydo gyvybe*) likdavo su naująja galvos danga (88; 584).

TEKĖJIMO ŽADINIMAS

Apžvelgę jaunųjų prikėlimą gyvuoju (gyvybės) vandeniui ir apeiginį marčios juokinimą, pasekime tolesnį nuotakos žadinimą, išsamiau aptardami vidinę žadinimo ir prisikėlimo prasmę. Marti, perėjusi nulinį virsmo tašką, turi prisikelti jau nauju žmogumi. Koks tas naujas žmogus turėtų būti? Atsakymas slypi mūsų kasdieninėje kalboje, kurios žodžiuose gyva šimtmečių išmintis.

Lietuviškai sakome, kad bernelis *veda*, o mergelė *išteka, teka*. Todėl vedantis bernelis vadinamas *vedžiu*, o ištekanti mergelė – *nuotaka, nuotakuole* arba tiesiog *tekuole*. Neatidžiai žvelgiant gali pasirodyti, kad tai nereikšminga kalbos detalė, tačiau ši “smulkmena” nusako lietuvišką vyro ir moters pašaukimo sampratą. Ką žmogus suvokia, tą jis išreiškia savo kalba. Sąmonės pasikeitimai iškart pasireiškia kalboje ir todėl, nebesuvokdami vyro ir moters pašaukimų skirtumų, šiandien gana dažnai sakome *ženijasi*. Matyt, pamiršome kažką labai svarbaus, esminio, t. y. tai, kas mūsų protėviams buvo akivaizdu.

Žodžiais *tekėti* ir *vesti* ne tik nusakomas moters ir vyro **pašaukimų skirtumas**. Juose užkoduota ir **moteriškosios bei vyriškosios prigimties esmė**. Vyriška prigimtis labiau linkusi imti ir veikti. Todėl bernelis yra *vedys* (vedantysis) ir jo žmoniškumas skleidžiasi veikloje ir vadyboje. Jis *veda*, o santuoka jam yra vestuvės arba *vedybos*. Moters prigimtis yra

linkusi kaupiti ir teikti (dalinti), t. y. tekėti. Todėl mergelė yra *tekuolė (tekėtoja)*. Jos žmoniškumas skleidžiasi kaupiant ir atiduodant, t. y. tekant, o vestuvės jai yra *tekybos*.

Skirtingus veiksmažodžius *vesti** ir *tekėti* vyro bei moters vestuvėms nusakyti vartojo ne vien lietuviai, bet ir kitos indoeuropiečių tautos. Galima sakyti, kad tai sena, vis prisimenama ir vėl pamirštama žmonijos išmintis. Su vestuvėmis susijusi žodžio *tekėti* prasmė yra išlikusi vokiečių kalbos senžodyje *brautlauf*. Tai sudurtinis žodis (*braut* ‘nuotaka’, o *lauf* ‘tekėjimas’), reiškiantis vestuves, vestuvių šokių, o pažodžiui – nuotakos tekėjimą. Plg. ir kitų germanų tautų panašius žodžius: *brudlauf*, *brydlop*, *brylop*.

Rusų kalboje išliko ir garsiniu pavidalu panašus žodis: *текать*, t. y. tekėti (130; IV–404). Šio veiksmažodžio ryšį su vestuvėmis (buvusį ir tebesamą) rodo žodžio *ток* prasmės: ‘vieta, kur susirenka paukščiai vestuvėms’: *глухаринный ток* ir ‘moters galvos apdangalas’ (125; IV–411). Pastaroji žodžio *ток* prasmė primena mums, kad ištekančioji keisdavo galvos dangą.

Senojoje graikų kalboje žodis *tokas* reiškia: ‘besilaukianti motina’, ‘turinti vaikų motina’, ‘gimdyvė, motina’; o *toketos*, *tokos* tai ‘gimdymas’. Teologijoje iš senosios graikų kalbos išliko žodis *Theotokos* ‘Dievo Gimdytoja’, kurio antroje dalyje aiškiai skamba lietuviškasis *tekėti*.

Kalboje slypinti tautos išmintis sako, kad *teka* ne tik mergelė, bet ir upelė, šaltinėlis, teka ir saulė.

Ypač ryškiai mergelės tekėjimas atsispindi sutartinėse. Z. Slaviūno išleistų “Sutartinių” I-e tome yra virš 20 tokių “tekančių” sutartinių. Vienose iš jų marčios tekėjimas lyginamas su vandens, kitose – su saulės tekėjimu:

---

* Apie vedybinių santykių nusakymą žodžiu *vesti* žr. sk. *Vedimas ir susidorojimas*.

<i>Kas tar teka</i>	<i>Atneša</i>
<i>Per dvarelį?</i>	<i>Dovanėlių...</i>
<i>Saula riduolėla</i>	<i>Kam paduosi</i>
<i>Saulala!</i>	<i>Dovanėles...</i>
<i>Saulala!</i>	<i>Kų patiksiu</i>
<i>Saulala riduolėla.</i>	<i>Pirmam ryti...</i>
<i>Kų tar neša</i>	<i>Pasitikau</i>
<i>Tekėdama?</i>	<i>Šėšurėlį...</i>
<i>Saula riduolėla.</i>	<i>Atadaviau</i>
<i>Saulala!</i>	<i>Dovanėles...</i>
<i>Saulala!</i>	<i>Dėkavoja</i>
<i>Saulala riduolėla!</i>	<i>Dovanėlės (94; 336–337).</i>
<i>Dai kas teka, sauliule?</i>	<i>Dovanėlį, sauliule,</i>
<i>Sauliulė, saulikė.</i>	<i>Sauliulė, saulikė.</i>
<i>Per dvarelį sauliule?</i>	<i>Dai kam duocie, sauliule?</i>
<i>Sauliulė, saulikė.</i>	<i>Sauliulė, saulikė.</i>
<i>Marci teka, sauliulė,</i>	<i>Dovanocie, sauliule,</i>
<i>Sauliulė, saulikė.</i>	<i>Sauliulė, saulikė.</i>
<i>Per dvarelį, sauliulė,</i>	<i>Šėšurėliui, sauliule,</i>
<i>Sauliulė, saulikė.</i>	<i>Sauliulė, saulikė.</i>
<i>Dai kų neša, sauliule?</i>	<i>Stamenėliai, sauliule,</i>
<i>Sauliulė, saulikė.</i>	<i>Sauliulė, saulikė.</i>

(Antroji šios dainos pusė – apie anytos apdovanojimą) (94; 337–338).

Latviai mergelės ir tekančio vandens panašumą išreiškia tokiomis eilėmis:

Upė, upė, mergė, mergė,
Abi vieno dailumėlio:
Teka upė ringuodama,
O mergelė dainuodama (60; 32).

Paminėtina ir tai, kad kai kurių tyrinėtojų nuomone senųjų vestuvių apeigos būdavo atliekamos prie vandens (7; 34).

Nors jau esame pamiršę, tačiau kalboje ir dainose atsispin-

dinti tautos savimonė mums primena, kad tekantis vanduo, saulė ir mergelė turi bendrų esminių ypatybių, kurios nusakomos veiksmažodžiu *tekėti*. Pabandykime jas sugretinti: saulės nebuvo ir pasirodė – ji patekėjo; šaltinėlio, upelės nebuvo ir pasirodė – jie ištekėjo; nuotakos nebuvo ir pasirodė – ji atitekėjo.

Senovinėse vestuvėse nuotaka tikraja to žodžio prasme atitekėdavo. Aprašydamas kupiškėnų vestuves skyrių, kuriame pasakojama apie nuotakos atvykimą vedžio šalin, B. Buračas pavadino “Atiteka martelė”. Marčios išlydėtinėje dainoje visi posmai prasideda žodžiais: *Aušť aušrelė, tek saulelė...* Jaunojo pusėje visas kaimas susirinkdavo pažiūrėti atitekančios marčios. Šiuo atžvilgiu saulę, tekantį vandenį ir mergelę sieja pasirodymo iš kažkur – nežinios ypatybė. Vedžio šalyje pasirodo *nuotaka – nebuvelė*, nežinia iš kur, kaip saulė ar upelė atitekėjusi. Slaviškas nuotakos pavadinimas *невеста*, kaip nurodo lenkų kalbos etimologiniame žodyne A. Briukneris (7; 18), susijęs su nežinia, t. y. ‘nežinomoji’. Plg. žodžius *Невеста* ir *невесть*: *невесть куда он запропастился* ‘Nežinia kur jis dingo’. Nežinomoji ne tik ta prasme, kad svečioje šalyje ji dar nebuvelė, bet ir ta prasme, kad ji po gaubimo apeigos tapo kitočia (žr. sk. *Nuotakos nugaubimas*).

Patekėjusi saulė ima iš savęs energiją ir siunčia žemei spindulius. Upelė surenka lietaus ir šaltinėlių vandenį ir drėkina žemę, girdo augalus, malšina troškulį. O kaip ši saulės ir tekančio vandens savybė pasireiškia mergelės atžvilgiu?

Šeimos ir bendruomenės gyvenime atsiskleidžia **esminė moteriško žmoniškumo ypatybė – tekėjimas**, apimantis du priešingus poliūs – **kaupimą** bei **teikimą**. Tik kaupimo ir teikimo darna – tekėjimas – pražydyta moteriškojo žmoniškumo, moters sielos gražiausiąjį žiedą – **motiniškumą**.

Ypač giliai senojo mūsų kaimo žmonių nuotaikas, jų dvasią jautė Vaižgantas. Jo aprašytas vestuvių vaizdelis atskleidžia ne tik tekėjimo esmę, bet ir pradedančios tekėti nuotakos sielos

virpesius tampant, pasak Vaižganto, “pilnu žmogumi”:
Visas sodžius laukia jaunamartės iš anos šalies parvažiuojant. (...) Visame sodžiujė tą vakarą niekas apie nieką daugiau nekalba, kaip tik apie naują savo kaimynę. Nuostabu: ničniekas neužsimena, ar graži, visiems terūpi, ar gera. (...) Dar daugiau rūpi visiems, ar sunkios buvo kraičio skrynios (110; 140).

Pabrėžtina, jog per piršlybas dėl kraičio nesiderėdavo. Pasak B. Buračo, *kraičius duoda nesuderėtus* (9; 207), nes pagrindinė kraičio vertė ne medžiaginė. Derėdavosi tik dėl dalies (*pasogos*). Kraitis buvo nuotakos rankų darbas ir suprantamas kaip jos darbštumo, vertumo ženklas.

Skaitydami vestuvių aprašus nustembame: tiek daug kartų nuotaka, sekdamą vestuvių papročiu, atidaro savo kraičio skrynias ir apdovanoja įvairius vestuvių dalyvius, ką nors *išperka* ar pati *įsiperka*. Kaip sako dzūkės, *per vestuves tik rėžyk ir dalyk kiekviename žingsnyje. Kur žingsnelis, ten dovanėlė* (3; 320). Dovanų dalijimo tiek daug, kad dainoje mergelė bernelio klausia: *Ar daug tavo giminėlės, ar daug reiks man dovanėlių?* Bernelis atsako:

*Oi mergela, ne sesula, Giminėlei – plonos drobės,
Šimtas mano giminėlės, Susiedėliams – abrūsėliai,
Šimtas mano giminėlės, Mažiems vaikams – margos juostos,
O du šimtai susiedėlių. Piemenėliams – karnų vitulėliai*
(102; 341–342).

Apdovanojami visi: giminės, kaimynai, maži vaikai ir net piemenėliai*. Mergaudama mergelė daugiausia kaupė, t. y. krovė kraitį, o vestuvės – tekėjimo pradžia. Todėl kraičio skrynių atidarymas be tiesioginės prasmės (apdovanoti, išpirkti, įsipirkti ar pan.) turi ir paslėptą prasmę – **pažadinti ir skatinti** tekuole virstančios marčios **tekėjimą**.

---

* Gausu dovanų būdavo ir slavų vestuvėse. Rytų slavai sakydavę, kad *vestuvės be dovanų – netikros vestuvės* (142; 241).

Vestuvių papročiai apima du tekėjimo sandus – ir **teikimą**, ir **kaupimą**. Vestuvėse ne tik nuotaka dalija dovanas. Yra nemaža apeigų, kur dovanos duodamos nuotakai. Kupiškėnų vestuvėse *kiekvienas svečias ar viešnia atveža jaunajai dovanų (...). Dovanos būdavo duodamos neplikos, bet suvyniotos stuomenin, abrūsan ar margon juoston* (9; 210). Žemaičių ir veliuoniškių vestuvėse marčios apdovanojimo apeiga vadinosi *ačiavimas* (nuo žodžio *ačiū*): *Trys puikiausios ir gudriausios iš viso tunto mergos su kviesliu ima ačiuoti, t. y. rinkti davanas nuotakai. (...) Ačiuojant eina prie žėdno, pradedant nuo vyriausiojo ligi mažiausio, dailiai kloniojas ir dėkavoja, kas ką duoda arba pažada: ar gyvulį, ar daiktą kokį* (45; 320). XIX a. II-e pusėje kai kur dovanas nuotakai atiduodavo, kai ji atsisveikindama lankydamo viso kaimo trobas. Gautas dovanas nešdavo ją lydinčios pamergės (19; 78). Tai vis dovanos, skirtos nuotakai josios pusėje. Apdovano-davo nuotaką ir svetima šalis. Kupiškio apyl. jaunojo šalies dovanas atiduodavo pirmaryčiais, valgant *kaimynų pietus*. Kaimynai ir giminės užgerdavo marčią su dovanomis: *Sveika, mar-tele, aš tau linų pundelį ant pradžios gyvenimo; Dėkui, susiedėl, dėkui, atminsiu aš tavo gerą širdį* (9; 269).

Tokiu abipusiu dovanų pasikeitimu išlaikoma darna tarp priešingų tekėjimo sandų – kaupimo ir teikimo.

Didysis dovanų dalijimas išties išpūdingas: *Du pasekėju, abudu jaunosios broliu, ant dalbos (karties) suvertus stuomenis, rankšluosčius, jaunosios dovanas įneša iš klėties į seklyčią* (45; 343). Dalinančios dovanas marčios tekėjimas apdainuotas sutartinėje:

*Kas ti teka, lyliule,
Marci teka, lyliule,
Per dvarelį, lyliule,
Dai ką neša, lyliule,
Tekėdama, lyliule,
Dovanėles, lyliule* (95; 526).

Tautosakos rinkėjai, aprašydami dovanų dalybas, perteikia tik išorinę (formaliąją) apeigos pusę. Tuo tarpu skaitydami Vaižganto vestuvių vaizdelį pajuntame tekėjimo (dovanų dalybų) sukeltus nuotakos sielos virpesius: *Kiekvieną sodžiaus mažvaikį čiabuvės moterys (dovanos dalijamos jaunojo pusėje, – mūsų past.) marčiai pristato skyrium (...). Kiekvienas dovanojamas stiebias greitai, godžiai tveria juostelę drauge su jaunamartės rankele ir paukši (bučiuoja) kaip dėdienei, nors dar jauna. Dėdienė (būta gi “dėdienės”!) iš pradžių lyg drovisi. Kaip gyva, dar niekas nebuvo jai rankon pabučiavęs. (...) Matės tad jai patinkant ir dėdienės rolę, ir tą asmens pagerbimą kaip jau pilno žmogaus. Tai juo daugiau dalija, juo meiliau šypsosi, juo gražiau ir saldžiau lyg paukštytės balseliu malonina:*

– *Susijuosk, Gabriuk...*

– *Susijuosk, Aleksiuok...* (110; 143–144).

Bučiuojant rankon nuotaka pagerbiama jau kaip **pilnas** žmogus, kaip tekėtoja (kaupianti ir teikianti). Kiekvieną sodžiaus mažvaikį pristatant skyrium, vardu pavadinant, nuotaka tarsi įvesdinama į naują bendruomenę kaip viso kaimo motina. Ta dovana, juostele, pasak Vaižganto, marti pririšo vaikų širdes ne tik prie savęs, bet ir prie viso savo kiemo.

Visi šie paminėti ir nepaminėti nuotakos apdovanojimo ir dovanų dalijimo papročiai ją įtraukia, tarsi įtekinia naujon bendruomenėn kaip jau pilną, **tekantį**, žmogų.

Savęs išdalavimo prasmę aptinkame ir vestuvių papročiuose, susijusiuose su apeigine duona. Vestuvėse jaunajai po rūtų vainiku būdavo segama duonos plutelė (61; 168). Šalčininkų apyl. ligi šiol išlikęs paprotys į nuotakos vainiką įpinti tris rugių varpas (111; 32). Ir visoje Lietuvoje jaunosius sutikdavo ir tebesutinka su duona. Visuose vestuvių papročiuose minimas jaunosios duonos kepalas, su kuriuo ji išsiskirdavo tik važiuodama į bažnyčią, o dzūkės jį imdavo kartu su savimi net važiuodamos į jungtuves.

Žodyje *duona* slypi davimo, duodimo (*duodimas*=*davimas*, LKŽ) prasmė. *Duona* mūsų kalboje susijusi su žodžiu *duoti*. Plg.: *duodingas* ‘tas, kuris lengvai duoda, dosnus’; *duoslus* ‘dosnus’; *duosnė* ‘dovana’ (LKŽ). Iškepta duona *duodinama*, dalijama, t. y. duona susijusi su dalinimu, teikimu. Duonos ir žmogaus sugretinimas lietuvių doros kultūroje išsakomas K. Bradūno eilėraštyje “Susitikimas Kiršuos”, parašytame pagal jo auklės J. Šulinskienės pasakojimus. Tame eilėraštyje žmogus, atnešęs duonos, taria: *Valgykit ir gerkit – tai viskas, tai mes patys – duona ir vanduo* (15).

Dzūkijoje nuotakos duonos kepalas po vestuvių būdavo laikomas iki kito sekmadienio. Sekmadienį nuveždavo prie bažnyčios, suraikydavo ir išdalindavo ubagams. Anot pasakotojų, taip darydavo, kad jaunavedžiai *su duona visada būtų* (32; 165). Šis paaiškinimas išreiškia senąją išmintį, kad žmogus turtingas ne tiek, kiek jis turi, bet kiek jis dalina. Gyvenimiška šios išminties išraiška yra dzūkės žodžiai, kuriais ji ragina svečius vaišintis: *Valgaite, valgaite! Kad padėta – nepavydėta! Gal ir mano vaikus dabar kas valgydina* (2; 366).

Panašaus elgetų apdovanojimo papročio būta ir kupiškėnų vestuvėse. Tik čia jau pati nuotaka, atvykusi tuoktuvėms į bažnyčią, *atsiskiria nuo pamergių pulko ir eina ubagų rankų bučiuoti. Kiek tik sėdi ubagų prie bažnyčios, visiems jaunoji nusilenkia ir bučiuoja rankas. Kartais ubagams ji dar ir pinigų šiek tiek duoda, kuriuos ji gavo šį rytą užgėrose* (9; 227).

Aukštaičiai marčios duoną į jaunojo pusę perveždavo ypač pagarbiai. Kraičvežiams įduodavo *gražiai drobės stuomenin suvyniotą duonos kepalą ir statinaitę alaus*. Kupiškėnai tuomet sakydavo, kad *marčios rūgštį veža* (9; 254), o Zarasų apyl. kraičvežius vadindavo *duoniais* (19; 70). Duoną kraičvežiai veždavo suvyniotą į patalus, kuriais klodavo jaunųjų lovą (9; 254), o atvežtą duonos kepalą pajaunys, klodamas jaunie-

siems patalus, padėdavo po pagalve (9; 263). Rusų papročiu duoną į sugultuvių klėtį pats jaunasis nešdavosi užsidėjęs ant galvos (157; 179).

Duonos ir sugultuvių ryšys atsiskleidžia per savęs išdalijimo (tekėjimo) įvaizdį. Svarbiausias įvykis, ypač skatinantis nuotaką tekėti, yra sugultuvės. Čia pradama nauja gyvybė, kuriai nuotaka, tapdama motina, tikraja to žodžio prasme atiduoda, dalina save.

Moteriškojo žmoniškumo savybė – tekėjimas užkoduotas ir indoeuropiečių tautų žodžiuose. Slavų kalboje bendrinis moters vardas yra *deba*. Šis žodis taikomas *visoms moterims nuo mergaičių iki senelių* (118; 33). Kalbininkai žodyje *deba* išvelgia moters sugėbėjimo *maitinti vaikus krūtimi* prasmę (168; 115–117).

Palyginkime šį žodį su sanskrito k. žodžiu *deva* ‘dievybė’, lietuvių k. – *Dievas*, latvių k. – *Dievs*, rusų k. veiksmažodžiais *давать* ‘duoti’, lietuvių k. žodžiais *dovis* ‘davimas, davinyš, dalis’ (LKŽ), *dovana*, *dava* ir latvių k. žodžiu *deva* ‘davinyš’. Visus juos, kaip ir žodį *Dievas*, sudaro tas pats priebalsinis skelietas *d – v*. Taigi šiuose žodžiuose įrašyta, kad **davimas yra ne tik dieviškoji, bet ir prigimtine moters savybė**, o maitinimas krūtimi ryškiausiai išreiškia savęs išdalavimo prasmę.

Visi šie suminėtieji ir neminėti nuotakos apdovanojimo ir dovanų dalijimo papročiai bei apeigos su duona išreiškia nuotakos, upeles ir saulės antrąjį tarpusavio panašumo bruožą – **tekėjimą**.

Trečiąją saulės, upelės ir mergelės bendrą ypatybę nusako žodis *gaiva*. Saulė patekėjusi visa sušildo ir atgaivina, tekantis vanduo drėkindamas teikia gaivastį. Kur šviečia saulė ir teka drėkinantis vanduo, ten gyvybę skatinančiuose saulės spinduliuose tarpsta vešli ir gaivinanti žaluma. Nuotakos (mergelės) skleidžiama gaiva pasireiškia aukščiausiuoju, dvasiniu – kūrybinio žmogaus lygmeniu. Tai žmogaus sielos gyvumo išraiška, **dvasinis tekėjimas**.

Ar buvo gyvas mūsų kultūroje šis aukščiausias tekėjimo –

gaivasties sandas? Ar iš tikrųjų moteris buvo šeimos, aplinkos, viso gyvenimo gaivintoja – kaip saulė ar upelė? Ar šis trečiasis tekėjimo lygmuo atsispindi vestuvių papročiuose?

Piršlybose piršlys ieško *ugnies kūrėjos ir sergėtojos* (45; 290). Tai galima suprasti ir buitine prasme, bet ji, kaip matysime tolesniau, – ne vienintelė. Nuotaką *su ugnimi rankoje* sutikdavo jos tėvas, kai ji, per mergvakarį aplankiusi visas kaimo trobas ir atsisveikinusi su kiekvienu, grįždavo namo (102;195). Šis paprotys atsispindi ir vestuvių raudoje, kurią sugrįžusi iš jungtuvių, lipdama iš vežimo rauda jaunoji:

*Oi, kur mano tėvulis seniausias,
Oi, kur mano šlovelė didžiausia,
Oi, kol senas neišeini ant didelio dvarelio
Su kaitriąja ugnele* (102; 214).

Pasak S. Daukanto, jaunojo šalyje nuotaką taip pat sutikdavo su ugnimi, tardami: *Šitai ugnelė šventa, neraudok, martele, kurią kaip pas tėvelius saugojai, taip ir pas mus saugosi* (25; 80), o dzūkų papročiu užkūrusią krosnį ir už stalo atsisėdusią jaunamartę vestuvininkai sveikindavo tokiais žodžiais: *Sveikiname naują mūsų šeimninę ir linkime, kad tavo rankose **ugnis neužgestų**, ant stalo duonos netrūktų* (išryškinta mūsų, – 50; 90). Prisimenant, kad senovės lietuviams ugnis buvo dvasinės gyvybės ženklas, paminėtuose papročiuose ir šiuose sveikinimo žodžiuose nesunku įžvelgti dvasinės gaivasties linkėjimus.

Svarbi vieta vestuvėse tenka ir naujų namų papuošimui sveitimoje šalyje. Atvykusi į jaunojo namus, prikeltuvių rytą *jaunamartė, jau prieš pusryčius apsirususi, visus savo klėties ir svečių galo priegalvius apvalkstė savais ančvilkais, visus stalus nutiesė savomis staltiesėmis, visur prikabinėjo savo rankšluosčių. Visas skrynias tam kartui iškraustė: rietimus sudėjo lentynose, kėdeles apdangstė kilimėliais* (110; 143).

Šiame vestuvių vaizdelyje Vaižgantas pabrėžia nuotakos au-

dimo raštų ir dovanų (juostų, rankšluosčių) grožį. Išvydę kuri nors apdovanotą vestuvininkai tuoj jį apstoja, *ima varstyti dovanas ir džiaugtis jų raštais*.

– *Tai, kad dovanota Jonui rankšluostis! Bent dvylikanytis, sesele, – kalba viena mergaitė. (...)*

– *O juostų, juostų! Kas juosta, tai kitas raštas. (...)*

– *Raštų raštai. Nebent dvidešimtketuriomis austa, ne kitaip* (110; 143).

Tai ne Vaižganto kūrybos išmonė. Iš tiesų dovanomis grožėdavosi. Kaip pastebi B. Buračas, kiekvienas apdovanotasis dovaną nešiodavo viešai, susijusio, persisveria per petį arba ant kaklo užsikabina. Dovanas pagerbdavo jas šokindami: *Su dovana taip šokama, kad dovana būtų matoma ir gerbiama. Šoka visi – seni, jauni ir patys mažiausi vaikai* (nes visi apdovanoti, – mūsų past.), *dėl to ir vadinama 'bazdolių tunčius' ar 'dovanų šokinimas'* (9; 272). Iš tiesų, pasak Vaižganto, *visus surišo nagingos lietuvės audimėliai* (110; 144).

Moteris į rankdarbius įlieja savo vidinę gyvybę. Moters menas, jos rankdarbiai tvieskia ypatinga šviesa, spinduliuoja jos širdies šilumą. Išdalintos dovanos ir seklyčios padabinimas nuotakos kraičiu visiems namams suteikdavo naujo gaivastingumo. Šios ir panašios apeigos bei papročiai naujuosius jos namus tarsi *įraugdavo* nuotakos dvasia, pavergdavo raštų grožiu, suteikdavo gaivasties. *Per juostą – į širdį. Per grožį – į namų Ugnele, –* tokiais žodžiais baigia vestuvių vaizdelį Vaižgantas.

Ar ne todėl margos juostos, rankšluosčiai ir kiti audiniai vestuvėse užimdavo ypatingą vietą. Audimo raštų grožis, kuris spinduliuodavo moters gyvybines galias ir priklausė nuo jos dvasinių savybių, daug lemdavo ir pasirenkant nuotaką. Apeigų, susijusių su juostomis, vestuvėse būdavo tiek daug, kad Dzūkijoje dainuodavo net tam tikras dainas, vadinamas *juostaitėmis*.

Dzūkų vestuvėse grįžtančią iš bažnyčios nuotaką pasitikdavo motina nešina stikline vandens ir rankšluosčiu. Vandenį ir

rankšluostį įteikia dukrai, tardama ypač reikšmingus žodžius: *Laiminu tave, dukrele, tyru vandenėliu ir margu abrūsėliu, kad tavo gyvenimas būtų tyras, kaip tyras šis vandenėlis, laimingas ir įvairus kaip šitas margas abrūsėlis* (50; 65). Duona šioje apeigoje reiškia rūpestį medžiagine šeimos gerove, o vanduo – dvasinį šeimos gyvenimą. Reikšminga yra tai, katras iš jaunųjų paims duoną, o kuris vandenį ir pavaišins vienas kitą. Jaunasis, paėmęs duoną ir ja pavaišinęs nuotaką, pasirenka atsakomybę už duoną kasdieninę, o nuotaka, paėmusi vandens stiklinę, prisiima namų gaivintojos, tekėtojos ir gyvybės teikėjos pareigas. Ir iš tikrųjų, kaip tyras yra tik tekantis vanduo, taip motinos ar mergelės dvasinė gaivastis – tyrumas yra susijęs su tekėjimu. Tekanti moteris, rūpindamasi artimaisiais, jiems tarnaudama bei dalindama sukauptą gėrį, gaivina ir gražina kasdienę buitį. Upelė, kad galėtų tekėti, iš aplinkos renka vandenį, o tekančio žmogaus kaupimas reiškiasi bitelės darbotumu. Tačiau svarbiausias yra dvasinis tekėjimas. Dvasia tekanti (teikianti) moteris yra tyra lyg šaltinio vanduo ir skaisti kaip saulė. Ji tarsi žemiškas atvaizdas Marijos*, iš kurios rankų sklinda gyvybę skatinantis spinduliavimas. Tekėjimas ir skaista yra neatskiriami dalykai. **Ten, kur tekama, ten tyra ir skaistu.** Tokia motina ar moteris tampa tarsi gyvybės susibėgimo, sankaupos centru, į kurią iš begalinio dvasinės gyvybės vandenyno plūsta dvasinis gėris – gaivastis, kuris neužlaikomas, bet dalijamas. Jis teka, pasireiškdamas motinos ar moters mintimis, žodžiais, jausmais ir rankų darbais.

Tokia moteris traukia prie savęs visus tarsi žiedas bites. Vien pabuvęs šalia tekančios moters, paragavęs jos vaišių ar pasiklausęs jos giedamų dainų žmogus jaučiasi tarsi prisilietęs prie **dvasinės gaivasties** šaltinio. Tai ypač pasakytina apie visą gyvenimą dirbančias ir dainuojančias senąsias mūsų kai-

---

* Apie nuotakos panašumą į Mariją žr. sk. *Rūtos ir skaista*.

mo motinas. Pasak jų, *darbas – tai malda, o daina yr žmogui in sveikatą* (2; 220). Iš tiesų senoviškas **dainavimas taip pat yra tekėjimas – jausmo dalijimas**. Nors vaikai jau išsklidę po pasaulį ir ji sulaukusi senatvės gyvena viena, bet vis dar teka ir gaivina visa, kas gyva. Pasak dainų rinkėjų, *kiek pabuvus ir vėl traukia pas močiutę. Ir ne vien dainų pasimokyti* (2; 224). Tekančioji, kaip ir šaltinėlis, teikia taiką ir spinduliuoja tyką (ramybę). Čia galima susimąstyti, kodėl tekėjimas teikia ramybę arba kodėl nurimstama žiūrint į tekantį vandenį (plg.: *teka – teika – tyka – taika*)...

Tekėjimo judesys – tai slėpingas ritmas, gražinantis mums prarastąjį rojų, kelionė į ištakas, į pradžių pradžia. Tai pasinėrimas į begalybę, iš kurios išteka ir kurion suteka visos upės ir upeliai, kur išnyksta visi skirtumai, o laikas praranda prasme, nes čia niekas niekada nesibaigia ir neprasideda.

SENOŠ FORMOS NAIKINIMAS

Rytų Lietuvoje yra išlikę gilia senove dvelkiančių apeigų. Švenčionių apyl. *pasitinkant marčią kiemo viduryje būdavo pastatomas šiaudų kūlys, ant kurio nuotaka mesdavo duonos kepalėlį, o svočia jį perrišdavo juosta. Po to visi šokdindavo nuotaką ir šiaudus sutrypdavo* (19; 223). Apeigos su šiaudų kūliu ar šiaudais žinomos visoje Lietuvoje, o į šią sudėtingą apeigą dar įtraukta ir duona. Joje persipina du virsmo įvaizdžiai: *javai pavirto duona, o marti – nuotaka*. Senoji forma – *šiaudai* ir *marti* – tai, kas nebereikalinga, yra naikinami. Senos formos naikinimo ir marčios virtimo nuotaka ženklas yra jos šokinimas ant sutaršyto, naikinamo šiaudų kūlio.

Apeigos su šiaudų kūliu ar šiaudais, kurie grūdams subrendus tampa nebereikalinga ir naikintina senąja gyvenimo išraiška (forma), plačiai žinomos ir būdingos žemdirbiams. Įvairūs papročiai su šiaudais arba **praėjusio laikotarpio išgyvento tarpsnio naikinimas** aptinkami pagrandinėse kalendorinėse

šventėse, visuose virsmuose, o ypač jų gausu vestuvėse. Priežodis *Likti ant pernykščių šiaudų* (arba *rugienių*), skirtas apibūdinti tais metais neištekėjusioms ar senmergėms, vaizdžiai paaiškina apeigų su šiaudais, atspindinčių išgyvento gyvenimo tarpsnio naikinimą, prasmę. Paliekant senąjį prasideda naujas metų, gamtos ar žmogaus gyvenimo laikotarpis, todėl aslą šiaudais nubarstydavo Kūčių vakare ir per įkurtuves (157; 185). Ukrainiečiai jau mergvakario metu visuose nuotakos namų kampuose pastatydavo po rugių pėdą (157; 141).

Lietuvių apeigos su šiaudais dažniausiai būdavo atliekamos antroje vestuvių pusėje – jaunojo šalyje, bet tai ne taisyklė. Jau piršlybose, atvykus nežinomiems piršliams pas kurio nors bernomylią mergelę, kiti kaimo vyrai uždegdavo šiaudų kūlį kaip ženklą, kad piršliai susiprastų ir išvažiuotų (62; 482). M. Pretorijus rašo, kad parvežant marčią prieš vartus būdavo uždegamas šiaudų kūlys, per kurį pervaziuodavo vežimu (62; 504). Toks paprotys žinomas ir Didžiojoje Lietuvoje (29; 143).

Labai prasmingos yra pirmaryčio apeigos su šiaudais. Po prikeltuvių jaunieji, tarsi pamindami po kojomis savo jaunystės dienas, iš klėties į trobą eidavo šiaudais išklotu taku (45; 336 ir 338). Vitebsko gub. vietoj šiaudų jauniesiems po kojų mesdavo šiukšles (157; 195) arba, jiems važiuojant tuoktis, taką iki cerkės nubarstydavo šiaudais. O senoviniu indų papročiu nuotaką sodindavo ant šiaudų (157; 185). Lietuvių vestuvėse pagrindinė apeiga su šiaudais – tai jau minėtas marčios šokinimas ant išdraikyto šiaudų kūlio arba, kaip daryta Utenos apyl., ant asloje prikreiptų šiaudų (19; 28).

Kita plačiai žinoma senos formos naikinimo apeiga – tai indų **daužymas** ir, rečiau, daiktų **laužymas**. Sakoma, kad *šukės laimę neša*. Dabar tai vadiname prietarų arba suprantame tiesiogiai*. Aišku, kad ne sudaužyto indo šukės neša laimę. Jos

---

* Teko girdėti, kad šiuolaikinėse vestuvėse, linkint jauniesiems didesnės laimės, išstisas takas buvęs nubarstytas šukėmis.

yra tik **jaunų nerūpestingų dienų praradimo (naikinimo)** išraiška. Todėl kuo tikriau netenkama, numirštama jaunystei arba, perkeltine prasme, kuo smulkesnės daužomo indo šukės, tuo tikresnė naujojo gyvenimo pradžia su visa jai tenkančia atsakomybe ir tuo pačiu tikresnė laimė.

Indų daužymas, kaip ir apeigos su šiaudais, būdavo atliekamos įvairių vestuvinių apeigų metu. Žemaičiai pirmą kartą puodą daužydavo dar per piršlybas. Kai tik piršlys suderėdavo, šeiminkės virtuvėje tuojau pat sumušdavo kelis puodus arba *kas nors iš namiškių įnešęs meta jaunikiams po kojų pripiltą pelenų puodą, kuris sudūžta, ir pelenų debesį pakyla į viršų* (74; 64). Gervėčių apyl. dzūkai stiklinę daužydavo per mergvakarį. Pamergės, nupynusios vainiką, gerdavo iš žalių rugių varpų (jaunų dienų ženklas) padarytą girą. Mergina, išgėrusi paskutinę, *butelį ar stikliuką sudaužydavo į trobos kertę, o vasarą pro atdarą langą mesdavo į namo kampą* (42; 167). Kitur stiklinę ar ašotį daužydavo prieš išvežant nuotaką į svetimą šalį (88; 582 ir 36; 213). Ir apskritai, paprotys reikalavdavo per vestuves *s daužyti* keletą puodų ar kitokių indų (5; 103).

Šiaurės Rusijos vestuvėse molinį puodą daužydavo keldami jaunuosius (122; 297). Karelijoje indus daužydavo nugaubiant nuotaką: *Pakėlus maršką nuo jauniosios galvos, visi šaukdavo 'graži jaunamartė!' ir į durų staktą ar į pečiaus kampą daužydavo puodą ar lėkštę* (156; 179).

Ypač audringai senąją formą naikindavo ukrainiečiai. Jų paprotys panašus į nevaldomų jausmų proveržį. Keltuvių rytą patikrinę patalynę ir radę, kad nuotaka buvusi nekalta, vestuvinkinai vykdavo į jos namus ir džiaugsmo ženklan *daužydavo langus, pečius, laužydavo stalus, kėdes, suolus, daužydavo indus ir visa, kas po ranka papuola, bet nuotakos tėvai ne tik kad nepykldavo, bet ir dėkodavo, dovanodami jiems rankšluosčius* (162; 533). Kursko gub. taip darydavo svočia, kuri su jauniosios marškiniais rankose šokdavo ant suolų

ir daužydavo viską, kas tik pakliūdavo po ranka. Vestuviniškai taip pat šokdavo, dainuodavo ir daužydavo indus bei langus (170; 188).

Vykstantis jaunųjų persikeitimas (virsmas) perkeltine prasme dar labiau nei daužant indus išreiškiamas barstant sutuoktūvinius grūdais. Tačiau šioje apeigoje ryškesnis **naujos pradžios – prisikėlimo** įvaizdis: sunykdamas grūdas išleidžia naują želmenį (*daigoti–dygti*).

Grūdų barstymo paprotys plačiai žinomas ne tik Lietuvoje (88; 581), bet ir kaimyninėse šalyse (156; 170). Vienur vestuviniškai barsto nuotaką ar jaunuosius, o kitur pati nuotaka barsto grūdus po kambarį ir po visus trobesius. Šis paprotys aprašytas knygelėje “Sūduviai”, jį mini ir M. Pretorijus (88; 581). Užrašytuose šio papročio aiškinimuose dažniausiai jau atsispindi tik turtingumo, vaisingumo prasmė: *Jaunavedžiai visą amžių turėsią duonos, seksis darbai arba nuotaka barsto, nes nori būti turtinga* (19; 49). Gilesnę šios apeigos prasmę atskleidžia rytojaus dieną tariami žodžiai, kai šluojami išbarstyti grūdai: *Jau grūdai išleido šakneles – bus vaisingi jaunieji* (62; 497). Ir iš tikrųjų, **daigas dygdamas daigoja grūdą**. Kad žmogus galėtų sėkmingai pradėti gyventi naują gyvenimą, reikia apmirti senajam, jau išgyventam gyvenimo tarpsniui. Per senovines mūsų kaimo vestuves būdavo įvykdomi Jono Evangelijoje užrašyti Kristaus žodžiai: *Iš tiesų sakau jums: jei kviečio grūdas nekris į žemę ir neapmirs, jis pasiliks vienas, o jei apmirs – jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24). Tik apmirdama, mardama, marti tampa motina, kuri, priimdama į save ir augindama naują gyvybę, virsta tekuele, dalinančia ir duodančia save kaip duoną.

Kita vertus, barstymas grūdais (kaip ir laistymas vandeniui) reiškia gyvybingumą, naujos gyvybės žadinimą. Gyvybė, slypinti sėklose (grūduose), pasirodo (sudygsta) gležnu želmeniu. Vestuvės taip pat yra sėja, tarsi grūdo bėrimas į dirvą laukiant naujos kokybės radimosi. Gyvybingumo motyvas slypi ir svar-

biausių duoninių grūdų pavadinimuose: slavų *жито* – bet kurie nemalti grūdai, javai (plg. *жить, житие, житняк* – gyvybingasis augalas ‘varputis’) ir lietuvių *javai* (j=g; taigi javas = *gava, gyvas*).

Vietoj grūdų barstymo slavuose dažnesnis paprotys valgyti apeiginę košę (grūdus, kruopas, plg. *житная крупа* ‘miežių kruopos’). Tai senoviškas rytinių slavų paprotys. Voskresensko metraštyje, kuriame minimos kunigaikščio Aleksandro Nevskio vestuvėse, žodis *košė* pavartotas vestuvinės puotos reikšme (157; 123).

Barstymo grūdais apeigoje slypi mirties (naikinimo) ir gyvybės (žadinimo) prieštara, todėl šis paprotys yra ir virsmo arba perėjimo per nulio tašką įvaizdis. Šiuo požiūriu jaunųjų barstymo grūdais gilesnė prasmė labai artima apeigoms su išvirkščiais kailiniais. Slavai neretai šias savarankiškas apeigas sujungdavo: *Grūdus barstydavo motina, svočia ar kuri nors kita moteris, bet būtinai apsigobusi išvirkščiais kailiniais* (157; 98).

Dažniausiai pasitaiko trys apeigų su išvirkščiais kailiniais atlikimo būdai: 1. sutinkant sutuoktuvininkus jaunoji ar jaunieji apgaubiami išvirkščiais kailiniais (36; 213); 2. išvirkščiais kailiniais užtiesiamas slenkstis, kurį jaunieji peržengia naujuose namuose, kartais kailiniai patiesiami jauniesiems po kojų (156; 169); arba 3. jaunieji sodinami ant išvirkščių kailinių (157; 98). Apeigos atlikimo būdas jos prasmei reikšmės neturi – svarbu vien **išvirkštumas**, reiškiantis įvykusį virsmą. Kursko gub. tėvai jaunuosius laimindavo su ikona ir duona, padėta ant išvirkščių kailinių (170; 175). Čia dera prisiminti, jog jaunieji taip pat vilkdavosi išvirkščius vestuvių marškinius ar drabužius (145; 35). Išvirkšti kailiniai, marškiniai, drabužiai ar veidrodys – tai vis **išvirkštumo – perėjimo per nulinį virsmo tašką** įvaizdžiai (žr. sk. *Tyla, tiltas ir tiltininkai*).

MARČIOS, LAUMĖS IR RAGANOS

Pabandykime rasti atsakymą į naivų klausimą – kodėl anksčiau labai stengtasi ištekinti dukras, kodėl mergelės pačios stengėsi ir dabar tebesistengia (jei per daug nepaveiktos naujųjų pažiūrų) ištekėti? Juk per vestuves verkiama, atsisveikinama, apmarstama (mirštama) jaunoms nerūpestingoms dienoms – seserystei. Anksčiau atsisveikinimas būdavo ne tik paprotinis, bet ir gyvenimiškas – grįžti, t. y. skirtis būdavo negalima. Tačiau ištekėti vis tiek stengtasi. Kodėl? Žinomas pasakojimas apie nuotaką, labai gailiai verkusią vežant ją į jungtuves. Ėjusiam pro šalį žmogui pagailo verkiančiosios, ir jis taręs vestuviniukams: *Ar jūs neturit širdies? Paleiskit ją, kad ji taip gailiai verkia*. Nuotaka, tai išgirdusi, sušuko: *Tevežie, tevežie!* Netikėta. Nors skaudu ir sunku, bet ištekėti reikia, kažkas vis tiek traukia.

Jau žinome, jog tik tekanti moteris, anot Vaižganto, tampa **pilnu žmogumi**. Esama ir patarlių, patvirtinančių, kad netekėjusi ar nevedęs – tai pusė žmogaus. Tekėjimas – tai **moteriškumo atsiskleidimas**, visapusiškiausia jo išraiška. Mergelė tekėdama išlaisvina ir nukreipia savo prigimties galias gyvenimui įprasminti. Tekant neapibrėžtas (amorfiškas) gyvybingasis moteriškumas įgauna kryptingumą ir reiškiasi tauriausiais motiniškumo bruožais. Tik per motiniškumą mergelė atsiskleidžia kaip žmogus (savuoju žmoniškumu), tik per jį vyras gali priartėti prie moters dvasinio pasaulio ir patirti jo gyvybingumo ir grožio gelmes.

Moteriškasis pradas ieško savojo atsiskleidimo per įvairiausias gyvybingumo apraiškas, o šį pradą turinti mergelė natūraliai linksta į motiniškumą ir todėl stengiasi ištekėti.

Vestuvės yra labai stipri paskata **dvasiniam** mergelės **skleidimuisi – tekėjimo pažadinimui**, jos **gyvenimo įprasminimui**. Moteriškasis pradas yra pasyvus ir todėl, jeigu ne-

įvyks vestuvės, t. y. nebus aktyvaus vyriškojo prado – vedžio, kuris nutiestų krantus tekėjimui, tai tekėjimo gali ir nebūti. Tada martaujanti mergelė tampa panaši į stovintį vandenį, o ypač jei ji įstringa martavime. Taip ji tampa pavaldi ne tik martavimo dėsniui **nokti – nykti**, bet ir tiesiogiai susiduria su vestuvių virsmo grasa.

Blogio grėsmė – grasa virsmo metu nepaprastai sustiprėja. Kalbant sinerginėmis sąvokomis, virsmo metu sistema yra labai jautri (nestabili), dėl to ypač padidėja mažo poveikio, atsitiktinumo (fliuktuacijos) reikšmė. Atsitiktinumo poveikis priklauso nuo vidinių sistemos savybių. Net ir visai nedidelis poveikis, atitikęs vidines sistemos savybes (rezonavęs), persmelkia ir perkeičia visą sistemą. Todėl labai svarbu tai, kaip marti (sistema) yra **paruošta** arba **suzadinta**, kitaip sakant, – kokios jos **vidinės savybės**. Nuo to priklauso tolesnis jos likimas. Kad blogas poveikis neturėtų įtakos, jis neturi rasti atgarsio virsmo būseną išgyvenančioje marčioje. Jeigu anksčiau buvusi dorinė kultūra teikdavo teisingas gyvenimo nuostatas ir gesindavo neigiamus poveikius, tai šių dienų gyvenime to beveik nebėra. Nors virsmą labiau valdo bendroji (kolektyvinė) sąmonė, tačiau šiais laikais, kai atmestos senosios vertybės ir akivaizdžiai smuko bendras doros lygis, ypač svarbu **asmeninis** kiekvieno **sąmoningumas**. Sąmoningas virsmo grasos ir jos apraiškų suvokimas, aktyvinantis žmogaus dvasios galias, padeda išvengti virsmo grasos. Taip doros kultūra ir senieji papročiai įveikia griauinančią laiko tėkmę ir gyvuoja toliau pagal sinergijos dėsnį – ir **suyra**, ir **išlieka**.

Pagarsinta į marčias mergelė pradeda martauti. Martaudama ji ruošiasi ištekėti, t. y. **krauna** arba **kaupia** kraitį. Kraičio krovimas tęsiasi iki tekybų. Vestuvės yra lūžio taškas, kuriame marti, virsdama tekuole (tam, kaip matėme, skirta daugybė vestuvinių apeigų) pradeda tekėti. Kitas labai svarbus įvykis marčiai virstant motina, reiškiantis martavimo pabaigą, – tai

kūdikio gimimas. Atėjusi nauja gyvybė jau savaime, paklūstant motinystės instinktui, skatina tekėjimą.

Toks yra natūralus mergelės virsmo motina kelias laikinojo martavimo metu. Nors visos mergelės subręsta ir tampa marčiomis, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių ne visos išteka. Pradėjusi martauti mergelė ne tik dairosi bernelio – vedžio, bet ir ima **kaupiti** (krauti) krautį. Kaupimas yra natūralus moteriškumo bruožas, tačiau martaujant jis tampa vyraujančiu. Jeigu vestuvės, pažadindamos tekėjimui, atkuria kaupimo ir teikimo darną, tai neištekėjusi mergelė, pakludama moteriškajam pastovumui (inercijai), kaupia krautį ir toliau. Taip pagalbinė priemonė – kraičio kaupimas tampa tikslu. Šiuo atveju martaujanti mergelė virsta vestuvių virsmo grasos įsikūnijimu, kuri senovės lietuviai pavadino bendru *laumės* vardu. Laumė – tai legendose iš dalies mitologizuota, tačiau gyvenime visai tikra (reali) perkeičiamajame tarpsnyje, t. y. **martavime įstrigusi marti**. Arba kitaip – moteris be lygsvaros, kurioje vyrauja arba yra veiklus **tik vienas tekėjimo poliūs – kaupimas**.

Nesunku sakmėse sutinkamose laumėse atpažinti marčią. Laumės, kaip ir marčios, dirba moteriškus darbus, *kurie susiję su drobių gaminimu. Jos verpia, audžia, skalbia (velėja)* (108; 96). Tačiau jų darbas skiriasi nuo kitų žmonių veiklos neprotingumu (iracionalumu), pusiausvyros neišlaikymu, t. y. nors dirbančios gerai ir greitai, *laumės negalinčios jokio darbo nei pradėti, nei baigti* (išryškinta mūsų, – 108; 98).

Šis laumių bruožas išreikštas sakmėse. Pasakojama, kad atėjusios į namus laumės padeda šeimininkei verpti linus. Kol linų užtenka, viskas gerai. Linus pabaigus, šeimininke neša pakulus, spalius, o laumės vis verpia ir verpia. Ir jeigu laumių kokių nors būdu neatsikratoma, šeimininke laukia liūdnas likimas. Laumės ima verpti visa, kas tik verpiasi: samanas iš trobos rąstų tarpų, o galop šeimininke plaukus ir net žarnas (63; 13). Ši laumių savybė pasireiškia ir kitaip: laumės neturtingosioms dovanodavo nesibaigiantį audeklo gabalą (63; 17).

Skaičiai *nulis (0)* ir *aštuoni (8)*, kurie rašant neturi nei pradžios, nei pabaigos, yra laumių ženklai (108; 109). Vienpusiškas kaupimas taip apvaldo laumėmis tapusias marčias, kad iškreipia jų žmogiškąją prigimtį – jos nesugeba nei pradėti, nei baigti.

V. Vaitiekūnas vaizdžiai aprašo susitikimą su martaujančia moteriške – laume (1932 m.). Sužinojęs, kad Kretingos apskr. Darbėnų vls. gyvena B. Vičiulaitė (apie 70 m.amžiaus), turinti retą kraitį, nuvykęs pas ją su bendradarbiu tikėdamasis jį nupirkti Šiaulių “Aušros” muziejui. Juos pasitiko *skvarbus, ašt-rus, įtarus ir kupinas nepasitikėjimo žvilgsnis (...)*. ‘*Aš savo drabužių nei kalėdojančiam klebonėliui nerodau, nei mokytojams jų vakarėliams bei iškilmėms neskolinu (...), jei kitų reikalų nėra – išeikite iš kiemo*’. Ir tik po pusės dienos įtikinėjimų ji leidusi nufotografuoti dalį kraičio (109; 285–288).

Be kraičio krovimo darbų laumės dar turi reikalų su bernais: bernai užkabinėja laumes arba laumės pristoja prie vyrų. *Jei bernai pavėluodavo – užpuola laumės. Ir tos, nutvėrę berną, pradeda tusyti viena in save, kita in save, ir kolei ateina dvylikta adyna nakties, tai palieka berną ledvi gyvą* (108; 107). Žinomos taip pat laumės – slogutės, kurios jodo gyvulius ir slogina vyrus. *Nuvargęs it laumės nujotas* (LKŽ).

Dar vienas labai ryškus ir aiškiai nusakantis laumių prigimtį bruožas – tai **noras turėti vaikų**. Laumės vagia arba apkeičia vaikus. Šis noras toks stiprus, kad panaudojamas joms apgauti. Pasakius, jog kažkurioje pusėje girdėti vaiko riksmas, laumės tuoj puola pro duris jo ieškoti ir taip atsikratoma nepageidaujamomis viešniomis. Vaikų vogimas aprašytas ne tik sakmėse. Žinomas ir vaikų žaidimas “Lauminėjimas”, kurį žaidžiant vienam vaikui užrišamos akys ir jis – laumė – turi pagauti kitus vaikus. Nuo laumių ypač buvo saugomi nekrikštyti kūdikiai. Prie jų būdavo deginama šviesa, kad laumė *nepavogtų* arba *savuoju nepakeistų* (51; 37). *Ot, laumės keistas*, – sakydavo apie negražų vaiką (108; 104).

Bernų užkabinėjimas ir vaikų vogimas atskleidžia laumių, kaip ir marčių, norą ištekėti ir turėti vaikų. Vaikų turėjimas reiškia martavimo pabaigą. Šis noras rodo jų labiau ome suvokiamą (instinktyvų) nei sąmoningą nenatūralios savo būsenos supratimą.

Tai atspindi ir laumių išvaizda. Laumės sakmėse vaizduojamos kaip pagyvenusios moterys arba merginos, tačiau turinčios išskirtinių ypatumų. Jų **didelės krūtys** ir **palaidi plaukai**. Šios laumių savybės atsispindi ir patarlėse: *Tešmuo pritvinkęs kaip laumės krūtys* arba *Ko sėdzi, kaip laumė apsikūdlojus* (108; 94). Tai išskirtiniai subrendusių ir martaujančių merginų bruožai (žr. sk. *Martavimo taisyklės*). Kai kuriose sakmėse laumių vardas neminimas, tiesiog kalbama apie moteriškes ir tik *iš jų veiksmų suvokiama, kad tai laumės* (108; 93). Visa tai rodo, kad **laumės – tai įstrigusios martavime marčios**, kurioms viršminis martavimo laikotarpis tapo kliūtimi natūraliai moteriškajai prigimčiai išsiskleisti.

Patvirtinimą šiems samprotavimams randame graikų kalboje. Yra keletas žodžio *nimfa* (*nymphe*) prasmių senojoje graikų kalboje: ‘jauna mergina’, ‘nuotaka, marti’, ‘jauna, ką tik ištekėjusi moteris’, ‘laumė’, ‘lėliukė’ bei ‘jauna, dar be sparnų bitė’ ir ‘šaltinis’*. Matome, kad žodis *nimfa*, reiškiantis laumę, apima visas tris lietuviškos *marčios* prasmes, t. y. visus martavimo tarpsnius nuo subrendimo iki motinystės. Lėliukės prasmė susijusi su perkeičiamuoju (tapsmo) laikotarpiu, aprašytu sk. *Nuotakos nugaubimas*. Gaubimo ir po jos sekanti nuotakos nugaubimo apeiga yra apeiginė lėliukės tarpsnio išraiška. Įveikdama tarpinę lėliukės padėtį (plg. sk. *Salinimas – pasiruošimas* aprašyto žaidimo pavadinimą “Snaudalė”) marti, virsdama tekuole, tarsi prasiveržęs į paviršių požeminis vanduo pradeda tekėti. Šiuo požiūriu labai prasminga *nymphe* prasmė ‘šaltinis’ (nors dar neatsivėręs, bet potencialiai esantis).

---

* Žodžių daugiaprasmiškumas yra visų senųjų kalbų bruožas, kuris atspindi visuminį arba holistinį suvokimą.

Lietuvių kalboje išlikęs to paties priebalsinio skeleto *n – m* veiksmažodis *nemti, užnemti*, reiškiantis: ‘netekti žado, nekalbėti’: *Nemte užnėmęs jau tris dienas* (t. y. nekalba); arba ‘nutirpti’: *Šokau, laksčiau – jau ir rankos aždėmo* (LKŽ). Rusų kalboje yra ir trečia to paties veiksmažodžio *нeмeть* prasmė ‘apmirti, sustingti’. Plg. su lietuvių k. žodžiais *nemlė (mėmė)*: *Ko tyli kaip mėmė?*; ir *nemečioti*: *Ligonis nemečioja lyg mažas vaikas* (LKŽ) ir su būdvardžiu *laumas* ‘nerangus, nevykęs žmogus’: *Eik tu, laumai, greičiau dirbti!*; bei su veiksmažodžiais *lauminėti* ‘tingiai, nevikriai eiti’, *lauminėti* ‘daryti ką apgraibomis, be reikiamo pasiruošimo’: *Jaunas žmogus be šviesos lauminėja sau visą amželi apčiuopomis* (LKŽ). Paminėti žodžiai apibūdina pereinamąją (tapsmo) būklę, virsminį stingulio (*snaudalės*) tarpsnį, kurio metu tarsi netenkama žado*.

Biologinėje plotmėje šis laikotarpis visoms lėliukėms baigiasi vienodai – jos virsta vabzdžiais. Čia veikia vien gamtinio vystymosi dėsniai. Žmogui, kuris yra gyvas ne tik biologinėje, bet ir bendruomeninėje – kultūrinėje bei dvasinėje plotmėse, tarpinės padėties įveikimas priklauso dar ir nuo visuomeninių – kultūrinių sąlygų bei dvasinių pastangų. Dažniausiai pasitaikęs atvejis – tai natūrali vystymosi tėkmė, t. y. atvejis kai marti išteka. Jeigu ši savaiminė tėkmė dėl kokių nors priežasčių sutrinka ir marti neišteka, ji gali tapti laume. Tiksliau – pasilikti laume, nes pagal senąją graikų kalbą ir žemiau aptariamus laumės išsivarymo papročius **marti jau yra laumė**.

Taigi vestuvių virsmas visoms reiškia tarpinę padėtį arba tapimą laume. Skirtumas tik tas, kaip ilgai ten pasilieka. Šią išvadą patvirtina ir tarp Polesės gyventojų paplitusi nuomonė, kad laume (*русалкой*) tampa jau sužadėtos, bet dar prieš vestuves arba per jas mirusios merginos (marčios) vėlė, o taip pat ir vaikino (marto) vėlė (124; 91).

---

* Lėliukės tarpsnis akivaizdžiai bežadis. Žmogui žado netekimas reiškia tai, kad neįveikęs virsmo žmogus negali išreikšti savęs naujoje gyvenimo plotmėje.

Kaip matome, tarpinei padėčiai įveikti lemiamą reikšmę turi vestuvės. Nuoseklu, kad tai vienaip ar kitaip turėjo atsispindėti ir pačiose vestuvėse. Iš tikrųjų, vestuvėse būdavo žaidžiamas žaidimas “Laumė”, užrašytas skirtingose Lietuvos vietose (45; 374 ir 98; 115). Senoji graikų kalba vestuvių iškilmes nusako sudurtiniu žodžiu *nympheta* = *nymhe*– *iera*. Pirmoji žodžio dalis jau pažįstama: *nimfa* ‘marti, laumė’, o antroji – daugia-prasmis žodis, reiškiantis auką, šventas apeigas. Galima daryti išvadą, kad vestuvių apeigos senovės graikų supratimu yra nimfos (marčios, laumės) **paaukojimas** šventomis apeigomis. Tai atitinka *marčios kraujo* gėrimo apeigą, aprašytą sk. *Marčios marinimas**. Čia dera prisiminti ir *marčios kraujo* apeigos tęsinį krikštytųjų puotoje (žr. *Gimties virsmas* sk. *Krikštynos ir virsmo ženklas* arba 59; 145–146). Ši apeiga, atliekama gimus kūdikiui, yra vestuvėse pradėto marčios marinimo pabaiga, reiškianti tikrąją martavimo baigtį. Apeigos pobūdis atskleidžia, jog kaimo bendruomenė jautė atsakomybę už kiekvieną savo narį. Marčią *marina* visi vestuvininkai. Gerdami po šaukštą jos *kraujo*, jie prisiima bendrą atsakomybę už marčios numarinimą. Todėl bet kokius su motinyste nesuderinamus veiksmus pasmerkdamo visi bendruomenės nariai.

Pratešdami lygiagrete su senosios graikų kalbos žodžiais pastebime, kad daugumos jų, susijusių su jaunaisiais ar vestuvėmis, pirmoji dalis yra *nimfa* (plg.: *nimfos* ‘sulaukęs vestuvinio amžiaus’; *nimfidios* ‘vestuvinis’; *nimfeio* ‘išleisti už vyro’; *nimfeitria* ‘pamergė’; *nimfeitas* ‘jaunikis’; *nimfeterios* ‘sutuoktuvės’ ir pan.). Asmuo, atitinkantis lietuvių piršlį, graikų kalba vadinamas *nimfagogos*, pažodžiui – nimfos (marčios) išlydėtojas. Tačiau išlydėjimą čia reikia suprasti ne kaip palydėjimą į naujus namus, bet kaip *nimfos* (marčios) atsikratymą išlydint

---

* Galėtume didžiuotis, kad senovinėse vestuvėse gyvavusi perkeitimo dvasia Lietuvoje išliko iki XX a. pradžios. Tačiau ar verta girtis tuo, ko jau neturime?

ar paaukojant, nes *agogos* reiškia ne tik išlydintįjį, bet ir iškviečiantįjį mirusių dvasias ar ašaras, t. y. asmenį, atliekantį aukojimo ar marinimo apeigas.

Papročių ir tikėjimų, susijusių su laumėmis, tyrinėtojus trikdė tai, kad duomenys apie laumes tokie prieštaringi. Laumės ir padeda, skatina augimą (geros), ir kenkia, būna pavojingos (blogos), jos gražios ir bjaurios. Nesuprasdami šių prieštarų vienybės daugelis tyrinėtojų bloguosius laumių bruožus ir bjaurią jų išvaizdą priskiria vėlesniam, krikščionybės sąlygotam kultūriniam sluoksniui. Tačiau atidesni tautosakininkai šį požūrį atmeta (124; 93). Tariamas laumių bruožų prieštaringumas kyla iš jų prigimties: laumė (marti) – tai virsmo tarpsnis (galima ir taip pasakyti), kuriame negalima **ilgai užsibūti**. Jaunystė, gyvybinių jėgų suvešėjimas yra ir gerai, ir gražu, bet per ilgai užtrukti mergelei martaujančiai ar gamtai vešinčiai, t. y. užsibūti **kupoje** reiškia prasižengti būties rėdai, jos prasmingumui. Vien augimas (vešėjimas) dėl augimo ne tik nieko gero neduoda, bet ilgainiui virsta blogiu. Kita vertus, suvešėjimas tiek gamtai, tiek mergelei yra reikalingas. *Kur laumės šoko – ten žolė vešlesnė ir žalesnė, ten ir rugiai geriau dera*, – sako Polesės gyventojai. Arba: *Laumės šoka ir žaidžia rugiuose, kad jie žydėtų ir derėtų* (124; 101). Nuo kupos – sukauptų gyvybinių galių – priklauso ir būsimas derlius ar kitoks vaisingumas. Tačiau ko sulauktume, jei pasiekusi kupą gamta tik žaliuotų, bet nežydėtų, o marti tik martautų ir netekėtų? *Laumės rugiuos voliojasi – išmynė rugius*, – sako tie patys Polesės gyventojai (124; 101). Gyvybinė, augimą skatinanti galia turi pasikeisti, virsti kitos kokybės, jau vaisius nešančia galia. Todėl ir laumė **iš pradžių** būna gera ir graži, o **vėliau** tampa bloga ir bjauri.

Taip mąstant labai prasminga tampa slaviška laumių išvairymo apeiga. Laumės, kurios kasmet pasirodo žydinti rugiams, jiems nužydėjus, po laumių savaitės išvaromos į rugių lauką ir ten **naikinamos**. Išvarę laumes sakydavo: *Уже нема русалки*

‘Jau nėra laumės’ (124; 118). Naikinamos jos tam, kad jų galia virstų derlių brandinančiu gyvybingumu. Suprantama tad ir kodėl išvarytosios (perkeistos) laumės vainiką ir kitus ją puošiusis žalumynus nešdavo į javų laukus, daržus, klėtis, kad derlius gausiai derėtų ir gerai laikytųsi (124; 129). Šiuos samprotavimus patvirtina ir lietuviški švenčių papročiai. Tverečiaus apyl. užrašyta, kad per Sekmines (gamtos kupos metas) merginos vaikščiodavo parugėmis ir pindamos vainikus dainomis ragindavusios rugelius ne tik augti ir žydėti, bet **peržydėjus prinokti**:

Vosilka, vosilkėlė,

Sakė vosilka rugeliams:

– Augte ir žydėte,

Peržydėjus prinokte (28; 175).

Laumių išvartymas buvo Kupolės (Rasos) švenčių apeigų dalis (124; 117). Išoriškai skirtingą, tačiau savo prasme panašią kupolės (laumės) naikinimo apeigą XIX a. dar atlikdavo ir Mažosios Lietuvos merginos. Merginos parugėje ant aukštos karties iškeldavo žolynų puokštę – kupolę ir saugodavo ją nuo vaikinių, kurie norėdavo ją pagrobtį. Išsaugotą kupolę merginos pačios sunaikindavo ir tarpusavyje pasidalindavo žolynus (28; 185). Toks laumės (kupolės) naikinimo paprotys yra labiau gamtinis simbolinio marčios marinimo vestuvėse apeigos išgyvenimas.

Gamtoje laumės **išeina** savaime – tokie natūralūs gamtos virsmų dėsniai. Daug sudėtingiau yra žmonių bendruomenėje. Natūraliems virsmo dėsniams kartais esti nepalankios visuomeninės ir kultūrinės aplinkybės arba jiems priešinasi kūniškoji žmogaus prigimtis ar laisva jo valia. Dėl to senovės graikų vestuvės vadintos *nimfos* (marčios) *paaukojimu*, o lietuviai vestuvėse gerdavo *marčios kraują*.

Prisiminus *marčios kraujo* gėrimo apeigą reiktų pabrėžti ir kitokį martavimo (marčios) pavojingumą. Vestuvių virsme slypi dar ir grėsmė įstrigti erotikoje, t. y. tapti *laume* – *slogute*, o vėliau ir *laume* – *ragana*. Yra ir vestuvinių apeigų bei papro-

čių, skirtų nuo to apsisaugoti. *Marčios kraujo* gėrimo apeigos nepakanka, ir baigiantis vestuvėms *svočios vyras augina dėles kraują nuleisti iš karštos vietos jaunajai ir dėl to bevalgant pietus renka iš mėsos baltas gyslas ir deda ant stalo* (45; 345). Randame žinių ir apie pasninką (susilaikymą). Sugultuvių dieną jauniesiems neduodama valgyti mėsos (88; 586). Marčiai pavojingas ir vyrų artumas, todėl veliuniškių svotbinė rėda nurodo griežtą elgimosi su marčia taisyklę: pirmaryčiais nuometuotos marčios jau *niekas negali prisilytėti* (45; 338). Prisiminkime ir sk. *Martavimo taisyklės* minėtą pamergę – pauodegą, kuri visur marčią lydėdavo plaukėjimo tarpsnyje*.

Sakmėse sutinkame gerąsias ir blogąsias laumes. Laumės dar vadinamos *raganomis* ir *laimėmis* (108; 89). Raganos vardas skirtinas blogosioms, o laimės – gerosioms laumėms. Dvejopa laumių prigimtis atsispindi ir latvių tautosakoje. P. Šmito paskelbtose latvių dainose laumės vadinamos ir *Dievo mergelėmis*, ir velnio *vogtomis nuotakomis***:

*Kas ten graudžiai verkia
Dumblino ežero dugne?
Laumės, Dievo mergelės,
Velnių vogtos nuotakos* (108; 124).

Yra sakmių, kuriose vienu metu veikia ir gerosios, ir blogosios laumės (108; 108). Jų savybių ir išvaizdos dvilypumas išreikštas pavadinimuose *laumė* – *ragana* ir *lauma* – *ragana* (latv.). Tą patį atspindi ir polesiečių nuomonė: *Русалка – это ведьма* ‘laumė – tai ragana’ (124; 105). Tokį laumių dvilypumą gerai paaiškina virsmo įveikimo dėsningumai. Tad natūralu, kad ilgiau virsme užsibuvusi laumė

---

* Plg. su ispanų papročiu saugoti jauną merginą ir ką tik ištekėjusią moterį. Ją saugodavo vyresnio amžiaus moteris – *duenja*.

** Apie velnio ir nuotakos ryšį žr. sk. *Velnius, piršlys ir maršalka*.

pamažu virsta blogąja laume, o dar vėliau – ir ragana*.

Raganų išvaizda, jų veikla bei ypatybės panašios, galima sakyti, tokios pat, kaip ir blogųjų laumių. Raganos lietuvių sakmėse vaizduojamos kaip pagyvenusios moterys arba merginos ilgais (susivėlusiais) plaukais (108; 220–221): *Viena ragana ant suolo, kaltūnai po suolu, kita ragana ant lovos, kaltūnai po lova* (LKŽ). Raganos kenkia žmonėms (ypač per vestuves), jodo (slogina) žmones ir gyvulius (108; 227), kenkia ir augalams (108; 231). Priešingai nei laumės, kurios nori turėti (pavogti) vaiką, raganos jau marina vaikus, geria kūdikių kraują (108; 225). Ryškesnis raganų ryšys ir su velniu (108; 223–224).

Laumės – tai neįprasmingas (nerealizuotas) moteriškumas. Įveikiant vestuvių virsmą galimos įvairios išeitys. **Pirmas** ir dažniausiai pasitaikantis atvejis – kai marti išteka ir, tapdama motina, išeina iš martavimo tarpsnio. **Antras** atvejis – kai marti nori ištekėti, bet dėl vienokių ar kitokių priežasčių neišteka ir marta toliau, liaudiškai tariant, tampa *bergždininke*. **Trečias** variantas – kai marti vestuvių metu (pagal pasakas) nepabėga nuo velnio ir, įstrigdama erotikoje, tampa *velnio pavogta nuotaka*. Ir nors tokia marti, susilaukusi vaiko, išoriškai lyg ir išeina iš vestuvių virsmo, bet ji netampa motina tikrąja to žodžio prasme, nes vėl grįžta į martavimą, t. y. dairosi į vyrus. Tai blogiausias, *atkritėlio* arba *atžindo* variantas, šiandien gana dažnai pasitaikantis. Tokia *motina* – *gegutė* pavirsta *laume* – *ragana*. Ar ne dėl to apie žmonos apgautą vyrą sakoma, kad jam *įtaisė ragus*? Juk latviškai žmonos apgautas vyras vadinamas tiesiog *ragainis*, t. y. raganinis, o rusų kalbininkas J. Otkupšči-

---

* Raganos vardo negalima vien tik bloguoju minėti. Blogio įsikūnijimu ji tapo nykstant senajai kultūrai. Senovėje raganos ir raganiai, kurie su blogiu siejami rečiau, priklausė žynių luomui. Vėliau, smukus dvasiniam lygiui, kai žinios buvo panaudotos piktam, raganos įgijo blogą vardą. Vyrai – raganiai ar regeniai (nuo *regėti*) taip žemai nenusirito. Tuo tik patvirtinama sena išmintis, kad moteris, kuri yra dvasingesnė arba geresnioji žmogaus pusė, prarasdama savąjį žmoniškumą, žemiau puola.

kovas žodį *ragana* kildina iš žodžio *ragas* (108; 220). *Bene nuo tų ragu ir yra tas raganų vardas* (LKŽ).

Gegelės ir raganos ryšys apčiuopiamas ir kalboje: *gegelė – žiezūla* (**g** virsta į **ž**), o baltarusių ir ukrainiečių kalbose gegutė vadinama *зогуля*. Toks atvejis minimas ir lietuvių patarlėse: *Ir gera merga gali ragana virsti, už vyro ištekėjusi; Užsėdo ragana ant savo vyrelio – nulipt nei pradėt* (LKŽ).

Ir **ketvirtasis** atvejis – kai įėjusi į virsmą mergelė, nors ir neištekėdama, jame nepasilieka. Ji pasirenka kitokią – dvasinio tapsmo išeitį. Apsisprendusi nesantuokiniam gyvenimui mergelė įveikia tarpinę padėtį dvasinėmis pastangomis ir vienokiu ar kitokiu būdu pereina į naują, jau vaisių nešantį gyvenimo būdą, trumpiau sakant, ima tekėti. Toks vien dvasinėmis pastangomis pradėtas tekėjimas, nors ir yra aukštesnės kokybės už tekėjimą motinos, kuri teka labiau skatinama motinystės instinkto, – ne kiekvienai pasiekiamas kelias. Todėl tokios mergelės (vienuolės) lieka išskirtinėje padėtyje. Matyt, tai gerosios laumės arba latvių dainoje minimos *Dievo mergelės*. Pavadinimą *Dievo mergelė* atitinka ir gerosios laumės išvaizda. *Graži kaip laumė*, – sako patarlė (108; 95).

V. Dalis, aiškindamas žodį *невеста* ‘nuotaka’, pastebi, kad pietvakarių Rusijos kaimuose kai kurios merginos atsisakydavo santuokos ir gyvendavo specialiai joms pastatytuose nameliuose tėvų kieme arba atskiroje tokių namelių eilėje. Liaudis jas vadindavo *Kristaus sužadėtinėmis*. Kyla klausimas, kur “dėdavo” senmerges lietuviai? Tai svarbus ir šiandien ypač skaudus klausimas, į kurį atsakymo dar nežinome. Galbūt, Vaižganto Mykoliuko gyvenimas buvo vienas iš senbernio problemos (idealaus?) sprendimo būdų...

Bendriausia ir dažniausiai pasitaikanti laumių buvimo virsme išraiška – palaidi plaukai (žr. 6-ą brėž. ir sk. *Velnias ir kasos*). Slavų kraštuose kai kurie laumių bruožai, pasak V. Sokolovos, XIX a. jau buvo pakitę, tačiau būdingiausias jų

požymis – *palaidi plaukai* – išliko.

Kitas ryškus slaviškųjų laumių bruožas, liudijantis virsmine jų prigimtį, – tai laumių pasirodymo sezoniškumas. Jos pasirodo laumių savaitės (*русальная неделя*) pradžioje ir išvaromos jos pabaigoje. Ši laumių arba žalioji (*зелёная*) savaitė paprastai būna birželio antroje pusėje ir sutampa su gamtos bei augalijos suvešėjimu – *kupa*, kai švenčiama *Kupolė*.

Laumių arba žalioji savaitė neturi griežtos datos. Dažniausiai tai savaitė po arba prieš Švč. Trejybės dieną, švenčiamą pirmąjį sekmadienį po Sekminių. Kai kur laumių savaitė sutapdavo su Kupolės švente (*купала*) (124; 117). Lietuvoje ši savaitė nuo Sekminių iki Švč. Trejybės buvo vadinama *žoline* (4; 149). Mūsų nuomone, tai turėtų būti *žalioji* savaitė, nes, kaip sakydavo plungiškiai, tą savaitę nieko nesėk, nes viskas *prapuls žolėse*. Tai reiškia, kad šią savaitę labai stipri augimo galia.

Galima tvirtinti, kad labiausiai paplitęs slaviškas laumių pavadinimas *русалка* susijęs su jų pasirodymo sezoniškumu. Gardino sr. būdavo sakoma: *Як жуто рясце (цветёт), то у жуци єсть не яка русаука, што пилнує, коб нихто колосоу не лamoу, расы (цвета) не обтрасау* (išryškinta mūsų) – ‘Kai rasoja (žydi) rugiai, rugiuose yra laumė, kuri prižiūri, kad niekas nelaužytų varpų ir rasos (žiedų) nenukrėstų’ (124; 101). Slavų ir lietuvių tartims susidūrus matyti aiškus prasmis ir garsinis žodžių *rasos* (žydėjimo)* ir *русалка* ryšys: *роса, расавка, русавка, русалка*. Lietuviškai *русалка* galbūt skambėtų *rasinė* arba *rasalė* (plg.: tingėti – tinginė; miegoti – miegalė; rasa, rasoti – rasalė) ir būtų augimo galios (gerosios laumės) įvaizdis. Palyginkime su laumių savaitės pavadinimo sinonimu – *росальница*.

Nemažai duomenų rodo, kad pavadinimas *русалка*, panašiai kaip *ярыло* ar *купала*, kurie jau įgiję asmens bruožų ir

---

* Plg. lietuvišką pasakymą apie rugių žydėjimą: *rugiai rasoja* (LKŽ).

mitologų priskiriami slaviškoms dievybėms, pradžioje reiškė tam tikro gamtos laikotarpio ar šventės pavadinimą. Iš tiesų, pirmoji laumių savaitės diena vadinama *русалка*, kitur taip vadinamas laumių savaitės sekmadienis (124; 102), kartais net visa laumių savaitė vadinama *русальница* (124; 110), taip pat ir bulgarų laumės pasirodo žydėjimo metu, kuris vadinamas *росена* (124; 127). Šią išvadą patvirtina kitas laumės pavadinimas – *купалка** (146; 472) – t. y. *kupolė* ir tai, kad laumių savaitė vadinta dar ir *žaliąja* (124; 125). Nagrinėdama laumės išvaramo apeigas L. Vinogradova pastebi, kad galima dėti lygybės ženklą tarp žemiau išvardintų ritualinių laumės (*русалка*) įvaizdžių: 1. vainiku ir žalumynais papuošta mergina; 2. vainikas; 3. vainikais papuoštas berželis; 4. Devintinių žalumynai (*троицкая зелень*) (124; 125). Visi šie duomenys akivaizdžiai rodo, jog *русалка* (*купалка*) yra ir gamtos bei augmenijos suvešėjimo simbolis – **kupolė**.

Lyginant lietuviškus Sekminių ir Devintinių papročius su slavų *laumių savaitės* ir laumių išvaramo apeigomis aiškiai matyti, kad Devintinių berželiai ir puokštė, kurią lietuvės nešdavosi į bažnyčią paskutiniams mišparams, yra tos pačios kupolės (*купалка*, *русалка*) lietuviška išraiška, o Devintinių berželių laužymas – *laumių išvaramas*.

Slavų laumėms būdingi ne tik gamtiniai, bet ir metafiziniai bruožai. Slavų tautosakoje jomis tampa laumių savaitėje mirusių ir gimusių merginų vėlės, prieš vestuves ar tuoj po jų mirusių merginų bei vaikų vėlės, nekrikštytų vaikų, ne sava mirtimi mirusiųjų vėlės (124; 91). Todėl laumė (*русалка*) dar vadinama *навка*** , *мавка* arba *мертвушка* (124; 108).

Ypač daug sakantis užrašymas iš Gomelio sr., jog metuose yra trys laumių (*русальные*) savaitės: Didžioji savaitė prieš

---

* Suprantama, kad ne nuo veiksmazodžio *купаться* ‘maudytis’, bet nuo *купти* ‘vešliai augti’. Plg. *cupio* (lot.) ‘labai norėti, siekti’.

** *Навий, навь* – sen. slavų kalba reiškia ‘numirėlis’.

Velykas, Trejybės ir Kalėdų (124; 110). Ši senų žmonių nuomonė, rodanti laumių ryšį su mirusiais, patvirtina viršminę laumių prigimtį. Iš tiesų yra ne trys, o keturios *laumių savaitės*. Ketvirtoji – tai Vėlinių savaitė. Šios keturios savaitės, atitinkančios keturis metinio gamtos ciklo virsmus, yra skirtos mirusiesiems paminėti. Slavai šį paprotį išlaikė beveik iki dabarties laikų. Apie buvusį keturkartinį mirusiųjų paminėjimą metuose lietuviškuose šaltiniuose duomenų randame mažiau. Pvz., apie buvusį pavasarinį mirusiųjų paminėjimą galima spręsti iš to, kad Didysis ketvirtadienis buvo vadinamas *vėlių velykėlėmis* (43; XI, XIV).

Keturis kartus metuose minėti mirusius yra dėsninga, nes gamtos virsmuose vienas prie kito priartėja, galbūt labiau vienas kitą persmelkia regimasis ir anapusinis pasauliai ir kartu pagausėja susitikimų, ryšių su dvasinio pasaulio gyventojais. Kadangi laumėmis būdavo vadinamos ir mirusiųjų vėlės*, tai metuose yra keturios laumių arba vėlių savaitės. Kad laumių savaitė iš tiesų yra viršminė, patvirtina ir tos savaitės draudimai, būdingi visiems viršminiams laikotarpiams. Laumių savaitę (*на русальной неделе*) būdavo draudžiama austi, verpti, siūti, vyti virves, mesti metmenis (124; 102).

Kita vertus, remdamiesi labiau lietuviška medžiaga, apie laumes kalbėjome kaip apie kūniškas, vestuvių virsmo neperėjusias moteriškes. Panaši yra ir N. Vėliaus nuomonė: *Savo išvaizda ir funkcijomis laumės panašios į paprastas valstietes, visą laiką aktyviai santykiauja su žmonėmis. Todėl jas iš dalies galima laikyti socialinėmis būtybėmis* (108; 127). Taigi laumėms netikėtai gali būti būdingi ir kūniško žmogaus, ir vėlės bruožai. Lietuviškoms laumėms būdingesni pirmieji – vestuvių virsmo neperėjusios (martaujančios) marčios bruožai, o slavų laumėms – mirties virsme esančios vėlės bruožai.

---

* Štai keletas Polesės gyventojų nuomonių: *Laumės ateina iš ano pasaulio, paskui vėl eina atgal; Laumės gyvena kapuose; Po laumių savaitės jos sugrįžta į kapus* (124; 100).

Jau minėjome, kad laumėmis tampa vestuvių virsme mirusiųjų merginų – *marčių* ir vaikinių – *martų* vėlės. Tokia *laumė vėlė*, galima sakyti, yra **tikroji** ar net **dviguba** laumė. Ji yra tarsi dvigubame virsme, nes būdama mirties virsme ir sąmoningai nesuvokdama savo padėties ji tęsia veiksmus, turėjusius ją išvesti iš vestuvių virsmo. Tokia laumė neturi biologinio kūno, bet elgiasi kaip martaujanti ir norinti iš vestuvių virsmo išeiti mirti, t. y. ji krauna kraitį, užkabinėja vyrus ar vagia vaikus.

Laumės buvimas mirties virsme paaiškina jos ryšį su velniu*. Jas, kaip ir velnią, galima sutikti kryžkelėse, ant ežios, kapinėse, balose, ant tilto (124; 98). Laumės, panašiai kaip velnias, *bijo lino žiedo* arba *negali įbristi į linus* (108; 106)**.

Jeigu laumė tampa *velnio pavogta nuotaka*, t. y. minėtas trečiasis variantas, tai ji, kaip ir velnias, *bijo lino žiedo*, *bijo lino kančios*, reiškiančios virsmą ir išėjimą iš neapibrėžto martavimo. Antruoju, *bergždininkės* atveju laumė irgi *bijo lino*, bet ta baimė yra kitokia, tokia laumė tik *negali įbristi į linus*, t. y. ji norėtų įeiti į linus – ištekėti, tačiau jai trukdo ilgo martavimo inercija. Ji tarsi įstringa kaupdama ir nepajėgia liautis, kaip taikliai sekama sakmėse, *laumės gražiai dirbti mokėjo, tik pradėti bei baigti negalėjo* (108; 108).

Laumės noras ir negalėjimas *įbristi į linus* meistriškai pa-vaizduotas Šatrijos Raganos apsakyme “Kraitis”. Trys seserys, visos jau metuose, bet netekėjusios, martaudamos krauna vis didėjančius kraičius. Kasmet vasarą kraičiai išdžiaustomi sode ir vėdinami. Ir štai vieną vasarą, vėdinant kraičius atvažiuoja klebonas su nevedusiu miestelio vaistininku, kuris ir ketina vieną iš jų vesti, tik nežino kurią. Klebonas pataria pasirinkti tą, kuri daugiausia aukosianti jų steigiamai labdaros ligoninei. Visos seserys pagyrė gražų sumanymą ir prižadėjo atsiųsti pa-

---

* Velnias taip pat yra mirties virsme esantis velionis. Plačiau apie tai žr. *Mirties virsmas* sk. *Grasos įstikūnijimas. Velionis ir velnias*.

** Apie linus kaip virsmo įvaizdį žr. sk. *Velnias ir lino kančia*.

talynės, nes labai norėjo ištekėti. Iš tokios gausybės, tikėjosi vaistininkas, kiekviena suruoš po lovą. *O kuri pridės dar viršaus, tą ir vesiu*, – nutarė jis. Rytojaus dieną klebonas gauna mažą siuntinėli, kuriame nuo visų trijų buvo įdėta *dvi drobulės ir vienas užvalkalas. Visos trys aukos buvo vienodo amžiaus, vienodos vertės ir vienodos medžiagos* (97; 236). Sėserys vaistininko savo namuose daugiau nebematė. Jos ir šiandien, pasak Šatrijos Raganos, tebekrauna ir tebevedina savo kraičius. Šią virsmo grasą galima būtų įveikti žinojimu ir dvasi-
nėmis pastangomis.

Senosios kultūros, kartu ir dorinė lietuvių kultūra, įvairiais būdais, papročiais stengėsi išvengti martavimo pavojų bei virsmuose tykančios grasos (žr. sk. *Martavimo taisyklės*). Kaip lietuvių paprotinė tradicija padėdavo toms mergelėms (marčioms), kurios pasirinkdavo ketvirtąjį vestuvių virsmo įveikimo atvejį – **dvasinį tekėjimą** arba **tekėjimą neištekant**, pasakyti sunku, nes per mažai yra duomenų. Krikščioniškais laikais, be abejo, daug ką lėmė vienuolynai ir kitos panašios įstaigos. O pirmasis laumės variantas, kai laumiaujama tik iki vestuvių, yra **neišvengiamas ir būtinas** žmogaus gyvenimo tarpsnis, iš kurio išeinama ištekant ir susilaukiant vaikų.

Šiuolaikiniai psichologai kol kas dar tik su nerimu stebi nevaldomą martaujančiųjų gausėjimą ir iš to kylančias įvairias visuomenės negeroves, nežinodami nei kaip jį įvardinti, nei kaip įveikti.

Žurnale “Mokslas ir gyvenimas” (1988, Nr. 5) išspausdinta žinutė iš prancūzų žurnalo “Nouvel observateur”, pavadinta *Paryžius – vienišų moterų miestas*. Jame apie netekėjusias moteris (laumes), kurių vis gausėja, rašoma kaip apie *socialinį reiškinį*. Pastarųjų metų apklausos duomenimis Prancūzijoje jų yra apie 4 mln. Laukiama, kad vienišų moterų kasmet daugės ir 2000 metais Paryžiuje kas antra 50-metė bus vieniša. Miestas sudaro sąlygas šiam neigiamam reiškiniui plisti. Netekėjusios moterys yra pagrindinės grožio salonų, gimnastikos salių lanky-

tojos, tačiau gyvenimas pernelyg dažnai užgriūva jas visu sunkumu. Neretai jos jaučiasi be galo pavargusios. O taip norėtuši turėti gerus namus, šeimą – gyventi realybėje, o ne svajonėse, – rašoma žurnale.

Įveikti šią asmeninio ir bendruomeninio gyvenimo nedarną galima tik dviem būdais: prievarta, kuri mums nepriimtina ne tik savo metodais, bet ir todėl, kad negaunama norimo rezultato; arba sąmoningai rūpinantis žmogaus gyvenimo įprasminimu, kitaip sakant, ir asmeninį, ir visuomenės gyvenimą grindžiant sąmoningai suvokta dorine kultūra.

MARTAS, BUBILAS IR AITVARAS

Vyriškoje (bernelio) vestuvių virsmo linijoje (kur grasa ne tokia ryški) galima išvelgti du variantus. Pirmasis – tai *bergždininkės* atitikmuo – besiruošiantis ir niekada neprisirengiantis vesti senbernis. Tai – *bubilas, babilas, bobelis, bobilis*. LKŽ aiškinimu, tai ‘storulis’: *O buvo babilas, pro tas durikes kai tik įtilps*. Antroji reikšmė – ‘trobelninkas, neturtėlis’: *Varo bobelėlius, kurie maža žemės teturi* (LKŽ). Rusų kalboje tas pats žodis *бобиль* turi ir trečią prasmę ‘senbernis’.

Babilą ir bubilą A. Greimas laiko bičių dievybe (39; 270). Mūsų nuomone, visi paminėti bobilio variantai reiškia įstrigusį vestuvių virsme bernelį, t. y. jau įbingusį, įbubėjusį senbernį. Jei vyriškasis pradės neišsiskleidžia veikla, tai atsiliepia ir jo išvaizdai – jis **subobėja**. Visi minėti pavadinimai, tarp jų ir slaviškasis, tikriausiai kilę iš veiksmažodžio *bobėti* (plg. *bubti, įbubti* – ‘darytis panašiam į bobą, storėti; tižti’: *Tu jau bobėji*; arba *bobinis* ‘panašus į bobą; bobinis vyras’ (LKŽ)).

Kitas, blogesnis grasos įsikūnijimo atvejis yra *aitvaras*. Aitvaras – tai vyriškas blogosios laumės–slogutės atitikmuo. Net ir neatidžiu žvilgsniu galima atspėti, jog tai – erotikoje įstrigusio vyro vėlė, o kartais ir pats vyras. Plg. ir su vyriškojo laumės

varianto pavadinimu *laumakis(ys?)*: *Laumės būdavo moterys. Būdavo ir vyrų – laumakių* (LKŽ). Polesės gyventojai dar XX a. 8-e deš. sakydavo: *Jeigu miršta jaunieji, nesvarbu, vaikinai ar mergina, tai visą gyvenimą vaikščios laume. Jo vėlė aname pasaulyje vaikščios. Jau laidodami verk-davo, kad visą gyvenimą bus laume. Išeis ir vaikščios kaip gyvi. Ir vaikinai tapdavo laumėmis* (124; 92).

Apie aitvarą yra išsakyta įvairiausių nuomonių. Tai nieko nuostabaus, nes aitvaras, kaip ir laumė, pasižymi prieštariniais bruožais. Kita priežastis ta, kad ilgainiui keitėsi ir pats požiūris į aitvarą. Pamažu jis įgijo vis daugiau mitologinės būtybės bruožų. Tačiau ankstyvieji šaltiniai (K. Sirvydas, J. Lasickis, M. Pretorius, J. Brodovskis, P. Ruigys ir K. Milkus) aitvarą vadina *slogučiu* (*inkubus*, Alf, Maar). T. Narbutas, remdamasis liaudies padavimu tvirtina, jog pirmą kartą aitvaras nematomu pavidalu per sapną užpuolęs moterį. Antrą kartą su moterimi jis suartėjęs meteoru pavidalu. Aitvaras iš senų moterų sandėlių vagia pieną ir kitokį maistą, net pinigus ir neša savo sugyventinėms. Po to jau sunku juo nusikratyti (108; 134). L. Ivinskis 1864 m. kalendoriuje aitvarą apibūdina prieštarinai, tačiau visų pirma – kaip palaidūnų dievybę ir kaip naudos skalsintoją (*palajdunų diwelis, o pas žiamajcziu naudos skalsintojas*) (108; 134). Panašiai aitvarus “Lietuviškoje enciklopedijoje” apibūdina P. Dovydaitis. Pasak jo, aitvarai slogina žmones ir gyvulius, meilinaisi jaunoms moterims ir neša dovanas (34; 125–128).

N. Vėlius tvirtina, kad P. Dovydaitis rėmėsis V. Krėvės straipsniu apie aitvarus (52), tačiau, pasak jo, *V. Krėvės aitvaras neatitinka liaudies sąmonėje tuo metu egzistavusio aitvaro paveikslą* (108; 138). Tuo metu galbūt ir neatitiko, nes, kaip jau minėjome, ilgainiui aitvaras vis labiau panašėjo į mitologinę būtybę. Bet V. Krėvė rėmėsi liaudies padavimais ir, matyt, sugebėjo išvelgti juose tai, ko nepastebi mokslininko – statistiko akis. N. Vėliaus nuomonė apie V. Krėvės straipsnio ne-

moksliškumą mūsų neįtikina, nes V. Krėvė, kaip ir kiti tyrinėtojai, rėmėsi senais padavimais, vadovavosi labiau vidine nuojauta ir menininko intuicija, kuri kartais vienu sakiniu pasako daugiau nei mokslinis veikalas. Toks yra ir šio skyriaus gale cituojamas M. Akelaičio sakinyss apie laumes. Iš esmės tas vienas sakinyss apie jas pasako daugiau nei ilgas, statistiniais tyrinėjimais paremtas straipsnis.

Žodžio *aitvaras* pirmąkart prasmė laikoma nežinoma arba netikra. Pasak A. Greimo, tai sudurtinis žodis: *aiti+varas* (39; 85). Tos pačios nuomonės yra ir kalbininkas J. Kazlauskas (108; 146). Sutikdami su šia nuomone, patiksliname pirmąjį sandą: *aitas* ‘nenuorama, padauža’: *Kad pradėjo lakstyti su tuo aitu, nebelauk gera* (LKŽ). Pritariame N. Vėliaus nuomonei, kad pirmoji šio žodžio dalis yra *aitra* (108; 181). Taigi *aitvaras* = *aitra* + *vara(s)*. *Aitra* – tai ‘karštis, užsidegimas, didelis noras, kita prasmė – pasiutimas, patrakimas, pagedimas’: *Jie (vilktakiai) visada vilkais nebūdavę, bet užeidavus toki aitra, tai palikdavę vilku* (LKŽ). Tokią išvadą patvirtina ir trečioji *aitvaro* prasmė ‘nenuorama, padauža’: *Tas žmogus didelis aitvaras. O tu aitvare, sėdėk!* (sakoma neramiam vaikui) – LKŽ.

Šią *aitvaro* pirmojo sando prasmę atitinka ir jo išvaizda: *Paukštis, kuriam per uodegą liepsna ėjo, paukštis, kuriam iš po sparnų ugnis pilasi, o iš snukio ugingus obuolius pirm savęs leidęs* (108; 150); *O iš snukio teip kaip kibirkštys lėkė* (108; 149). Padavimuose *aitvaras* vaizduojamas kaip ugingos, ai(s)tringos prigimties būtybė.

Nesutarimai kyla dėl antrosios žodžio *aitvaras* sudėtinės dalies. Mūsų nuomone, antrasis sandas *vara* yra veiksmazodžio *varyti* abstrakcija (plg.: *varyti* – *vara*, *skalsyti* – *skalsa*, *naudoti* – *nauda* ir pan.). Tad *aitvaras* yra *ait(ra)vara(s)*, t. y. aitros varomas. Tokia jo prigimtis atsispindi ir patarlėse: *Laksto kaip aitvaras; Atbėgo aitvarą pasižabojęs; Eina kaip aitvaras medžių viršūnėmis* (108; 151); *Bėga arklys kaip aitvaras* (53; 5).

Ilgiau neapsistodami paminėsime keletą aitvaro bruožų, išryškinančių jį kaip virsmę (erotikoje) įstrigusios *laumės* – *slogutės* vyriškąjį variantą. Aitvaras, kaip ir laumė, turi bendrų bruožų su velniu: neretai sakmėse sutinkame aitvaru vadinamą velnią, kuris, pasivertęs bernu, stoja tarnauti pas ūkininką; aitvaras, kaip ir velnias, sutinkamas (randamas) kryžkelėje; aitvarą, kaip ir velnią, muša perkūnas. Kai kuriose sakmėse sakoma, kad aitvarus velniai siųsdavo *žmonių monyt* arba kad aitvarus žmonėms davė velniai (108; 156).

Viena iš aitvaro prasmų yra *sloginanti dvasia*, *slogutis* (LKŽ), kuris, kaip ir laumė, jodo gyvulius ir slogina žmones.

Aitvaras gali žmogui galvos plaukus suvelti – *kaltūną* įvaryti. Kaltūnas Prūsų Lietuvoje buvo aitvaro sinonimas (39; 86). Kaltūnas, pasak A. Greimo, *yra vidujinė liga, išoriškai pasireiškianti plaukų susivėlimu*. Vidinė būseną atsispindi ir akyse: *Tikras tu man kaltūnius, akys tik žiba per plaukus* (LKŽ). Aitvaras įsikuria namuose, tačiau *kaip liga jis apsigyvena šeimininkės širdyje* (39; 88). Pasakoje aitvarą pardavęs vokiečiai duoda patarimus, kaip su juo elgtis: *Kaip parvažiuosi prie vartų, sėdėdamas ratuose šauk savo pačią, sakyk: pati, o pati! Aik atkelk vartus, kad tau velns į širdį įlistų* (39; 88).

Aitvaras, pasak A. Greimo, yra asociali, t. y. visuomenės darną ardanti būtybė (39; 88). Priešingai paplitusiai nuomonei, aitvaras naudos (ilgalaikės) neatneša. Jo apsigyvenimas namuose visada baigiasi nelaime. Yra užrašyta tiesioginių pasakymų, jog *aitvaras turtų žmonėms neneša* (17; 340), arba *aitvaras atima skalsą* (39; 74).

Aitvarus turį žmonės laikomi blogais. Jie dabar yra pasižadėję aitvarui (velniui), dabar jiems aitvaras (velnias) tarnauja, o po mirties turėsią jie jam tarnauti. Kitose sakmėse sakoma, kad žmogus, kuriam aitvaras turtus neša, esąs *visada neramus, susirūpinęs, greit pasensta, net iš proto išeina* arba *turįs būti piktas, keiktis* ir pan. (108; 157).

Kodėl senmergė ar senbernis turi blogą vardą? Ne todėl, kad neištekėjo, bet todėl, kad įstrigo virsme. Kaupia savo kraitelį, gražina savo butėlį ir niekaip negali pradėti **prasmingo** gyvenimo, t. y. **neteka** – **nepradeda dalinti, teikti**. Ši pereina moji būseną iš esmės nėra bloga, tačiau ilgas buvimas joje daro savo: įstrigusi martavime marti ilgai pradedą įgyti blogosios laumės bruožų. Senbernis taip pat smerkiamas ne todėl, kad nevedė, bet dažniausiai kad **neįprasmino** gyvenimo, neatskleidė savo vyriškosios prigimties veikloje.

Vestuvės – dvasinis žmogaus gimimas – yra natūrali kiekvieno asmens raida. Mūsų protėviai žinojo būties dėsnius ir, laikydamiesi martavimo apribojimo papročių, vestuvių virsmą derino su gamtos bei žmogaus gyvybinių galių suvešėjimu. Tai buvo natūralus gyvenimo įprasminimo kelias per motinystę ir tėvystę. Povestuvinis martavimas turėjo būti kuo trumpesnis, siekta, kad šeimoje greičiau rastųsi vaikai. Lietuviai *medaus mėnesio* neturėjo. Buvo siekiama, kad tekėjimas prasidėtų natūraliai ir toliau tęstųsi visą gyvenimą.

Šiandien jau nėra nuo virsmo grasos saugančių senųjų martavimo papročių, todėl mums kur kas sunkiau jos išvengti. Mes jau patys turime suvokti gyvenimo prasmę ir sąmoningai vengti vestuvių virsmo grasos.

Niekas senmerge ar senberniu nevadina tų, kurie įstojo į dvasinį – vienuolių ar kunigų luomą. Jie skiriasi tuo, kad pasirinko kitokį, t. y. dvasinį gyvenimo įprasminimo būdą. Žinoma, tai daug sunkiau, nes natūralus kelias sekant prigimtimi yra lengvesnis. Labai gražus pavyzdys – Motina Teresė iš Kalkutos. Jos **tekėjimas** yra žymiai aukštesnės kokybės, negu moters – motinos. Negalima sulyginti meilės savo vaikui ir meilės svetimam vaikui, kiekvienam sutiktam, pagalbos reikalingam žmogui – taip, kaip mylėjo Motina Teresė ir jos vienuolijos nariai.

Lieka paminėti labai įžvalgų, jau daugiau kaip šimto metų senumo M. Akelaičio pastebėjimą: *Laumė išreiškia kliūtį, ku-*

rią žmogus gali pašalinti protu ir pastangomis ir netgi panaudoti savo labui (cit. pagal 108; 127). Šią kliūtį protu ir sąmoningomis pastangomis galėjo pašalinti ir Šatrijos Raganos apsakymo “Kraitis” seserys – laumės, tačiau jos nepajėgė *įbristi į linus* ir *įžiebt* savo širdyje **prasingo, perkeičiančio praradimo liepsnos**. Ar pajėgsime mes?

Galima virsmą, skirtą gyvenimui perkeisti (įvykti tapsmui), savo labui išnaudoti dar geriau, t. y. aukštesniam, grynai dvasiniam tekėjimui – žmogaus sielos atsiskleidimui. Šiuo atveju, kalbant apie mergelę būtina, kad ji pradėtų tekėti neištekėdama. Suprantama, kad taip yra sunkiau, bet prasmingiau.

KASOS IR NUOMETAS

Ištekėjusioms moterims kirpdavo kasas, o jų galvas svočia gaubėja gaubdavo nuometu. Kodėl nuotakai kirpdavo kasas? *Kad nuometą dėvint nebūtų taip šilta*, – aiškina B. Buračas (9; 199). Labai praktiškas ir pagrįstas aiškinimas. Jis būtų pakankamas, jeigu žmogus būtų tik kūniška (biologinė) būtybė. Į tokį vienpusišką aiškinimą galima atsakyti klausimu: argi kasos tik šildydavo?

Kasos – tai seserystės ženklas ir gražiausias mergelės papuošalas. Pereinant į naują gyvenimo tarpsnį – moterystę jis, kaip ir senasis gyvenimo būdas, yra naikinamas. Kasų nukirpimas pažymi perėjimą į naują gyvenimo laikotarpį – moterystę, o dvasinėje – kūrybinėje plotmėje reiškia, jog **išorinis** grožis netenka reikšmingumo. Apgaubiant galvą nuometu ir paliekant neuždengtą tik veidą, pabrėžiamas **dvasinis**, žmogaus sielos grožis.

Ryšėjimas nuometu liko praeityje. Kartu su juo išnyko ir gaubimo apeiga vestuvėse. Vestuvių pradžioje, dar tėvų šalyje, nuotaka būdavo gaubiama balta paklode. Apgaubtą ją veždavo ir į svetimą šalį. Ir tik jaunojo namuose prikeltuvių rytą nuotaka būdavo nugaubiama, bet tik tam, kad ją apnuometuotų baltu

nuometu. Gaubiant galvą nuometu, būdavo dainuojamos apeiginės dainos, kuriose akivaizdus gyvenimo tarpsnių skirtingumas prieš ir po martuotuvių:

Kol su kaspinėliais,

Kol su vainikėliu,

Linksma mano širdužėlė

Prie jaunųjų seselių.

– *Seserėle mano,*

Lelijėle mano,

Svočia nuries kaspinėlius

Ir rūtų vainikėlį, –

Nuries kaspinėlius,

Nuims vainikėlį,

Uždės jaunas bernužėlis

Šilkelių muturėlį.

Uždės muturėlį,

Suspaus galvužėlę,

Smūtna tavo širdelė,

Sunki tavo galvelė.

– *Bernužėli mano,*

Dobilėli mano,

Kad uždėjai sunkumėlį

Ant mano galvelės.

Uždėjai sunkumą

Ant mano galvelės,

Ramink mano širdužėlę

Per visą amžėlį (JSD; 685).

Nuometas reiškė negrįžtamą jaunų nerūpestingų dienų pražūtį, todėl nuometavimui priešindavosi. Kupiškietės, kurių papročiu nuometuodavo dar jaunosios namuose, pasakojo, kad apgaubimui priešindavosi pati nuotaka. *Nuometu gaubiamą jaunoji, –* rašo B. Buračas, *– nesiduoda, plėšia nuometą nuo savo galvos, stumia svočių gaubėją šalin ir rauda. Tik iš kokio trečio karto apsikri gaubėja vis dėlto užgaubia jaunąją nuometu (9; 244).* Veliuonos apyl. marčią martuodavo prikeltuvių rytą klėtyje. Čia jaunosios perkeitimui priešindavosi josios brolis. Jis du kartus nutraukia ir nuteškia šalin naująją nuotakos galvos danga, sakydamas: *Ne tokia buvo mano sesuo!* Ir tik trečiąją kartą, kai pats jaunasis suieško ir uždėjęs ant galvos pabučiuoja jaunąją, marti lieka su nauja galvos danga (45; 338). Nuo tada ji jau niekur negalėdavusi be jos pasirodyti. Galiojo griežtos nuometo nešiojimo taisyklės: jo nebuvo galima nusiimti nei krosnį kuriant, nei rugius pjaunant – jokiais atvejais. Jeigu pasitaikydavo trumpam išbėgti be nuometo, tai viršugalvį būtinai pridengdavo ranka. Bent kiek susitepusiu nuometu ne-

buvo galima ryšėti ne tik svečiuose, bet ir savo namuose (9; 199–200). Ištekėjusias su nuometu ir laidodavo.

Panašios galvos dangos keitimo apeigos buvo ir mūsų kaimynų kraštuose. Olonecko gub. pakeitus galvos apdarą jaunajai atnešdavo veidrodį ir sakydavo: *Dabar, balandėle, tu jau moteris* (145; 56). Šiaurės Karelijoje nuometuodami sakydavo: *Nuometą ant galvos uždėjome, (...) į moteriškes pakėlėme, moterimi paskelbėme. Vaikystę dabar padėk po suolu, o vaikiškumą po šluota! Pietų Karelijoje, kreipdamiesi į nuotaką ir jaunąjį, pridėdavo: Tapk moterim, virsk vyrui!* (156; 177).

Nuometo nešiojimo paprotys pradėjo nykti XIX a. Ilgiausiai jis išsilaikė šiaurės rytų Lietuvoje. Juozapota Rimkutė – Kairienė (g. 1864m.), poeto A. Baranausko giminaitė prisimena, kaip jau būdama ištekėjusi atkėlė atvažiuojančiam A. Baranauskui vartus. Šis, nors ir žinojęs, kad ji ištekėjusi, ir tuokart, ir vėliau vadinęs ją *mergyte*, kol Baranauskienė nebeiškentusi: *Ji nebe mergaitė, o moteriškė ištekėjusi. Nu kurgi, – atsiliepęs A. Baranauskas, – jei ištekėjusi, tai nuometą tegu nešioja* (2; 17). Ta pastaba įsmigo J. Kairienei į širdį visam gyvenimui. Užsirišo nuometą ir ryšėjo jį net tada, kai niekas Anykščiuose jo neberyšėjo.

Nuometas buvo atlikto virsmo ir priklausymo moterystės luomui ženklas, suteikiantis darnos žmonių bendruomenės gyvenimui.

Gaubimo prasmė, t. y. išskirtinė padėtis lydi ištekėjusių moterį visą gyvenimą. Nuometo nešiojimas – tai tarsi gaubimo apeigos tęsinys, tik jau kitu, labiau sukultūrintu pavidalu. Plg.: nuosprendis – sprendinys, nuometas – metinys, t. y. tai, kas užmetama, kuo gaubiamą; taip pat galima palyginti su nuometo sinonimu *palmetis*: *Mūsų močiutė su palmečiu paskavojo* (LKŽ); *palmetis* – sudurtinis žodis: pala + mesti; *pala* ‘drobulė, paklodė, skraistė’: *Ji apsisupo balta pala ir nuėjo* (LKŽ).

Nuometas, kaip ir vienuolės gobtuvas, išreiškia ištekėjusios moters išskirtinę padėtį (atskirtumą). Lyginant su Evangelija

(Lk 10, 38–40), nuometo nešiojimas reiškia, kad ištekėjusi moteris yra vienu metu ir Morta, ir Marija. Morta – tai ta, kuri rūpinasi aplinkiniais, kurios gyvenimas kupinas kasdienių rūpesčių, o Marija, kurios simbolis – baltas nuometas, – tai gyvenanti dvasinį gyvenimą, išlaikanti nenutrūkstamą metafizinę jungtį su gyvybės teikėju – Dievu. Dvasinis gyvenimas moterystėje, skleidžiantis tauriausiems motiniškumo bruožams, yra natūralus moters dvasingumas. Moteris tik tuomet gali visiškai atsiskleisti kaip žmogus (pasiekti idealą), kuomet jo siekia per motiniškumą.

Sakralūs mūsų tautos papročiai darydavo motiną namų siekla. Meile spinduliuojančios akys visada baltai įrėmintame veide buvo tarsi altorius, kur kiekvienas namiškis rasdavo suraminiamą ir paguodą. Motina buvo tarsi saulė*, teikianti visiems šilumą, meilę ir gaivastį, o kartu ir centras, apie kurį sukdamosi visų šeimos narių likimai.

Nuometas, pasak senųjų, kaip ir rūtų vainikas, būdavo didelės pagarbos daiktas (9; 200). Tai, ką kitos tautos seniai prarado, lietuviai išlaikė iki pat naujausių laikų. *Kai kurios lietuvės, – kitados rašė Vydūnas, – išlaikiusios savo žmoniškumą ir savo esmę persunkusios šeimos gyvenimą, dar ir šiandien yra aiškiaregės, kunigės ir teurgės*** (115; 431). Lietuvos statutas (XVI a.) už moters nužudymą arba sužeidimą skyrė dvigubai didesnę bausmę negu už vyro. Dvigubi atlyginimai už moters nuskriaudimą būdavo *skiriami apskritai moteriškajai lyčiai – tekėjusioms ir netekėjusioms* (114; 63). Tai ypatingas Lietuvos statuto bruožas, kuriam istorikai neranda paaiškinimo. Pagal tą patį statutą už neištikimybę baudavo ir vyrus, ir moteris. Jame aiškūs motiniškosios (matristinės) kul-

---

* *Saulė saulę paėmė* – sakoma patarlėje apie šviesų, gerą žmogų, vedusį tokią pat mergelę (69; 136).

** Teurgė (gr. *Theos* ‘Dievas’ + *ergon* ‘darbas’) – dieviškai arba dvasiškai kurianti.

tūros bruožai, būdingi ir kitoms indoeuropiečių tautoms, ypač slavų, tik ten jie anksčiau nunykę*. Šis įstatymas tampa suprantamas, suvokus mūsų kultūros matrastiškumą.

Ypatinga moters vieta, t. y. baltų kultūros matrastiškumas atsispindi ir kalboje. Dabar mes jau vartojame sąvokas *vyras*, *moteris*, o anksčiau (kai kur ir dabar) būdavo sakoma *žmogus* ir *žmona*. Lietuvių kalbos žodžiai skirtingoms lytims nusakyti yra kilę iš to paties kamieno. Daugiskaitos forma *žmonės* padaryta ne iš žodžio *žmogus*, bet iš *žmona*. Dar daugiau – yra du žodžiai, apibūdinantys žmogaus veiklą, tai – *žmogiškumas* (nuo *žmogus*) ir *žmoniškumas* (nuo *žmona*). Pirmuoju nuskomos visos žmogaus apraiškos, o antruoju – tik tos, kurios iš tikrųjų vertos žmogaus vardo. Tad nuoseklu, kad Vydūnas moteris laikė geresniaja *žmonijos* dalimi.

ANYTA IR MARČIOS ANAVIMAS

Šiandien apie santuoką dažniausiai sakoma, kad tai dviejų jaunų žmonių reikalas. Ar taip yra iš tikrųjų? Senieji vestuvių papročiai rodo, jog tai buvo įvykis, susijęs ne tik su šeimos, bet ir su giminės bei visos kaimo bendruomenės gyvenimu. Todėl nuotaka vadinama *žmonių martele*: *Kelk, mano tėveli, kelk mano senasis, pirk margas skrynužėles, leisk į žmonių marteles* (LKŽ). Tą pačią prasmę turi ir latviškas sužadėtinės bei jaunamartės pavadinimas *laudava* (nuo latvių k. žodžio *laudis* ‘žmonės’), t. y. ta, kuri nuo dabar, virsdama motina, šeimos židinio saugotoja, yra visų maitoma ir stebima: *Nežinau, neišmanau, tarp šių baltų kaimynėlių kaip martystę vesti* (LKŽ).

---

* Pvz., IX a. saksų teisynas dvigubą išpirką skiria tik netekėjusioms merginoms (114; 58).

*Einu lauke juoda,
Sako: tinginėla;
Einu lauke balta,
Sako: mudrinėla.*

*Einu kalbėdama,
Sako: tatauškėla,
Einu tylėdama,
Sako: nečikėla.*

*Nesimanau,
Neprimanau,
Tarp šių baltų kaimynėlių
Kaip martauti (NS; 39).*

Visiems bendruomenės nariams, ypač senesniesiems, rūpi, kad marti kuo greičiau taptų motina ir darniai įsitrauktų į bendruomenės gyvenimą, nes nuo to priklausė viso kaimo gerovė. Nepamirškime, kad vestuvinių apeigų prasmę žinodavo visi jų dalyviai. Vestuvės buvo ne vaidinimas, bet teisinę, tiesiog sakralią galią turintys veiksmai, kur kiekvienas apeiginis paprotys išreiškė visiems žinomą prasmę. Apeigos atlikimas įgydavo teisinę paprotinės tradicijos galią. Prasižengti papročiams buvo tolygu mesti iššūkį visai bendruomenei.

Ir šiais laikais užtveria jaunesiems kelią arba stato užtvaras, tačiau to prasmė jau kitokia (profaniška). Šių dienų suvokimu užtvara – tai būdas gauti iš vestuvinininkų išpirką. Užtvaras seniau darydavo tik grįžtant iš jungtvių ar vežant nuotaką į svetimą šalį ir jas vadindavo **vartais** (9; 228). *Grįžtant vestuvėms iš šliūbo, padaro godo* (garbės) *vartus* (LKŽ). Pastatę vartus gražiai juos papuošdavo ir pasiruošę vaišes laukdavo vestuvinininkų. Vartai simbolizuoja grįžtančių iš jungtvių jaunųjų perėjimą į naują gyvenimo tarpsnį. **Praleidimas pro vartus – tai naujos padėties pripažinimas ir jaunųjų pagerbimas.** Todėl vestuvininikus prie vartų pasitikdavo su vaišėmis, kurias patiekdavo žolynais apkaišytuose induose, dainuodami sutiktuvių dainas ar grojant muzikantui (9; 228). Vestuvinininkai už pagerbimą atsidėkodavo duodami lauktvių. Kuo daugiau padaroma vartų, tuo didesnė pagarba jaunesiems ir tuo labiau pripažįstama jų nauja padėtis. Tad sutuoktiniai tampa

tarsi *žmonių jaunaisiais*, nes šie juos praleido pro vartus ir priėmė į savo bendruomenę. Suprantama, kad perėjusiems į kitą gyvenimo tarpinį (praleistiems pro vartus) jaunesiems tekdavo prisiderinti prie kitokių gyvenimo nuostatų bei papročių. Todėl nenuostabu, kad iš pradžių jaunesiems, o ypač marčiai, būdavo nelengva ir tekdavo pasitempti.

Kad ištekėjusioje mergelėje galutinai apmirtų marti ir ji iš tikrųjų taptų tekuole – gaivastį skleidžiančia namų siela, t. y. kad galutinai įvyktų kokybinis virsmas, vestuvinių apeigų nepakanka. Vestuvių virsmas tebesitęsia: nuotaka įvesdinama į naują kokybę – moterystę. Siekiant sėkmingai pabaigti vestuvių virsmą, martaujančią nuotaką reikia prižiūrėti. Senujų vestuvių papročiai ir apeigos tęsdavosi iki marti tapdavo motina. Visa kaimo bendruomenė, o ypač šeimos, į kurią atitekėdavo nuotaka, nariai rūpindavosi pradėtuosiu marčios marinimu ir tradicinių kalendorinių švenčių apeigų metu. Tokio viešo visos kaimo bendruomenės atliekamo marčios marinimo likučių randame Užgavėnių apeigose*.

Kurše ir Žiemgaloje (Latvija) Užgavėnių persirengėlius vadindavo *budeli*, o dainas *budelu dziesmas*. Vienoje iš tokių giesmių sakoma:

*Budelėli, stiprūnėli,
Išperk mano martužėlę.
Aš tau duosiu baltą vištą
Už martelės išpėrimą* (13; 88).

Dainoje minimas apeiginis pėrimas yra ritualinis ir prievartinis marčios marinimas, o kartu jau aprašytas nuotakos tekuolės žadinimas, budinimas, kurį atlikdavo budelis.

Netikėta, tačiau budelio, kurį šiandien suprantame kaip žiaurų bausmės vykdytoją, pavadinimo kilmėje nėra nieko bai-

---

* Užgavėnių (gauties, naujos gyvybės atsiradimo) šventėje labai daug apeigų būdavo skirta tais metais susituokusiems, dar tebemartaujančioms. Slavai šią šventę net vadina *jaunavedžių švente*. Užgavėnėse (gimimo šventėje) martaujančios apeigomis būdavo raginami pabaigti martavimą.

saus. Matyt, *budelis* kilęs iš veiksmažodžio *budinti* (žadinti). Budelis – tai tas, kuris numarindamas sena atveria nauja, pabudina, pažadina naujumo pasireiškimą (plg. *budė* ‘galastuvus dalgei, pustyklė’, t. y. ta, kuri aštrina, *budina* dalgį).

Rytų slavai Užgavėnėse marindami marčias ir martus, užkasdavo juos kelioms minutėms į sniegą (159; 40 ir 89). Veisiejuose užrašytas paprotys, kad per Užgavėnės marti ant verpstės turi vežti anytą (4; 65). Šio papročio prasmė tarsi priešinga aptartiems ir kitiems panašioms papročiams. Vestuvių virsmo požiūriu, tai jau virtęs priešingu (destrukcinis) paprotys.

Užgavėnėse būtent anyta turėtų vežti marčią ant verpstės. Suprantama, kad tik *tebemartaujančią* jaunamartę. Šis paprotys kaip tik atspindi taip dažnai dainose minimus marčios ir anytos santykius, apie kuriuos kalba ir patarlė: *Marčiai dantis gelia, o anyta dejuoja* (80; 152).

Šeimos, į kurią atitekėdavo marti, nariai įgydavo tam tikrus (jau beišnykstančius) pavadinimus jos atžvilgiu: *šešuras* (jaunojo tėvas), *anyta* (jaunojo motina), *dieveris* (jaunojo brolis) ir *moša* (jaunojo sesuo). Tikėtina, jog tuose pavadinimuose slypi marčios santykių su naujos šeimos nariais prasmė. Kad tie santykiai buvo skirtingi, tiesiogiai nurodo LKŽ esantis žodžio *savastinės* paaiškinamasis sakinytis: *Visokių savastinių yra – skyrium dieveriam, skyrium mošom* (LKŽ, XII t., p. 241). O *savastinės*, pasak LKŽ sudarytojų, tai – papročiai, kurių turi laikytis šeimos nariai bendraudami su nėščia moterimi, ypač jaunamarte (t. y. su anuojama marčia, – mūsų past.).

Didžiausią įtaką tolesniam marčios tapsmui tekuole, kaip galima nujausti ir kaip aiškiai matyti iš tautosakos, turėjo anyta, kuri perimdavo marto (maršalkos) pareigas. Anytos ir marčios santykis išreikštas sakiniu: *Anyta anuoja marčią* (17; 464). *Anuoti*: 1. ‘ką nors negreitai, sunkiai vargstant daryti, knebinėti, taisyti’: *Kūdikį anuoti* (gaišti su juo, mokyti); 2. ‘valyti, šveisti, mazgoti’: *Reik anuoti (genėti) tankiai, kaip kamieną, taip*

ir didžiūsis šakas; 3. ‘gadinti, naikinti’: *Mergelė klumpes visai nuanavo* (LKŽ).

Kaip sodininkas anuoja medį, kad gautų gausų derlių, taip ir anyta anuodavo (prižiūrėdavo ir kreipdavo reikiama linkme – auklėdavo) marčią, kad ji, tapdama tekuole, subrandintų kuo gražesnę vaisių. Tokioms pareigoms atlikti reikia didelės vidinės kultūros, nes, kaip matyti iš veiksmažodžio *anuoti* prasmių, reikėdavo paspausti, pavartoti prievartą, bet nenuanuoti (nepagadinti).

Tautosakoje aptinkami sakiniai: *Bijo mano motutė anyta būti; Nebijok, motute, anyta būti!*; *Visų žmonių močiulės anyta buvo* (17; 464) – rodo, jog tai iš tikrųjų buvo iš kartos į kartą perduodamos pareigos. Anavimas reikalavo vidinės šviesos ir išminties, nes nuotaką reikėjo išvesti iš vestuvių virsmo – martavimo, laikantis priimtų bendruomenės gyvenimo normų ir kartu neužgožiant jos kaip asmens atsiskleidimo.

Prielaidai patvirtinti ieškokime žodžio *anyta* prasmės, gilindamiesi ir į garsinį žodžio pavidalą. Atmetus balses, žodyje *anyta* lieka jo skeletą sudarančios priebalsės *n – t*. Kiti tokius pat priebalsinius griaučius turintys žodžiai – tai *nytys, nata, natis* ir *notė**.

Kas sieja sąvokas *anyta* ir *nytys*? *Nytys*, kaip aiškinama LKŽ, tai *ant dviejų lazdelių suverti siūlai su kilpelėmis audeklo metmenims suverti ir, mindant pakojas, žiomenims padaryti*. Šis nyčių apibrėžimas nusako tik technišką jų paskirtį, tačiau *nytys* ne tik praskiria metmenis, padarydamos žiomenis šaudyklei prašauti, bet **nuo jų priklauso ir audeklo raštas**: su daugiau nyčių ausi – margsnį, gražesnę audeklą turėsi. Any-

---

* Tam pačiam prasmių krūmui priklauso ir priebalsinio skeleto *n–d(t)* virsta į *ḍ* žodžiai: *nuda* ‘niežulys’, *nūda* ‘kas grasu, įkyru’, *nūdinti, nūdyti* ‘nuolatos barti, ūdyti’ (LKŽ); slavų žodžiai: *нуда* ‘nelaisvė, prievarta, vargas, niežulys’; *нудить* ‘priversti’ – *неволя нудит* (129). Šių žodžių prasmės, suvokiant plačiau, gerai dera su minėta *anytos* prasme.

tos paskirtis – nyčių paskirtis. Kaip nytys skirtos ne tik žiome-
nis tarp metmenų padaryti, bet ir raštą išgauti, taip ir anytos
paskirtis – anuojant marčią išgauti iš jos kuo gražesnę raštą, t. y.
anuoti taip, kad ji iš tikrųjų taptų namų židinio siela bei gaivinto-
ja, verta nuometo nešiotojos – motinos vardo. *Anytos – nyčių*
sąsają lietuviškoje savimonėje patvirtina ir posakis: *Mergos,*
kur nei į nytis, nei į skietą netinka, man nereik (LKŽ).

Kiti minėti to paties priebalsių darinio žodžiai leidžia daryti
panašią, tik šiek tiek sunkiau išvelgiamą išvadą. Pasigilinkime į
žodžius *nata* ir *natis*. *Tas vyras su nata* (LKŽ) – sakoma apie
žmogų, kuris viską daro gerai apgalvojęs. Arba: *Be naties* (be
darnos) *kuliant, spragilas ištašo rankas* (LKŽ). *Notė* – tai
didelis noras, reikalas ką nors daryti, viltis: *Kad prieis notė,*
padės kiaušį višta ir nededinama (LKŽ).

Anavimo tikslas – martavimo pabaigimas ir nuotakos įve-
dimas į naują gyvenimo tarpsnį – moterystę. Todėl tuoj po ves-
tuvių anyta, apkraudama marčią darbais, įtraukdavo ją į kupiną
rūpesčių šeimyninį gyvenimą. *Jau gana apsmartavai, marte-*
le, rytoj darban – rugių pjautie (LKŽ), – sakydavo anyta
marčiai pirmomis dienomis po vestuvių. Karelijoje po vestuvių,
ypač per pirmąsias 6 savaites marti, pradėdama kiekvieną dar
šiuose namuose nedirbtą darbą, prašydavo anytos palaiminimo,
o baigusi klausdavo, ar tinkamai padaryta (156; 194). Anyta
rūpinosi ir tuo, kad marti kuo greičiau pradėtų lauktis. Tai pa-
tvirtina ir patarlė: *Anytos kalbos šiurkščios, tik kol anūko*
susilaukia (80; 146).

Žodžio *anyta* prasmę galima išvelgti pasinaudojant ir jau
atskleistomis raidžių prasmėmis. Yra dvi prieštaringos raidės **n**
prasmės: neigimo ir auginimo, o apibendrinus – tai perkeitimo
prasmė (žr. sk. *Velnias ir lino kančia*). O raidė **t** nurodo kaž-
ką konkrečiau (žr. sk. *Tyla ir tiltas. Tiltininkai*). Žodyje *anyta*
n reiškiasi per **t**. Neigimas marčioje to, kas tiko ir buvo reikalin-
ga iki vestuvių, ir skatinimas to, kas tinka ištekėjusiai moteriai,

veda į kažką konkrečiau, t. y. į marčios vartimą motina. Tokia yra anytos paskirtis marčios atžvilgiu. Žodyje *anyta* esančios dvi širdies balsės **a** pabrėžia darnos tarp neigimo ir naujo augimo būtinumą.

Pastebėkime dar vieną svarbų anytos ir marčios santykių bruožą: anyta turi **mažėti**, o marti, tapdama motina, – **augti**, t. y. anyta turi užleisti vietą nuotakai. Šis santykis išreikštas ir vestuvių apeigose. Jaunąją nuometavimui *nusiveda į klėtį, kur kėdėje ant padėto priegalvio jau besėdinti anyta, jaunojo motina, ir tik po didelių ceremonijų besutinkanti užleisti vietą nuotakai* (59; 246). Toks požiūris ypač paryškina vidinės kultūros pažeidimą, nes, pasak Vaižganto, *kitam savo vietą užleisti – nepiga* (110; 114).

Nesunku įžvelgti, kiek nedaug tereikia, kad anyta, užuot išanavusi marčią, tikrai vertą nuometo nešiotijos – motinos vardo, taptų, kaip sakoma, *anyta – velnio pramanyta*. Formos požiūriu viskas lieka taip pat: marti lieka marčia, o anyta – anyta, tačiau esmė jau visai kita. Marčios ir anytos santykių suprastėjimas iki *anyta – velnio pramanyta* atspindi senosios virsmo kultūros praradimą.

VEDYS IR VEDIMAS. SUSIDOROJIMAS

Jeigu mergelė teka ir tampa nuotaka, tekuole, tai bernelis veda ir atitinkamai yra vadinamas *vedžiu* (45; 290) arba *martvedžiu* (LKŽ). *Vedys veda* – tai *vedybos*; *tekuolė teka* – tai *tekybos*. Jeigu upelei, kad galėtų tekėti, reikalingi krantai, tai mergele – tekuolė nukreipia ir ją veda, tekina *vedys, per žiūros mėnesį išsprantavojęs vesimą nuotaką* (išryškinta mūsų, – 45; 290). Stovintis vanduo greitai tampa pūvančia bala, o mergelei – marčiai be bernelio – vedžio yra pavojus tapti *velnio pavogta nuotaka*, blogąja laume. Mergelei – nuotakai, atstovaujančiai moteriškajam (esmės, inertiškam, esiškajam) pra-

dui, reikia krypties ir formos, kurią ir suteikia vyriškąjį (aktyvų, raiškos, skvarmos) pradą atstovaujantis bernelis – vedys.

Žodį *vesti* T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas sieja su nuotakos išvedimu jėga. Šis žodis, pasak jų, yra pagrindas sąvokos, kuria nusakomi senieji indoeuropiečių vedybiniai santykiai (128; 756). Suprantama, kad šis žodis vyriškose (sūniškose) indoeuropiečių kultūros atšakose galėjo turėti ir tokį aspektą, tačiau tai vyriškas požiūris. Baltų kultūroje ypač ryškus būtent dorinis vedimo sandas.

Vidinė kultūra, dora sunkiau pastebima nei išorinė. Ji išryškėja žmonių tarpusavio santykiuose, o šiuo atveju – kuomet bernelis nusprendžia vesti. A. Juškos “Svodbinėje rėdoje” skaitome: *Vaikinas, kuris kės lauja ir jau keta netrukus susidoroti (ženytis), laiku jau pradeda po jaunimus, jomarkus ir veselijas stebėtis į mergas* (išryškinta mūsų, – 45; 289). Vedybos berneliui tolygios susidorojimui: *Raiti atkanka prie nuotakos padaryti pilnas sanderybas apie susidorojimą* (išryškinta mūsų, – 45; 291). Besirengiančio vesti bernelio ketinimas susidoroti leidžia palyginti marčios ir marto martavimą. Jeigu marčios martavimas yra labiau pasyvus, inertiškas (prisiminkime marčios prasmes: *laumė, lėliukė, jauna be sparnų bitė*) laukimas, kad ją išvestų – ištekintų, tai marto martavimas yra aktyvus, **jis pats ruošiasi susidoroti, vesdamas mergele**. Tad susidoroti – tai sutvarkyti save. O save sutvarkyti – susidoroti (*dorytis* t. y. ‘sektis’ – LKŽ) galima tik **vidujai, doriškai**. Martaujantis bernelis (žr. sk. *Martavimo grasa ir pavojai*) įneša nedarną į šeimomis gyvenančią bendruomenę. Taigi susidoroti reiškia baigti neapibrėžtą martavimą ir vedant mergele tapti pilnu žmogumi – tėvu arba nukreipti savo gyvybines galias kita gyvenimą įprasminančia linkme. Todėl ketinimas vesti buvo **dorinis** aktas, suteikiantis darnos ir kryptingumo martaujancio bernelio gyvenimui.

Ketinimo vesti ir vedybų nusakymas veiksmažodžiu *su(si)doroti* (*Sudorotus jaunuosius po sukeltuvių išveda šokti* – LKŽ) padeda išvelgti svarbų lietuvių pasaulėvokos bruožą. Pasaulis lietuviškai savimonei yra vidinės būsenos išraiška ir visiškai nuo jos priklausomas, t. y. visos pastangos gerinti pasaulį turi prasidėti giliai viduje. Jei žmogaus viduje viešpatauja netvarka, tai jo veiksmai (išorinis pasaulis) tėra vidinės nedarnos išraiška. Ir atvirkščiai – vidinio pasaulio darna harmonizuoja ir išorinį. Todėl ketindami keisti išorinį pasaulį, o šiuo atveju – vesti, mūsų protėviai pradėdavo **nuo savęs, nuo susidorojimo**.

Susidorojimo prasmė slypi ir vestuvinių apeigų pavadinimuose. Sutartuvės arba sugertuvės (baigiamoji piršlybų dalis, po kurios piršlybos nebeišyra) XVI a. tekstuose vadinamos *dorai*: *Jaunikis mergą kokią mylėdamas, jospi piršlius siuč, su ja dorus geria, potam svodbą pakel* (LKŽ). Taipgi didvakaris – vestuvių išvakarės vedžio pusėje (nuotakos namuose jos vadinosi mergvakaris, pintuvių vakaras ar žilvitvakaris) vadinamas *didžiaja roda* (46; 409). *Roda* tai: 1. ‘patarimas’: *Vaikeli, visuomet senesnio žmogaus rodos pasiklausk*; 2. ‘tvarka’: *Sakau, daryk rodą – anys man gyvent neduoda*; 3. ‘išeitis’: *Bus bėda, bus ir roda* (LKŽ).

Išvardytos daiktavardžio *roda* prasmės leidžia daryti išvadą, kad vestuvių išvakarėse jaunojo šalyje vykdavusi *didžioji roda* yra išeitis iš etiškai pavojingo martavimo ir kartu tvarkos bei darnos atkūrimas žmogaus vidiniame ir išoriniame pasauliuose. **Susidorojimas, t. y. dorai (sugertuvės), virsta didžiaja roda**. Iš tikrųjų, žodžiai *dora* ir *roda* paklūsta veidrodinio atspindžio (38; 108–111) dėsniai: $d - r \rightarrow r - d$. *Dora* virsta į *rodą* (išeitis, tvarka), o *gera roda* virsta į *dorą*. Tai, kad iš kiekvienos keblios padėties lietuviams išeitis buvo *dora*, matome pamirštose pasisveikinimo formulėse: *Gerą rodą, vyrai!* arba *Skalsi roda!* Atsakymas – *Prašom į rodą* (LKŽ). Jau pamirštas ir veiksmažodis *dorytis* ‘sektis’: *sekasi tam, kas dorai gyvena*.

Dorinis apsisprendimas (susidorojimas) ryškus sugultuvių ir prikeltuvių papročiuose. Pasak Pretorijaus, jaunuosius suguldžius *nuplėšiami nuo nuotakos vežimo, vadinamo palago, visi papuošalai, vainikai, žvakės, jis visas sukapojamas į gabalus. Aplink jį šoka, žaidžia, šūkauja jaunimas* (cit. pagal 88; 583).

Nuotakai atitekinti skirtas vežimas sudaužomas į gabalus. Vadinas, **naikinamas tiltas – kelio atgal nebėra!** Sugultuvės – jaunojo ir nuotakos sueitis kartu yra ir dorinis aktas, įpareigojantis jaunuosius. Nuo šiol jie atsako ne tik už save, bet įsipareigoja ir prisiima atsakomybę už būsimąjį savo meilės vaisių. Todėl prikeltuvių rytą jaunieji žadinami ne linksmoms nerūpestingoms dienoms, o darbo garsais naujam, rūpesčių kupinam gyvenimui.

Kupiškėnų vestuvėse pabroliai *atsineša iš klojimo nekultų javų, pasitėsia bent du ar tris pėdus prie klėties durų ir gražiai kultuvais kulia, sutartinai kaip klojime. Kūlėjai dainuoja:*

*Kelkis, marti,
Ilgai miegi,
Apsuk girnas,
Kiaulas žviegia* (9; 267).

Ramygalos apyl. *nusinešdavo ant prieklėčio mintuvus, bruktuve, šepečius linams šukuoti, ratelį ir šių darbo įrankių skleidžiamais garsais žadindavo jaunuosius. Kiti tuo tarpu dainuodavo:*

*Kelkis, marčia, ilgai miegi,
Apsuk girnas: kiaulas žviegia,
Tu ilgai pamigai su jaunuoju berneliu* (111; 43).

Ignalinos krašte keturios dainininkės jaunuosius keldavo dainuodamos sutartinę:

*Sėčiu, rėčiu, kelkis, martel,
Sėčiu, rėčiu, kelkis, jaunoji,
Sėčiu, rėčiu, pečius nekurtas,
Sėčiu, rėčiu, šaukštai nemazgoti,
Sėčiu, rėčiu, pirkia nešluota,
Sėčiu, rėčiu, kiaulės kriuksi,
Sėšiu, rėčiu, karvelės baubia,
Sėčiu, rėčiu, rišk padzvinkėlį,
Sėčiu, rėčiu, laukia martelės,
Sėčiu, rėčiu, visa šeimynėlė (48; 170).*

Jaunieji, žadinami įprastais darbo garsais ir dainos žodžiais, kviečiami naujoms pareigoms. Tik vėlesniais laikais yra pradėta *kuliant mušti kultuvėmis į duris, skambinti pečiadangtėmis, petelnėmis, pjūklais, puodais* (9; 267). Jeigu sugultuvės labiau sietinos su galutinių jaunų nerūpestingų dienų praradimu, tai keldami jaunuosius labiau pabrėždavo iš moralinės atsakomybės išplaukiančias pareigas ir rūpesčius. Sugultuvių aktas, kuriuo į šį regimąjį pasaulį kviečiama nauja gyvybė, įpareigoja.

Dažnai mes vengiame pareigos, kaip sunkaus ir primesto dalyko. Gilinantis į žodį *pareiga* nesunku pastebėti, jog mūsų protėviai pareigą suprato giliau nei mes ir jos nevengdavo. Pareiga reiškia ne tik tai, kas būtina, privaloma atlikti. Antroji pareigos prasmė yra ‘parėjimas, pareitis’ (LKŽ), t. y. **priklausymas** nuo ko nors.

Lietuviška savimonė tarp žmogaus ir pareigos išvelgė dvi-pusį ryšį. Pareiga ne tik **reikalauja** iš žmogaus, bet ir jam **duoda**. Todėl ir sakoma, kad pareiga yra šventa. Atlikdamas pareigą žmogus auga vidine, dvasine prasme, vis labiau laisvėdamas nuo siauro egoistinio pasaulio. Kalba, tautosaka ir papročiai liudija, jog mūsų protėviai pareigą suvokdavo ne vien kaip prievolę, bet ir kaip gyvenimą įprasminančią bei žmogaus dvasios skleidimąsi skatinančią priemonę. Nors ir sunku palikti motulę, tėvelį, sunku atsiskirti su jaunomis nerūpestingomis dienelėmis:

Verkė seselė,

Verkė jaunoji,

Per aslelę eidama,

Į suolelį sėsdama.

Verkė brolelis,

Verkė jaunasis,

Per aslelę eidamas.

Į suolelį sėsdamas,

tačiau dainoje du kartus skamba ir nuotakos, ir vedžio ryžtas bei vidinis apsisprendimas ištesėti:

Ne vienai dienai

Nei valandėlei,–

Visam tavo amželiui,

Pakol gyvai galvelei (JSD; 567).

Ėjimas į santuoką su doriniu apsisprendimu (susidorojimu) – *visam tavo amželiui* – liudija, jog skirtingų lyčių jungtis buvo suprantama ne tik kaip visuomeninė sankloda žmonių giminei pratęsti, bet visų pirma kaip dvasinė (kūrybinė) bernelio ir mergelės jungtis.

Tokią, iš pirmo žvilgsnio rodos neparemtą išvadą patvirtina ir kalba. Dorinėje lietuvių kultūroje buvo svarbu, ar vedamoji yra mergelė ir ar tekama už bernelio. Jei ne – tam pažymėti būdavo vartojami kiti besituokiančiųjų pavadinimai: *preikšas* – tai našlės vedęs ir jos namuose apsigyvenęs vyras: *Išėjo į preikšus pas tą, kaip tos našlės pavardė?* (LKŽ); *preikšė* – už našlio ištekėjusi ir jo namuose apsigyvenusi moteris: *Jisai turi preikšę pasiėmęs* (LKŽ). Trečias našlės vyras būdavo vadinamas *užtupiu* (41; 98); ketvirtas – *bobkaliu* ar *kaliboba*, o penktas – *baigys* (LKŽ). Dabar šie žodžiai jau nebevartojami, nes vis labiau prarandame dvasinę – kūrybinę santuokos prasmę ir į pirmą vietą iškeliamo šeimyninę sąjungą ir net kūniškąją sueitį. Tad tampa nebesvarbu, kelintą kartą tuokiamės. Anksčiau kad ir būdavo tuokiamasi antrą kartą (savaiame suprantama, tik tapus našliu ar našle), bet suvokiant, jog kažkas jau ne taip: *Jau gal negerai padariau, ką preikšą prisiėmiau* (LKŽ). Kokia prasme tai negerai, pasako *preikšo* ir *preikšės* antroji prasmė – ‘meilužis(-ė)’: *Jau čia kitas preikšas tos paleistuvės* (LKŽ). Juk tuokiantis

antrą kartą ar daugiau sykių į pirmą vietą iškyla žemesniosios skirtingų lyčių jungtys. Jei pirmą kartą tuokiantis būdavo sakoma *mergelė ištekėjo*, o *bernelis vedė*, tai antrosioms vedyboms pažymėti buvo vartojami posakiai *nuėjo į preikšus*, *prisiėmė preikšę*. Tai rodo kasdieniški, tačiau gilios dorovinės prasmės posakiai. Neigiamą pažiūrą į našlių vedybas išreiškia ir slavų patarlė: *Pirmoji žmona – nuo Dievo, antroji – nuo žmogaus, trečioji – nuo velnio* (162; 372), o lietuvių patarlė sako: *Pirmoji pati, kad ir netikus, geresnė už antrąją* (80; 156).

Visa tai atsispindi ir vestuvių apeigose. Dzūkų vestuvėse *jei jaunasis ne bernelis, bet našlys, jo pulke muzikanto nebūna* (50; 34). Jaunosios duonos bakanas ir vestuvių sodas *daromi tiktai merginoms nuotakoms, bet nedaromi našlėms* (8; 61). Dar prieš keletą šimtmečių slavų vestuvėse, jei jaunasis našlys, vainikas būdavo dedamas ne ant galvos, bet ant dešiniojo peties. Taip pat daryta ir su jaunosios vainiku, jei ji buvo našlė. O jeigu besituokiantieji abu našliai, tai atliekamos tik jungtuvės bažnyčioje, o vestuvių apeigos visai nevykdavo (162; 88).

Dvi žemesniašias skirtingų lyčių jungtis – šeimą, skirtą vaikų gimdyti ir auginti bei su tuo susijusią kūniškąją sueitį pagrindžia ir nuolat gaivina dvasinė (kūrybinė) bernelio ir mergelės jungtis, kurią išreiškia vidinis apsisprendimas *pakol gyvai galvelei*. Rūpesčiai bei pareigos, kylantys iš dviejų žmonių bendruomenės – moterystės, neatsiejami nuo dvasinės – kūrybinės jungties, skirtos žmogaus vidiniam augimui ir asmens pilnatvei, nes laisva valia prisiimta pareiga skatina dvasinį žmogaus skleidimąsi, įprasmina jo gyvenimą. Tokio lygio dora buvo gyva ir visos tautos gyvenime. Berlyno pamokslininkas Jenišas (Jenisch) apie 1800 m. rašė: *Lietuvių merginos ir moterys nuo seno giriamos už skaistumą, ir joms tenka garbė, kad lietuvių kalboje nėra savo žodžio vedybų iširimo nedorybei nusklyti* (115; 89).

SESERYSTĖ IR MERGYSTĖ

Natūralu, kad ribojant (reglamentuojant) martavimą, o vyro ir moters sueitį skiriant visų pirma gyvybės pradėjimui, žydėjimo (erotinė) meilė stipriai nepasireikšdavo. Pasak L. Jucevičiaus, *Lietuvos kaimo žmonių abejingumas meilei kykla daugiausia iš prietaro, nes kurie mylisi, tie manosi esą vienas prieš kitą kalti* (46; 254). L. Jucevičius čia kalba apie juslinę (kūniškąją) meilę. Kitoje vietoje jis pažymi, kad *meilė tyra, nesutepta, platoniška, kurios nepažįsta kitų Lietuvos apylinkių kaimo žmonės* (Jucevičius čia kalba apie žemaičius, – mūsų past.), *meilė, susijusi su aukščiausia egzaltacija, beveik visada čionai jungia moterystės ryšius* (46; 446). Šį L. Jucevičiaus pastebėjimą apie dvasinę mergelės ir bernelio meilę patvirtina lietuviškos vestuvių dainos ir pasakos.

A. Juškos vestuvinių dainų rinkinyje yra 1100 dainų. Ir nerasime jose žodžių *mylimasis, mylimoji*. Nuotaka vadinama *se-sele* arba *mergele*, o vedys – *berneliu* ar *broleliu*. *Lietuvių dainose*, – rašo D. Sauka, – *mergelė netampa mylimąja (...). Bernelis nevirsta mylimuoju, draugužiu, šauniu jaunikaikiu, kaip įprasta kitur* (87; 242–243). Ta pačia dvasia persunktos ir mūsų pasakos: *Ne pasakos apie nepaprastą nuotaką – rusų gražuolę Vasilisą ar Vakarų Europos miegančią karalaitę išreiškia lietuvių tautos dvasią. Lietuvių pasakos seka apie brolių ir seserį, apie moterį – žmoną, dukterį ir motiną* (87; 414). Jeigu taip yra, tai kuo remdamiesi A. Juškos “Lietuviškų svodbinių dainų” leidėjai (1955 m.) žodžius *mergelė, brolelis, bernelis* įtraukia į žodynėlį ir aiškina juos kaip *mylimasis, mylimoji, vyras, žmona*. Ar tik ne todėl, kad anie žodžiai jau neatitinka šiuolaikinės mūsų ir kitų tautų dvasios?

Lietuvių tautosakos tyrinėtojai neranda meilės dainų, kurios kitų tautų folklore sudaro maždaug trečdalį (87; 414). Kaip tik todėl, kad kiti jas turi, o mes – ne, D. Sauka rašo: *Lietuvių*

poezija (turima galvoje liaudies poezija, – mūsų past.) *be bučinių, aistringų žvilgsnių, žavėjusi savo natūraliu dorovingumu bemaž kiekvieną tyrinėtoją, tuo pačiu yra iš dalies nepilna, truktina* (išryškinta mūsų, – 87; 416). Vertiname save, žiūrėdami pro kaimynų akinius. Ir jeigu mes ko nors tokio, ką turi kitos tautos, neturime, – jau blogai: *nepilna, truktina*. Tuojau stengiamės “prilygti” kaimynams. Nors meilės dainų ir nėra, tačiau leidžiamo “Lietuvių liaudies dainų katalogo” VI tomas skirtas Meilės dainoms (68). Ar ne per ilgai sergame nepilnavertiškumo kompleksu? Suvokime pagaliau, jog esame (gal tiksliau – buvome?) tiesiog kitokie. Jeigu nėra meilės dainų, tai turime nuostabų lyrizmą. Nors neturime žydėjimo (erotinės) meilės kultūros, bet yra (buvo?) **amžino žaliavimo – rūtos kultūra** ir iš jos išplaukiantis natūralus dorovingumas. Nesidrovėkime jo. Pasijuskime verti savo protėvių.

A. Juškai ir jo amžininkams tikriausiai net mintis aiškinti natūralius mūsų dainų žodžius nebuvo kilusi. Aukščiau pateiktas aiškinimas iškreipia tautos dvasią. Reikėtų ne žodynėlyje aiškinti, kad *mergelė* ir *seselė* – tai *mylimoji*, o *brolelis* ir *bernelis* – *mylimasis*, bet bandyti suvokti, kodėl, pasak D. Saukos, *mergelė* netampa *mylimąja*, o *bernelis* – *mylimuoju*.

Panašios šiuo atžvilgiu yra ir karo dainos. Jose apdainuojami *brolelio* – *seselės*, *motulės* – *sūnelio* bei *mergelės* – *bernelio* santykiai, o vyro ir žmonos santykiai karo dainose beveik neat-sispindi. Argi vedė vyrai nejojo į karą? Ir apskritai, dainose *pats*, *pati* – beveik nesutinkami žodžiai. Yra nemažai dainų, kuriose aiškiai matyti, jog kalbama apie sutuoktinius, tačiau jie vadina-mi arba vadina vienas kitą *berneliu* ir *mergele*. Pavyzdžiui, šioje dainoje tik nuometas išduoda, jog kalbasi sutuoktiniai:

*Tai girdžiu verkia mano mergelė,
Mano mergelė rūtelių daržely,
Oi, cit, neverki, mano mergele,
Aš tave leisiu į jaunimėlį.*

*Oi, tu, berneli, bernužėli,
Oi, ką aš veiksiu tam jaunimėly?
Žmonių mergelės su vainikėliais,
O aš jauna su nuometėliu* (101; 135).

Minėti pavyzdžiai rodo, kad sąvokomis *seselė, brolelis, mergelė, bernelis* būdavo nusakomi žymiai platesni tarpusavio santykiai, nei šiandien įprasta manyti. Senąją baltų kultūrą galime apibūdinti kaip etinę, su ryškia moteriškojo prado persvara – kaip matristinę kultūrą. O *sesuo*, kaip rodo minėtos dainų ypatybės ir žemiau pateikti pavyzdžiai, joje užėmė ypatingą vietą. Šiuo atžvilgiu senąją baltų kultūrą galime pavadinti **natūralaus dorovingumo – tyros arba seseriška kultūra**. Jeigu etinė, doros kultūra apibūdinama kaip intensyvi vidinio žmogaus pasaulio kultūra, tai seseriškos kultūros giliausioji esmė pasireiškia rojinio gyvenimo atspindžiais.

Sesuo – tai aukščiausia moteriškojo prado dorovinė išraiška. Brolio ir sesers santykiai – tai pats doriausias ir skaisčiausias žmonių tarpusavio ryšys. Žmogaus nupuolimas ypač stipriai palietė lyčių santykius. Vyro ir moters ryšiai tapo paženklinti nuodėmės žyme. Baltų kultūros seseriškumas reiškėsi tuo, kad skaisčius, rojinį gyvenimą primenantys brolelio ir seselės santykiai gyvavo ne tik prisiminimuose, bet ir tikrovėje.

Rojinio gyvenimo atspindžius lietuvių dainose pastebėjo A. G. Krause, kuris knygoje “Lietuva ir jos gyventojai” (1834 m.) rašė: *Jose yra ypatingas jausmo švelnumas, labai gili šeimos ir tėvynės meilė bei nepagražintas papročių skaistumas. Nėra jose nieko neprideramo, nežaboto jausmo ar nešvankumo ir net nepadorios užuominos. Kaip tyriausi rastos lašai, kuriuose atsispindi dangus ir žemė, spindi jos Dievo sode. Jų klausantis kyla nenumaldomas noras, kad tokia nepaprasta pagarba žmonių tarpusavio santykiams ir toks meilės tyrumas, koks jis yra šios tautos dainose, rastų dirvą ir apsišvietusiose tautose* (115; 98).

Europos sengirė, margas tėvų dvarelis, kaimo bendruomenė buvo tas rojus, kur sesuvoje* ir broluvoje augo broleliai ir seselės.

Brolio ir sesers draugystę senesnės kartos žmonės prisimena su ypatinga šiluma. Ypač gražus būdavo vienu metu martaujančių brolio ir sesers ryšys (87; 417). Piršlybų dainoje sakoma, kad geriausia mergelė bus ne turtingiausia ir net ne darbščiausia, bet:

*Kur brolelių
Mylimiausia,
– Tai tavei ji
Bus geriausia* (JSD; 1).

Ypatingi brolio ir sesers santykiai atsispindi ir vestuvių apeigose. Atvykęs jaunasis vietą prie nuotakos turi *išpirkti iš jos brolio* (8; 49). Nuotakos brolis priešinasi sesers išėjimui iš seserystės. Nuometuojant jaunąją jis du kartus nuima naująją josios galvos dangą (45; 338). Vestuvėms baigiantis *du jaunosios broliai, o jeigu brolių neturi, tai paprasti du jos pajuniai pasilieka jaunojo namuose dviem dienom marčiai raminti* (9; 278).

Brolio – sesers santykiai nesibaigdavo šeimos rateliu. Visas kaimo jaunimas sudarydavo vieną didelę šeimą, grįstą seseriškais santykiais. XIX a. jaunimas žaisdavo *gegužės žaidimą*. *Visi sustodavo ratu, – rašo L. Jucevičius, – o vidury sėdi ant krėslo šventės herojė užrištomis akimis. Taip visi šoka. Po kiekvieno pašokimo vyrai prieina prie sėdinčiosios, paima už rankos ir dainuoja:*

---

* Sąvoka *sesuva*, kuri jau pradeda įgauti žodžio *sesuo* prasmę, kaip ir *broluva*, yra kuopiniai žodžiai, reiškiantys seselių arba brolelių būrį. Žodis *sesuva* pagal priebalsinį skeletą ir prasmę yra tapatus sanskrito kalbos žodžiui *šaišava*, kuris reiškia pirmąjį iš keturių žmogaus gyvenimo tarpsnių, arba ašramų (154; 26). Tarp induizme dabar paplitusių žmogaus gyvenimo tarpsnių sesuvos (šaišavos) tarpsnio jau nėra. Sesuvos (šaišavos) arba natūralų vaikystės ir pirmosios jaunystės tarpsnį pavadino seseryste.

Karaliūne gegele, kū-kū, kū-kū!

Aš tavo brolelis, kū-kū, kū-kū!

Sėdinčioji, spėdama iš balso tuos, kurie jai labiausiai patinka, išsirenka tris bernelius, atsiriša akis ir jau visą dieną šoka su jais. Kai skirstosi, ji dovanoja jiems po savo austą margą juostą, o berneliai taip pat jai ką nors dovanoja. Nuo tol mergaitė bernelius vadina savo broliais, o jie ją – sesute (46; 102–103).

Gražūs tai papročiai, primenantys slavų kraštuose sutinkamus kūmavimosi papročius. Kūmavimesi, panašiai kaip ir gegužės žaidime, pasirenkami asmenys, su kuriais palaikomi seseriški santykiai. Kūmavimosi papročius ir L. Jucevičiaus aprašytą gegužės žaidimą galima laikyti visa apimančių baltiškų seseriškųjų santykių daline išraiška.

Visai kas kita, kai seseriški santykiai palaikomi ne su vienu ar kitu pasirinktuoju, bet su viso kaimo jaunimu. Palyginkime dzūkų kaimo jaunimo bendravimo aprašymą. *Abejoju, ar kam nors teko matyti, – rašo R. Mackonis, – kai dzūkų bernas pagauna į glėbį merginą. Be blogos intencijos, šiaip sau. Žinia, jauno kraujas ne vanduo. Norisi paglamonėti merginą, pajusti sveiką jos kūno šilumą. Dzūkė nebėga, jėga nemėgina išsprukti, nes žino, kad bernas skriaudos jai nepadarys. Ji ir pati noriai prisiglaudžia ir, kai ilgai bernas glamonėja, dzūkė randa kitą išeitį. Ji tiesiog prašo:*

– Brolali, sakalėli, palaisk. Gana. Dar pamatys. Pas-kui juoksis. Apklegės.

– Sesula, gegula, nebijok, aš tau krivydos nepadarysiu, – teisinasi bernas. – Duok tavi pabučiuosiu.

– Brolali, neseka. Griekas. Kunigas spaviedzin nepriims.

Paspaudę vienas kitam šiltas rankas, nueina savais keliais (87; 450–451).

Su latvių kaimo kultūra esame mažiau susipažinę, tačiau žodyne šalia žodžio *balelinš* ‘brolelis, brolužėlis’, randame tokį

paaiškinamąjį sakinį iš tautosakos: *Visos kaimo mergužėlės broliužiu mane vadino* (12; 103). Matyt, iš tiesų broliški – seseriški santykiai buvo ne tik lietuvių, bet visų baltų kultūros sudėtinė dalis.

Bandydami atsakyti į anksčiau keltą klausimą, kodėl mūsų dainose mergelė netampa mylimąja, o bernelis mylimuoju, darome išvadą, kad seseriški santykiai būdingi ne vien tik žaliaam (skaisčiam) kaimo jaunimui. Vienokia ar kitokia forma, perkeičiant juos į skaisčius mergelės ir bernelio santykius, jie išlikdavo ir santuokiniame gyvenime. Kitaip tariant, **seserystė buvo perkeičiama į mergystę**. Broliškai seseriški kaimo jaunimo bendravimo papročiai, bergždavimą ribojančios martavimo taisyklės ir ypač žmogaus sielos skleidimasi skatinančios dvasiinės kūrybinės jungties veiklumas buvo svarbiausieji tokio perkeitimo veiksniai.

Kuo skiriasi brolelio – seselės santykiai nuo bernelio – mergelės santykių arba seserystė nuo mergystės? Atsakymo ieškokime kalboje. Turime veiksmažodį *sarmoti* (*sarmojus*, *sarmoties*), kurį šiandien suprantame kaip ‘drovėtis, gėdytis’: *Būdavo su apatiniais, kad nepamatyt – sarmojies* (LKŽ). Tačiau anksčiau, pasak K. Būgos, *jos (sarmatos) reikšta ne gėdą* (16; 39). K. Sirvydo raštuose randame: *Buvo pilna tuo metu sarmatos ir giedos. Sarmojuos*, – rašo K. Būga, – *rodo kadais, kitkart buvus daiktavardį sarma (...): Kaip iš ‘dienos’, ‘šakos’, ‘vagos’ turime pasidarę ‘dienoja’, ‘šakoja’, ‘vagoja’, taip iš pražuvusios ‘sarmos’ turime jos vaiką – ‘sarmojasi’* (16; 38–39). *Sarma, sarmoties* susijusi su raudoniu. Plg.: *sartas* ‘raudas’; latv. *sarts* ‘rausvas’, *sarkans* ‘raudonas’; *sirpti* ‘raudonuoti’, iš čia serbentai (16; 38–39) ir *sarpė* ‘raudonveidė mergina’ (LKŽ). Taigi *sarmos* ir *gėdos* prasmė buvo skirtinga.

Seselė ir mergelė skiriasi taip, kaip skiriasi sarma ir gėda. Jeigu sarma yra natūralus, nesąmoningas raudonis, net nesu-

vokiant jo priežasties, tai gėda yra jau sąmoningai suvokta, sukultūrinta sarma, suvokiant jos priežastį. Natūrali seselės skaista tokia tyra, kad dar nespėjus mintimis suvokti sarmos priežasties žmogaus esmė, jo siela, aplenkdamą protą, jau regimai pasireiškia, nutvieksdama veidą **skaisčiu raudoniū** – **sarma**. Sarmoja tik nesudrumstas, tyras, skaistus žmogus.

Lygiai taip pat ir seserystė yra betarpiškai iš kūdikystės išaugantis natūralus tyro ir skaistaus gyvenimo tarpsnis, ypač svarbus dorinėje baltų kultūroje. Kaip tik šia prasme baltų kultūra yra pažymėta sesers ženklų, jo atspindžiai ryškūs tautos savimonėje. Kaip sarma yra natūrali drova, taip seserystė yra natūrali skaista. Aukščiau aptartas natūraliai skaistaus žmogaus tekėjimas yra savaiminis, prigimtinis, natūralus, o sarma yra tyros liudytoja.

Mergystė (mergelė), atitinkamai kaip ir gėda, yra per gyvenimo žaizdrą perleista, sukultūrinta, nauja kokybė virtusi seserystė. Trumpai tariant, **seserystės santykis su mergyste yra kaip natūros su kultūra**.

Seselė ištekėdama netenka prigimtinės skaistos – seserystės, kuri neišnyksta, bet yra perkeičiama į sukultūrintą skaistą. Natūrali sarma virsta protu suvokiama gėda. *Ištekėjusios moters*, – liudija L. Jucevičius, – *mergystės ženklas buvo baltas nuometas* (46; 290). Rūtų vainikėlis ir nuometas yra skaistos simboliai, tačiau jeigu rūtų vainikėlis (rūtos) yra mergystės ženklas seserystėje, tai nuometas yra mergystės ženklas moterystėje. Seserystė yra prigimtinė mergystė, o ištekėjusios moters arba vedusio vyro mergystė – prigimtinės mergystės (bernystės) nauja sukultūrinta kokybė. Vestuvių virsmas **rūtų vainikėlių – natūralios skaistos (tyros) ženką pakeisdavo baltu nuometu – sukultūrintos skaistos ženklų**.

Seserystė ir moterystė šeimomis gyvenančioje visuomenėje buvo atskiri žmogaus gyvenimo tarpsniai. Seselė brandynų apeigomis ar per vyresniosios sesers vestuves būdavo pagarsi-

nama į marčias. Marti ištekėdavo ir susilaukusi šeimos tapdavo motina. Kita vertus, kaip matėme, ir seselė, ir marti, ir šeimos motina vadinama *mergele*. Atitinkamai *berneliu* vadinamas ir brolelis, ir martas, ir vedęs vyras.

Dainose *mergelė* visada minima šalia *bernelio*. Nenusižengtume tiesiai, sąvoką *mergystė* pakeitę *bernyste*, o *sese-rystė* – *brolyste*. Bernystės (mergystės) atspindžiai išliko ir mus pasiekusiuose papročių likučiuose. S. Daukantas mini, kad *vyriškas ir motriška nueiti į kapus su rūtų vainiku per didžią garbę turėjo* (25; 72). Vestuvių išvakarėse (kai kuriose Lietuvos vietose jos vadintos pintuvių vakaru arba tiesiog pintuvėmis) rūtų vainiką pindavo ne tik nuotakai – *mergelei*, bet ir jaunajam – *berneliui* (37; 177, 88; 575 ir 42; 166). Rūtų vainikais puošdavo ne tik netekėjusių merginų, bet ir nevedusių vyrų karstus. Panevėžio apyl. dar 1955 m. laidojant nevedusį 70-ies metų vyrą – bernelį, jo karstą papuošė rūtų vainikais: *Kavaliarius mat, – sakė žmonės, – reikia su rūtelėmis* (31; 236).

Vedusių vyrų bernystė (mergystė) atsispindi ne tik dainose, bet ir gyvojoje kaimo žmonių kalboje. *Iš berno diedą išvertė*, – sakoma apie našliu tapusį vyrą (LKŽ). Vadinasi, ir vedęs vyras yra bernelis, kaip atsispindi šioje dzūkų dainoje:

<i>Atlyja lietus</i>	<i>Oi nebark, nebark</i>
<i>Per pačius pietus,</i>	<i>Mani, mergela,</i>
<i>Dar mano bernužėlio</i>	<i>Po šeimynos akeliu,</i>
<i>Iš karčemėlės nėra.</i>	<i>Kad šeimyna girdėt.</i>
<i>Oi barsiu, barsiu</i>	<i>O ciktai pabark,</i>
<i>Šelmį bernelį,</i>	<i>Mano mergela,</i>
<i>Po šeimynos akeliu,</i>	<i>Stainioj pas žirgelį,</i>
<i>Kad šeimyna girdėt.</i>	<i>Kad žirgelis girdėt</i> (99; 93).

Tačiau našlys jau nebevadinamas berneliu. Antrose vedybose, kaip matėme, jis jau *eina į preikšus*, skirtingos ir sutuoktuvių apeigos.

Iš viso to seka kiek netikėta, tačiau nuosekli išvada – dori-

nėje (amžinai žaliuojančios rūtos) lietuvių kultūroje **mergelė buvo dorovinė sąvoka**, nusakanti žmogaus dvasios jaunumą. Visą žmogaus gyvenimą apimanti **mergystė** arba **skaista** ir buvo minėtas (žr. *Įvadas* sk. *Rėdos ratas*), Rasos šventėje ieškotas **gyvybės (gajos) ir mirties (maros) viršsprendinys**.

Mergystės (amžino moteriškumo) ir žaliavimo sąsaja pastebime lotynų k. žodžiuose. Daiktavardis *virga* reiškia ‘jauna šakelė, atžala’, o *virgo* ‘mergelė’. Mergystė – tai tarsi liaunos šakelės ar gležno rūtos lapelio amžinas žaliavimas. Jaunos šakelės ir mergystės ryšį lietuviška savimone išreiškė vestuvių išvakarių pavadinimu *žilvitvakaris*. Įdomu, kad ir rankdarbiai, kuriuos nuotakai dovanodavo jos seselių pulko mergelės, būdavo vadinami *žilvičio lapeliais*, o tą vakarą dovanoti jaunajam pabrolių dirbiniai – geldos, šaukštai, druskinės ar pan. – *žilvitiiniai* (62; 490). Tokia lietuvių kultūroje yra amžinojo moteriškumo – mergystės, kurio taip atkakliai ieškojo Viduramžių Europos riteriai, išraiška. Mergystė – tai gyvenimas savo esme, kai žmogus nesustabarėja vienoje gyvenimo formoje ar būsenoje, bet visada išlieka **gyvybingas ir liaunas, kaip jauna besiskleidžianti atžala**.

Vestuvių ir ypač gimties bei mirties virsmai nenutrūkstamą žmogaus būtį tarsi padalija į dalis. Atskiri būties tarpsniai tarp gretimų virsmų yra suyrančios gyvenimo formos, kurias sujungti į vientisą visumą gali tik esminis gyvastingumas – žmogaus siela. Tačiau tik skaistaus žmogaus siela pajėgia aprėpti būties visumą. Mergystė ir buvo tas lietuviškas, skaistus, būties gelmes atveriantis gyvenimo būdas.

MERGYSTĖ IR MOTERYSTĖ

Ar yra prasmė vadinti mergele (berneliu) moterystėje gyvenančius, kaip tai daroma senosiose dainose? Pilnutinė mergystė, pasak teologų, turi dvi dalis: formaliąją – kūno pilnatvę

(neliestybę) ir esminę – laisvą pasiryžimą išlaikyti dvasios skaisumą. Taip pat žinome, kad prievarta išniekintos mergelės nelaikomos praradusiomis mergystę (67; 559). Taigi mergystė nėra vien kūno savybė. Jos esmę sudaro vidinė nuostata, žmogaus dvasios būseną.

Šiuos teologinius samprotavimus lietuviška savimone nuskaido vienu žodžiu – *skaista*, neatsiejama nuo dorinės *mergelės* sąvokos. Skaistos sąvoka išryškina mintį, jog kūno neliestybės praradimas išlaikant tyrą ir nesuteptą dvasią nepaliečia mergystės esmės. Neliestybės praradimas susijęs su moterystės įprasminimu ir todėl santuokoje yra neišvengiamas. Skaistą moterystėje apsprendžia kūniškosios sueities tikslas. Skaista išlaikoma nujaučiant gyvybės prasidėjimo slėpinio šventumą ir laikantis minėtųjų tautos dorinėje kultūroje gyvavusių, kūniškąją sueitį ribojančių papročių.

Meilės dainų, orgijinių švenčių nebuvimas, martavimo taisyklės bei kūnišką sueitį ribojantys papročiai leidžia pagrįstai teigti, kad baltų moterystė buvo pažymėta mergystės ženklu. Ar ne todėl dainose mergelė netampa mylimąja, o bernelis – mylimuoju? Bet nereikia manyti, kad meilės nebūdavo. Nebuvo tik žydėjimo (erotinės) meilės, apspręstos dėsniu *nokti* – *nykti*. Dorinėje baltų kultūroje taip pat pražysdavo meilės žiedas. Tačiau jis pražysdavo ne kūno, netgi ne jausmo, bet dvasios srityje. Tai – amžinai žaliuojantis, rasom laistomas skaisčios, jau nedeginančios ugnies paparčio žiedas.

Prisiminkime išvadą, padarytą aptariant aukščiausią tekėjimo sandą – moters teikiamą dvasinę gyvastį (sk. *Tekėjimo žadinimas*). Skaista ir tekėjimas (teikimas, dalinimas visokeriopa prasme) yra tarpusavyje susiję dalykai, kuriuos jungia mūsų dainų sąvoka *mergelė*. Apgaubta nuometu ir tekanti, skaisti sehoji lietuvių motina vadintina *motina* – *mergele*.

Šiais laikais mes jau tik samprotaujame apie mergystę moterystėje, tačiau, kaip rodo tautosaka, liaudies padavimai ir net

istoriniai duomenys, dar prieš keletą šimtmečių tai buvo savai-
me suprantama. Argi to neliudija legenda tapęs vaidilutės Biru-
tės gyvenimas? Ji po Kęstučio mirties *vėl sugrįžusi į Palangą
ir tarnavusi iki mirties Praurimei, saugodama šventąją ug-
nį (...). Mirusi 1416 m. ir ten pat Palangoje, ant kalno,
buvusi palaidota. Birutės kapas esąs liaudies gausiai lan-
komas* (T. Narbuto pateiktos žinios cit. pagal 30; 22).

Baltiškoji mergystė išryškėja mūsų vaidilutes palyginus su
senovės romėnų vaidilutėmis (vestalėmis). Vestalės – tai seno-
vės romėnų šeimos židinio deivės Vestos šventykloje degusios
amžinosios ugnies saugotojos. Būdavo parenkamos 6–10 metų
mergaitės, kurios pasižadėdavusios iki 30 metų netekėti ir sau-
goti šventyklos ugnį. Už skaistybės įžado netesėjimą jos būda-
vo gyvos užmūrijamos. Tačiau jei nusikaltėlis, vedamas į mir-
ties nuosprendžio vykdymo vietą, sutikdavo vestalę, jam būda-
vo dovanojama gyvybė.

Ar galima įsivaizduoti, kad ištekėjusi (sulaužiusi duotą įža-
dą) vestalė ne tik sugrįžtų saugoti šventosios ugnies, bet po
mirties būtų gerbiama kaip šventoji? Birutės sugrįžimas ir po-
mirtinis jos gerbimas (46; 441) rodo, jog tautos savimonė **mo-
terystės nesiejo su skaistos praradimu**. Tai įmanoma tik
tada, kai mergystės ženkle paženklintas visas žmogaus gyveni-
mas. Nesunku suprasti, kad ir čia lietuviams rūpėjo esmė. Skaist-
tą, o kartu ir mergystę moterystėje jie suprato kaip vidinį žmo-
gaus dvasios gyvenimą, skirtingai nei romėnai, kuriems skaista
jau buvo tapusi išorės dalyku ir tapati kūno neliestybei.

Daug pasakantis bei mūsų išvadas patvirtinantis yra ir L.
Jucevičiaus liudijimas apie Birutę: *Paliko Trakus ir persikėlė
į Palangą, ir tenai likusią dalį savo gyvenimo praleido rū-
muose, vyro jai pastatydintuose, visuotinai atsidavusi vai-
dilutės pareigoms ir rūpindamasi paprastųjų žmonių lai-
me* (išryškinta mūsų, – 46; 441). Birutė rūpinosi, dalino, teikė,
trumpai tariant, tekėjo – taigi buvo skaisti. O gal rūpinimasis

kitų laime ir yra mūsų ieškomoji vaidilučių esmė?

Lietuviškos skaistos, kurią palaiko vidinė žmogaus šviesa, supratimas atsako į lig šiolei neraminantį klausimą: būta ar nebūta Lietuvoje vaidilučių? Tokių, kaip romėnų vestalės, matyt, nebūta – istoriniai šaltiniai jų nemini. Tačiau garsas apie lietuvių vaidilutes sklinda. Tik gaila, kad mes vaidilutes, kaip ir visą savo kultūrą ar religiją dažniausiai vertiname pritaikydami joms kitų tautų ir atneštinės kultūros bruožus bei įvaizdžius. Romantinėje literatūroje aprašytosios vaidilutės, matyt, atsirado romėniškų vestalių įtakoje. Lietuvių vaidilutės iš esmės skiriasi. Jei-gu į vestales mergaitės būdavo parenkamos, tai Lietuvoje kiekviena *seselė**, gyvendama tyroje seserystėje, buvo tarsi vaidilutė. Jei-gu vestalės pasižadėdavo netekėti ir už įžado laužymą būdavo baudžiamos, tai Lietuvos mergelės – vaidilutės tokio įžado neduodavo, bet, jaunų dienų seserystės tyrą perkeisdamos į dorinės kultūros kūrinį – skaištą, išlikdavo skaisčiomis mergelėmis – vaidilutėmis ir moterystėje. Jos saugodavo šeimos židinių** visą gyvenimą, kaip matyti iš žodžių, kuriais nuotaka sutinkama jaunojo namuose: *Štai ugnelė šventa; neraudok, marte, kurią, kaip pas tėvelius saugojai, taip ir pas mus saugosi* (25; 80).

*Po baltu nuometu ji amžiais vaidilutė,
Šventam tautos ugniakure kūrenas vardas jos,
Aušrinė rytmetį rasom palaisto žalią rūtą,
Ir budi iščiose gyva gyvybė Lietuvos.*

(B. Brazdžionis “Lietuvos motina”)

---

* *Seselė* – lietuviškų dainų žodis, pažymintis margam tėvo dvarelyje augančias dukreles, bet tuo pačiu žodžiu vadiname ir skaisybės įžadus davusias mergeles – vienuoles. Ir šis lietuviškas, pasak A. Maceinos, *regėjimo kampas* dar kartą liudija natūralią tautos skaištą.

** Tai, jog vestalės saugodavo amžinąją ugnį šeimos židinio deivės Vestos šventykloje, leidžia spėti, kad jos buvo baltiškųjų vaidilučių sustabarėjusi (formali) išraiška vyriškoje, formos ir daikto kultūroje.

Baltų kultūros vainikas – dorinė *mergelės* sąvoka, visą žmogaus gyvenimą apimanti **mergystė kiekvieną seselę ir brolelį paženklandavo vaidilutės ženklu.**

Kur degė Lietuvos vaidilučių kūrenama ugnis? Kaip įvaizdis dvasinės ugnies, degančios skausaus žmogaus širdyje, ji būdavo kūrenama alkose ir ramuose. Tačiau tikroji ugnis, jau ne įvaizdis, bet gyvoji dvasios liepsna liepsnojo kiekvienos vaidilutės – Lietuvos mergelės ar motinos širdyje. Nors ši širdies ugnis yra praradimo liepsna, tačiau ji nieko nedegina, nenaikina, tik perkeičia. Perkeičiančios ugnies liepsnojimas žmogaus širdyje teikia jam dvasinę gaivastį ir amžiną jaunumą. Lietuvos dukros, pakylėjusios ant jos aukuro tai, ką dar taip neseniai brangino, kas buvo neatskiriama jų gyvenimo dalis, tapdavo skaisčiomis vaidilutėmis, saugančiomis Lietuvos gyvybę – šventą šeimos židinį.

Senosios **baltų kultūros vainikas – skaista ir mergystė** buvo lyg ir natūralus dalykas, sąlygotas tūkstantmečiais susiklosčiusių gyvenimo normų bei papročių. Šiandien, suirus senosioms gyvenimo formoms, skaista ir mergystė turėtų išaugti iš mūsų vidaus, iš sąmoningo nusiteikimo eiti protėvių pramintu ir lietuvišką prigimtį atitinkančiu keliu.

Natūralios seserystės – rojaus kampelio margam tėvo dvarėlyje, kur būtume apsaugoti nuo neigiamos išorinės įtakos, nebėra. Skaista nuo pat pradžių turi būti iškelta į dorinės sąmonės šviesą ir tapti visą mūsų gyvenimą vainikuojančia nuostata. Ypač sąmoninga skaista turi būti moterystėje. Nors žmogui yra natūralu kūniškas gyvenimas, bet dar natūraliau yra dvasinis gyvenimas – mergystė, nes tai yra *kažkas labai objektyvu, tiesiog prigimties dalykas* (67; 600). Ir iš tikrųjų, giliausioji mergystės esmė yra ne tik dorinė, bet ir *ontologinė* (susijusi su pačiomis giliausiomis žmogaus būties gelmėmis). Kitaip sakant, **kiekvienas žmogus yra pašauktas būti mergele, t. y. skaisčiu.** Kitaip ir būti negali, nes žmogus yra Dievo paveiks-

las ir panašus į jį (Pr 1, 26). O *Dievas yra skaistus* (1 Jn 3, 3) ir *tik skaitieji regės Dievą* (Mt 5, 8).

Sąmoningai suvokiama ir tapusi pagrindiniu (esminiu) gyvenimo principu mergystė gaivina dvasinę žmogaus gyvybę. Skaistus žmogus peržengia siauro savanaudiško pasaulėlio ribas ir, jausdamas dorinę atsakomybę už visus savo veiksmus, o ypač už žmogaus ir žmonos santykius, aktyviai įsitraukia į perkeičiantį ir visa nускаistinantį vyksmą.

Amžinosios Ugnies kibirkštis, žėruojanti kiekvieno žmogaus sieloje, yra mūsų valioje. Nuo mūsų priklauso, kur nukreipsime savo pastangas: ar tenkindami žemuosius savo polinkius taip ir liksime tik rusenančia kibirkštimi, ar atverdami savo širdis Dieviškajai Kūrybinei Išminčiai įžiebsime jose visa perkeičiančios – Amžinosios Ugnies liepsną.

Visa, kas šioje knygoje pasakyta apie seserystę, mergystę ir skaitą galbūt, atrodo tik graži idilija, kurios jau seniai nebėra ir apie kurią neverta net kalbėti. Tačiau verta ir net labai verta, nes, kaip sako poetas, *reikia vėl grįžti į save, bet jau ne vakarykštį*. Ką tai reiškia? Kad ir kokia graži buvo ta idilija, ji nebuvo asmeninio apsisprendimo ir sąmoningumo vaisius. Tai buvo tik *rojinio gyvenimo* atspindžiai, pagrįsti kolektyviniu mąstymu ir gyvavusiais papročiais, kurie būtinai turėjo sunykti tam, kad galėtų laisvai pasireikšti laisvoji žmogaus valia, kad augtų jo *asmeninis sąmoningumas*. Papročių suirimas reiškia tvarkos virtimą chaosu. Iš chaoso vėl turi rasti naują tvarką. Netvarka yra galimybė gimti naujai, geresnei, aukštesnės kokybės tvarkai.

Galima sakyti, kad baltams, gyvenusiems Europos sengirėje, *išėjimas iš rojaus* užsitęsė. Išėjimo iš rojaus kelias veda į atsiskyrimą nuo Dievo, į vientisos būties suskaldymą bei gėrio ir blogio pažinimą. Jis sukelia skausmą ir kančias, kurių dėka auga žmogaus sąmoningumas, ryškėja jo dvasios šviesa. Esame patekę į virsmą: tai, kas buvo – beveik sunaikinta, o naujo

dar nieko nėra. Prieš akis – skaudžių nusivylimų ir didelių atradimų kelias, kuriuo mes dabar einame. Skaudūs išgyvenimai, kuriuos sukėlė atsiskyrimas nuo Dievo ir būties suskaldymas, vėl verčia mus ieškoti būtį vienijančios esmės, **ieškoti rojaus, bet ne vakarykščio**. Tai reiškia, kad naujos gyvenimo formos, papročiai bei skaista, kurie mus iš chaoso gražins į tvarką arba į *rojų*, jau bus apspręsti ne kolektyvinės sąmonės, ne *mistinio dalyvavimo*, kaip sakė L. Levi-Briulis, o kils iš mūsų **asmeninio sąmoningumo** ir visa jungiančios širdies centro.

Kita vertus, **skaista** turėtų nušviesinti visus mūsų tarpusavio santykius. Skaistus požiūris į visas gyvenimo apraiškas yra **gyvenimas be prisirišimų, nepaliekant pėdsakų**. Rytų kultūrose panaši būseną vadinama **nušvitimu** ir jos siekiama **sąmoningai**. Panašų kokybinį šuolį turėtų atlikti ir baltiškoji paprotinė skaistos kultūra.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

(įvadui ir vestuvių virsmui)

1. **Assgioli R.** Psychosynthesis. – New–York, 1965.
2. **Aš išdainavau visas daineles.** Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus. Sudarė Krištopaitė D., – V., 1985.
3. **Atbėga elnias devyniaragis.** Sabaliauskienės O. tautosakos ir etnografinės rinktinė. – V., 1986.
4. **Balys J.** Lietuvių kalendorinės šventės, Lietuvių tautosakos leidykla Silver Spring. – Md., 1978.
5. **Balys J.** Vaikystė ir vedybos. – Čikaga, 1979.
6. **Balys J.** Mirtis ir laidotuvės // Lietuvių tautosakos leidykla Silver Spring. – Md., – 1981.
7. **Baldžius J.** Vogtinės vestuvės // Darbai ir dienos. – K., 1940. – T. II.
8. **Baldauskas J.** Pirktinės vestuvės // Mūsų tautosaka. – K., 1935. – T.10.
9. **Buračas B.** Kupiškėnų vestuvės // Tautosakos darbai.– K., 1935. – T. I.
10. **Budkus Pr.** Vadinkime daiktus tikraisiais vardais // Gimtasai kraštas. 1934. – Nr. 2.
11. **Budkus Pr.** Vadinkime daiktus tikraisiais vardais // Gimtasai kraštas. 1938. – Nr.1–2.
12. **Balkevičius J., Kabelka J.** Latvių – lietuvių kalbų žodynas. – V., 1977.
13. **Butkus A.** Mūsų broliai latviai. – V., 1990.
14. **Butėnas P.** Vestuvių apeigos (Joniškelio valsč.) // Tauta ir žodis.1924 – T. 3.
15. **Bradūnas K.** Krikšto vanduo joninių naktį. – Čikaga, 1987.
16. **Būga K.** Rinktiniai raštai. – V., 1959. – T. 2.
17. **Būga K.** Rinktiniai raštai. – V., 1961. – T. 3.
18. **Brastinis E.** Dievturių sielmokslis. – K., 1994.
19. **Čepienė I.** Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai. – V., 1977.
20. **Čepienė I.** Šiuolaikinės Dzūkų vestuvės // Kraštotyra. – V., 1971.
21. **Čepienė I.** Vestuvių papročiai // Kernavė. – V.,1972.
22. **Čilvinaitė M.** Piršlybų papročiai // Eržvilkas. – V., 1970.
23. **Čiulba ulba sakalas.** P. Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. – V., 1983.
24. **Daukantas S.** Žemaičių tautosaka. – V., 1983. – T. I.
25. **Daukantas S.** Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. – K., 1935.
26. **Dulaitienė–Glemžaitė E.** Kupiškėnų senovė. – V., 1958.
27. **Dundulienė P.** Duona lietuvių liaudies gyvenime // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija. – V., 1974 – T. 14 (1).
28. **Dundulienė P.** Lietuvių liaudies šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. – V., 1991.

29. **Dundulienė P.** Namų židinio kultas Lietuvoje // Istorija. – V., 1984. – T. 6.
30. **Dundulis Br.** Birutės šlovės Palangoje prasmė // Mokslas ir gyvenimas. 1985. – Nr. 10.
31. **Daunys S.** Rūta lietuvių liaudies tradicijoje // Kraštotyra. – V., 1969.
32. **Daunys S.** Karvojus // Kraštotyra. – V., 1967.
33. **Dovydaitis J.** Joninės // Gimtasai kraštas. – K., 1935, Nr. 6.
34. **Dovydaitis P.** Aitvaras // Lietuviškoji enciklopedija. – K., 1933. – T. 1.
35. **Dieveniškės.** – V., 1968.
36. **Dubingiai.** – V., 1971.
37. **Dubičiai.** – V., 1989.
38. **Ethos.** Baltų kultūra ir lietuviškoji savimone. – K., 1984. – Savilaida.
39. **Greimas A. J.** Apie dievus ir žmones. – Čikaga, 1979.
40. **Greimas A. J.** Folkloras ir mitologija: metodo problemos // Kultūros barai. 1988. – Nr. 12.
41. **Gaivenis K.** Margas žodžių pasaulis. – V., 1987.
42. **Gervėčiai.** – V., 1989.
43. **Iš gyvenimo vėlių bei velnių.** Surinko J. Basanavičius – K., 1928.
44. **Juška J.** Lietuviškos svodbinės dainos. – V., 1955. – T. 1.
45. **Juška J.** Lietuviškos svodbinės dainos. – V., 1955. – T. 2.
46. **Jucevičius L. A.** Raštai. – V., 1959.
47. **Kriauza A.** Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1943.
48. **Karaliūtė E.** Vestuvių papročiai – Ignalinos kraštas. – V., 1966.
49. **Katkus M.** Raštai. – V., 1965.
50. **Krėvė–Mickevičius V.** Dzūkų vestuvės // Mūsų tautosaka. – K., 1930. – T. 2.
51. **Krėvė–Mickevičius V.** Krikštynų apeigos Dzūkijoje // Mūsų tautosaka. – K., 1933. – T. 7.
52. **Krėvė V.** Aitvaras dzūkų legendose // Mūsų tautosaka. – K., 1931. – T. 2.
53. **Krėvė V.** Aitvaras liaudies padavimuose. – K., 1933.
54. **Kolupaila S.** Vietovardžių logika // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1943.
55. **Kairiukštytė–Jacininė H.** Balta spalva senovės lietuvių aprangoje // Pergalė. 1976 – Nr. 10.
56. **Kargaudienė A.** Lietuvių liaudies siuvinėjimo menas XIX a. // Kultūros barai. 1991 – Nr. 9.
57. **Kazlauskienė B.** Vestuvinės dainos jaunojo pusėje. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V., 1977.
58. **Kavaliauskas Č.** Kodėl mums reikalingas teologijos atgimimas. – Alytus, 1990.
59. **Lietuvininkai.** Apie vakarų Lietuvą ir jos gyventojus XIX a. – V., 1970.
60. **Lekia mano žirgelis.** Latvių dainos. Vertė S. Geda. – V., 1989.
61. **Lietuvių tautosakos apybraiža.** Red. kolegija. – V., 1963.
62. **Lietuvių etnografijos bruožai.** – V., 1964.

63. **Laumių dovanos.** Lietuvių mitologinės sakmės // Paruošė Vėlius N.– V., 1979.
64. **Liturginis maldynas.** – V. – K., 1968.
65. **Maceina A.** Mysterium magnum // Naujoji Vaidilutė. 1933, Nr. 5.
66. **Maceina A.** Liaudies daina kaip tautos sielos išraiška // Ethos, Baltų kultūra ir lietuviška savimonė. – K., 1984. – Savilaida.
67. **Maceina A.** Nekaltybės problema // Tiesos kelias. – K., 1933. – Nr. 10.
68. **Mažulienė E.** Jaunimo dainos. Meilės dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V., 1956. – T. 6.
69. **Mažulis A.** Saulės dievinimo atošvaistos Pasarčių kaime // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1937. – Nr. 2–4.
70. **Montessori M.** Vaikas dirba // Židiny. 1937 – 1 pusm.
71. **Montessori M.** Vaikas – suaugusiojo žmogaus tėvas // Židiny. – 1937 – 1 pusm.
72. **Milkus K.G.** Pilkainis. – V., 1990.
73. **Misevičienė V.** Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V., 1972.
74. **Mickevičius J.** Žemaičių vestuvės // Mūsų tautosaka. – K., 1933. – T. 7.
75. **Medžiaga** rinkta pagal B. Imbrasienės sudarytą anketą: “Vaikas šeimoje”, VLKC, 1996.
76. **Mickevičius J.** Žemaičių krikštynos // Tautosakos darbai. – Kaunas, 1935. – T. 1.
77. **NN.** Saulė ir kryžius. Kaunas, 1983 (savilaida, mašinraštis).
78. **Oi tu kregždėle.** A.Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė. – V., 1973.
79. **Pasakos, sakmės, oracijos.** Surinko M. Davainis–Silvestravičius – V., 1973.
80. **Patarlės ir priežodžiai.** – V., 1958.
81. **Poška A.** Seniausios vestuvės // Mokslas ir gyvenimas. 1981 – Nr. 9.
82. **Patackas A., Žarskus A.** Mirties virsmas. – V., 1990.
83. **Patackas A., Žarskus A.** Gimties virsmas. – V., 1990.
84. **Poeplau W.** In die mitte der Welt fuhrt deine Spur, Texte indianischer Weisheit. – Freiburg, 1984.
85. **Petrulis J.** Rūtų darželis gruodietės // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1940. – Nr. 3–4.
86. **Rėza L.** Lietuvių liaudies dainos. – V., 1964. – T. 2.
87. **Sauka D.** Tautosakos savitumas ir vertė. – V., 1970.
88. **Slaviūnas Z.** “Svodbinės rėdos” pastabos ir paaiškinimai // Lietuviškos svodbinės dainos (užr. Juškos A.). – V., 1955. – T. 2.
89. **Sruoga B.** Lietuvių dainų poetinės priemonės // Tauta ir žodis. – K., 1926. – T. 4.
90. **Skrodenis S.** Baltai ir jų šiaurės kaimynai. – V., 1989.
91. **Suvalkiečių vestuvės.** Red. J.Balys. – Cleveland, Ohio, 1953.
92. **Sauka L.** Mergvakario ir jaunojo sutiktuvų dainos // Lietuvių liaudies dainynas. – V., 1989. – T. 5.

93. **Sodžaus menas.** Lietuvių moterų tautiniai drabužiai. – K., 1939. – T. 7–8.
94. **Sutartinės.** Sudarė Slaviūnas Z. – V., 1958. – T. 1.
95. **Sutartinės.** Sudarė Slaviūnas Z. – V., 1959. – T. 3.
96. **Šimkūnaitė E.** Santuoka ir liaudies medicina // Mokslas ir gyvenimas, 1991. – Nr. 7.
97. **Šatrijos Ragana.** Raštai. – K., 1928. T. 3.
98. **Tautosakos darbai.** – K., 1938. – T. 3.
99. **Tautosakos darbai.** – K., 1938. – T. 4.
100. **Tautosakos darbai.** – K., 1940. – T. 7.
101. **Tautosakos darbai.** – K., 1938. – T. 5.
102. **Tauta ir žodis.** – K., 1924. – T. 2.
103. **Tauta ir Žodis.** – K., 1923. – T. 1.
104. **Vanagas A.** Mūsų vardai ir pavardės. – V., 1982.
105. **Vatikano II susirinkimo nutarimai.** – V.–K., 1968.
106. **Valančius M.** Raštai. – K., 1931.
107. **Vėlius N.** Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. – V., 1987.
108. **Vėlius N.** Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – V., 1977.
109. **Vaitiekūnas V.** Vieno kraičio likimas // Kraštotyra. – V., 1969.
110. **Vaižgantas.** Pragiedruliai. – K., 1943. – T. 2.
111. **Vyšniauskaitė A.** Lietuvių šeimos tradicijos. – V., 1967.
112. **Vyšniauskaitė A.** Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX– XX a. // Iš lietuvių kultūros istorijos. – V., 1961. – T. 3.
113. **Vyšniauskaitė A.** Kai kurie duomenys apie Rytų Lietuvos valstiečių papročius // Kraštotyra. – V., 1969.
114. **Valikonytė I.** Dviguba išpirka už moterį Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje XVI amž. pirmoje pusėje // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. – V., 1963. – T. 17(2).
115. **Vydūnas.** Sieben Hundert Jahre deutsch – litauischer Beziehungen. – Tilžė, 1932.
116. **Žemaitis V.** Ta, kuri siūlo gėles // Švyturys – 1991 – Nr. 8.
117. **Бернштам Т.А.** Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде XIX – начало XXв. // Этические стереотипы поведения. – Ленинград, 1985.
118. **Бернштам Т.А.** Молодеж в обрядовой жизни общины XIX – нач. XXв. – М., 1988.
119. **Бернштам Т.А.** Свадебная обрядность на поморском и онежском берегах Белого моря // Фольклор и этнография. – Л., 1974.
120. **Бернштам Т.А.** К реконструкции некоторых русских переходных обрядов совершеннолетия // Советская этнография. – 1986. – Но 6.
121. **Белов В.** Лад. – Архангельск, 1985.
122. **Балашов Д. М. Марченко Ю. И. Калмыкова Н. И.** Русская свадьба. – М., 1985.

123. **Вольтер Э. А.** Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. – С – П., 1890. – Часть 1.
124. **Виноградова Л. Н.** Мифологический аспект полесской “русальной” традиции // Славянский и балканский фольклор. – М., 1986.
125. **Волкова Л.** Ведунья // Наука и религия. – 1991. – Но 4.
126. **Гроф С. и К.** Сияющие города и адские муки // Жизнь после смерти. – М., 1990.
127. **Глушкова И.** Давай поженимся, или брак по – индийски // Азия и Африка сегодня. – 1989. – Но 12.
128. **Грамкелидзе Т. Иванов В.** Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси, 1984. – 1–2 часть.
129. **Даль В.** Пословицы русского народа. – М., 1994.
130. **Даль В.** Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4, М., 1955.
131. **Древняя одежда Восточной Европы.** – М., 1986.
132. **Еремина В. И.** Ритуал и фольклор – Ленинград, 1991.
133. **Жизнь после смерти.** Под редакцией П.С. Гуревича – М., 1990.
134. **Иванов В. Вс.** Славянский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки. – М., 1981
135. **Капра Ф.** Уроки мудрости. – Киев, 1996.
136. **Конкка У. С.** Карельская свадебная причитальница // Фольклор и этнография. – Л., 1974.
137. **Круглый год.** Русский земледельческий календарь. – М., 1989.
138. **Косвен М. О.** Кто такой крестный отец? // Советская этнография. – М., 1963. – Но 3.
139. **Календарные обычаи** и обряды в странах зарубежной Европы конец XIX в. – начало XX в. Весенние праздники. – М., 1977.
140. **Князева Е. Н.** Случайность, которая творит мир // Философия и жизнь. – М., 1991. – Но 7.
141. **Лао Цзы.** Книга пути и благодати – Дао де цзин. – М., 1994.
142. **Лебедева А. А.** Значение пояса и полотенца в русских семейно – бытовых обычаях и обрядах XIX–XX в. // Русские: семейно–общественный быт. – М., 1989.
143. **Мифы народов мира** // Энциклопедия. – М., 1982. – Т. 2.
144. **Мылникова К. Цинциус В.** Северновеликорусская свадьба. Материалы по свадьбе и семейно–родовому строю. – Л., 1926.
145. **Маслова Г. С.** Народная одежда в восточно славянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начало XX в. – М., 1984.
146. **Мифологический словарь.** – М., 1991.
147. **Потебня А. А.** Переправа через реку как представление брака // Археологический вестник. – М., 1866.
148. **Пригожин Ю. Стенгерс И.** Порядок из хаоса. – М., 1984.
149. **Пропп В. Я.** Русские аграрные праздники. – Л., 1963.

150. **Пропп В. Я.** Исторические корни волшебной сказки. – Л., 1986.
151. **Пандей Р. Б.** Древнеиндийские домашние обряды. – М., 1982.
152. **Полесский этнолингвистический сборник.** – М., 1983.
153. **Пригожин И.** Природа, наука и новая рациональность // *Философия и жизнь.* – М., 1991. – Но 7.
154. **Рагхава Менон Р.** Звуки индийской музыки. – М., 1982.
155. **Русский народный свадебный обряд.** – Л., 1978.
156. **Сурхаско Ю. Ю.** Карельская свадебная обрядность. – Л., 1977.
157. **Сумцов Н. Ф.** О свадебных обрядах преимущественно русских. – Харьков, 1881.
158. **Сумцов Н. Ф.** Хлеб в обрядах и песнях. – Харьков, 1885.
159. **Соколова В. К.** Весенне – летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. – М., 1979.
160. **Скворцова З. Р.** О причитаниях в свадебном обряде // *Фольклор и этнография.* – Л., 1974.
161. **Соловьев В. С.** Собрание сочинений. Под редакцией С. М. Соловьева – Санкт–Петербург, 1896. – Т. 7.
162. **Терещенко А.** Быт русского народа. Свадьбы. – Санкт–Петербург, 1848. – Т. 2.
163. **Тихолав В. Ю., Тихолав Т. С.** Физика веры. – Санкт–Петербург, 2001.
164. **Толстой Л. Н.** Крейцера соната. Собрание сочинений в четырнадцати томах, Т. 12, М., 1953.
165. **Топоров В. Н.** Язык и культура: об одном слове – символе // *Балто-славянские исследования 1986.* – М., 1988.
166. **Топоров А. В.** К вопросу о жанровой классификации свадебного фольклора // *Фольклор и этнография.* – Л., 1977.
167. **Толстая О. Н.** Ритуальные бесчинства молодежи // *Славянский и балканский фольклор.* – М., 1986.
168. **Трубачев О. Н.** История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. – М., 1959.
169. **Шевелев И. Ш., Марутаев М. А., Шмелев И. П.** Золотое сечение. – М., 1990.
170. **Чижикова Л. Н.** Свадебная обрядность сельского населения Курской губернии в XIX – начале XX в. // *Русские: семейный и общественный быт.* – М., 1989.
171. **Эстонская народная одежда XIX – начала XX века.** – Талин, 1960.
172. **Элиаде М.** Космос и история. – М., 1987.
173. **Якобсон Р.** Избранные труды. – М., 1985.

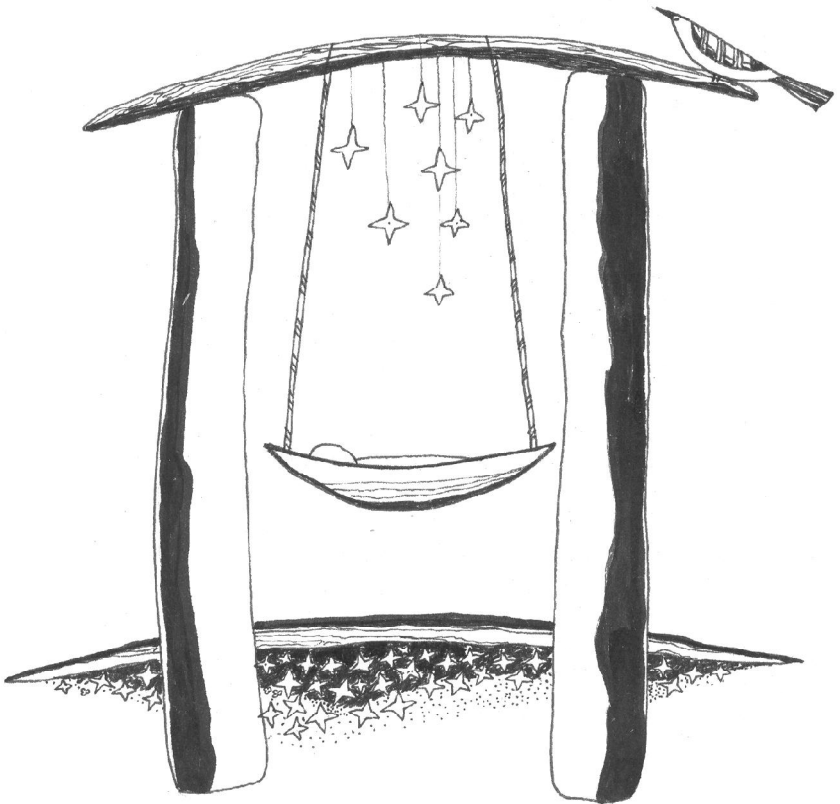
II dalis

GIMTIES VIRSMAS

gimimas ir krikštynos

JŪSŲ VAIKAI NĖRA JŪSŲ.
JIE - SAVĖS PATIES IŠSIILGUSIO GYVENIMO
SŪNŪS IR DUKROS.
JIE ATĖJO PER JUS, BET NE IŠ JŪSŲ,
IR NORS JIE SU JUMIS, JIE JUMS NEPRIKLAUSO. /.../
JŪS - LANKAI, IŠ KURIŲ LYG GYVOS STRĖLĖS
PALEISTI JŪSŲ VAIKAI.

KAHLILIS DŽIBRANAS

Žmogiškosios būtybės gimtis, gimimas, radimasis tebėra paslaptis ir šiuolaikiniam žmogui. Ir ne tik. Būtent žmogaus gimime vyksta vienas didžiausių “naujosios barbarijos” (Dž. Vico terminas) nuopuolių ir nusikaltimų – tai negimusios gyvybės žudymas. Senoji mūsų kultūra buvo iš esmės **doros** kultūra ir turėjo šio slėpinio – žmogaus radimosi – raktą. Gimties sakralioji kulminacija – **k r i k š t a s** – yra labai vertinamas ir krikščionybėje, pakeltas net į sakramento lygmenį. Kalbant apie krikščionybės prigimtį, dažnai prisimenama vien judaistinė tradicija. Tačiau krikščionybė savo etinį turinį sėmė taip pat ir iš indoeuropietišku kraičio skrynių ir, drįstume tvirtinti, būtent doros srityje ji patyrė esmingiausią Indoeuropos įtaką.

Tačiau istoriškai buvo lemta, kad krikščionybė formavosi Indoeuropos pakrastyje, toli nuo savo esmės šaltinių. Tik gana vėlai buvo pažintas Indoeuropos lopšys – baltų girios, baltiškoji kultūra. Tuo galima paaiškinti paviršinę, dažnai ir iki šiol nesuvoktą indoeuropietišku tradicijų sampratą Bažnytinės teisės kanonuose. Kai ką šioje knygoje bandoma patikslinti ir pagilinti. Tegul tai bus, gal ir menka, lietuviškosios kultūros įnašo pradžia į Vakarų Bažnyčios katalikybės lobyną, iš kurio mūsų Lietuva kol kas tik sėmėsi. Skolas reikia gražinti. Pavyzdžiui, žvilgsnis į senąją ikikristinę **k r i k š t o** sampratą, į jo indoeuropinę šaknį turėtų padėti mums ir vakariečiams geriau susivokti bei išpildyti šį krikščioniškąjį sakramentą. Pažintis su baltų kultūra, kaip viena esmingiausių ir seniausių etinių kultūrų pasaulyje, yra be galo reikalinga dabarties Bažnyčiai, kuriai gresia sulėkštėjimo ir susitaikėliškumo pavojus.

Mums gi, lietuviams katalikams, sąlytis su protėvių kultūra, jos atsiminimas padės geriau įsisąmoninti Lietuvos krikšto viršistorinę reikšmę. Dar kartą turėtume atsigręžti į mūsų kalbą – vienintelį ir brangiausią lietuviškojo žmogaus labą – kad atgaivintume sąmoningą ir teisingą santykį su ja, o ne vien su paviršinėmis kalbinėmis formalybėmis, kurias vadiname kalbos kultūra.

BENDROS PASTABOS

Didelė praraja skiria dabartinį žmogaus atsiradimo supratimą nuo to gyvo slėpiningumo, kuriuo mūsų protėvių kultūra apgaubdavo kūdikio rasties stebuklą. Suvokimo pasikeitimas atsispindi kalboje, kuri kinta keičiantis mūsų požiūriui. Palyginti dar ne taip seniai sakydavo: *Jie susilaukė kūdikio* arba *Dievas davė vaikelį*, o dabar sakome: *Jiems gimė kūdikis* arba *Ji pagimdė*. Yra didelis skirtumas – ar *susilaukti* vaikelio kaip svečio iš Anapus, kaip Dievo į žemę leistos sielos, ar *pagimdyti*, o dažnai sakoma ir – *pasigimdyti*, kaip visiškai nuo tavo geros ar blogos valios priklausančią būtybę.

Pažiūros į gyvybės atsiradimą pasikeitė taip labai, kad dabarties žmonės, nebesuprasdami senųjų papročių ir apeigų, kurie buvo skirti naujai gyvybei įvesdinti į erdvės ir laiko pasaulį, pavadino juos prietarais ir atmetė. Racionalus, vieningą būtį į atskiras dalis ir reiškinius skaldantis mąstymas taip paveikė net ir kaimo žmonių mitinę sąmonę, kad trumpiau nei per šimtmetį buvusiųjų gyvybės raskinimo papročių beveik nebeliko. Išliko tik dalinės nuotrupos senesnių žmonių prisiminimuose.

Žmogaus gimimas šiandien suvokiamas vien kaip biologinis vyksmas. Didysis slėpinys – žmogaus pradėjimas, nužemintas iki fiziologinio akto, virto geismų tenkinimo, žaidimo žmonėmis ir jų valdymo priemone. Prarastas suvokimas apie žmogaus esmę – sielą, kuriai ateinant į erdvės ir laiko pasaulį, per slėpiningiausią dieviškos kūrybos vyksmą gimsta naujas žmogus. Dievas leidžia į pasaulį naują sielą, o tėvai, apvilkdami ją žemiškuoju rūbu – kūnu, bendradarbiauja su Dievu.

Naujas žmogus pradeda augti, kai sutampa vyro ir moters sėklos. Šis vyksmas pastebimas visame gamtos gyvenime – nuostabus ir slėpiningas. Jį vykdo pati Kūrybos galia. Tik apie tai retai kas tepamąsto. Gyvybės sėkla, raskdamasi vyriškame kūne sukelia gimties patirties troškimą. Moteryje ji sužadina ypa-

tingą ilgesį didesnio gyvumo arba tiesiog naujos gyvybės. Abiem lytim patenkinant skatinimą, abi Kūrybos galios tarsi apliejamos malonumu. Vyrui, tiesa, tas malonumas niukia vidinę šviesą, bet moters sąmonė tiesiog subunda. Pasidaro net numanu, kad į ją **leidžiasi nauja sąmonybė** (išryškinta mūsų), kuri jai yra giminiška ir labai maloni.

Nauja sąmonybė liekasi moteryje, kai jos kūne sutampa vyro ir jos sėklos, arba, tiksliau pasakius, jų gyvumas sutampa sėkloms susivienijus. Todėl abiem ir yra – tarsi jų pačių gyvumas jų asmenyse sukilo. Patiriama tai beveik kaip kokį palaiminimą, kuris nėra kūniškumo davinys. Abu asmeniu jaučiasi susitikę prie naujo gyvumo laipsnio. (...)

Dabarties laikais apie abiejų lyčių santykiavimą teaušta išmanymas. Žmonėms paprastai atrodo, kad gimtiškas santykiavimas yra tik pasismaguriavimo dalykas, kurio pasėka gali būti kartais ir pradėjimas, bei toliau ir gimdymas. O tai rodo labai menką žmoniškumą. Nuostabiausias žmogaus gyvenimo įvykis laikomas tik žaidimu (61; 33–34). Taip rašė Vydūnas – žadintojas naujos integralinės sąmonės, kuri matomus ir nematomus gyvybės reiškinius apjungia į vientisą būtį.

Senųjų kultūrų žmogaus mitinė sąmonė regėjo ryšį tarp visų būties reiškinių ir visų žmogaus veiksmų. Visų gyvenimo reiškinių esminė sąsaja atspindi jų sukurtoje paprotinėje – ritualinėje kultūroje, kuri visų pirma rūpinosi gyvybės tęstinumu. Vestuvės buvo įžanga į gimties virsmą. Ritualinėmis vestuvių virsmo apeigomis nuotaka ir vedys būdavo ruošiami didžiajai misijai – žmonių giminės pratęsimui. Sugultuvių apeigose jiems būdavo atskleidžiama žmogaus prasidėjimo slaptis. Senosios sugultuvės buvo sakraliausias vestuvių virsmo aktas, galutinai pašventinantis ir sujungiantis jaunuosius, nes naujos gyvybės pradėjimas yra kartu ir išpareigojimas žadinamajai gyvybei. Jaunieji tampa gyvybės medžiu, sujungiančiu Šiapus ir Anapus. Nuo jų elgesio ir pareigos supratimo

priklauso sėkmingas gimties virsmo atlikimas ir naujo asmens įvedimas į žmonių bendruomenę. Gyvybės medis – vertikalus tiltas tarp Šiapus ir Anapus – auga ir vešliai žaliuoja, kai ji augina abu, taip, kaip vaizduojama liaudies mene, – ir mergelė, ir bernelis.

Gimties virsmas iš kitų virsmų išsiskiria tuo, kad žmogus vienas jo negali atlikti – tam reikalinga kitų bendruomenės narių pagalba. Tai mazgas, siejantis visus žmonių giminės narius. Šiuolaikinis, vis dar materializmu pagrįstas mokslas jau pradeda suvokti nėštumo ir kūdikystės (gimties virsmo) reikšmę visam tolimesniam žmogaus gyvenimui. Bundanti jungiančioji arba integralinė sąmonė jau išvelgia ryšį tarp visų gyvenimo reiškinių. Kai kurie psichologai ir kiti specialistai pastebi, kad šiuolaikinio žmogaus (gimusio XX a. II-e puseje, kai gyvybės pradžia buvo visai nuvertinta ir įstatymais įteisintas pradėtos gyvybės naikinimas – abortai) svarbiausios psichofizinės problemos slypi nėštumo ir kūdikystės laikotarpyje. Taip žmogus per skaudžią patirtį iš naujo atranda tai, kas buvo žinoma senose kultūrose kitokiu žinojimu, kurį etnopsichologas L. Levi-Briulis taikliai pavadino *mistiniu dalyvavimu* (*participation mystique*). Medicina, sociologija ir pedagogika jau kalba apie tai, kaip svarbu yra laukti kito ateinančiojo žmogaus, rūpintis juo nuo pat kūdikio pradėjimo ir su meile pasitikti. Kitaip sakant, pradedama kalbėti apie mūsų protėviams buvusias savaime suprantamas kasdieninio gyvenimo normas ir gyvybės slėpinius; apie tai, kad gimimas nėra žmogaus būtis pradžia, o tik perėjimas į kitą būvį.

Gimties virsmas yra bene svarbiausias žmogaus gyvenime. Jame siela gauna žmogiškąją prigimtį – kūną, nuo kurio kokybės priklauso visa žmogaus veikseną ir reiškimasis pasaulyje. O žmogiškoji prigimtis, į kurią yra “įsodinama” į žemiškąją būtį ateinanti siela, priklauso nuo tėvų prigimties, betarpiškai perduodamos savo vaikams. Todėl gimties virsme ten-

ka rūpintis būtent tėvų “dalimi” ateinančiose kartose.

Gimties virsmas – ypač nestabili būseną, kuriai svarbi kiekviena įtaiga ar įtaka. Senųjų baltų išmintis saugojo kūdikį nuo šioje netikrumo (perėjimo) būklėje slypinčios grasos šimtais nurodymų, draudimų, perspėjimų. Iš mūsų akiračio ir suvokimo jau išnyko tai, kas seniesiems lietuviams buvo slėpingas vyksmas, kuriame jie – daugiau ar mažiau sąmoningai – dalyvaudavo. Giliai išgyvendami naujos gyvybės atėjimą į žemiškąją būtį mūsų protėviai padėdavo gimties virsmą įveikti kitiems. Laikydami paprotinės kultūros dorovinių nuostatų jie sukurdavo palankias sąlygas naujai gyvybei atsirasti. Įvesti naują gyvybę į erdvės ir laiko pasaulį, pažadinti (plg. *gimti* – *migti*) sielą žemiškajai būčiai ir buvo skirti visi su gimties virsmu susiję senieji lietuvių papročiai bei apeigos.

ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ

VAIKŲ LAUKIMAS IR NAUJOS GYVYBĖS PRADĖJIMAS

Senoje lietuvių doros kultūroje gyvavo nuostata: juo daugiau vaikų, juo garbingiau. *Pagirta ir Dievo, ir žmonių*, – sakydavo apie daug vaikų turinčią motiną (33; 203). Vaikai reiškia Dievo palaimą ir Šventosios Dvasios veikimą šeimoje, jie yra parama ir laimė, – toks buvo vyraujantis požiūris į vaikus. Vaikų neturėti buvo didelė nelaimė ir nepasisekimas. Jeigu praėjus metams po vestuvių troboje nesisupdavo lopšys, šeima buvo nelaiminga. *Šeima be vaikų – ne šeima*, – sakydavo šiaurės Rusijoje (67; 120). Dėl to, kad daugiavaikėje šeimoje vaikai bus mažiau aprūpinti, nesijaudindavo. *Gimė vaikas – gimė ir jo dalia*, – sakydavo mūsų protėviai (39; 228). Vedų tradicijoje į vaikų gimdymą yra žiūrima kaip į skolą, kurią reikia sumokėti protėviams (88; 264).

Todėl didžiausias vedusiųjų rūpestis būdavo *susilaukti šeimynos ir juo daugiau, tuo geriau* (33; 203). Būsimosios šeimos gausa rūpindavosi ir bernelis – vedys. Kupiškio apyl. *važiuojant piršlius, jaunikis išgerdavo žalią kiaušinį, kad gautų vaisingą pačią. Važiuojant į šliūbą, jaunikis įsideda į kišenę pilną javų varpą, kurią kunigas užvinčiovoja, kad ir gyvenimas būtų pilnas. Grįžęs tikrina kišenę: kiek yra prisitrynusių grūdų, tiek bus ir vaikų* (33; 206).

Mergaitė motinystei būdavo rengiama nuo pat kūdikystės. Jos paruošimu rūpindavosi motina. Kūdikystėje mergaites krūtimi maitindavo nors savaitę ilgiau kaip berniukus *dėl stiprumo gimdant* (33; 205); nujunkydavo sekmadienį – *daugiau bus vaikų ir jie sveikesni augs* (33; 205). Dukrai augant motina užpirkdavo mišias ir maldydavo ubagus, *kad Dievas vaisių už-*

laikytų, o prieš prasidedant pirmosioms mėnesinėms mergaitę Nekalto Prasidėjimo šventėje nuvedavo į bažnyčią ir, jai nežinant, motina meldavosi bei prašydavo elgetas pasimelsti *ta intencija* (33; 205).

Pirmosios mėnesinės yra mergaitės brandos pradžia, kai ši išgyvena savotišką susirūpinimą ir jaudulį. Nauji reiškiniai bręstančiame kūne yra slaptis, kurią tėvai, stebėdami augančias mergaites, imdavosi atskleisti. Pirmosios mėnesinės senų papročiu būdavo iškeliamos viešumon, virsdavo tarsi švente. *Motina nelauktai pliaukšteli mergaitei per veidą ir paklausia: 'Ką tu čia turi' (savo veide)? Iš tikrųjų mergaitės veidas išduoda, ką ji jau turi, kas joje pasireiškia. Kad tas veidas panašiais atvejais nebūtų išbalęs, motina pliaukšteli, kad mergaitė paraustų ir jos veido spalva vėl atsigautų. Šitai motina daro sąmoningai prie tėvo, senelio ir senelės. Kai mergaitė išrausta, pasakoma: 'Žiūrėk tu būsi graži, skaistaveidė!' Pasakiusi komplimentą, kad ji būsianti graži, motina dukrą pabučiuoja. Pabučiuoja ją po to ir tėvas. Nuo šiol į mergaitę kreipdavo daugiau ir dėmesio* (26; 168–169).

Sudavimas per veidą yra senas paprotys, ir šiandien likęs Sutvirtinimo sakramente. Senovės Babilonijos valdovui Naujųjų Metų išvakarėse vyriausias žynys suduodavo per veidą. Vergvaldys, paleisdamas vergą į laisvę, sušerdavo jam per veidą pažymėdamas, kad šis perėjo į laisvųjų luomą. Vyskupo žodžiai *Pax tecum* – 'Ramybė tau', tariami Sutvirtinimo sakramente, teigia, jog tai yra *perėjimo paprotys, praktikuojamas žmogui pereinant iš vieno luomo į kitą: vergui pereinant į atleistinių luomą, ūkininkui į valdanti luomą, mokiniui į padėjėjo luomą, pažui į ginkluotųjų luomą* (15; 122).

Mėnesinių apraiškos buvo vadinamos *žiedais*, nes jos žymėdavo pražystančią, bręstančią mergaitę. Mergaitės ir moterys mėnesinių dienomis mesdavusios į upelį žiedus ar žoles (26; 169). Brandynų papročiais iškeldami į viešumą pirmąsias

mėnesines, tėvai nuramindavo mergaitės jaudulį, teikdami jai savo džiaugsmą ir pagarbą.

Jau nuo piršlybų rūpestis būsimais vaikais nenutrūksta iki pat jų atsiradimo. Baigiantis piršlyboms mergaitės motina, išleidusi piršlius *sušluosto nuo stalo trupinius į prijuostę ir neša gurban. Ten sušeria juos veršingai karvei, kad Dievas laimintų vaisiumi. (...) Prieš išvažiuojant (į bažnyčią), visiems sustojus užstalėj, jaunosios motina paprašo dukterį tris kartus apeiti stalą kartu su pamergiais. Einant apie stalą, pamergiai turi pačiupinėti staltiesę. Keli pamergiai ją pačiupinės, tiek bus ir vaikų* (33; 205). Vestuvėse nemaža papročių buvo skirta ir apsisaugojimui nuo *pagadinimo*, t. y. nuo pakenkimo jaunosios vaisingumui.

Kalbėdami apie vestuvių virsmą minėjome, jog sugultuvėse atskleidžiant gyvybės prasidėjimo slaptį, būdavo apibrėžiama ir kūniškosios jungties paskirtis. Senojo kaimo papročiai bei viešoji nuomonė taip riboja kūniškąją jungtį, jog galime teigti, kad iš tiesų ji tebuvo skirta naujai gyvybei žadinti.

Kupiškio apyl. ūkininkas ir kraštotyrininkas A. Kriauza XX a. vid. rašė: *Nėštumo vengimas buvo laikomas labai negarbingu, ir moterys, sužinojusios savo tarpe tokią, jos nekėsdavo, plūsdavo, bardavosi ir t. t. (...) Jeigu sužinodavo, kad kuri moteris 'atsikratė', tai pusę metų neleisdavo jai pereiti per savo laukus, nes tokios perėjimas gadinęs javų derlių. Einančią tokią tuoj koliodavo, o kartais vydavo ir su pagaliais. (...) Nelaibi gerbiamos buvo ir tokios moterys, kurios, nors ir 'neatsikrato', bet kitos jausdavo, kad 'saugos'. Tokias vadindavo paleistuvėmis, skraistėmis ir pan.* (33; 208).

Be abejo, taip elgėsi ne visi. Nors G. Popovas knygoje "Rusų liaudies medicina" aprašo įvairias priemones nėstumui išvengti ar persileidimui sukelti, tačiau ir Rusijos kaimuose požiūris į gyvybės šventumą tebebuvo gyvas. *Dauguma valstiečių, ypač pagyvenusių, į persileidimo sukėlimą žiūri su pasi-*

bjaurėjimu ir laiko jį sunkia nuodėme. (...) Kaimo viešoji nuomonė labai griežta toms merginoms, kurias pastebėdavo prasižengus prieš gyvybę. Tokioms sunkiau ištekėti. Žymiai daugiau šansų ištekėti turi pagimdžiusi mergina negu ta, kuri sukėlė persileidimą. Ypač neigiamai žiūrima į tuos, kuriems vaisiaus išvarymas tapo amatu. Dažnai – tai patys ‘paskutiniai’, niekšingi žmonės, kuriuos ir užmušus nebus nuodėmės, o tas pats, tarsi iš daržo išrauti piktžolę (89; 431).

Be šių bendrųjų nuostatų, tvarkančių kūniškąją jungtį, yra nemažai jai keliamų apribojimų, nurodymų, patarimų, iš kurių matyti, jog intymiai santykiaujant jau būdavo galvojama apie būsimą kūdikį. Aluntos apyl. vyrams buvo draudžiama *eiti į moteris per pamaldas* – vaikas bus nesveikas arba keistuolis. Tverečiaus apyl. *reikia vyrams neit į moteris metinėse šventėse: blovieščiuose** (vaikas bus nesveikas), *pirmomis Kalėdų, Vėlykų ir Sekminių dienomis (jei tėvas kiek girtas – vaikas bus be atminties), Didįjį Penktadienį (bus didelis verksnys), sekmadieniais (bus kvaišas)* (2; 1). Kiti nurodymai liečia būsimą kūdikio lytį: *Vyras eina gulti su kepure – bus berniukas*; arba *Guldami pasidėdavo po galva kamanas – bus raitelis, kirvį už juosmens užsikišdavo – išeis meistras*; arba *Prieš vedybas vyrui nereikia dirbti, kultuvės velėjamos arba kočiojamos – pirmutinis kūdikis bus mergaitė* (33; 209).

Gali pasirodyti, kad šie nurodymai yra tik tamsių žmonių prietariai, tačiau šiuolaikinė psichologija jau kalba apie pradėjimo traumas. Mintys**, jausmai bei sąlygos, kuriose bus pradėtas kūdikis, turės vienokią ar kitokią įtaką tolimesniam jo likimui. Manome, kad pateikti ir nepaminėti nurodymai yra tik nuotrupos buvusių pradėjimo papročių, apie kuriuos gali-

---

* Apreiškimas Švč. M. Marijai, švenčiamas kovo 25 d.

** *Ateik į guolį su geromis mintimis ir pagimdyk palikuonį savo vyrui* – tokiais žodžiais pagal vedų tradiciją vyras kviečia savo moterį į sueitį (88; 71).

ma šiek tiek numanyti iš sugultuvių papročių (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Pirmosios nakties išbandymai*) ir į šventraščius surašytų indiškųjų papročių, kurie reglamentuoja ne tik pradėjimo ritualą bei draudžiamas dienas, bet ir nurodo tinkamiausias dienas*, kada vyrui derėtų susieiti su savo moterimi.

Kūniškosios jungties ribojimas ir *Vestuvių virsme* aptarta dorovinė mergystės sąvoka leidžia teigti, jog senojo lietuviško kaimo doros kultūroje tarp šviesesnių savo vidumi žmonių naujos gyvybės įvedimas į gimties virsmą arba kūdikio pradėjimas būdavo **sąmoningas**.

Doros ir sąmoningumo pradedant naują gyvybę įtaka būsimo kūdikio prigimčiai plačiai ir pagrįstai aprašyta Vydūno knygoje “Gimdymo slėpiniai” (61). Tokia knyga galėjo gimti tik ypatingos – senos ir gilios – kultūros terpėje. Remiantis lietuviškame kaime iki pastarojo laikmečio gyvavusiais papročiais, drąsiai galima teigti, kad toji terpė – tai senojo Lietuvos kaimo doros kultūra. Iš tiesų, nors minėta knyga aprašo tokią aukštą dorą, kad mes neišdrįstame apie ją viešai kalbėti, joje sunku rasti teiginį, kuris nebūtų paremtas vienokiais ar kitokiais senojo kaimo papročiais. Dar viena šios knygos ypatybė ta, jog Vydūnas neįrodo, nesiremia papročiais, netgi nepateikia taisyklių, – jis kreipiasi tiesiog į žmogaus sąmonės šviesą.

Apie žmogaus pradėjimo akimirkos svarbą jau kalba ir naujoji medicina. Visi esminiai būsimo žmogaus duomenys lemiami pradėjimo metu: lytis, intelektas, išvaizda, galimi trūkumai ir t. t. Pradėtoji gyvybė yra žmogiška būtybė nuo to mirksnio, anot tyrinėtojų, kai užprogramuojamos genetinės charakteristikos, t. y. nuo tada, kai susijungia vyro ir moters sėklos. Toliau jau vystosi vienintelė ir nepakartojama žmogiška būtybė.

---

* Nuo ketvirtos iki šešioliktos dienos nuo mėnesinių ciklo pradžios. Tinkamesnės dienos yra šio periodo pabaigoje (88; 73). Kaip tik tomis ciklo dienomis būna vaisingosios dienos.

Vaiko auklėjimu ir ateitimi pradedama rūpintis jam dar pasauily nesant, nuo užuomazgos. (...) Kiekviena motina savo būsimo kūdikio auklėjimą pradeda nėštume, laikydamasi gamtos, papročių bei mistiškų nuostatų, – rašo A. Kriauzas (33; 210). Jaunamartę jų pamokydavo senesnės moterys (33; 211). Pasitjusi moteris ne tik pati saugodavosi, bet nėščią moterį turi kiekvienas saugoti, kad ji nenusigastų, kad ko nemalonaus, baisaus ar baimingo nepamatytų, nes visa tai gali atsiliepti tokiu ar kitokiu būdu vaiko sveikatai ir ypač jo likimui (40; 87).

Nėščia moteris buvo ypatingai gerbiama ir globojama. *Moteries palaimintame stovyje, – taip liaudyje pagarbiai vadinta kūdikio besilaukiančioji (45; 16). Visi, kas tik su ja bendraudavo, saugodavo ją nuo nemalonumų ir susierzinimo (32; 30). Net ir visai nepažįstami manydavo turį pareigą perspėti nėščią moterį, jeigu ji kur nors užsimiršdavusi (32; 30).*

Šiandien mus stebina gausybė, tiesiog šimtai perspėjimų, nurodymų kūdikio besilaukiančiajai, kurių ji turėdavo laikytis, ypač *pirmąjį ir paskutiniaisiais mėnesiais (40; 89). Prisi- menant, kad nėštumo (intrauterinis) laikotarpis yra nestabiliu- mu pasižyminti virsmo būseną, kurioje kiekvienas išpūdis ar elgesys kartais turi lemiamą reikšmę, tenka tik stebėtis senųjų išmintimi. Kokie sąmoningi yra šie nurodymai galima spręsti ir iš to, kad jie būdavo skirstomi į dvi grupes: vieni taikomi moteriai pirmoje nėštumo pusėje, vadinamoje *negyvojoje*, o kiti, priešingai, taikomi *gyvajai pusei, kada vaisius motinos iščiose pradeda judėti (2; 8).**

Tokio nėštumą tvarkančių (reglamentuojančių) papročių suskirstymo pagrįstumą patvirtina šiuolaikiniai bandymai su vaisingomis triušėmis. Jeigu triušėms sudarydavo nepalankias stresines sąlygas pirmoje nėštumo pusėje, tai triušikai gimda-

vo su įvairiais apsigimimais ir kūno trūkumais. O jeigu stresą sukeldavo antroje pusėje, tai triušikai gimdavo maži ir fiziologiškai silpni. Pirmoji nėštumo pusė yra svarbesnė todėl, kad jos metu formuojasi kūdikio kūnas ir todėl nepalankios sąlygos jį labiau pažeidžia, o antroje nėštumo pusėje jam belieka tik augti, nes jau 12-ą savaitę kūdikis turi visus susiformavusius kūno organus. Dėl to net būta pasiūlymų atostogas suteikti nėštumo pradžioje.

Paminėkime keletą senųjų papročių. Nėščiai negalima nieko svetimo imti, grobti, vogti: paaugęs vaikas turės *ilgus pirštus*. Draudžiama apkalbėti, liežuvauti: vaikas gims su *prisegtu liežuvėliu*. Besilaukiančios kūdikio labai saugodavosi *nusižiūrėti, stebėtis tais žmonėmis, kurie turi kūno trūkumų: vaikas, augdamas viduje, įgauna tų pačių trūkumų – lieka klišis, kupris, šešiapirštis ir pan.* (33; 211). Negalima bartis, išsigąsti, žudyti gyvą padarą ar būti prie skerdžiamų gyvulių. Buvo draudžiama valgyti tam tikrą maistą, naudoti alkoholį, ištvirkauti ir, pasak A. Kriauzos, *dar begalė visokių kitų papročių bei prietarų, kurių nesilaikant arba jiems prieštaraujant, motina buvo pajuokiama, šmeižiama, vadinama 'padraika', 'skraista' ir kitaip. Gimus vaikui arba jam augant su koku trūkumu, vėliau buvo tyčiojama ir kaltė metama motinai* (33; 214). Besilaukianti moteris stengėsi, kad kūdikiui kas nors neatsitiktų, kad jam nepakenktų, siekė jį teigiamai paveikti, auklėti, laikydamosi kaimo bendruomenės dorovinių normų. Ypač stengdavosi būti darbšti, kad ir vaikas būtų darbštus (16; 183). Yra daugybė priežodžių ir patarlių, kuriose atsispindi ryšys tarp motinos elgesio ir būsimojo kūdikio savybių, sveikatos, išvaizdos: *Jeį nėščia, nežiopsok, o tai žioplį pagimdysi; Dar motinos nėščiuje yra vilko sielą pagavęs; Nėščia būdama uliosi, giedosi, tai vaiko susilaukus ašarėles liesi; Ne sakalu, bet nusipėrusiu gaidžiu tavo motina pasigėrėjo, todėl ir gyveni visą amžių sparnus nuleidęs* (32; 31). Rusų patarlė sako: *Уресо*

все грехи скажетъ – ‘Iščios visas nuodėmes pasakys’ (74, IV, 590). Tasai ryšys atspindi ir liaudies dainose:

*Motušėle širdužėle,
Kodėl savęs nedabojai,
Kodėl mano skaistų veidą
Žiauriai sužalojai?*

*Kad tu būtai pasižvelgus
Į tą raibą sakalėlį,
Tai būtau aš jaunas gimęs
Puikiu bernužėliu.*

*Kad tu būtai pasižvelgus
Į širmą žirgelį,
Būtau šiandien jaunas buvęs
Narsus raitužėlis.*

*Vai, nelėmė man motulė
Geresnės dalelės,
Nedabojo sveikatėlės
Mane nešiodama (32; 32).*

Nors paskutiniaais amžiais dalis nurodymų besilaukiančioms jau buvo virtę prietarais, bet iš tikrųjų jie rodo ne prietaringumą, bet **dėmesingumą ir rūpinimąsi** būsimoju kūdikiu. Sąmoningos motinystės idėja buvo ir tebėra gyva visose senose, dar civilizacijos nesugadintose tautose. Palyginimui pateiksime keletą kitų tautų papročių. Laosiečiai mano, kad vaiko auklėjimas prasideda iščiose ir motina nuolat apie tai turi atsiminti (100; 84). Javos salos gyventojų papročiai ne tik besilaukiančiai motinai, bet ir tėvui draudžia žudyti gyvas būtybes. O jeigu tai būtina padaryti, tuomet tėvas atsiprašo kūdikio sakydamas: *Tūkstantį kartų atsiprašau, mažyli* (100; 14). Tailandiečių šeimoje nėštumo metu vengiama ginčų, vyras turi išsaugoti gerą žmonos nuotaiką, o prieš miegą sutuoktiniai privalo melstis. Paaiškėjus, jog kūdikis pradėtas, šventa tėvo pareiga yra rinkti malkas židiniui, prie kurio po gimdymo gulės jo

žmona (100; 64). Pietinės Indijos gyventojai dravidai nėštumo metu atlieka nemažai apeigų. Pirmoji apeiga, *garbhadhana* susieta su pradėjimu ir užtikrina teisingą vaisiaus padėtį bei neleidžia, kad įvyktų persileidimas (100; 139).

Motina yra **vartai**, pro kuriuos nauja gyvybė ateina į žemiškąją būtį. Ji besibeldžiančią į erdvės ir laiko pasaulį sielą **apvelka** žemiškuoju rūbu – kūnu. Motinos gyslomis tekantis kraujas yra kūniškosios prigimties nešėjas, maitinantis ir kūdikio kūną. Kitaip sakant, motina kūdikiui betarpiškai perduoda savo kraują, t. y. kūniškąją prigimtį. Žmogiškosios prigimties arba žemiškojo rūbo – kūno kokybė tiesiogiai priklauso nuo tėvų ir ypač nuo motinos. Besilaukianti motina, rūpindamasi savo vidinėmis būsenomis, skaitina ir apvalo savo kraują, tekantį ir kūdikio gyslomis.

Tėvo vaidmuo nėštumo metu mažesnis, tačiau svarbus, nes nuo jo požiūrio į ateinančią gyvybę priklauso, kokius jausmus jis sužadino motinoje. Jo rūpestis yra apsaugoti nėščiąją nuo nepalankių sąlygų ir išpildyti dažnai keistus besilaukiančios norus. *Nėščios norai*, – rašo G. Popovas, – *pildomi besąlygiškai*. (...) *Jeigu ji užsinori suvalgyti kažką neiprastą, perka be atsikalbinėjimų. Kartais nėščiosios 'kaprizo' neišpildymą laiko nuodėme, nes to nori kūdikis* (89; 435). Kazachų kalboje yra net specialus žodis *talgak*, reiškiantis besilaukiančios norą, kurį vyras būtinai turi išpildyti. Tėvo vaidmenį patvirtina ir šiuolaikiniai statistiniai duomenys. Gydytojo D. H. duomenimis, nemylimai ir nedarnioje santuokoje gyvenančiai moteriai net 237 % didesnė tikimybė pagimdyti fiziškai ar emociškai nesveiką kūdikį (58; 48). Dėl to kai kurie šiuolaikiniai autoriai vartoja išsireiškimus *nėštumas trise* (75; 13) arba *nėščiuju pora* (91; 22).

Tėvo ryšys su ateinančia gyvybe yra žymiai didesnis, negu paprastai manoma. Kūryboje visada dalyvauja abu pradai – vyras ir moteris. Vyras atstovauja idėjinę kūrybos pusę, todėl

jis ateinančią esybę pagauna kaip idėją, o moteris ją įkūnija, nuausdama jai savo iščiose žemiškąjį rūbą – kūną. Indų šventraščiuose yra nurodyta, jog būsimojo kūdikio siela keletą metų prieš pradėjimą ateina prie tėvo, o vėliau pereina prie motinos. Šį laikotarpį galima vadinti dvasiniu nėštumu*. Apie jo buvimą galima spręsti ir iš atsiradusių problemų tose šalyse, kuriose labiausiai pasireiškė racionalus požiūris į gyvybę. Vis daugėja nevaisingų šeimų, kurios į “atsilikusias” šalis važiuoja pirkti vaikų. Lietuvos Respublikos Seimui teko išleisti specialų įstatymą, kuris kontroliuotų vaikų išvežimą. Nevaisingumo priežastis, kurios medikamentinė medicina nepajėgia paaiškinti, yra ta, kad JAV ir kitose “išsivysčiusiose” šalyse anksčiau nei Lietuvoje masiškai buvo pradėtos vartoti kontraceptinės priemonės, t. y. apsisaugojimas nuo gyvybės. Šeima, vartojanti priešnėštumines priemones, **nenori** gyvybės, ją atstumia. Jauna pora susituokia, o gyvybės priimti ji nenori, nes yra tam neruošta ir nepasiruošusi, todėl apsisaugojimui nuo jos vartoja priešnėštumines priemones. Tuo **savo nenoru ir atstūmimu šeima (vyras ir žmona) pažeidžia dvasinį nėštumą**. Po ilgų saugojimosi ir nenoro metų šeimai prisireikia palikuonių, bet jie jau dažnai nebeateina, o jeigu ir ateina, vaikais būna pažeisti psichologiškai, nes visos neigiamos mintys ir jausmai jų atžvilgiu dvasinio nėštumo metu “įsirašė” į jų pasąmonę. Tai taip pat yra tėvų dalis vaikų prigimtyje. Tokių šeimų, kaip skelbia statistika, gausėja ir Lietuvoje.

Vaikų laukimą ir mergaičių ruošimą motinystei, aprašytą aukščiau, taip pat galima vadinti dvasinio nėštumo papročiais (reglamentavimu), kurių dėka besileidžiančiai į žemę sielai sudaromos **palankios** įsikūnijimo sąlygos. Dabar nesunku manyti, kad mums atrodantys keisti buvę vaisingumą skatinantys

---

* Plačiau apie jį žr. Žarskus A. “Iš dangaus nusileidau”, Kaunas, 2000, p.p. 15–30.

papročiai padeda gyvybei ateiti, nes tie, kurie juos atlieka, yra **palankiai** nusiteikę naujos gyvybės atžvilgiu.

Taigi, sąmoningas naujo žmogaus įvedimas į žemiškąją būtį yra daugiau nei auklėjimas, tai – laimingos kūdikio ateities ir savo asmens kūryba.

Tik doras žmogus gali ateinančiai į šį pasaulį sielai perteikti sveiką kūniškąją prigimtį. Dora yra pagrindinis veiksnys, lemiantis perduodamos žmogiškosios prigimties kokybę. Prisimindami didelę dėmesį dorai senajame mūsų kaime galime sakyti, kad nauja gyvybe mūsų protėviai rūpinosi daug metų prieš jos pradėjimą. Ir iš tiesų, svarbiausia nevaisingumo priežastimi buvo laikomos *jaunystės nuodėmės*. Seniau kaime prisimindavo kelias kartas ir žiūrėdavo, ar nebuvo prasižengta (33; 204). Šiuolaikinis mokslas dar tik pradeda kalbėti apie intrauterinį kūdikio auklėjimą, todėl gerokai atsilieka nuo mūsų protėvių, kurių rūpestis būsimoju žmogumi prasidėdavo daug metų prieš jo pradėjimą. Ypač dora ir skaisčiu elgesiu rūpindavosi nėštumo laikotarpyje. Užrašas iš Girkalnio apyl. tarsi apibendrina: *Nėščia moteris turi būti kuo geriausia, kuo teisingiausia, neimti svetimo daikto, nepliotkavoti ir nesirodyti svetimiems vyrams* (2; 7), nes besilaukiančiai motinai, ypač nėštumo pabaigoje, *ką tik padarius bloga arba gera, visa tai atsiliepdavo į vaiko sveikatą, auklėjimą ir gyvenimą* (33; 211).

Pastojusi moteris, kaip rašo Kupiškio apyl. papročių rinkėjas A. Kriauza, *privalėjo atsisakyti lytinio smaguriavimo, nes kūdikis galėjo gimti su dėmėmis, inlapais, šlakais, karpomis ir t. t.* (33; 124). Panašias taisykles mini ir G. Popovas knygoje apie rusų liaudies mediciną: *Kai kuriose vietovėse (Jaroslavlio gub.) vyrai antroje nėštumo pusėje vengdavo lytinių santykių su žmona, nes tuo laiku angelai atneša kūdikio sielą ir įdeda ją į gimstantį vaisių* (89; 435). Šitoji taisyklė sunkiai suprantama šiuolaikinių pažiūrų žmogui, tačiau ji yra daugelio tautų tradicijose ir religijoje, ją patvirtina ir objektyvesnių gy-

dytojų pastebėjimai: lytinis aktas nėštumo metu neigiamai veikia iščiose esantį kūdikį, o *ypatingai sueitis kenksminga*, – rašo kelių knygų apie vaikų auginimą autorius ir 7-ių vaikų tėvas B. Nikitinas, – *per pirmuosius tris ir paskutiniuosius du nėštumo mėnesius* (87; 34).

Per paskutinį šimtmetį, vis labiau gręždamiesi nuo dvasiinio pasaulio, nustojome vertinti ir beveik pamiršome dorines protėvių nuostatas. Prie to prisidėjo ir mokslas, E. Hekelio dėsniu paskelbęs pasauliui, kad motinos iščiose žmogus praeina visas evoliucinio vystymosi stadijas. Juo remiantis buvo nuspręsta, kad nėštumo pradžioje žmogaus vaisius yra ne žmogus, o kažkoks varliagyvis. Tačiau šių dienų eksperimentinė embriologija ir vaisiaus fotonuotraukos iščiose parodė, kad nuo pirmųjų dienų pradėtoje būtybėje vystosi žmogaus organų užuomazgos, o vėliau ir patys organai (11), (35) ir (9). Ką tik apvaisintame kiaušinėlyje jau yra visas žmogus, tačiau dar neišsiskleidusiu pavidalu. E. Hekelio biogenetinis dėsnis tik patvirtino nedalomą visos gyvybės **vieningumą**.

Nuo pradėjimo iki kūdikio atsiskyrimo nuo motinos vyksta intensyviausias naujo žmogaus tvėrimas, kurio metu formuojamas būsimas žmogus. Nebus perdėta pasakyti, kad **naujos sielos įvedimas į žemiškąją būtį turėtų būti sąmoningas ir atsakingas dalyvavimas nuostabiliausioje kūryboje – naujo žmogaus tvėrime**. Taip mąstant, suprantamas tas dėmesys ir rūpestis, kuriuo mūsų protėviai apgaubdavo pažadintąją gyvybę.

Eksperimentinių duomenų šviesoje ir šiuolaikinis medicinos mokslas pamažu grįžta prie senųjų tiesų. Psichologai jau teigia, kad *tam tikros asmenybės problemos susidaro dar jai negimus. Priešlaikinis gimdymas, išsigimimai, emociniai sutrikimai, elgesio nenormalumai, nusikalstamumas, šizofrenija, epilepsija ar protiniai nenormalumai – visi jie gali būti susiję su motinos emociniu nusiteikimu vaisiaus atžvilgiu ar jos*

emocine aplinka nėštumo metu (išryškinta mūsų – 9; 57). K. Cimer straipsnyje “Gyvenimas iki gimimo” rašo, jog *galėtume netgi pavadinti vaisių socialia būtybe – juk jis jaučia ir gali reaguoti judesiais. Žinoma, jo suvokimas žymiai skiriasi nuo vėlesnio žmogaus suvokimo, bet veikiausiai jis jau savotiškai jaučia, ar tėvai jo nori ir ar laukia su meile. Viena yra tikra: visi šie ankstyvi pojūčiai atsiliepia tolesniame gyvenime (...). Daugelis tyrinėjimų rodo, kad motinos, džiugiai laukiančios kūdikio, dažniausiai gimdo lengvai ir be komplikacijų, o jų vaikai pasižymi dvasine pusiausvyra. Tuo tarpu abejonų ar netgi priešingai nusiteikusių moterų gimdymai dažnai būna pernelyg ankstyvi ir komplikuoti, o jų kūdikiai nervingi ir perdėtai judrūs. Patirtis motinos iščiose pasitarnauja ne tik ankstyvajai vaikystei, bet gali nulemti ir suaugusio žmogaus polinkius* (11; 22–32). Dar aiškiau apie tai, kaip svarbu kūdikio laukti ir su meile jį pasitikti, kalbama Vl. Suchorukovo straipsnyje “Auklėkime jau iščiose” (52; 8–9). Rašo apie tai ir Vydūnas knygoje “Gimdymo slėpiniai”.

Kalbėdami apie kūdikių apsigimimus sakome, kad iššvais-tėme, pagadinome tautos genofondą. Daug bėdų gyvenime išvengtume ir didžiąja dalimi susigrąžintume prarastąjį tautos genofondą, jei prisimintume pamestąją doros kultūrą ir nuostabiausiam įvykyje – žmogaus pradėjime bei jo įvedime į žemiškąją būtį dalyvautume **sąmoningai**, jausdami visą naujo žmogaus kūrimo atsakingumą ir reikšmę. Praktinis žingsnis šia kryptimi būtų suvokimas, jog gyvybė yra vientisas audinys be siūlių, ir kad pakenkimas bet kurioje gyvybinės drobės vietoje atsiliepia visam audiniui ir mums patiems. Toks suvokimas skatintų teigiamą požiūrį į gyvybę visose jos apraiškose ir sukurtų palankesnes sąlygas atkeliaujančiai sielai nuo pirmųjų jos atėjimo į žemiškąjį pasaulį akimirkų (dvasinis nėštumas) iki jos įsibūtinimo fiziniame žmogaus kūne.

Nėščioji, kaip ir kūdikis, nuotaka, jaunas ar velionis yra liminalinė (ribinė), t. y. virsme esanti būtybė, kuriai galioja virsminės padėties apribojimai, draudimai bei nurodymai. Nėščiajai nieko nederėdavo skolintis (2; 14 ir 32; 34). Nieko neskolindavo ir nuotaka (53; 38). Nėščiosios negalima kviesti nei į svočias (2; 12), nei į kūmas (33; 222). Ji kai kuriais atvejais, kaip ir velionis, gali būti pavojinga ar sukelti nepageidaujamas pasekmes: *Jei nėščia moteriškė prašo ką paskolinti ar padėti, negalima jai atsakyti, nes turėsi kokią nors nelaimę* (2; 14–15). Po gimdymo moteris, kaip ir velionis ar jaunieji (žr. *Mirties virsmas* sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*), yra šešių savaičių “karantine”. Ji neprivalėjo išeiti iš namų ar bendrauti su svetimais žmonėmis, o karelių papročiu šešias savaites ji nevalgydavo prie bendro stalo (žr. sk. *Įvedybos*). Po šešių savaičių būdavo atliekamos įvesdinimo į normalių žmonių bendruomenę apeigos – įvedybos. Gimdymas kai kur liaudies tradicijoje prilygdavo mirčiai (68; 66). Toks požiūris į gimimą užrašytas įvairiose Rusijos vietose (67; 115). Sibire gyvenantys rusų senbuviai gimdyvę laikė *pusiau numirėliu* (69; 62 – cit. pagal 68).

Gimdyvės tapatumas nuotakai ir mirusiajam išreikštas ir žodžiuose *palagas, palaginė*. *Palagas* reiškia ‘gimdymas’: *Jonienė vis dar palagu serga; o palaginė ‘gimdyvė’: Tik po gimdymo palaginei duodavo arielkos, su sviestu virytos, gerti* (LKŽ). Tačiau *palagis* reiškia ir mirties guolį: *Baltos liepos lentužėlės (karstas), penkių mąstų drobužėlės (įkapės) – tai mano palagis* (LKŽ), ir vestuvių vežimą, kuriuo nuotaką išveždavo į svetimą šalį (38; 583).

Kaip prieš vestuves jauniesiems ar ligoniui prieš mirtį, taip ir gimdyvei būtina vidinė rimtis – roma. Iš anksto prieš gimdyvę nėščioji eidavo taikytis, atsiprašyti visų kaimynų. Kupiš-

kėnai sakydavo: *Kai atlais, tai ir palais*, t. y. gimdymas bus lengvesnis ir greitesnis (18; 400).

Pasakymas – *kai atleis, tai ir paleis* – yra tikslus pažodžiui. Gimimas, kaip ir kiekvienas virsmas lengvai vyksta, kai žmogui nėra vidinės įtampos, kurią sukelia pykčio, keršto ar nuoskaudos jausmai. Nesantaikos išgyvenimas įtempia raumenis, kurie gimdymo metu turi būti visiškai atpalaiduoti. Šios virsmo sąlygos veiksmingumu ne kartą įsitikino šiuolaikiniai dvasiniai akušeriai, kurie priima gimstančius kūdikius namuose. Todėl jie gimdyvėms pataria būtinai susitaikyti mažiausiai bent su trimis asmenimis: su savimi pačia, su savo vyru ir su savo motina. Jeigu gimdymas sunkus arba staiga sustoja, dvasinė akušerė imasi tarsi kunigo vaidmens. Kai gimdyvė išsipasakoją, išsiverkia ir atleidžia savo skaudintojams (dažnai tai būna vyras), gimdymas lengvai juda pirmyn: **atleidžia ir paleidžia**. Tokiomis aplinkybėmis gydytojai vartoja peilį (daro cezario pjūvį), o pakanka tik atleidimo. *Gimdyme yra daug mistikos*, – privačiame pokalbyje pasakė plačių pažiūrų, t. y. pripažįstantis ne tik šiuolaikinę mediciną ginekologas. Sunkių gimdymo atveju panašiai elgdavosi ir kaimo gimdyvės. Taip paaiškėja, kodėl daugelyje Rusijos vietovių kūdikio gimimą nusakydavo žodžiais *Dievas atleido* (89; 446). Atleido ir paleido.

Gimdyvei, kaip ir jauniems ar mirštančiajam, atleisdavo, dovanodavo ir kaimynai, nes *naujagimį lankyti reikia būtinai, nežiūrint kokie santykiai* (33; 223).

Rusų valstiečių papročiu sunkiai gimdant abu sutuoktiniai paeiliui prašydavo žmonių (surinktų į trobą vyrų ir moterų) atleidimo: *Мурушко, православный народушко, простите за беззаконность* 'Žmonės pravoslavai, atleiskite už prasižengimus'. G. Popovas, rašydamas apie rusų liaudies mediciną, išvardija įvairius atleidimo – atsisveikinimo variantus: Simbirsko gub. gimdyvė prašo tėvų ir prosenelių palaiminimo (kaip nuotaka); Penzos gub. gimdyvė prašo atleidimo giminių ir kai-

mynų, o kartais atsisveikina su visais: *Atleiskite man visi šventieji, motina – sieroji žemele, tėveli su motinėle, mano ištikimas vyre ir mano mylimi vaikai!*; Kartais gimdyvė prašo atleidimo tik savo namiškių ir vyro, o Orlovo gub. gimdyvės atleidimo prašo vyras (89; 443). Atleidimas ir atsisveikinimas yra neatsiejami reiškiniai: atsisveikinant atleidžiama, o atleidžiant paleidžiama (žr. *Mirties virsmas* sk. *Atsisveikinimas. Vidinė rintis – roma*). Tačiau kartais atsisveikinimo ritualas prieš gimdymą būdavo atskiras: *Gimdyvė prieš gimdymą atsisveikina su namiškiais, pradėdama nuo šešuro, anytos, o paskui ir su visais šeimos nariais* (78; 98).

VIRSMO VIRŠŪNĖ

PRIBUVĖJA IR PASIRUOŠIMAS

Beveik kiekviename kaime būdavo moteris, vadinama *pribuvėja* ar tiesiog *bobutė*, kuri eidavo priimti kūdikius. Pagarsėjusias pribuvėjas kviesdavo ir tolimesni kaimai.

Nėščioji apie besiantinantį gimdymą kalbėdavo tik pašnibždomis, nes *gėda vaikų*; manoma, kad, *kai mažai kas apie tai žino, gimdymas būna lengvesnis* (18; 401). Yra dar viena, galbūt, svarbiausia, bet primiršta priežastis – tai didžioji būties slaptis – gimties virsmas. Todėl viskas, kas susiję su gyvybės atsiradimu, buvo apgaubta šventos slapties.

Nors senovės lietuviai (esmės atžvilgiu) apie būties slėpinius žinojo nepalyginti giliau nei šiandieninis mokslas, tačiau gyvybės ir būties reiškiniai, o ypač naujos gyvybės rasti jiems buvo neišsemiamą slaptis. Kitaip tariant, mūsų protėviai gyveno nuolatinėje šventoje nuostaboje šio giliausio neišsemiamo būties ir gyvybės slėpinio akivaizdoje. Šis išskirtinis lietuviškojo būdo bruožas atsispindi ir būdingiausioje lietuviškos savimonės apraiškoje – liaudies dainoje. Tarp L. Rėzos užrašytų dainų randame ir tokią:

Duktė mano, Simonienė,

Kur gavai tu vaiką?

Dam, dam, dalidam,

Kur gavai tu vaiką?

Mamuž, mamuž, garbužėle,

Per sapnus parėjo.

Dam, dam, dalidam,

Per sapnus parėjo.

Toliau dainoje Simonienė klausiamą, kuo vystys, kur guldys, kuo valgydins, kur jį nuleis bei kuo jis ten bus (47; Nr. 67). Vokiečių rašytojas H. Zudermanas teigia, jog čia dainuojama apie netekėjusios vaiką. *Betgi*, – prieštarauja jam Vydūnas, – *Simonienė – tai, juk Simono žmona. Šioje dainoje išreikštas gilus būties slėpiningumas, atsispindintis ir Gėtės žo-*

džiuose: 'Poetai kūrinis gimdo, kaip ir moterys vaikus – nežinodami kaip' (62; 443). Pateiktame pavyzdyje, Vydūno nuomone, regime didelį skirtumą tarp lietuviškos savimonės, suvokiančios naujos gyvybės atsiradimą kaip slėpinį, ir "civilizuoto mąstymo", kuriam viskas aišku.

Todėl nenuostabu, kad ir pribuvėjos atvykimas būdavo apgaubtas paslapties. *Vyras, važiuodamas bobutės parsivežti, su niekuo apie tą reikalą nekalbėdavo. Pati bobutė kartais, jei būdavo labai žinoma, užsimaudavo vyrišką kepurę, kad niekas jos nepažintų – taip viskas turėjo būti slapybėje, – rašo E. Glemžaitė, dar prieš II Pasaulinį karą daugelį metų dirbusi akušere Kupiškio apyl. (18; 402). Nes kuo mažiau žino, tuo lengvesnis gimdymas (83; 145). Vaižganto apysakos "Nebylys" pribuvėja Butkienė, eidama priimti kūdikį, visados gaubdavosi didžiule skara: Gaubės šita skara Butkienė, išeidama į bobutystes, ne reikalau, bet taip sakant ritualiniu tikslu. (...) Ji čia dalyvavo didžiausioj šeimyninėj šventėj ir giliausioj gamtos paslapy (...) jautė, kad tai reikia pareikšti bent viena išėigine drapana – bent skara, o visa savimi vaizduoti slėpinį (išryškinta mūsų). Grįždama į namus Butkienė dabar nereikalingą ritualinę skarą nešdavosi gražiai sulankstyta ant rankos (57; 134–136).*

Atkreipkime dėmesį ir į kaimo akušerės – bobutės pavadinimą *pribuvėja*. Plg.: *pribuvėlis* – kas atvyko, atvykėlis: *Laivininkas pribuvėlis gražiai žvejį pasveikina* (LKŽ). Yra ir veiksmažodis *pribūti*. Jeigu *pribuvėja* būtų sietina su veiksmoždžiu *pribūti*, tai ji būtų *pribuvėlė* (plg. atvykti – atvykėlė). Priešaga *-ėj* (plg. veikti – veikėja) gali rodyti ir tai, kad ji yra ta, kuri priima *pribuvėlius*. Vadinasi, panašiai kaip mirties virsme lygusonys (lydusonys) ir tylusonys, kurie ligindavo ligonį ar palydėdavo velionį, taip gimties virsme *pribuvėja* buvo viena iš tiltininkų, sutinkančių **pribuvėlius** iš Anapus. Kaip matysime vėliau, atvykimo – pribuvimo motyvas yra ir sutikimo – pasveikinimo formulėje.

Pribuvėjos kaip tiltininkės padėtį patvirtina jai keliami etiniai reikalavimai. Pribuvėja galėjo būti tik vyresnio amžiaus, padori, visų gerbiama, būtinai ištekėjusi bei turinti savo vaikų ir, be abejo, gerai išmananti savo darbą moteris. XX a. etiniams reikalavimams buvo teikiama jau mažiau reikšmės (46; 79), tačiau Pivašiūnuose gyvenusi K. Vitunskienė - Jaškevičiūtė (g. 1905 m.) pribuvėją apibūdino taip: *Kviesdavo doriausias, teisingiausias ir dievobaimingas daug vaikų turinčias motinas, kurios buvo tvarkingos išvaizdos ir visų gerbiamos* (užrašyta A. Ž.)

Griežtus etinius reikalavimus pribuvėjoms taikė baltarusiai ir rusai: pribuvėja turėjo būti pagyvenusi, dora ir ištikima vyrui moteris; kai kur žiūrėdavo, kad būtų našlė. Buvo manoma, kad nedorovingos pribuvėjos priimti vaikai negyvena arba būna nesveiki (83; 149–150). Kalugos gub. užrašytas atvejis rodo, kaip griežtai būdavo žiūrima į profesinės etikos pažeidimą: toje apylinkėje visos pribuvėjos pasninkaudavo dar ir pirmadieniais ta intencija, kad priimant *ranka būtų lengvesnė*. Viena pribuvėja, kuri dažnai būdavo kviečiama pas gimdyves, užsimiršusi prie žmonių sulaužė pirmadienio pasninką. Po to jos jau niekas nebekvietė (83; 150).

Etinių reikalavimų pribuvėjai pagrindumas grindžiamas tuo, kad priimdama kūdikį ji gali perduoti jam savo būdo savybes (46; 81) arba kad visi pribuvėjos žodžiai ir veiksmai gali atsiliepti kūdikiui (83; 151). Pribuvėjos, kaip tiltininkės, visuomeninę padėtį patvirtina ir tai, kad ji pasilikdavo iki krikštynų ir joms vadovaudavo: ruošdavo kūdikį krikštui, įduodavo jį krikštatėviams, o šiems sugrįžus paimdavo iš jų pakrikštytą kūdikį ir perduodavo jį tėvams (32; 41–45). Yra žinių, kad ji *parnešdavo kūdikiui vardą* (72; 71).

Atvykusi pribuvėja priimdavo kūdikį – pribuvėlę, naudodama virsmą (atsiskyrimą) lengvinančias priemones. Dalis šių priemonių yra apeigų pobūdžio ir sutinkamos kituose – vestu-

vių ir mirties – virsmuose. Kaip ir nuotaką vestuvėse, *gimdyvę veda triskart apie stalą* (2; 16). Pažymėdami perėjimą iš vienos padėties į kitą *veda gimdyvę per tris slenksčius* (2; 17). Prisiminime karsto traukimą per langą ar slenksčio apačią (2; 80).

Vestuvėse plačiai žinoma kasų išpynimo apeiga. Pasirodo, kad kasas išpina, paleidžia ir gimdyvei: *Bobutė išpina gimdyvei kasas, kad lengviau ir greičiau gimdytų* (2; 16). *Karelijoje dar keletą dienų prieš gimdymą nėščioji išpindavo kairiąją kasą* (95; 22), o gimdant išpindavo abi kasas (95; 27). Slavų gimdyvė paleisdavo plaukus, atsisėgdavo apykaklę, nusiaudavo, nusimaudavo žiedus nuo rankų, t. y. išsilaisvindavo iš bet kokio suvaržymo (84; 101). Černigovo gub. ir vyras atsisėgdavo marškinių apykaklę bei atlaisvindavo kelnių juostą, o namuose likusios merginos taip pat paleisdavo plaukus (84; 101). Agonijai palengvinti išpindavo kasas ir mirštančiajai (95; 61), o rytų slavų papročiu, mirus tėvui ar motinai, dukterys pasileisdavo plaukus (84; 98). Galime daryti išvadą, jog yra bendra kasų išpynimo prasmė visuose virsmuose: tai žymi virsmo viršūnę (kulminaciją) ir atlaisvinimą visko, kas stabilu, t. y. surišta, susukta, susegta. Šią išvadą patvirtina ir kiti panašūs papročiai. Vestuvėse *jaunoji turi eiti į jungtuves visais drabužiais labai liuosais: turi būti visi guzikai atsegti, visi segtukai išimti, sijonai irgi turi būti kuo liuosiausi, kasos turi vos laikytis supintos, net ir kurpes reikia atrišti ar atsegti ir kojinių raiščius atleisti taip, kad neįstotum jokio veržimo* (53; 38). Mirštančiajam taip pat atsegdavo sagas, atrišdavo mazgus, net ant kaklo kabančio kryželio susuktą virvelę pakeisdavo paprastu siūlu (95; 61). Dėl to įkapes siūdavo *gyvuoju siūlu*, nemegzdami mazgų (3; 59). Gimdyvei taip pat *nuriša skarelę nuo galvos, kad jokio mazgo nebūt* (2; 17).

Gimdymui palengvinti *atidaromos visos durys, atvožiamos visos dėžės bei skrynios, atidaromos visų spintų durelės, iš dūmtraukio išimamos juškos* (2; 17). Sunkesniu atveju *pribuvėja*

reikalauja, kad būtų atidarytos visų tvartų durys ir gyvuliniai išleisti kieman (32; 35); prašo kunigą atidaryti *cimboriją** (33; 17); Karelijoje atidarydavo cerkvės ikonostaso** vidurines duris (95; 27). Nesunku suprasti, kad kasų išpynimimas, mazgų atrišimas, durų atidarymas ir pan. yra tolesnis pačios gimdyvės pradėto atleidimo – paleidimo skatinimas, kad virsmas, šiuo atveju – gimimas būtų kuo laisvesnis ir lengvesnis.

Šiuos papročius sugretinę su mirties virsmo papročiais matome, kad per agoniją durų, langų, dūmtraukių ir pan. atidarinėjimas reiškia ne tik *kad siela turėtų pro kur išeiti* (3; 44). Iš tikrųjų, atidarinėjimas plačiąja prasme yra bet kurio virsmo, taip pat ir mirties agonijos palengvinimas, t. y. skirtas sielai lengviau atsiskirti nuo kūno.

Prieš gimdymą vaikai išvežami į kitą ūkį pas kaimynus, o prasidėjus skausmams *vyras ir netekėjusios moterys (taip pat ir laukiamo kūdikio tėvas) turi išeiti iš gyvenamosios pirkios, kur guli gimdytoja, kad negirdėtų dejavimų, nes juo labiau artimieji gailėsis gimdančios dėl josios skausmų, tuo sunkesnis ir skaudesnis*** bus gimdymas* (40; 90). Prie gimdyvės pasilieka tik pribuvėja ir senesnės moterys.

Tėvo vaidmuo gimdymo metu paliudytas prieštariniais teiginiais: *Vyras gimdymo metu turi išeiti iš pirkios ir nebūti prie gimdančios* (2; 25), ir *Tėvas būna prie motinos, jis iš anksto suneša visus įrankius: praustuva, muilą, rankšluostį ir kitus daiktus* (2; 25). Salako apyl. užrašyta, kad *gimdymo metu tėvas turi gražiai užsilaikyti* (2; 25). Žodis *gražiai* gali turėti daug prasmų.

---

* Bažnyčios didžiojo altoriaus centre esantis namelio pavidalo tabernakulis, kuriame laikomas šv. Sakramentas. Matyt, atidarydavo jo dureles.

** Stačiatikių šventyklos interjero dalis. Aukšta, uždara, ikonomis papuošta pertvara, atskirianti altorių nuo šventyklos pagrindinės erdvės.

*** Plg. atitinkamą paprotį mirties virsme: neverkti ir negailėti mirštančiojo, nes juo labiau gailimasi, tuo sunkesnė mirtis.

Plačiau tėvo vaidmenį 1903 m. aprašė G. Popovas. Rusijos kaime tėvo vaidmuo taip pat vertintas prieštaringai: *tėvas negali dalyvauti gimdyje, nes pasunkėja gimdymas arba todėl, kad vyrams ne vieta, kur moterys savo darbus dirba; tėvo dalyvavimas neturi reikšmės; tėvo dalyvavimas yra pageidaujamas arba net būtinas, todėl, kad jo buvimas palengvina gimdymą, nes vyrui tenka dalis gimdymo kančių* (89; 447). Skiriasi ir tėvo užsiėmimai gimdymo metu: kartais jo veikla yra religinio pobūdžio – su grabnyčine ar vestuvine žvake rankose jis meldžiasi, eina aplink pirkių su šventu paveikslu, šlaksto gimdyvę švęstu vandeniu ir pan.; dažnai jo veikla yra pasyvi: atsi-sega apykaklę, atleidžia diržą, nusiauna batus, apsivelka moteriškais marškiniais, sijonu, apsiriša galvą skarele ir pan.; jeigu gimdymas sunkesnis, jis laiko žmoną už pečių, padėdamas jai stangintis arba stovėdamas galvūgalyje dejuoja ir rėkia kartu su žmona. Pasak valstiečių, jų tarpe iš tiesų yra tokie jautrūs vyrai, kurie jaučia skausmus gimdymo metu. Jie neranda sau vietos, negali miegoti, dejuoja, voliojasi ant grindų (89; 448).

Nors tėvo vaidmuo paliudytas, tačiau tiesiogiai tėvas gimdyje nedalyvaudavo, nebent ypatingais atvejais. Vedų tradicijoje gimdyje taip pat dalyvaudavo tik turinčios vaikų moterys (88; 86). Tradiciškai tėvas parveždavo pribuvėją ir, būdamas gretimoje patalpoje, šildydavo vandenį bei atlikdavo kitus paruošiamuosius darbus. Apie kūdikio gimimą tėvui pranešdavo ir Lietuvos kaime (32; 35), ir Indijoje (88; 87).

Dabar, kai moterys gimdo moderniai įrengtose ligoninėse, vyro dalyvavimas gimdyje tapo normaliu ir pageidautinu reiškiniumi. Taip atsitiko pasikeitus gimdymo sąlygoms. Prie šiuolaikinės gimdyvės nebėra žmoniškai su ja bendraujančios pribuvėjos, ją supa šalta ir bejausmė medicinos įranga, o akušerė ir gydytojas yra tapę tos įrangos aptarnautojais. Tokioje aplinkoje gimdyvė pasigenda šilto, žmogiško bendravimo. Vyras šiuolaikiniame gimdyje sužmogina šaltą ir nejaukią gimdyk-

los aplinką, tačiau dauguma moterų ir vyrų jaučia, kad taip būti neturėtų. Geriausiai tai nusako sena nuomonė: *Vyrams ne vieta, kur moterys savo darbus dirba*, kitaip sakant, vyrui moteris turėtų išlikti tam tikra slaptimi. Garsus prancūzų akušeris M. Odenas iš pradžių pritarė vyrų dalyvavimui gimdyme, tačiau pastebėjęs, kad tai neigiamai veikia poros tarpusavio santykius, pakeitė nuomonę. Geriausia, pasak jo, kai tėvas yra šalia, bet ne toje pačioje patalpoje (44).

Kūdikui ateinant į šį pasaulį, kaip ir mirštant, būdavo *deginamos šliūbinės žvakės* (2; 18), o Rusijoje uždegdavo žvakes prie šventų paveikslų (89; 442). Būdavo *palaikoma tyla* ir meldžiamasi: *Kai bobutė priima naujagimį, tada ji turi visai nešnekėti, tik melstis, kol neatskiria kūdikio nuo motinos* (2; 19); *Gimdymo metu visa šeimyna užsilaiko kuo ramiausiai* (2; 25). Tylos, kaip matysime vėliau, būdavo laikomasi ir krikštytųjų metu.

SUTIKIMAS IR PASVEIKINIMAS

Jeigu, ruošiantis mirties virsmui, būdavo atsisveikinama, tai gimties virsme Amžinasis keleivis – žmogus sutinkamas ir pasveikinamas. Dzūkijoje kūdikį priėmusi *pribuvėja kviečia tėvą pirkion tokiais žodžiais: 'Iš nežinomų kraštų, iš negirdėtų šalių atvyko pas tave nematytas dar svečias. Jis sakosi esąs tavo giminaitis. Ar nori jį pamatyti, savo giminaičiu pavadinti?' Tėvas atsako: 'Noriu'* (32; 35). Kvietimas kartojamas tris kartus ir tik po jo tėvas eina gyvenamojį pirkion, kur ties slenksčiu jį sutinka pribuvėja nešina kūdikiu ant rankų. Ji kreipiasi į tėvą taip: *Pasiuntė tau Viešpats Dievulis arti, akėti, gelsvus rugius kulti pagalbininką. Ar nori jį priimti, savo sūneliu pavadinti?* Jei kūdikis yra mergaitė, buvo sakoma: *Pasiuntė tau Viešpats Dievulis linų verpėjėlę, plonų drobelių audėjėlę, gelsvų rugelių pjovėjėlę. Ar nori ją priimti, savo dukrele*

*pavadinti? Tėvas atsakydavo: Noriu ir už maloną Viešpa-
čiui Dievuliui dėkavoju! (32; 35).*

Kiti šeimos nariai sveikindavo kūdikį – **pribuvėlį** viešose prausynose. Prausdama kūdikį pribuvėja kviečia priėti iš eilės visus šeimos narius: tėvus – sūneliu ar dukrele pasidžiaugti; senelius – anūkėliu ar anūkėle senas akeles pradžiuginti; brolius ir seseris – broleliu ar sesele pasigėrėti. Pakviestasis priešdavo ir kryžiaus ženklą laimindavo kūdikį bei mesdavo vandenin piniginę dovaną pribuvėjai (32; 36). Prausynų apeigoms pasibaigus vienas iš šeimos narių siunčiamas *pranešti tėvo vardu, kad jam gimė vaikelis, kuriuo jis galįs su gerais žmonėmis pasidžiaugti ir su gerais kaimynais pasididžiuoti* (32; 36). Kitose apyl., kaip ir mirties atveju, sutartiniu ženklų pranešdavo apie gimimą (42). Tai senesnis ir anksčiau išnykęs paprotys.

Po pirmųjų viešų prausynų prasideda kūdikio lankymas. Etnografai užrašė keletą lankymo apeigos pavadinimų: *radynos, palankynos, patekylai, apgėlai, apgelvos* (36; 466). Aišku, jog ne visi šie žodžiai yra sinonimai. Kuris iš jų tikrasis?

Pavadinimas *radynos* netinka, nes Dzūkijoje juo pažymima tiktai pats kūdikio gimimo faktas (36; 466). Ankstesniuose šaltiniuose (XVIII a. Brodovskio žodynas) aprašyta apgėlų apeiga. Nors ji ir susijusi su gimties virsmu, iš teksto gana aišku, jog tai nėra kūdikio lankymo apeiga. Lieka nekeliantis abejonių pavadinimas *palankynos*, kilęs iš žodžio *lankyti* ir daug variantų turintis pavadinimas *patekynos, patekylai, patekai, patekėlai, patekos* (LKŽ). Mūsų nuomone, tikrasis naujagimio lankymo apeigos pavadinimas ir yra *patekynos, patekos*. Viena, šis pavadinimas atspindi apeigos prasmę, plg.: *patekylas* – kas išeina pasitikti (pateka) (8; 630). Antra, kas ypač svarbu, atitinkama jaunųjų sutikimo apeiga žinoma ir vestuvių virsme: *pātekos* ‘jaunųjų sutikimas’: *Tą pačią antrądien po šliūbo moterys eina patekōs* (LKŽ).

Naujo šeimos ir kartu bendruomenės nario sutikti ir pasveikinti eidavo visas kaimas. Lankydamas ištekėjusios moterys. Rūdiškių apyl. į patekynas *moterys eidavo iškilmingai, poromis*. Susirinkusios vaišindavosi, dainuodavo ir šokdavo (20; 250). Lankytojos atnešdavo tradicinių apeiginių dovanų – kiaušinių ar kiaušinienės: *Ką neš, ką ne, o kiaušinių būtinai* (33; 223). Kiaušinių simbolika atitinka grūdų, kuriais vestuvėse barstydavo jaunuosius, o mirties virsme – karštą, prasmę (*dygti – daigoti*, t. y. seno mirimas ir naujo rasti – prisikėlimas). Tik apeiginių kiaušinių* naudojimas gimties virsme labiau pabrėžia gyvybės atsiradimą. Kiaušinius randame ir krikštynų apeigose: *Apei Veliuoną, įėjus kūmams, tariamieji kūmai paimdavo iš jų kūdikį ir įduodavo į rankas kiaušini* (20; 253). Pažymėkime, kad be kiaušinienės ar kiaušinių Ukrainoje tradicinis ir kartu ritualinis valgis, kuriuo pribuvėja vaišindavo visas aplankiusias moteris, buvo košė, pakeičianti grūdus (ją rasime ir lietuvių krikštynų papročiuose). Pirmoji košę ragaudavo gimdyvė, po jos ir visos moterys, palinkėdamos gimdyvei ir kūdikiui geros kloties (72; 81).

Prisiminkime, kad mirties virsmo apeigose, per lietuvininkų šermenis ant stalo stovėdavo virti žirniai, virtomis pupomis ar grūdais senovinių laidotuvių metu vaišindavosi kapinėse, dalindavo elgetoms grūdus, barstydavo juos išlydinti, o rusų laidotuvėse ant altoriaus statydavo dubenį stambių kruopų košės (*кутья* ‘kūčia’), kuria vaišindavosi visi laidotuvininkai.

Kita patekynų apeigų dovana, kurią turimoje etnografinėje medžiagoje randame netiesiogiai paliudyta, tai – duona. Jei neturi ką nunešti dovanų, *tai nors duonos riekutę* (33; 223). Kitose apyl. tėvas, pakviestas pasitikti ką tik gimusio kūdikio,

---

* Milano muziejuje yra P. Frančesko paveikslas, kuriame pavaizduota Marija su kūdikiu, o virš jų kabo kiaušinis. J. Boscho paveiksle Kalėdų tema centre pavaizduotas gimęs dieviškasis Kūdikis, o atokiau dega laužas, prie kurio sėdi du piemenys, rankose laikantys kiaušini.

ateidavo su duonos kepalu ir dėdavo jį ant stalo (42). Duonos apeigų reikšmė labai ryški ukrainiečių papročiuose. Centrinės ir pietinės Ukrainos srityse pagrindinė kūdikio lankymo dovana būdavo duona (72; 76 ir 85), o į krikštynas būtinai nešdavo duonos kepalą: *з хлібиною на хрестини – як закон* (72; 156). Varėnos apyl. pirmąkart po gimdymo atėjusi į pirtį motina *atsineša duonos ir visoms pirtyje esančioms duoda po mažą šmočiuką suvalgyti* (2; 31–32), o Rytų Aukštaitijoje *išvežamą krikštyti kūdikį padėdavo ant stalo, kur gulėdavo duonos kepalas* (20; 252). Su duona žmogus būdavo sutinkamas, su duona tuokdavosi, su duona būdavo ir palydimas* (apie duonos prasmę žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Tekėjimo žadinimas*).

IŠĖJIMAS IŠ ĮSČIŲ. GAUBIMAS IR VIENUMA

Tai, ką mes dabar vadiname gimimu, tėra kūdikio išėjimas iš motinos iščių. Ši perėjimą iš vienos padėties (būsenos) į kitą arba nulinio taško įveikimą be jau minėtų grūdų, kiaušinio ir duonos, vaizduoja išvirkšti marškiniai ar kailiniai, langas, slenkstis, veidrodis. Jeigu vestuvėse ant jaunųjų užmeta mi išvirkšti kailiniai, jais užtiesiamas slenkstis, per kurį žengia jaunieji, arba jie sodinami ant išvirkščių kailinių, tai Dzūkijoje gyvavo paprotys ant išverstų kailinių guldyti gimdyvę (2; 19). O slavų papročiu ant išverstų kailinių šarvodavo mirusįjį (84; 92). Kupiškio apyl. ką tik gimęs kūdikis apvelkamas išvirkščiais marškiniais: *Naujagimį išmaudžius, pirmą kartą jam marškinėlius velkant, juos reikia vilkti išvirkščius – siūlėm į viršų* (18; 405). Gardino gub. iš bažnyčios su pakrikštytu kūdikiu grįžtančius kūmus pribuvėja sutikdavo ant slenkščio,

---

* Pašarvojus numirėlį, prie jo galvos (8; 59) arba ant stalo padėdavo kepalą duonos (61; 139), o baltarusiai su duonos kepalu ant karsto lydėdavo iki kapinių. Eidamos į šermenis moterys nešdavosi gabalėlį duonos (61; 147). Šioje išnašoje nurodyta literatūra yra sąrašė po *Mirties virsmo*.

apsigobusi išvirkščiais kailiniais (98; 13). Yra užrašytas ir priešingas patarimas: *Reikia stengtis neapvilkti jo išvirkščiais marškiniais* (2; 21). Kuris jų teisingas, nustatome iš virsmo schemos (žr. 2-ą brėž. p. 92-93) ir atitinkamų papročių kituose virsmuose. Randame, kad Dusetų apyl. ir vestuvėse jaunieji vilkėdavo išvirkščiais marškiniais (2; 76), o mirusysis būdavo velkamas išvirkščiomis įkapėmis (85; 250 ir 84; 86). Vadinasi, patarimas nerengti kūdikio išvirkščiais* marškiniais jau yra pakitęs, t. y. destruktivinis.

Nulinio taško perėjimas pažymimas ir pritaikant lango įvaizdį. Imbrado apyl. gimusį kūdikį išnešdavo iš trobos ir vėl įnešdavo per langą (2; 24), o Žemaitijoje pirmųjų prausynų vanduo išliejamas laukan taip pat per langą** (40; 92).

Lango įvaizdį sutinkame ir krikštytųjų apeigose. Dzūkijoje ir Žemaitijoje, vežant krikštyti ir grįžus iš krikšto kūdikis būdavo paduodamas pro langą (2; 36).

Draudimas kūdikiui žiūrėti į veidrodį (2; 52) taip pat susijęs su nulinio taško perėjimu. Žiūrėjimas į veidrodį – tai žvilgsnis Anapus, nes veidrodis viską atspindi išvirkščiai. Baltarusijoje kūdikiui žiūrėti į veidrodį būdavo draudžiama iki vienerių metų (98; 163). Veidrodžiai uždengiami ir prie mirusiojo, nes juose galima išvysti mirusiojo vėlę (3; 46–47).

Virsmo viršūnė, pats virsmas reikalauja atsiskyrimo, atirbojimo, vienumos. Atskyrimas, vienuma yra įžanga į tylą. Šią atsiskyrimo būtinybę atitinka **gaubimo** apeiga, esanti visų trijų virsmų eigoje. Balta įkapių drobule uždengiamas velionis, o jaunamartė gaubiama vestuvių I-e dalyje.

Nors ir ne tokia ryški, gaubimo apeiga yra ir gimties virsme. Veliuonos apyl. gimusį vaiką apgobdavo balta skare-

---

* Galbūt, su išvirkštumu yra susijęs ir virkščios, kūdikio bambagyslės pavadinimas.

** Plg. mirties virsme minėtą vandens, kuriuo buvo apiplautas lavonas, išpylimą pro langą.

le (2; 21), o Kupiškio apyl. *naujagimį močiutė įsupa į didelę švarią baltą staltiesę* (18; 405). Tai vienumos išraiška virsme. Gimties virsmo apvainikavime – krikštynose gaubimo skara ar paklodė įgyja naują išraišką – ji tampa krikšto marškiniais*.

Kita plačiai žinoma atskyrimą simbolizuojanti forma ar apeiga yra ratas. Ėjimą ratu ar buvimą rate rasime visuose virsmuose. Pasak apeiginių šokių tyrinėtojos D. Urbanavičienės, 90% vestuvinių šokių yra rato formos. Šokiai ir žaidimai ratu yra žinomi laidotuvėse ir krikštynose (56; 18). Latvių ansamblio “Skandinavieki” repertuare yra krikštynų šokis, kurį šokant kūdikis būdavo šokėjų sudaryto rato viduryje. Ratas **atskiria** nuotaką, jaunąjį, mirštantįjį ar gimusį kūdikį nuo prieš tai buvusios jo padėties. Slavų paprotys priimti gimusį kūdikį į didelį rėtį (*rata*) pabrėžia įvykusį naujagimio atskyrimą (46; 83).

GRASA IR APSAUGA

Mirtį žmogus pasitikdavo degant graudulinei žvakei. Žvakė (gram(b)nyčinė ar graudulinė) degdavo ir vestuvėse (gaubimo apeigoje, vežant nuotaką į svetimą šalį bei įvedant ją į naujus namus). Ar degdavo žvakė žmogui, ateinančiam į žemiškąją būtį? Atitinkamos vestuvių ir lydėtuvių apeigos leidžia teigti, kad žvakė degdavo ir senosiose gimties apeigose. Ir iš tiesų, vien tik panaudotoje etnografinėje medžiagoje randame, kad Degučių apyl. *prie sunkaus gimdymo deginamos šliūbinės žvakės* (2; 18) o Švenčionių apyl. *gimus vaikui ir jį pirmą kartą prausiant, uždegdavo žvakę* (20; 249). Kūdikiumi gimstant, vestuvines žvakes degindavo ir rytų slavai (84; 101). Žvakės deginimas kūdikiumi gimstant minimas ir padavimuose.

Vieno ūkininko vaikai vis mirdavę. Atsirado gudri pribuvėja, kuri žinojusi, kaip apsaugoti nuo mirties gimstančius kū-

---

* Plg. nuotakos gaubimo marškos, palos virtimą vestuvėse nuometu, palmečiu (žr. *Vestuvių virsmas*).

dikius. Pribuvėja, dar jam negimus, uždegusi **gramnyčinę** (iš-ryškinta mūsų) žvakę ir ją apvožusi moliniu puodu. Kūdikiu gimus ir atnešus geldelę su vandeniu jam maudyti, ji nukėlė puodą nuo gramnyčinės žvakės ir tuoj didelė žuvis įkrito į geldelę. Tuomet pribuvėja peiliu nuskuto jai žvynus nuo abiejų šonų ir išmetė žuvį pro duris. Ryte sužinojo, kad jų artimoji kaimynė staiga sunkiai susirgusi, greitai mirė. O to ūkininko nė vienas vaikas daugiau nebemiręs (40; 92).

Šiame padavime kalbama apie **grabnyčinę** žvakę, naudojamą kūdikio apsaugai. Taigi, galime daryti išvadą, kad tiek vestuvėse, tiek mirštant, tiek ir kūdikiui gimstant naudodavo kiekvienuose namuose turėtą **graudulinę** žvakę, kuri yra išsamiau aprašyta *Mirties virsme*. Graudulinei degant mūsų protėviai ateidavo į žemiškąją būtį, prie graudulinės atlikdavo vestuvių virsmą ir jai degant Amžinojo keleivio – žmogaus siela skirdavosi nuo žemiškojo rūbo – kūno. Graudulinės žvakės šviesa saugojo mūsų protėvius nuo blogio jėgų svarbiausiuose žmogiškosios būties įvykiuose.

Apsauga gimties virsme tęsdavosi iki virsmo viršūnės apvainikavimo – krikštynų. Paviršutiniškai žiūrint atrodytų, kad aukščiausias gimties virsmo taškas (kulminacija) yra kūdikio išėjimas iš motinos iščių, bet papročiai rodo, jog virsmo viršūnė yra krikštynos. Iki jų kūdikis net nebūdavo pripažįstamas pilnai gimusiu, laikytas lyg tebeesančiu motinos iščiose. *Kol naujagimis dar nekrikštytas, jį galima slopiaai apkloti – jis neuždūsta. Kada jau kūdikį apkrikštija, kunigas per krikštą jam 'kvopų' įpučia, tada jei tik troškiai apklosi, jis gali uždusti* (Kupiškis, – 18; 407). Biržų apyl. nekrikštyto kūdikio nedėdavo į lopšį (29; 38). Į lopšį nekrikštyto kūdikio nedėdavo ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje (98; 4) bei Rusijoje (84; 103). Tai rodo ir patys žodžiai *krikštas*, *krikštyti*, kurių pagrindinė prasmė, kaip bus parodyta sekančiame skyriuje, yra 'naujo pradžia'. Šitokią požiūrį patvirtina ir daromi vartai (bromai), pro

kuriuos praleisdavo su pakrikštytu kūdikiu grįžtančius kūmus bei paprotys iki krikšto nevadinti kūdikio tikriniu vardu (plačiau žr. sk. *Įvardijimas*). Vartai, kurie būdavo, o ir dabar tebedaromi ir grįžtantiems iš jungtuvių jauniesiems, yra perėjimo į naują gyvenimo tarpsnį įvaizdis, o naujasis vardas padaro kūdikį tikru šios žemės gyventoju.

Virsmas – nepastovi būseną, o ypač tai ryšku jo viršūnėje. Todėl nuo išėjimo iš motinos iščių iki krikšto kūdikis buvo saugojamas. Gimusį kūdikį pribuvėja *pasmilko per Dievo Kūną šventintomis rūtomis arba Žolinės žolėmis, pašlaksto švęstu vandeniu, ant kaklo uždeda rožančių ir škaplierius, kad piktosios dvasios neturėtų ant vaiko galios ir čerauninkės vaiko nepasmaugtų* (40; 91). Kol kūdikis nepakrikštytas, per visas naktis prie jo budėdavo ir degindavo žvakę ar lempelę. Žemaitijoje, *kai tik saulė nusileidžia, pribuvėja išibina šviesą, peržegnoja langus, duris, visus kampus ir užpečkiaus, per kuriuos čerauninkė, laumė ar kuri kita pikta dvasia gali pirkion patekti ir nepakrikštytą vaiką pasmaugti ar jam pakenkti* (40; 91). Šalia kūdikio visada būdavo šermukšnio vytelė, kad *reikalui esant, akies mirksniu galėtų ją pagriebti ir apraižyti visas puses apie lopšį** (40; 91). Dzūkijoje nekrikštytą kūdikį naktimis saugodavo paauglės mergaitės, o *rakto skylės duryse užkėmšamos šermukšniu ir kryžiumi paženklinamos šventa kreida; pirkia kas vakarą smilkoma šventintais žolynais* (32; 38).

Kaip jaunieji, važiuodami jungtuvėms į bažnyčią, naudodavo įvairias apsaugos priemones, taip ir vežant kūdikį krikštui į vystyklų paklodės kertę įrišdavo žiupsnelį druskos, kūmą įsidėdavo česnako galvelę, o vaiką dar pašlakstydavo švęstu vandeniu ir pasmilkydavo šventintomis rūtomis (Plateliai, – 40; 100). Grasa ir būsenos nestabilumas gimties virsme ryš-

---

* Plg. šermukšnio lazda brėžiamą ratą apie save, ieškant paparčio žiedo, taip pat ėjimą su šermukšnio šaka rankoje sugultuvių naktį aplink jaunųjų klėtį.

kus ir dzūkų papročiuose. *Nedraugingų žmonių, nors tai būtų giminės, kviesti negalima, nes jie jei ne žodžiais, tai mintyje gali blogai palinkėti. O ko krikštynų dienoje, kūdikį bažnyčion išlydint, susirinkusieji palinkės, tai būtinai įvyks, kūdikiui beaugant ir paskui suaugusiu žmogumi begyvenant* (32; 40).

Ši žmonių nuomonė yra padavimų apie laumes, kūdikio likimo lėmėjas (gerąsias ir blogąsias), pagrindas. Nors mes jomis nebetikime, tačiau laumės lemia ir dabar. “Laumėmis”, to net neįtardami, tampa visi tie, kurie gimusiam kūdikiui ko nors linki, o ypač linkintieji su stipriu jausmu. Tai pastebėjo atidesni gydytojai ir psichologai. Yra pavyzdžių, kaip po sunkaus gimdymo motinos palinkėjimas gimusiai dukrelei, kad šiai nereikėtų kentėti gimdant, išsipildo taip pat, kaip ir padavimuose: dukrai jau virš 20-ies metų, o mėnesinių vis dar nėra. Gyvūnų atžvilgiu šį reiškinį etnologas A. Lorencas pavadinou *imprintingu* (angl. *imprint* ‘žymė, atspaudas’). Gyvūnai instinktyviai tai žino ir atsivesdami vaikus slepiasi.

VIEŠOSIOS PRAUSYNOS – SENASIS KRIKŠTAS

Netrukus (dažniausiai rytojaus dieną po gimimo) rengiamos pirmosios (viešos) kūdikio prausynos, pasak A. Kriauzos, turinčios *daug įtakos jo gyvenimui* (33; 216). Viešųjų prausynų vanduo paruošiamas ypatingai. Kupiškio apyl. vandenį košia per rėtį*, įmeta šakutę naminio ėglio ir šermukšnio, įpila švęsto vandens (33; 217). Žemaitijoje pirmosioms prausynoms vartojamas upelio vanduo ir įdedama kvietinių miltų sėlenų (40; 91). Tverėčiaus apyl. į vandenį meta sidabrinį pinigą (2; 23). Tai *gyvasis vanduo*, kuris naudojamas visuose virsmuose.

Pirmųjų prausynų vanduo išpilamas *ant kryžkelės arba*

---

* Žemaičių vestuvėse dubuo su vandeniu jaunujų prausynoms įstatomas į rėtį.

kryžtakio (33; 217), *ant vartų stulpelio* (2; 22). Mažojoje Lietuvoje pirmųjų prausynų vanduo *rūpestingai saugojamas supiltas į indą, išpilamas tik po krikšto* (išryškinta mūsų – 37; 143). Šis paprotys tiesiogiai nurodo, jog pirmosios (viešos) prausynos buvo kartu ir senasis krikštas. Šią išvadą patvirtina ir tokia tradicija: krikštynų dieną, atvykus kūmams motina turi gulėti lovoje, nesvarbu ar ji jau yra visai sveika, ar dar sirguliuojanti (32; 40). Motina, nors jau pasveikusi, guli lovoje ir kūmams sugrįžtant iš krikšto (32; 44). O pribuvėja neapleidžia namų tol, kol vaikas pakrikštijamas (40; 90). Jos pareiga – paruošti kūdikį ir atiduoti jį kūmams (40; 100 ir 32; 41).

Šie papročiai rodo, jog viešosios prausynos – senasis krikštas vykdavo netrukus po gimimo. Tai savaime išplaukia iš virsme esančios grasos. *Kol vaikas nekrikštytas, jį labai lengvai gali pagadinti raganos, velnias apsėsti ir kitos negerovės pagriebti* (33; 220). Atkreipus dėmesį ir į tai, kad *nekrikštytas vaikas labai silpnai auga ir vis serga* (33; 221), suprantama, jog buvo stengiamasi kūdikį kuo greičiau išvesti iš pavojingos virsmo būsenos, t. y. pakrikštyti, o iki krikšto – akyrai jį saugoti.

Per viešąsias prausynas visi šeimos nariai ir jose dalyvaujantys giminės būdavo kviečiami po vieną pasidžiaugti kūdikiu. Priėjęs pakviestasis laimindavo jį kryžiaus ženklų (32; 36) – tai kūdikio įvedimas į šeimos ir giminės narių tarpą. Ir tik po viešųjų prausynų *gali kūdikį matyti ir kiti žmonės* (32; 36).

Suprantama, kad XX a. pr. aprašytos viešosios prausynos nėra pilnos tiek, kad jas būtų galima pavadinti senuoju krikštu. Įvedus krikščioniškąjį krikštą, šios apeigos supaprastėjo. Senajame krikšte (viešose prausynose) turėdavo dalyvauti ir krikšto tėvai (žemiau bus parodyta, kad krikstatėvystės tradiciją gavome ne iš krikščionybės, o galbūt kaip tik atvirkščiai), kurie parinkdavo kūdikiui vardą.

Mūsų protėviams nereikėjo aiškinti, kad kūdikį būtina pakrikštyti. Nekrikštyto kūdikio saugojimas rodo, jog jie žinojo

neregimus būties dėsnius ir kodėl gimusį būtinu kuo skubiau krikštyti. Karelų įsitikinimu nekrikštytas kūdikis (kaip ir jaunieji virsmo metu) neturi savo asmeninių dvasių globėjų – *haldia* (95; 31). Lygiai taip pat ir lietuvių nuomone, globėją – angelą sargą kūdikis gauna tik po krikšto. Dzūkų krikštynose kūmai, prašydami iš pribuvėjos kūdikio *šventon bažnytėlėn nuvežti* sako, jog *jam angelą sargą parinksia, kad visą amžėlį tasai angelėlis jį saugotų* (32; 42). Rusų vardynų sinonimas – Angelo diena (81; 155) patvirtina minėtą prielaidą.

Todėl nieko nuostabaus, kad gimus kūdikiui skubėta jį pakrikštyti. Jeigu šis silpnas, pribuvėja čia pat namuose krikštijo kūdikėlį iš vandens, o jei gimdymas sunkus ir kūdikis galėjo mirti, pribuvėja krikštydavo iš vandens, kai tik *paliesdavo gimstantčiojo bet kokį sąnarį. Krikštija tradiciniu vardu – Jonu ar Ona, nes nežino ar gimstantysis yra berniukas ar mergaitė* (40; 98). Jei vaikas lieka gyvas, jis perkrikštijamas bažnyčioje, *tik tuo pačiu vardu, koku buvo pakrikštytas bobutės, kad patronų neglumytų** (33; 221).

Ypatingas pribuvėjos rūpestis, kad kūdikis nemirtų nekrikštytas, liudija ne tik galias šios apeigos šaknis, bet ir krikšto (įvardijimo) svarbą gimties virsme senojoje kultūroje (plg. ir sk. *Kaukas* aptariamą kauko ir nekrikštyto mirusio kūdikio ryšį).

KŪDIKIŲ KRIKŠTO KILMĖ

Vaikų krikšto ir jo kilmės byla krikščionybėje nėra galutinai išspręsta. Diskusijų bangą dėl vaikų krikšto sukėlė žymaus teologo K. Barto (K. Barth) 1943 m. pareiškimas, *kad vaikų krikštas yra didelė netvarka*. Katalikų liturginis žinynas pateikia tokias žinias apie kūdikių krikštą: *Keisčiausia, kad praeityje nebuvo kūdikių krikštui pritaikyto ritualo. Naudodavo su-*

---

* *Patronų glumijimas* – aiškus patvirtinimas aukščiau minėtos nuomonės, jog tik krikšto metu kūdikis gauna patroną – globėją.

augusiųjų krikšto ritualą ir su kūdikiu vesdavo dialogą lyg su suaugusiu. Niekas iš esmės nepasikeitė ir 1614 m., kai buvo išleistas naujas apeigynas 'Rituale Romanum'. Nors jame vaikų krikštas ir atskirtas nuo suaugusiųjų krikšto, tačiau tai tebuvo tik senojo ritualo ir tekstų kiekybinis redukavimas (1; 248).

Pirmųjų amžių krikščionys krikštydavosi suaugę po trijų metų katechumenato (gr. *katechumenos* 'išmokytas'), t. y. pasiruošimo krikščionybei. Tiesioginių nuorodų apie kūdikių krikštą pirmaisiais krikščionybės amžiais nėra. Nurodomos tik dvi šv. Rašto vietos (1 Kor 1, 16 ir Apd 16, 15), kuriose minimas *visų namiškių* krikštas. Suaugusius krikštydavo tik per Vėlykas ir Sekmines, o Rytų bažnyčiose dar ir per Apsireiškimo (Epifanijos, sausio 6 d.) šventę. Ilgus amžius ir vaikus krikštydavo tik šiomis nurodytomis dienomis. Kai kuriuose kraštuose tik tam tikromis dienomis vaikus krikštijo net iki vėlyvų viduramžių. Pamažu viduramžiais išsigalėjo paprotys, o vėliau buvo duotas ir raštiškas nurodymas krikštyti kūdikius kuo greičiau (1; 249). Įdomu palyginti Bažnyčios, sakytume, buvusį abejingumą kuo skubesniam kūdikių krikštui ir ypatingą mūsų pribuvėjos rūpestį, kad vaikas nemirtų nekrikštytas.

Net iki 1966 m. Bažnyčia dar nebuvo panaikinusi formalių kliūčių vaikų krikštui. Tik II-is Vatikano bažnytinis Susirinkimas nurodė patobulinti esamą krikšto ritualą ir pritaikyti jį kūdikių krikštui. Bažnyčios potvarkiu vaikų krikšto apeiga pasirodė tik 1969 m. Šiuos metus galima laikyti seno baltų ir kartu indoeuropiečių papročio, kuriuo ką tik gimęs kūdikis viešųjų prausynų ir įvardijimo, t. y. senojo krikšto apeigomis būdavo įvedamas šeimos ir giminės globon, galutinio išsigalėjimo katalikų Bažnyčioje data. Pravoslavai ir šiandien kūdikius tebekrikštija pagal suaugusiųjų ritualą.

Dėl žodžių *krikštyti* ir *krikščionis* panašumo, mes dabar *krikštijimą* dažniausiai suprantame kaip tapimą krikščioniu.

K. Būgos nuomone, sąvoka *krikštyti* (kaip ir nemažai kitos krikščioniškos terminijos), reiškianti ‘daryti krikščioniu’, atėjo iš rusų nuo žodžių *крест* ‘kryžius’, *крещение* ‘krikštijimas’ arba iš vokiečių nuo *christen* ‘padaryti krikščioniu’ (7; 341). Tačiau vokiečiai turi kitą žodį *taufen* (plg. *tauschen* ‘nardinti’), kuris reiškia ‘krikštyti’. K. Būga, darydamas minėtą prielaidą, nepasidomėjo senosiomis lietuvių žodžio *krikštyti* prasmėmis, bet kartu su krikščionybe atėjusią sąvoką ‘padaryti krikščioniu’ palaikė vienintele šio žodžio prasme, – tarytum Europos istorija prasidėjo nuo krikščionybės. Tačiau skoliniai neišleidžia naujų atžalų gyvame kalbos medyje jie taip ir lieka vieniši kaip stagarai ar nudžiūvusios šakelės. O lietuvių kalboje žodžiai *krikštas* ir *krikštyti* turi didelį, plačiai vartotą ir dalinai tebevartojamą prasminį lauką. Patyrinėkime jį (visos prasmės ir aiškinamieji sakiniai – iš LKŽ).

Krikštas: 1. ‘priėmimo į krikščionių religiją apeigos, vardo suteikimas’ (krikštynos ir vardo suteikimo apeigos, kaip jau matėme ir dar pastebėsime yra prieškrikščioniškas lietuvių ir apskritai indoeuropiečių paprotys); 2. ‘pirmas dalyvavimas kovoje ar kur nors kitur’: *Abu ten gavom kovos krikštą*; 3. ‘kryžius pastatytas prie kapo, nelaimingo atsitikimo vietoje arba prie kelio’: *Krikštas – nedidelis kryželis, pastatytas toje vietoje arba netoli tos vietos kur kas nors nuskendo* (paaiškinimas A. Juškos žodyne)*. Taip pat ir mirusiajam, pažymint mirtį kaip **naujos būties pradžia**, statomas krikštas: *Ant jos kapužėlio žyd brūnas bijūnelis, o ant krikštužėlio tup raiboji gegelė* (dainos žodžiai).; 4. ‘trys ar keturi surišti pėdai gubos pradžiai’; 5. ‘kertė, garbingoji vieta už stalo, kur susikryžiuoja suolai’: *Kai atsigulsi krikštan* suolelio (mirsi ir būsi pašarvotas krikštasuolėje, – mūsų past.), *tada išvargsi didį vargelį*

---

* Statyti tokioje vietoje krikštą reiškia *krikštyti*, kitaip sakant, **pažymėti**, plg., rusų k. žodį *крестило* ‘įrankis, kuriuo žymima’.

(dainos žodžiai); *Sėdi muzikantas krikšte*. Ta vieta, kurioje būdavo sodinami krikštijantys kūdiki kūmai, jaunieji ir šarvojami mirusieji, turėjo daug sinonimų: *krikštalangė, krikštalangis, krikštastalė, krikštasuolė*. Tai rodo, kad pagal senovinę lietuvių ritualą žmogaus gimimas, vestuvės ir mirtis prasidėdavo *krikštakelėje*, ten kur prasideda **naujas** kelias (plg. dar *krikštkelis, krikšto kelias*, kurie reiškia ‘kryžkelė’).

Krikštai: 1. ‘trys kryžiukai rašomi ant durų Trijų karalių šventėje’; 2. ‘pusiaugavėnis’ (ketvirtasis gavėnios trečiadienis) ir ‘pusiauziemis’ (laikas apie Tris Karalius, kai kur sausio 25 d., kai meška ant kito šono apsiverčia).

Krikštyti: 1. ‘suteikti krikštą, duoti vardą’: *Išvežė vaiką krikštyt*; 2. ‘pažymėti, padaryti pradžia’: *Eisme gubų statyti: vienas krikštysime, kiti statysime* (padarydami pradžia, pažymime vietą, o žymėdavo dažniausiai krikštu, t. y. kryžiumi, – mūsų past.); 3. ‘pradėti pirmą kartą ką nors daryti’: *Nedėlioj jau krikštysim obuolius* (pradėsime valgyti); 4. ‘išsprogti, sudygti’: *Pernai pasodinau kriaušės sėklą, tai šiomet jau lapiukai krikštinasi*; 5. ‘gerinti, paskaninti’: *Biskį pakrikštinom blynus: vieną kiaušinuką indėjom, biski pieno*; 6. ‘kryžiaus ženklų žymėti, žegnoti’: *Alesius visa krikštijasi ir dreba visas čyst kaip epušė*; 7. ‘mušti, perti kailį’: *Kadais aš jį krikštijau už ganyką po svetimas pievas*; 8. ‘apvirsti’: *Jonas su pirmu vežimu rugių apsikrikštijo* (apvirto).

Apžvelgus šias prasmes akivaizdu, kad žodžių *krikštyti, krikštas* pamatinė prasmė yra **pažymėti, padaryti pradžia**. Šia prasme jie buvo plačiai vartojami ir tebevartojami šiandien: *Tu mano stalą pakrikštijai*, – pasakė masažistė. *Kaip tai pakrikštijau?* – nustebau. *Tu pirmas ant naujo stalo*, – atsakė ji. Pažymėdami pradžia krikštydavo varpus, laivus, o pirmkursius (fuksus) tebekrikštijame ir dabar. Argi tai krikščioniškas paprotys?

V. Dalio žodyne esantys veiksmažodžiai *крестать*,

кресить, reiškiantys ‘išskelti ugnį’ rodo, kad rusų *кресить* ir lietuvių *krikštyti*, turintys tą pačią prasmę ‘padaryti pradžia’, atsirado tada, kai žmogus sudėjęs kryžmai du pagaliukus išmoko įžiebtį ugnį arba kažką pažymėti kryžiaus ženklų, t. y. **padaryti pradžia, pažymėti, pagimdyti**. Tai rodo ir lietuvių žodžiai *krikštynuočiai, krikštynauti*, reiškę ‘susilaukti kūdikio’. Nėščioji buvo vadinama *krikštininga, krikštynota* arba *krikštynuota*, o rusiškas sekmadienio pavadinimas *воскресенье*, kaip rodo V. Dalio žodynas, kilęs iš *кресенье* ‘atgaivinti, prikelti’: *Игорева храброго полку не кресити* – ‘Narsiojo Igorio pulko neatgaivinsi’. Rusų kalboje, kaip ir lietuvių, viena iš veiksmažodžio *кресить* prasmių taipogi yra ‘mušti’. Taigi, žodyje *krikštyti* yra priešingos *krikšto* ritualo prasmės – mušimas, panardinimas į vandenį (numarinimas) ir atgaivinimas (ugnies įžiebimas). Įžiebiant skiltuvu ugnį taip ir būna – **mušamas titnagas ir įsižiebia ugnis**. Senojo lietuvių krikšto, kuris išliko iki XX a., pagrindinė apeiga taipogi buvo kūdikio maudymas: kūdikis panardinamas į vandenį (numarinamas) ir iškeliamas (atgaivinamas).

Krikštyti dar sietinas ir su veiksmažodžiu *krykšti, krykštauti*, kuris reiškia ‘linksmi šaukti, rėkti, džiūgauti’: *Vaikai taškosi vandenyje ir krykščia*. Plg. *krikštyne* ‘kas krykščia, juokiasi’: *Na, tik gerk, krikštyne, nežvengus!* Iš tiesų, krikštijamasis prisikelia *krykštaudamas*. Ši prasmė yra tapati rusų žodžio *кресить, кресенье* prasmei ‘prikelti, atgaivinti’. Pavasaris (naujas) taipogi būdavo sutinkamas (kviečiamas) *krykštavimu*.

Rytų bažnyčiose, ilgiau išlaikiusiose pirmųjų krikščionių papročius, vaikų krikšto ritualo nėra iki šių dienų (1; 506). Panaši, galbūt dar ryškesnė senųjų papročių įtaka yra ir krikšto tėvams (žr. sk. *Krikšto tėvai*). Tai, jog viešosios prausynos buvo senasis krikštas, patvirtina ir paskaitų metu klausytojų perduota žinia, kad Lazdijų apyl. dar visai neseniai būdavo sakoma, kad bažnytinis krikštas negalioja be viešųjų prausy-

nų. Ši senomis tradicijomis tebegyvenusių kaimo žmonių nuomonė yra labai svarbi. Ji liudija senųjų papročių gyvybingumą ir jų natūralų peraugimą į krikščionišką tradiciją.

Rašytiniuose šaltiniuose minima, kad dar XVI a. lietuviai kai kur vaikus krikštijo prosenių būdu (20; 250). Kaip teigia P. Dundulienė, vakarų lietuviai XV a. ir dar vėliau *atlikdavo naminį krikštą, nors jau ir sumišusį su bažnytiniu krikštijimu* (20; 251). Ir tuoj pat pažymi, kad nors lietuviai nešė vaikus krikštyti į bažnyčią, *bet buvo sugalvoję, kaip nusivalyti bažnytinį krikštą: tuoj po krikšto nešdavo savo vaikus prie šaltinių, upių, ežerų ir kitokių vandenių, kur, juos nuplaudami, atlikdavo atkrikštijimo apeigas* (20; 251). Mūsų nuomone, jeigu taip ir buvo, tai lietuviai ne atkrikštydavo vaikus, o bažnytinį krikštą papildydavo senojo krikšto apeigomis.

Jeigu viešųjų prausynų apeigomis naujagimis pirmiausia priimamas į šeimos ir giminės narių tarpą, o po jų prasidedančiomis patekynų apeigomis – ir viso kaimo bendruomenės globon, tai bažnytiniu krikštu kūdikis įvedamas krikščionių bendruomenėn. Tokiu būdu jis patenka krikščionių bendruomenės – Bažnyčios globon ir tampa visų Bažnyčios teikiamų malonių dalininku.

Taip suvokdami krikšto prasmę Lietuvos kaimo žmonės senąsias apeigas ne priešindavo naujosioms, bet derino, darniai sujungė jas su gilesnės prasmės bei universalaus sakralumo krikščioniškuoju krikštu. Panašų reiškinį stebėsime ir įvedybų apeigose (žr. sk. *Įvedybos*).

ĮVARDIJIMAS

Gimusiam vaikui tuojau parinkdavo vardą. Tačiau, kol vaikas nekrikštytas, juo niekuomet nevadindavo. Mažojejo Lietuvoje *naujai gimusį kūdikį vadino 'ramučiu', mergelę – 'ramute', kitaip nevadino iki krikšto* (55; 33). Kupiškio apyl. bend-

rinis gimities virsmo vardas *ramutis* (-ė) (plg. *martas* (-i) ir *velionis* (-ė)) XX a. pr. jau buvo užmirštas, tačiau *kol vaikas dar nekrikštytas, jo nevadina jokiu šventu vardu, o kalbėdamas moterys vartoja pavadinimus 'žydukas, pagonas, nekrikštas' ir kt. Vadinti koku nors vardu, nors kūdikis ir bus juo vėliau pakrikštytas, yra nuodėmė, svieta apjuoka ir t. t.* (33; 221). Paprotys kai kur išlikęs ir šiais laikais. 1996 m. Lietuvos Liaudies kultūros centro (LLKC) surinktoje medžiagoje Šeduvos apyl. užrašyta: *Iki krikšto niekas vaiko išrinktu vardu nevadino; sakydavo lėliuks, lėlytė, pupytė, pupuliuks* (42). Slavai taip pat iki krikšto naujagimio nevadindavo tikriniu vardu, bet *куколька* (rus. 'lėlytė, lėliukė' – vabzdys paskutinėje vystymosi stadijoje) arba tiesiog *nauju žmogumi* (78; 139). Slavai ir gobtuvą, kuriuo apgaubdavo mirusįjį taip pat vadino *куколь* (žr. *Mirties virsmas*).

Kyla klausimas, kuris šių kūdikio pavadinimų iki krikšto buvo bendrinis naujagimio vardas, atspindintis virsmo dėsningumą. Iš paminėtųjų aiškiai netinka *žydukas, pagonas, nekrikštas* bei *vaikelis, pupytė, pupuliuks*. Lieka du – *ramutis* (-ė) ir *lėliuks, lėlytė*. Duomenų apie *ramutį* (-ė) daugiau neradome, o *lėlės koja* yra vienos gimities virsmo apeigos pavadinimas. E. Volteris, aprašydamas Vitebsko gub. latvių gimtuvių papročius, pastebi: *Kaip lietuviai geria 'lėlės koja', žemaičiai geria 'papelenį', taip ir Vitebsko gub. latviai švenčia 'radeibas'* (71; 134). LLKC 1996 m. pagal B. Imbrasienės programą surinktoje medžiagoje randame, kad Šilalės apyl. *lėlės koja* – tai kūmos vaišės ir lauktuvės iš krikštytųjų. Šiame pavadinime visiškai neaiškus žodis *koja*. Galbūt tai yra pakitęs panašiai skambėjęs žodis. Prisiminus, jog *lėlė* yra mirti turinti *lėliukė* ir kad slavai iki krikšto kūdikį vadindavo *куколька* 'lėliukė', tuomet virsmo prasmės požiūriu (krikštytos reiškia *lėlės, lėliukės* tarpinio pabaigą) žodį *koja* galima susieti su *kajuk* 'galas, baigta': *Tam paršui rytoj bus kajuk* (LKŽ).

Lėlei, ramučiui ar kitokiu vardu pavadintam kūdikiui krikštas reiškia pabaigą. Tai patvirtina ir kitas panašios apeigos pavadinimas – *papelenį gerti*. *Papelenis* – tai ‘vaišės vaikui gimus’: *Aš buvau ant tavo gimtųjų arba papelenio ir praus-tuvių; Papelenį gerti* (LKŽ). Jau žinome, kad pirmosios praus-tuvės buvo senasis krikštas, kuris taip pat reiškė lėlės, ramučio pabaigą. Pavadinimas *papelenis* kilęs nuo žodžio *pelenai*: *Pa-pelenė* – *pelenų diena* (LKŽ), o *pelenai* reiškia pabaigą. Pe-lenus maišeliuose nešiodavosi ir Užgavėnių persirengėliai – kau-kai, kurie vaizduodavo norinčiuosius gimti. Kai tik piršliai su-derėdavo, jauniems po kojomis sudaužydavo puodą su pe-lenais. Pavykę piršlybos jauniems, kaip ir lėlei ar ramučiui (-ei), reiškė jaunų nerūpestingų dienų pabaigą.

Iš šių nepilnų duomenų pagrįstai galima teigti, kad bendri-nis kūdikio vardas iki krikšto arba, anksčiau, iki pirmųjų prau-synų (senojo krikšto) buvo *lėlė* (*lėliukas*, *lėlytė*) arba *ramutis*, *ramutė*, kurių prasmė panaši. Lėliuke kūdikį iki krikšto, kaip jau minėta, vadindavo ir slavai.

Kaip ir kituose virsmuose, taip ir gimties virsme žmogus neturi tikrinio vardo ir vadinamas bendriniu vardu. Virsmo sritis yra tapsmo būseną ir tik ją įveikus žmogaus būtis įgyja prasmę ir formą. Vardo suteikimas gimties virsme įprasmina žmogaus atėjimą į erdvės ir laiko pasaulį. Įvardijimas – tai dvasinis žmo-gaus gimimas, įprasminantis ir įforminantis žmogaus gyvenimą. *Vardo parinkimas*, – rašo A. Kriauza, – *siejamas su gyve-nimu, nes tikima, kad to paties vardo patronas – šventasis melsis už savo bendravardį ir, ištikus nelaimėi, jį gelbės. Taip pat tikėta, kad pasirinktuju vardu vaikas seka augdamas ir iš-auga, jei ir ne visai toks kaip buvo jo bendravardis, tai nors labai panašus elgesiu, būdu, gabumais ir t. t.* (išryškinta mū-sų, – 33; 220). Žinoma ir patarlė: *Vardą pakeisi – laimę pakeisi*.

Jeigu kūdikis dažnai sirgdavo manyta, jog vaikui netinka vardas ir todėl jį reikia pakeisti. Vardo pakeitimo apeiga, kuri

vadinama “vardo išmetimas į šiukšlyną”, užrašyta Udmurtijoje: *Kūdikio tėvai iššluodavo pirkią ir kartu su šiukšlėmis išnešdavo į kiemą vaiką ir jį ten palikdavo. Iš anksto perspėti kūmai atnešdavo jį atgal, bet jau su nauju vardu* (78; 72).

Taigi, krikštytos ir įvardijimas yra išvedimas iš pavojingos ribinės (kulminacinės) virsmo būklės (plg. *virsti* – *vardas*, atitikmenį su *kirsti* – *kardas*, t. y. vardas – kaip virsmo įrankis). Kartu tai yra įvardintas (prasmingas) įvedimas tam tikron žmonių bendruomenėn. Kitaip sakant, įvardijimas (krikštytos) yra atėjimo į žemiškąją būtį baigtis ir dvasinio pabudimo (gimimo) pradžia (plg. sanskrito kalbos veiksmažodį *vardh*, kuris reiškia ‘augti, stiprėti, kelti dvasią, įkvėpti’).

Minėdami dvasinį žmogaus gimimą* grįžtančius iš bažnyčios su pakrikštytu kūdikiu kūmus mūsų protėviai sutikdavo apeiginiais žodžiais. *Ką pargabenate jūs čionai?* – kreipdavosi į kūmus motina. *Je, matyk*, – atsilieps kūma, – *šventoj Bažnyčioj pelnėm šventą krikštą mūsų ramutei ir pargabenome (tariamais krikšto vardas)* (55; 33). Atitinkamai slavų kūmai, įnešdami į kambarį pakrikštytą kūdikį sakydavo: *Кыколку увезли – Анушкы привезли* ‘Lėliukę išvežėme – Onutę parvežėme’ (78; 140).

Tebegyvuojantis paprotys paminėti vardo dieną – vardynas taip pat liudija, jog lietuviams dvasinis žmogaus gimimas svarbesnis už kūniškąjį. Šiandien mes jau sveikiname varduvininką, tačiau dar prieš paskutinį karą juos ne *sveikindavo*, o *rišdavo*: *Gal eisim Jono rišti, girdėjau turi bačką alaus* (LKŽ).

---

* Mūsų protėviai dar iki II Pasaulinio karo nešvėsdavo gimimo dieną. Vardynų pakeitimas gimimo dienos šventimu yra senosios dvasinės kultūros ir lietuviškos savimonės praradimas. Dar anksčiau (XVI–XVII a.) nešvėsdavo gimimo dienos ir Rusijoje, nes, kaip rašo N. Kostomarovas, *dvasinis gimimas buvo laikomas svarbesniu už kūniškąjį ir todėl gimimo diena likdavo nepastebėta, o Angelo dieną arba vardynas, kam leido ištekliai, švėsdavo kiekvienas* (81; 155).

Dažniausiai manoma, kad vardadienio šventimas atsirado kartu su krikščionišku kalendoriumi, žyminčiu šventųjų vardų minėjimo dienas. Ši nuomonė rodo, kaip menkai mes pažįstame protėvių kultūrą. M. Katkus, senojo lietuviško kaimo papročių žinovas, rašo: *Atėjus tam tikram vakarui, draugai rišo Bernotus, Ignotus, Vaidotus, Ripikus ne dėl to, kad ryt bus švento Vaidoto ar kito diena, nes tokių šventųjų nebuvo, bet dėl ko kito. Sužinoti tą kitą ir yra įdomu. O kad rišo, tai tikra, nes jei nebūtų rišę kadaise, tai nerištų nė dabar, nė kalbos apie rišimą nebūtų. Sveikinimas vardinėje dienoje **atsibuvinėtu taip, kaip dabar visoje Europoje** (išryškinta mūsų*, – 28; 31).*

Apie galias šios šventės tradicijas, joms teiktą svarbą liudija samdinių atleidimas nuo darbo jų vardynų dieną. Kaip rašo E. Glemžaitė, vardynų dieną samdinys *apsirengia išėiginiais drabužiais ir išeina į miestelį arba į namus pas savuosius* (19; 128).

Kodėl varduvininkus ne sveikindavo, bet rišdavo? Matyt, rišime ir slypi vardynų prasmė. Raktą šiai mįslei įminti randame kalboje. Tarp kitų prasmių *rišti* reiškia ‘megzti’ (vaisių): *Nelabai auga arbūzai, nesiriša* (LKŽ). Ar ne todėl vardynose eidavo rišti, kad varduvininkai geriau rištųsi, t. y. duotų, užmegztų geresnį vaisių. Rišdavo tam, kad primintų vardo, kuriame užkoduota gyvenimo prasmė – pašaukimas, prasmė. Kitaip sakant, rišimas – tai dvasinis varduvininko žadinimas vaisingesniam (prasmingesniam) gyvenimui. Matyt, varduvininką žadindavo ir mėtymo (“kilojimo”) papročiu. *Ir pagavo Joną mėtyti į aukštį, – rašo M. Katkus, – tai stačiau, tai gulsčiau, visai voliodami ir vis rėkdami: ‘Opa, opa, valio!’* (28; 30).

---

* Praėjo beveik 100 metų, kai M. Katkus rašė tuos žodžius, o mes jau *atsibuvinėjam vardynas, kaip ir visoje Europoje*. Dar daugiau, mes jau švenčiame Katkui nežinotą gimimo dieną, o Rusijoje ir Vakarų Europoje vardynas galutinai pakeitė gimimo dieną. Prarasdami savo etinę kultūrą, vejamės Europą dvasingumo praradimuose.

Šią vardynų prasmės prielaidą patvirtina ir E. Glemžaitės užrašyta kupiškėnų tradicija: *Senyvi žmonės savo patrono dienoje eidavo į bažnyčią nevalgę, t. y. išpažinties ir jokių vaišių nekeldavo* (19; 128). Tokia varduvininkų rišimo prasmė gerai dera lietuviškai kultūrai, pabrėždama krikšto (dvasinio gimimo) pirmumą kūniškojo gimimo atžvilgiu.

KRIKŠTO TĖVAI IR KRIKŠTATĖVYSTĖ

Gimusį kūdikį nieko nelaukdami ruošdavo krikštui. Svarbiausias rūpestis tuomet būdavo parinkti tinkamus krikšto tėvus. Kūmų parinkimas – ypač svarbus ir atsakingas reikalas. *Dzūkų manymu*, – rašo V. Krėvė, – *Dievo akyse didžiausios reikšmės vaikui turi krikšto tėvas ir motina. Jie yra tikri prieš Dievą savo krikšto vaikų atstovai ir ten, danguje, vėlės pažįsta tik krikšto tėvus, bet ne tikruosius tėvus* (32; 38). Taip yra iškeliamas dvasinių ryšių pirmumas prieš kraujo ryšius.

Krikšto tėvai parenkami su dideliu atsargumu: *Kūmus reikia parinkti gerus žmones, nes koksai būna krikšto tėvas, toksai būna ir jo krikštyti neštas sūnus; Kokia būna krikšto motina, tokia būna ir jos krikštyti nešta duktė* (2; 32). Ypač žemaičiai stengdavosi parinkti gerus kūmus, nes *kiek paaugę vaikai burnodavo ant tėvų už blogus kūmus* (40; 96). Kokia didelė reikšmė būdavo skiriama krikšto tėvams matyti ir iš to, kad *vaikai, kuo nors tarp savęs susiginčiję vienas kitam prikaišiojo: 'Tavo kūmas senas, ar koks tenai kitoks'* (40; 96).

Aprašydamas žemaičių krikštynas J. Mickevičius pastebi, kad *kūmai, vaiko tėvai ir podė* (Žemaitijoje podė vadinamas krikštavaikis, – mūsų past.), *liaudies manymu, sudaro lyg tikrus giminystės ryšius, žymiai glaudesnius ir svarbesnius, negu paprasta giminystė. Senelių pasakojimu, kūmai tikrai likdavę giminingi savo podėi ir net podės tėvams. Jei kuris nors iš kūmų norėdavęs vesti ar susituokti su savo podės tėvu ar*

motina, ir atvirksčiai, reikėdave gauti nuo vyskupo leidima. (...) Kūmai su podėmis jokiū būdu negali vestis ar tuoktis (išryškinta mūsu, – 40; 95). Kūmai didesni giminės už broli, – sakydavo ukrainiečiai (72; 119). Žemaičių nuomone, kūdikis lieka giminingas ne tik kūmams, bet ir visiems, kas jį krikštijant paliečia, būtent: kunigui, zakristijonui (40; 102).

Pirmaisiais krikščionybės amžiais, krikštijant suaugusius dalyvaudavo krikšto tėvai – *pate* (nuo lot. *patrinus* ‘laidavimas, globa’; *patronus* ‘globėjas’) kaip liudininkai, laiduotojai ir krikšto padėjėjai. Pradėjus krikštyti vaikus krikšto tėvai skiriami ir jiems, nors šv. Augustino laikais šie buvo tik pavienės išimtys. Rodos, tėvus turinčiam kūdikiui laiduotojo ir globėjo nereikia, bet, kaip rašoma liturgijos žinyne, *nepageidautinas krikšto tėvų rolės augimas vedė prie to, kad palaiapsniui jie perėmė visą tėvų vaidmenį krikšto metu, taip, kad tėvai net nedalyvaudavo savo kūdikio krikšte* (1; 404). To (nesuprasto, todėl ir Bažnyčios požiūriu nepageidautino) krikšto tėvų vaidmens augimo šaknys buvo senosios tradicijos, pagal kurias kraujo tėvai krikštynose, vestuvėse ar laidotuvėse, t. y. su žmogaus būties pasikeitimu susijusiuose įvykiuose nevaidindavo svarbaus vaidmens. Kūniškus gimdytojus šiuose įvykiuose pakeisdavo ir svarbiausią vaidmenį atlikdavo dvasiniai gimdytojai – tiltininkai, o šiuo atveju – krikšto tėvai.

Liaudies tradicijoje labai svarbi buvo kūmų ir krikštavaičių dvasinė giminytė. Kokios šios giminytės šaknys: tautinės ar bažnytinės? Pasamprotaukime. Senelių atsiminimuose kūmai ir krikštavaikiai negalėdavo tuoktis, o kūmų santuokai su krikštavaikio tėvais reikėjo vyskupo leidimo. Dabar tokia “giminytė” prisimenama tik senesniųjų žmonių ir nėra jokia kliūtis bažnytinei santuokai. Vadinasi, kūmų ir krikštavaičių giminytės ryšiai yra ne Bažnyčios, bet sena lietuvių (baltų) tradicija. Jeigu ši giminytė būtų bažnytine teise pagrįsta krikščionybės tradicija, tai ji ir šiandien, nors ir silpniau išreikšta, galiotų. Mes, būdami krikščionys, apie ją vienokiu ar kitokiu būdu

sužinotume iš Bažnyčios mokymo. O ar iš tiesų taip yra? Krikšto tėvų kilmę tyrinėjęs O. Kosvenas rašo: *Nors krikšto tėvai yra bažnytinė institucija, bet kanonuose (Bažnyčios teisėje, – mūsų past.) nėra jokių nurodymų apie jų kilmę. Klausimai, kada, kuo remiantis ir kas krikščionybėje įsteigė krikšto tėvų instituciją, lieka be atsako* (80; 38). Nėra ir atsakymų, kodėl krikštijant Bažnyčiai prireikė krikstatėvystės ir kodėl, jei jau tokios tvarkos reikėjo, *krikšto tėvais negali būti kūdikio tėvai* (80; 99).

Krikstatėvystė su ja susijusius asmenis (kūmus, krikštavaikį ir jo tėvus) jungia dvasinės giminystės ryšiais. Bet, kaip aiškina O. Kosvenas, *dvasinės giminystės sąvoka labai neapibrėžta ir bažnytinė (kanoniškoji) teisė nepajėgia jos išaiškinti. Kanoniškoje literatūroje šis klausimas ginčijamas* (80;100). Šie O. Kosveno priekaištai bažnytinei teisei patvirtina aukščiau išsakytą nuomonę, kad krikstatėvystė iš esmės yra baltų, o apskritai paėmus, indoeuropiečių kultūros tradicija. Vadinausi, krikščionybė krikstatėvystę ir su ja susijusią dvasinę giminystę, kaip ir visa kita, kas buvo gero indoeuropiečių* kultūroje, įjungė į bažnytinės apeigas, tik (deja!) neįtvirtino ir nepagrindė bažnytinės teisės įstatymais.

Tai patvirtina ir bažnytinės teisės specialistai teigdami, kad *krikstatėvystė atsirado romėnų įstatymo apie išūnijimą pagrindu* (80; 98). Ir iš tiesų, nei islame, nei judaizme, t. y. ne indoeuropietišku tautų religijose krikstatėvystės nėra. Paminėsime dar ir tai, jog *pagal senovines bažnytinės taisykles, – rašo Bažnyčios teisės specialistas M. Gorčakovas, – krikšto sakramentui reikalingas tik vienas krikstatėvis ar krikštamotė (priklausomai nuo krikštijamojo lyties). Krikstatėvių pora – kūmai yra tradicijos reikalavimas* (išryškinta mūsų). Toliau M. Gorčakovas nurodo, kad *krikstatėvių poros paprotys anksčiau at-*

---

* Prisiminsime, jog krikščionybė, ypač ankstyvųjų viduramžių, susiformavo ne vien judaizmo, bet ir stiprijoje indoeuropiečių kultūros įtakoje.

sirado Vakaruose (t. y. būtent indoeuropiečių tautose, – mūsų past.) ir išplito į Rytus, kur Rytų Bažnyčia su šiuo papročiu netgi kovojo. (...) Bet ir Vakarų Bažnyčia pripažįsta, kad pagal taisykles turėtų būti tik vienas asmuo, ir tik kaip nuolaida leidžiami du (krikštatėvis ir krikštamotė) (73; 264). Kaip matysime sk. *Krikštynos ir virsmo ženklas*, seniau krikštynose dalyvaudavo iki 10-ies ir daugiau kūmų porų.

Nesunku suprasti, kad krikštatėvystės ir dvasinės giminystės tradicija buvo nuolaida indoeuropiečių papročiams. Kol jie buvo gyvi, Bažnyčia šią tradiciją palaikė, o kai jie beveik išnyko, Bažnyčia nebeturėjo jokio pagrindo juos paremti ir todėl, kaip rašoma liturginiame žinyne, *nauja krikšto tvarka (1969 m.) atstatė tėvų pirmenybę prieš krikštatėvius. Dabar jau nebe krikšto tėvai laiko kūdikį krikšto metu ir atsakinėja į kunigo klausimus, bet patys gimdytojais, o krikšto tėvas tik uždeda dešinę ranką ant kūdikio* (1; 404).

Naujausiame bažnytinės teisės kodekse (kanonuose), išleistame po II Vatikano susirinkimo, dvasinė giminystė tarp kūmų ir krikšto vaikų visiškai neminima (10). Teisyne nurodoma, kad gali būti tik vienas krikšto tėvas, tik viena krikšto motina arba abu kartu (kan. 873). Pastebėsime ir tai, jog naujieji bažnytiniai kanonai krikšto tėvams kelia žymiai mažesnius reikalavimus* už lietuviškos tradicijos reikalavimus kūmams. Tas pat pažymėtina ir krikšto tėvų reikšmės bei jų pareigų krikštavaikiams** atvejams.

---

* 874-e kanone asmeniui, kviečiamam į krikšto tėvus, keliami tokie reikalavimai ar apribojimai: 1) reikalingas sutikimas eiti šias pareigas, 2) būti ne jaunesniu kaip 16-os metų, 3) priėmęs Sutvirtinimo bei šv. Sakramentą ir gyventi krikščionišką auklėjimą bei krikšto tėvo pareigas atitinkantį gyvenimą, 4) nenusikaltęs bažnytiniais kanonais ir 5) nebūti krikštijamojo tėvu ar motina (10; 398).

** 872-is kanonas krikšto tėvų pareigas taip apibrėžia: *kartu su tėvais nunešti krikštijamąjį kūdikį krikštui ir padėti tėvams jį auklėti taip, kad pakrikštytasis gyventų krikščionišką gyvenimą ir ištikimai pildytų krikščioniškas priedermes* (10; 396).

Bažnytinės ir tautinės tradicijų palyginimas rodo, kad kol dvasinė kūmų ir krikštavaikių giminystė buvo gyva tautinės savimonės dalis, tol ji ne tik neprieštaravo krikšto sakramentui, bet dar ir pagilino jo prasmę. Ji tapo ir bažnytine tradicija. Silpsnant tautinei savimonei dvasinė kūmų ir krikštavaikių giminystė, nebeturėdama nei tradicinio, nei teisinio pagrindo, išnyko ir bažnytinėje praktikoje. Todėl Bažnyčia santuokos sakramento dėl dvasinės giminystės jau neberiboja.

Apie dvasinės giminystės tradicijos kilmę ir jos stiprumą galima spręsti iš XIX a. pab. Novgorodo gub. etnografų užrašyto atvejo. *Vietinis šventikas, matydamas, kad jauna pora myli vienas kitą, bet nesituokia todėl, kad jų krikštamotė yra ta pati, pasišaukė vaikną ir paaiškino jam, kad tokia santuoka nepažeidžia nei pilietinių, nei bažnytinių įstatymų. Tačiau vaikiną vis tiek nesutiko vesti sakydamas: 'Ne, dvasiškas tėve, sąžinė draudžia – užgrauš'* (82; 40). Apie tragiškas santuokos tarp krikštatėvio ir krikštadukros pasekmes rašė rusų rašytojas L. Tolstojus apsakyme "Gundymas", o poeto A. Puškino veikėjos Marijos motina, sužinojusi apie dukros santykius su jos krikštatėviu Mazepa, pasibaisėjusi šaukia:

*Бесстыжый! старец нечестивый!
Возможно ль?... нет пока мы живы,
Нет! он греха не совершит.
Он должный быть отцом и другом
Невинной крестницы своей...
Безумец! на закате дней
Он вздумал быть ее супругом* (82; 50).

Tradicinis senojo Lietuvos kaimo žmonių suvokimas ir padavimai kalba apie ypatingą krikštatėvių reikšmę ir jiems rodytą pagarbą*. Žemaitijoje kūmai buvo labai mylimi, krikštavai-

---

* Naujausiuose bažnytinės teisės kanonuose (10) apie krikštatėvių reikšmę ir pagarbą jiems net nekalbama.

kiai meldžiasi už juos, o suaugę net gelbsti arba padeda ligoj ir varge (40; 96). Dzūkijoje krikšto tėvai ir tarp savęs, ir su krikštavaikio tėvais visam amžiui pasilieka kūmais ir nedera jiems tarpusavyje pyktis, nelaimėje viens kitam nepagelbėti, ar būti prieš kūmą teisme priešingos pusės liudytoju (32; 38–39).

Dzūkijoje užrašyta legenda pasakoja: *Vieno mirusio vaiko vėlei Dievas parodė žemę, iš kurios ji ką tik buvo atkeliavusi. Paėmęs ją Dievulis už rankelės, parodęs pasilikusius ant žemės beverciančius tėvus ir paklausęs, kas jie esą. 'Pelų maišai', – atsakė nesvyruodama vėlė. Tada Viešpats Dievulis parodęs jai krikšto tėvelius ir paklausęs, o kas tie esą. 'Mano tikri tėveliai', – vėl nesvyruodama atsakiusi vėlė** (32; 38). Šiai legendai atliepia žemaičių nuomonė, kad *mirusio vaiko vėlė, nuėjusi dangun pas Dievą, pirmiausia nusilenkia už savo kūmus* (32; 95). Rusų patarlė sako: *Духовное родство - нуще плотского* – 'Dvasinė giminytė svarbesnė už kūniškąją' (94; 98). Tą patį patvirtina ir Vitebsko gub. užrašytas pasakojimas apie motiną, verkusią savo vaikų. Kunigas jai patarė ateiti į bažnyčią ir pažadėjo motinai pakviesti mirusius vaikus. *Kai vaikai pasirodė, kunigas jų paklausė, rodydamas į motiną: 'Kas ji?' vaikai atsakė: 'Maišas, tas kuris mus leido į žemę'* (99; 624). Plg. libaniečių rašytojo ir filosofo K. Džibrano žodžius: *Jūsų vaikai nėra jūsų. (...) Jie atėjo per jus, bet ne iš jūsų. Ir nors jie su jumis, jie jums nepriklauso* (išryškinta mūsų, – 21; 89).

Kursko gub. nepagarba krikšto tėvams ar nesantaika su jais būdavo laikoma ypatingai sunkia nuodėme. Nei viena moteris krikšto tėvui nedrįsdavo pasirodyti vienplaukė ar basa. Lauko darbuose visos moterys prie vyrų dirbdavo su marškiniais, bet

---

* Žinia, kad vėlės danguje pripažįstančios tik krikšto tėvus, yra nuoroda į tai, jog krikšto tėvai yra dvasios tėvai. Iš tiesų ten, kur nėra kūno, nėra nei kūno tėvų (mūsų supratimu – tikrųjų). O "tikrieji" tėvai Anapus išliks tėvais tik tiek, kiek sugebėjo būti savo vaikams dvasios tėvais.

pamačiusios savo krikšto tėvą skubėjo užsivilkti sarafaną (80; 97). Ukrainoje krikšto tėvas krikštavaikiui patardavo, galėjo jį papeikti, netgi išplūsti ir suduoti jam (80; 97). Lietuvoje taip pat krikštatėviai turėjo teisę *savo krikštavaikius išbarti, o kartais ir bausti, nors jie būtų ir nebe visai vaikai* (33; 222). Ypač gerbdavo kūmą pietų slavai. Tuose kraštuose įzeisti kūmą – didžiausia nuodėmė. Prieš kūmą (kaip ir Lietuvoje) negalima liudyti, paduoti jį į teismą. *Stovėk kaip prieš kūmą*, – sako serbų patarlė (80; 97). XV a. keliautojas J. Šiltbergeris rašo, kad Armėnijoje krikšto vaikai sutikę kūmą (*kavora*) puldavo prieš jį ant kelių (80; 97).

Kūmai turi ir pareigų. Jos atsispindi dzūkiškame kvietime į kūmus: *Prašau Tave (tariamasis vardas) mano namelius aplankyti, mano mažą kūdikėlį ant rankelių palaikyti, savo sūneliu (dukrele) pavadinti, šventon bažnytėlėn nuvežti, su Dievuliu supažindinti, globoti, auklėti, gerų darbų mokyti, kad augtų žmonėm naudon, Dievui garbėn* (išryškinta mūsų, – 32; 39). Paminėta ir tam tikra apčiuopiama pareiga: *Kai pasiūgėjęs vaikas pirmą kartą eina išpažinties, krikšto motina turi jį už rankos privesti prie Dievo stalo* (32; 39). Rusų vestuvėse (Smolensko gub.), jeigu nuotaka jau buvo praradusi nekaltybę, vestuviniškai vienur gėdindavo motiną, o kai kur – tikrai krikšto motiną. O jeigu nuotaka buvo nekalta, girdavo krikšto motiną, kad *išsaugojo nuotaką* (82; 47).

Krikštatėvių vaidmuo dar labiau išryškėja vestuvių apeigose. Krikšto tėvo nuomonė būdavo ypač svarbi piršlybose, o kai kur ir lemianti: *Jei krikšto tėvui gerai, tai mums juo labiau*, – sakydavo Orenburgo kazokai, leisdami dukteris už vyrų (80; 96). Rusijoje *jaunamartės krikšto tėvas paprastai būdavo 'посаженым отцом, тысяцким, старостой', t. y. svarbiausiu vestuvių apeigų tvarkytoju* (80; 96). Krikšto tėvas Juodkalnijoje, *būdamas svarbiu vestuvių veikėju, ir toliau pasilieka sutuoktos poros draugu, jų dvasiniu tėvu* (išryškinta mūsų, – 80; 96).

Aptarkime svarbią dėdės iš motinos pusės – avyno bylą. Apsiribosime tik susiedami avyną su krikštatiėvio ir marėio (marėalkos) pareigomis, t. y. atkreipsime dėmesį į tai, jog jaunosios brolis, atlikdavęs svarbų vaidmenį vestuvių apeigose, būdavo sesers vaikų krikštatiėviu, o jiems tuokiantis – ir jų vestuvininių apeigų tvarkytoju – marėiu (marėalka). Šią prielaidą patvirtina gyvavę papročiai. Pasak M. Kosveno, *paprastai krikėsto tėvu būdavo dėdė iš motinos pusės* (80; 103). Rusų ir ukrainieėių vestuvėse apeigų tvarkytoją (jis, kaip jau minėjome, buvo krikėsto tėvas) vadindavo *dėde*. Šis visą laiką būdavo prie jaunojo, vesdavo jį už rankos, važiuodavo su juo ir kitais vestuvininkais pas nuotaką ir tokia pat tvarka grįždavo. *Dėdė nuotaką ir jaunąjį vesdavo į klėtį sugultuvėms** (išryėškinta mūsų, – 80; 102).

Jei dėl kokių nors priežasėių mirdavo ką tik gimę vaikai, kad ir krikėstyti, būdavo imamasi šitokių priemonių: lietuviai (2; 36 ir 5; 32) ir slavai (72; 120) *ypatingais* krikėsto tėvais kviesdavo pirmą sutiktąjį, o žemaiėčiai – elgetą (40; 96). Kokia šio papročio esmė? Gal ši tradicija ir nebūtų atkreipusi mūsų dėmesio, taėiau pirmo sutiktojo pagerbimas apraėytais rusų laidojimo papročiuose. Išlydint velionį iš namų, pirmąjį sutiktą žmogų pasitikdavo su uždegta žvake ir apdovanodavo jį į drobę įvyniota duona, pyragu ar pinigais. Priimti dovanas (*принять первую встречу*) buvo laikoma laime, nes manyta, jog mirusysis pirmą sutiktąjį (*стрешника*) globosiąs aname pasaulyje (84; 95). Pateikėjo aiėkinimu, apsaugą šiuo atveju patiria ne virsme esantis, t. y. velionis, bet pirmas sutiktasis. Taėiau prisiminus, kad visos laidotuvių apeigos buvo skiriamos nestabilioje ir pavojingoje būsenoje esanėiam velioniui, taps aiėku, kad ir šėkart (plg. su gimties virsme esanėiojo apsauga: pirmas sutiktasis kvieėiamas į kū-

---

* O tai, kaip prisimename iš vestuvių virsmo, bene atsakingiausioji marėio pareiga.

mus, kad kūdikis nemirtų) globa iš tiesų teikiama ne apdovanojamam, bet į mirties virsmą patekusiam velioniui. Mirusiojo artimųjų dovana yra duodama **jo vardu** pirmam sutiktajam, kurį velionis sutinka Anapus.

Virsmo sąvoka yra raktas ir šiai mįslei įminti. Gimimas, mirtis ar vestuvės yra perėjimas į naują, dar nepatirtą būvį ir todėl labai svarbus yra pirmas sutiktasis, suteikiantis pirmąją pagalbą ir priimantis naujai atėjusįjį savo globon. Peržengusiam mirties slenkstį velioniui paramą suteikia pirmas sutiktasis Anapus, tačiau dovanos jam atiduodamos velionio vardu Šiapus. Atitinkamas pirmo sutiktojo vaidmuo ir gimties virs-me. Suprantama, kad šiuo atveju vietoj kūdikio, pirmą sutiktąjį sutinka tėvas. Darome išvadą, kad pradinė papročio forma turėjusi būti tokia: ne tik išlydint velionį, bet ir gimus kūdikiui apdovanojamas pirmas sutiktasis (*спрешиник*). Kadangi krikšto tėvas, kaip ir pirmas sutiktasis, yra dvasinis kūdikio globėjas, tai suprantama, kad jis ypatingesniu atveju prašomas ir į kūmus. Belieka pridurti, kad pirmas sutiktasis turėjo būti apdovanojamas ar pavaišinamas ir vestuvių apeigose. To reikalauja esminis virsmų panašumas*. Nors turėtoje etnografinėje medžiagoje pirmo sutiktojo pagerbimo vestuvėse neradome, tačiau nuo Tauragės kilusi paskaitų klausytoja patvirtino, jog ji mačiusi, kaip jaunieji išėjo į gatvę ir pavaišino pirmą sutiktąjį.

Aptarta medžiaga leidžia teigti, jog krikšto tėvai iš tikrųjų buvo dvasios tėvai**, kurių pareiga buvo rūpintis dvasiniu žmogaus gimimu ir tolesniu jo sielos brendimu.

Kitaip sakant, krikšto tėvai, perduodami etinę (dvasinę) tau-

---

* Pirmo sutiktojo apdovanojimo papročio sąsają su virsmu patvirtina dovanai naudojama *vienadienė* (*обыденная новина*), t. y. per vieną naktį ar dieną pagaminta drobė (84; 95, – plačiau apie ją žr. sk. *Kaukas*).

** Jei miršta tikrieji tėvai, *kūmai turi savo podę* (krikštavaikį, – mūsų past.) *paimti savo globon* (40; 96).

tos kultūrą įprasmindavo krikštavaikių gyvenimą. Manome, jog senuoju papročiu (yra žinoma, kad kai kuriose tautose vardą rinkdavo krikšto tėvai, – 80; 96) vardo parinkimas, kuris būdavo *siejamas su gyvenimu* (33; 220), taip pat buvusi kūmų priedermė. Ukrainoje vardą *parnešdavo* pribuvėja, kūmai, arba *eidavo vardo* pribuvėja su kūmais kartu (72; 71). Latvių ketureilis netiesiogiai pasako, jog vardą duodavo krikštavėviai:

Krikšto tėve, krikšto mote,

Neškit mane krikštytų.

Mane ruošės tėvas, motė

Be vardelio auginti (6; 35).

Jeigu kūmai yra krikštavaikio dvasiniai tėvai, tai savaime suprantama, kad vaikai augdami *seka krikstatėvių pėdomis* (33; 221): *Kokie padraikos buvo kūmai per krikštynas, tai toks auga ir vaikas* (33; 223); Mažojoje Lietuvoje sakydavo kad *kūmų nuodėmės kūdikiui prilimpa* (55; 33), o Biržų apyl., kad *kokie kūmai, toks ir kūdikis* (29; 38).

Suprantama ir tai, kodėl tėvai stengdavosi kūmais parinkti dorus ir garbingus žmones, o *eiti į kūmus buvo laikoma savotiška garbe, iškilimu kitų akyse. Kuris žmogus kaime turtingesnis, doresnis, tai kartais yra buvęs net 10–15 kūmijų* (išryškinta mūsų, – 33; 221). *Mano dėdė tris dešimtis krikstasūnių turėjo*, – tai sakiny, paaiškinantis žodį *krikstasūnis* LKŽ. Smolensko gub. gyventojas 1982 m. pasakojo, kad jo tėvas, kuris buvo visų gerbiamas ir negėrė, turėjo 43 krikštavaikius (82; 46). Bulgarijoje krikstatėvystė taip gerbiama, kad *bulgaras greičiau neteks viso turto, negu atsisakys tokios giminytės* (80; 98).

Jei krikstatėvių vaidmuo dvasinis, tai aišku, kad krikštavaikių (dvasinių vaikų) skaičius liudijo žmogaus **dorą ir garbingumą**. Tad suprantama, kodėl žmonės, ypač jaunimas

stengdavosi būti pakviesti kūmais*.

Dvasinė giminytė yra aukščiausio lygio giminytė, t. y. didesnė už tėvo – vaiko ar brolio – sesers giminytę. Tokia giminytė negali būti pažeminta ir nušventinta. Matyt todėl kūmų ir krikštavaikių vedybos buvo griežčiausiai draudžiamos.

Platelių apyl. užrašytame padavime pasakojama, kad jei tuokiasi brolis su seserimi ar tėvas su dukterimi, tai jie *dar išsipakūtavos*, bet jeigu tuokiasi kūmas su krikšto dukra, tai *jokiu būdu neišpakūtavos* (40; 95). Krikšto tėvų reikšmė, mūsų nuomone, glūdi ir kūmų sinonime *podė* ‘krikštamotė, krikštatėvis’: *Užsiprašė mane už podę; podis, podžius* ‘krikštatėvis’: *Aš lemiu, kad tave į podžius paprašys; ir podžiai* ‘krikštatėviai’ (LKŽ). Taip kūmai vadinami Suvalkijoje, pietinėje Žemaitijoje ir šiaurės – vidurio Lietuvoje. Šiaurinėje Žemaitijoje (Plateliai, Seda, Darbėnai) *podė* vadinamas krikštavaikis (40; 94, – LKŽ).

K. Būga žodį *podė* kildino iš vokiško *pathe* ‘krikšto tėvas’ (7; 341), bet lengvai galima įtarti, kad žodis *podė* yra tos pačios darybos kaip *sudiev* ar *dėkui*? Palyginkime: ‘su Dievu’ = *sudiev, sudieu, sudie*; ‘Dieve padėk’ = *dėkui*; ‘po Dievo’ = *podie, podė, podis, podžiai*.

Ši kalbos detalė dera ir su papročiuose bei padavimuose glūdinčia *podės* (krikšto tėvo) reikšme. Tai asmuo, vaiko atžvilgiu svarbesnis už tėvus – dvasinis gimdytojas, t. y. pirmasis žmogus po Dievo. Tai patvirtina ir Rusijoje vartoti krikštavių pavadinimai, kilę iš žodžio *Бог*: *божат* ir *божатка* (84; 104) arba *боженька* (82; 40), o *боженька* reiškia ‘dievulis’. V. Dalis pateikia keturis krikštavių sinonimus, kilusius iš žodžio *Бог*: *божатый, божат, божатко*,

---

* Kad pakviestų į kūmus, pašovę duoną skubiai išnešdavo ližę ar duonkubilį; stengdavosi valgyti kepalą prarikimus (kampelius). Prasmingi tampa ir priežodžiais virtę posakiai: *Su šluota mušto niekas į kūmus neprašo*; arba *Jeigu sėdėsi ant kaladės, kūmu niekas neprašys* ir t. t. (2; 33).

божатушко ir trylika krikštamotės pavadinimų: божатая, божата, божатка, божатушка, божать, божина, божатинка, божатимушка, божя, боженька, божуха (74, I; 107). Iš to galima spręsti, kaip plačiai buvo paplitęs toks krikštatėvių pavadinimas. Kartais rusai taip vadindavo ir netikrus našlaičio ar pamestinuko tėvus.

Vedų tradicijoje labai ryški dvasinio mokytojo (guru) vi-suomeninė sankloda. Jos prasmė gerai dera su baltiškąja krikštatėvyste. Guru induizme taip pat yra dvasinis gimdytojas. Indų šventraštyje (*Apastamba – dharmasutra*) rašoma, kad *jis (mokytojas) priverčia jį (mokinį) gimti, teikdamas jam šventą-jį žinojimą. Šitas (antrasis) gimimas – geriausias. Tėvas ir motina (mokinio) pagimdo tik jo kūną*. Kitame šaltinyje (*Manusm-riti*) rašoma, kad *iš dviejų (tėvų) – duodančių (fizinį) gimimą ir teikiančio vedų žinias – garbingesnis tėvas, teikiantis vedų žinias, nes vedų duotas gimimas amžinas ir po mirties, ir šia-me pasaulyje. Kadangi tėvas ir motina pagimdo (mokinį) iš tarpusavio meilės, tai šis gimimas yra iš įsčių. Tačiau gimimas, kurį pagal taisykles duoda mokytojas, žinantis vedas, – tikrasis (gimimas): jis išlaisvina nuo senatvės ir mirties (cit. iš 93; 9–10)*. Šios ištraukos ir daug kitų vedų literatūros nuorodų nedviprasmiškai teigia, kad mokytojo (guru) tikslas yra *nau-jas, dvasinis mokinio gimimas* (93; 8). Dvasinė mokytojo as-menybė atgimsta mokinyje ir taip perduodama dvasinė tautos tradicija – etinė kultūra.

Gretindami vėdišką ir baltišką tradicijas galime teigti, jog ir krikštatėvystė, skirta dvasiniam žmogaus gimimui*, užtik-rindavo senosios baltų etinės kultūros perdavimą iš kartos į kartą. Žinant, kad arijai yra atkeliavę iš Indoeuropos lopšio –

---

* Dvasinio gimimo prasmė slypi lietuviškoje mergystėje – skaistoje (žr. *Vestuvių virsmas*) ir vedų tradicijos mokymosi laikotarpio pavadinime *brahmačarija*, kuris taip pat reiškia *mergystė (целомудрие)*.

baltų protėvynės, galima teigti, kad mokytojo (guru) visuomeninė sankloda yra įteisintas (kanonizuotas) senųjų baltų krikštaitėvystės variantas (krikščionybė, kaip minėjome, to nepadarė), perduodantis dvasinę kultūrą ir tautinę savimone. Šią prielaidą patvirtina ir kiti panašumai. Tarp mokytojo (guru) ir mokinio, kaip ir tarp kūmų ir krikštavaikio, atsiranda dvasinės giminystės ryšiai: mokiniui draudžiama vesti mokytojo dukterį. Mokinys ar mokytojas mirties atveju paveldėdavo dalį mokytojo ar mokinio turto (93; 26). Žemaitijoje *kūmai mirdami savo podei palieka atminimui ir palikimo* (40; 96). Mirus krikštavaikiui *krikštaitėviai rūpinasi laidotuvėmis: kūma – įkapėmis, kūmas – karstu* (33; 222), o Indijoje, mirus mokytojui mokinys atlieka laidotuvių apeigas (93; 7). Belieka pridurti, kad krikšto tėvai būdavo gerbiami ne mažiau negu vedų tradicijos mokytojai.

Minėtasis naujausias (1969 m.) bažnytinis vaikų krikšto ritualas *vėl atstato tėvų pirmenybę prieš krikšto tėvus* (1; 404). Pagal naujas apeigas nebe krikšto tėvai, o kraujo tėvai atsakinėja į kunigo klausimus ir kūdikį, jei tik gali, laiko motina, o krikšto tėvas tik uždeda dešinę ranką ant vaiko. Prisiminę jau minėtus mažesnius reikalavimus krikšto tėvams, dvasinės giminystės bei krikšto tėvų pareigų išnykimą, pastebėsime, jog dabartinis patikslintas krikšto tėvų vaidmuo, palyginus su senąja, dar prieš šimtą metų Lietuvoje gyvavusia krikštaitėvystės nuostata, tėra formalumas.

Bažnyčia palankiai žiūri į tautų kultūrinės tradicijas. Brangiai mokant už dorinės protėvių kultūros praradimą reikėtų pamąstyti, ar nevertėtų atgaivinti senuosius lietuviškus krikštaitėvystės ir dvasinės giminystės papročius?

TILTAS IR TYLA

Krikšto tėvų kaip tiltininkų vaidmuo išsakytas latvių ketureilyje, kur krikštavaikį jie simboliniu tiltu perneša per upę:

Krikšto motin, krikšto motin,

Pernešk mane per upelį.

Pernešusi per upelį,

Paduok man į ranką sūrio (71; 142).

Šiame posme paminėtas apeiginę reikšmę turintis sūris. Jis minimas ir kupiškėnų krikštyuose: *Jei gimsta duktė, sako: 'sūrį duokš' – mat, ateina į namus šeimininkė, motutės užvadedelis. Sūrį bobutei pati gimdyvė pažada (18; 405).* Šiame užrašyme sunku išžvelgti apeiginę sūrio prasmę, tačiau sūris var-totas ir vestuvių apeigose. Latvijoje vedant sugultuvių *dalina visiems po gabalėlį sūrio bei duonos (71;187)* ir dainuojama:

Jaunoji, sesule,

Sugultuvių sūrio

Ir aš tau daviau,

Kai mane suguldė (71; 188).

Žemaičių vestuvėse sugultuvių naktį taip pat kapojamas sūris (41; 115). Virsme sūrio simbolikos esmė slypi, matyt, pieno kokybės (konsistencijos) pakitime: beformis pienas, *idėtas į skvarmą* (formą) tampa kieto pavidalo sūriu (*supilk tešlą į skvarmą, – LKŽ*). Taip, turbūt, ir žmogaus siela, perėjusi per motinos išcias, įgyja apibrėžtą pavidalą – kūną.

Virsmo viršūnei būdinga tyla (žr. 1-ą ir 2-ą brėž.). Tyla krikštyuose yra paliudyta Mažojoje Lietuvoje: *Kai veža krikštyti, važiuojantieji laikosi pritinkančios tylos ir rimities, kaip bažnyčioje.* O laukiant sugrįžtančių kūmų *svečiai susirenka, netardami nei žodžio, netgi pasisveikina tylomis. Šitoji tyla trunka tol, kol nešančioji kūma (...) padeda kūdikį į gimdyvės lovą* (išryškinta mūsų, – 37; 144). Kai kur Lietuvoje reikalauta, kad veždami krikštyti kūmai nesikalbėtų: *Išvežus vaiką krikštyti, reikia kūmam nesikalbėti, kitaip vaikas bus rėksnys* (Tverėčius) arba *Jei veždami krikštan vaiką kūmai šneka, tai vaikas bus negeras, vis verks* (Varėna, – 2; 35). Tačiau labiausiai tikėtina, kad kūmų nekalbumas (tyla) šiose vietovėse jau sieti-

nas su visoje Lietuvoje žinomu įsitikinimu, jog nuo kūmų elgesio priklauso, koks bus vaikas, o tikroji tylos prasmė jau yra pamiršta. Grįžtančius iš bažnyčios kūmus tylomis sutikdavo ir Baltarusijoje (98; 6–7). Tyla linksmoje krikštynų puotoje rodo, jog mūsų protėviai į krikštynas rinkdavosi ne tik pasilinksminti, bet, visų pirma, kaip į šventą, dvasinio susitelkimo reikalaujančią apeigą, kuria naujas žmogus, gavęs vardą, priimamas bendruomenėn ir Bažnyčios globon.

Tylos akimirklų aukščiausiam virsmo taške randame ir laidotuvėse bei vestuvėse. Bažnyčioje, per Didįjį Virsmą – Eucharistiją, visa bažnyčia taip pat nutyla. Tad tyla – tai tiltas tarp Šiapus ir Anapus, nulio taškas virsme pereinant iš vienos būsenos į kitą.

SEKOS FORMOS NAIKINIMAS

Senos formos naikinimo apeigos lydėdavo kiekvieną žmogaus virsmą. Vaizdžiausia ir dažniausia sutinkama tokio pobūdžio apeiga yra indo (formos simbolio) daužymas. Dzūkų krikštynose, prieš važiuodami į bažnyčią, kai jau visa paruošta *kūmai atsisėda greta ant suolo* truputį atsilsėti, didelėn kelionėn pasirengę. Tėvas pavaišina juos alaus stikline, kurią kūmai, alų išgėrę, sudaužo į grindis. Jei stiklinė sudūžta į smulkius gabalėlius, vadinasi, laimingai klosis kūdikio gyvenimas, jei į didesnius – sunkesnis bus jo gyvenimo kelias* (32; 43). Iš tiesų, kuo smulkesnės bus formą simbolizuojančio indo šukės, tuo tikresnis bus virsmas ir radimasis naujoje kokybėje, o kartu laimesnis gyvenimas. Aukštaitijoje ir Suvalkijoje indą daužydavo per kūmos pietus. Juose būtinas patiekalas būdavo

---

* Šioje apeigoje yra ir vestuvių bei mirties virsmuose sutinkamas simbolis – suolas. Tai susikauptimo, įėjimo į savotišką transą ir didelio būsimo įvykio laukimo išraiška.

dubenyje kepta kiaušienė, *kurią suvalgius sudaužydavo indą* (20; 253). Ukrainoje būdavo daužomas puodas su koše. Šią apeigą atlikdavo taip. Baigiantis krikštynų pietums pribuvėja statydavo ant stalo puodą su kietai (*в крпмыю*) virta koše. Krikšto tėvas su lazda arba tris kartus pakeldamas puodą, paskutiniu smūgiu į stalą jį sudaužydavo. Indas suduždavo, o kietai virta košė išlaikydavo puodo formą (72; 142–143). Baltarusijoje taip pat kūmas daužydavo puodą su pribuvėjos koše (84; 109).

Senos formos naikinimas išreiškiamas ir kitais būdais. Ypač dažnos vestuvių virsme yra apeigos su šiaudais. Jos žinomos ir gimties virsme: *Kai mažas vaikas ateina į pasaulį, reikia nevysčius padėti ant šiaudų* (2; 23). Senas gimdymo būdas ant šiaudų (95; 26), kaip ir marinimas ar jaunųjų sugultuvės ant specialiai paruoštų 27-ių šiaudų pėdų (96; 141), taip pat yra senos formos naikinimo išraiška. Ukrainoje kūma su kūdikiu rankose peržengia per ant slenksčio padėtus degančius šiaudus (72; 138). Plg. vestuvių vežimo pervažiavimą per degantį šiaudų kūlį Lietuvoje arba vestuvininkų važiavimą tarp degančių šiaudų, tarsi ugnies koridoriumi Baltarusijoje.

Senajo gyvenimo būdo (formos) naikinimas visada susijęs su skausmu ir verksmu. Vestuvėse nuotaka apverkia prarastas *jaunas nerūpestingas dieneles* ir yra gaudinama dainomis, o krikštynose virkdinamas kūdikis. Grįžus iš krikšto *kūma pasakoja, kaip kūdikis krikšto metu laikėsi. Jei stipriai verkė – ilgai gyvens, sveikas, stiprus bus, jei mažai verkė – neilgas bus jo amžius, o jei visai neverkė – greitai numirs. Tas įsitikinimas tiek gilus, jog krikšto metu, kad vaikas stipriau verktų, kūma kunigui nematant, geriau pasakius, nepastebint, stengiasi vaiką skaudžiau įgnybti, kad jis labiau verktų* (32; 45–46). Palyginimui – kai kuriose Baltarusijos ir Rusijos vietovėse 7 metų berniukui pasiūdavo kelnes, o mergaitei sijoną. Šiuos drabužius velkant vaikai turėdavo priešintis. Buvo manoma, kad kuo labiau vaikai priešinsis, tuo ilgiau jie gyvens (84; 106).

J. Brodovskio žodyne (XVII a.) aprašytoje apgėlų apeigoje, naujagimiui sulaukus kelių savaičių kūmai turėdavo nukirpti vaikui plaukus (50; 495). Šioje apeigoje išidėmėtinos dvi detalės: plaukų kirpimas* ir tai, kad jį atlieka krikšto motina. Pasak M. Kosveno, krikšto tėvas yra senos naujagimio plaukų kirpimo (*nocmpuza*) apeigos vykdytojas (80; 96). Slavų papročiuose aprašytos plaukų kirpimo apeigos sutinkamos dažniau ir yra pilnesnės. Pirmasis plaukų kirpimas būna vienerių arba 2–3 metų amžiaus kūdikiui. Ši apeiga buvo šeimos šventė, kurioje dalyvaudavo krikšto tėvai. Rusų caro šeimos sūnums plaukus kirpdavo sulaukus 2–3 metų amžiaus ir sodindavo ant arklio. Ši apeiga iki XIX a. vidurio išliko ir tarp valstiečių: krikšto tėvas kirpo plaukus, o tėvas sodindavo sūnų ant arklio. Krikšto tėvas dažniausiai dovanodavo arklį, o kūma – juostą ir pirštines (84; 106–107). Plaukus Rusijoje ir Ukrainoje kirpdavo ir septintaisiais vaiko gyvenimo metais, kai dygdavo dantys (84; 107). Plaukų kirpimas, kaip ir vestuvių virsme (plg. plaukų kirpimas prieš nuometavimą), reiškia seno naitinimą ir perėjimą į naują gyvenimo tarpsnį.

KRIKŠTYNOS IR VIRSMO ŽENKLAS

Krikštynoms keldavo pokylį, į kurį pakviesdavo gimines ir visus artimiausius kaimynus bei pažįstamus. *Jaunuomenei krikštyną pokyliuose nedera dalyvauti, tai tik suaugusių ir vaikų balius* (40; 99). Nevedusieji ir netekėjusios nedalyvaudavo krikštynose ir Baltarusijoje (98; 11). Iškilmingos krikštynos tęsdavosi 2–3 dienas.

Kūma krikštynoms paruošia krikšto marškinius, kurie *esti ilgi, kad, kūdikį apvilkus, koju pirštai visai pasislėptų* (40; 97).

---

* Plaukus kirpdavo ir vestuvėse. Senesniuose šaltiniuose minima, jog ne tik nuotakai, bet ir jaunajam šukuodavo ir kirpdavo plaukus (96; 125).

Ukrainoje kūma, eidama krikštyti, atnešdavo maždaug pusantro metro ilgio drobės gabalą, vadinamą *крыжно* (nuo ukr. *крыж* ‘kryžius’), *плащик, покрывец*, ant kurio po krikšto guldydavo kūdikį (72; 117). Rusijoje krikšto marškinius vadindavo ir krikšto vystyklu. Kartais krikšto vystyklą siūdavo kaip vyriškus marškinius, bet kaklo iškirptę ir rankoves darydavo tokias siauras, jog jie vilkėti netikdavo (84; 104). Riazanės gub. krikšto marškiniais būdavo vestuviniai tėvo marškiniai (84; 104).

Slaviški krikšto marškinių siuvimo būdai išliko artimesni senoviškiems krikšto marškiniams, skirtiems labiau **gaubimui** nei vilkėjimui. Plg. lietuvių sakmėse siuvenus marškinius – skraistes kaukams (sk. *Kaukai*) ir jaunosios gaubimą vestuvių bei velionio – mirties virsmuose. Krikšto marškiniai, panašiai kaip nuometas vestuvėse (juo gaubdavo jaunojo namuose po sugultuvių), yra pilnai įvykusio gimties virsmo ženklas – naujo gyvenimo rūbas. Šią išvadą patvirtina ir senųjų nuomonė, kad jei vaikutis numirtų pakrikštytas be krikšto marškinėlių, tai *aname pasaulyje jis vaikščiotų plikas* (18; 407), ir krikšto marškinių saugojimo paprotys: *Tėvai krikšto marškinius saugojo, laikė skrynioje, suaugus atiduodavo pasidėti atminimui* (40; 97). Vaikui mirus *įkapėms apvelkami krikšto marškinėliai** (40; 97). Gavęs gimties virsmo ženklą – krikšto marškinius, kūdikis baigia kelionę per virsmo viršūnę.

Jau minėjome (sk. *Grasa ir apsauga*), kad kūdikis iki krikšto nebuvo laikomas pilnai gimusiu. Ypatingą jo būsenos nestabilumą iki krikšto regime ir apsigimusio kūdikio gydymo papročiuose. Kūdikio plėmus ar dėmes, atsirandančius nėščiai moteriai nesisaugant, gydydavo tik iki krikšto, nes po jo jau negelbsti: *Jeį vaikas apsigema su plėmais, tai, kol dar ne-*

---

* Vėliau, kalbėdami apie kaukus dar grįšime prie krikšto marškinėlių ir bandysime parodyti, jog jie, kaip ir krikšto tėvai, yra sena lietuviška, bet jau sukrikščioninta tradicija.

krikštytas reikia patrinti numirėlio ranka (2; 12). Aluntos apyl. patardavo, kad *dėmė išnyktų, reikia ją kūdikio motinai liežuviu laižyti kiekvieną kartą, kai ima kūdikį kiloti. Taip daryti kas dieną ir tik iki krikšto, po krikšto negelbsti* (išryškinta mūsų, – 2; 8).

Šiuo įsitikinimu pagrįstas ir kūdikio kojų atrišimo paprotys. Grįždami iš krikšto kūmai skuba atrišti surištas kojeles. Rimšės apyl. kūmai atleidžia surištas kūdikio kojas privažiaavę rubežių (2; 36), o Kupiškio apyl. – tuoj pat parvežus iš krikšto, kad greičiau vaikas vaikščioti pradėtų. Kojas atrišti turi kūma*, nes jei atriš motina, tai vaikas ilgai nevaikščios (33; 222).

Užrašytose lietuvių krikštynų apeigose likę jau tik apeiginio košės valgymo papročio nuotrupos. Merkinės apyl., belaukiant sugrįžtant kūmų iš krikšto *pribuvėja verda grikinės košės*, o tik peržengusius slenkstį kūmus *pasitinka pribuvėja su puodeliu košės* (32; 44). Liškiavos apyl. laukti grįžtančių kūmų subėgdavo viso sodžiaus vaikai. Mažiesiems buvo dalijami riestainiai ir *po šmotelį grikinės košės*. Riestainius dalija kūmai, o košę pribuvėja (2; 37). Žemaičių krikštynose pribuvėja, visiems pavalgius, *atnešdavo apdengtą košę*. Kūmai ragaudavo košę ir padėdavo piniginę dovaną (20; 253). Košės dalijimo apeiga Merkinės apyl. jau buvo praradusi savo simbolinę prasmę ir XX a. pr. košė buvo tyčia verdama neskani (sūri ar karti), kad pribuvėjai ja vaišinant svečius, šie stengtųsi atsipirkti dovanomis (32; 44).

Košės (grūdų) simbolika panaši į apeiginės dovanos (kiaušinių ar kiaušinienės) simboliką patekynose**. Grūdai ar apeiginė stambių kruopų*** košė vartojama ir vestuvių

---

* Skaitytojas, jau žinodamas krikšto tėvų vaidmenį bei krikšto prasmę, lengvai suvoks, kodėl kūdikio kojas turi atrišti kūmai ir kodėl *ant rubežiaus*.

** Aukštaitijoje ir Suvalkijoje krikštynų apeigų valgis per kūmos pietus būdavusi *dubenyje kepta kiaušinienė* (2; 253).

*** Kruopos – tai valgymui paruošti grūdai be lukšto.

bei laidotuvių iškilmėse.

Įvairių grūdų vartojimą vestuvėse ir laidotuvėse jau minėjome. Kaip rodo senesni šaltiniai, košė buvo ir vestuvių apeiginis valgis: *XVI–XVII a. carų vestuvėse jaunieji pirtyje valgė košę. Be to, košė kuo pagarbiausiai buvo pateikiama ir svečiams* (96; 123).

Ne išimtis ir gimties virsmas. Plinijaus liudijimu, ir senovės romėnai, gimus kūdikiui, virdavo košę (96; 123). Košė, kaip apeiginis krikštynų valgis, aprašytas rusų papročiuose. Orlovo gub. krikštynose *pribuvėja dėdavo ant stalo puodą košės ir dvi tuščias lėkštes, uždengtas rankšluosčiais. Po šventiko maldos pribuvėja virš stalo keletą kartų pakelia ir nuleidžia kūdikį. Tą patį veiksma su košės puodu atlieka krikšto tėvas. Ši apeiga vadinama ‘молить кашу’ – melsti košę* (96; 124). Apeiginis krikštynų valgis – košė XIX a. II-e pusėje dar plačiai buvo paplitęs ir Ukrainoje (72; 142) bei Baltarusijoje (98; 10).

Dzūkijoje tradicinis valgis prie mirusiojo buvusi grikių košė, o Aukštaitijoje – grucė* (20; 264). Ypač plačiai stambių kruopų košė (*кутья* arba *kūčia*) būdavo vartojama slavų laidotuvių ir mirusiųjų paminėjimo apeigose. Dėl to košė, kaip apeiginis valgis, siejama su laidotuvėmis ir mirusiųjų paminėjimais.

Pateikti pavyzdžiai rodo, jog košė (grūdai) yra visų svarbiausiųjų žmogaus gyvenimo įvykių (gimimo, vestuvių, mirties) – virsmų, apeiginis valgis**, simbolizuojantis seno mirtį ir naujo gimimą (*dygti – daigoti*), t. y. esminę permainą – virsmą amžinoje žmogaus būtyje.

Įdomumo dėlei pateiksime buvusį moksleivių paprotį, pa-

---

* *Todėl mirus žmogui, – rašo P. Dundulienė, – sakydavo, kad jis privirė košės* (20; 264).

** Tokių apeiginių valgių, sutinkamų visuose virsmuose, be stambių kruopų košės (kiek mums teko patirti) yra dar keletas – tai kiaušiniai ar kiaušininė, duona, sūris ir kisielius. Paskutiniai du sutinkami rečiau.

rodanti, jog apeiginė košės valgymo prasmė iš tiesų buvo gyva liaudies sąmonėje. *Senesniais laikais*, – rašo N. Sumcovas, – *Ukrainoje, Kursko gub., Minsko gub. ir dabar* (XIX a. II pusė, – mūsų past.) *mokslo metų pradžioje moksleiviai valgo košę ir lazda sudaužo puodą* (96; 123–124). Mokslo metų pradžia – svarbus pasikeitimas (virsmas) moksleivio gyvenime, pažymimas apeiginiu košės valgymu ir išgyvento (atostogų meto) naikinimu – puodo daužymu.

Jau visai pakitusi, t. y. išlaikiusi tik pavadinimą krikštynų košė aprašyta Gaidės apyl. Po krikštynų pietų *bobutė atneša uždengtą lėkštę, taip vadinamą 'košę', ant tos užvožtos lėkštės padėta lėkštelė, į kurią kūmai turi įmesti bobutei pinigų. Įmetus pinigus, ji duoda kūmams paragauti 'kas ten buvo užvožta' ('košės');*; *dažniausiai ten esti kokie saldumynai* (2; 39). Suprantama, kad kadaise buvusi privaloma košės dalijimo apeiga, praradusi apeiginę prasmę, virto kūmų pyrago dalijimu: *Pavalgius ar bevalgant pietus, visi prašo 'kūmų pyrago'* (2; 38).

Leidinyje “Lietuvių etnografijos bruožai” rašoma, kad Biržų apskr. turtingų valstiečių krikštynose dar XX a. I-e pusėje dalyvaudavo 5–6 poros kūmų, o neturtingieji apsieidavo su viena pora. Kuršių Nerijos žvejų ir Klaipėdos, Šilutės apyl. valstiečių (laukininkų) krikštynose kartais būdavo iki 10 porų kūmų (36; 469–470). Pasirodo, kad kviesti daug porų kūmų – ne vien Lietuvoje žinomas paprotys. Latvių krikštynose dalyvaudavo iki 10 porų, Ukrainoje – iki 5 porų (72; 121), kitose indoeuropiečių šalyse – nuo 3 iki 12 porų (80; 101).

M. Kosvenas šį paprotį vadina *kolektyvine krikštatėvyste* (80; 101). Ar iš tiesų taip yra? Vestuvėse būdavo pamergių ir pabrolių pulkas, kurio dydis priklausė nuo vestuvių apeigų iškilmingumo. Mirusįjį palydėdavo irgi pulkas – “pamergės” ir “pabroliai” (žr. *Mirties virsmas* sk. *Virsmo ženklas*). Suprantama, kad ir gimties virsme naują žmogų sutikdavo ir įvesdavo į bendruomenę kūmų pulkas, kurio dydis taip pat priklausė nuo

kūdikio tėvų išgalių ir krikštynų iškilmingumo. Paprastesnės krikštynos būdavusios su viena pora kūmų (kaip ir vestuvėse privaloma yra tik viena pora liudytojų). Kaip vestuvių, taip ir kūmų pulko dalyviai nebuvo lygiaverčiai: *Iš tokios kūmų grupės išsiskirdavo pagrindiniai: vienas krikšto tėvas ir viena krikšto motina* (80; 101). Kūmų pulko dalyviai turėjo atskiras pareigas ir pavadinimus. Mažosios Lietuvos krikštynose minima kūma *nešėja* ir *laikančioji* kūma (37; 145–146). Ukrainoje kūmų hierarchija atsispindėjo jų pavadinimuose ir pareigose. Jeigu buvo kviečiamos trys poros, tai pirmoji pora vadinosi *vyresnieji kūmai*, o likusios *jaunesnieji kūmai*. Vakarinėje Ukrainoje – Podolijoje be vyresniųjų ir jaunesniųjų kūmų dar būdavo priekūmiai (*прикумы*) ir papriekūmiai (*ноприкумки*) (72; 122).

Daugelio kūmų porų buvimas krikštynų esmės nekeisdamo. Kūmų pulko dydis priklausė nuo krikštynų iškilmingumo. Minėta M. Kosveno kolektyvinės krikštatėvystės prielaida yra nepagrįsta, nes į registravimo knygas būdavo įrašomi tik vyriausieji kūmai ir tik toji pora buvo vadinama krikšto tėvais (72; 122).

Lietuvninkų krikštynose aprašyta apeiga, kai antrą krikštynų dieną kūma nešėja *pasiima alavinį dubenį, pilną medaus su degtine ir razinomis ir, lydima laikusios kūmos (...), eina stuboj apsukui su daina, kreipdamosi pirmiausia į kūdikio krikštatėvį (o paskui iš eilės į kitus dalyvius), pakol joms įteikiama dovana. Dovanotojas atpildo gauna šaukštą iš bliūdo ir priedo dar pyrago* (37; 145–146). Ši apeiga labai artima *marčios kraujo* gėrimui (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Marčios marinimas*). Ta pati gėrimo sudėtis (degtinė, medus*, razinos) ir gėrimo ritualas (dubuo, šaukštas, nešimas aplinkui) liudija, jog susi-

---

* Dubingių apyl. užrašytas moterų stengimasis prieš gimdymą gauti medaus, nors ir netiesiogiai rodo, jog minėtas apeiginis gėrimas buvo geriamas ir Didžiojoje Lietuvoje (17;140).

duriame su vestuvėse pradėtos *marčios kraujo* gėrimo apeigos tęsimu, tiksliau jos pabaiga. Vestuvėse *marčios kraujo* gėrimu rituališkai pradėtas marčios marinimas baigiamas krikštynose, pažymint martavimo baigtį, t. y. marčios tapimą motina. Martavimo (vestuvių virsmo) pabaiga ir visiškas perėjimas į naują gyvenimą pažymimas ir galvos dangos (ši kartą galutiniu) pakeitimu (37; 146).

Aprašytoji krikštynų apeiga padeda įminti iš pirmo žvilgsnio keistai atrodanti kepurių atėmimo paprotį. Gimus berniukui, pribuvėja visiems apsilankantiems vyrams atiminėja kepures, kurias šie turi išsipirkti (40; 89). Kepures pribuvėja atima ir krikštynose: *Bobutė nuo svečių atima kepures, jas turi atsivaduoti šnapsu, saldainiais* (2; 39). Kitose vietovėse (Butrimonys, Leipalingis, Kaltinėnai, Antalieptė) gimus berniukui pribuvėja atiminėja kepures vyrams, o gimus mergaitei – atima skareles iš moterų (2; 39). Svarbu pažymėti, kad Antalieptės apyl. kepures atiminėdavo *tik iš nevedusiųjų* (2; 39).

Kepurių ir skepetų atiminėjimo paprotys susijęs su minėtu paskutiniu galvos dangos pakeitimu martavimo pabaigoje. Todėl, suprantama, galvos danga turėtų būti atimama tik iš **martaujančiųjų***. Tai, kad kai kur kepurės buvo atiminėjamos tik gimus berniukui, paaiškina senas S. Daukanto pateiktas paprotys, pagal kuri martavimas tęsdavosi tol, kol jaunamartė pagimdydavo sūnų: tik gimus berniukui galvos danga būdavo keičiama paskutinį kartą (12; 82).

Remiantis minėtais papročiais pradinis aptariamoms apeigos pavidalas turėjęs būti toks: pribuvėja, gimus berniukui, atiminėjo galvos dangą tik iš martaujančių (vyrų ir moterų), t. y. nevedusių ir vedusių, bet dar neturinčių vaikų. Kitaip sa-

---

* Šis paprotys plačiai žinomas Užgavėnėse, kurios švenčiamos ir kaip martavimo pabaigos šventė (žr. A. Žarskus “Pavasario virsmo šventės. Užgavėnės. Velykos”, Kaunas 2001).

kant, iš tų, kuriems galvos dangos keitimas dar buvo ateities dalykas. Kepurių ir skepetų atėmimas iš martaujančiųjų buvo simbolinis priminimas jiems – žadinimas neužsibūti pavojingame martavime ir kuo greičiau pabėgti iš *nokti* – *nykti* dėsnių veikimo srities.

IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO

ĮVEDYBOS

Praėjus šešioms savaitėms po gimdymo būdavo atliekamos įvedybų apeigos. Vėliau 6-ių savaitių laikotarpio nebuvo griežtai laikomasi, bet įsivesti vis tiek eidavo. Pogimdyvinio laiko, t. y. 6-ių savaitių trukmę nuo gimimo iki įvedybų liudija ne tik papročiai bei atitikmenys su vestuvių bei mirties virsmais, bet ir kalbos duomenys. Plg.: *šešiauninkė* ‘šešias savaites po gimdymo gulinėjanti, negaluoianti moteris’: *Marija su sūneliu savo kaip kita žydiška šešiauninkė ... apsičystijo; šešios* ‘laikas po gimdymo’: *Ji dabar yra šešiose; Į šešias eiti* ‘Po gimdymo būti įvesdintai į bažnyčią’ (LKŽ)*. Rusų kalboje 6-ių savaitių laikotarpį atspindi įvedybų maldos pavadinimas *сороковая* – tai apvalomoji malda, skaitoma gimdyvei po šešių savaitių: *Принять сороковую* ‘įsivesti’ (74; IV, 275).

Dažniausiai šis laikas siejamas su nešvara ir apšvalymu. *Kol dar moteris neįsipravedijus, tai ji laikoma nešvaria. Tuo laiku jai negalima bendrauti su kitomis moterimis ir išeiti net iš savo sodybos* (33; 224). Tuomet, pasak senosios išminties, *šešiauninkė esanti tiek pati pavojinga aplinkai, tiek ir aplinka jai* (36; 465). Žagarės apyl. *kol motina po gimdymo dar nėra buvusi bažnyčioje, tai kitą kartą, kai į kaimynus ko nueina, pvz. ugnies, tai po langu atsistojus šaukia: ‘Man ugnies išmeskit’, – bet pati į vidų neina* (2; 41). Panašūs papročiai

---

* Gimdyvės pavadinimai, susiję su šešių savaitių trukme, žinomi ir kitose indoeuropiečių tautose. Panašiu vardu *wochnerin* (nuo vok. *woche* ‘savaitė’), t. y. *savaitininkė*, gimdyvė vadinta ir tebevadinama Vokietijoje, nors yra ir naujadaras *gebärerin* (nuo vok. *gebaren* ‘gimdyti’), atitinkąs lietuviškąjį *gimdyvės* pavadinimą.

Plačiau apie 6-ių savaitių laikotarpį, susijusį su žmogaus virsmis, žr. *Mirties virsmas* sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*.

žinomi ir kitose tautose. Karelijoje gimdyvė negalėjo eiti į kapines, bažnyčią, svečius, o eidama iš namų apsaugai pasiimdavo žirkles, peilį (95; 36) ir dėl „nešvaros“ šešias savaites ji nevalgydavo prie bendro stalo (95; 45).

Nors šie papročiai atrodo keisti ir prietarų lygio, bet, matyt, jie nėra nepagrįsti. Akivaizdžiausias yra biologinis pagrindas. Medicinos mokslo duomenimis 6 savaitės – tai laikotarpis, per kurį moters organai grįžta į normalią fiziologinę būklę (66; 228). Reikia pabrėžti, kad gimdyvės *nešvara* nereiškia, kad ji yra susitepusi. Toks požiūris – tai, turbūt, judėjų (žydų) tradicijos įtaka. Gimdanti moteris, matyt, atsiveria ne tik fiziškai, bet ir visokeriopai ir todėl pasidaro imli įvairioms įtakoms. Šešių savaitių atskirtis ir vienuma gimdyvei skirta ne tik todėl, kad ji yra *nešvari* ir nuo jos galima susitepti, bet kad atsiverusiajai nepakenktų netinkama aplinka. Apie tai kalba papročiai, kuriuose nurodoma, jog šešiauninkė išeidama iš namų turi pasiimti ką nors apsaugai: *Kai moteris pirmąkart po gimdymo išeina iš kambario, tai turi pasiimti duonos ir druskos, kitaip jai vėjas pakenks* (2; 31), o karelių *gimdyvė apsaugai pasiimdavo žirkles ir peilį* (95; 36).

Vyras bet kokią įtaką priima labiau galva, o moteris daugiau iščiomis, – sako sena išmintis. Šį požiūrį patvirtina ypatingas dėmesys žiurstui (prijuostei). P. Galaunė knygoje „Lietuvių liaudies menas“ rašo, kad *dar šiandieną senos kaimietės laiko nepadoriu daiktu rodytis gatvėj ar pašalaičiams be žiursto. Vienas audinių rinkėjas, pamatęs turguje moteriškę su gražiu žiurstu, paklausė jos, ar neparduotų jo. Moteriškė, matydama čia savo garbės įžaidimą, dėl to baisiai išsižeidė* (23; 266). Žiurstus ausdavo spalvingus ir ypatingais raštais, todėl audimas buvo lėtas: geriausia audėja per visą dieną išausdavo ne daugiau kaip sprindį. Žiurstas minimas ir vestuvinėse dainose, kuriose nuotaka dėkoja tėvui už dalį, o motinėlei – už *devyndryžį žiurstelį* (51; 50).

Žiursto vaidmenį padėjo įminti P. Rožnovos, kilusios iš šiaurės Rusijos kaimo ir vadinančios save *ведунья* ‘vydūnė’ žodžiai, kuriuos ji pasakė trumpą sijonėlį vilkinčiai miesto merginai: *Tavo protėviai tau pasakytų, jog tu negerbi savo giminės**. Prijuostė arba žiurstas uždengia ypatingiausią (švenčiausią) moters vietą – iščias. Jo įvairiaspalvių raštų sukurtas laukas filtruoja į iščias patenkančius spinduliavimus – informaciją. O latvių ketureilis rodo, kad nauja gyvybė traukiama į prijuostę, arba, tiksliau, – per prijuostę į motinos iščias:

*Iš dangaus nusileidau
Sidabro virvužėmis
Mielos Maros lopšį,
Motušėlės skreitužin (6;47).*

Gimdė atsiveria, joje viskas atsipalaiduoja, paleidžiama – atrišami raišteliai, mazgai, numaunami žiedai, paleidžiamos kasos ir pan. Todėl šešiauninkė, kaip ir nėščioji, yra virsmo būsenoje arba liminalinė būtybė (žr. sk. *Atsisveikinimas. Vidinė rimtis – roma*), kuriai dėl jos nestabilios būsenos gali būti pavojinga aplinka arba ji pati gali pakenkti kitiems. Šiuo požiūriu labai prasmingas yra draudimas šešiauninkei lankytis kapinėse ar žmonių susibūrimo vietose. Šešios savaitės yra visuose virsmuose žinomas laikotarpis, kurio metu šešiauninkės fizinė ir dvasinė būseną grįžta į įprastą ir ji išeina iš virsmo.

Atidžiau save stebinčios moters junta, jog būseną 6-ųjų savaitės laikotarpyje po gimdymo iš tiesų yra kitokia. Jauna moteris pasidalijo savo įspūdžiais. *Būseną po gimdymo maždaug 6 savaites ypatinga. Buvo labai padidėjęs jautrumas. Viskam didelis dvasinis pakilimas. Naktimis negalėdavau užmigti, žiūrėdavau į kūdikį, būdavo taip gera, norėjosi aprašyti savo išgyvenimus. Buvau nepaprastai jautri šalčiui ir triukšmui, ko iki tol ir vėliau nebejaučiau. Kai po dviejų savaitžių nuo*

---

* Žr. Волкова Л. Ведунья // Наука и религия, 1991, No 4.

gimdymo pirmą kartą išėjau į gatvę, pasijutau taip keistai ir nesmagiai tarp žmonių, kad norėjosi tuoj grįžti į namus.

Praėjus 6 savaitėms gimdyvė važiuodavo į bažnyčią įvedyboms. Anksčiau motina kartu veždavosi ir kūdikį (40; 111). Suvalkijoje iki I-o Pasaulinio karo buvo įprasta einant įvedybų neštis su savimi kūdikėlį: *Motina ir kūdikis apsisiausdavę balta linine drobule* ir atrodydavę labai iškilmingai, šventiškai* (51; 54).

Atvykusi įvedyboms motina laukdavo *bobinčiuje arba zakristijoje, kol kunigas pastebėjęs jos neįveda su tam tikromis apeigomis* (33; 224). Įvedybas atlikdavo ir neteisėtai sulaukusios kūdikio, tačiau *jos buvę vedamos skirtingai, kad visi matytų ir žinotų, kuo nusidėjusios* (33; 224). Baisogalos apyl. *netekėjusios motinos įsikabina vyrui į skverną, kad įvestų ją į bažnyčią, nes kunigas jos neveda, kaip kitas* (2; 41).

Iškilmingesnės įvedybos turėjo būti sulaukusioms pirmojo kūdikio. Joms šios apeigos buvo ne tik įvedimas bažnyčion, bet ir martavimo pabaiga, pažymima ir išoriškai, t. y. galvos dangos pakeitimu. Toks paprotys buvo Mažojoje Lietuvoje dar XIX a. Aprašydamas lietuvininkų krikštynas E. Gizevijus pastebi, kad motina, pirmąsyk po krikštynų važiuodama į bažnyčią, *pasiriša nebe nuometą, tą puošniai siuvinėtą galvos apdangalą su šydu ir šaliu, bet muturą – lininę pūstą skarą su nukarusiais už pečių galais* (37; 146). Be to, Gizevijus rašo, kad ši tradicija jau visai išnykusi ir moterys gali ryšėti muturu ne tik po gimdymo, o ir tuojau po vestuvių (37; 146). Šį paprotį patvirtina ir kiti šaltiniai: *Seniau lietuvės moterys keisdavo galvos našystą tik gimus kūdikiui, bet XIX a. vidury ėmė tai daryti tuojau po vestuvių* (2; 42).

---

* Tai nuoroda į drobulės ir kitų mūsų tautinių drabužių, ypač išėiginių, sakralumą, t. y. į tai, kad dažnas jų buvo susijęs su tam tikrais žmogaus gyvenimo įvykiais.

Įvedyboms ruošdavo ir vaišes, į kurias kviesdavo artimuosius ir gimines (40; 111). Iš nuotupų susiklosto pilnas apeigos vaizdas: sakralioji dalis – įvedimas į bažnyčią ir kultūrinė – bendruomeninė dalis – vaišės bei pakeitimas išorinio ženklo (galvos našystos), simbolizuojančio naują moters padėtį.

Lietuvoje ši apeiga palyginti lengvai įgijo krikščionišką išraišką, tačiau pietryčių Lietuvoje dar XX a. pr. greta bažnytinių įvedybų gyvavo ir senųjų apsišvarinimo vandeniu*, t. y. įvedybų į pirtį papročių likučiai.

Adutiškio apyl. XX a. pr. gimdyvės įvedimo į pirtį apeigoje S. Daunys išskiria 4 dalis: gimdyvės sutikimą, dovanų davimą, vadinamą *pirties dengimu*, maudymąsi ir vaišes (13; 61).

Gimdyvės įvedybose ryškiai matomas senųjų papročių ir krikščioniškų apeigų derinimas. Anykščių apyl. XX a. I-e pusėje sakydavo, kad *gimdyvė negali eiti į pirtį, kol ji nebus su tam tikromis apeigomis įvesdinta bažnyčion* (13; 64), o kitur, priešingai, *buvo griežtai žiūrima, kad gimdyvės neitų į bažnyčią, kol nėra išsiprausios pirtyje* (13; 64) arba *Kol gimdyvė nenueidavo į pirtį, kunigai atsisakydavo įvesdinti ją į bažnyčią* (24; 140). Suprantama, iš kaimo kilę kunigai žinojo senuosius papročius ir ne tik jų nedraudė, bet dar ir skatino. Plg. žemiau minimą kunigo barimąsi už kūdikio atžindymą.

Senųjų gimdyvės apsivalymo – įvedimo į pirtį apeigų įtaką atsirasti bažnytinėms įvedyboms iškalbingai liudija tai, kad pamiršus senąsias apeigas nebeeinama įsivesti ir į bažnyčią. XX a. 6-e deš. kaimo moterys dar eidavo įsivesti į bažnyčią, o šiandien ši apeiga visai išnykusi. Ar kartu su ja neprarandama senoji doros kultūra ir žmogaus atėjimo į šį pasaulį slėpinin-gumo suvokimas? Išnyko ir draudimai, nustatantys ir ribojantys gimdyvės elgesį iki įvedybų, kurie, kaip jau minėjome, yra labai prasmingi.

---

* Panašias apeigas atlikdavo ir slavai.

Keturiasdešimties dienų (šešių savaitių) laikotarpis – įvedybos reikalingos ne tik gimdyvei, bet ir pribuvėjai bei kūdikiui. Ukrainoje po 6 savaitių gimdyvė kartu su pribuvėja atlikdavo apsiplovimo apeigą, kurią baigdavo pribuvėjos apdovanojimu (72; 91–94). Tik apsiplovusi pribuvėja galėjo eiti priimti kitą kūdikį. Yra žinoma, kad gimdyvė, dar nepakilusi iš patalo, pildavo vandens ant pribuvėjos rankų *bobutei, kad bobautų (бабу ую бабула)*, t. y. kad galėtų priimti kitą kūdikį ir atiduodavo dovanas, kurias paprastai duodavo po 6 savaitių (72; 97). Kai kuriose vietovėse pribuvėjos apdovanojimo apeiga (paprastai po 40 dienų) buvo vadinama *отвязины*, t. y. ‘at-rišynos’ (72; 105).

Nėštumo metu ir motina, ir kūdikis paveikia vienas kitą, todėl 6 savaitių laikotarpis išsiskiria ir kūdikio gyvenime. Šis laikotarpis – tai savotiškas karantinas ne tik gimdyvei, bet ir kūdikiui: 40 dienų po gimimo kūdikį vengdavo rodyti žmonėms, nes tuo metu jam lengvai galima pakenkti. Pasibaigus šiam laikui, eidama į bažnyčią įvedyboms motina nešdavosi ir kūdikį. Rusų papročiu 40 dienų po gimimo vaiko nejuosdavo juosta ir tik praėjus 6 savaitėms krikšto motina dovanodavo jam juostą, marškinius ir kryželį (84; 104). Tverės karelai kūdikį marškiniais vilkdavo tik po 6 savaitių (95; 34). *Šešias savaites karelai kūdikį vystydavo vystyklais. Tuo paaiškina- mas ir tokio amžiaus kūdikio pavadinimas ‘kapalo lapsi’ – suvystytas kūdikis* (95; 35).

Įvairiuose šaltiniuose yra aprašyta sena, bet anksčiau už kitas išnykusi plaukų kirpimo apeiga, kurią atlikdavo ir mūsų kaimynai slavai, ir lietuviai. Paskutiniaisiais šimtmečiais rytų slavai šią apeigą dažniausiai atlikdavo metams praslinkus po kūdikio gimimo, tačiau gimdymo apeigų Ukrainoje tyrinėtojas N. Gavriiliukas pastebi, kad ten, kur plaukus kirpdavo moterys (požymis rodantis apeigos senumą), juos kirpdavo ne po metų, o žymiai anksčiau (72; 196). Tai patvirtina ir L. Niderle

sakydamas, kad seniausiomis žiniomis ši apeiga būdavo atliekama kūdikystėje (86; 184). Tikslus plaukų kirpimo laikas nenurodomas ir Brodovskio žodyne aprašytoje plaukų kirpimo – apgėlų apeigoje. Tačiau sakoma, kad naujagimiui sulaukus *kelių savaičių* lietuviai keldavo vaišes, *į kurias jokio vyro nekviisdavo, o kviesdavo tik vieną moteriškę būti kūma. Ši moteriškė turėjo nukirpti vaikui plaukus, laikydama galvą ant dubens ar puodo, pilno gėralo, pridengto ašutine skepeta, arba, kaip jie vadina, nuometu, ir pagal išgales įmesti ten kiek pinigų. Tuos pinigus jie vadino **apgėlais*** (50; 495). Plaukai užkasami, o *tokia kūmystė* nusakoma žodžiu *apgėlėti* (50; 497).

Paminėti papročiai leidžia teigti, kad 6 savaitės vienaip ar kitaip būdavo pažymimos ir kūdikio gyvenime. Šią išvadą patvirtina Karelijoje (95; 42) bei Punsko krašte (30; 158) žinomas paprotys krikštyti kūdikį 40-ą dieną, t. y. praėjus šešioms savaitėms po gimimo. Apgėlų prasmė paaiškėja iš paties apeigos pavadinimo, t. y. žodžio *apgėlėti* (ši apeiga vokiečių k. tekste nusakoma žodžiais *apgėlu, gėlau, gėlėsu, gelėti* (50; 496)). Plg. *gėlas vanduo* ‘grynas be priemašų vanduo’; *gėlėti* ‘darytis gėlam’: *Todėl pati jūra palengva gėlėja* (LKŽ). Tokiu būdu *gėlėti, apgėlėti* (plg. mąstyti – apmąstyti; vartyti – apvartyti) reiškia švarinti, apšvarinti, o *apgėlai* – kūdikio apšvarinimo apeiga, atitinkanti gimdyvės įvedybas.

ŽADINIMAS – ANAVIMAS. ŽINDYMAS

Įvedybomis iš nepastovios virsmo būsenos būdavo išvedama tik gimdyvė. Tuo tarpu kūdikį reikia anuoti*, t. y. įvedinti

---

* Veiksmažodis *anuoti*, reiškiantis 1. ‘ką negreitai, ilgai vargstant daryti, knebinėti, mokyti’; 2. ‘valyti, šveisti, genėti’ ir 3. ‘gadinti, naikinti’ (LKŽ), nusako auklėjimą, priežiūrą naudojant ir prievartą, tačiau saikingai, nes galima nuanuoti. Plačiau apie anavimą žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Anyta ir marčios anavimas*.

į naujas gyvenimo sąlygas. Šis trečiasis virsmo etapas – žadinimas naujam gyvenimui, tęsdavosi iki virsmo baigties – nujunkymo. Tai žadinimo – anavimo laikas.

Gimties virsmas vyksta pagal būties dėsni *gimti – migti* nurodantį, kad siela, apsilvildama žemiškuoju būties rūbu – kūnu, įminga. Ją reikia žadinti, t. y. išmokyti apsireikšti per savo žemiškąjį drabužį – kūną. Lietuviai kūdikio įvedimą į žemišką juslių pasaulį būtent ir vadindavo *žadinimu*. Kupiškio apyl. kraštotyrininkas A. Kriauza taip aprašo šį vyksmą: *Pradedantį augti vaiką veik kiekvienas, jei dar jis nemiega, priėjęs žadina – kalbina. Kalbinama daugiausia su linksma veido išraiška, mimika, prisikišant visai arti prie, dažniausiai čiulpiant ir krutinant galvą. Žadinama tada, kai vaikas esti linksmas. Ypač stengiasi, kad vaikas juoktuši, šypsotuši* (33; 229).

Taip darydavo tie, kurie vaiką prižiūrėdavo ir retkarčiais jį aplankantys pašaliniai žmonės. Senojo Lietuvos kaimo motinos, o ypač močiutės, kurioms kūdikio anavimas buvo nuolatinis rūpestis, bendravimą su juo suvokė dar giliau. Jos kalbindavo kūdikį kaip suvokiančią, nors dar ir negalinčią tuo pačiu atsakyti, būtybę. Švelnūs, meilės įkvėpti žodžiai: *Kas mano sūneliui, kas paukštužėliui? Kas jam širdelę graudina? Gal vystyklėliai sudrėko? Va, balandėlis pajuto – nemalonu šlapiam gulėti...* (34; 17), – nebuvo monologas. Tokie ar panašūs nuoširdumo kupini žodžiai guosdavo, ramindavo ir žadindavo pamažu bundančią vaiko sielą. Prie šios, mūsų protėvių praktiškai naudotos išminties jau ragina sugrįžti ir mokslu besiremianti psichologija bei pedagogika.

Palyginkime lietuvių k. žodžius *žadinti*, *žadas* ‘balsas, kvėpavimas’ ir *žodis* – visi jie yra to paties kamieno. Kalba išreiškia žmogaus pasaulėvoką. Šie mūsų kalbos žodžiai atskleidžia sielos pabudimo žemiškajam gyvenimui slėpinį: **žmogaus siela pabunda tariant žodį** (išstarti žodį – atgauti žadą).

Kūdikį žadinti – anuoti galima tik bendraujant su juo. To-

buliausiai motina bendrauja su vaikiu maitindama jį krūtimi. Paprastai manoma, kad kūdikio žindymas – tai tik alkio arba fiziologinių poreikių patenkinimas. Labai svarbu žinoti, jog kūdikio žindymas yra ne mažiau reikšmingas ir psichologiniu bei dvasiniu požiūriu. Tai bendravimas su vaikiu, jo psichinių galių vystymas arba, kaip sakydavo mūsų senolės, – sielos žadinimas. Šiuolaikinė psichologija jau pripažino, jog svarbiausias naujagimio poreikis yra bendravimas, kurio metu žadinamos jo juslės.

Visas penkias jusles: regėjimą, klausą, lytėjimą, uoslę ir skonį sužadina natūrali krūtį žindančio naujagimio padėtis. Tada motinos veidas būna arti kūdikio akių – sužadinamas regėjimas. Jis girdi nuo nėštumo laikotarpio pažįstamą motinos balsą ir jos širdies plakimą. Motina rankomis liečia mažylio odą, o jo kūnelis prisiglaudžia prie motinos odos. Taip per lytėjimą patiriama glamonė. Pasaulinė Sveikatos organizacija pataria kūdikį žindyti nuogutėlį – taip, kaip vaizduojama klasikiniuose kūdikį maitinančios Madonos paveiksluose. Krūtinės odoje yra liaukos, kurios išskiria kiekvienai motinai būdingą kvapą, o skonio pojūčius sužadina čiulpiamas pienas.

Praėjusių amžių Lietuvos moterys gal ir nesugebėtų įtikinamai paaiškinti žindymo reikšmės, tačiau jos buvo įsitikinusios, kad iš nežindyto vaiko neišaugs nei sveikas, nei doras žmogus. Visose senose kultūrose, kaip ir Lietuvos kaimuose kūdikio žindymas buvo šventas reikalas. XX a. vid. kraštotyrininkas A. Kriauza taip aprašo žindymo būtinumą. *Kiekviena motina maitino kūdikį pati. Susilaukti kūdikio ir jo nežindyti buvo laikoma nuodėme ir prieš Dievą, ir prieš žmogų. Tokią moterį kitos bardavo, koliodavo ir įtarinėdavo, kad ji nori kūdikį nunuodyti, apduoti ir t. t. Nuo to būdavo 'atleidišamos' nesveikos, 'Dievo nuskriaustos', neturinčios pieno arba kokios 'paleistuvės ponios'. Tačiau ir tokiu atveju rasdavo kur žindamą moterį, kurios vaikas miręs, ir ją samdydavo*

maitinti. Tokią moterį, kuri nežindytų vaiko, prieš 60–70 m. (t. y. XIX a. pab., – mūsų past.) buvo gana sunku rasti, nebent 1–2 visame valsčiuje. Vaiko nežindo tik ‘susilaukusios’ mergaitės, tačiau, jei kuri ‘nepanaberna’, auklėdavo, kaip reikia. Tikėjo, kad nežindomas vaikas neaugsiąs, vis tiek mirsiąs, todėl tokią motiną laikydavo vaikžude (33; 224).

Kūdikius žindydavo ne trumpiau metų. Dažniausiai pusantrų metų, o kai kada, ypač silpnesnius – du ar net tris metus*. Žindydavo nesilaikydamos jokio grafiko. Kai tik vaikas paprašo tuojau jį ir maitina (33; 224). Kūdikiui esant motinos iščiose, jis buvo su ja sujungtas virkštele – maitinimas buvo nenutrūkstamas. Todėl nieko stebėtino, jei naujagimis žinda labai dažnai, – nuo vieno iki trijų kartų per valandą. Šiuolaikiniai tyrinėtojai nustatė, kad necivilizuotų tautelių moterys naujagimius vidutiniškai žindo kas 24 minutes. Prie retesnio žindymo kūdikis pripranta tik vėliau. Kita dažno maitinimo priežastis yra ta, kad žindymas yra geriausias motinos ir naujagimio bendravimo būdas. Gamta taip sutvarkė, kad moters pienas yra skysčiausias visų žinduolių tarpe ir pritaikytas **dažnam** maitinimui. Tiek, kiek naujagimis pageidauja. Dažnas maitinimas pirmaisiais mėnesiais patenkina visus naujagimio bendravimo arba žadinimo poreikius.

Pasak kaimo moterų, maitinti vaiką krūtimi reiškia **turėti jį prie savęs**. Tai paliudijo šiuolaikinė mama (gydytoja terapeutė), kuri apie žindymą taip pasakojo: *Kai nuvažiuodavau su savo mažyle į kaimą, tai senutės klausdavo: ‘Ar da laikai pria savįs?’ (Ignalinos kr.). Toks paklausimas mane privertė susimąstyti ir išvelgti gilesnę natūralaus maitinimo prasmę. Kilo net tokia mintis: ar nesam motinos gegutės net ir tos, kurios nenorim laikyti vaikelių ‘prie savęs’? Pieno visada tu-*

---

* Pasaulinė Sveikatos organizacija pataria žindyti du metus.

rės mamos, jei to labai norės. Manau, jei esi jauna mama ir nori, kad ir tavo dukra laikytų jai ateisiančius vaikelius 'prie savęs' tai šitai jai perduosi, tik pati taip darydama. O, kokia tai ramybė, palaima ir kartu praktiškas patogumas – pasakys ne viena tai patyrusi.

Šiuolaikinės motinos, prisikankinusios augindamos vaikus medicinos nurodytais metodais, pamažu vėl atranda natūralaus žindymo, prie kurio sugrįžti jau ragina ir medicina, privalumus. Penkių vaikų mama (J. Janulaitienė iš Vilkaviškio) taip papasakojo savo vargus ir atradimus: *Motinai, kuri su buteliukais užaugino du vaikus, galima duoti kankinystės vainiką. Todėl moterys nenori gimdyti. Po pirmo vaiko bijojau ir pagalvoti apie antrąjį. Kai gimė antras, tris mėnesius kankinausi su buteliukais. Pieno nebuvo, buvau visai išsekusi. Atėjo draugė, surinko visus buteliukus ir liepė žindyti kas 15 minučių, nors pieno ir nėra. Dvi paras išvargau, buvau visa pamėlusi, bet pienas atsirado. Po to viskas klojosi gerai. Maitinau du metus. Galėjau ir ilgiau. Maitinimas krūtimi, palyginus su buteliukais, – poilsis. Nei plauti, nei dezinfekuoti, nei šildyti, nei pirkti, nei pieną nutraukinėti, nei į laikrodį žiūrėti. Maitini vieną vaiką, o kitam su kita ranka galvelę paglostai. Abu kartu miegam. Abiem gerai, ir vaikas ramus.*

Sunku išvardinti visus natūralaus žindymo privalumus. Be jau minėtų, svarbu, jog motinos pienas yra gyvas audinys, kurio sudėtis keičiasi pagal kūdikio poreikius. Jei vaikas suserga, jis čiulpdamas krūtį praneša apie savo būklę, ir motinos organizmas pradeda gaminti antikūnius prieš ligos sukėlėjus. Žindantis vaikas mažiau serga, o jei suserga, pasveiksta greičiau. Motinos pienas yra ir maistas, ir vaistas. Jo dėka formuojasi vaiko imunitetas ir maitinamos smegenys, kurios per pirmuosius metus užauga dvigubai. Motinos pieno dėka formuojasi pirminė sveikata, nuo kurios priklauso žmogaus sveikata apskritai. Taip mes vėl naujai atrandame motinos pieno ir žindymo – žadinimo reikšmę (žr. pvz., 44).

Motinių, pamiršusių senuosius kūdikių auginimo papročius ir prižiūrinių vaikus pagal gydytojų sugalvotas taisykles, vargai yra dėmesio verta XX a. pabaigos tautosaka. Štai ką apie iškentėtus vargus ir natūralaus žindymo privalumus pasakoja penkių vaikų mama (gydytoja) iš Kauno.

Pirmasis kūdikis gimė vakare, ir mudu susitikome tik ryte. Trumputis pamaitinimas. Vaikelis pačiulpė truputį ir užmigo. Atsibudo prieš išnešant ir vėl ieško, bet jau laikas skirtis, seselės nelaukia. Mums, motinoms, prasideda “darbas” – nutraukti likusį pieną. Ne veltui girdėjau net iš kelių motinų: “Sutikčiau dar kartą gimdymo skausmus iškentėti, kad tik nereikėtų vargti su tuo pieno nutraukimu”. Pritvinkusios, pieną gaminti pradedančios liaukos ir taip pakankamai skausmingos, o čia dar įvairiais būdais spaudomos, minkomos, kad tik nuvarvėtų koks lašas į sterilią stiklinę. Šiam sunkiam darbui kantrybės man įkvėpdavo matyti vaizdai, kaip buvo pjaustomos ir perrišinėjamos moterys, sergančios mastitais – supūliavusiomis krūtimis. Jas prisiminus, sukaupdavau jėgas ir vėl iš naujo nutraukinėdavau pieną. Po kelių dienų šalia gulėjusi moteris patingėjo po paskutinio maitinimo (kūdikius išneša be 20 min. pirmą val. nakties) nusitraukti tik iš vienos krūties likusį pieną. Ryte ji jau verkė gaudžiomis ašaromis – krūtyje užčiuopė skausmingus guzus ir pakilo temperatūra. Atrodė, kad negali būti jokios abejonės dėl būtinybės nusitraukti po žindymo likusį pieną.

Gyvenome griežtu ritmu – 6⁰⁰, 9⁰⁰, 12⁰⁰, 15⁰⁰, 18⁰⁰, 21⁰⁰, 24⁰⁰; maitindavome po 40 minučių. Taigi, pas mamą kūdikis būna 7x40 min., t. y. viso 4 val. ir 40 min. Tiek pat laiko trunka pieno nutraukimas. Šitaip žindant, per parą iš viso sugaištama apie 9 val. Pažįstama gydytoja, prisižiūrėjusi sesers mastitų, po kiekvieno maitinimo nusistatydavo žadintuvą ir masažudavo bei nusitraukinėdavo pieną valandą laiko. Aritmetika paprasta: paroje 9 val. skiriamos maitinimui ir pieno nutraukimui, 8 val. būtina miegoti, dar patariama bent 2

val. pabūti lauke, – tai jau 19 val., o paroje tėra 24 val. Siaubas ėmė pagalvojus, kad reikės dar vystyklus skalbti, valgyti virti, grindis plauti, kūdikį kasdien maudyti ir kitus darbus atlikti. Kada gi? Pasąmonėje viena mintis vis kribžda: o kaip kaimo moterys suspėdavo, kai vaikų pulkas ir ūkio darbai pečius slėgdavo? Į šį klausimą nesugebėdavau atsakyti.

O atsakymas labai paprastas. Gamta, sukūrusi židuolius, nenumatė pieno nutraukinėjimo. Ji kuria tobulai. Nei mūsų prosenelės, nei dar necivilizuotų tautelių moterys nežinojo ir nežino apie maitinimo grafikus ar pieno nutraukinėjimą. Ir jokiais mastitais neserga. Žindymas pagal gydytojų sugalvotus grafikus **suardo natūralią, tobulai suderintą motinos – kūdikio sistemą. Jai sutrikus motina ir vaikas serga.** Tada gydytojas tampa labai reikšmingas, o motina ir vaikas nuo jo priklausomi.

Pamažu prabėgo 6 dienos, – tęsia savo pasakojimą mama, – ir aš jau namuose. Kadangi labai sąžiningai nusitraukinėju, pieno atsiranda vis daugiau. Išpilti gaila, nes draugė, taip pat auginanti vaikelį, pieno nebeturi. Užtenka abiems. Nusitraukinėjimas vis paprastesnis. Dukrelė jau nepajėgia ryti, pyksta, nervuojasi. Kadangi gydytojai reikalauja papildomai duoti dar ir arbatų iš buteliuko (po 150 ml per parą), tai ir maitinti pradėdu iš buteliukų anksčiau nutrauktu pienu. Taip maitinimas krūtimi baigėsi po 3 mėn., nors iš buteliuko savo pienu dar maitinau 9 mėn., kol pradėjus lauktis antrojo, pieno sumažėjo.

Panašiai ši mama vargo ir su antruoju vaikeliumi. Besilaukiant trečiojo ją labiausiai kankino mintis apie būsimą maitinimą. Ieškodama išėities ji pateko į natūralaus maitinimo kursus. Juose sužinojo apie neurohormoninį motinos ir vaiko ryšį ir pagrindinę natūralaus žindymo taisyklę, kuri skamba taip: **nenusistatyti jokių išankstinių taisyklių, žindyti kūdikį, kada jis nori, kiek jis nori ir vien tik krūtimi.**

Tai mane labai sukretė, bet aš žinojau, kad privalau

išmukti taip daryti, kad turėsiu pasitikėti savo organizmo išmintimi, nes kankintis taip, kaip su pirmaisiais kūdikiais, nebeturėjau jėgų.

Gimus trečiajam man neleido būti visą laiką kartu su juo, t. y. 'laikyti prie savęs' ir maitinti natūraliai. Pasakė, jog nepakelsiu tokio krūvio, o be to ir vietų nėra tokiam malonumui. Ligoninėje maitinau pagal valandas ir su nusitraukinėjimais. Tačiau parvykusi į namus ėmiau maitinti natūraliai, t. y. kada kūdikis nori, kiek nori ir be nusitraukinėjimų. Pirmą dieną pakilo temperatūra iki 39°C (to nebūtų įvykę, jei ji natūraliai būtų žindžiusi nuo pradžių, – mūsų past.). Namiškiai ėmė jaudintis ir prikaišioti, jog nesilaikau gydytojų nurodymų. Truputį nutraukiau pieną ir toliau žindžiau vaikelį kiek jis norėjo. Po kelių dienų pieno kiekis susiregulavo. Jo buvo tiek, kiek reikėjo kūdikiui. Nusitraukinėti nebereikėjo. Ne iš vienos moters girdėjau: 'Sutinku dar kartą iškęsti gimdymo skausmus, kad tik nereikėtų nusitraukinėti'.

Pamažu pradėjau suvokti tokio žindymo dėsningumus: **pagrindinė taisyklė – nesilaikyti jokių taisyklių. Ir jokio papildomo maisto, net vandens.** Tai, kad nesilaikiau jokių taisyklių, privertė mane pajusti kūdikį, jo poreikius, nuotakas, jo ritmą. Nereikėjo žiūrėti į laikrodį (tai sukeldavo nuolatine įtampa), o turėjau įsiklausyti į save ir į kūdikį. Maitindavau dažnai – nuo 20-ies iki 30-ies kartų per parą, bet trumpai – po 2–3 minutes. Pamaitinu, pasidžiaugiu, paguldau ir vėl einu tvarkytis. Kiek daug laiko atsirado, nereikia nutraukinėti pieno, nereikia žadinti vaikelio, nereikia čiulputukų, buteliukų, nereikia nieko virti. Išsimiegu kiek noriu – vaikelis guli su manimi. Kai jis nori valgyti, aš prabundu – jis nė karto neverkė naktį. Įdomiausia, kad savaitės laiko naujagimis kažkaip priartėja, prisikapsto prie pieno šaltinio, nors jo judesiai dar nekoordinuoti.

O kokia palaima laikyti jį ant rankų ir maitinti. Tai gyve-

nimo pilnatvės pojūtis. O kiek jėgų! Jokio išsekimo, kuri jaučiau maitindama pagal grafiką. Po pirmųjų vaikelių aš vos vilkau kojas, o dabar skraidžiau. Susireguliovo svoris, ko anksčiau nepasiekiau, net ir norėdama bei laikydamasi dietos. Vaikelis niekada neverkdavo norėdamas valgyti. Jis visą laiką buvo sotus ir saugus dėl to. Kartais jį maitindavau kas 20 min., o kartais būdavo kelių valandų pertrauka. Atsirado ryšys su vaiku. Tiesiog žinojau, kada jis nori valgyti ir ne tik valgyti.

Žindantis kūdikis ir maitinanti motina tebėra virsme. Todėl maitinant, kaip ir neštumo metu, galiojo draudimai bei nuorodos, nustatantys motinos elgesį ir laikyseną. Maitinanti motina saugodavosi jaudulio, pykčio, išgąščio, nevartodavo aštrių valgių ir pan., nes visa tai atsiliepia vaiko sveikatai ir augimui (33; 225). Ko nors išsigandus vaiko maitinti taip pat negalima, reikia palaukti, *nes užvalgydinus vaiką tokiu metu gali vaikui įdėti priemetį, o kartais ir nuomarą* (33; 225). Susijaudinus ir paraudojus taip pat reikia palaukti, nes vaikas bus neramus. Nušalus pačiai žindyvei vaikui gali atsirasti sloga, jis susirgs. Taip pat vaikas susirgs, jeigu žindytė nevens aštrių valgių, gėrimo, nes, kaimo žmonių nuomone, *valgiai pereina į kraują, kraujas į pieną, o moters pienas yra jos kraujas, kuris tik neraudonas, ir jį reikia laikyti pagarboje* (33; 225).

Nors turimoje etnografinėje medžiagoje ir neradome tiesioginės nuorodos, draudžiančios kūniškus santykius su maitinančia motina, tačiau reikia manyti, kad anksčiau jie būdavo draudžiami* kaip ir neštumo metu, nes žindymas yra neštumo tąša. Tai visose pagrindo kultūros tautose, dar suvokiančiose būties dėsningumus, galiojanti nerašyta taisyklė. Jos laikantis vaikai šeimoje atsiranda kas 2–4 metai (100; 162). Draudimas labai prasmingas, užtikrinantis motinos ir vaiko sveikatingumą.

---

* Teko kalbėtis su šia taisykle besivadovavusiomis moterimis (64; 23–24).

Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) pataria kūdikius žindyti 2 metus ir draudžia dirbtinio pieno reklamą gimdymo namuose.

Nemažai šiuolaikinių gydytojų jau suprato, kad Gamta nepalyginamai išmintingesnė. Kai kurie jų važiuoja į civilizacijos mažai paliestas vietas ir stebi, kaip natūraliai gimsta ir auga sveiki vaikai bei mokosi natūralaus maitinimo papročių iš paprastų moterų. Mums nebūtina toli važiuoti. Pagrindines senosios kaimo kultūros nuostatas kūrybiškai pritaikę šiuolaikinėms sąlygoms ir naujiems atradimams, jau patvirtintiems senųjų kultūrų papročius, mes išvengtume daug kančios, o savo ir vaikų gyvenimą padarytume malonesniu.

NUJUNKYMAS

Kūdikių moterys maitindavo dažniausiai metus ar pusanturą, o kai kurios ilgiau – net iki 3 metų. Ilgiau žindydavo tuomet, kai vaikai mirdavo maži (33; 225). Baigus maitinimą kūdikis nujunkomas tam tikromis apeigomis. Latvių ketureilyje dainuojama:

*Junkē mane motinēlē
Du kartus gyvenime –
Nujunkē mane mažā,
Atskyrē mane tekindama (71; 147).*

Mažojoje Lietuvoje motina, nujunkydama, t. y. paskutinį kartą maitindama kūdikį *atsisėda su juo lauke už durų, ant akmens* (37; 146). Šioje apeigoje vėl sutinkame slenkstį – atsisėdama ant akmens, už durų, t. y. peržengus **slenkstį**. Serbijoje motina nujunkydavo kūdikį sėdėdama ant slenksčio (2; 47). Taip simbolizuojamas perėjimas iš vienos padėties į kitą, t. y. galutinis išvedimas iš gimties virsmo. Sėdėjimas ant akmens – tai užmiršimas*. Ilgiau maitintą kūdikį nujunkyti sunkiau. Pa-

---

* Plg. su sėdėjimu ant akmens, grįžtant po laidotuvių iš kapinių (77; 29).

žindžiusi kūdikį paskutinį kartą, motina *stipriai susiriša krūtinę ir išnyksta vaikui iš akių. (...) Jei vaikas dar labai nedidelis, nupranta, nebekreipia dėmesio. Didesnį vaiką nuprattinti vyksta sunkiau: čia jau griebiasi visokių 'šydu', 'tyčiojimuši'* (33; 226).

Nujunkyti lengviau, jei tam parenkamas tinkamas laikas, suderintas su gamtos galių pakilimu ir atoslūgiais: *Negalima vaiko junkyti pavasarį arba rudenį, pauščiuų ėjimo laiku, vandens pakilimo ir ledų ėjimo laiku* (33; 225–226). Klaipėdos krašte vaiką junkydavo vidurnaktį tarp 12-tos ir 1-mos valandos, *nes tame laike viskas tyku ir visi sutvėrimai ilsis, tada toks kūdikis tykus (ramus) užaug* (55; 13). Salako apyl. *vaiką nujunko tada, kai esti kuo nors pridengta žemė (sniegu, žole)* (2; 47), t. y. pastoviuoju metų laiku, bet ne pavasarį ar rudenį, kurie nėra metų laikai, bet tik gamtos kaita – virsmai.

Nujunkymas yra išvedimas iš kūdikystės ir įvedimas į naują žmogaus gyvenimo tarpsnį. Ta proga apeigų metu sprendžiama apie tolimesnį vaiko likimą. *Norint sužinoti vaiko ateitį, jį nujunkant daro taip: padeda knygą, pinigą ir duonos šmotą, kuri daiktą vaikas pirma griebia, tai prie to turės patraukimą* (2; 48). Kaltanėnų apyl., nujunkant kūdikį ant stalo dedama *visokių daiktų ir, kokį vaikas pirma paims, tai prie to užaugęs turės palinkimą* (2; 48).

Latvių papročiuose yra pilnesnė nujunkymo apeiga. Latvijoje kūdikį maitindavo iki dviejų metų, kol vaikas gerai išmokdavo vaikščioti. Nujunkymas būdavo šeimos šventė, į kurią susirinkdavo krikšto tėvai ir giminės, o vaikui pirmą kartą apaudavo kojeles. Vienas iš svečių *apsirengia žydu ir, matant vaikui, apsimeta kažką imąs iš motinos užančio, bet iš tikrųjų jis į užantį įdėdavo šepetį. Kai vaikas paprašydavo valgyti, motina jam sakydavusi, kad žydas atėmė pieną ir tuo pat metu stengdavosi, jog vaikas ranka prisiliestų prie šepetio. Po to vaikui apaudavo kojas, o ant peties užka-*

*bindavo terbą, į kurią svečiai dėdavę pinigus duonai ir pyragui (71; 128). Plg. su vestuvių virsmu, kur batai būdavo privaloma jaunojo dovana nuotakai. Dovanojant batus prieš jungtuves bažnyčioje, nuotaka taip verkaudavo: *Sesutės broleliai mano, nepriimkit šitų kantaplėlių, ba šitieji kantaplėliai ne šiaučiaus siūti - iš juodo purvynėlio. Aš pas tėvulį kaip buvau, tai aukselio kantaplėlius avėjau, gailią rasele krėčiau, po purvynėlį nebraidžiojau* (Tautosakos darbai, t. IV, K., 1938, p. 168). Novgorodo gub. užrašytas apeiginis pokalbis, pabrėžiantis batų dovanojimo vestuvėse svarbą. Į jaunojo ir pabrolio klausimą ar **pasiruošusi** nuotaka jungtuvėms, tėvas atsakydavo, kad ji išėjusi į mišką uogauti ar malkų rinkti. Taip tėvas atsakydavo iki trijų kartų. Ir tik padovanojęs nuotakai batus jaunasis sulaukdavo teigiamo atsakymo (84; 28). Kauno apyl. lietuviai prie piršlio arklio lanko pririšdavo keletą porų sudėvėtų vyžų (84; 66). Rusijoje sutikdami jaunuosius vaikai degindavo senas, šiaudų prikimštas vyžas, o kai kur senomis vyžomis apmėtydavo iš cerkvės po jungtuvių išeinančius jaunuosius (84; 66).*

Nujunkymas yra galutinis kūdikio atskyrimas nuo motinos. Kol motina žindo kūdikį jos kūno fiziologija, pasak šiuolaikinės medicinos, panaši į nėščiosios: motinos endokrininė ir virškinimo sistema aprūpina kūdikį maistu. Skirtumas tik tas, kad kūdikis maitinamas ne per placentą, o per krūtis. Staiigus nujunkymas kūdikiui yra didelis pasikeitimas (stresas), ypač po ilgo maitinimo, todėl lengvai gimdžiusios moterys pasako: lengviau pagimdyti nei nujunkyti.

Nujunkymo apeigose latviai, kaip ir lietuviai, apeigų pagalba sprendavo apie vaiko ateitį, išdėliodami prieš jį įvairius daiktus. Ukrainiečiai išdėliodavo prieš vaiką daiktus ir stebėdavo, ką jis pirmiausiai paims plaukų kirpimo apeigos (72; 186), kurią, kaip jau minėjome, galima lyginti su nujunkymo apeiga, metu.

Apeiginis vaiko kojų apavimas ar slavų papročiu vaiko sodinimas ant žirgo (84; 106) ir ateities spėjimai rodo, jog nujunkymo apeiga iš tiesų yra gimties virsmo – kūdikystės pabaiga ir pastovaus žemiškojo žmogaus gyvenimo tarpsnio pradžia. Saratovo gub. motina nujunkydama kūdikį tris kartus jam žemai nusilenkia ir atsisveikina su juo (78; 98). Prisiminus, jog kūdikio žindymas yra *laikymas prie savęs* (žr. sk. *Žadinimas – anavimas. Žindymas*) suprantamesnė tampa ir nujunkymo – **atskyrimo** apeiga.

ATŽINDAS

Nujunkytas ir vėl pradėtas krūtimi maitinti kūdikis virsminės kultūros požiūriu tapdavo atžindu, t. y. sugrįžėliu arba atkritėliu. Virsmo grasa ir įvedimo į naują gyvenimo tarpsnį papročiai suformavo neigiamą požiūrį į tuos, kurie po įvedimo į naują padėtį sugrįždavo atgal į jau išgyventą būseną. Tai sujaukdavo viršminiais papročiais gyvenančios šeimos ir kaimo bendruomenės darną. Visoje Lietuvoje gyvavo įsitikinimas, kad *jei motina vaiką nujunko, bet jam labai verkiant, pasigailėjus vėl duoda krūtį, tada toks vaikas užaugęs turi labai blogas akis (kenkia žmonėms ir gyvuliams), pasidaro burtininkas, jis vadinamas 'atžindas', 'atžindulis', 'atžindėjis' ir pan.* (2; 48).

Žodyne randame net aštuonis *atžindo* sinonimus: *atžinda, atžindas, atžindėlis, atžindys, atžindoklis, atžindukas, atžindūlis, atžinduolis* ir bendrosios giminės daiktavardį *atžindai* (atžindymas): *Nuo atžindų vaikas pasidaro lyg čaraininkas* (LKŽ).

Šis įsitikinimas žinotas ir kituose kraštuose (slavams, germanams). Kupiškėnų nuomone, *ypač reikia saugotis atžindų, nes vaiką padarai žalingu sau ir visuomenei. Padarai iš jo raganą, blogų akių arba kitokią burtininką* (išryškinta mūsų – 33; 225). Dar daugiau, buvo manoma, jog *visų čaraininkų magiška galia paeina nuo to, kad jis atžindulis* (63;

71), t. y. žmogaus kenksmingumas visuomenei buvo siejamas su atžindais. Dar ne taip seniai ir kunigai pripažino atžindų kenksmingumą: *Už atžindus bardavo net kunigai, nes žmogų padaro visą gyvenimą nelaimingą* (33; 225).

Jeigu gerai suvokėme virsmo dėsningumus, tai lengvai suprasime, kodėl atžindas būtinai tampa blogu žmogumi. Atsakymą į šį klausimą ir sunkiai pastebimą ryšį atskleidžia **virsmo negrįžtamumas**. Jeigu nujunkymas yra išvedimas iš gimties virsmo, tai atžindymas yra grįžimas į virsmo sritį, t. y. ėjimas **prieš rėdą, prieš būties prasmingumą**. Taigi, šia prasme atžindo vardas gali būti taikomas visiems virsmams. Mirties virsme atžindais gali būti vadinamieji vaiduliai, velniai, ledokai, t. y. visi trokštantys ir besistengiantys grįžti atgal į išgyventą (buvusį) gyvenimą. Vestuvių virsme tai – išsiskyre sutuoktiniai, motinos ir tėvai, pametusieji savo vaikus. Kunigystę metęs kunigas taip pat yra atžindas. Ar ne todėl senovinio mąstymo lietuviai taip negerbė metusiųjų kunigystę?

Nesunku suprasti, kad motinos – gegutės ir kiti vestuvių virsmo atžindai yra blogio, chaoso dariniai, nors ir bandoma juos pateisinti. Bet kodėl nelaimingu ir visuomenei kenksmingu tampa atžindytas kūdikis? Kur gi čia blogis: juk atžindymas nepažeidžia dorovės normų? Tačiau juo nusižengiama būties prasmingumo (kryptingumo) dėsningumui. Būties prasmingumas neatsiejamas nuo doros ir todėl – grįžti negalima. Be abejo, atžindu tapęs kūdikis nepadaro tiek žalos, kiek jos padaro atžindais tapę motina ar tėvas, paliekantys savo vaikus. Bendros tvarkos dėlei net ir kūdikiams nebuvo išimties. Tačiau nereikia pervertinti tos žalos, kurią padaro atžindytas kūdikis.

Žymiai labiau pakenksime kūdikiui, o tuo pačiu ir visuomenei, jei vaikas bus žindytas labai trumpai arba visai nežindytas krūtimi. Po pirmojo *Gimties virsmo* leidimo skaitytojai susirūpinę klausdavo, ar kūdikis netaps atžindu, jei jis keletą dienų dėl

tam tikrų priežasčių (sirgo motina, nebuvo pieno ar pan.) buvo nežindytas. Tokiais atvejais visada paaiškėdavo, kad žindomas kūdikis yra tik keletos savaitių ar 1–3 mėn. Visų pirma, svarbu atsiminti, kad atžindas yra po metų ar ilgesnio žindymo su **tam tikromis apeigomis nujunkytas** ir vėl pradėtas maitinti kūdikis **iš gailėsčio**, kad jis labai verkė ir buvo neramus. Be to, kūdikius seniau nujunkydavo maždaug dviejų metų amžiaus. O šiuolaikinė mama pažindo kūdikėlį mėnesį – kitą ir kalba apie atžindus. Tokiu atveju aiškiai perversinama tariamo atžindymo žala ir nesuvokiama ar nenorima suprasti, kad labai trumpas žindymas motinos pienu padarys nepalyginamai daugiau žalos augančiam kūdikiui ir šeimai, negu tariama atžindo grėsmė. Kitaip sakant, pirmiausiai reikia atkurti žindymo kultūrą, o jau tik po to, **kai kūdikis bus žindytas ne mažiau kaip metus, bus prasminga kalbėti apie atžindus**.

Dirbtinis kūdikio maitinimas sukelia vidurių užkietėjimus, pilvo pūtimą, alerginius išbėrimus ir kitas ligas. Atgimstant žindymo kultūrai kai kurie gydytojai pamoko mamas *relaktacijos*, kad vėl galėtų žindyti savo kelių savaitių ar mėnesių kūdikius. Pradėjus žindyti krūtimi ligų simptomai išnyksta, bet pasitaiko, kad senelė ar uošvė, gąsdindama vaiko mamą atžindu, tam pasipriešina ir sutrikdo jo normalų vystymąsi. Toks požiūris rodo tik formalų (fariziejišką) senosios kultūros žinojimą, visiškai nesuvokiant jos esmės.

Metus ar ilgiau žindytą kūdikį staigiai nujunkyti, kaip buvo daroma mūsų kaimo kultūroje, dažnai yra nelengva. Kai kurios ilgai savo vaikus žindžiusios moterys pasako: lengviau pagimdyti nei nujunkyti. Staigiai atimtas nuo krūties kūdikis gali ilgai – keletą dienų ar net visą savaitę būti labai neramus. Jeigu šitokiu atveju iš gailėsčio kūdikis vėl pradedamas žindyti, tada jis tampa atžindu. Kad taip neatsitiktų, po nujunkymo motina kelioms dienoms išvažiuodavo iš namų (33; 226), nes atimtas nuo krūties vaikas *kimba tik prie žindyvės – ar tai būtų*

samdyta, ar motina, prie kitų moterų nekimba, tik pasižiūri į akis, parėkia, paniurna ir nusiramina (33; 225).

Kai kuriose pirmą kartą kultūrose vaiką nujunkydavo švelniai. Atpratindavo jį pamažu arba jis atprasdavęs pats. Nujunkant palaipsniui, atžindymo problema visai neiškyla. Kai kurios šiuolaikinės motinos, susidūrusios su nujunkymo sunkumais, kitiems savo vaikams ėmė taikyti palaipsniui nujunkymą, kuris švelniai įveda kūdikį į vaikystę.

Prisiminus mirusiųjų paminėjimus, laidojimą su gausiomis įkapėmis ir vėlių maitinimo papročius, galima sakyti, kad lietuviai ir kaimyninės tautos savo mirusiuosius nujunkydavo **palaipsniui, švelniai**, o kūdikius – **staigiai ir griežtai**. Galima klausti, kuris nujunkymo būdas geresnis: staigus ar švelnus. Kaip ir bet kuriuo atveju, kiekvienas būdas turi privalumų ir trūkumų. Geriausia yra neprisirišti nei prie vieno, o kiekvienu konkrečiu atveju pasinaudoti vieno ar kito metodo privalumais. Nujunkant švelniai vaikas kenčia mažiau, bet užsitiesia žindymas, o nujunkant staigiai ilgai maitintas vaikas patiria nemenką sukrėtimą.

Daugiau vaikų auginančios moterys asmenine patirtimi atranda joms priimtinausią nujunkymo būdą. Kai kurios mamos pasirenka tarpinį nujunkymo variantą: nujunko staigiai, bet pasilieka su vaiku, kad jam būtų lengviau. Keturių vaikų mama apie savo jauniausios dukrelės, kurią žindė dvejus metus, nujunkymą taip pasakojo. *Nujunkiau ją kitaip negu kitus vaikus ar, kaip paprastai daro moterys, išvažiuojančios keleiviams dienų ir paliekančios vaiką. Nutraukiau maitinimą, ir pati buvau su mergaite, nešiojau ją ant rankų. Supratusi, kad daugiau pieno negaus, ji ėmė verkti. Bet atrodė, kad vaikui nebuvo labai sunku, nes aš pati ją nešiojau, raminau, dainavau. Dar kokias dvi savaites ją migdydavau ant savęs, ant krūtinės, glostydavau. Tokiu būdu nujunkiau nesunkiai.*

Atžindo daromą žalą reikia suprasti daugiau simboliškai – kaip nuorodą bendrai virsmo tvarkai palaikyti. Taip būdavo

išlaikoma viršminės kultūros samprata, kuri yra labai svarbi visos visuomenės darnai. Negalime visiškai atmesti atžindymo žalos, tačiau neįmanoma atžindyti tada, kai kūdikis beveik nė nebuvo žindytas. Dar kartą pabrėžiame, kad apie atžindus yra prasmė kalbėti tik tada, kai kūdikis žindomas metus ar daugiau. Žymiai svarbiau, kad nebūtų atžindų vestuvių virsme, kurių daromą žalą stipriausiai patiria šiuolaikinė, virsmo negrižtamumo nuostatą pamiršusi visuomenė.

Dubingių apyl. užrašyta, kaip netyčia atžindytą kūdikį pagydyti. Tokį vaiką *motina paimdavusi po pažastimi taip, kad galvutė būtų atsukta į priekį, o kojytės į užpakalį, atsinešdavo ant slenksčio ir nuprausdavo akytes iš burnos išpurškusi vandens; paskui nušluostydavo savo marškinių pridurkais* (17; 202). Šiais veiksmais (tikriausiai, skaitytojas tai jau spėjo suvokti) pamėgdžijamas gimimas (slenkstis ir prausimas vandeniu).

Mėgdžijant gimimą nukenksmindavo ir bloga akimi nužiūrėtuosius. Aluntos apyl. bloga akimi nužiūrėtą vaiką išrengdavo ir *nuogą trumpam laikui padeda ant slenksčio ir vėl paima. Paskui tą vaiką motina purškia vandeniu* (2; 45). Panašiai *atitaisydavo* ir gyvulius: *Jei suaugęs blogų akių žmogus kokį gyvulį nužiūrėdavo ir dar pagirdavo, tą gyvulį irgi pagriebę išmurkdydavo vandeny ir savo marškiniiais nušluostydavo* (17; 202–203).

Nesunku suprasti, kad minėtieji “atitaisymo” būdai yra pagrįsti virsmo samprata, t. y. panaudojant simbolinius įvaizdžius kūdikis ar gyvulys apeiginiai pergimdomas iš naujo. Apeiginį pergimdymą naudodavo ir sunkaus gimdymo atveju gimimo traumai pašalinti. Nors pergimdymo apeigos būna skirtingos, jos imituoja gimimą. Susirenka keletas lengvai gimdžiusių moterų, sustoja ratu ir paeiliui kiekviena iš jų prakiša kūdikį pro savo tarpkoją. Išsilavinusiam žmogui tokios priemonės yra tik “tamsių” kaimiečių prietarai, tačiau naujos mokslo srities – informaciologijos dėka jau žinoma, kad visų visatoje vykstančių procesų pagrindas yra informacija. Mintys yra subtiliausia

informacija, todėl neapsiriksimė teigdami, kad tokios priemonės padeda tik tada, kuomet jas atliekantieji tvirtai tiki jų veiksmingumu.

KAUKAS

Gimties virsmas bene paslaptiausias ir sunkiai suvokiamas siaurai materialistinei pasaulėvokai. Toks požiūris gyvybę susiaurino iki gryno medžiagiškumo, tačiau gyvybės samprata paskutiniaisiais dešimtmečiais labai pasikeitė ir tebesikeičia. Gyvybės samprata mokslininkų darbuose vis dažniau išsiveržia iš siaurų medžiagiškumo rėmų ir vis labiau įsitikinama mūsų protėvių pažiūrų pagrįstumu. Pamažu atrandame, kad gyvybės atėjimą į žemiškąjį pasaulį (gimimą) valdo dėsni: **nematoma tampa matoma**, o išėjimą priešingai: **matoma tampa nematoma**.

Didžiausia gimties virsmo grasa yra įstrigimas virsme, kuris nelengvai pastebimas. Įstrigusiujų vargus atspindi pasakojimai, padavimai, priežodžiai apie kaukus ir jų padėčiai palengvinti skirtos apeigos bei ritualai.

Gimties virsme susiduriame su dar vienu, materialistinei pasaulėvokai ypač sunkiai suvokiamu, pirmuoju virsmo graso variantu, kai stringama neįveikus aukščiausio virsmo taško. Šiandien tai didžiausia gimties virsmo grasa, nes naujo žmogaus atėjimas (gimimas) į šį regimąjį pasaulį, t. y. jo pervedimas per virsmo viršūnę, įteisinus jos neperžengusių (negimusiujų) žudymą, beveik visiškai priklauso nuo jų pradėjusių (dažniausiai nenoromis ar “netyčia”) sąmoningumo ir geranoriškumo.

Gimties virsmo grasa atsispindi Užgavėnių šventės apeigoje. Svarbiausi ir iki šių dienų išlikę Užgavėnių veikėjai – kaukėti persirengėliai – yra kaukai. Ši nuomonė plačiai pripažįstama. N. Vėlius rašo, kad Užgavėnių persirengėliai *kumpanosiai, kuproti, pilvoti, šleivi, kreivi bergždininkų pirkėjai* – aiš-

kiai chtoninės būtybės, primenančios kaukus (59; 148). Bulgarijoje Užgavėnių persirengėliai vadinami kukeriais. V. Toporovo nuomone, bulgarų *кук, кукур, кукер* giminiški lietuvių žodžiui *kaukas* (59; 149). A. Greimo nuomone, *kaukėmis prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas gyvenimo formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą* (25; 60).

Užgavėnės yra atsigavimo po žiemos miego, atsiradimo, gimimo šventė, o persirengėliai vaizduoja kaukus, t. y. norinčias gimti, dar nematomas (todėl persirengusias) būtybes, kurioms reikia žmogaus pagalbos, kad jos galėtų gauti matomąjį rūbą – kūną. Persirengėliai taipogi išreiškia gimties virsmo grasą – galimybę įstrigti virsme, todėl jie, skatindami dar tebemartaujančius jaunavedžius ir pašiepdami senmerges bei senbernius, ragina padėti jiems pereiti į regimąją būtį.

Lygindami gimties ir mirties virsmus pastebime, kad velionis dažnai sapnuojamas, o neretai ir regimas kaip vaiduoklis buvusiuoju pavidalu. Tačiau apie ateinančios gyvybės, ar jau esančios išsčiose, panašų apsiareiškimą mažai nežinoma. Taip ir turi būti, nes tą skirtumą sąlygoja virsmų dėsniumai. Jei *gu mirti* reiškia *rimti* žemiškajam gyvenimui, tai *gimti* reiškia *migti* dvasiniam gyvenimui. Iš tiesų, žmogus mirdamas išeina kupinas žemiškojo gyvenimo išpūdžių ir todėl suprantama, kad visa tai jį kurį laiką čia dar traukia ir jis sapnuojamas ar net matomas. O ateinančios gyvybės dar nesieja su mumis bendro gyvenimo išpūdžiai, tačiau, nepaisant to, yra žinomi dar negimusios gyvybės apsiareiškimai.

Jautresnės moterys, o kartais ir vyrai gali nemažai papasakoti apie įvairaus lygio ryšius su dar nepradėta gyvybe. Mūsų laikai pasižymi tuo, kad įteisinus negimusios gyvybės žudymą – abortus ypač pagausėjo jau pradėtos gyvybės pagalbos prašymų*. Terei-

---

* Asmeniškai pažįstu dvi moteris, kurios išgirdo negimusios gyvybės prašymus ir, perspėdamos jų tėvus, atvėrė kelią jų gimimui (A. Ž.).

kia išdrįsti apie tai prabilti. Dažniausiai pačios moterys nedrįsta apie tai kalbėti, nes mano, jog to negali būti ar kad jos yra nenormalios. Pokalbis su pritariančiu asmeniu sutvirtina jų pasitikėjimą savimi.

Specialiai tuo nesidomint, vien paskaitų metu apie ryšius su dar nepradėta ar negimusia gyvybe pavyko surinkti nemažai pasakojimų, kurie aprašyti literatūros sąrašė nurodytose knygose (64; 21–28, 127–136 ir 65; 17–29). Tautosakos rinkėjai galėtų užrašyti nemažai pasakojimų apie šių laikų kaukus ir jų ryšius su žmonėmis. Pavyzdžiui pateikiame išsilavinusios moters pasakojimą apie ryšį su dar nepradėta gyvybe, t. y. su kauku.

Kūdikio pradėjimą pajusdavau iš karto sueities metu, tačiau penktąjį vaikelį, dėl kurio aš svyravau, pajutau keletą metų prieš pradėjimą. Daugiau kaip tris metus mane tiesiog bombardavo norinčio ateiti per mane kūdikio energija. Sakydavau jam, kad nėra galimybių, kad mes ir taip jau keturis vaikus auginame, tačiau mintis apie penktąjį niekada neapleido. Keliesi ar guli, o pasąmonėje visą laiką penktas vaikas.

Kartą gulėdama ant sofos pajutau, kaip kažkieno rankutės užtraukė ir laikė man ant veido antklodę. Gulėjau nepatogiai ir nespėjau pamatyti kas. Įsitaisiau patogiau ir galvoju, jeigu dar taip padarysi, aš tave pamatysiu. Ir tikrai, vėl pajutau užtrauktą antklodę ant veido. Šį kartą veidrodyje suspėjau pamatyti nubėgančio mažo vaikelio kojytes. Nežinau, kas tai buvo, bet žinojau, kad ne mano vaikai, nes jie jau miegojo. Melsdamasi bažnyčioje jausdavau įvairiausia penktojo, dar nepradėto vaikelio pasireiškimą (65; 27).

Ir dar vienas pasakojimas apie pagalbos prašymą, kuris nepateko į nurodytas knygas. Jis įdomus tuo, kad pagalbos šauksmą išgirdo vyras.

Turėjau tris vaikus, todėl kai pasijutau nėščia su ketvirtuoju, pasitarusi su vyru nusprendžiau jo negimdyti. Vyru visai nereikėjo ketvirto vaiko. Beveik susitaikiau su tuo. Dar

prieš numatytą abortą suskaudo dantis. Gydytojas pasakė, kad prireiks rentgeno nuotraukos. Kadangi nesirengiau gimdyti, žinojau, kad galėsiu pasidaryti danties nuotrauką. Nurodytą dieną negalėjau nueiti į rentgeno kabinetą. Planavau tą padaryti ateinantį pirmadienį.

Visą savaitę mačiau, kad vyras labai neramus, susijaudinęs. Klausiau, kas yra, jis nesakė. Savaitgalį pamatčiau, kad jam net šaukštas rankoje dreba bevalgant. Tada treptelėjau koja: 'Sakyk, gal ką traktorium pervažiavai, ko tyli? Kalbėk!' Ėmė pasakoti, kad visą savaitę sapnuoja tą patį sapną. 'Meldais apžėlusiu ežere girdisi baisus skęstančio vaiko pagalbos šauksmas. Aš brendu, skiriu žoles, bet negaliu tam vaikui padėti. Man atrodo, kad ten yra berniukas. Kasnakt sapnas baigiasi, o man taip ir nepavyksta išgelbėti to vaiko. Taip yra tikriausiai todėl, kad mes nusprendėm negimdyti pradėto kūdikio. Mes padarėme klaidą, bet dabar jau vėlu', – sakė vyras, nes jis manė, kad aš jau "susitvarkiau".

Tada pasakiau, kad dar nevėlu, ir rentgeno nuotrauka liko atidėta. Nusprendėm, kad reikia gimdyti. Bet aš nešiodama žinojau, kad gims mergaitė. Taip ir buvo. Pasakojimą girdėjo ir užrašė žurnalistė V. Petrauskienė, gulėdama Panevėžio miesto ligoninėje.

Kaukai neišnyko, tik pasikeitė jų pavidalai, pavadinimai ir pasireiškimo būdai. Bieka kaukus susieti su gimties virsmo kulminacijos baigtimi – krikštynomis. Kaukas bendraja prasme reiškia gimties virsme esančią būtybę, kuri dar neperėjo aukščiausio virsmo taško, viršūnės – krikšto. Todėl kauku buvo vadinama: 1. namų dvasia, t. y. norinti gimti, bet dar nepradėta būtybė: *Turbūt tau koks kaukas padeda* (LKŽ); 2. pradėta, bet dėl tam tikrų priežasčių (persileidimas, abortas ar pan.) negimusi būtybė; 3. gimusio, bet nekrikštyto mirusio kūdikio vėlė; 4. gimęs, bet dar nekrikštytas kūdikis.

Krikštas yra skirtas žmogaus esmei – sielai, todėl tarp nekrikštyto mirusio kūdikio vėlės ir nekrikštyto kūdikio nėra esminio skirtumo. Pamiršus bendrąją kauko prasmę, t. y. kad visos keturios minėtos kauko reikšmės reiškia tik įvairias aplinkybes, į kurias gali patekti ar būtinai patenka gimstanti būtybė, pradedama painioti ar dvigubinti (dubliuoti) *kauko* prasmes. Taip, pvz., LKŽ sudarytojai suplakė į viena III-ią ir IV-ą prasmes: aiškinama, jog *kaukas* yra nekrikštyto vaiko vėlė (mūsų prasmių sąrašė III prasmė), o iš A. Juškos žodyno paimtas paaiškinamasis sakinytis atspindi IV-ą prasmę: *Kaukutis yra nekrikštytas kūdikis* (LKŽ). Labai svarbu, kad ši *kauko* prasmė yra paliudyta J. Juškos žodyne. II ir III *kauko* prasmės tautosakoje beveik nesiskiria, tačiau jas atskyrėme atsižvelgdami į dabartinę padėtį, nes antros rūšies kaukų šiais laikais ypač padaugėjo. Be to, antros prasmės kauką A. Greimas pavadino dvigubu kauku. A. Greimas rašo, kad *dvigubas kaukas: kaukas, kaip dar negimęs, ir kaukas, kaip jau miręs* (25; 61). Mes pritariame dvigubo kauko pavadinimui, tačiau nematome senosios ir krikščioniškos pasaulėvokų priešpriešos. Aiškiai parodėme, kad krikštas nėra krikščionybės atneštas, o tik sukrikščionintas senojo krikšto ritualas (žr. sk. *Viešosios prausynos – senasis krikštas ir Krikstatėviai ir krikstatėvystė*). Todėl dvigubas kaukas yra kaukas kaip dar **negimęs** ir kaukas kaip dar **nekrikštytas**. Jeigu būtų taip, kaip rašo A. Greimas, tai neturėtume žemiau nagrinėjamų padavimų, kuriuose kaukas reikalauja krikšto, nieko bendro neturinčio su krikščioniškąja krikšto tradicija.

Yra ir daugiau žodžio *kaukas* prasmių. *Kaukučiai*, pasak LKŽ, yra marškinėliai (vaikų kalboje). Mūsų nuomone, šis aiškinimas nėra tikslus, kadangi papročiai rodo kitokią prasmę. Kaukai – tai ne marškiniai apskritai, bet dar nekrikštyto kūdikio marškiniai. Naujagimį išmaudžius pirmą kartą, pagal paprotį jis būdavo apvelkamas išvirkščiais marškiniais (18; 405).

Išvirškšti marškiniai velkami pažymint, kad neturintis vardo kūdikis nėra pilnai gimęs ir tebelaikomas kauku. Skyriuje *Ivardijimas* minėjome, kad nekrikštytas kūdikis buvo vadinamas ramučiu (-e), lėliuku arba žyduku, pagonuku. Galima teigti, kad dar seniau nekrikštytas kūdikis iki krikšto (senojo ar krikščioniškojo) galėjo būti vadinamas ir kauku, kaukučiu. Tik krikštas, kuomet kaukas apvelkamas krikšto marškinėliais, padaro jį vardą turinčiu žmogumi. Tai, kad kauką žmogumi padaro ne tik gimimas, bet ir krikštas, patvirtina ir minėtų Užgavėnių persirengėlių – kukerių (kaukų) Bulgarijoje veikla. Lankydami trobas jie reikalauja kiaušinių, t. y. apeiginės patekynų dovanos, išreikšiančios gimimą, o šventės pabaigoje jie atlieka apeiginį maudymąsi (krikštą) upėje (79; 278–279).

Lietuvių sakmės apie kaukus patvirtina šiuos samprotavimus. Sakmėse pasirodantys kaukai dejuoja, kad esą nuogi: *Aš pliks!, tu pliks!, kas mus aprėdys?* (25; 44). Kaukams (kaip ir nekrikštytiems kūdikiams) reikia ne paprastų marškinėlių, bet ypatingų. Tie marškinėliai arba skraistė turėjo būti pasiūti iš linų per vieną naktį iš ketvirtadienio* į penktadienį.

Tą pačią naktį linai turėdavo būti išminti, išbrukti, suškuoti, suverpti, išausti ir iš jų pasiūtas drabužis (kiti tekstai nurodo visą *lino kančios* darbų ciklą, pradedant sėja) (25; 44).

Marškinėlių siuvimas primena virsmą simbolizuojančios *lino kančios*** iškentėjimą (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Vėlnias ir lino kančia*). Todėl šis nepaprastu būdu pasiūtas drabužis ir yra tas apeiginis rūbas, kuriuo apvelkamas (gaubiamas) kūdikis (kaukas) krikštynose.

---

* Slavuose žinomi apeiginiai ‘ketvirtadienio verpalai’ – *четверговая пряжа*, kurie būdavo verpiami Velykų savaitės Didįjį Ketvirtadienį (68; 162).

** Ypatinga *lino kančios* reikšmė ryškiai išsiskiria paprotinėje lietuvių kultūroje. A. Greimo nuomone, *jai vienai reikėtų paskirti atskirą studiją* (25; 46). Linas yra akivaizdžiausias pavyzdys, kaip kultūra kyla iš natūros.

Vienadienės, t. y. pagamintos ne paprastu būdu, o per vieną dieną ar naktį drobės ar skraistės (slav. *обыденная* новина*) audimas žinomas ne tik sakmėse. Paskutiniaisiais šimtmečiais vienadienę drobę ausdavo viso kaimo moterys apsaugai nuo infekcinių ligų išplitimo tiek tarp žmonių, tiek tarp gyvulių (84; 125). XIX a. šis paprotys dar plačiai gyvavo Rusijoje ir ypač Baltarusijoje, o paskutinį kartą aprašytas 1957 m. Sibire, prie Angaros, perkeltųjų iš gimtųjų vietų baltarusių kaimė**. Baltarusijoje apeiginį vienadienį audinį ausdavo taip: *Paskirtą dieną, prieš patekant saulei, viso kaimo merginos, pasiėmusios po sruogą linų, rinkdavosi į vieną trobą. Susirinkusios verpė, metė metmenis ir audė tylėdamos* (išryškinta mūsų). *Kai drobė būdavo išausta, merginos, graudžiai dainuodamos ir nešdamos šį audinį virš galvų, apeidavo visą kaimą. Susirinkdavo visi kaimo gyventojai, kurie iš kiekvieno namo atneštų skiedrų*** sukurdavo laužą.*

Po ištempta vienadiene drobe visi gyventojai pereidavo per laužo ugnį, pernešdami vaikus, ligonius ir galiausiai čia pat sudegindavo ir vienadienę skraistę (84; 125). Rusijoje pagal įžadus statydavo vienadienius, t. y. per vieną dieną padarytus ar pastatytus kryžius ir cerkves. Vienadienes drobės (*обыденная новина*) kabindavo ant vartų (68; 162). *Vienadienės drobės audimo ir žodžio ‘новина’ prasmė, – rašo T. Bernštam, – siejasi su mitologiniu įvaizdžiu apie kūrimą naujo – jauno, pakeičiant senąjį, t. y. mirštančiam arba užkrėstam ligai ar pavojumi reiškiniui suteikiamas naujas gyvenimas* (68; 163).

Žodyje *новина* susipynę dvi prasmės. Naujumo, pradžios:

---

* Обыденный V. Dalio žodyne reiškia ‘vienadienis’.

** Istorijos m. d. A. Vyšniauskaitė etninės kultūros konferencijoje minėjo, kad Dzūkijoje po paskutinio karo dar buvo galima pamatyti ant pakelės kryžių užrištas vienadienes prijuostėles (drobules).

*** Gardino губ. lauže degindavo ir senus daiktus (68; 163).

новина ‘pirmas vaisius, pirmi derliaus grūdai, niekada nearta ar pūdiminė žemė’; *новеть, новить* ‘atsinaujinti, naujinti’: *Вся природа весною новеет* (74; II, 549–550). Priešinga, mirties, pabaigos prasmė atsiskleidžia rusų senžodžiuose: *навь, навье, навья, навий, навей* ‘numirėlis’; *навий день* ‘mirusių jų paminėjimo diena’ ir *навид* ‘mirtina žaizda’ (74; II, 389). Tas pačias priešingas prasmes matome ir panašiai skambančiuose lietuvių k. žodžiuose: *novyti* ‘naikinti, žudyti, galabyti’: *Mūsų katinas pradėjo viščiukus novyti*; *novė* ‘žudymas’, *novis* ‘mirtis, galas’: *Na dabar visoms musėms bus novis* (LKŽ) ir *navyna* ‘naujiena, naujas’ ($u=v$) bei lot. *novus* ‘naujas’, *ново* ‘atnaujinti’.

Ypač daug pasako veiksmazodžių (slaviško ir lietuviško) *новить* ir *novyti* (jau nebevartojamų šiuolaikinėse kalbose) sugretinimas. Žodžiai skamba vienodai, o jų prasmė visiškai priešinga: **naujinti** ir **naikinti**. Mitiniam pasaulėvaizdžiui peraugant į racionalųjį – mentalinį mąstymą, buvęs vientisas pasaulio vaizdas suskilo į racionalių požiūriu nesutaikomas prieštaras, šiuo atveju – mirtį (naikinimą) ir gimimą (atnaujinimą).

Mitinio pasaulėvaizdžio žmonėms buvo akivaizdu: **naūja negims tol, kol nežus sėna**, arba tam, kad padarytum kažką nauja, senąją formą tenka sunaikinti. Tai visuotinė tiek gyvosios, tiek ir negyvosios būties taisyklė: **naujos formos atsiranda tik iš suirusių senųjų**. Esame taip prie to pripratę ar jau tokie nejautrūs, kad nebemokame to pastebėti. Nenuostabu, kad senos formos irimas mūsų laikų žmogui tereiškia vien pražūtį, o mūsų protėviams tai buvo kartu ir naujo gimimas. Tai dar kartą patvirtina, kad kalba nėra sutartinių garsų rinkinys, o neatsiejama nuo pasaulėvokos, tradicijų ir apeigų.

Vienadienės drobės – skraistės pavadinimas *новина*, kaip jau matėme, jungia dvi priešingas prasmes – mirtį ir gimimą. Iš tiesų, vienadienė drobė – *обыденная новина* yra apeiginė skraistė, kuria apgaubus įvyksta virsmas, t. y. seno naikinimas

ir naujo gimimas. Manome, kad ypatingai austa drobė buvo naudojama ir svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose – virsmuose: gimstant, vestuvėse ir mirštant. Tai regime ir aukščiau minėtose sakmėse, kuriose gimties virsme įstrigusi esybė prašo tos nepaprastu būdu pagamintos vienadienės skraistės, nūdieniškai tariant – krikšto marškinių, kad galėtų išeiti iš virsmo, t. y. kauko padėties.

Jeigu šeimininkė nespėja išpildyti sąlygų, t. y. pasiūdinti marškinėlių per vieną naktį, *tai palankusis kaukas tampa plikuoju kauku* (25; 44). Negerai yra ir tada, kai *šeimininkė iš didelio gailėsčio pasišaukia siuvėją ir užsako pas jį rūbus, arba jeigu be sutartimi numatyto rūbo ji paruošia dar ir kitokių dovanų: tada kaukai pradeda verkti, aimanuoti dėl savo likimo ir tučtuojau pranyksta* (25; 44). Tas pats yra ir su pakrikštytu, bet krikšto marškinėlių negavusiu kūdikiu: *Krikšto motina, eidama į kūmus, būtinai atsineša krikšto marškinėlius, nes jei vaikutis numirtų, tada aname pasaulyje jis vaikščiotų plikas* (išryškinta mūsų, – 18; 407).

Kauko troškimui gauti nepaprastu būdu išaustą skraistę – krikšto marškinius atliepia baltarusių sakmė, pasakojanti, kad nekrikštyto mirusio kūdikio vėlė septynis metus neatsiskiria nuo savo palaidojimo vietos ir tik baigiantis šiam laikui eina į dangų. Bet prieš palikdama savo palaidojimo vietą vėlė tamsią naktį apie 12-tą valandą garsiai šaukia ir *prašo vardo*. Visą gyvenimą bus laimingas tas, kuris išgirdęs jos šauksmą ištars nekrikštyto kūdikio vėlės vardą. Jei ir ištarus vardą nenutyla šauksmas, vadinasi nebuvo atspėta lytis ir, girdėjęs jos riksmą, pakartotiniam vardo ištarimui turi surasti kitą žmogų, tačiau kuriam neturi prasitarti apie savo nesėkmę (98; 18). Ir šį kartą iš neapibrėžtos virsmo būsenos išlaisvina vardo gavimas, t. y. krikštas.

Kalvarijos apyl. sakoma, kad jei yra palaidotas nekrikštytas kūdikis, tai vakare jo vėlė išeina ir prašo praeinančiųjų ap-

krikštyti (3; 102). Kupiškėnų nuomone, *mirusiųjų nekrikštytų vaikų vėlės kartais ateina namo pas tėvus ir naktimis rauda prie lango, prašo gelbėti* (33; 221). Ypač dažni tokie prašymai apie Vėlines. Poetinė nuojauta susieja krikštą ir kauko virsmą žmogumi:

*Krikšto vanduo Joninių naktį   Geriu lig paskutinio lašo
Pavirto alkviečių rasa,   Žvaigždėtą kieliką dangaus,
Ir baigia nuo liepsnų apakti   Rašau rasoje be jokio rašalo
Sena, kaip visata tiesa.   Pirštu ir kauko, ir žmogaus*

(K. Bradūnas).

Padavimai apie krikšto marškinėlių prašančius kaukus ir įsitikinimas, kad be jų pakrikštytas kūdikis būtų plikas aname pasaulyje, įrodo, kad krikšto marškinėliai yra senas, dar prieš krikščionybę buvęs apeiginis ypatingu* būdu pasiūtas lininis lietuvių gimties virsmo drabužis. Ir iš tiesų, naujausiame Bažnyčios teisyne net neužsimenama apie krikšto marškinėlius, o paskutiniame (1969 m.) bažnytinio krikšto rituale rašoma, kad Bažnyčia jau nevelka krikštijamojo krikšto marškiniais, o tik pageidauja, kad šie būtų atsinešami (1; 510). Žodžiu, krikšto marškiniai vėl lieka tik tautine tradicija. Krikščionybės laikais, sakralumo centrui labiau persikėlus į patį krikšto sakramentą, apeiginio rūbo – krikšto marškinėlių (skraistės) paruošimo būdas savaime supaprastėjo.

Rusų krikšto marškinėlių ruošimo tradicijoje ilgiau išliko skraistės požymiai. Krikšto marškiniai buvo vadinami *крестильная пеленка* – ‘krikšto vystyklas’, o jeigu skraistė

---

* Kitos sakmės nurodo, jog šis drabužis – tai skraistė, padaryta iš vieno siūlo (4; 365). Palyginkime. Vestuvių virsmo ženklą – nuometą taip pat siūdindavo iš specialiai apdirbtų linų. Linus nuometui šukuodavo ant vandens, kad neliktų nei dulkelės, o siūlus verpdavo taip plonai, kad pro vestuvinį žiedą pralįstų 800 gijų turinti lininė tolka (14; 152). Nuometo audimas taip pat ypatingas. Rengdavosi švariais drabužiais, meldavosi ir nieko nevalge pradėdavo mesti metmenis, nes nuometas *šventas audeklas* (70; 236).

būdavo siuvama marškinių pavidalo, tai rankovės ir galvos iškirptė buvo tokios ankštos, jog krikšto marškiniai vilkėjimui netiko (84; 104). Ukrainoje netgi nėra krikšto marškinių pavadinimo, tačiau kūma nešdavo krikšto marškinių atitikmenį *крыжмо* (kiti pavadinimai: *плащик, увівоч, покровець*). Tai buvo 1,5 m. ilgio drobės gabalas, į kurį po krikšto būdavo įsupamas kūdikis (72; 117). Jeigu pirmųjų amžių krikščionys krikštijant būdavo apvelkami baltu drabužiu, tai jau senajame lotyniškame rytuose vietoj balto drabužio naudojama tik *balto lino skraistė*, kurią krikštijamajam uždėdavo ant galvos (1; 510).

Nekrikštyto kūdikio padėtis – tai kauko padėtis. Apie sunkią jų būseną tamsybėse (kaukai yra požemio gyventojai) pasakoja, nors ir dalinai sukrikščioninti, bet iš esmės nepasikeitę padavimai. *Nekrikštytų katalikų vaikų vėlės einančios drauge su gerųjų pagonių ir kitatikių vėlėmis į 'atklanės'** (tamsybės). *Atklanėse nėra fizinių skausmų, bet tamsybėj Dievo veido nematydamos vėlės labai nuobodžiaujančios, todėl ten sunkus joms esąs gyvenimas* (40; 98). Šis požiūris į nekrikštytųjų vėlių padėtį yra aiškiai paveiktas krikščioniškų pažiūrų. Gimties, kaip ir mirties virsme įstrigusieji yra liminalinės būtybės, gyvenančios matomo ir nematomo pasaulių sandūroje: *Dūšios mirusių be krikšto kūdikių pavirsta, sako, in slogučius, kurie pavidale vyrų slogina naktimis moteris, arba mergų pavidale ('slogutė') vyrus slogina. Slogučiai dienomis paežiais po akmenimis lindi ir kartais pavidale balto katino pasirodo: naktimis jie vaidenasi ir žmones slogina, ypač moteris* (5; 202).

Panašioje padėtyje atsiduria ir motinos iščiose nužudytų negimusių kūdikių vėlės. Tik jų padėtis dar sunkesnė, nes jie dvigubi kaukai: negimę ir nekrikštyti. Šiai padėčiai palengvinti, kaip rodo užrašytoji tautosaka, juos krikštydavo.

Iš Kelmės per Kuprės mišką Kražių link važiavo kažkoks

---

* Katalikų katekizme ši būseną (vieta) vadinama *pragarais*. Ne *pragas*, bet *pragarai*.

Levickis. Išvažiavus iš miško, ant kelio atsirado mažų vaikų būrys. Jie prašė: 'Dėdė, pakrikštyk mus'. Ir pasidalino į du būrelius. Jis tuos vaikus pakrikštijęs. Vienam pulkelei davęs Onos vardą, o antram – Jono. Tuoju viskas pra-nykė, jis tik išgirdęs: 'Ačiū, ačiū, mes dabar laimingi'. Tas žmogus toj vietoj pastatęs kryžių ir kas metai tuo laiku da-ręs atminimus – užprašydavęs mišias. Taip gilų įspūdį pali-kęs tas įvykis (31; 496–497).

Kiti padavimai pasakoja, kad krikštijamoji vėlė gali ir pa-kenkti. Kai prašomasis asmuo pasilenkia pasemti vandens, vėlė jį galinti įstumti į vandenį ir paskandinti arba pasmaugti. To-dėl buvo patariama pačiam nesemti vandens, o paprašyti, kad pati vėlė jo pasisemtų ir įpiltų krikštytojui į delną (27; 183–184). Tuo netiesiogiai nurodoma, kad gimties virsme įstrigu-sio kūdikio vėlė gali tapti pavojinga, kaip ir velniu virtęs ve-lionis. Po krikšto vėlė išlaisvinama iš virsminės (liminalinės) būsenos ir dėkoja krikštytojui.

Krikšto tradicija tokia gili, kad prašymus išgirdusios šiuo-laikinės moterys pačios krikštija (kunigui nedalyvaujant) ne-gimusius kūdikius (64; 114–120). Asmeniškai teko kalbėtis su tokiomis moterimis. Slavės savo negimusius vaikus krikšty-davo šv. Jono Krikštytojo dieną (tikslus šaltinis nežinomas). Kad taip iš tikrųjų buvo, matyti iš pravoslavų bažnytinės mal-dos, kurią skaitydavo jų šventikas po išpažinties moteriai, at-eidavusiai po tyčinio ar netyčinio persileidimo. Joje yra tokie žodžiai: *Šventas Jonai Krikštytojau, tu krikštijai Viešpatį: pa-krikštyk mano bevardžius nužudytus iščiose kūdikius, kurie kan-kinasi tamsybėse*. Tačiau dabar, kaip aiškino pravoslavų šven-tikas, ši malda skaitoma ne visada, o tik **moteriai paprašius**. Tai rodo, jog tai ne Bažnyčios, o tautos tradicija.

PABAIGOS VIETOJE – GIMDYTI AR RADINTI

Į paprotinę mūsų tautos kultūrą žvelgėme per gimties virsmo prasmę ir esmę. Pabaigai – dar keletas minčių apie prasmę žodžių, susijusių su gimties virsmu, ir to dėka atsirandančius žmonių giminystės ryšius bei santykius.

Šiandien mes sakome: *kūdikis (žmogus) gimė, o motina pagimdė*. Gimties virsmo eiga, kalbine formule ***gimti – migti***, išreikštas dėsningumas, tautos papročiai bei žvilgsnis į senuosius lietuvių ir slavų kalbų žodžius, susijusius su gimties virsmu, leidžia manyti, jog posakis *žmogus gimė* yra teisingas, o *motina pagimdė, motina gimdytoja* yra naujadarai ir nebeatitinka senosios žodžio *gimti* prasmės. Dar prieš I-ą Pasaulinį karą dažniausiai sakydavo: *Ji susilaukė* arba *Dievas davė*.

Formuojantis esminėms kultūrinėms sąvokoms ir jų išraiškoms kalboje, – rašo V. Toporovas, – *stebima būdinga kalbos ir kultūros sąveika: dažniausiai kalba ir kultūra veikia kartu (bet nevienodai) viena kitą pakoreguodamos arba apjungdamos savo pastangas bendra kryptimi* (97; 19). Trumpai tariant, keičiantis pasaulėvokai kinta ir kalba. Virsmų aplinkybėmis (naujos religijos priėmimas, kultūrinė revoliucija) kalbos ir kultūros santykiavimas sustiprėja ir *kalba keičiasi žymia dalimi sąmoningai, o jei pasikeičia nesąmoningai, tai tie pokyčiai tampa jau suvoktos kalbinės evoliucijos objektu. Kitas klausimas – teisingas ar klaidingas naujas suvokimas* (išryškinta mūsų, – 97; 15). Aptartų kultūrinių papročių, susijusių su gimties virsmu, šviesoje panagrinėkime kalbinius pokyčius*, kuriuos sukelia pasaulėžiūros pasikeitimai.

Žodis *gimti* vartotinas tik kūdikio atžvilgiu, nes gimimas yra vyksmas, susijęs su pasikeitimais gyvybėje, ateinančioje į žemiškąją būtį. Motina kūdikį ne gimdo, bet tik sudaro sąlygas

---

* Apie žmonių sąmonės ir atitinkamus pasikeitimus kalboje rašė ir E. Fromas (22; 36–42, 50–51).

jam gimti, t. y., vartojant senžodį, motina kūdikį *radina*: *Žalia-sai putinėlis nakčia pražydėjo, toj parelėj motulė dukrą radino* (LKŽ). Veiksmažodis *rastis*, *randasi* reiškia ‘imti dygti, augti, atsirasti, gimti’: *Baravykai daugiausia pievose po ažuolais randas; Ten aš radaus ir augau* (LKŽ).

Bėda, kad šiuos ir kitus žodžius, panašius į slavų, dar tada, kai lietuvių kalbos senumas tebuvo nuojauta, kalbininkai “nurašė” į slavizmus. Šiandien, jau tvirtai žinant, kad lietuvių kalba nepalyginti senesnė už slavų kalbas ir kad *slavų kalbos yra kilusios iš pakraštinių baltų tarmių* (V. Toporovas), būtų laikas ištaisyti padarytus ir iš inercijos tebedaromus nuostolius lietuvių kalbai. Dar K. Būga kovojo su neleistinu, mūsų kalbą nuskurdinančiu senų baltiškų žodžių priskyrimu slavizmams (žr. 8; 37–77).

Nagrindamas baltiškojo *švent-* ir slaviškojo *-svęt* (rus. *свят-*) santykį V. Toporovas rašo, kad *jie ne tik labai artimi vienas kitam, bet tarp jų yra neabejotina vienovė, liudijanti apie bendras ištakas* (97; 21). Pastebėdamas, kad dauguma baltų ir slavų kalbų kultūrinių žodžių rodo įvairų **bendro paveldo** naudojimą ir pritaikymą naujoms kultūrinėms – religinėms sąlygoms, V. Toporovas daro išvadą apie gilią baltų ir slavų kalbose slypinčią **vienovę** (97; 22).

Iš tiesų, lietuvių ir slavų (ypač rytų) kalbos ilgaamžės kaimynystės ir lietuvių slavėjimo pasėkoje yra taip susipynę, kad kartais vargiai įmanoma atsekti žodžio atsiradimą. Turint omenyje bendrą ir labai artimą tų kalbų kilmę, svarbu ne lietuvių ir slavų kalbų žodžių santykinė kilmė, bet senoji (teisinga) žodžio prasmė, darniai įsirašanti į dorinę lietuvių kultūrą. Todėl įprastiniai metodai dažnai būna neveiksmingi.

Pasinaudosime skirsnyje *Apie žodį* (žr. *Įvadas*) aprašytais taisyklėmis ir metodika. Rusiškus žodžius *родить, рождать, роды* ir slavizmams priskirtus lietuviškus žodžius *radinti, radynos, radas* ‘giminė, kilmė’; *radukas* ‘skiepas’, *roda* sudaro tas pats priebalsinis skeletas **r – d**. Šio semantinio krūmo žo-

džių ir vedinių iš jo rusų kalboje yra ir daugiau: *радѹть* arba *радѣть* ‘rūpintis, stengtis, linkėti gero’; *раденье* ‘uolumas, rūpestis’; *радѣтель* ‘rūpintojas, užtarėjas, gero linkintis žmogus’; *радивость* ‘paslaugumas’; kita prasmių grupė: *радѹть* ‘patarti’; *рада* ‘patarimas, pagalba’: *подаѹ рады!* ‘patark!’; *радник*, *радѹтель* ‘patarėjas, pagalbininkas’; *радивый*, *радливый* ‘mielai duodąs patarimus’ (74; IV, 8–9). Priebsalnio skeleto *r – d* slaviskų žodžių prasmė – ‘rūpestis, parama, patarimas kitam žmogui’ atitinka lietuvių kalbos žodžio *rodà* prasmę. Visi jie – jau senžodžiai ir iš dabartinės rusų kalbos beišnyksta. Šiuolaikiniai rusų kalbos žodžiai *родѹть*, *рождать*, reiškiantys tai, ką mes šiandien nusakome lietuvišku žodžiu *gimdyti*, prasmės bei kalbos požiūriu susiję su senžodžiais *радѹть*, *радѣть*, *радѹть*.

Lietuvių dorinės kultūros papročiai leidžia teigti, kad naujos gyvybės įvedimas į žemiškąją būtį buvo pagrįstas rūpesčiu deramai pasiruošti ją pradėti ir ypatinga jau užsimezgsios gyvybės priežiūra bei globa. Taigi veiksmų, susijusių su naujos gyvybės pervedimu per gimties virsmą, visuma turėjo būti nusakoma žodžiu **radinti**, t. y. rūpintis, stengtis, padėti. O motulė – tikrai **radna** ar **radintojėlė**, kitaip sakant, motina yra ne gimdytoja, bet **radintoja**, t. y. ta, kuri taip ilgai ir taip uoliai rūpinosi laimingu naujo žmogaus atėjimu į erdvės ir laiko pasaulį. Ši išvada atitinka A. Juškos žodyne esančio veiksmazodžio *rādyti*, kurį LKŽ priskiria slavizmams, prasmę – ‘kurti’. Naujos gyvybės radimasis iš tiesų yra kūryba, be kurios nebūtų jokios kitos kūrybos.

Lietuvos moterys, išsaugojusios skaistų žmoniškumą, ir šiandien teberadina tautos ateitį – savo vaikus. Šiuolaikinės motinos mintys, iš kurių dvelkia sąmoningas kūdikio laukimas ir bendravimas su besiruošiančia ateiti į žemiškąjį pasaulį siela rodo, jog beveik išnykusi senoji kultūra įgyja kitoki, jau sąmoningesnį pavidalą:

*Kai tu ruošiesi ateiti į pasaulį,
laukimas buvo mano kasdienybė.
Tikėjau, kad nuo to
gyvenimas tavasis priklausys.
Aš stengiaus būt tokia,
koku tave matyti troškau.
Ir kroviau kraitį tau
iš to, kas nepasiekiama.
Kasdien jį pildžiau mintimi tyra
ir pokalbiais su tavimi,
kuris ateit žadėjai.
Kalbėjau tau apie rugių laukus,
žalius, banguojančius,
apie geltoną pienių jūrą,
dangaus žydrynę, vakaro ramybę.
Klajojau gamtoje ir gėriau grožį, –
stiprybę tavo begaliniam keliui.
Žinojau – tu mane jauti, kaip aš tave.
(...)
Tada aš vėl tikėjau,
kad su savo pienu
tau atiduodu visa,
ką turiu geriausiaio.*

Taip kaip mes, lietuviai, pamiršome žodžio *gimti* prasmę ir ėmėme jį vartoti gimdymo prasme, taip slavai baigia pamiršti ar jau užmiršo *радѹть* ir *рѹдить* prasmes. Iš tiesų, rusų kalboje *Радунец, Радунѹца, Радовниѹца* – tai atvelykyje švenčiamos mirusiųjų paminėjimo šventės pavadinimas, kurio prasmė jau pamiršta. V. Dalis, aiškindamas mirusiųjų paminėjimo dienos pavadinimo kilmę rašo, kad *matyt visi tie žodžiai kilę nuo 'рад' – bet kur čia džiaugsmas? O gal nuo 'родитель'?* Arba nuo *'радѹть'?* (43; IV, 8). Vėlesni tyrinėtojai jau neprišimena žodžio *радѹть*. V. Propas šiuo klausimu rašo: *Dauguma lingvistų žodį 'радунѹца' sieja su šaknimi 'рад', bet*

toks aiškinimas neatskleidžia žodžio prasmės, nes neišku, kuo džiaugiamasi (90; 20).

Pažiūrėkime į šią painiavą, atsiradusią pamiršus senųjų žodžių reikšmes. Archangelsko ir Tverės gub. žodis *родитель*, kuris šiandien reiškia ‘gimdytojas’, dar XIX a. pab. reiškė numirėlį. Tame krašte laidojant taip ir klausdavo: *Чьего несут родителя?* Kalugos ir Orlovo gub. šis žodis vartotas ta pačia prasme, tik daugiskaitoje – *родители*, nors kalbama apie vieną asmenį. Nežiūrint nei amžiaus, nei lyties, sakydavo: *Несут хоронить родителей*, t. y. kokį nors mirusįjį. Olonecko gub. kapinės vadintos *родительское место*, o Sibire vietoj *Радуница* buvo sakoma *родительский день* (99; 594). Rodos, susidūrėme su tikra painiava: mirusiųjų paminėjimo šventė (šiuolaikine žodžių prasme) vadinama *gimdytojų diena*. Tačiau įvertinus tai, kas bus išsiaiškinta aptariant mirties virsmą, nesunku viską sugrąžinti į savo vietas. Pvz., Baltarusijoje visi numirėliai, nepaisant nei amžiaus, nei lyties, buvo vadinami vienu vardu – *diedas*, o numirusiųjų paminėjimo diena – *diedai*. Atminkim ir tai, jog po metų, baigus mirties virsmą vėlė pakeliama į aukštesnį “rangą”, kurį įvardijome *diedu*. Diedu tapęs velionis iš tiesų yra vadintinas *радѣтель*, *радитель*, t. y. ‘rūpintojas, užtarėjas, patarėjas’ (žr. *Mirties virsmas* sk. *Įvardijimas*).

Iš čia kilęs ir mirusiųjų paminėjimo dienos *Радуница* pavadinimas, t. y. **rūpintojų, patarėjų diena**. Kalbėdamas apie mirusiuosius antikos tyrinėtojas E. Rodė (Rohde) rašo: *Iš jų laukiama pagalbos bet kokioje bėdoje; ypatingai tikima, kad jie panašiai kaip ir chtoninės dievybės, į kurių sritį jie nuėjo, atneša laukiamą ir derlingumą* (48; 246–247).

Tad taip, kaip *радить*, *радѣть* tapo *родить*, taip *радѣтель*, *радитель* virto *родитель*. Pamiršus žodžio *радитель* (iš čia *Радуница*) reikšmę, tuo žodžiu pradėti vadinti ne tik sulaukę metinių mirusieji, bet ir ką tik mirę. Dar vėliau *радитель* tapo *родитель*, dabartiniu supratimu – ‘gim-

dytojas'. Sunku pasakyti, kaip žodį *родитель* suvokė XIX a. rusų valstiečiai, tačiau aišku, kad kai žodis *родитель*, kuris reiškė 'rūpintojas', 'patarėjas', virto *родитель* ir tapo suvokiamas tik gimdytojo prasme, tuomet neteko reikšmės ir visiškai išnyko velionio vadinimas *родитель*. Panašiai vyksta ir mūsų kalboje – šiais laikais pagimdžiusios moters jau nebevadiname *šešiauninke* ar *palagine*. Prarandant gilesnį būties suvokimą, nyksta ir senieji žodžiai.

Senasis veiksmazodis *radinti*, kuris reiškė ne tik 'gimdyti', bet ir 'rūpintis, sielotis, stengtis', išnyko iš mūsų kalbos ne tik pasikeitus pasaulėvokai, bet ir dėl to, kad jis buvo priskirtas slavizmams. Buvusį žodžio *radinti* naudojimą liudija jo vediniai: *radynuotis* 'gimdyti, atsivesti', *apsiradynuoti* 'pagimdyti, atsivesti', *nusiradynuoti* 'atsivesti', *susiradynoti* 'pagimdyti, atsivesti': *Girdėjau kaiminka susiradynotojo – reiks aplankyti* (LKŽ). Beje, šie žodžiai nelaikomi slavizmais*.

Akivaizdu, kad mūsų gimties virsmo suvokimas jau kitoks, todėl naujos gyvybės atėjimą į žemiškąją būtį pradėjome nusakyti žodžiu *gimdyti*. Keičiasi pasaulėvoka, keičiasi kalba, keičiasi ir santykiai tarp kūdikio ir motinos. Žodis *gimdymas* mums reiškia tik pačią gimties virsmo viršūnę, t. y. kūdikio atsiskyrimą nuo motinos. O ***radinti*** – tai rūpintis būsimąja gyvybe nuo jos pradėjimo iki nujunkymo, t. y. iki išvedimo iš gimties virsmo.

Naujausiais embriologų duomenimis pradėtas kūdikis nėra pasyvus keleivis nėščioje motinoje, bet didžiąja dalimi būtent jis vadovauja nėštumui. Vaisius turi savyje visą būtiną informaciją,

---

* Įdomiausia tai, kad žodžio *radynos* prasmė 'gimimas, gimtuvės' laikoma slavizmu (nuo *родины*), o kita to paties žodžio prasmė 'rastuvės, radimas' – juo nelaikoma: *Ieškok, surask, tada išgersim radynas* (LKŽ). Antroji šio žodžio prasmė negali būti priskirta slavizmams, nes slavų kalboje tokios aptariamo žodžio prasmės nėra. Tai reikštų, kad *родины* yra baltizmas slavų kalboje.

pilną kodą, reikalingą jo vystymuisi. Jis priklausomas nuo motinos tik tiek, kad yra joje patalpintas. Vaisius yra skirtingas genetiškai. Įrodinėti, kad gemalas yra motinos dalis, yra tas pats, kaip teigti, jog žmogaus kūne esantis kaspinuotis yra to kūno dalis.

Pradėtas kūdikis valdo nėštumą, – sako embriologai J. Le Jeune ir A. W. Liley. Pasyvi yra motina, bet ne kūdikis (35; 17–23). Penktą dieną po apvaisinimo vieno milimetro dydžio žmogiška būtybė siunčia chemorecepinę komandą, sustabdantią motinos mėnesinių ciklą. Kiek vėliau gemalas apsigaubia gimdos gleivine ir auginasi tam tikros rūšies įranga, kurios, kaip sako minėtieji embriologai, jie negali kitaip pavadinti, kaip tik kosmonauto skafandru. Būtent gemalas sukuria šį papildomą dalyką, šią ypatingą aplinką, tą kapsulę, o motina tik aprūpina jį maistu, patenkančiu per membraną iš jos kraujo (35; 73–74). Vaisius nulemia nėštumo trukmę ir pasirenka padėtį jo metu. Gemalo padėtį sąlygoja jo būklės patogumas. Jis pasirenka, kada ir koku būdu prasidės gimdymas.

Šie, specialia aparatūra mokslininkų padaryti atradimai tik patvirtina žmogiškosios būties dėsningumus, įrašytus senojoje mūsų kalboje ir dorinėje lietuvių kultūroje. Suprantama, naujai suvokiant gimties virsmo vyksmą mokslininkams reikės ieškoti naujų žodžių ar sąvokų jam nusakyti, o mums tereikia prisiminti senuosius žodžius.

Stebint šiandieninį gimties virsmo suvokimą ir šiuolaikines motinas matosi, kad iš tiesų ne reta jų jau tiktai gimdo, t. y. tik paleidžia kūdikį į pasaulį, nesirūpindama juo nei prieš, nei po gimdymo.

O kaip seniau vadintas įvykis, kurį šiandien nusakome žodžiu *gimdymas*? LKŽ randame, mūsų nuomone, seną žodį *palagas*, kurio viena iš prasmų yra ‘gimdymas’: *Ji mirė pirmu palagu*. Šis žodis taip pat priskirtas slavizmams. Tačiau lietuvių kalboje šio senžodžio prasmų yra bene daugiau nei slavų kalbose. Mūsų prielaidai paremti ypač svarus argumentas yra

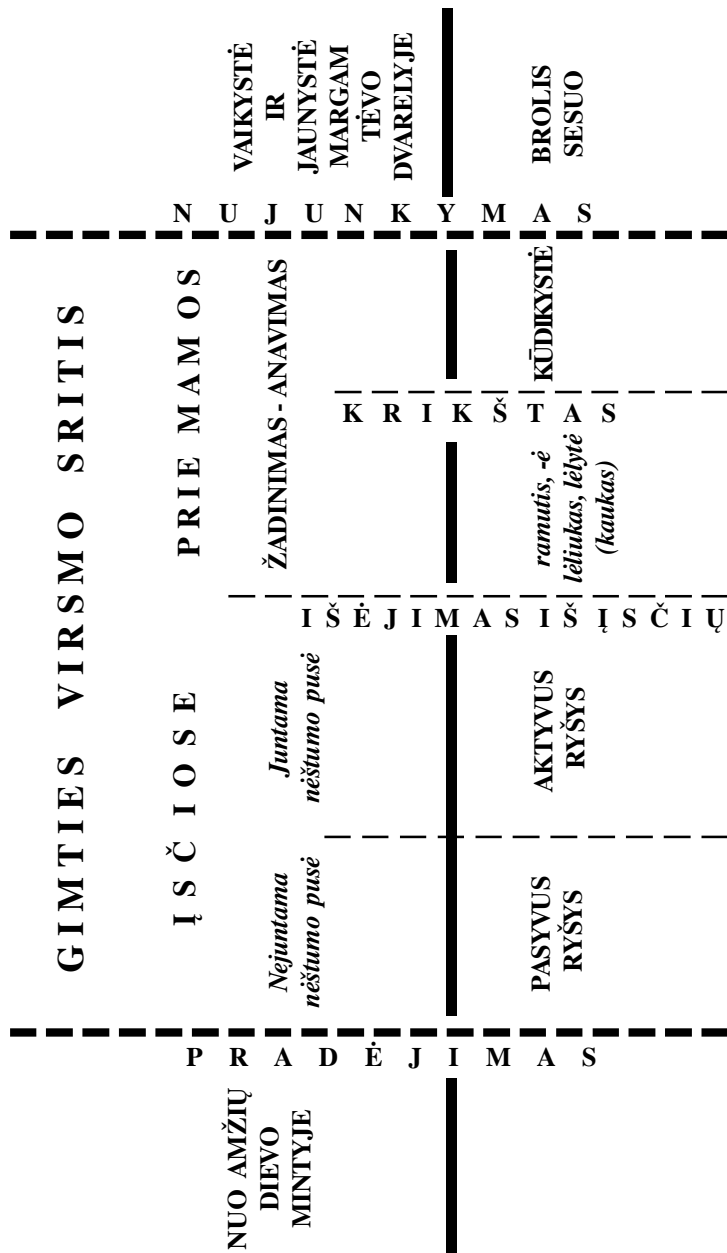
tai, jog žodis *palagas* sutinkamas ne tik gimties, bet ir vestuvių bei mirties virsmuose: *palagas*: 1. ‘stoginė prie kluono’; 2. ‘karieta’; 3. ‘vestuvių vežimas, kuriuo nuotaką veždavo į svetimą šalį’ (3; 583); 4. *palagis* ‘mirties guolis’: *Baltos liepos lentužėlės (karstas), penkių mąstų drobužėlės (įkapės)*. Tai mano *palagis* (LKŽ).

Bendrajai prasme priebalsinis skeletas *p – l – g* nusako neapibrėžta, nepastovia, tarpinę padėtį (pašiūrė – nei patalpa, nei laukas; karieta, vežimas ar mirties guolis taip pat išreiškia tarpinę padėtį). Plg. dar slav. *пологий* ‘nuožulnus’ ir *поло* ‘užstatytas daiktas’. Kitos slaviškosios šio semantinio žodžių krūmo reikšmės – *пологать* ‘guldyti, padėti’; *пологанье, положение* ‘padėtis, guldymas’; *логово, ложе* ‘guolis’, taip pat *положница* ‘gimdyvė’ – rodo, kad pamatinė *palago* prasmė yra gulėjimas, tačiau, kaip jau sakyta, susietas su virsmo nepastovumu.

Be minėtos šešiauninkės buvo dar vienas gimdyvės pavadinimas *palaginė, palagninkė*: *Čia palagninkė ligonė guli* (LKŽ). Suprantama, kad žodžiai *palaginė* ir *šešiauninkė* nėra sinonimai. *Palaginė* – tai moteris *palago* būklėje, t. y. kol guli, o *šešiauninkė* – tai pakilusi iš *palago* ir esanti šešių savaičių atsistatomajame laikotarpyje moteris. Vėlgi regime, kaip senųjų žodžių praradimas skurdina mūsų pasaulėvoką ir tautos dorinę kultūrą.

Esame praradę gyvą ryšį ne tik su garsu, bet ir su pačiu žodžiu. Gyvas žodis tampa negyvu, nors ir pagal visas gramatikos ir literatūros taisykles apdailintu, tačiau vidinio suvokimo nebeatskleidžiančiu sutartiniu ženklų. Materialėjantis formos ir daikto kultūros žmogus, prarasdamas dvasinę sąmonę, tapo gal ir protingesnis, bet mažiau išmintingas. Naujai gimstantis suvokimas ir besivystantis vienijantis (integralinis) mąstymas grąžina mus prie senovinės, tačiau jau ne prie paprotinės, bet **asmeniniu sąmoningumu** pagrįstos išminties.

GIMTIES VIRSMO SRITIS

7-as brėž.

LITERATŪROS SARAŠAS (gimties virsmui)

1. **Adam A. Berger R.** Pastoralliturgisches Handlexikon, Freiburg – Basel – Wien, 1986.
2. **Balys J.** Vaikystė ir vedybos. Silver Spring, Md. 1979.
3. **Balys J.** Mirtis ir laidotuvės. Silver Spring, Md., 1981.
4. **Basanavičius J.** Rinkiniai raštai. V., 1970.
5. **Basanavičius J.** Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių. Kaunas, 1928.
6. **Brastins E.** Dievturių sielmokslis. Kaunas, 1994.
7. **Būga K.** Rinkiniai raštai. T. I, V., 1958.
8. **Būga K.** Rinkiniai raštai. T. II, V., 1959.
9. **Callahan D.** Abortion: law, choice and morality. New York, 1978.
10. **Codex Juris Canonici.** Codex des kanonoschen Rechtes. Libreria edifrice Vaticana, 1983.
11. **Cimer K.** Gyvenimas iki gimimo // Katalikų pasaulis, 1989, Nr. 15 –16.
12. **Daukantas S.** Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Kaunas, 1935.
13. **Daunys S.** Pirties tradicinės apeigos Adučiškio apylinkėje // Kraštotyra, Nr. 10, V., 1980.
14. **Dieveniškės.** V., 1968.
15. **Dovydaitis Pr.** Analecta et Additamenta // Soter, Kaunas, 1930.
16. **Dubičiai.** V., 1989.
17. **Dubingiai.** V., 1971.
18. **Dulaitienė–Glemžaitė E.** Kupiškėnų senovė. V., 1958.
19. **Dulaitienė–Glemžaitė E.** Lietuvių kaimo papročiai ir tautosaka. Kupiškis, 1956 // Čiurlionio dailės muziejaus fondai (ČMD La 1113).
20. **Dundulienė P.** Lietuvių etnografija. V., 1982.
21. **Džižbranas K.** Pranašas // Pergalė, Nr. 5, 1988.
22. **Fromas E.** Turėti ar būti. V., 1990.
23. **Galaunė P.** Lietuvių liaudies menas. V., 1988.
24. **Gervėčiai.** V., 1989.
25. **Greimas A. J.** Apie dievus ir žmones. Čikaga, 1979.
26. **Yla S.** Lietuvių šeimos tradicijos. Čikaga, 1978.
27. **Jablonskis J.** Budrių kaimas // Lietuvių enciklopedijos šaltiniai, t. II, V., 1993.
28. **Katkus M.** Raštai. V., 1965.
29. **Klybaitė D.** Kūdikų auginimas Biržų apskrityje. Kaunas, 1938.
30. **Kompleksinės ekspedicijos į Punsko kraštą 1989 m. rugpjūčio 10–20 d. d. medžiaga.**
31. **Kražiai.** V., K., 1993.

32. **Krėvė – Mickevičius V.** Krikštynų apeigos Dzūkijoje // Mūsų tautosaka, t. VII, Kaunas, 1933.
33. **Kriauza A.** Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
34. **Kučinskaitė A.** Meile alsuojantys motinos žodžiai kūdikiui // Caritas, 1990, Nr. 2.
35. **Le Jeune J. and Liley A. W.** The finest Human. California, 1977.
36. **Lietuvių etnografijos bruožai.** V., 1964.
37. **Lietuvninkai.** Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus XIX a. V., 1970.
38. **Lietuviškos svodinės dainos** užrašytos A. Juškos. T. II, V., 1955.
39. **Linelius roviau, dainavau.** O. Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė. V., 1990.
40. **Mickevičius J.** Žemaičių krikštynos // Tautosakos darbai, t. 1, Kaunas, 1935.
41. **Mickevičius J.** Žemaičių vestuvės // Mūsų tautosaka, t. VII, Kaunas, 1933.
42. **Medžaga** rinkta pagal B. Imbrasienės anketą: “Vaikas šeimoje”, VLKC, 1996.
43. **Odenas M.** Gimdymo atgimimas. Kaunas, 1985.
44. **Odent M.** Primal Health. Century, 1986.
45. **Paukštytė R.** Kūdikio laukimas tradicinėje kaimo ir šiuolaikinėje bendruomenėje (XIX a. pab. – XX a.) // Liaudies kultūra, 1995, Nr. 5.
46. **Paukštytė R.** Pribuvėja ir gimtųjų papročiai Lietuvos kaime XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje // Litanistika, 1993, Nr. 3.
47. **Rėza L.** Lietuvių liaudies dainos. T. I, V., 1958.
48. **Rohde E.** Psyche. B. I, Tubingen, 1921.
49. **Rūpintojėlis.** 1989, vasaris, Nr. 24, (savilaida).
50. **Smulkioji lietuvių tautosaka** XVII–XVIII a. a. V., 1956.
51. **Stravinskienė A.** Kur bėga Šešupė // Muziejai ir paminklai, 1969, gruodis.
52. **Suchorukovas V.** Auklėkime jau iščiose // Mokslas ir gyvenimas, 1989, Nr. 9.
53. **Suvalkiečių vestuvės.** Red. Balys J. Cleveland, Ohio, 1953.
54. **Šimulis P. Vingras A.** Jauniems tėvams. V., 1986.
55. **Tautosakos darbai.** T. III, Kaunas, 1937.
56. **Urbanavičienė D.** Apeiginys judesys laidotuvėse ir mirusiųjų minėjimuose // Liaudies kultūra, 1992, Nr. 4.
57. **Vaižgantas.** Vaizdai. V., 1947.
58. **Verny T.** Secret Life of the Unborn Child. New York, Summit, 1981.
59. **Vėlius N.** Senovės baltų pasaulėžiūra. V., 1983.
60. **Vydūnas.** Tauresnio žmoniškumo užtekėjimas. Detmold, 1948.
61. **Vydūnas.** Gimdymo slėpiniai. Tilžė, 1919.
62. **Vydūnas.** Sieben Hundert Jahre deutsch – litauischer Beziehungen. Tilžė, 1932.
63. **Vitauskas A.** Vaikų gimdymas ir auginimas Padubysio valsčiuje // Gimtasai kraštas, Nr. 1, 1937.
64. **Žarskus A.** Gyvybės medžio žaizdos. Kaunas, 1995.

65. **Žarskus A.** Iš dangaus nusileidau. Kaunas, 2000.
66. **Žordanija J.** Akušerijos vadovėlis. V., 1960.
67. **Белов В.** Лад. Архангельск, 1985.
68. **Бернштам Т. А.** Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начала XX в. М., 1988.
69. **Виноградов Т. С.** Смерть и загробная жизнь в воззрениях русского старожилого населения Сибири. Иркутск, 1923.
70. **Владимирская Н. Г.** Материалы к описанию полесских народных представлений, связанных с ткачеством. Снование // Полесский этнолингвистический сборник, М., 1983.
71. **Волтер Э. А.** Материалы для этнографии Латышского племени Витебской губернии. Часть 1, Санктпетербург, 1890.
72. **Гаврилюк Н. К.** Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). Киев, 1981.
73. **Горчаков М. И.** Церковное право. Санктпетербург, 1909.
74. **Даль Вл.** Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4, М., 1955.
75. **Дадашева М.** Беременность возможна только втроем // Путь к себе, 1993, № 7.
76. **Дмитрук М.** Мысль вреке времени // Строительная газета, 1988, 30 окт., № 250.
77. **Духовная культура** Сегозерских карел конца XIX – начало XX в. Ленинград, 1980.
78. **Еремينا В. И.** Ритуал и фольклор. Ленинград, 1991.
79. **Календарные обычаи** и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. М., 1997.
80. **Косвен М.О.** Кто такой крестный отец? // Советская этнография. М., № 3, 1963.
81. **Костомаров Н. И.** Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях. Санктпетербург, 1860.
82. **Листова Т. А.** Кумовья и кумовство в русской деревне // Советская этнография, 1991, № 2.
83. **Листова Т. А.** Русские обряды, обычаи и поверья, связанные с повивальной бабкой // Русские: семейный и общественный быт. М., 1989.
84. **Маслова Г. С.** Народная одежда в восточно-славянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. М., 1984.
85. **Невская Л. Г.** Погребальный обряд в Пелясе // Балто-славянские этноязычные контакты, М., 1980.
86. **Нидерле Л.** Славянские древности. М., 1956.
87. **Никитин Б. И.** Первые уроки естественного воспитания или детство без болезней. Издание 2–е, Санкт–Петербург, 1991.
88. **Пандей Р. Б.** Древнеиндийские домашние обряды. М., 1990.

89. **Попов Г. И.** Русская народно–бытовая медицина // Торэн М. Д. Русская народная медицина и психотерапия. Санкт–Петербург, 1996.
90. **Проп В. Я.** Русские аграрные праздники. Ленинград, 1963.
91. **Равич Р.** Мы ждем тебя малыш. М., 1990.
92. **Ребенко влияет на отца** // Литовский курьер, № 34, август 2001.
93. **Семенов В. С.** Проблема трансляции традиционной культуры на примере Бхагавадгиты // Восток – Запад (Исследование. Переводы. Публикации), М., 1988.
94. **Семья.** Составители Андреева И. С., Гульнева А. В. Т. 1, М., 1991.
95. **Сурхаско Ю. Ю.** Семейные обряды и верование карел. Ленинград, 1985.
96. **Сумцов Н. Ф.** О свадебных обрядах преимущественно русских. Харьков, 1881.
97. **Топоров В. Н.** Язык и культура: об одном слове – символе // Балто–славянские исследования 1986. М., 1988.
98. **Шейн П. В.** Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо–Западного края. Том 1, часть 1, Санктпетербург, 1887.
99. **Шейн П. В.** Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо–Западного края. Том 1, часть 2, Санктпетербург, 1890.
100. **Этнография детства.** Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Южной и Юго–Восточной Азии, М., 1988.

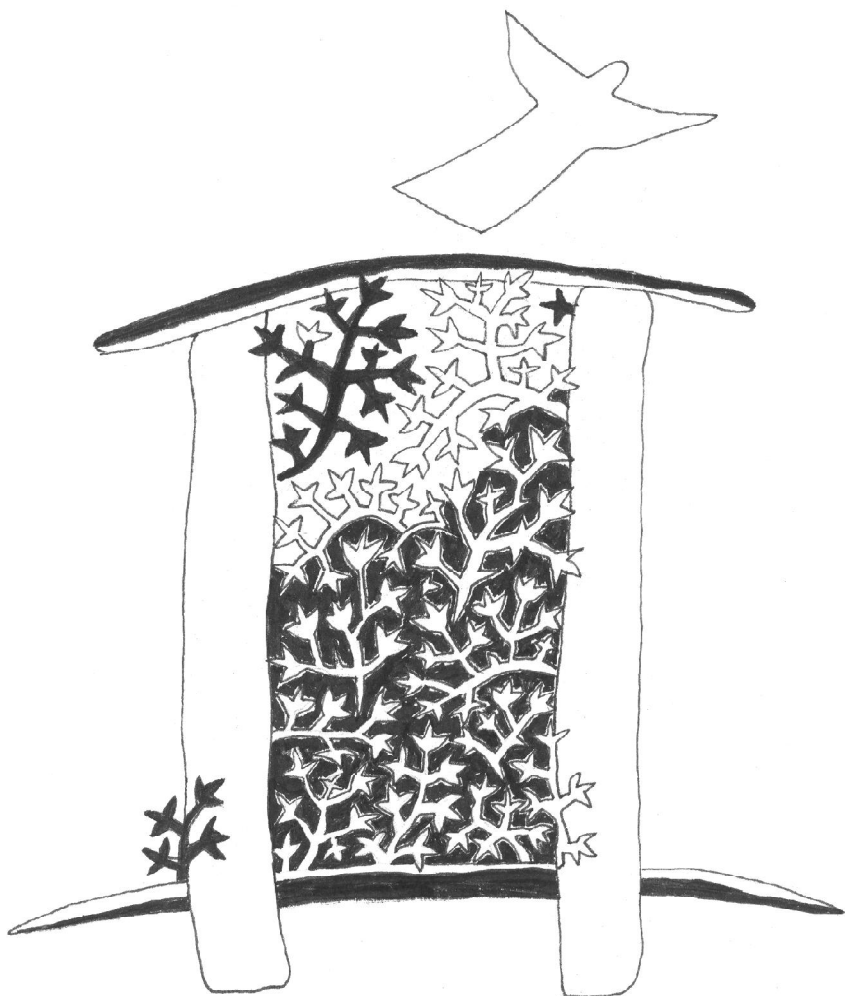
III dalis

MIRTIES VIRSMAS

mirtis ir lydėtuvės

JEI JŪS IŠ TIESŲ NORITE ĮŽVELGTI MIRTIES DVASIĄ,
PLAČIAI ATVERKIT ŠIRDĮ GYVENIMO KŪNUI.
NES GYVENIMAS IR MIRTIS - VIENINGI. /.../
TIK TADA, KAI ATSIGERSIT IŠ TYLOS UPĖS,
JŪS IŠ TIKRŲJŲ UŽDAINUOSIT.
IR TIK PASIEKĘ VIRŠUKALNĘ PRADĖSITE KOPTI.
IR KAI ŽEMĖ PAREIKALAUŠ JŪSŲ KŪNO,
TIK TADA JŪS SUŠOKSIT TIKRĄ ŠOKĮ.

KAHLILIS DŽIBRANAS

Mirtis – tai slėpiningiausias gyvenimo įvykis. Viena vertus, tai vyksmas, apie kurį mes taip mažai žinome, o kita vertus, jis tapo toks skaudus ir bauginantis, kad šiuolaikinė visuomenė mato tik primityvią išeitį – vengti apie jį kalbėti. Tačiau, nepaisant mūsų baimių ir nenorų, visiems teks susitikti su mirtimi akis į akį. Tai giliausia mūsų gyvenimo nežinomybė, kuri kartu yra ir tikriausia – nes anksčiau ar vėliau įvyks. **Kas gimė, tas mirs** (mūsų broliai jotvingiai vadino žmogų **mardos** – ‘mirsiantysis’; plg. Avestos **gaya martan** – ‘mirtinga gyvastis’).

Nežinios baimė yra didžiausia baimė. Yra tik vienas būdas ją įveikti – tai ją pažinti, eiti į baimę, į nežinią. Sugebėjimas pažvelgti baimei ir nežiniai į akis, atsiverti, sugebėjimas pasiruošti priimti mirtį – vienas svarbiausių aukštos dvasinės kultūros požymių, kurį vargiai besurasime tarp šiuolaikinių žmonių.

Kokias mirties virsmo paslaptis žinojo senovės lietuviai, kad žvelgė į mirtį ramiai, priėmė ją, jai ruošėsi be baimės ir su pasitikėjimu keliaudavo į Anapilį? Kas slypi iš amžių glūdimos mus pasiekusiuose pavadinimuose: vėlė, velionis, velnias, vėlinas, vėluokas, skaistykla, kuriuos ir šiandien tebevartojame ne visai suprasdami? Žvilgsnis į paprotinę mirties kultūrą padės ne tik geriau suvokti senovinius papročius, bet ir auginti naujus, iš vidinio sąmoningumo kylančius pasiruošimo mirčiai, maravimo, budėtuvių, lydėtuvių bei mirusiųjų paminėjimo papročius.

Mirties kaip virsmo suvokimas pažadins mumyse glūdinčią protėvių išmintį, sumažins mūsų baimes ir padės sąmoningiau įveikti šį baugų bei slėpiningą virsmą – iš Šiapus į Anapus. Pasitikinčiai žvelgiant į mirties virsmą, kūno irimas tapo kūrimu, o mirtis – gyvenimo sąlygų pakeitimu, naujos esaties pradžia.

BENDROS PASTABOS

Rėdos rato samprata ir virsmas paremtas požiūris leidžia ne tik giliau pažvelgti į senosios baltų kultūros slėpinius, bet šiuolaikiniam žmogui, mirtį suvokiančiam kaip gyvenimo pabaigą, rodo visai kitokią jos suvokimą. Mirtis yra ne tik pabaiga, bet ir naujos būties pradžia. Sugebėjimas ne tik suvokti, bet ir išgyventi mirtį kaip virsmą “išrauna jai geluonį”. Pralaimėjimas, kurį mes matome mirtyje, visada pasibaigia netikėtai: įžengimu į naują būties tarpsnį. Senovės baltų požiūriu, mirtis yra būtina visko kas gyva – gamtos ir žmogaus – egzistencijos dalis. Tik jos dėka mes džiaugiamės nauja pavasario žaluma, pražystančiais žiedais, nokstančiais vaisiais ir krykštujančiais kūdikiais. Mirtis – virsmas, kurį paskui visada seka gimimas – yra būties atnaujintoja. Naikindama senus, nebegyvybingus pavidalus, mirtis nepaliaujamai suka gyvenimo rėdos ratą:

Tikiu į pabaigą,

Į kraujo irimą

Vėlybą rudenį

Kapų ramybėje.

Tikiu į pradžia,

Į paukščių skridimą

Anksti pavasarį

Toli amžinybėje (K. Bradūnas).

Rudenį švenčiamos Vėlinės. Toji šventė dar būdavo vadinama Ilgėmis. Senųjų švenčių pavadinimuose, o ir neretame lietuvių kalbos žodyje slypi šimtmečių išmintis. Rasos šventėje gamtinis – buitinis lygmuo yra Kupolė, Krešės arba Joninės. Šio lygmens atitikmuo rudens šventėse būtų Vėlinės. O Ilgės atitiktų Rasą, t. y. šventąjį (sakralų) šventės lygmenį. Ilgių pavadinime slypi giliausia šios šventės prasmė. Vėlinėse liūdesys yra savaimė suprantamas: rudens metas, rudeninio virsmo gamta žmogų nuteikia liūdesiui. Tačiau mirusiųjų paminėjimo šventė, jei joje yra vien liūdesys, nepakyla aukščiausių gamtinio – buitinio lygmens, nepasiekia Ilgių sakralumo ir pasilieka vien Vėlinėmis.

Giliai įsijautę į liūdesį, iššauktą mirštančios rudeninės gamtos ir mirusių artimųjų prisiminimo, turėtume pajusti savyje **ilgesį** kažko labai tolimo, bet kartu iki širdies skausmo artimo. Tai Amžinosios Tėvynės – **žmogaus Versmės ilgesys**. Ilgesys, kuris skamba Ilgių pavadinime, yra vienas prasmingiausių žmogaus jausmų. Jei mirusiųjų paminėjimo šventėje nėra šio ilgesio, tai šventė nepakyla aukščiau kasdieniškos prasmės: praradome žmogų kaip šeimos ar bendruomenės narį ir tai mus skaudina, liūdina bei primena visų mūsų laukiantį likimą. Gerokai nutolome nuo suvokimo, kad žmogaus esmė niekur nedingsta, ji tik pereina į kitą būties plotmę, į dvasinę būtį. Atsiradęs prierašumas žemiškajam gyvenimui neturėtų trukdyti velionio labai atsakingame mirties virsme. Velionio laukia dvasinės būties horizontai, jis turi rimti (mirti) ir toldamas nuo erdvės ir laiko pasaulio eiti į šviesos karaliją – Amžinąją savo Tėvynę. Sužadindami Vėlinėse tolimojo skrydžio ilgesį, mes ne tik mokysimės pakilti virš kasdieniškos buities, bet ir ruošimės sąmoningam mirties virsmui bei amžinai būčiai.

Pagal seną paprotį, gimus kūdikiui sodindavo medį, o žmogui mirus medį girioje kirsdavo. Iš jo gamindavo kankles, kurios natūralų *išlydėjimo liūdesį* paversdavo ilgesingu skambesiu. Formos požiūriu, t. y. pagal priebalses *liūdėti* ir *lydėti* yra tas pats žodis; skiriasi tik tarp priebalsių **l** – **d** esančios balsės. Nesunku įžvelgti, jog liūdėti – tai prarasti dalį savęs arba išlydėti save. Liūdime, kai tenka su kažkuo atsisveikinti arba prarasti. Liūdesys gėlina, švarina, šviesina. Kanklininkas A. Svidinskas, kuris kankliuoja budynėse, teigia, jog *iš pagrabo sugrįžtu išsivalęs, švaresnis*. Individualybė, kurią išreiškia priebalsė **l**, reiškiasi per **d** – didingumą, dievišką dosnumą, t. y. per tai, ką norime pasakyti žodžiais su dviem **d**: *didis, duodà, dedà* (dėslumas). Ir šiuo požiūriu išlydėjimas ir liūdesys, kad ir koks skaudus jis bebūtų, iš esmės taurina ir sudvasina žmogų: nes kas gi geriau už nuolatinės netektis nukreipia žmogų dvasin-

gumo link? Lydėdami liūdime ir todėl tampame švaresni, šviesesni, o asmeniui švarėjant bei šviesėjant **liūdesys virsta ilgesiu**. Ilgesiu to, ką atneša praradimas.

Mirties virsme tokio ilgesio žadinimas yra ypač reikšmingas. Tai bene svarbiausias veiksnys, padedantis įveikti skausmingą ir sudėtingą mirties virsmą. Gamtos vaikui, gyvenusiam šventoj nuostaboj neišsemiamo būties slėpinio akivaizdoje, mirtis neatrodė gyvenimo baigtis. Ne vienas šiuolaikinis žmogus tuo jau abejoja. Dabartinėse, be bažnytinių apeigų atliekamos laidotuvėse jau nebėra ilgesį žadinančių elementų. Laidojant su Bažnyčia, sakralumą suteikia ir liūdesį estetizuoja kunigo atliekamos apeigos, net jei mes nebemokame velioniui ir sau patiems naudingose apeigose dalyvauti.

Aiškiau mirties virsmą suvokti padės Rėdos rato palyginimas su paros ciklu. Tie patys dėsniumai pasikartoja visuose – dideliuose ir mažuose – cikluose. Kasdienis žmogaus užmigimas vakare panašus į mirtį žemiškojo gyvenimo pabaigoje. Šis panašumas regimas net ir išoriškai. Tiek mirštant, tiek ir užmiegant žmogus pradeda giliai kvėpuoti. Lengvai tuo galima įsitikinti sekant savo kvėpavimą prieš užmiegant. Įmingant, kaip ir mirštant, nuo kūno tarsi skiriasi žmogaus esmė. Pagal senolių tikėjimą, miegant aukštesnioji žmogaus dalis tarsi nutolsta nuo kūno. Tai realus, dabar iš naujo atrandamas ir tyrinėjamas žmogaus gyvybingumo pasireiškimas. Įmigdamas žmogus patenka į “sapnų karaliją”, taip vadinamą paradoksinio miego fazę.

Net pats pavadinimas *paradoksinis* (gr. *paradoxos* ‘netikėtas’) rodo, jog ši miego fazė prieštarauja plokščiai medžiaginei būties sampratai. Atrodytų, kad įmigdamas žmogus turėtų pasinerti į nebūtį, bet yra priešingai. Miegodamas kai kuriuos savo gyvenimo įvykius jis išgyvena vaizdžiau nei budėdamas.

Žmogus šioje miego fazėje gyvena praėjusios dienos, o kartu ir viso gyvenimo įspūdžiais – jis sapnuoja. Bet vis labiau

grimzdamas (rimdamas) į miegą jis išeina iš sapnų būsenos ir patenka į giliojo miego fazę. Išėjęs iš “sapnų karalijos” (paradoksinio miego fazės) žmogus nurimsta. Jis eina į savo esmę. Čia jis ilsisi ir semiasi jėgų naujai dienai. Jei sutrikdysime giliojo miego fazę, žmogus nepailsės. Prieš pabundant vėl patenkama į sapnų būseną. Prabusti skatina mintis, neatliktas reikalas ar kas nors panašaus.

Miegas – tai mažoji mirtis, kurią pergyvename kiekvieną naktį. Tačiau jeigu nakčiai mes nenumirštame (neužmiegame), rytojaus diena būna sunki. Vadinasi, mirtis mus atnaujina, suteikia gyvybingumo. Tam tikra prasme, žmogus miršta net ir iškvėpdamas, o įkvėpdamas – vėl atgimsta. Prarandu ar liūdžiu – mirštu. Gaunu ar džiaugiuosi – vėl naujai gimstu. Atidžiau pažvelgę pastebėsime, jog maždaug pusę žmogaus gyvenimo sudaro reiškiniai, nors išoriškai ir nepanašūs, bet iš esmės tapatūs su tuo, ką vadiname mirtimi. Mes vargiai bepastebime esminį įvairių reiškinų panašumą, kuris senųjų kultūrų žmonėms buvo akivaizdus.

Būtis yra vientisa, ir neįmanoma jos suskirstyti. Besivysstantis racionalus – loginis mąstymas būtį suskaldė į atskirus reiškinius ir pavadino juos skirtingais vardais. Senųjų kultūrų žmogus, kurio sąmonę galima pavadinti magine arba mitine, būtį suvokdavo kaip įvairovę neperskiriamų reiškinų, kurie nepastebimai pereina arba virsta vienas į kitą. Aušra prasideda vidurnaktyje, o vasaros vidurys yra rudens pradžia. Šis dėsningumas įrašytas vienoje iš virsmo formulių *nokti – nykti*. Viskas nuolatos kinta ir tokia pati forma ar vienoda spalva egzistuoja tik tam tikrą ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį. Viena virsta į kita ir to, kas buvo, nebesugriebsi, nebesulaikysi. Dar nenustojo lyti, o jau girdime čiulbant paukščius. Net po giliu sniegu ruošiasi pražysti pavasario žibuoklės. Vientisos būties suskirstymas į atskirus reiškinius ir jų pavadinimai egzistuoja tik žmogaus sąmonėje. Būtis yra tokia, kokia ji yra, nors žmogus gali ją labai skirtingai suprasti.

Jau rašėme (p. 47), kad nors remiamasi ta pačia garso ir prasmės idėja, pasaulėžiūriniam lygyje autorių požiūriai skiriasi. Autorių nuomonės nesutampa šioje ir sekančiose pastraipose. Atrodo, kad ivrito kalboje *mirtis* reiškia būsenos pasikeitimą, perėjimą. Galbūt, tas pats žodis reiškė ir mirtį, ir gimimą. Tikrovėje taip ir yra, nes mirtis ir gimimas tėra to paties vyksmo dvi pusės. Kaip diena prasideda naktį, taip ir gimimas neatskiriama seka paskui mirtį. Dėl to šiuolaikinė medicina nežino griežtų kriterijų mirties faktui nustatyti. Jų ir negali būti, nes nėra mirties kaip **fakto**, o yra tik mirtis kaip **vyksmas**, kuris nepastebimai pereina į naujo atsiradimą vienokiu ar kitokiu pavidalu.

Lietuvių kalboje išlikęs senžodis *novis*, kuris reiškia ‘mirtis’: *Na, dabar visoms musėms bus novis*. Veiksmažodis *novyti* reiškia ‘naikinti, žudyti’: *Visaip mes tas peles novijam, o jų vis yr ir yr* (LKŽ). Latvių k. žodis *nāve* taip pat reiškia ‘mirtis’, o sen. slavų žodžiai *навѣ*, *навиѹ*, *навей* reiškia ‘numirėlis’. Tačiau kita to paties priebalsių derinio *n – v* reikšmė yra visai priešinga ir reiškia naujumą arba kitaip – gimimą: *navyna, naujyna, naujas*; rus. *новый*; lot. *novo, novus*. Veiksmažodis *novyti* išlaikė abi visiškai priešingas prasmes; tik viena šių prasmų – ‘mirti, žudyti’ išliko lietuvių kalboje, o priešinga prasmė – ‘atnaujinti’, kurios dabartinėje rusų kalboje taip pat jau nebėra, išlikusi V. Dalio žodyne – *новить: Поѹ новить* ‘Atnaujinti bičių spiečių’ (69; II, 550). Priebalsių derinyje *n – v* raidė *n* reiškiasi per *v*. Raidė *n* reiškia neigimą ir naujų ypatybių kūrimą (žr. p. 48), o raidės *v* prasmę bandysime atskleisti jau žinomu būdu – per žodžius, sudarytus iš vienos šios priebalsės ir iš dasyk pakartotos. Žodelyčiai *va, ova, ava, eva, evava* reiškia ‘štai’, t. y. ‘žiūrėk, kas atsitiko ar kas yra’, kitaip sakant, išreiškia nustebimą: *Ava kiek vandens pribėgo! Ova radau! Evava ir jis atėjo!* (LKŽ). Žodžio *ovis* ‘tikrovė’ prasmę žodyne paliudija jo gramatinė forma *ovyje: Karalius ne*

ovyje, bet sapne aną paveikslą regėjo (LKŽ); dar plg. su rusų *явь, на яву*. Veiksmazodis *ovyti* reiškia ‘rodytis, vaidentis’. Žodis *vaiva* reiškia ‘šviesa’, o *vaivinti* – ‘šviesti’ (LKŽ). Iš jo kilusi *vaivos juosta* arba *vaivorykštė*, kuri atsiranda netikėtai, pranašaudama lietaus pabaigą. Galima sakyti, jog *v* išreiškia naujai atsirandantį pavidalą. Taigi priebalsių derinys *n – v* reiškia, kad **nauja atsiranda per seno išnykimą**, o žodžiai su priebalsių deriniu *n – v* jungia priešingas prasmes. Naujiena visada skelbia kažko pabaigą, o pabaiga reiškia ir pradžią. Sakydami, kad prasidėjo diena, kartu pasakome, jog pasibaigė naktis ir atvirksčiai, sakydami, kad pasibaigė žiema, pranešame ir apie pavasario pradžią. Pradžios – pabaigos, mirties – gimimo bei panašių neperskiriamų prieštarų porose įvykstančius pasikeitimus mes vadiname virsmais. Išvažiavimas reiškia ir atvykimą, o atvykimas – išvažiavimą.

Vaizdžiausiai mirties – gimimo ryšį išreiškia dygstantis grūdas. Šį įvaizdį randame ir tautosakoje, ir poetų eilėse:

Žvaigždė prie grumsto – grūdas.

Po lietaus ištrūksta jo dvasia – gyvybė.

Ir kaip visų stebuklingiausias daiktas

Į mirtį atsispyręs ima augt (J. Marcinkevičius).

Rusų liaudies mįslė dygstantį grūdą sutapatina su prisikeliančiu numirėliu. *Покойник, покойник, умер во вторник. Пришел по кадить, а он в окошко глядит* – ‘Numirėlis, numirėlis, mirė antradienį. Atėjo popas smilkyti, o jis pro langą žiūri’ (85; 69). L. Andriekaus poetiniais žodžiais sakant, *grūdelis žemėj atsibunda, tartum vaikas motinos glėby*.

Visa tai suvokiant mirtis tampa **palydomis** – atsisveikinimo iškilmėmis, išleistuvėmis (LKŽ). Tad visai suprantama, jog senovės lietuviai savo mirusiuosius palydėdavo ne tik lūdėdami, bet ir su žaidimais, šokiais, o kai kuriuose šaltiniuose aprašomi pokštavimai ir net linksmybės. Požiūris į juokavimus laidotuvėse gali būti labai skirtingas: vieniems tai baisu,

kitiems atrodo destrukcija, o tretiems – natūralu. Kiekvienas minėtas požiūris, kuris priklauso nuo to, kaip žmogus suvokia mirtį, turi teisę gyvuoti, juolab kad ir autorių pažiūros šiuo klausimu ne visada sutampa. Todėl, susilaikydami nuo neginčytinų teiginių, bandysime iš senovinių papročių bei apeigų suprasti jomis išreiškiamą mirties virsmo esmę.

Dabartiniam mūsų mąstymui visiškai nesuprantamos linksmybės ir pokštavimai atsisveikinimo su mirusiais papročiuose. Tačiau svarbu žinoti, kad tai buvo **apeiginiai** šokiai ir **ritualiniai** žaidimai, kurie skirti ne linksmybėms, bet simboliškai išreikšdavo to kas vyksta, t. y. mirties virsmo esmę. Įvairiuose šaltiniuose minimas linksmybes budynėse galima laikyti ir svetimšalių, kuriems šokiai savaime jau reiškė linksminimąsi, perdėjimu; kita vertus, jeigu linksmybių ir būta, tai jas norėjęs laikyti irimo padariniu (destrukcija). Tačiau ar tai būtų teisinga – juk humoristinių raudų buvimu neabejojama. Gal nebent linksmybes tiksliau būtų pavadinti pokštavimais? Retai, tačiau ir šiandien galime sutikti žmonių, kuriems mirtis siejasi ne su baime ar liūdesiu, o su juoku. Žurnalo “Sandora” 2001 m. lapkričio mėn. numerio, skirto mirties apmąstymui, viršelyje pateiktas redakcijos darbuotojų pažįstamos moters (O. Ladygienės) mėgiamas posakis: *Trūk juoku, kai pamįsliji apie smertį*. Kita moteris pasakojo apie savo tėtį, kuris gulėdamas mirties patale visus ramino sakydamas: *Aš ten skraidysiu ir juoksiuos*.

Pirmąją žinią (IX a.), kad budynėse prie lavono žaidžiama ir linksminamasi, paliko anglosaksų keliautojas Vulfstanas. Vėliau ši žinia nuolat pasikartoja vėlesniuose lietuvių laidotuvių papročių užrašymuose. XVI a. E. Stella ir K. Schuetz (Šiucas) rašė apie jiems, *kaip krikščionims, neįprastą dalyką, kad dar ir tuomet prūsai ne tik radynas (gimtuves), bet ir šermenis lygiu būdu linksmi su giesmėmis ir žaidimais šventę* (8; 64). A. Gvaninis 1578 m. rašė, jog minint mirusįjį būdavo *pokyliau-*

jama, šokama už mirusiųjų vėles, grojant trimitams ir būgnams (55; 16). Šokius prie mirusiųjų aprašo ir Karaliaučiaus miesto tarybos narys R. Lubenau. XIX a. rusų geografijos draugijos narys J. M. Kuznecovas rašė, kad Prūsų Lietuvoje būta juokingų pantomimos žaidimų (vaidinimų), o Šulcė 1832 m. aprašė iš pirmo žvilgsnio keistus, bet virsmo sampratai gerai darančius laidotuvių papročius, kuriuose raudos ir verkimas kaitaliojasi su žaidimais. *Šalia lavono sėdi artimieji ir rauda raudas. Po pusvalandžio raudos nutyla ir giedamos religinės giesmės. Jos taipogi giedamos pusvalandį. Po to lavonas uždengiamas baltomis paklodėmis ir visi ima linksmintis, žaidžia fantus bučiuodamiesi ir smūgiuodami. Po to vėl rauda, gieda religines giesmes ir vėl žaidžia, juokiasi* (8; 64). Atrodo labai keista, tačiau prisiminę vestuvių virsmą regime bendrus tos pačios virsmo eigos bruožus: pirmoji vestuvių dalis būdavo liūdna, su raudomis, o antroji – linksma, su šokiais ir žaidimais.

Apie tokius lydėtuvių papročius šiaurinėje Lietuvoje, o tiksliau apie jų likučius, dar praėjusio šimtmečio viduryje buvo rašyta spaudoje (“Ūkininkas. Vyrų žygiai”, 1939 Nr. 12): *Biržų apskr. esąs paprotys, kad mirusis ilgai nelaidojamas, bet išgabenamas į svirną ar jaują, padaroma daug ir gero alaus, ne retai dainuojama ir šokama – baliuojama kelias dienas, o numirėlį kartais ir žiurkės apgraužia* (išryškinta mūsų, – 8; 65–66).

Apeiginių šokių tyrinėtoja D. Urbanavičienė rašo: *Šokis ir žaidimas – laidotuvėse! Šokiruoja? Tačiau faktas, kad lietuviai anksčiau laidotuvėse šokdavo, nenuginčijamas* (55; 15). Tai, kad laidotuvėse būdavo šokama, pasirodo, galima spręsti ir iš raudų melodijų. Raudose labai dažnai pasitaiko *transakcentacija*, t. y. kalbos ir muzikinio kirčio nesutapimas. Šį reiškinį 1938 m. pastebėjo J. Čiurlionytė: *Galimas daiktas, kad kurie nors pašaliniai veiksmai davė melodijos ritmui šitokią kryptį* (20; 268). R. Astrauskas, nagrinėdamas raudų intonaciją, daro išvadą, kad *tik judesio (šokio) ritmas gali paveikti melodijos ritmą labiau už kalbos ritmą* (išryškinta mūsų, – 4; 16).

Pilnai aprašytų lietuviškų laidotuvių šokių ar žaidimų labai nedaug. M. Valančius mini šokį *Smertelis*, kurį Biržų parapijos Kutelių ulyčioj vyrai šoko subatos vakarą: *Patys tik vyriški trypė smertelį, tai yra, vienam gulint, kiti apsukui šoko ir kėlė gulintį* (57; 72). D. Urbanavičienė sakosi žinanti tik vieną pilnai aprašytą laidotuvių žaidimą *Žalia varia*, užrašytą 1984 m. (55; 18). Šis, visų dalyvaujančių žaistas žaidimas buvo paskutinis laidotuvių veiksmas, kurio metu visi išsiskirstydavo. *Paėmusios juostą ar rankšluostį, dvi moterys stodavo prie durų, o likusieji išsirikiuodavo vorele. Sudainavus žaidimo tekstą, vorelė lįsdavo pro moterų padarytus 'vartus' (po pakelta juosta), o paskutinį jos sugaudavo* (55; 18). Pagrindinis žaidimo akcentas – **vartai**. Pro vartus praleisdavo ir iš jungtuvių parvykstančius jaunuosius, ir iš bažnyčios su pakrikštytu kūdikiu grįžtančius kūmus.

Daugiau laidotuvių žaidimų žino latviai: ansamblis “Skandinieki” laidotuvių šokius yra įtraukęs į savo repertuarą. Vienas iš jų labai panašus į Valančiaus minėtąjį “Smertelį”, tik latviškąjį šoko ne vyrai, o merginos aplink ant žemės gulintį vyrą (55; 18).

Šitoks senųjų kultūrų požiūris į mirtį mus ne tik nustebina, bet ir apstulbina: koks didelis pasaulėžiūrų skirtumas! Į mirtį žiūrėta ne tiek kiek į pabaigą, bet labiau kaip į pradžią. Todėl mirtis pasitinkama ramiai ir, kaip matyti iš latvių katureilio, net dainuojant:

*Duotų Dievas taip numirti,
Kaip numirė tėvas, motė:
Dainuodamas tėvas mirė,
Dainuodama mirė motė* (43; 29).

Virsmas yra rimtas. Visuose virsmuose yra du poliai – šviesusis ir tamsusis bei du lygmenys – sakralusis ir profaninis. Kai įsivyrąja ir nugali grasa, virsmas tampa destruktiviu, net, galima sakyti, antivirsmu. Tad rimto mirties virsmo apibrėžimas – **šviesus liūdesys**.

	<i>šviesa</i>	<i>tamsa</i>
sakralu	<i>švytesys</i>	<i>liūdesys (aisa)</i>
profaniška	<i>linksmybės</i>	<i>verksmai</i>
destrukcija	<i>vulgarybės</i>	<i>depresija</i>

Įvairių tautų papročiuose su mirtimi susiję dalykai būdavo naudojami netgi vaisingumui skatinti ar sveikatai gerinti (galbūt, tai jau yra destrukcija). Vokietijoje jaunamartėms, kad jos būtų vaisingos, rodydavo šiaudinę giltinės iškamšą (96; 352). Panašus ir Nižnyj Novgorodo sr. visai neseniai (1981 m.) užrašytas paprotys: *Paima žemių nuo naujo kapo ir paberia ją prie namų, kad geriau veistųsi gyvuliai* (73; 122). Marcinkonių apyl. išnešus numirėlį, ant to suolo, kur jis gulėjo, dėdavo druskos ir duonos, kad javai geriau derėtų (8; 83). *Jeigu nabašniko pirštais pakrapštysi sau dantis – niekada jų neskaudės* (8; 128). Nukirstą numirėlio ranką nešdavo apie kaimą ar sodybą, kad apsaugotų nuo gaisro ir kitų nelaimių. Kalėsnikų parapijos Ryliškių k., artinantis vokiečiams tokia apeiga buvo atlikta 1915 m. (8; 127). Pelesos apyl. raištis, kuriuo buvo surištos velionio kojos ar rankos, naudotas gydant reumatą, o epilepsiją gydydavo taip: *Nuo šviežiai supilto kapo paimti smėlio ir nuo seniausio kryžio samanų. Sudėti į karštą vandens ir tris kartus praustis saulei tekant ir leidžiantis* (82; 249). Lietuvninkai tikėjo, kad pasisavinimas mirusiajam priklaususio daikto neša laimę: *Ypač buvo branginama virvė, ant kurios pakaruoklis sau pasidarė galą, kaip ir kraujas, budelio nužudytų. Taipogi atsisėdimas ant lentos, arba ant tos vietos, kur lavono gulėta, tuojaus kaip tik jį perkelia į grabą, esąs sveikatai naudingas* (13; 9).

Mirties ir gyvenimo ryšys atsispindi ir gimimo papročiuose. Lopšinės, kuriose kūdikiui linkima mirties, papročių tyrinėtojams lieka mįslė. Jų prasmė aiškinama įvairiai. Dažniausia nuomonė, kad dėl sunkių visuomeninių ir buitinių sąlygų norėta atsikratyti kūdikio. Tačiau yra ir nuomonė, kad *taip motina jam linki sveikatos ir ilgo gyvenimo* (73; 70). Lietuvoje

tokias lopšines kaimo moterys užrašinėtojams padainuodavo dar XX a. pabaigoje:

A-a a mažų,

Duos Dievulis gražų.

Šitų užaugysim,

Kitų numarysim.

A-a a mažų,

Duos Dievulis gražų.

Šitą nuvarysiu,

Kitą padarysiu (56; 87).

Paklaustos, kodėl jos dainuoja tokias lopšines, pateikėjos atsakydavo, kad savo vaikams jos jau tokių nebedainuojančios. Tokias dainuodavo jų motinos ir senelės.

Susirgusių vaikų laidotuvių mėgdžiojimo apeigos užrašytos įvairiose tautose. Baltarusijoje, kai kūdikį apima ligos priepuolis, *namuose visi iškilmingai nutyla. (...) Motina uždengia vaiką baltu audeklu ir laikydama virš jo degančią grabnyčinę žvakę, smilko smilkalais ar smala. Trumpai sakant, sudaroma tokia aplinka, kad pašalinis lankytojas galėtų pagalvoti, jog namuose kažkas mirė (83; 43).* Vidurinėje Azijoje panašiais atvejais atlikdavo tariamą kūdikio palaidojimą: *Dvi mergaitės nunešdavo kūdikį į kapines ir palikdavo jį ant kokio nors seno, apleistu kapo ir grįždavo į namus. Po keliolikos minučių trečioji mergaitė kitu keliu ateidavo į kapines ir, paėmusi kūdikį, neatsigręždama, parnešdavo į namus (73; 35).*

Šiuolaikiniam racionaliam – loginiam mąstymui tokie ir panašūs papročiai ne tik nesuprantami, bet ir nežmoniški ar prieštaraujantys “sveikam” mąstymui, tačiau senųjų kultūrų žmonėms jie reiškė, kad paskui mirtį visada seka gyvybė, gimimas. Senųjų papročių tyrinėtoja V. Eremina, pastebėjusi šį mirties – gimimo ryšį, įvedė jį nusakančią sąvoką *gimdančioji mirtis (73; 121)*. Tačiau ji taip pat pastebi, kad buvusi *dvasinė mirusiųjų ir gyvųjų vienybė tapo pažeista (73; 33)*. Kada įvyko šis pasaulėžiūrinis posūkis arba mitinio mąstymo peraugimas į racionalų, aiškių ribų nėra. Galbūt, ryškiausia riba yra miesto kultūros paplitimas. Tai yra ilgas, šimtmečius besitęsiantis vyksmas, kurį galima tik maždaug atsekti pagal papročių

ir kalbos pasikeitimus. Vakarų Europos (civilizuotose) tautose šitas posūkis įvyko anksčiau nei kitose tautose.

Po šio pasaulėžiūrinio posūkio laidotuvių apeigose pradeda vyrauti mirties ir mirusiųjų baimė bei liūdesys, o buvusi **balta** gedulo spalva tapo **juoda**, matyt, krikščioniškos tradicijos įtakoje. Dar ne taip seniai lietuviai savo mirusiuosius **lydėdavo**, o dabar jau senokai **laidoja**. Buvusios palydos ar *lydėtuvės* pavirto į *laidotuves*. Panašiai atsitiko ir rusų kalboje: buvusios *проводы* (palydos) pavirto į *похороны* (laidotuves). Didžiausi pasikeitimai požiūryje į mirtį įvyko labiausiai civilizuotose šalyse (Anglijoje ir JAV), kur mirties imta išvis nepaisyti, ją nutylėti ir išstumti iš visų gyvenimo sričių. Atsirado netgi anoniminės laidotuvės, kai velionį palaidoja laidojimo paslaugų biuro darbuotojai, nedalyvaujant artimiesiems. Prancūzų istorikas Ph. Aries tokį požiūrį, kai mirtis yra tapusi ne tik baisi, negraži, bet ir slepiama, pavadino *išvirkščia mirtimi* (64; 454).

Dabar pasaulėžiūra daro dar vieną posūkį: nuo skaldančios mentalinės sąmonės – į apjungiantį (integralinį) būties suvokimą. Žmogus vėl bando keisti savo požiūrį į mirtį, tačiau su mentalinės sąmonės išvalgomis. Šis posūkio bandymas įvyko XX a. 7-e deš. Svarbų vaidmenį šiame pasaulėžiūriniame posūkyje suvaidino psichiatrė E. Kiubler–Ross ir jos knyga “Apie mirtį ir mirimą”, kurioje mirtis ir mirštantysis vėl atranda deramą vietą šeimoje ir visuomenėje (37). Buvusi juoda gedulo spalva šviesėja. Šviesėja gedulingos bažnytinės vėliavos: jose, atrodo, vis daugiau baltos spalvos.

ANTROJI MIRTIS. Mirtis – tai vyksmas, kurio metu aukštesniosios žmogaus dalys skiriasi nuo žemesniųjų. Pirmiausia paliekamas fizinis kūnas. Atsiskyrimas nuo fizinio kūno yra tik žemiškosios būties baigtis. Tačiau tai tėra mirties vyksmo pradžia. Šv. Pranciškus Asyžietis “Saulės giesmėje” kalba apie

tuos, kuriems *antroji mirtis nebeatneš blogio*. Šv. Pranciškui antroji mirtis nebaisi, nes jis ją buvo išgyvenęs jau žemėje. Mūsų, deja, laukia dar ir antroji mirtis.

Apie antrąją mirtį kalba ir Mikelandželas. *Aš matau dabar aiškiai, kad visi žmogaus troškimai yra jam pačiam pražūtingi. Meilės svajonės, tuščios ir džiaugsmingos viltys, kas man iš jų šiandieną, kai aš atsistuju ant dviejų mirčių slenksčio? Dėl pirmosios man nėra jokios abejonės, o antroji man gresia* (49; 96). Tarp šv. Pranciškaus Asyžiečio ir Mikelandželo regime ir skirtumą – jeigu pirmasis sako, kad antroji mirtis jam nebaisi, tai kitam ji gresia.

Toliau svarstant antrosios mirties pobūdis taps aiškesnis. Krikščioniška tradicija vartoja skastyklos sąvoką (apie ją plačiau žr. sk. *Vėlė ir skastykla*). Matysime, jog mirtis, kaip ir kiti (gimties, vestuvių) virsmai, yra ilgas vyksmas. Lyginant ją su vestuvių virsmu pastebima, kad pirmoji mirtis (atsiskyrimas nuo fizinio kūno) vestuvių virsme sutampa su nuotakos išvežimu į svetimą šalį. Prisiminkime: išvežant nuotaką pačiame vestuvių įkarštyje, nevažiuodavo nei viena jaunystės draugė pamergė, net tėvai likdavo namuose. Išlydėdavo ją tik jauniausias brolis, o pamergės, likusios kartu su motina, eidamos ratelį dainuodavo: *Paskaityk motuše, ar visos dukružės; Jau skaitau neskaitau, jau vienos ir nėra*. Antroji mirtis vestuvių virsme – tai anytos atliekamas marčios anavimas (žr. *Vestuvių virsmas*, sk. *Anyta ir marčios anavimas*), laiduojantis greitą doriniai pavojingo martavimo baigtį ir marčios tapimą motina.

Mirdami mes visi, kaip ir užmigdami, pateksime į “sapnų” sritį. O šiam būviui, kaip ir žemiškajam gyvenimui, vėlgi teks nurimti (numirti). Po pirmosios mirties, t. y. atsiskyre nuo fizinio kūno mes kartu nusinešime vėlę, kurią, kaip ir kūną, teks palikti. Jeigu mes nelengvai paliekame fizinį kūną, sunkiai mirštame žemiškam gyvenimui, tai sunkiai skirsimės ir nuo vėlės,

nes nutolimas nuo jos arba nuo gyvenimo fiziniame kūne metu susiformavusių įpročių (t. y. nuskaistėjimas) tėra tik jau pradėto atsiskyrimo nuo žemiškojo gyvenimo taša.

Šiam vyksmui pavaizduoti Vydūnas žmogų lygina su riešutu. Jei liepos mėnesį nuskintą riešutą bandysime lukštenti, tai nieko iš to neišeis – lukštas plėšis su minkštimu. Panašiai yra ir žmogui: jei jis neprinokęs (nepasiruošęs) mirčiai, jam be galo sunku ir skaudu skirtis nuo lukšto, t. y. fizinio kūno. O kuomet rudenį skiname jau prinokusį riešutą, tai kevalas lengvai pats iškrenta iš lukšto, o branduolys (žmogaus esmė) lengvai skiriasi nuo kevalo (vėlės).

Vėl pasinaudokime miego įvaizdžiu. Nurimus sapnams žmogus kietai įminga, o mirties virsme žmogaus esmė – jo siela, atsiskyrusi nuo vėlės, sugrįžta į savo šaknį (Vydūnas). Mirties vyksmas užkoduotas formulėje *mirti – rimti*. Mirdamas žmogus rimsta žemiškajam gyvenimui ir, eidamas į savo ištakas, tarsi medžio sėkla susibrandina, įgyja brandumą. Žmogaus prigimtis (kūnas, vėlė), traukiantis nuo jos žmogaus esmei, pasklinda gamtoje, o amžinoji jo dalis – siela kyla į sąmoningumo (šviesos, dvasios) sritį. **Žmogus, tarsi saulės spindulys, kurį laiką švietęs žemėje ir auginęs visokius žiedus, traukiasi atgal į saulę. Savo Amžinojoje Tėvynėje jis randa atilsį Dievuje.**

Pabundant iš miego (kaip ir gimties virsme) vyksta tapatūs pokyčiai, tik priešinga linkme. Žmogaus esmė, sugrįždama iš giliojo miego fazės, vėl pereina tarpinę sapnų sritį – prieš pabusdamas žmogus vėl sapnuoja.

Paros ciklo virsmus galima stebėti ir bandyti juos sąmoningai pergyventi. Toks betarpiškas savęs stebėjimas praveria gyvybės slėpinio vartus ir palengvina žmogiškosios būties suvokimą.

Žinomos knygos “Gyvenimas po gyvenimo” (47) ir “Mirtis yra visai kas kita” (27) yra parašytos pagal žmonių, buvusių klinikinėje mirtyje, pasakojimus. Visos religijos po mir-

ties nedoram žmogui žada įvairias baisybes – pragarą, demonus, velnius, verdančios smalos katilus. Tačiau tie, kas pergyveno klinikinę mirtį, nieko panašaus nematė. Jų pergyvenimai iš esmės panašūs. Visi patyrė kažką ypatingo, pasakoja apie nuostabią šviesą ir patirtą žodžiais neišreiškiamą būseną. Susidaro religijos skleidžiamai nuostatai priešinga mirties samprata. Dėl to knygos “Mirtis yra visai kas kita” autorius J. K. Hampe daro išvadą, išsakytą jau knygos pavadinime, jog mirtis – tai visai kas kita.

Deja, išvada netikra, nes ji remiasi tik dalinėmis žiniomis. Pabuvoję klinikinėje mirtyje nėra perėję per nulinį virsmo tašką (viršūnę), t. y. jie patyrė tik mirties vyksmo pradžią. Antroje savo knygoje (48) R. Moodi aprašo ir ilgiau klinikinėje mirtyje išbuvusių pasakojimus. Tie žmonės patyrė ir nemalonių pergyvenimų, regėjo *pasimetusias* vėles. Minėta Hampės nuomonė nėra pagrįsta, nes neaprepia viso mirties proceso, o liečia tik jo išangą. Buvusieji klinikinėje mirtyje, t. y. mirties vyksmo pradžioje, visi juto nuostabų pergyvenimą todėl, kad toks yra natūralus fiziologinis mirties, t. y. atsiskyrimo nuo fizinio kūno, vyksmas. Visiems žmonėms, nepriklausomai nuo pažiūrų, tikėjimo, kultūros ir doros, šis mirties pradžioje vykstantis atsiskyrimas nuo fizinio kūno yra vienodas, todėl ir pergyvenimai yra panašūs.

Ne tik pats mirties vyksmas, bet ir įvairių tautų bei skirtingų kultūrų laidojimo papročiai yra panašūs. Tai paaiškinama ne vien etnokultūriniais ryšiais, bet ir atitikimu aplinkybių, į kurias patenka mirštantis žmogus, nepriklausomai nuo jo kultūros ar religijos. Todėl lietuvių laidojimo papročius bei apeigas papildysime ne tik etniškai artimų, bet ir tolimesnių tautų apeigomis.

Atsiskiriant nuo fizinio kūno vėlė, t. y. žmogaus psichikos turinys, kurį jis sukaupe gyvendamas žemėje, apalpsta, apmirsta. Tuo metu žmogus pergyvena tarsi abi mirtis (fizinio kūno

ir vėlės) kartu. Kitaip sakant, skiriantis nuo fizinio kūno, veikli būna tik žmogaus esmė – jo siela. Todėl pergyvenimai mirties vyksmo pradžioje yra tokie šviesūs ir nepaprastai nuostabūs.

“Tibeto mirusiųjų knygoje” (21) mirties pradžia aprašoma kaip nuostabios ir žodžiais neišreiškiamos šviesos jausmas. Tibetietiškos mirties virsmo apeigose prie mirštančio esantis tiltininkas – lama taria jam tokius žodžius: *Kai tavo siela skyrėsi nuo kūno, tu patyrei Grynios Tiesos spindesį, švelnų, spinduliuojantį, šviesų, neapsakomai nuostabų, sukeltą pagarbą, atrodantį lyg stebuklingas reginys, kuris nenutrūksta mai plaukia ir virpa lyg pavasarinis gamtovaizdis. Tegu tai tavęs nebaugina ir negąsdina. Tai yra tavo paties Tikrosios Prigimties spindesys. Atpažink ją* (21; 109).

Panašiai savo patirtim dalijasi ir pabuvojusieji klinikinėje mirtyje. Skirtumas tik tas, kad nepaprastą šviesą jie išgyvena kaip susitikimą su Dievu. R. Moodi knygoje “Gyvenimas po gyvenimo” (47) skyrių, aprašantį tos nuostabios šviesos pergyvenimą, būtent ir pavadino “Šviesos būtybė”. Nesistenkime išvelgti prieštaravimo tarp mirties aukščiausio lūžio taško (kliminacijos) pergyvenimo, kaip susitikimo su giliausia savo esme – siela, ir susitikimo su Dievu kaip Šviesos būtybe. Visi krikščionių mistikai kalba apie Dievą, gyvenantį kiekvieno žmogaus širdyje. Todėl akistata su giliausiąja savo esme būtent ir yra akistata su Dievu. Šiai tiesai patvirtinti, pasak Bažnyčios daktarės šv. Teresės Avilietės, *pakanka Dieviškosios Didybės žodžių, kad siela yra sukurta pagal Dievo paveikslą* (50; 8).

Tris ar net septynis kartus tame įstabiaame mirties akimirkų pergyvenime tibetiečių tiltininkas – lama pataria mirštančiajam: *Atpažink pats save ir pasilik tame būvyje* (21; 96). Mirusysis mokomas pažinti save savojoje esmėje. Tačiau, jeigu žmogus nebuvo patyręs panašios būsenos žemėje, t. y. skaisotos, apie kurią J. Aistis sako:

*O skaisti ir tyra, lyg prašilusi leda
Prasigrauzus linksma vandenėlio srovė,*

[silieja širdin ir, atgavusi žadą,

Vieversėlio giesme virpuliuoja erdvėj (2; 318),

tai jis mirties vyksmo pradžioje patiriamame būvyje nesusivokia ir neatpažįsta savęs. Belieka tik pakartoti šv. Jono Kryžiečio žodžius: *Nepažinau Tavęs gerai, mano Dieve, nes dar norėjau pažinti ir ragauti pasaulio dalykus*. Atsiskyrimas nuo fizinio kūno visiems suteikia neįkainojamą galimybę: kiekvienam siūlomas tiesus išsigelbėjimo kelias – ***pasilik tame būvyje!*** Tačiau toji Šviesa ir nuostabus pergyvenimas, – priklausomai nuo žmogaus psichikos ir *karmos*, t. y. žemiškojo gyvenimo būdo, – trunka neilgai: nuo keleto sekundžių iki pusvalandžio. Atsigaunanti vėlė, t. y. žemiškajame gyvenime susikrutas psichikos turinys pamažu nustelbia žmogaus Esmės pergyvenimą. Ir taip mirštantysis, dabar jau velionis atsibunda su visu savo sąmonės turiniu: su visais turėtais įpročiais, norais ir ydomis visiškai nepažįstamose, sunkiai suvokiamose būties sąlygose. Velionio padėties sunkumą vaizdžiai nusako “Tibeto mirusiųjų knyga”: *Kai tu suprasi, jog esi miręs, tai pasijusi lyg žuvis, ištraukta ant kranto ir užmesta ant žarijų* (21; 169). Nuo čia ir prasideda visos velionio kančios ir bėdos, apie kurias kalba religijos. L. Andriekus, įkvėptas poetinės nuojautos, rašo:

Sako, jog yra baugu numirus

Atsibusti užkastam kape

Ir išgirsti kaip dainuoja girios,

Jūra šaukia grįžt namo upes.

...

Jei nesi tam jūros balsui miręs,

Būsi gyvas užkastas kape,

Ir išgirsi, kaip dainuoja girios,

Jūra šaukia grįžt namo upes.

Palikęs fizinį kūną ir nesusivokęs savo esmėje velionis yra toks pat bejėgis ir reikalingas pagalbos, kaip ką tik gimęs kū-

dikis. Anksčiau Lietuvoje lavonas būdavo šarvojamas sėdimoje, suriestomis kojomis, vadinamojoje embrioninėje padėtyje, simbolizuojančioje gimimą iš Šiapus į Anapus (8; 55 ir 63). Tai visų senos kultūros tautų šarvojimo būdas. Tibetiečiai ir šiandien taip šarvoja. Tai dar kartą patvirtina virsmo sampratos teisingumą: gimimas ir mirtis – tai tapatūs vyksmai. Tai matyti ir B. Buračo užrašytame paprotyje: *Žagarės ir Jonišio apyl. pašarvotam numirėliui namuose įduodamas į rankas kiaušinis, kuris kartu su juo ir lieka* (8; 83). J. Boscho tapytame Jėzaus gimimo paveiksle atokiau prie laužo sėdintys piemenys rankose laiko kiaušinį. Kiaušinis – seno (lukšto) sunaikinimo ir naujos gyvybės atsiradimo simbolis – mirtį ir gimimą sujungia į neperskiriamą vyksmą. Kiaušinius per Velykas dėdavo mirusiesiems ant kapų, o kiaušininė buvo apeiginis valgis, lankant gimusį kūdikį. Taip, kaip gimusiam kūdikiui reikalinga globa, žadinimas, anavimas, nokinimas, lygiai taip viso to reikia ir velioniui. Tuo tikslu ir buvo atliekamos laidojimo apeigos, skirtos velionio kančioms bei vargams sumažinti ir greičiau išvesti jį iš tarpinės* mirties virsmo būsenos.

Praeityje mūsų laidotuvių apeigos buvo skirtos velioniui, kai tuo tarpu šiandieninėse vyrauja paradiskumas. Jos daugiau skirtos laidojamam kūnui bei pasiliekantiesiems. Dėl to mes jas ir vadiname laidotuvėmis. Lietuvos kaime visada būdavo kviečiama ir dabar tebekviečiama velionį palydėti, bet ne palaidoti. Apie marinamą ligonį buvo sakoma: *Stovi ant kelio išieic iš šito svieto* (82; 251). Laidoti ir lydėti – skirtingi dalykai. **Laidojamas kūnas, o velionis palydimas.** Todėl Rėdos rate (žr. 3-ą brėž.) vietoje dabar įprasto žodžio *laidotuvės* įrašyta *lydėtuvės***.

---

* “Tibeto mirusiųjų knyga” šį tarpinį būvį vadina *bardo* ir skirsto į atskiras tris dalis.

** *Lydėtuvės* ‘mirusiojo lydėjimas’: *Lydėtuvėse buvo 25 automobiliai; lyda* – ‘lydėjimas mirusiojo’ (LKŽ).

Mirties virsmas, kaip rodo senieji papročiai – tai sudėtingas procesas, vyksta vienu metu dviejuose lygiuose. Visų pirma, tai pasikeitimai padėties atžvilgiu: žmogus iškeliauja – persikelia į kitos būties, sakykime, erdvę. Tai **išorinis** vyksmas, nutolinantis mirštantįjį nuo pasiliekančiųjų. Kiti, dar svarbesni pasikeitimai, kurie jau neregimi, vyksta mirštančiojo viduje, jo sąmonėje. Nuo šio **vidinio** vyksmo ir priklauso mirties virsmo sėkmė bei tas laikas, kurį mirusysis praleis tarpiniame būvyje arba mirties virsme. Kuo lėtesnis vidinis vyksmas, tuo ilgesnis ir sunkesnis mirties virsmas arba skaistykla. Ir priešingai, kuo greičiau mirusysis suvokia savo tikrąją padėtį ir atsisako įpročių, polinkių ar ydų, nesuderinamų su tolesne dvasine būtimi, tuo lengvesnis ir greitesnis mirties virsmas. Todėl šis procesas labai priklauso nuo mirštančiojo ir jau mirusiojo susivokimo arba sąmoningumo. Jeigu mirusysis neskiria sąmonės turinio nuo savo esmės, t. y. tapatina save su vienu ar kitu įpročiu, suprantama, kad jis tam įpročiui nemiršta arba nerimsta (**mirti – rimti**), nes jam atrodo, jog netekęs to ar kito įpročio neteks ir savo tapatumo. Todėl mirusysis pasmerkia save kankintis tarpiniame būvyje (skaistykloje) tol, kol pasibaigs to ar kito įpročio, neleidžiančio pereiti į aukštesnę būties plotmę, varomoji galia.

Mirties virsmo – lydėtuvių eiga ir pagrindiniai mirštančiojo bei mirusiojo poreikiai buvo žinomi iki smulkmenų. Šį sąmoningam gyvenimui ypač svarbų būties tarpsnio įveikimą apžvelgsime remdamiesi savo protėvių mirties virsmo papročiais ir apeigomis. Senoliai neklausdavo, kas atsitinka su žmogumi mirštant. Jiems buvo akivaizdu, jog mirtis nenutraukia egzistencijos siūlo. Todėl ir jų rūpestis mirštančiuoju buvo **kitoks**. Jie rūpinosi ne tuo, kaip keliomis valandomis ar dienomis pratęsti gėstančio fizinio kūno gyvybę, bet kaip padėti mirštančiajam, t. y. **išeinančiajam**, kad šis sėkmingai įveiktų mirties slenkstį.

ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ

PASIRUOŠIMAS MIRČIAI – NOKINIMAS

Rėdos ratą palyginus su paros ciklu, mirtis prilygtų miegui. Ar mokame sąmoningai miegoti? Šis klausimas atitinka klausimą, ar mokame sąmoningai mirti? Jeigu to teirautis gal ir ankstoka, tai bent paklauskime, ar mes ruošiamės miegui ir ar ruošiamės mirčiai. Kodėl mūsų protėviai prieš miegą meldavosi ir žegnodavo savo guolį? Senieji vaikams sakydavo, kad jeigu einant gulti nepasimelsi ir neperžegnosi savo guolio, tai miegant *velniai ir piktos dvasios vadžiōs*.

Sena legenda pasakoja, jog kartą karalius paklausė išminčiaus, kokia geriausia apsauga miegant. Išminčius atsakęs: *širdies malda*. Karaliui atsakymas nepatiko. Jo nuomone, sargyba geriau. Į tai išminčius atsakė: *Tada, karaliau, geriau nemiegok*. Sargyba nuo pavojų nesąmoningoje miego būsenoje neapsaugos.

Malda prieš miegą yra užmezgimas ryšio su aukštesnėmis dvasinėmis galiomis, kurios žmogų, esantį netikrumo, t. y. nesąmoningo miego būsenoje, palaiko ir apsaugo. Jeigu jau svarbu pasiruošti miegui, tai dar svarbiau ruoštis mirčiai.

Pasiruošimas mirčiai Lietuvos kaime dar visai neseniai buvo įprastas dalykas. Rengdamiesi jai žmonės susikraudavo šarvą – įkapes. Įkapių ruošimas ir šiandien tebėra gyvas. 1988 m. Užuguoščio apyl. Bunciškių km. teko kalbėtis su 63 m. amžiaus moteriške, kuri jau buvo ne tik susiruošusi visas įkapes, bet ir išsiaudusi gražiausiais raštais išmargintas juostas karstui į duobę nuleisti. Dar ne taip seniai būdavo pasidirbinami ir karstai.

Senas Šilutės raj. Šyškrantės km. žvejys A. Deivelaitis 1956 m. pasakojo: *Dabar ir aš turiu grabą, su smala suteptą.*

*Seniau pas mus ant bažnyčios Rusnėje būdavo eilėmis sudėta 100–200 grabų, ant kiekvieno užrašyta savininko vardas ir pavardė. Mano tėvas savo grabą ant bažnyčios laikė net 15 metų. (...) Grabus, dar gyvi būdami, turėjo ir gaspadoriai, ir liuosininkai (61; 141). XX a. pr. Šeduvos apyl. Paežerių km. sergančiam senam žmogui būdavo iš anksto pagaminamas karstas, ir tada kaimynai sueidavę jo aplaisyti – atsisveikinti su ligoniu. Susirinkusieji gerdavo alų kartu su tuo, kurio karstas laistomas (61; 134). Nurodymus šermenims kelti duodavo pats mirštantysis. M. Pretorius rašė: *Kai mirštamai susirgęs pastebi, kad jis nebegalės išsikasti (išgyti, – mūsų past.), tai paprastai jis pats prisako, kaip jo šermenis turės atlikti: jis nurodo kiek skirti javų duonai ir ragaišiams, kiek alaus padaryti, kas paskersti, kaip jį aprėdyti ir ką jam į grabą idėti (18; 38–39). Pasiruošimą mirčiai rasime visų tautų senesniuose papročiuose. XIX–XX a. pr. Rusijoje dar plačiai gyvavo įkapių ruošimo, karsto darymo bei vietos kapinėse pasirinkimo papročiai, o taip pat *paprotys melstis, prašant lengvos mirties ir tuo pačiu palaiptiui atitrūkstant nuo gyvenimo, atsisveikinant su juo, su artimais žmonėmis ir jų rūpesčiais (66; 70).***

Patarlė – *Duok, Dieve, mirti, bet nepražūti* – paryškina mintį, jog mirtis (*mirti* – *rimti*) mūsų protėviams nereiškė pražūties. Lietuviai nuo amžių žinojo, kad mirtis nėra gyvenimo baigtis, jog ji nepaliečia žmogaus esmės. Miršančiojo pasitraukimas iš erdvės ir laiko pasaulio ir žmogaus grįžimas į savo esmę, į savo vidiją daugeliui iki XX a., o kai kur net iki šių dienų yra toks natūralus, kaip ir vyksmas materialiam pojūčių pasaulyje. Visiškam išnykimui pažymėti, kaip tvirtina J. Basanavičius, lietuviai turėjo kitą žodį – *pražuva* (13, LIV).

Slavų kalboje atsiskyrimas nuo fizinio kūno būdavo įvardijamas senžodžiu *представлять, представлять* ‘perkeisti, nutraukiant žemiškąjį gyvenimą, dovanoti dvasinį gyvenimą; per-

kelti į amžinybę, pasiūsti mirtį’: *Преставляет Бог и праведных, и неправедных, к суду призывая; преставиться, переставиться* ‘pereiti nuo laikinojo gyvenimo į amžinybę, atiduoti Dievui sielą, persikeisti’: *С вечера занемог, к утру преставился* (69; III, 396). P. Šeinas pastebi, kad Baltarusijoje *tuoj po mirties niekas nepasakys, kad toks ar kitoks numirė, bet paprastai sakoma ‘переставился’ (преставился)* (97; 518).

Nuotaikai, kaip senojo Lietuvos kaimo žmonės pasitikdavo mirtį, atskleisti pasinaudosime Lazdynų Pelėdos apsakymu “Poilsis”. Jame aprašomas senas sodietis, kuris vieną rytą pasijutęs blogai taip samprotauja: *Turbūt man jau lemta namo važiuoti. Važiuosiu. Savo atlikau, galiu ir pasišalinti.* Kai iš šienapjūtės sugrįžta vaikai jis, jau gulėdamas lovoje, sako: *Dabar iš daržinės išsineškite lentų, sukalkite tėvui namelius. Vaikams nuliūdus, tėvas juos guodžia: Nenusiminkite... žmogaus dvasia nemiršta. Laikui atėjus susieisime... Aš atlikau man pavesą; dabar ji jums pavedu. (...) Eisiu namo ramus* (išryškinta mūsų, – 42; 299–301). Paskutiniu sakiniu išsakyta etinė virsmo sąlyga, kurios neįvykdžius virsmas būna sunkus ir ilgas.

ATSISVEIKINIMAS IR VIDINĖ RIMTIS – ROMA

Ruošiantis mirčiai, kaip ir vestuvėms, būdavo atsisveikinama. Lietuvių paprotį atsisveikinti su ligoniu ir ta proga vaišintis alumi mini ir istoriniai šaltiniai. Šį paprotį mini Gvaninis, Strykovskis, Lepneris, Glagau. Kaip vestuvinėmis raudomis nuotaka atsisveikindavo su jaunomis nerūpestingomis dienomis, taip mirusiųjų apraudojimo raudomis ir išlydėjimo oracijomis velionio vardu būdavo atsisveikinama su pragyventu gyvenimu. Žemaitijoje prieš pat išlydėjimą sakydavo laidotuvių oraciją. *Išėik, išėik, mieliausias prieteliau mano, iš namų savo, eik į namus amžinus tavo. Išeidamas paskutinį kartą at-*

sisveikina nuo to svieto tuštybių, atsisveikina nuo tėvo ir motinos, atsisveikina nuo brolių ir seserų savo, atsisveikina nuo mieliausios prietelkos savo, atsisveikina ir laimina sūnus ir dukteris savo... (13; 11–12). Atsisveikindavo ir velionį išlydint.

Pretorijus rašo, kad moterys palydėdavusios velionį iki sodybos vartų ir čia atsisveikindamos tardavusios tokius žodžius: *Dabar eik sau Dievo vardu, mes tavęs daugiau šiame pasaulyje nematysime ir nekalbėsime, būk linksmas aname pasaulyje* (8; 68). Rusijoje gyvavo paprotys atsisveikinti ne tik su žmonėmis, bet ir su motina – žeme bei pasauliu. Senelius vesdavo ar išnešdavo į lauką, kur jie atsisveikindavo tardami: *Мать – сыра земля, прости и прими* ir *Прости, вольный свет – батюшка* (66; 70) ‘Motina – sieroji žemele, atleisk ir priimk; Dovanok laisvasis pasauli – tėveli’.

Atsisveikinimą su mirštančiuoju ar velioniu lydėdavo vidinė rimtis – susitaikymas. *Pagal paprotį seniau ligonis prieš mirdamas visų atsiprašydavo ir su visais susitaikydavo, atsiteisdavo, o vaikams pareikšdavo priešmirtinę valią* (61; 134). Atsiprašyti, susitaikyti su mirštančiuoju stengdavosi ir visi kaimynai bei artimieji. Apie tai kalba ligonių lankymo paprotys, netekęs gyvybingumo po I Pasaulinio karo, tačiau dar neišnykęs ir mūsų dienomis. *Mirties patalan atgulusį gerbiama, stengiamasi jo neižeisti, nepykinti* (19; 81). Žemaitijoje ligoniui mirštant kaimynams apie tai pranešdavo mušdami plaktuku pririštą lentą. *Tada kaimynai meta visus darbus ir bėga su mirštančiu atsisveikinti, prašydami jo, kad atleistų jų kaltes, jei gyvenant galėjo kuo užrūstinti* (8; 48). Nespėjus susitaikyti su mirštančiuoju atleidimo prašydavo jau velionio. Dvasregiai pasakoja, kad mirštančiojo vėlės sutikti prie marinamojo patalo susirenka anksčiau mirusių vėlės. Ir jeigu tarp jų yra toks, su kuriuo mirštantysis nebuvo susitaikęs, *tai tasai didžiai rūščiu veidu į ligonį žiūri* (13; 74).

Svarbi taisyklė, padedanti velioniui įveikti mirties virsmą, yra ir šventas jo paskutinės valios pildymas. *Seniau žodinis tėvo testamentas buvo šventas, laužyti mirštančio tėvo žodį šeimai buvo negarbė* (19; 180). Tai taip pat vidinės rimties – romos, t. y. etinės virsmo sąlygos vykdymas. Šiuo požiūriu bet kokia mirštančiojo valia ar pats keisčiausias noras turi būti išpildomas. Priešingai būtų grubiai pažeista virsmo eiga, nes velionis ilgai neturėtų ramybės.

Susitaikymas mirties virsme yra toks svarbus, jog jis užkoduotas apeigų pavadinime *lydėtuvės, lyda* (lydėjimas mirusiojo). Plg. *lydauti* – 1. ‘atleisti’: *Tu protingesnis – lydauk tu jam* ir 2. ‘apsieiti be ko’: *Lydausiu aš ir be vakarėlio, tegu linksminasi jaunesni; lydaunas ‘nuolaidus’: Šitas vyresnis, bet lydaunesnis: jei tėvas jam ką pasakys, tai jis tyli, anys – ne* (LKŽ). Vadinasi, lietuviška savimone bet kokias palydas (išlydėjimą) siedavo su **vidine rimitimi**. Atsisveikinimo ir vidinės rimties tapatumas išliko užslėptas ir slavų kalboje. Plg.: *просту* ‘atleisk’ ir *простился* ‘atsisveikino’; *процать* ‘atleisti’ ir *процатъся* ‘atsisveikinti’. *Простить* – nuo *простой* ‘tuščias, niekuo neužimtas, pats savyje’. *Процать, простить** – ‘padaryti laisvu (tuščiu) nuo nuodėmės’: *Простите или прощайте навсегда, сказал умирающий грамматик детям своим, прибавив: то и другое одинаково правильно* (69; III – 513) ‘Atleiskite arba atsisveikinkite vi-

---

* Rusų atsisveikinimas *процай* ypač geras ir prasmingas. Visų pirma, kalbama būtent apie *atleidimą*. Ir ne tik dabar vieną kartą *просту* ‘atleisk’, bet *процай* ‘atleisk nuolatos’, visą išsiskyrimo laiką. Kiekvieną kartą, kai prisiminsi apie mane – atleisk man, kuo tave įžeidžiau (M. O. Geršenzonas, cit. pagal 95; 33).

Pabandykime pajusti ir lietuviškojo *atleisk* gelmę. Prasikaltimas kitam susaiso žmones priežasties – pasekmės ryšiais. Ir tik skriaudų dovanojimas atleidžia (sutrauko) *karmos* ryšius. **Atleisti reiškia paleisti** visa, kas mus laiko ir pririša prie žemiškojo gyvenimo.

sam laikui, pasakė savo vaikams mirštantis gramatikas, pridurdamas: ir tas, ir kitas teisinga’.

Virsmas vyksta lengvai, kai žmogaus niekas neberiša prie buvusiojo gyvenimo būdo, t. y. su visais atsiteisiama, visiems dovanojama, sutvarkomi vienaip ar kitaip žmogų sąstę reikalai, baigiami visi pradėti darbai.

Vidinės rimties šviesoje įgauna prasmę šitoks paprotys ilgos agonijos atveju: mirštančiojo kančioms palengvinti naikinami pradėti ir nebaigti rankdarbiai. Taip darydavo ir karelai (91; 63). Išlydint velionį iš namų vienas iš mirusiojo giminaičių garsiai visus palydinčiuosius paragindavo: *Atleiskite, dovanokite jam*. Palydintieji atsakydavo: *Atleidžiame, dovanojame*. Prasmingas ir paprotys prašyti lydimo, nors ir nepažįstamo velionio atleidimo. Viena vertus, visi esame susiję daugybe ryšių, todėl nusikalsti galima ir nepažįstant žmogaus. Kita vertus, prašant atleidimo velioniui siunčiami tokie jausmai, tokia nuotaika, kurios tuo metu jam labiausiai reikia.

Šitaip nokinamas, t. y. ruošiamas ir pats pasiruošęs žmogus lengvai įveikdavo mirties virsmą, ir todėl pagrįstai apie tokį būdavo sakoma: *Tep ir nuvejo žmogus kaip ryto rasa* (LKŽ).

Taip mirštančių žmonių pasitaiko ir mūsų laikais. Žinomo tautosakos pateikėjo* P. Zalansko duktė M. Zalanskaitė-Liui-mienė aprašė savo senelės M. Barysiūtės – Zalanskienės mirtį. *Močiutė mirčiai ruošėsi iš anksto. Ji turėjo pasisiūdinusi įkapes, pasidirbinusi karstą gal dešimtį metų prieš mirtį. Kiek pamenu, močiutė meldamasi vis prašydavo ‘gražios’ mirties. Tos maldos nepraėjo veltui. Karstas stovėjo svirne, ant aukšto ir tėvelis keletą metų iš eilės jame sudėdavo obuolius. Močiutė, gulėdama karste visa buvo pakvėpusi obuoliais. Tuo metu man buvo beveik dešimt metų ir aš viską gerai prisimenu...*

Buvo vasara, gražios, saulėtos dienos. Penktadienį mo-

---

* Yra išleista jo pateiktos tautosakos rinktinė “Čiulba ulba sakalas” V., 1983.

čiutė pasijuto blogiau. Paprašė mano tėvelį P. Zalanską, kad nuvežtų į Marcinkonis, į bažnyčią. Šeštadienį tėvelis taip ir padarė. Močiutė išėjusi į lauką labai iškilmingai atsisveikino, nusilenkdama į visas keturias puses: 'Sudievu nameliai, sudievu medeliai, sudievu kiemeliai...'.

Vakare grįžo patenkinta, kad atliko išpažintį ir visa, kas priklausė, atsigulė. Rytojaus dieną, sekmadienį, mums pusryčiaujant, plačiai atsivėrė durys, įėjo močiutė ir tarė: 'Eikit prie manęs kalbėt Visų šventų litanijos'. Mat, ji gulėjo kitam trobos gale, vadinamoje seklyčioje, nes vasarą ten buvo vėsiau. Tėvelis pakilo nebaigęs valgyti, mes visi iš paskos. Nuėjom, suklaupėm prie stalo, pradėjom melstis visa šeima. Kol mes meldėmės, močiutė gulėdama žiūrėjo į mus, paskui atsisėdo, pasiėmė nuo spintutės vandens, atsigėrė gurkšnelį ir atsigulusi nusisuko į sieną. Pastebėjau, kad jos nugara plika, priėjau, užklojau, apkamšiau. Baigę melstis, ruošėmės grįžti prie nebaigtų pusryčių. Brolis priėjo prie močiutės lovos ir sunerimęs pašaukė mus. Priėjom. Močiutė pradėjo mirti. Uždegėm žvakę, pastatėm ant jos krūtinės. Ji sunkiai, sunkiai pakėlė ranką, suspaudė degančią žvakę rankoje, veidu prabėgo palaiminga šypsena. Žvakės vaškas lašėjo ant močiutės krūtinės, ir aš galvojau, ar močiutei neskauda. Visi kalbėjome maldą prie mirštančiosios.

ĮVARDIJIMAS

Jau žinome ypatingą vardo prasmę baltų kultūroje (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Įvardijimas*). Taip pat žinome, kad virsme, t. y. netikrumo būsenoje esantis žmogus netenka tikrinio vardo ir įvardijamas bendriniu atitinkamo virsmo vardu. Mirties virsme taip pat vengiama tarti mirštančiojo ar mirusiojo vardą (23; 257). Miręs žmogus jau vadinamas *velioniu* ar *velione*.

Vardo tarimas – tai pabaigto gyvenimo priminimas, kuris veikia kaip kvietimas atgal į paliktąjį, bet jau neįmanomą gyvenimą. Todėl vardo paminėjimas visada neramina ir trikdo mirusįjį.

Į vestuvių virsmą būdavo įvedama brandynų (lalavimo) apeigomis. Turėtų būti ir tam tikra riba, skirianti mirties virsmo pradžia nuo aktyvaus žmogaus gyvenimo – moterystės (tėvystės). Tačiau ši riba, kaip ir reikėjo tikėtis, yra gana neryški, nes priklauso nuo žmogaus dvasinės brandos. Užuominų apie veiklaus gyvenimo baigtį randame lietuvių vestuviniuose papročiuose. Ši simbolinė apeiga atliekama jaunojo namuose, pakeliant jaunosius pilnateisiais šeiminkais. Marti arba pats šešuras sudeda ant pečiaus gautas vestuvines dovanas ir patiesdamas kailinius pasirošia guolį, į kurį gulasi. Tai simbolinė namų šeiminko pareigų atsisakymo apeiga (9; 93). Tokią šios apeigos prasmę patvirtina Kupiškyje apie 1880 m. užrašyta rauda, kurioje nuotaka savo atsisveikinimo raudoje tėvelį vadina *kunigėliu* (52; 310). *Kunigas* būtent ir yra tas mūsų ieškomas bendrinis vardas, kuriuo vadintas į mirties virsmo pradžia įžengęs žmogus.

Net ir Indijoje (Vedų tradicijoje), kur žmogaus gyvenimo tarpsniai įteisinti privalomomis taisyklėmis, nėra griežtai apibrėžtos ribos tarp *grihastvos* (šeimyninio gyvenimo) ir *sanjasos* (atsiskyrėliško, šventumo laikotarpio). Riba ir perėjimo laikas nusakyta tik apytiksliai: *Kada šeiminko veide pasirodys raukšlės ir žilė plaukuose, o jo vaikai susilauks vaikų, jam reikia išeiti į mišką su žmona arba palikti ją vaikų priežiūrai* (63; 78).

Vestuvių virsmo pabaiga būdavo įvedybų apeigos. Mirties virsmo antrąją riba (pabaiga) galima laikyti metines, nes iki jų namiškiai privalėdavo rūpintis velioniu (19; 187). Mažonoje Lietuvoje buvo sakoma: *Atsiminimai, kuriuos už mirusius daro lig metų – tai už tą vieną dūšią eina, o po metų – tai už visas, o tą dūšią tai Ponas Dievas aukščiau pakel*

(išryškinta mūsų, – 13; 27). Tokios yra mirties virsmo ribos, kurių viduryje yra nulinis taškas (virsmo viršūnė) – atsiskyrimas nuo fizinio kūno.

Ižengusieji į vestuvių virsmą (nuo brandynų) būdavo vadunami martu ar marčia. O kaip buvo įvardijamas žmogus, ižengęs į mirties virsmą ir pradėjęs eiti skaitėjimo bei pasiruošimo naujai, jau dvasinei būčiai keliu? Vedose toks žmogus vadinamas *sanijasi* ‘atsiskyrėlis, vienuolis, šventasis’. Ar buvo kas nors panašaus baltų kultūroje?

Senajame Lietuvos kaime gyvavo mažai tirtas **diedų, ubagų** luomas ir **diedaduonės** papročiai. Iš kalbos ir vėliau pateiktų paprotinės kultūros aprašų galima pajusti, kad *diedai* ir *ubagai*, yra sinonimai. Prieblandai nusakyti be prasmės skirtumo vartojami posakiai *diedai kampuos* ir *ubagai kampuos* (LKŽ). Pasak A. Greimo, *diedai* ir *ubagai iš kitų žmonių išiskiria, lyg ir šventi žmonės* (26; 104). *Diedai* ir *ubagai* senovėje nebuvo pavargėlių luomas. *Jų socialinė funkcija – melstis, t. y. įeiti į palankius santykius su dieviškuoju pasauliu*, – rašo A. Greimas, – *bet jie meldžiasi tik tada, kai patys yra maldomi, t. y. užprašomi, kad melstuši, duodant auką, išmaldą* (26; 104).

P. Šeinas, surinkęs (XIX a. II-e pusėje) nemažai medžiagos apie šį visuomeninį sluoksnį, taip apibūdina ubagus. *Kiek man žinoma, niekur kitur likusioje Rusijoje ubagai nėra taip gerbiami ir nevaidina tokios svarbios rolės laidotuvėse, kaip baltarusiškose* (tai tolygu lietuviškoms, – mūsų past.) *gubernijose. Be jų čia neapsieinama nei laidotuvėse, nei mirusiųjų paminėjimuose. Tokiais atvejais jie dažnai pakeičia dvasiškius* (išryškinta mūsų, – 97; 506–507).

Gilinantį į diedų (ubagų) vaidmenį ir jų visuomeninę padėtį *ryškėja dviejų institucijų – ubagystės ir kunigystės paralelizmas* (26; 104). *Ana maldė kunigus, ubagus, kad melstuši: t. y. davė alužnas; Ir ubagus maldžiau, ir mišias užpirkau – nieko nepamačijo* (LKŽ).

Mūsų nuomone, ryškėja ne tik lygiagretumas, kaip sako A. Greimas, bet ir buvęs jų tapatumas. Lygiagretumas yra vėlyvas reiškiny, atsiradęs senąjį tikėjimą pakeitus krikščionyste. Taigi, darome prielaidą, kad diedai, ubagai ir buvo senosios religijos kunigai. Plg. slaviskus žodžius *убогуи* ‘ubagas’; *убожный* ‘skaistus, valyvas, tvarkingas’ (69). Ar tuomet *ubagas* (plg. *urėdas*, kas reiškia ‘darantis rėdą’, t. y. tvarką) prasmės atžvilgiu nereiškia – ‘tvarkantis dvasinius (Dievo) reikalus’? Tai patvirtina ir sakiny iš M. Daukšos “Postilės”, aiškinantis žodžio *ubagas* prasmę: *Aš esmi romus ir nužemintas ant širdies, tai yra ubagas* (LKŽ).

Ar tai nebuvo lietuvių pasakose dažnai minimas senelis – Dievas ar Dievas senelis? Dievo apsireiškimas žemėje priklauso senai bendraeuropietiška tradicijai, tik, kaip pažymi R. Tatariūnienė, lietuvių Dievas senelis, skirtingai nuo kitų tautų tradicijos, neturi jokių dieviškų atributų, tai tiesiog senelis, nepažįstamas elgeta, ubagas (51; 20). N. Vėlius, rašydamas apie senelio – Dievo kilmę pastebi, kad *elgetai rodoma išskirtinė pagarba: jis iškilmingai tarnų arba paties pono į dvarą atvežamas, išmaudomas pirtyje arba nuprausiamas, gražiai aprenGIamas, apskutamas, sodinamas greta pono ir kartu vaišinamas* (58; 90). Turint mintyje, jog *diedu* buvo vadinamas sėkmingai mirties virsmą atlikęs mirusysis (žr. toliau), paaiškėja, kodėl neretai pasakose senelis – Dievas pasirodo sapne. Peršasi išvada, jog pasakų senelis – Dievas yra senasis lietuvių kunigas (vėliau – elgeta, ubagas) arba sėkmingai mirties virsmą atlikęs mirusysis – diedas, kuris sapne duoda gerą patarimą ar suteikia stebuklingą pagalbą.

Nors XIX a. Baltarusijoje jau buvo atsiradęs ir žemos moralės elgetų (daugiausia miesto) sluoksnius, kurių žmonės negerbdavo, bet dar tebebuvo gyva senųjų ubagų (diedų) tradicija. *Visiškai kitaip*, – rašė P. Šeinas, – *buvo žiūrima į elgetą, kuris vertai nešioja savo vardą: tokius gerbia*. Tokie ubagai

reikalingi kaime žmonės. Jų maldos laikomos ypač padedančiomis. Jie dalyvauja visuose mirusiųjų paminėjimuose (išryškinta mūsų, – 98; 562). Pelesos apyl. iki paskutinių laikų mirusiųuosius apraudodavo **tiktai vyrai** ir ne iš savo šeimos (82; 250).

Ubagų (diedų) ir kunigų, kaip visuomeninio sluoksnio ypatumą rodo ir diedaduonės institucija, gyvavusi kalėdojimo, pasėdų ir kituose šio luomo išlaikymo, t. y. diedaduonės papročiuose. Radęs užkastą lobį žmogus trečdalį jo skirdavo elgetoms; sėją pradėdąs artojas melddamasis dalį derliaus pažada ubagams; bitininkas dalį medaus skirdavo ubagams. Kalėdoti galėdavo tik du šventų žmonių sluoksniai – kunigai ir ubagai: *Kalėdninkai tik kunigai ir ubagai* (LKŽ); *ubagauti* – ‘kalėdoti’: *Išėjo svietan ubagautų (kalėdotų)* (LKŽ). Baltarusijoje XIX a. dar gyvavo ir grupinė diedaduonystės forma. Senesnių žmonių pasakojimu, *ubagai jungdavosi nedidelėmis artelėmis, laikė iš bendrų lėšų arklį su vežimu, o kartais du ar tris, kuriais važinėdavo po kaimus giedodami šventas giesmes, pasakodami legendas ir rinkdavo aukas* (98; 563). Lietuvoje taip ir nepavyko įvesti Vakarų šalyse įprastą bažnytinę dešimtinę. Krikščionių dvasininkams Lietuvoje atiteko ne tik senosios lietuvių religijos dvasiškių pavadinimas *kunigas*, bet jie turėjo prisitaikyti ir prie senųjų kunigų luomui išlaikyti skirtų diedaduonės papročių.

Mosėdiškė S. Lukošienė, g. 1910 m. apie kalėdojimą taip pasakojo: *Kad kalėdninkai atvažiuos, perspėdavo ubagas. Dėl ko taip vadinom, pati nežinau, galbūt jis prie bažnyčios priklausė. Ubagas iš anksto susitardavo, kas pietus arba vakarienę duos. Ir mes esame davę, bet tankiau pas Eidiejus valgė. Vakarienei iškepėdavo kalakutą, visokių vyniotinių, visa klebonija suvažiuodavo* (išryškinta mūsų, – 34; 63). *Kunigai – Dievo ubagai*, – tai sakinyš, aiškinantis žodžio *ubagas* prasmę (LKŽ).

Ką gi reiškia mus dominantis žodis *kunigas*? K. Būga jį

kildino iš senosios vokiečių kalbos žodžio *kuning* (16; 91). Yra šio žodžio giminaičių ir kitose kalbose: latv. *kungs* ‘ponas’; rus. *князь* ‘kunigaikštis’; lenk. *ksiądz* ‘kunigas’. Bet tik lietuvių kalboje yra veiksmažodis *kunigauti*. Tik lietuviai esminę kunigo paskirtį – viešpatauti, valdyti – nusako tos pačios šaknies žodžiu – *kunigauti*: *Senovės Lietuvoj kunigavo valdovų daugybė* (LKŽ). Vokiečių kalboje *kunigauti*, t. y. ‘viešpatauti, valdyti’ nusakoma kitos šaknies veiksmažodžiais – *regieren*, *herrschen*. Tvirtinti, kad *kunigas* yra skolinys iš vokiečių *kuning*, tai tas pats, kaip sakyti, jog *ranka* kilusi iš rusiško *рука* (plg.: *ranka* – *renka*, *rinkti*, o *рука* – *cobуpaem*, *cobупать*). Mūsų nuomone, *kunigas* yra senas baltų žodis, žinomas ir kitose indoeuropiečių tautose, tačiau šiais laikais jau praradęs gilesnę prasmę.

Žodžio *kunigas* senumas leidžia spėti, jog jame turėtų glūdėti kunigavimo (kunigystės) prasmė. Jau aptardami vestuvių virsmą užsiminėme, kad nuotaka vestuvių išvakarėse kunigauja, t. y. rauda vestuvines raudas: *Kunigauna per veselę jaunoji; Tada ana kuniguoja: ‘Kaselės mano, mielos mano!’* (LKŽ). Kodėl gi nuotaka kunigauja?

Kvieslys, sakydamas oraciją – pakvietimą į vestuves irgi kunigauja: *Kvieslys užaina pirkion ir kuniguoja* (LKŽ). Kas bendro tarp vestuvių ir kunigystės?

Tradiciškai, kaip jau minėjome, žodis *kunigas* (latvių *kungs* ‘ponas’), remiantis K. Būga, kildinamas iš senovės vokiečių aukštaičių kalbos žodžio *kunig* (sen. germanų *kuningaz*, slovenų *кьнедзь*, rusų *князь*, lenkų *ksiądz*) (16; 91). A. J. Greimas pirmasis nurodė kunigo ir ubago ryšį (26; 104). Mums atrodo, kad kunigą galima kildinti ir iš veiksmažodžio *kungintis* ‘trauktis, riestis’; *susikunginti* ‘susitraukti, susigunginti’: *Susikunginau, nes šalta ir pas pečių* (LKŽ); t. p. *kungti* – 1. ‘linkti, kukti’: *Rugių varpos jau kunka* ir 2. ‘vargti’: *Kunki žmogus per dienų dienas* (LKŽ). Tad žmogus, kūnui pradėjus

kungti, t. y. trauktis, riestis, linkti, matyt, vadinosi *kungas*, *kunigas*, *kuningas*, o žmogaus gyvenimo tarpsnis, kai *einama iš kūno*, vadinosi *kungysta*, *kunigystė*, *kuningystė* (plg.: *bernas – bernysta*, *bernystė*; *jaunas – jaunysta*, *jaunystė*). Iš tiesų, tam tikrame amžiuje kūnas pradeda kūsti, t. y. ‘knotis, atšokti’ ir ‘prilipti, pridžiūti’ (LKŽ). Tyrimų duomenys rodo, kad jeigu vaiko kūne yra apie 80% vandens, tai seno žmogaus kūne jo belieka tik 30%.

Papildykime ir ubago bylą. Anot K. Būgos *ubagas* ir *nabagas* kilę iš slavų k. *yбог* ir *небог* (17; 640). Viena iš žodžio *bagotas* reikšmių yra ‘pilnas, apkūnus’. Tai priešybė sąvokai *liesas*: *Tie višteliai buvę nebagoti*, t. y. *liesi* (LKŽ). Tad *ubagas*, *nabagas* taipogi yra ‘liesas’, t. y. dera kunigui.

Vydūno nuomone, *kunigas*, kurio senesnioji lytis – *kuningas*, yra susijęs su žodžiu *kūnas** ir reiškia kūno tvirtumą (60; 446).

Lietuvių kalboje sakoma: *kūnas – kūningas*, *širdis – širdingas*, *burna – burningas*, *galva – galvingas*, *pilvas – pilvingas* (LKŽ). Šalia *kūningas* gali būti *kūnotas*; *galvingas – galvotas*; *burningas – burnotas*; *širdingas – širdotas* (LKŽ). Apie galūnių *-ingas*, *-uotas*, *-otas* ir *-ėtas* prasmę dar šio amžiaus pradžioje rašė R. Bytautas: *Žmogus sako ‘protingas vyras’, ‘pieninga karvė’, ‘sultingi obuoliai’ bet ‘gumbuotas, lapuotas medis’, ‘galvoti linai’, ‘galvoti žmonės’, ‘šakotas beržas’, ‘duobėtas kelias’*. *Taigi, galūnė ‘-ingas’ parodo, jog aiškinamasis dalykas turi savyje kokį nors daiktą, tuo tarpu galūnės ‘-uotas, -otas ir -ėtas’ parodo, jog aiškinamasis dalykas turi kokį nors daiktą ant savęs*** (14; 26).

Prasminį skirtumą tarp *kūningas* ir *kūnotas*, *širdingas* – *širdotas* ir panašiai galima išreikšti priešpriešomis **vidinis** –

---

* Senovės vokiečių (aukštaičių) kalboje žodis *kun*, reiškiantis ‘giminė, kilmė (kamienas)’, rodo ir į germanų *kuning* ryšį su kūnu (60; 446).

** Apie žmogaus santykį su žodžiu ir lietuvių kalbos metafiziką žr. ir A. Maceinos studiją “Filosofija ir lietuvių kalba” (44; 287–314).

išorinis, kokybė – kiekybė. Taigi Vydūnas, sakydamas, kad *kuningas* reiškia kūno tvirtumą, iš tikrųjų nurodė žodžio *kūnotas* prasmę, o *kūningas* yra ne tas, kuris turi stambų ir tvirtą kūną, bet tas, kurio kūnas tinka žmogaus vardo vertoms savybėms, t. y. žmoniškumui reikšti.

Tad ir kalbos požiūriu artėjame prie papročiais remiantis gautos išvados, kad sąvoka *kūningas* yra **kokybinis** žmogaus apibūdinimas. Nors *kuningauti* reiškia ‘valdyti, viešpatauti’, bet viešpatauti visų pirma sau, t. y. apvaldyti save, savo kūną. Senuose raštuose randame šią pradinę, beveik jau išnykusią kuningavimo prasmę: *Duok mums (...) su savimi kuningauti* (LKŽ). Nors kunigas senoje baltų tradicijoje ir buvo valdovas, bet – būtent dvasinis ir tik prireikus pasaulietinis (60; 149). Todėl **kunigas**, visų pirma, reiškė **savo kūno (savęs) valdovą**, t. y. žmogų, kuris nevergauja kūno įgeidžiams, bet jį valdo. *Nuo senų laikų, – rašė Vydūnas, – aisčiai juto sąsają su Antgamte. Jų visas gyvenimas buvo religijos persunktas. Jie jautėsi ne tik šio pasaulio gyventojais, bet priklausą ir Anapusinei Būčiai bei Amžinybei* (60; 450).

Skaistos (antrosios nekaltybės arba kungystos) papročių senatvėje dar randama ir XIX a. rytinių slavų papročiuose. Nuo 50-ies metų vaikus gimdyti ir net gulėti kartu buvo laikoma nuodėme (66; 68). Ukrainoje apie nustojusius kartu gulėti vyrą ir žmoną buvo sakoma: *Jie jau ir rankas nusiplovė* (66; 11). Polesėje (Rusija, Ukraina, Baltarusija) išliko pėdsakai tam tikros apeigos, kuria tėvai – gimdytojai, ištekėjus ir vedus visiems vaikams, *pakeliami jaunaisiais* (66; 68).

Aprašydamas savo kaimo gyvenimą iki revoliucijos, nuo Vologdos kilęs rusų rašytojas V. Belovas tarsi apibendrina šiuos papročius: *Sutuoktiniai – pirmagimiui tampant vyru ir bręstant vyresniesiems – jau nesiveržė į šeimyninį guolį... Pamažu jie sugriždavo į jaunystės skaitą (уеломыѡпue) (...). Daugelis žmonių, sulaukę gilios senatvės atrodė kaip jauni. Skaisti, beveik jaunuoliška veido išraiška – gerumo ir blogio sieloje nebuvimo ženklas* (65; 121–123).

Sėjos sėkmė priklausė nuo sėjiko nekaltybės. Todėl jais, bent pirmajai saujai išberti parinkdavo vaikus arba senius (66; 166, 169). Tverės gub. senelius vadindavo teisuoliais (*праведник*) (66; 39).

Žodis *kunigas* (*kungas*) ir yra tas bendrinis vardas, kuriuo būdavo vadinami pasiruošusieji skaitėjimui arba mirties virsmo pradžiai. Pasak A. Greimo, kaimo žmonės diedus ir ubagus, t. y. kunigus priimdavo *kaip tarpininkus tarp žmogiškojo 'šiapus' ir dieviškojo 'anapus'* (26; 104). Vadinasi, senieji lietuvių kunigai nebuvo profesionalų luomas. **Kunigystė (kunyga) buvo paskutinis žemiškojo gyvenimo tarpsnis, skaitėjimo ir savęs apvaldymo kelias, kuriuo praeidavo šviesesnieji žmonės***. Jiems išlaikyti ir buvo skirti diedaduonės papročiai: *Šitą paršą penėkim – tai tas pats diedinis* (t. y. ubagams atiduoti, LKŽ). M. Katkus “Balanos gadynėje” aprašo XIX a. II-e puseje jau beišnykstantį senųjų kunigų arba diedų (ubagų) visuomeninį luomą. *Visi elgetos, kokie tik yra parapijoje, susieina tą dieną sėdėti ant šventoriaus. Žmogus, dirbęs per amžių, pasijutęs senatvėje pavargęs, jau neištenkęs, tą dieną pirmą sykį ištiesia ranką išmaldai. Parvažiatvė iš bažnyčios, pasakoja naujieną: 'Gi ir Dileris jau elgeta, sėdi ant šventoriaus su elgetomis'. Prisėdo elgetų dvi eilės, nuo vartelių ligi bažnyčios durų, ir visi gauna pilnas tarbas. Moterys dalija griežiniais duoną ir ragaišį, vyrai – kapeikomis pinigų. Ir duodantieji, ir imantieji žino, kokiam reikalui dalijama: žino, kad čia užperkamos maldos už dūšias čysčiuje kenčiančias* (35; 169).

Įvedus krikščionybę, nykstant senajam gyvenimo būdui ir diedaduonės papročiams, buvę kunigai, kuriuos iki tol sodindavo garbingiausioje vietoje, pamažu tapo ubagais ir elgetomis. Kaimo žmonių sąmonėje kunigas iki naujausių laikų siejosi

---

* Tai nereiškia, kad negalėjo būti ir profesionalių kunigų, tačiau jie laikytini vėlesniu reiškiniu.

su senu žmogumi ar ubagu. Dar pokario metais ubagams, kaip ir kunigams, bučiuodavo rankas, o dvasinio patarimo mieliau klausdavo nusenusio altaristos, negu pagal pareigas valdžią turinčio jaunesnio klebono. S. Daukanto žodžiais tariant, *didžiai godingą vyresnybę visų dorasis ir išmintingasis vyras visų didžioje karšatyje, beje: 70 ar 80 metų turis, tegalėjo pasiekti, kuri nuo taip orio amžiaus vadino balta galva; kaipogi šiandien dar lietuvis ar kalnėnas, guosdamos viešpačiui, karaliui, kunigaikščiui ar jo mylistai visagalinčiam, sako: Viešpatie, prie tavo baltos galvos atėjom paguodos klūkti* (22; 161).

Suradę kūno ir kunigystės ryšį galime atsakyti ir į aukščiau keltą klausimą: kodėl nuotaka, vestuvių išvakarėse atsišveikinanti su pabaigtu gyvenimo tarpsniu ir apraudanti jaunas, nerūpestingas dienas, kunigauja. Juk ji, kaip ir į kunigystės (savęs apvaldymo) kelią stojęs senas žmogus, **ruošiasi virsmui**. Nesvarbu, kad vestuvių: juk virsmo esmė ta pati – apmirti ir prisikelti. Todėl ji ir **kunigauja, t. y. apvaldo save ir palenkia savo gyvenimą nenumaldomiems būties dėsniams**.

Taip svarstant paaiškėja, kodėl rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai jaunąjį ir jaunąją anksčiau vadindavo *князь* ir *княгиня*, t. y. ‘kunigas’ ir ‘kunigė’ (81; 9). Buvimas virsme ir yra ta priežastis, kodėl jaunesni vadinti *kunigu* ar *kunige*. Kupiškėnų vestuvinėje raudoje, užrašytoje apie 1880 m., jaunoji, atsišveikindama su tėvu vadina jį *kunigėliu* (52; 310). Tai užuomina tėvui, kad neužilgo jo laukia paskutinis gyvenimo tarpsnis – kunigystė, paruošianti žmogų mirties virsmui.

Nors turėtoje medžiagoje neradome, kad ir Lietuvoje nuotaka būtų vadinta kunige, bet, kaip matėme, mūsų jaunoji *kunigauja*. Bet juk **kunigauja** tai tik **kunigė**. Kita vertus, nėra esminio skirtumo tarp senųjų lietuvių ir baltarusių papročių. Dabartinė Baltarusija – tai senųjų baltų žemės, kuriose žodis *kunigas* pavirto į *князь*.

Taigi, sąmoningai besiruošiantieji mirties virsmui gaudavo *kunigo (kungo)* vardą. O perėjusi nulinį mirties virsmo tašką, t. y. atsiskyrusi nuo fizinio kūno, likusi žmogaus dalis yra vadinama *velioniu, vėle*.

Velionį mini ir J. Lasickis veikale “Apie žemaičių dievus” (XVI a.), tačiau jam velionis – vėlių dievas, kuriam dedamos aukos, kai maitinami mirusieji (40; 21). Svetimšaliui tai atleisti-na, bet A. Greimas velionį taip pat suvokia kaip mirusiųjų dievą (26; 110–112). Neragavęs “mokslo mandrybių” paprastas kaimo žmogus didžiai nustebtų išgirdęs tokią naujieną. Nors J. Lasickio veikalo lietuviškojo leidimo aiškintojai teigia, kad žodį *velionis* J. Lasickis palaikė mirties dievybe (40; 83), o LKŽ žodis *velionis* reiškia tik ‘miręs žmogus, amžinatilsis’: *Šiandien sveikas ir raudonas – ryt velionis; Velionys – tai yra numirėliai*, tačiau kai kas velionį laiko mirusiųjų dievybe (pvz., M. Bartninkas “Saulės simboliai ant moters kaklo”, – “Moteris”, 1989, Nr. 7). Kai tautoje visiškai išblės žodžio *velionis* prasmė, tada mitologų pastangomis *velionis* galutinai bus paverstas mirusiųjų dievybe. Štai taip gyvas būties dėsnių suvokimas tampa abstrakčia mitologija.

Pasak A. Greimo, *diedai – tai ir vėlės, ir maldininkai – elgetos, ir pačios aukos, ir aukojimo ritualai* (26; 107). Laidotuvių papročių Pelesos apyl. tyrinėtoja L. Nevskaja pastebi, kad remiantis kalba galima daryti prielaidą, jog į elgetas buvo žiūrima kaip į mirusiųjų pavaduotojus, nes veiksmazodžiai *жабравау* ‘elgetauti’ ir *дзядовау* ‘diedauti’ yra sinonimai, o elgetas vadino diedais (82; 253). Dzūkijoje keturios metinės šventės – Visi Šventi, Grabnyčios, Sekminės ir Žolinės – buvo vadinamos *diedais*. Per jas prisimenami giminės mirusieji (kurie, kaip matysime vėliau, taip pat vadinami *diedais*) ir ruošiami valgiai, kurie pagal diedaduonės paprotį išdalijami prie bažnyčios sėdintiems diedams (10; 285). Tačiau tai dar ne viskas. P. Šeino surinktoje medžiagoje apie diedus randame tokį “diedų

bylą” paaiškinantį užrašymą: *Kada kalbama apie mirusiųjų paminėjimus, žodžiu ‘diedai’ valstiečiai įvardija savo mirusius protėvius, neatsižvelgdami nei į lytį, nei į amžių: prose-nelis, senelė, teta, sesuo ir tėvas, nors mirę ir jauni vienodai vadinami diedais. Kaip bebūtų naivu, prie dieų kartais pri-skiriami ir mirę mažamečiai vaikai (97; 593). Vadinasi, die-do vardas nesusijęs nei su amžiumi, nei su lytimi. Šį teiginį patvirtina ir tai, kad Marcinkonių par. sudėtinės mišias už mirusiuosius vadindavo *diedais**. Tai **kokybinė** žmogaus dva-sios sąvoka arba tam tikro žmogiškosios būties tarpsnio, jau išeinančio į anapusinę egzistenciją, įvardijimas. *Diedo* vardas antrina *kunigo, ubago, velionio* ir *vėlės* pavadinimams. Prisi-minę, kad *dūšių po metų Ponas Dievas aukščiaus pakel* (13; 27), darome išvadą, jog **tikruoju diedu tampama tik baigus mirties virsmą**. Tai patvirtina ir slavų papročių tyrinėtojo T. Bernštamo apibendrinimas: dar XIX a. rusų tradicijoje bu-vo gyva žodžių *ded* ir *баба* religinė – mitologinė reikšmė. Tie žodžiai reiškė ne giminystės ryšius, bet *antgamtinio pa-saulio būtybes ir tarpininkus tarp jo ir žmonių – velnių, protė-vius, burtininkus* (66; 39). Šis pastebėjimas patvirtina jau pa-darytą išvadą apie senelio – Dievo kilmę lietuvių pasakose.*

Apeigos taip pat rodo, jog mirties virsmo baigtis buvo mi-rusiojo metinių minėjimas. Iki jų velionis yra tarsi šeimos na-rys. Namiškiai, nuolat jį prisimindami maldoje, rūpindavosi, kad iki metinių mirusysis nebūtų užmirštas (19; 187). Visos maldos iki metinių būdavo skiriamos tik jam vienam (13; 27), o prie Kūčių stalo paliekama įprasta vieta. Metinėse pirmą kartą po mirties velionis jau yra minimas kartu su anksčiau miru-siaisiais (13; 27). Pasak A. Greimo, jis įvedamas į plačiąją *diedų šeimą* (26; 107) ir kartu galutinai išvedamas iš žemiškosios šeimos narių tarpo: baigiamas gedulas ir našlė ar našlys gali

---

* Kudirka J. Vėlinės. V. 1991, p. 39.

vesti ar tekėti. Taip reikalauja ir virsmo logika – baigus mirties virsmą išeinama į naują būties tarpsnį.

Sugretinus rugio ir žmogaus gyvenimą (prisiminkime apeigas su šiaudais ir duona vestuvių virsme) suprantama, kodėl pirmutinis ar paskutinis rugių pėdas (pjaunant) taip pat vadintas *diedu* (LKŽ). Žmogaus ir rugio gyvenimą palyginančių apeigų ne mažiau yra ir mirties virsme. Ligonį marindavo, lavoną plaudavo, o Rusijoje ir šarvodavo ant šiaudų (81; 92), kuriuos po to sudegindavo kryžkelėje. Vežant laidoti, ant lauko ribos ir prie kapinių vartų numesdavo šiaudų (13; 10). Išlydint velionį karstas barstomas grūdais. Eidami į budynes žmonės nešdavosi gabalėlį duonos (61; 147), o dar anksčiau prie pašarvotojo galvos dėdavo jos kepalą (8; 59 ir 97; 509).

Baltarusiai, lydėdami mirusį, duonos kepalą uždėdavo ant karsto viršaus (97; 520). Prisiminkime jaunosios duonos kepalą, kuris vestuvių metu gulėdavo ant stalo šalia jaunosios, o dzūkės jį veždavosi, važiuodamos jungtuvėms į bažnyčią. Į karstą būdavo dedama duonos plutelė (61; 449), vėl atitinkanti duonos plutelės rišimą prie vestuvinio vainiko.

Diedu vadinta ir rugių augimo dvasia (LKŽ). Tai suprantama – po mirties virsmo išliekanti aukštesnioji žmogaus dalis (vadinama *diedu*) atitinka po rugiapjūtės liekančią rugių augimo dvasią (kuri taip pat vadinta *diedu*).

Suradę senuosius įvardijimus ir pasinaudodami vestuvių virsmo atitikmenimis, nubrėšime pagrindines mirties virsmo eigos gaires (žr. 8-ą brėž.), kurių išdėstymo nuoseklumas bus pagrįstas toliau.

MIRTIES VIRSMO SRITIS

S K A I S T Ė J I M A S

S K A I S T Y K L A

TĖVAS
MOTINA

KUNGAS, KUNIGAS
(DIEDAS, UBAGAS)
KUNGYSTA, KUNIGYSTĖ

ATSISKYRIMAS NUO FIZINIO KŪNO

VELIONIS, VĖLĖ

ŠEŠTINĖS (KETVIRTYNOS)

AKTYVUS
RYŠYS SU
VELIONIU

PASYVUS
RYŠYS SU
VELIONIU

RYŠIO
PABAIGA
PROTĖVIŲ
KULTAS

M E T I N Ė S

AKTYVIOS IŠORINĖS VEIKLOS PABAIGA

VIRSMO VIRŠŪNĖ

GRASA IR APSAUGA

Aptardami vestuvių virsmą pabrėžėme būsenos nepastovumą ir grasos suaktyvėjimą. Virsmo būsenos netikrumas ir apsaugos būtinumas ypač ryškūs marinimo ir lydėjimo papročiuose. Artėjant svarbiausiai mirties virsmo akimircai (viršūnei, kulminacijai), t. y. sielos atsiskyrimui nuo kūno, prie mirštamai sergančiojo būdavo budima. Dar XIX a. II-e pusėje, kaip pasakoja pateikėja E. Palubinskienė (g. 1860 m.), *ligonių apsėdėti (budėti) pakaitomis eidavę kaimynai dieną ir naktį* (19; 195). Yra duomenų, kad apsėdėtojai (budėtojai) dėvėdavo tam tikrą aprangą. Budėti kaimynus prašydavo patsai ligonis arba jo namiškiai (19; 182). Susirinkusieji prie ligonio giedodavo, meldavosi kartu arba, jei ligonis būdavo be žado, vieni.

Apsaugos reikšmė mirštant atskleista pasakyme: *Kad žmogus miršta ir troba dega, tai greičiau reik bėgti prie to mirštančio lankyt ne kaip tos trobos gesyt, nes žmogui mirštant, visa pekla susijudina, o kad ten prie jo žmonių sueina, tai ir angelų tiek tenai sueina* (13; 60).

Svarbu pažymėti, jog senovėje mirštantįjį marindavę *asloje*, o vėliau (XX a. vid.) lovą atitraukdavo (jau ne visur) į aslos **vidurį** (19; 183). Prisiminkime ir vestuvinę jaunųjų lovą su vienintele koja klėties **viduryje** (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Marti, martas ir martys*).

Šarvodavę taip pat seklyčios **viduryje** (tai senesnis šarvojimo būdas) arba prie galinės sienos taip, kad velionį iš visų pusių galima būtų apeiti (23; 139). Marindavę ir šarvodavę viduryje aslos ar seklyčios todėl, kad mirštantįjį ar mirusįjį galima būtų **apsėsti ratu** (plg.: *apsėdai* ‘budėjimas prie pašarvotojo’). Kaip rodo archeologiniai duomenys, laidojamą lavoną

taip pat apdėdavo ratu akmenimis, tačiau ties galva palikdavo tuščią tarpą. Tokiu būdu, svarbiausią virsmo akimirką būdavo sudaromas gyvas apsaugos (virsmo) ratas, kuris besiskiriančią nuo fizinio kūno gyvybinę galią nukreipia išėjimui per viršugalvį. Pasak budistų ir induistų, mirštančiojo likimas priklauso nuo to, per kurias kūno angas (apatines ar viršutines) gyvybinė galia palieka fizinį kūną. Prisiminkime ir lietuvių pasaką, kurioje ligonis pagydomas, jei giltinė stovi šalia jo kojų, ir miršta, jei ji stovi galvūgalyje. Atsiskyrimui nuo fizinio kūno palengvinti, kaip rodo užrašymas Veliuonos apyl., *mirštantįjį nuo aukštiekninkos padėties apversdavo ant šono** (8; 46). Tokia padėtis, pasak Tibeto mirusiųjų knygos, ne tik palengvina atsiskyrimą nuo fizinio kūno, bet ir nukreipia vėlės išėjimą per viršugalvį. Tibetiečių šventikas – lama tuo tikslu mirusiųjų guldo ant dešiniojo šono ir užspaudžia arterijas dešinėje ir kairėje kaklo pusėse (21; 96). Šis ir kiti papročiai rodo, jog senųjų kultūrų tautos mirčiai **nesipriešino**, kaip kad elgiasi jau kitokios pasaulėvokos civilizuotų šalių žmonės, bet suprasdami mirtį kaip perėjimą ir perkeitimą, mirštančiojo labui stengėsi netrikdyti ir net palengvinti virsmo eigą.

Pradėjus merdėti, pirmiausia būdavo uždegama *graudulinė (grabnyčinė) žvakė*. Tai piršto storumo vaškinė žvakė (metro ar daugiau ilgio), suvyniota ant keturkampės lentelės, pašventinta bažnyčioje per Grabnyčias. Graudulinė būdavo kiekvienuose namuose ir visuomet. Ją degdavo visuose svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose (virsmuose): gimstant, vestuvėse ir mirštant. Numirti be graudulinės reišė nelaimingą mirtį. Todėl, jei veždavo silpną ligonį pas gydytoją, įsidėdavo ir graudulinę, kad mirštant galėtų uždegti (19; 183).

Tokios formos žvakė buvo žinoma ir rusų tradicijoje. Tik

---

* Tai rodo, kad marintojai tam tikrais veiksmais reguliuodavo sielos atsiskyrimą nuo fizinio kūno.

čia ji vadinama *сорокоуцм*, t. y. taip pat, kaip ir maldos, kurias degant šiai žvakei kalbėdavo cerkvėje, minint 40-ją mirties dieną (69; IV–275).

Pasak „Liturginio žinyno“ autorių, *žvakės prie mirusiojo (kaip apsauga nuo piktojo) yra prieškrikščioniškas paprotys, kurį po ilgesnio delsimo perėmė ir krikščionybė* (1; 245). Vėliau žvakės pradėtos vartoti ir kitose bažnytinėse apeigose bei statyti šalia altoriaus. Ir tik nuo XIV a. jos tapo neatskiriama altoriaus dalimi. Iš minėtojo žinyno (nors duomenų ir mažoka) galima spręsti, jog ir velykinė žvakė (suprantama, įgijusi gilesnę prasmę) yra graudulinės atmaina. Nuo jos, kaip rašoma „Liturginiame žinyne“, turėtų būti uždegama krikšto žvakė, o laidotuvių Mišiose ji turėtų stovėti prie karsto (1; 389). Belieka paminėti, kad lietuvių tradicijoje velykinė žvakė turėtų degti ir jungtuvių apeigose.

Vėliau graudulinę žvakę pakeitė grabnyčinė, kuri taip pat buvo labai svarbi visų virsmų, o ypač mirties apeigose. Panevėžietė J. Inčiūrienė pasakojo apie savo tetą, kuri *negalėjo numirti be degančios žvakės*. Jos vaikai buvusioje sovietų Lietuvoje užėmė aukštus postus ir apie žvakę ar ką nors panašaus prie mirstančios mamos net girdėti nenorėjo. Buvo kelis kartus iškviesta greitoji, bet šarvoti neleisdavo, nes dar nenumirusi. Taip tęsėsi kelias dienas. Nerasdami kitos išeities vaikai pakvietė J. Inčiūrienę, kurios iki tolei neprileido prie mirstančiosios. *Atėjau, – pasakoja J. Inčiūrienė, – guli teta be gyvybės ženklų, akys užverstos, matosi balti akių obuoliai. Uždegiau žvakę ir įdaviau jai į rankas garsiai kalbėdama ką darau: ‘Imk degančią žvakę ir šaukis Jėzaus, Marijos bei šv. Juozapo pagalbos’. Mirstančioji greitai suspaudė žvakę ir man kartojo žodžius: ‘Jėzau, Marija, šv. Juozapai’, jos pirštai čiupinėjo raištes ant žvakės tarsi skaitydami kas parašyta. Lūpos visai nejudėjo. Po to ji giliai atsiduso ir ištarusi: ‘Jėzau’ – išėjo.*

Uždegus graudulinę, – rašo kraštotyriminkė M. Čilvinaitė,

– atitraukia lovą į aslos vidurį, įduoda mirštančiam degančią šventą žvakę į dešinę ranką, mūkelę į kairę, duoda bučiuoti ant jo paties kaklo esančias brostvas (škaplierius, rožančius), krapija švęstu vandeniu mirštantį, visą kambarį ir kerčias, kad velnias nepristotų prie mirštančio (19; 183). Susirinkusieji (apsėdėtojai) meldžiasi ir skambina **mirimo varpeliu**. Šlaksto vandeniu kryžmiškai sakydami: *šalin piktosios dvasios, šalin piktosios dvasios* (24; 247). Mirimo varpelį dar ne taip seniai buvo galima nusipirkti Žemaičių Kalvarijoje.

Skambinama buvo ne tik mirštant, bet ir lydint į kapus (97; 315). Tik vėliau skambinimą mirimo varpeliu pakeitė skambinimas bažnyčios varpais. Varpais skambindavo norėdami apsisaugoti. Jie skambėdavo epidemijų, gaisrų, įvairių pavojų ir audros metu. *Varpo balsas perskiria debesis, todėli debesiui su griausmu prisiartinant, pradeda (Bartininkų bažnyčioje) į varpus tuzgenti* (12; 24). Prieš audrą, skambinant varpeliu būdavo einama apie trobą, kad nugintų velnią, į kurį trenkiąs perkūnas (12; 24). Varpo skambesiu (varpas būdavo įtaisomas bityne) nusodindavo (ramindavo) bites. D. Matulevičiūtė, kilusi iš Lazdijų raj. Gerdašių par. autoriams 1993 m. pasakojo, kad šalia jos gimtojo Varviškių kaimo kapinaičių yra varpas, kuriuo skambinama kai kas nors miršta. Klebonui, kuris norėjo varpą perkelti į bažnyčią, varpo neatidavė sakydami: *Kol bent vienas gyvas būsime, varpas bus čia*. Anksčiau varpu skambindavo ne tik mirus ir laidojant, bet ir palaidojus (97; 541).

Varpo vartojimo prasmę galima išvelgti ir pačiame žodyje *varpas*. Šis žodis yra susijęs su veiksmažodžiais *verpti*, *varpoti* ir *virpėti*. *Verpti* ir *varpyti* santykiauja kaip prieštaros. *Varpyti*, *išvarpyti*, *suvarpyti*, *įvarpyti* reiškia ‘ardyti, purenti, griaužti’, o *verpti* reiškia ‘iš palaido pluošto susukti siūlą’. Priešingos varpo prasmės reiškiasi per jo skambėjimą, t. y. per varpo skleidžiamų **virpesių** (garso) poveikį. Virpesiai griaua seną

ir tuo pat metu kuria naują struktūrą. Todėl vienu atveju varpo skambesys buvo draudžiamas, o kitu – pageidautinas. Pvz., žuvų neršto metu varpais skambinti būdavo draudžiama, o kopiant medų varpo skambesiu bites ramindavo. Tokį prieštariną varpo garso poveikį patiria poetinė nuojauta: *Varpai! Stebuklas!.. Mirusius palydi, gyvuosius šaukia gyventi* (J. Grušas, LKŽ).

Varpo skambesys – virpinimas kuria virsmo (keitimosi) aplinkybes – iš vienos pusės jis **varpo** (suaižo, naikina) seną formą, o iš kitos pusės – **verpia** (augina, struktūrina chaosą) naują kokybę. *Šiuolaikinis mokslas*, – rašo muzikologė A. Jasinevičiūtė – Ivanauskienė, – *dar nepajėgia iki galo nustatyti varpo garso psichologinio bei fiziologinio poveikio žmogui priežasčių. Šiam garsui priskiriamos ypatingos savybės, jis laikomas tam tikru iki galo neatskleistu mikropasaulyu. Varpo virpesiai sudaro ištisą garsinės išraiškos niuansų lauką, ne tik išoriškai veikiantį žmogaus klausą, bet prasismelkiantį ir giliau, paliečiantį pasąmonės sritį* (30; 76). Mums ypač svarbu, ką ir šiuolaikiniai tyrėjai pastebėjo, jog varpas skleidžia dvigubą garsą. I. Puchnačiovas rašo: *Skambantį varpą vadina mieji ramybės meridianai 'išvagoja' taisyklingomis dalimis. Skambant pagrindiniam tonui, varpo korpusas pasidalija į keturis sektorius; priešpriešiais esančių sektorių virpėjimas sutampa pagal fazę. Šalia šių keturių pagrindinių linijų, skambant atsiranda dar keletas, o taip pat žiedinė linija lygiagreti varpo kraštui. Tuo būdu, šalia pagrindinio tono girdimi ir daliniai* (išryškinta mūsų, – 86; 23).

Kartais manoma, kad papročiai, kur minimos piktos dvasios, žvakės, skambinimas varpu, švėstas vanduo, budėjimas, giedojimai yra grynai krikščioniški ir nieko bendro neturi su senaisiais laidojimo papročiais. Tokia nuomonė tėra vien išankstinio nusistatymo prieš krikščionybę padarinys.

XVI a. užrašytose laidojimo apeigose velionis buvo stip-

riai saugojamas aiškiai ikirikščioniškais papročiais. *Po viso to jie guldo lavoną į ratus, artimieji lydi ją raiti, apsupę su ištrauktais peiliais (kardais), mastaguoja ore ir šaukia skardžiu balsu: Begeyte, begeyte Pecolle – bėkite, bėkite, velniai* (8; 79). Žinią apie lavono lydėjimą su nuogais kardais rankose ir piktųjų dvasių baidymą šauksmais vėliau kartojo daugelis metraštininkų. Žemaitijoje giedojimas lydint mirusį ir dabar primena senovinę velionio apsaugą garsiai šaukiant. Žemaičiai gieda pilnais balsais – kaip jie patys sako, *šaukia*. Šaukia vadovas, o kiti prišaukia, bei tai yra būtent *šaukimas*. Prišaukiančiųjų balsuose net žodžiai neišsiskiria, girdisi vien garsas. Ir juo garsiau šaukiama, tuo geresnė esanti malda. Giesmininkai aiškina taip: *Reikia tuos velnius išgąsdinti; kai jie išsigąsta, tai mauna į pelkes ir nesiartina prie mirusiojo* (pasakojo senovinių giesmių ansamblio “Liktužė” vadovas A. Bernatonis). Šias apsaugos priemones būtų galima pavadinti fizinėmis. Dėl tos pačios priežasties senovės šermenyse ir mirusiųjų atminimuose, kai vėlės būdavo kviečiamos ar bent norima, kad jos dalyvautų, valgydavo nevirtodami peilių (8; 114–115).

Krikščionybė papročių esmės (apsaugos) nepalietė, tačiau jos įtakoje senąją apsaugos būdą pakeitė, sakytume, tobulesnės priemonės – malda ir sakramentalijos. Svarbu pabrėžti, kad mūsų protėviai ir krikščioniškas apsaugos priemones prie mirštančiojo vartodavo **savarankiškai**, kunigų neragunami. Apsaugos būtinumo suvokimas kilo iš jų pačių, o krikščionių dvasiškiams draudžiant vartoti senąsias apsaugos priemones, buvo pereita prie krikščioniškųjų. Svarbu ne tiek apsaugos būdas (forma), kiek mirties akimirkos reikšmės ir apsaugos būtinumo suvokimas.

Visos šios minėtos ir neminėtos apsaugos priemonės būdavo atliekamos mirštančiojo labui. Ligoniu mirus apsauga (budėjimas, maldos, žvakė, skambinimas varpeliu, šlakstymas švęstu vandeniu bei smilkymas) būdavo tęsiama.

Prie lavono budėdavo visą naktį. Nepalikdavo jo vieno ir dieną. Ši apeiga Žemaitijoje vadinama *budės*, *budynės* arba *budėtuvės* (LKŽ). *Numirus ligoniui, davė žinių gentims ir artimiems, kurie susirinkę budėjo*, – rašė S. Daukantas. Aukštaitijoje budėjimas prie mirusiojo vadintas *apsėdai* ar *apsėda* (nuo žodžio *apsėsti*): *Kai aš numirsiu, atiek apsėduos; Prašom į apsėdą, mirė senelis* (LKŽ). Plačiai paplitęs ir slavizmu laikomas pavadinimas – *pagrabas*.

Šiandien budėjimą prie mirusiojo dažniausiai vadiname literatūroje paplitusiu žodžiu *šermenys*. Kaip rodo šaltiniai (žr. 8; 91 arba 13; 80), šermenimis buvo vadinamos ir vaišės po laidotuvių: *Po laidotuvių Puodžiūnas visus sukvietė į dvarą, į šermenis* (LKŽ). Šermenų pavadinimas (sinonimai – *šermenės*, *šermuo*) kildinamas iš veiksmažodžio *šerti* (šerimas) ‘maitinti žmogų’: *Kas aria, tai visus šeria*; plg. *šermenė* – ‘pašaras, édalas’ (LKŽ).

Tai akivaizdžiausia *šermenų* etimologija, bet *šerti(s)*, *šerimas(is)* reiškia ne tik ‘duoti ésti, maitinti’, bet ir ‘mesti plaukus, plunksnas, blukti, nertis’: *Beaugdamas vikšras keturis-kart šeriasi* (LKŽ). Šios prasmės rodo, kad šermenų pavadinimas turėjo ir kitą, jau pamirštą prasmę. Ji paaiškėja, prisiminus senovinius šermenis, kurie tęsdavosi ilgai. Anglosaksų keliautojas Vulfstanas (IX a.) rašė *Jog aisčiai savo mirusiuosius laikė užšaldytus giminių ir bičiulių tarpe pagal mirusiojo turtinę nuo vieno mėnesio iki pusės metų ir per visą šermenų laiką puotauja, švaistydami mirusiojo turtą, o laidotuvių dieną visą jo likusį turtą pasidalija, mirusiojo garbei ruošiamose arklių lenktynėse* (išryškinta mūsų, – 61; 132) Šis paprotys kartu su žodžio *šertis* (netekti) prasme rodo, kad šermenys, kuriose iššvaistomas ir išsidalinamas mirusiojo turtas, yra vėlės *šerimosi* (švarinimosi) nuo turtų ir kitų prisirišimų prie buvusio gyvenimo laikotarpis, atitinkantis skaistyklos (apie ją žr. 538 p.) būseną. Tokių šermenų metu giminių ir

bičiulių **šerimas padeda šertis**, blukti (skaistėti) mirusiojo vėlei. *Lengviau kupranugariumi išlįsti per adatos ausį negu turtuoliui patekti į Dievo karalystę* (Lk 18, 25). Galbūt aptariamas pavadinimas, kuriame slypinčios prasmės dera prie buvusių ilgujų šermenų, yra seniausias, kurio prasmingumas išnykus seniesiems papročiams sumenko. Atsižvelgiant į pakitusias apeigas šiandieninį buvimą prie mirusiojo prasmingiau yra vadinti *budynėmis* arba *apsėdais*. A. Juška savo žodyne paaiškina: *Vadinas budėtuvs, kol lavonas guli arba sėdi* namuose, lydėtuvs – kelyje, laidotuvs – kapuose* (LKŽ).

Į budynes nekviesdavo: apie jas tik pranešama. Kai kur pranešdavo sutartu taktu mušdami būgnelį (19; 185). Kupiškio apyl. moterys, išgirdę mušant būgnelį, sakydavo: *Jau būbinų pomušė, ainam apsduos*. Eidavo apsėsti mirusiojo – *mels-tis, giedoti, jo vieno nepalikti, kad piktos dvasios nepristotų* (24; 248). Dieną į apsėdus eidavo moterys, vaikai, seniai, o vakare – daugiausiai jaunimas ir giedotojai, kad tik velionis neliktų vienas, nes *numirėlis vienas palikti negalima* (8; 66).

NULIO TAŠKAS.

TYLA IR MIRUSIOJO GAUBIMAS

Paliekant fizinį kūną praeinamas nulinis virsmo taškas. Tai svarbiausia virsmo akimirka, kuriai, kaip matėme įžangoje, reikalinga aiški sąmonė. Todėl miršančiajam labai svarbi ramybė. Nors ir labai skaudu (pasiliekančiams), tačiau išeinančiojo **negalima trikdyti**: negalima **verksti ir gailėti**. Atėjo laikas, ir jis išeina. Šiuo ypač atsakingu virsmo metu artimieji, suprasdami miršančiojo būklę, turi parodyti didelį dvasios tvirtumą ir padėti jam tyliu susikaupimu bei širdies malda.

---

* Užuomina apie senovinį šarvojimo būdą, kuomet lavonas būdavo sodinamas embriono, t. y. gimstančiojo padėtyje.

Mirštantį labai trikdo pasiliekančiųjų gailestis, nes tai yra egoistinis savęs gailėjimasis netekties valandą. Artimųjų grauđenimai bei ašaros išeinantį **riša** prie jau pabaigto gyvenimo ir labai **apsunkina** mirties virsmą. Pateikėja R. Sabaliauskienė apie šiandien mažai jau bežinomą draudimą verkti ir gailėti taip pasakoja: *Jeigu artimieji pradeda balsu raudoti (mirštant), tada kaimynai draudžia, kad neraudotų, nes sielą gali išvesti iš kelio** ir sunku bus sielai atsiskirti nuo kūno, tai ligonis ilgai merdės. Ypač motina kada miršta, tai vaikams draudžiama raudoti, nes sunku motinai mirti, kada girdi vaikų raudą (išryškinta mūsų – 5; 346–347).

Ne tik draudžia verkti, bet ir *tą, kuris labai gailisi, susirinkusieji pašalina iš trobos ir neleidžia trobon, kol numiršta* (8; 71–72). Negalima ir motinoms ilgai mažo vaiko verkti, nes *ten jis bus visada šlapias nuo motinos ašarų, negalės išdžiūti* (5; 350). Draudimai verkti ir gailėtis miršančiojo ar mirusiojo yra užrašyti visoje Lietuvoje. Miršančiojo negalima gailėti, nes *mirusieji vaikščioja*, sakoma Pelesoje (82; 251); nes *yra sunkiau mirti ir jis labai kamuojasi* (Antalieptė); nes *trukdoma ramybė* (Seirijai); *jo sielai yra labai sunku* (Imbradas); *numirėlis neturi ramybės* (Girkalnis); *nes jiems pomirtiniame gyvenime sunku* (Raseiniai); *kančias čysčiui sunkina* (Marijampolė); *tai jie (mirusieji) turi tas ašaras su naščiais nešioti* (Girkalnis); *nes jie (mirusieji) turi aname pasauly nešioti verkiančiųjų ašaras* (Kupiškis) ir pan. (8; 72–73). Taip pat užrašyta daug padavimų, kuriuose mokoma neverkti mirusiojo. Dažnai tokių ir panašių padavimų pagrindu tampa tikri gyvųjų pergyvenimai, bendraujant su mirusiais žemiškojo ir anapusinio pasaulių sandūroje ar mirusiųjų perduoti prašymai. Šį prieš keletą dešimtmečių atsitikusį įvykį auto-

---

* Plg. aukščiau minėtą pasakymą apie marinamą ligonį: *Stovi ant kelio išeic iš šito svieto.*

riams užrašė dailininkė ir rašytoja A. Žiupsnytė:

Mirė penkerių metų mergaitė. Dar prieš savaitę motina jai pasiuvo žalią suknetę su žirneliais. Tos suknetės dukrelė labai norėjo ir ja džiaugėsi, tad su šia suknele buvo ir palaidota.

Motinos sielvartas buvo didelis. Ji verkė visą laiką. Ką dirbo, kur beėjo tai vis verkdamą. Ir negalėjo sustoti, negalėjo nieko su savimi padaryti. Taip tęsėsi kelis mėnesius. Vieną sykį vis taip verkdamą motina ėjo pro rugių lauką. Ir susyk ją ištikio regėjimas: virš rugių lauko pasirodė jos mirusi dukraitė, visa apgaubta liepsnų. Žalioji jos suknelė su žirneliais buvo visa šlapia. 'Mama, – tarė mergaitė, – aš niekaip negaliu išdžiūti. Tu drėkini mane savo ašaromis, o sielvartu deginį. Liaukis gailėjusi manęs'. Ir regėjimas išnyko. Motinai iškart išdžiūvo visos ašaros. Ji parėjo į namus rami ir daugiau nebeišliejo nė vienos ašaros.

Padavimuose mirusiojo, kurio motina labai gailisi ir verčia, vėlė puola verkiančiąją ir ją vejasi norėdamą sudraskyti. Nurodymai mirusiųjų neverkti ir negailėti yra pagrįsti tuo, kad **gyvieji mirusiesiems perduoda savo jausmus**. Tą patį sako ir žinoma patarlė: *Apie mirusiuosius tik gerai arba nieko*. Širdgėlos, gailėsčio ir kitokie skaudinantys jausmai mirusiųjų atžvilgiu sunkina ir taip nelengvą jų padėtį mirties virsmo pradžioje, t. y. tuo metu, kai jiems labai reikia atleidimo (paleidimo), susikaupimo ir ramybės jausmų.

Toki patį požiūrį į gyvųjų ir mirusiųjų santykius randame ir Šiaurės Amerikos indėnų folklore:

*Ir Palaimintųjų šalį
Jūsų aimanos pasiekia;
Bet dejavimai gyvųjų,
Šaukiančių atgal mus žemėn,
Veltui mums tik drasko širdį.
Štai mes grįžome; bet niekas
Mūsų čia žinot nenori,*

Čia mes jums našta tik esam;
Mirusiems, kaip mes patyrėm,
Vietos nēr gyvųjų tarpe.

Atsimink tai Hiavata,
Ir pranešk viengenčiams savo,
Kad nuo šios dienos per amžius
Jie vaitojimais ir skundais
Bergždžio sielvarto nekeltų
Tiems, kurie jau iškeliauo
Į Palaimintųjų Salą (29; 152).

XX a. vyko labai ryškus mirusiųjų apgailėjimo papročių kitimas. Iki I-o Pasaulinio karo visoje Lietuvoje būdavo draudžiama gailėtis miršančio ar mirusiojo. Tarpukaryje mirusiųjų pradedama gailėti, o po II-o Pasaulinio karo mirusiųjų apverkimas tapo visuotiniu reiškiniu. Tokius papročių bei pažiūrų pasikeitimus sąlygojo sąmonės kitimas ir materialistinės pasaulėžiūros įsigalėjimas. 1974 m. Polesėje surinktoje etnografinėje medžiagoje sakoma: *Labiausiai verkiama motinos. Vaikų dabar daugiau gailimasi nei senų. (...) Anksčiau sakydavo, kad motinai negalima vaikų apverkti* (išryškinta mūsų, – 88; 250–251).

Kita vertus, pažvelgę į tai psichologiškai, nuoširdžiai paklauskime savęs: ko mes gailimės, kai verkiame mirusiųjų? Ne kartą tokį klausimą teko užduoti klausytojams, ir visada atsirasdavo nors vienas drąsesnis, kuris prisipažindavo: **gailimės savęs**. Artimo žmogaus mirtis primena mums, kad ir mūsų laukia mirtis. Gailimės savęs, kad ir mums teks mirti arba gailimės savęs, kad dabar bus mums blogai be artimo žmogaus. Šitą savęs gailestį **perduodame ir mirusiajam**.

Nors kartais labai sunku neverkti ir negailėti savęs ar miršančiojo, bet tai būtina, norint nepažeisti virsmo eigos ir padėti miršančiajam. Panašūs reikalavimai sutinkami ir tibetiečių laidotuvių apeigose. Tibetiečių šventikas – lama, atvykęs prie

mirštančiojo, išvaro iš trobos visus garsiai verkiančius artimuosius ir uždaro duris bei langus (21; 19).

Nuliniame virsmo taške išeinantysis tarsi panoraminiame filme regi visus savo gyvenimo įvykius, bet ne kaip pasyvus stebėtojas, o kaip vertintojas. Yra manoma, kad tada žemiškojo gyvenimo patirtis kristalizuoja į dvasines vertybes. To negalima trikdyti. Tylos ir ramybės reikšmė sielai skiriantis nuo kūno matyti Voronežo gub. ir Baltarusijoje užrašytame paprotyje mirštantįjį, dar jam gyvam tebeesant, nuprausti, aprengti ir paguldyti po šventais paveikslais (66; 70).

Palaikant rimtį mirštantysis gaubimo apeiga atskiriamas ir nuo aplinkos. Tverečiuje užrašytas toks reikalavimas: *Visados reikia mirštantį balta paklode apdengti* (8; 56). Paklode dengdavo ir laidoti vežamą karstą: *Numirėlį veža paprastame vežime ant šiaudų ir grabą uždengia linine drobule* (8; 80). Turimoje medžiagoje neradome paliudyta, jog Lietuvoje pašarvotas lavonas būdavo užtiesiamas paklode. Toks paprotys žinomas Baltarusijoje: *Pašarvotam lavonui ant krūtinės dedama ikona ir kūnas užtiesiamas balta paklode* (97; 524). Rusų sentikiai ir šiandien taip šarvoja. Laidojant, lavoną karste taip pat uždengdavo paklode. J. Basanavičiaus surinktuose laidojimo papročiuose ir padavimuose parašyta: *Viename sodžiuje toks žmogus mirė, pagal senovišką būdą užtiesė jo kūną balta drobule ir palaidojo* (13; 241). Taigi, galima teigti, kad ir Lietuvoje pašarvotas lavonas būdavo užtiesiamas balta paklode.

Gaubimo apeiga simboliškai pabrėžia mirusiojo, panašiai kaip jaunosios ar jaunojo (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Atskyrimas – vienuma*), atskyrimą nuo gyvųjų ir nuliniame virsmo taške esančiojo vienumą bei tylos reikšmę. Be to, gaubimas rodo tuos didelius pasikeitimus, kurie vyksta virsmo metu. Tai vaizdiškai atskleidžia Archangelsko gub. užrašytas paprotys gaubti numirėlio galvą specialia į maišą panašia galvos danga su nedidele prakirpte veidui. Svarbiausia yra tai, kad šį gaubiamąjį

apdangalą vadindavo *куколь* nuo žodžio *куколка*, *кукла*, kurie reiškia ‘lėliukė, lėlytė’: *Vos tik bičių motinėlių vikšrai pavirsta lėlytėmis, senoji motinėlė pradeda nerimauti*, – LKŽ, t. y. paskutinė drugelio arba vabzdžio stadija, po kurios **iš lėliukės atsiranda vabzdys**. Slavų apeiginių drabužių tyrinėtojos G. Maslovos nuomone, tai viena iš seniausių įkapių (81; 55). Archangelsko gub. nuotaką, vežamą į jaunojo namus, taip pat gaubdavo panašia galvos danga, kurią taipogi vadindavo *куколь*. Šis pavadinimas atspindi senąją pasaulėvoką ir vaizdžiai išreiškia virsme vykstančius esminius pasikeitimus.

Slavų kraštuose į gaubimo apeigą mirties virsme būdavo įtraukiami ir velionio artimieji. Gedulo ženklan skareles tik gaubdavosi, bet nerišdavo, ir apskritai, grabužio *gaubimas ant galvos būdingas jų nešiojimo būdas gedulo metu* (81; 99). Merginos po tėvo ar motinos mirties gedulo ženklan paleisdavo plaukus, išpindamos kasas (81; 98). Palyginkime kasų išpynimą mirštančiajam (agoniją palengvinti), gimdyvei (gimdyimą skatinti) ir mergelei vestuvių išvakarėse prieš jungtuves.

Pašarvoto ar laidojamo lavono gaubimas paklode ne toks svarbus, tačiau yra būtina apsiausti paklode mirštantįjį aukščiausiam virsmo taške ir, kaip būdavo daroma seniau, laikytis tylos. Tyla agonijos metu paliudyta etnografinėje medžiagoje iš Baltarusijos. *Mirštant ligoniui, galima stebėti taip vadinamą mirtiną tylą**: *atrodo, kartu su mirštančiuoju mirė ir visi jį apsupusieji. Tokia tyla paprastai tęsdavosi dešimt minučių. Taip buvo daroma tam, kad mirštančiojo siela lengviau atsiskirtų nuo kūno. Jeigu agonija užsitęsdavo, arčiau mirštančiojo stovintys pasitraukdavo toliau. Dėl to, liaudies nuomone, sutrumpėdavo mirštančiojo kančios* (97; 510–511). Lietuvoje (Dusetų apyl.) taip pat užrašytas panašus tylos laikymosi paprotys. *Žmogui mirus, tuose namuose reikia vaikščioti*

---

* Ar nebus posakis *mirtina tyla* kilęs iš šio papročio?

tyliai, nešūkauti, nerékauti, garsiai nekalbėti, durų smarkiai nedarinėti, malkų nekapoti – žodžiu, nieko nereikia daryti, kas tiktai kelia bildesį, nes tasai namų triukšmas sunkina dūšiai skaistykloje kentėjimus (išryškinta mūsų – 8; 49). Būtent namų garsai trikdo išeinantįjį, nes jie jam gerai pažįstami ir primena buvusį gyvenimą. Mažojoje Lietuvoje tyła palaikoma per mirusiųjų paminėjimus. Ketvirtynose, susėdus prie stalo *pusvalandį visi sėdi tyliai, nekalbėdami nei žodžio, tada visi suklaupia ir meldžiasi, kad Dievas suteiktų vėlei ramybę* (13; 18).

Mirštantysis gaubiamas balta paklode tam, kad nebūtų trikdoma mirties virsmo kulminacija, kuri tęsiasi tol, kol vėlė galutinai atsiskiria nuo kūno. Pasak “Tibeto mirusiųjų knygos” (mirštantysis paklode dengiamas ir Tibete) vėlės atsiskyrimas nuo kūno trunka nuo 3,5 iki 4 parų (21; 19). Ypač miršančiajam ramybė reikalinga mirties pradžioje. Todėl ir mūsų laikais, suvokiant apeigos prasmę, kai tik mirštantysis išleidžia paskutinį atodūsių reikėtų uždengti jį paklode ir kiek galima ilgiau, mažiausiai pusvalandį, išlaikyti **mirtiną tylą**, net ir meldžiantis tylomis.

Mirties akimirkų reikšmę tolesniam žmogaus likimui patvirtina šiuolaikiniai psichologai (H. Wmbach, E. Fiore, R. Woolger ir kiti). Psichologijos m. d. R. Vulgeris (Woolger), ieškodamas savo pacientų susirgimų priežasčių, padarė išvadą, kad mirtis yra psichologinis įvykis, labiausiai įtakojantis būsimą gyvenimo gerovę. Jo tyrimai rodo, kad daugelio žmogaus problemų priežastis yra **neigiamos mintys ir jausmai mirties akimirką**. Mirties akimirkų psichologinė būseną, t. y. mintys ir jausmai neišnyksta kartu su fiziniu kūnu. Jie supina sudėtingą jausmų ir minčių mozaiką, kuri įsiaudžia į sielos atmintį tokio nepaprasto pergyvenimo – mirties – metu. *Ypatiną sąmonės būseną*, kuri, pasak R. Vulgerio, yra būdinga mirties akimirksom, *miršančiojo jausmus, mintis ir pojūčius su*

didele jėga įspaudžia į tą asmens dalį, kuri yra amžina.

Kaip matome, psichologija patvirtina ypatingą **paskutiniųjų** žmogaus minčių ir jausmų reikšmę tolesniam velionio likimui, t. y. tai, kas nuo senovės žinota visose senose kultūrose ir didžiosiose religijose.

Ypatingą mirties psichologinę reikšmę galima panaudoti išsilaisvinimui iš gyvenime patirtų psichologinių traumų ir neigiamų jausmų. **Sąmoningai priimama mirtis gali tapti nuostabaus nušvitimo ir praregėjimo akimirka, kurios metu galima labai daug ką suvokti ir labai pagerinti savo likimą.** Būtent šią galimybę ir stengėsi išnaudoti viršminė lietuvių kultūra, įtvirtinusi minėtus pasiruošimo mirčiai, maravimo bei lydėtuvių papročius.

Tačiau, kita vertus, mirtis yra pavojingas tarpsnis, nes nepasiruošusiam asmeniui mirties patirtis gali neproporcingai padidėti ir užpildyti visą jo suvokimą. Taip būna, kai žmogus “bėga” nuo mirties ir visaip jai priešinasi. Tokio žmogaus protas yra prisirišęs prie to, ką jam tenka palikti, ir yra užimtas smulkmeniškėmis ir neigiamomis mintimis. Kadangi **mirties akimirkose visos mintys ir jausmai labai sustiprėja, tai išauga ir neigiamosios mintys, kurios vyraus mirštančiojo ir jau mirusiojo sąmonėje, darydamos įtaką pomirtiniam likimui velionio**, kuris, kaip matysime vėliau, naudojant senus pavadinimus, **gali tapti velniu arba nešvariuoju** (žr. sk. *Grasos įsikūnijimas. Velionis ir velnias*).

Kai mirtis būna traumuojanči – ypač netikėta, smurtinė ar savizudybė – mirštančiajam nėra laiko apmąstyti savo gyvenimą ir mirtį. Nėra kada ir net poreikio susitaikyti, atleisti ar prašyti atleidimo už tuos nusikaltimus, kuriuos mirštantysis yra padaręs kitiems. Nebelieka laiko atsisveikinti su artimaisiais ir mylimais žmonėmis, nėra laiko pabaigti pradėtus darbus. Staigios, o ypač traumuojančios mirties atveju beveik nėra galimybių numirti ramybėje. Tokiais atvejais mirtis lieka **neišbaigta** (neįvykdyta formulės **mirti – rimti** sąlyga), o mir-

ties akimirkų jausmai bei mintys “pernešami” į tolesnį velionio likimą. Jeigu mirtis lieka neišbaigta, tada mirštantysis palieka pasaulį, išsinešdamas nepabaigtus sielos darbus, t. y. su psichologiniais nesklandumais. Tokiu atveju velionis praeina pro mirties duris **su neišspręstais sielos reikalais ir su poreikiu pabaigti tai, kas neatlikta**. Neišspręstos problemos prašosi išsprendžiamos ir, pasak R. Vulgerio, pasireiškia sekančiame gyvenime. Nepabaigti darbai žadina prisiminimus (62).

Perėjimui per nulinį tašką pažymėti vartojamas lango arba slenksčio įvaizdis. Aukštadvario apyl. buvo sakoma, *kad pallengvinus mirštančiam kančias, šluosto tą langą, į kurią numirėlis žiūri. Taip, sako, bežiūrėdamas į tą langą, miršta* (8; 45). Salake prisimenama, kad *senovėje traukdavo grabą per langus ir slenksčio apačias* (8; 80). Lango įvaizdis tebegyvas senesniųjų žmonių sąmonėje net ir šiandien. Paskaitų klausytoja pasakojo: *1982 m. (Pasvalyje) apiprausiant mirusių senelę V. Gumbelevičienę dalyvavo kaimynė E. Gelažienė. Mirusiają apiplovus, dubuo su tuo vandeniu, Gelažienei nurodžius, būtinai turėjo būti išneštas tik per langą ir tada išpilamas*.

Vestuvėse jaunieji gaubiami išvirkščiais kailiniais arba velkasi išvirkščius marškinius. Gimęs kūdikis rengiamas išvirkščiais marškinėliais. Išvirkštumas – akivaizdžiausias nulinio taško perėjimo įvaizdis. Drąsiai galima teigti, kad kažkas išvirkščio būdavo ir įkapėse. Tai patvirtina Peleos apyl. užrašyti papročiai, kur minima, jog numirusius vilkdavo išvirkščiomis įkapėmis (82; 250). Ir slavai įkapes rengdavo ne taip, kaip gyviesiems, bet priešingai. Pavyzdžiui, autkojus vyniodavo ne į dešinę, bet į kairę pusę; apyvarus kryžiuodavo ne užpakalyje, kaip paprastai, o priekyje (81; 86), o lavoną šarvodavo ant išverstų kailinių, kuriuos laikydavo 40 dienų (81; 92). Išvirkštumas apskritai yra virsmo simbolis. Todėl, mūsų nuomone, išvirkščios įkapės mirusiajam buvo ženklas, padedantis jam suvokti savo padėtį, nes, kaip liudija ir “Tibeto mirusiųjų knyga” (21), mirusieji dažnai nesuvokia savo padėties.

TILTAS IR TILTININKAI

Tylos ir tilto ryšį (*tilti – tyla – tiltas*) jau aptarėme (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Tyla ir tiltas. Tiltininkai*). Čia kalbėsime tik apie mirties virsmo apeigoms vadovaujančius žmones – tiltininkus.

S. Daukantas rašo, kad *ligonis, regėdamas mirsiąs, pavadino pas save kunigą, kursai jį dieną ir naktį sargino ir laimino, meldamas; rodos, jog tie kunigai lygusonys ir tylusonys vadinosi* (22; 186). Tokie tiltininkų vardai (*ligaschones, tulisonos*) minimi Christburgo (1249 m.) sutartyje. Jie užrašyti vokiška rašyba, todėl tikrasis jų skambėjimas gali būti ir kiek kitoks. Tačiau priebalsių derinys išlaikytas: **l – g** (*liga, liginti*, t. y. ‘sarginti’). S. Daukantas *lygusonys* taiso į *lydusonys*, t. y. **l – g** keičia į **l – d** (*lydėti, lyda*). Senujų tiltininkų pavadinimai: *lygusonys* = *ligintojai* (*sargintojai*) ar (*lydusonys* = *lydėtojai*?) ir *tylusonys* = *tildytojai*, *tykintojai*, *tylintojai* (*ramintojai*, pagal *mirti – rimti*) atitinka mirties virsmo prasmę.

Dar svarbiau nei pavadinimai yra tradicijos gyvybingumo klausimas, t. y. ar išliko tiltininkų tradicija ir po krikščionybės įvedimo. Dar prieš II-ą Pasaulinį karą Lietuvos kaime buvo senujų tiltininkų tradicijų tęsėjų. Kraštotyrininkė M. Čilvinaitė Stupurų sodžiuje (Meškuičių vls.) sutikusi 74 m. amžiaus trobelninkę Teresę Mačekonienę, kuri pasakojo, kad *jos numarintų žmonių per dieną nesuskaityti. Marinusi didžius, mažus, senus, jaunus. Vien savo sodžiuje numarinusi apie 30 žmonių. (...) Susirgę senesni žmonės patys ją marinti pasiprašę: ‘Ateik, Mačekoniene, manęs numarinti’* (19; 181). Ši senujų mirties virsmo tiltininkų tradicijų tęsėja ėjo per žmones lyg pribuvėja. Tačiau, jeigu pribuvėja sutikdavo ateinančius, tai šioji išeinančiuosius palydėdavo senaisiais papročiais ir apeigomis pastatytoju tiltu į Anapus.

M. Čilvinaitė neaprašė marintojos veiksmų, bet jie lengvai nuspėjami iš išlikusių marinimo papročių. Tačiau beveik nieko

nežinoma apie Christburgo sutartyje minimų tiltininkų veiksmus. Apie senųjų tiltininkų atliekamas apeigas galime spręsti iš kitų tautų papročių, kurių šiuolaikinė civilizacija dar nesunaikino. Afrikietis, didelio kaimo vadas iš Burkina Faso savo moksladraugiams Briuselyje papasakojo apie savojo kaimo laidotuvių papročius, kurie krikščionių buvo paskelbti pagoniškais ir draudžiami, o dabar yra sugražinti ir įjungti į apsikrikštijusių afrikiečių krikščioniškas apeigas. Jų kaimuose “etatiniai” marintojai tebeatlieka atsisveikinimo su žemiškuoju gyvenimu ritualus, kurie labai panašūs į dar ne taip seniai gyvavusius ir Lietuvoje. *Mirštantysis, jei jis nėra praradęs sąmonės, marintojo padedamas privalo tarsi ant Paskutiniojo Teismo svarstyklių dėti savo gyvenimą ir apmąstyti, ką dar galėtų atitaisyti, ko atsiprašyti. Į tai žiūrima jokių būdu ne formaliai: jei pamirši atsiprašyti to, kam vienaip ar kitaip pakenkė, tegu ir prieš daugelį metų, rizikuoja būti protėvių nepriimtas. Kai panašūs žemiški reikalai sutvarkyti, kitaip tariant, su artimaisiais, pažįstamais atsisveikinta, mirštantysis su marintoju vieni du pradeda vis daugiau ir daugiau melstis – taip palaipsniui grimstama į tyla. Tuo metu šeimos nariai privalo iškeliaujančiojo netrikdyti, jie gali tik vogčiomis, nebyliai dirstelėti į besirengiantįjį kelionėn ir melstis kartu (7; 35).*

Mirusiojo išlydėjimas nėra vien tik lavono išnešimas. Reikia išvesti ir mirusiojo vėlę, nes kiekvienas žmogus prisiriša prie tos vietos ir tų žmonių, su kuriais ilgai gyveno. Kad velionis buvo tikrai **vedamas** rodo šis šarvojimo paprotys: *Ant rankų užmauna pirštinaites, į tarpupirštį įduodama skepetaitė* (13; 10 ir 8; 58). Toks šarvojimo paprotys žinomas ir Baltarusijoje (97; 533, 531). Ta pati apeiga yra ir vestuvių virsme. Pirmųjų rytą nuotakai, apsimovusiai baltomis pirštinaitėmis, įduodama balta skepetaitė, už kurios paėmęs piršlys (tiltininkas) veda ją į seklyčią (32; 369). Tibetiečiai ir dabar išlydėdami velionį

vieną ilgo šaliko galą pririša prie lavono, o kitą galą neša eisenos priekyje žengiantis lama (tiltininkas), kuris *garsiai ragina* mirusįjį eiti kartu aiškindamas, kad šis jau miręs ir kad nebesilankytų ir neapsunkintų gyvųjų (21; 25–26). Beveik tapatus patrotys užrašytas ir įvairiose vietose Baltarusijoje: *Arklį, vežantį karstą, vesdavo už alkūnės ilgumo drobės gabalo (kitur už rankšluosčio arba juostos), kuris vadinosi pavadėliu* (išryškinta mūsų, – 97; 558).

Regime, kad lietuviai nuo senovės iškeliaudavo į Anapilį palydėti tiltininko (kunigo), kurį dažniausiai patys ir pasikviesdavo. S. Daukantas taip ir rašo: *Ligonis regėdamas mirsiąs, pavadino pas save kunigą** (22; 186). Todėl nieko nuostabaus, kad lietuviai mokėjo ir tebemoka taip gražiai sutikti bei pagerbti atvykusį pas ligonį kunigą ir taip rūpinasi, kad ligonis nenumirtų be kunigo. Sąmoningesni ir dabar patys kviečiasi kunigą. Tai senas lietuviškos savimonės bruožas, išlikęs iki šių dienų. Senųjų tiltininkų pareigas perėmė dabartiniai kunigai, kurie pagal seną indoeuropiečių tradiciją, išlikusią popiežiaus titule *Pontifex maximus*, paveldėtame iš vyriausiojo Romos žynio, lotyniškai taip pat vadinami *pontifex*, t. y. **tiltininkais** (plačiau žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Tyla ir tiltas. Tiltininkai*).

GYVASIS VANDUO IR SENOS FORMOS NAIKINIMAS

Perėjęs nulinių virsmo tašką mirusysis žadinamas prausynų apeiga. Lavono apiplovimas (prausynos) buvo ir tebėra paplitęs Lietuvoje, nors ir praradęs sakralią prasmę. Ši apeiga vienodai svarbi gimties, vestuvių ir mirties virsmuose. Prausynoms naudojamo vandens kokybė visada gerinama, nes tai –

---

* Be abejo, S. Daukantas turėjo omenyje ne krikščionių, o senosios religijos kunigus, aprašytus sk. *Įvardijimas*.

gyvasis vanduo, kuriuo pašlaksčius atgyjama naujam gyvenimui. Jeigu kitose tautose apie gyvybės vandenį ar iš pelenų atgyjantį paukštį Feniksą galima išgirsti tik pasakose, tai mūsųose gyvasis vanduo tebevertojamas ir šiandien.

Jaunųjų prastuvėse ir pirmose kūdikio prausynose naudojamo vandens kokybės gerinimas paliudytas visoje Lietuvoje (žr. *Vestuvių virsmas* ir *Gimties virsmas*). Nors turėtoje etnografinėje medžiagoje lavono apiplovime naudojamo vandens kokybės pagerinimo neradome, tačiau neabejojame, kad ir šiose prausynose būdavo naudojamas ypatingas vanduo. Jog taip iš tikrųjų buvo, matyti ir iš I. A. Kremliovos sudarytos programos, kokius klausimus užduoti renkant etnografinę medžiagą apie laidotuvių papročius. Joje yra klausimai: **kokiu** vandeniui būdavo prausiamas mirusysis, kuo šluostomas, kuo šukuojamas ir netgi kaip turėjo būti apsirengę prausėjai (79; 311). Apie tai kalba ir apeiginis prausynų vandens išpylimas. Kaip ir pirmųjų (apeiginių) kūdikio prausynų vanduo, taip ir lavono prausynų vanduo išpilamas kryžkelėje ar kryžmai po slenksčiu (8; 56). Senovėje prausynų apeigos būdavo atliekamos ir pirtyje (8; 62).

Sėkmingo prisikėlimo laidas yra senos formos, t. y. senojo gyvenimo būdo naikinimas. Kaip ir vestuvių virsme, laidotuvių apeigose atliekamos indų ir kitokių daiktų daužymo, naikinimo bei šiaudų deginimo apeigos, simboliškai išreiškiančios seno, praeito gyvenimo tarpsnio naikinimą. Dar XIX a. Mažojoje Lietuvoje indą su vandeniu, kuriuo buvo mazgotas lavonas, saugodavo iki laidotuvių dienos, o išlydint *indas buvo sudaužomas į vežimo, kuriuo buvo vežamas į kapines kars-tas, ratą arba padedamas su vandeniu ant kelio būtinai taip, kad ratai jį sutraiškytų* (61; 137). Senieji šaltiniai liudija, kad laidojant po vaišių čia pat kapinėse buvo daužomi indai (23; 264). Archeologės M. Gimbutienės nuomone, šis *puodų daužymo paprotys yra išsilaikęs beveik iki mūsų laikų* (3; 71). “Sū-

duvių knygelėje” rašoma, kad po laidotuvių sugrįžus į namus, *jei lavonas buvo moteris, ima jie kuodelį linų ir šiaip kas jiems patinka ir sudegina tai, taip pat ir vyrams* (8; 79). Archeologinių kasinėjimų duomenimis, dedami į karstą ar deginami su lavonu daiktai pirmiausiai buvo sudaužomi, sulankstomi (3; 57). XVII a. Lietuvos didikų laidotuvių aprašymuose taip pat randame ne vieną kartą pasikartojantį apeiginį buvusio gyvenimo priklausinių naikinimą. Etmono Kristupo Radvilos laidotuvėse (1641 m.), dedant palaikus į kapą buvo laužoma ietis, auksinis skydas su ereliu, kalavijas ir kuoka (38; 93–96).

Paminėsime ir grūdų barstymo paprotį, kuris apjungia mirties ir prisikėlimo prieštarą. Grūdų barstymo simbolika jau aptarta vestuvių papročiuose: **kad prisikeltum, reikia numirti**. Pamename – *daigas dygdamas daigoja grūdą (dygti – daigoti)*. *Neišmanėli!* – perspėja ir apaštalas Paulius. – *Ką tu pasėji, neatgimsta, jei prieš tai nenumiršta* (1 Kor 15, 36). Grūdai dažniausiai būdavo barstomi velionį išlydint. Tai savaime suprantama: grūdų barstymo apeiga rodo, kad velionis ne laidojamas, o tik išlydimas, kad mirtis – tarsi grūdo kritimas į žemę naujam dygimui, t. y. kad mirtis yra kartu ir prisikėlimas naujam būties (gyvenimo) tarpsniui.

*Bet kodėl grūdelis nesibijo – O palaiminta ana sekundė,
Argi jam tamsoj nėra baugu? Ir be galo, ir be krašto nuostabi,
Į tą pačią ilgo sapno karaliją Kai grūdelis žemėj atsibunda,
Nukeliauja grūdas ir žmogus. Tartum vaikas motinos glėby!*
(L. Andriekus, “Atsibudimas”)

Melagėnų apyl. *nešant iš pirkios mirusį šeimnininką, api-barsto jo grabą rugiais* (8; 82). Minsko gub. ši apeiga užrašyta pilnesnė. Išnešant karstą iš trobos viena iš velionio giminaičių ima indą su rugiais ir beria juos įkandin išlydimo velionio. (...) *Taip daro ji iki karstas išnešamas už kiemo vartų. Išbėrusi paskutinius grūdus, indą sudaužo į trobos kertę* (97; 534).

P. Dundulienės nuomone, barstomi grūdai – *tai maistas vėlei, priėmusiai paukščio pavidalą* (23; 263). Kaišiadorių raj. Beištrakių km. gyventoja, 1958 m. paklausta apie šios apeigos prasmę atsakė: *Matyt tai ką nors reiškė, nes yra priežodis: 'Posmert kviečiais atiduosiu'* (61; 149). Grūdų barstymo prasmę jau aptarėme, tad bandykime išsiaiškinti minėto priežodžio kilmę. Stambių kruopų košė (grūdai) ankstesniais laikais ne tik Lietuvoje, bet ir slavų kraštuose buvo pagrindinis šermenų ir mirusiųjų paminėjimo valgis. Laidotuvėse ir paminėjimuose maldydavo ubagus ir neturtingesnius dalindami jiems maistą, kurio didžiąją dalį sudarė grūdai (72; 28). Tie grūdai arba košė (maistas) buvo duodami velionio vardu, prašant paminėti jį meldžiantis, todėl ir būdavo sakoma: *Posmert kviečiais (ar grūdais) atiduosiu*.

VIRSMO ŽENKLAS

Virsmą įveikęs žmogus darnai palaikyti keisdavo aprangą, t. y. buvo pažymimas tam tikru išoriniu ženklu, kurį pavadin-sime virsmo ženklu. Gimties virsmo įveikimui paženklinti kūdikis gaudavo krikšto marškinius. Vestuvių virsme krikšto marškiniai būdavo keičiami (virsdavo) moterims – nuometu, o vyrams – tam tikra kepure. Laidojimo papročiai rodo, jog mirę vaikai būdavo laidojami su krikšto marškiniais (46; 97), o suaugusieji įkapėms laikydavo vestuvinius drabužius ar bent marškinius (61; 138). Taigi, šarvodavo su jau įvykusio virsmo ženklu: vaikus – su krikšto marškiniais, o ištekėjusias ir vedusias – su vestuvių virsmo ženklais: moteris su nuometu, o vyrus su kepurėmis (61; 138). Vyrų laidojimas su galvos apdangalais patvirtina mažai paliudytą tvirtinimą, kad vedę vyrai, kaip ir moterys, nešiodavo vestuvių virsmo ženklą – tam tikrą kepurę. Baltarusijoje, Oršos mieste 1978 m. teko matyti laido-tuves, kuriose buvo nešama velionio kepurė.

Netekėjusias ir nevedusias (suaugusias) šarvodavo vestuviniais rūbais, t. y. drabužiais vestuvių, kurių dar nebuvo ir kurios virsmo, t. y. gyvenimo pasikeitimo prasme vyksta būtent dabar, laidotuvėse.

Vestuvių ir mirties tapatumas (virsmo prasme) atsispindi ir lydėtuvių papročiuose. *Jeigu lydi jaunikį (kavaliერიų), tai kartais stovi apsirengusios šešios mergaitės – teip kaip veselijoj “pamergės” – o kad mergele, tai šeši vaikinai su kvietkomis* (13; 14). Upynos apyl. palydovės prie karsto būdavo kaip ir vestuvėse – su rūtų vainikais ant galvų ir vadinamos parėdkininkėmis, o karsto nešėjai – svotais. M. Čilvinaitė *parėdkininkes* ir *svotus* laidotuvėse laiko tarmiškumu (19; 190), tačiau tokie yra jų senieji pavadinimai.

Priežodžių ir apeigų, kuriose atsispindi vestuvių ir mirties tapatumas, yra gausu visų tautų papročiuose. Rusų patarlė sako: *Mirtis ir vestuvės – seserys*. Tverės gub. mirus netekėjusiai merginai, per jos laidotuves dalindavo dovanas kaip ir per vestuves (70; 184).

Apie šokius ir žaidimus lietuvių ir kitų tautų laidotuvėse rašo apeiginių šokių tyrinėtoja D. Urbanavičienė (55; 15–19). Apie Rytprūsių lietuvius Šulcė 1832 m. rašė, jog jie prie pašarvoto lavono pakaitomis kas valandą raudodavo, giedodavo religines giesmes ir žaisdavo bei šokdavo (8; 64). Karelijoje po vestuvių sakydavo: *Vienas vestuves atšokom, liko dar vienos*. Taip sakydami turėdavo omenyje laidotuves. Po mirties, paminėjus mirusįjį keturiasdešimtą dieną, būdavo sakoma: *Pasukutines vestuves atšokom, jam daugiau nebereiks vestuvių kelti* (76; 241). Guculai nevedusio bernelio laidotuvėse pindavo du vainikus. Vieną uždėdavo mirusiajam, o antrąjį atiduodavo iš palydinčių merginų išrinktai jo “nuotakai”. Puošdavo ir vestuvinį sodą (*весільное дерево*), kurį laikydavo tris dienas ir nešdavo laidotuvių eisenos priekyje (81; 92–93). Dar ryškesnis netekėjusios merginos laidotuvių sulyginimas su vestuvėmis

regimas mordvių papročiuose. Viena iš mirusiosios draugių būdavo skiriama nuotaka. Parinkdavo ir vaikina, kuris atlikdavo jaunojo vaidmenį. Juos aprengdavo vestuviniais drabužiais. Lydint mirusiąją į kapines jie eidavo laidotuvių eisenos gale ir laukdavo prie kapinių vartų laidotuvių pabaigos. Lydėtojai, paskubomis užkasę karštą, prisijungdavo prie laukiančių “jaunųjų”. Dabar visi užtraukdavo vestuvines dainas ir, išleidę į priekį jaunosius, sudarydavo vestuvių eiseną. Kai ši dainuojanti ir šokanti eiseną prisitindavo prie kaimo, ją su dainomis sutikdavo parinkto jaunojo tėvai ir giminės. Jie prisijungdavo prie bendros eisenos, kuri pasukdavo į mirusiosios namus. Čia juos su dainomis sutikdavo mirusiosios motina. Dainuodama ji klausdavo susirinkusių žmonių, kur dingo duktė. Jai atsakydavo (taip pat dainomis), kad duktė nutekėjo į tokį ar kitokį kaimą, į gerą šeimą ir gerą giminę, sakydami *štai tavo duktė, štai jos jaunasis, štai tavo nauji giminės*, rodydavo į “jaunosius” ir parinktojo jaunojo gimines. Šokdavo ir dainuodavo tik kieme bei priebutyje, o peržengę trobos slenkstį visi nurimdavo. Prasidėdavo mirusiosios paminėjimas – gedulingos vaišės. Persirengę “jaunieji” taip pat galėjo dalyvauti mirusiosios paminėjime. Tokios apeigos dar stebėtos 1937 m. (74; 268–270). Panašūs papročiai buvo žinomi daugelyje Rytų ir Vakarų Europos kraštų.

Netekėjusias ir nevedusius laidodavo be vestuvių virsmo ženkle, t. y. be nuometo ar kepurės, o su rūtų vainikėliais. Persasi išvada, kad krikšto marškiniai būdavo saugomi iki vestuvių, o nevedusiems ir netekėjusioms – iki mirties. Iš tiesų, tai patvirtina Žemaitijoje užrašyti papročiai: *Tėvai krikšto marškinius saugojo, laikė skrynioje, suaugus atiduodavo pasidėti atminimui* (46; 97). Nevedusių ir netekėjusių įkapėms priklauso krikšto marškiniai, o susituokusiųjų – vestuvių marškiniai. Rusų patarlė, užrašyta Tverės gub., sako: *В чем венчаться, в том и скончаться* – ‘Kame tuokiamasi, tame ir laidojama’ (81; 85).

VĖLĖ IR SKAISTYKLA

Iki šiol nuodugniau apibūdinome išorines lydėtuvių apeigas. Dabar pasigilinkime į mirties virsmą kaip į vidinį vyksmą.

Atsiskyrusi nuo fizinio kūno žmogaus dalis vadinama *vėle* arba *velioniu*. V. Kalvaičio surinkti, o J. Basanavičiaus išspausdinti pasakojimai knygoje “Iš gyvenimo vėlių bei velnių” (13) labai padeda mums, nutolusiems nuo protėvių kultūros, suvokti *vėlės*, *velionio* prigimtį. Pasak J. Basanavičiaus, toje knygoje sudėti pasakojimai, ypač apie vėles, *turi ne vienu atžvilgiu didesnę vertę, nei indų ar iranėnų šventraščiai, ir iš jos mokslas nemažai dar laimės* (13, III). Sutikdami su autoriumi pažymėsime, jog *vėlė* – lietuviškos pasaulėvokos sąvoka, labai palengvinanti žmogaus ir mirties virsmo suvokimą. Knygos įžangoje J. Basanavičius pateikia įvairius žodžio *vėlė* aiškinimus. Anot S. Daukanto, šis pavadinimas kilęs iš to, jog *jos vėlai naktį teskelbies ir baldies*. Becenbergeriui rodėsi, kad *velioka, veliuoka* drauge su *velniu* kilusi iš *vylius, apvilti*. Anot Veselovskio, *vėlė, vėlys, velionis* paeina iš indoeuropiečių šaknies *uel* ‘pragaišti’, iš kurios kilęs anglosaksų *wael*, senasis vokiečių *wal* ‘prapultis, pragaištis’. K. Būgai *vėlė* susideda iš kamieno *vė-* ir priesagos *-lė* (plg. *zy-lė, pirš-lė*). Kamienas *vė* susijęs su žodžiais *vėjas, vėtyti, vėtra*. Todėl *vėlė* – tai vėjo pustoma dvasia (13; XVII). *Vėlės* ir *velionio* aiškinimų, kaip matome, yra ne vienas, bet J. Basanavičiaus pateiktieji neatskleidžia visų *vėlės*, kaip sudėtingo reiškinių, ypatybių ar savybių.

Žodžiai *velti, vėlinys* ‘kas veliama ar suvelta’ rodo, kad *velionis* surenka, tarsi suvelia į sunkiai išraizgomą kamuolį visus besiveliančius (limpančius) prie jo buvusiojo gyvenimo įpročius bei ydas. Jis vėl ir vėl (plg. *vėlei, vėlek, veltui, veltas* ‘tuščias’) grįžta prie buvusiojo (plg. *veldėmė, veldinys* ‘palikimas’) gyvenimo įpročių, kurie ir trukdo tolesniam *velionio* pasi-

keitimui – virsmui. Šią *vėlės* prasmę patvirtina ir latvių k. veiksmažodis *vēlēties*, reiškiantis ‘norėti, trokšti, pageidauti’. Kadangi toks susivėlęs *vėlinys* (ši žodį prisiminsime kalbėdami apie velnią) netinka naujos egzistencijos sąlygoms, tai velionis lyg veltyne (plg. *veltis* ‘imtis’, *veltynės* ‘imtynės’, *veliasi* ‘imasi’) galinėjasi su žemiškajame gyvenime išsiugdžiais įpročiais ir ydomis.

Vėlė sietina ir su veiksmažodžiu *velėti*, t. y. ‘švarinti, skalbti’. Ši sąsaja atskleidžia vieną iš svarbiausių *vėlės* aspektų: **vėlė turi velėtis, t. y. švarintis, skaistėti.**

Esmės atžvilgiu **vėlė – tai žemiškajame gyvenime sukauptas žmogaus sąmonės (psichikos) turinys**, ypač susijęs su turėtu fiziniu kūnu, t. y. su jo poreikiais, įpročiais, ydomis ir pan. Žmogus iš įpročio nenori jų atsižadėti, o jie turi pragaišti, todėl, kaip sako Becenbergeris, *vėlė* žmogų **apvilia** (*vylius*). Kitaip sakant, *vėlė* – tai žmogaus psichikos dalis, susijusi su turėtu fiziniu kūnu ir nesiderinanti su anapusine, dvasine būtimi, turinti **skaistėti** (velėtis) ir **pragaišti** (pragaištis), kas atitinka jau minėtą Veselovskio aiškinimą. Tai ir yra išangoje minėta antroji mirtis.

Įpročių ir prisirišimų prie žemiškojo gyvenimo vedama *vėlė* grįžta į buvusius namus ir dažniausiai matoma naktį. O tai atitinka S. Daukanto aiškinimą, jog *vėlės vėlai naktį teskelbies ir baldės*. Mintys ir norai *vėlę*, kuri nebeturi kūno (inercijos) blaško tarsi vėjas sudžiūvusį lapą. Tai atitiktų K. Būgos aiškinimą, tik su pataisa, kad *vėlę* blaško ne vėjas, o jos pačios mintys, jausmai ir norai. Visos šios prasmės, kurios senovės lietuviui buvo savaime suprantamos, yra žodžiuose *vėlė* arba *velionis*.

Žodžius *vėlė*, *velėti*, *velti* sudaro pribalsinis skeletas **v – l**. Šių priebalsių reikšmės plačiau jau aptartos (p. 480): **v** reiškia naujai apsireiškiančią “metafizinę” formą, o **l** – individualybę, asmenybę. Žodyje *vėlė* naujai susidaranti apraiška

v reiškiasi per individualybę *I*. Iš to seka, kad *vėlė* – tai iš po fizinio kūno mirties likusios žmogaus dalies **naujai susidarantis asmeniškumo centras**. Todėl *vėlė* *velėjasi* ir *veliasi*, t. y. švarinasi ir “kristalizuoja”, *velia* naująjį asmeniškumo (sąmoningumo) centrą.

Vėlė, ypač sugrįžtanti į namus, yra žemiško gyvenimo, didelio prisirišimo prie praeinančių dalykų išdava arba, šiuolaikiškai sakant, “gamybos atliekos”, arba tai, ko būti neturėtų. Šventieji *vėlės* neužgyvena, nes jie tai, ką *vagys pavagia*, *rūdys ir kandys suėda ar ugnis sudegina* ir tai, ką paprastai žmonės nešasi į Anapus, yra palikę čia, žemėje ir todėl Ten – **randa**. Randa naują dar nepatirtą dvasinę būtį, kurią mums patirti ir trukdo suveltas *vėlinys* – *vėlė*.

Suvokę būtinybę *vėlei* nuskaistėti, galime teigti, jog visa mirties virsmo sritis yra **skaistrykla**. Mūsų nuomone, krikščionybėje skaistryklos sąvoka yra atsiradusi dėl indoeuropiečių kultūros įtakos. Judėjų tradicija pagrįstoje ankstyvojoje krikščionybėje jai atsirasti nebuvo palankios dirvos. Nors ugnies įvaizdis ir skaistrykla (lot. *purgatorium*) minima Bažnyčios Tėvų raštuose, tačiau skaistryklos sąvoka galutinai priimta tik XIII–XIV a. Todėl Rytų Bažnyčia, kuri atsiskyrė XI a., nors ir melđžiasi už mirusius, tačiau dėl skaistryklos su Vakarų Bažnyčia rimtai nesutaria. Protestantai, nepripažįstantys Bažnyčios tradicijos (kuri ilgus šimtmečius vystėsi indoeuropietiškoje dirvoje) ir visą mokymą grindžiantys šv. Raštu, remdamiesi Senuoju Testamentu, iš viso atmetė maldą už mirusius ir skaistryklos sąvoką, nes, jų nuomone, šv. Raštas to nepatvirtina*.

---

* Iš tiesų, Senajame Testamente yra vienintelė vieta, kuria gali remtis teologai kalbėdami apie skaistryklą. Tai Makabėjų knygoje (2 Mak 12; 42–45) minima malda už kritusius kovoje. Kitos šv. Rašto vietos, kuriomis katalikų teologai grindžia mokymą apie skaistryklą, yra Naujajame Testamente: Mt 5, 26; Lk 12, 59; 1 Kor 3, 10–15; 1 Kor 15, 29; Fil 2, 10; Mt 25, 31–46; Mk 9, 42–47; Mt 12, 32.

Mažosios Lietuvos lietuviams protestantų kunigai apie skais-tyklą tikrai nekalbėjo, tačiau anie apie ją žinojo daugiau nei mes šiandien, gyvenantys katalikiškoje Lietuvoje. Pasakytume, jog Mažosios Lietuvos lietuvių žinios apie skais-tyklą subtilesnės ir atskleidžia daugiau detalių, nei krikščioniškas mokymas. *Į dan-gų tai nė viena dūšaitė negal' be čysčiaus įeiti, – sako kai-mo žmogus. – Ir tuoj gimęs vaikelis, miręs tur per čysčių pareiti už savo gimdytojų griekus, nors tiek, kai smilgai perdegant* (13; 26). Katalikų Bažnyčia moko, kad krikštyti kū-dikiai ir maži vaikai eina tiesiai į dangų, o kaimo žmogus ma-no kiek kitaip: *Maži vaikai, kiek yra prie krūties buvę, tai tiek jų dūšes čysčių kenč, nors jie be grieko, bet jie kenč už savo gimdytojų griekus* (13; 26). Tie pasakymai atspindi ne tik gi-lesnį skais-tyklos suvokimą, bet ir gimtosios nuodėmės kilmės sampratą bei jos perdavimo būdą. Kūdikis iš savo tėvų kartu su kūnu ir krauju gauna gimtąją nuodėmę, t. y. nuodėmingą, o lietuviškai tariant, **neskaisčia** prigimtį. Prigimties nešėjas yra kraujas, o motinos pienas yra tas pats kraujas, tik baltas (39; 225). Todėl kūdikio žindymas, kaip neskaisčios (nuodėmin-gos) tėvų prigimties perdavimas, siejamas su skais-tykla.

Jau pačiame pomirtinio būvio pavadinime – **skais-tykla**, **skais-товė** slypi ugnies, karščio prasmė. Plg. *skais-tyti* ‘spin-dėti, blizgėti, šviesti’; *skais-tyti* ‘kaisti, rausti’; *skais-tytis*, *skais-tytas*: *Tas ugnies skais-tytas*; *skais-tytis*: *Dėkui už šilimą! Ant skais-tyčio!*; *nuskais-tyti*: *Skaismams skirta nuskais-tyti žmo-gaus sielą* (LKŽ). Skaistinančioji skausmo, gėlos prasmė už-koduota ir žodyje *gaila*, kuris reiškia ir gailę, ir aštrumą, ir atgailą (LKŽ). Kaip suvokti žodžių *gailę* (*gaila*) ir *as-trumas* ryšį? Kuo gailėsnis (aštresnis) šarmas, tuo balčiau jis skal-bia. Žodžio *gaila* sąsają su baltumu (skais-tytu) patvirtina jotvingių žodis *gailas* ‘baltas’. Taigi, gėla (gailę) gailina, t. y. baltina, skais-tyta sielą.

Skais-tyklos sąvoka kyla iš virsmo sampratos. Besiruošian-

tieji mirčiai skaistyklon įžengdavo dar tebegyvendami žemėje (žr. 8-ą brėž.). Minėtieji kunigai – savo kūno valdovai – būtent ir buvo tie, kurie jau čia, žemėje, skaistindami kūniškąją prigimtį mokėsi gyventi ne kūno poreikiais, bet savo dvasine esme. Besiruošiantieji mirties virsmui keisdavo gyvenimo būdą, o kartu ir buvusius įsisenėjusius įpročius*, susijusius su žmogaus veikla žemėje ir gyvenimu fiziniame kūne.

Apie tai, kaip stipriai žmogus priklauso nuo savo įpročių ar prisirišimo prie žemiškųjų dalykų, yra tiesiog su jais suaugęs, galima spręsti iš laidojimo papročių bei tautosakos.

Šarvojant velionį stengiamasi *neužmiršti numirėliui kelių parišti*, – *kai anam sviete pančekos smukinės, rūgos ant jų, kurie užmiršo parišti* (8; 59). Ir šiandien visi gerai žinome, kad dėl tos pačios priežasties prieš pat laidojant stengiamasi atišti surištas lavono kojas. Tai rodo suvokimą, jog **vėlė tebegyvena senais įpročiais**. Nors vėlei naujose gyvenimo sąlygose persikėlimui iš vietos į vietą (vaikščiojimui) kūno nereikia, bet ji nesuvokia naujų galimybių ir neišsivaizduoja kitokio judėjimo būdo, kaip tik buvusiojo, t. y. iš įpročio tebetapatina save su paliktu kūnu, ir todėl ji sapnuojasi, prašo atišti kojas ar parišti kojines, kad vaikščiojant nesmuktų.

Pokario metais, – pasakojo J. Inčiūrienė iš Panevėžio, – *žuvo mano broliukas. Jį šarvodama mama pasiuvo kel-*

---

* Šitoks pasiruošimas mirčiai yra gyvenimo atnaujinimas, kitaip tariant, mokymasis gyventi, kuris labai gerai dera su krikščioniškąja pasaulėvoka: *Kantrus žmogus jau čia, žemėje, turi didelę ir išganingą skaistykla, jei būdamas kitų užgautas, labiau kenčia dėl kito negerumo, negu dėl savo patirto skausmo, kuris nuoširdžiai meldžiasi už tuos, kurie jį skaudina, yra greitas atsiprašyti, kuris labiau linkęs pasigailėti, negu rūstauti, kuris save tramdo ir stengiasi savo kūną visai atiduoti dvasios valdžiai. (...) Juo labiau dabar lepini ir pataikauji savo kūnui, juo skaudesnė paskui bus bausmė ir juo daugiau bus medžiagos amžinajai ugniai!* (36; 79–80). S. Daukantas mini senos dainos nuotrupą, kurioje sakoma: *Oi dievuti, dievuti, išskalbk man amžiutį, kad skaisčias eiti galėčiau, plikas danguj nestovėčiau* (22; 136).

naites, bet pritrūkusi sagos, neišiuvo jos į kelnių juosmenį. Po laidotuvių jis prisisapnavo mamai, bet stovėjo viena ranka prilaikydamas kelnaites. Mama klausia: 'Kodėl jas laikai?', o jis atsakė, kad smunka, nes nėra sagos. Mama verkė, kad jam tenka vaikščioti su smunkančiom kelnaitėm.

Pareinanti į namus vėlė visada rodosi turėto kūno pavidalu ir apsirengusi taip, kaip buvo pašarvotas lavonas. Jei žmogus buvo raišas – ir vėlė raiša, jei buvo pypkorius – ir vėlė su pypke. Mažų kūdikių vėlės suvystytos ir todėl jos nemoka vaikščioti, o tik ritasi žeme ir pan.

Vėlinių naktį, kai visos vėlės eidavusios bažnyčion, – pasakoja seni žmonės, – dvasregys varpininkas eidavo į kapines mažų, negalinčių paeiti, vaikų vėlelių bažnyčion nešti. (...) Užsikabindavo jos už juostos, ant pečių sulipdavo, į kiekvieną ranką po keturias paimdavo ir nešdavo bažnyčion. Iš bažnyčios vėl į kapus nunešdavo (11; 144). Šią kūdikio vėlės negalią žinojo ir pribuvėjos: Demeniškių kaime (Seirijų v.) gyveno nuolatinė kūdikių priėmėja (apie 80 m. senutė). Ji tik gimusį kūdikį vedžiodavo, už rankučių paėmusi, po trobą, kad po mirties (suprantama, jeigu mirtų dar neišmokęs vaikščioti, – mūsų past.) galėtų pareiti pasižiūrėti, kas namie darosi (9; 54). Toks pribuvėjos elgesys atrodytų mažiausiai keistas, tačiau, susiejus jį su minėta kūdikio vėlės elgsena mirties virsme, tenka tik stebėtis senųjų papročių empiriniu pagrįstumu. Matyt, senutė buvo dvasregė. J. Basanavičiaus surinktuose dvasregių pasakojimuose randame tokį teiginį: Kūdikius labai negerai suvystytus palaidot, tad jie negali eiti, bet turi rintis (13; 77).

Ypač gajus prisirišimas prie turėtų ydų ar daiktų. *Sako, jei žmogus mirdamas savo pinigus pakasa žemėsna, nenorėdamas jų palikti vaikams arba giminėms, tai to žmogaus dūšia negali nueiti nei dangun, nei pragaran, o tūpčioja ant vietos, kolei kas nors jo pinigus išims (išryškinta mūsų, – 8; 101).*

Panašiai šią būseną apibūdina ir ilgiau klinikinėje mirtyje pabuvę asmenys. Gydytojas R. Mūdis (Moodi) taip apibendrina jų pasakojimus: *Patyrę ilgesnį mirties pergyvenimą susidūrė ir su nemaloniais pojūčiais, jie matė suglumusias dvasias, kurios iš tikrųjų neįstengia atsipalaiduoti nuo ryšio su fiziniu pasauliu. Jos atrodė tarsi **surištos** su atskiru objektu, asmeniu ar įpročiu, dairėsi atgal, nežinojo ar eiti tolyn, ar grįžti atgal į kūnus, kuriuose pirmiau buvo. Kai kurie tvirtino, kad tos suglumusios būtybės neabejotinai, bet nesėkmingai bando bendrauti su fiziškai gyvais asmenimis. Vienas asmuo pasakojo, kad jis matė paprastą žmogų einantį gatve ir nejaučiantį, jog viena tų suglumusių dvasių sklاندė virš jo. Jis sakė, kad jautęs, jog toji dvasia gyvenime buvusi to žmogaus motina ir, vis **negalėdama atsisakyti savo žemiško vaidmens**, stengėsi nurodyti sūnui ką daryti (48).*

Akivaizdu, jog skaistykla nėra tam tikra vieta, kurioje uždaromos žmonių vėlės perėjimui per kančios ugnį, t. y. nuskaistėjimui, tačiau asmeniniu požiūriu ji gali būti susijusi su stipriu vėlės prieraišumu tai ar kitai vietai: *Žmogus kur griešino, tai tuose pat kampuose ir pakūtavoja* (8; 110). Skaistykla yra **būseną**, priklausanti nuo užgyventos vėlės suveltumo (juodumo). Ji tęsiasi tol, kol vėlė atsisako įpročių, ydų ir norų, nesuderinamų su nauju būties tarpsniu, t. y. kol ji galutinai nuskaistėja (išsivelėja).

Skaistyklos, kaip būsenos, ir jos trukmės priklausomybė nuo **sąmoningo savosios padėties suvokimo** atsispindi paprastų kaimo žmonių pamokymuose: *Kokio daikto čia žemėje būdamas nekenti, su tokiu po mirties reiks drauge būti; arba Kas gyvendamas ant žemės neišpildo savo pareigų arba duoto žodžio, to siela po mirties bus nerami, slankios prie gyvenamųjų namų ir pakūtavos* (8; 100). Jei nekenti, patiri neatliktos pareigos jausmą, vadinasi apie tai mąstai ir su tuo dalyku anapusinio pasaulio sąlygose susiduri akis į akį. Todėl labai pra-

smingas pamokymas: *Niekuomet nereikia kerštaujančiai sakyti: 'Mirsiu, – neužmiršiu', nes po mirties turėsi atmonyti* (8; 99). Šie pamokymai netiesiogiai nurodo minties ar jausmo galią, kuri nulemia vėlės būseną nefizinėje egzistencijoje. Todėl ir sakoma – ***mirusieji nemeluoja***, nes jie **negali pasielgti ar jaustis kitaip, nei jie iš tiesų galvoja ar jaučia**. Kitaip saktant, jie jau negali, kaip žemėje, apsimesti – viena sakyti, o kita daryti ir galvoti.

Įkapės ir šarvojimo būdas atspindi žmonių pasaulėvoką. Šarvojant seniau į karstą dėdavo ir tuos daiktus, prie kurių velionis buvo labai prisirišęs: *Įdeda kartu, ką labiausiai mėgo ir tai, ką liepė įdėti* (8; 73). Dar prieš II-ą Pasaulinį karą seneliai atminė, kad girtuokliams į karstą būdavo dedamas butelis degtinės, pypkoriams – pypkė, pintis, titnagas, skiltuvas ir tabokinė su taboka (8; 75). Randame ir paaiškinimą, kodėl taip daroma – *kad po truputį galėtų lengviau atprasti nuo tų dalykų* (8; 76). Senelių atsiminimai padeda suvokti, kodėl laidojant būdavo dedami sumažinti (žaisliniai) įrankiai ar ginklai. Iš tiesų, atpratimui, kaip ir mažo vaiko pripratimui, pakanka žaislinių daiktų, kurie tam reikalui net geriau tinka. Tai patvirtina ir priešodžiu tapęs posakis: *Tu be šio daikto negali išsiversti, turbūt reikės jį tau graban įdėti* (8; 76).

Mūsų nuomone, priešingai, toks palengvinimas yra nenaudingas, nes įdėtosios įkapės užtesia skaistyklos (virsmo) būseną ir sudaro prielaidas grasai išikūnyti, t. y. įstrigti mirties virsme.

Pateiksime pasakojimą, vaizdžiai patvirtinantį šią nuomonę. *Motina, mirus vienturtei dukrai, labai jos gailėjo. Iš didelio gailėsčio sudėjo į karstą jos didijį audimų kraitį, kurį duktė jau susikrovusi buvo. Norėdama pamatyti dukters vėlę, ji žaliojo ketvirtadienio (Didžiojo ketvirtadienio, – mūsų past.) vakare nuėjo į bažnyčią, nes buvo girdėjusi, jog tą vakarą visos vėlės ateina į bažnyčią. Vėlės rinkosi į bažnyčią, o dukters vis nebuvo matyti. Bažnyčia jau buvo pilna, kai pagaliau pasiro-*

dė ir jos duktė, nešdama didelį glėbį rietimų, kurie nuolat krito ant žemės, o ji juos vis rinko. Duktė buvo labai pailsusi ir supykusi. Pamačiusi motiną, sviedė jai audimus, šaukdama: 'Mama, ką padarei! Kiti gali lengvai į bažnyčią eit, o aš su audimais besitąsydama vos paeinu' ir puolė ant motinos, bet kitos vėlės stojo į tarpą. Motina spėjo nubėgti iki klebonijos ir užsitrenkti duris, bet privėrė sijono kraštą, kurią atsivijusi duktė į skutelius suplėšė, sakydama: 'Tai tavo laimė, kad spėjai duris užsidaryt – kitaip tave pačią taip sudraskiusi būčiau' (13; 116).

Šis pasakojimas iš esmės prieštarauja papročiu šarvojant dėti į karstą velionio mėgiamus daiktus. Taigi, regime du pasaulėvokos klodus, gyvavusius lietuviškoje savimonėje: 1. kai šarvojant dedami mėgstami ir mirusiajam priklausantys daiktai, bei 2. suvokimą, kad įkapėms įdėti su kūno gyvenimu susiję daiktai trukdo tolesniam velionio virsmui, t. y. jo įsijungimui į dvasinę būtį. Dar ryškiau minėti pasaulėvokos klodai atsispindi 1974 m. etnografinėje medžiagoje iš Polesės. Šalia plačiai paplitusių papročių dėti į karstą velionio mėgtus daiktus, palikti ant kapo maistą, degtinę ar kitką, yra žinomas ir draudimas *palikti ant kapų maistą ar daiktus, nes kiekvieną tokį paliktą daiktą mirusysis turi saugoti, ir tai trikdo jo ramybę* (88; 249). Panašų teiginį, kad mirusiesiems skirti daiktai trikdo jų ramybę, randame ir Šiaurės Amerikos indėnų folklore:

*Jūs numirėliams į kapą
Šitokios naštos nedėkit –
Nei papuošalų, nei kailių,
Nei ąsočių, nei puodynų, –
Tai per daug dvasias slogina.
Duokit tik truputį maisto,
Tik ugnies joms pasišviesti* (29; 152).

Laidojimas kartu su mirusiajam priklausančiais daiktais aiškinamas, sakytume, pernelyg tiesmukiškai: jų prirėksią ki-

tame gyvenime. Pritariame Vydūno nuomonei, kad senovės lietuviai laidodavo mirusius su jiems priklausiusiais daiktais *ne todėl, kad mirusiajam jų reikėtų Anapus, – senosios kultūros žmonės tokie kvaili nebuvo, – bet todėl, kad tie daiktai, kaip jo darbai ir likimas priklausė jam ir jie neturėtų būti kitų išniekinami** (60; 159). Šią nuomonę patvirtina ir sulaužytų ginklų bei daiktų dėjimas įkapėms (žr. sk. *Gyvybės vanduo ir senos formos naikinimas*). Šarvojimas, kai įkapėms dedami tik šventi, t. y. tik su dvasiniu žmogaus gyvenimu susiję daiktai, atspindi jau labiau krikščionių pasaulėvoką.

GRASOS ĮSIKŪNIJIMAS. VELIONIS IR VELNIAS

Jau pastebėjome, kad *vėlė, vėlys, veluokas* (vaiduoklis), *velionis, velinis, velinas* ir *velnias* – to paties krūmo žodžiai. Iš esmės *velionis* ir *vėlė* reiškia tą patį – nuo fizinio kūno atsiskyrusią žmogaus gyvybinę galią. Skirtumas tik tas, kas pavadinimas *velionis* dažniausiai naudojamas, kai kalbama apie konkretų asmenį, o *vėlė* dažniau naudojama kalbant atsietai, nesiejant su tam tikru mirusiuoju. Todėl visa, kas buvo pasakyta apie *vėlę*, visiškai tinka ir *velioniui*.

O kas bendro tarp **velionio** ir **velnio**? Žinome, kad *velionis* – tai palikusi fizinį kūną žmogaus dalis. O *velnias*?

A. Greimas, laikydamas *velionį* mirusiųjų dievu**, priešagų kaitos metodu žodį *velionis* išveda iš *velino: milž(i)onis – milžinas; vel(i)onis – velinas* (26; 111–112).

Pritardami A. Greimo nuomonei dėl *velionio* ir *velino* es-

---

* Paskaitų klausytoja pasakojo apie savo senolę giminaitę, gyvenusią Klaipėdos kr., kurią ji pavadino *prūse*. Kartą, nuvažiavusi senolės aplankyti rado ją deginančią savo drabužius. Paklausta, kodėl taip daranti, ji atsakiusi: *Ruošiuosi mirčiai, nes po trijų dienų mirsiu. Deginu, kad niekas jų netampytų.*

** Apie tai, kad *velionis* nėra mirusiųjų dievas, žr. sk. *Įvardijimas*.

minio panašumo pastebėjime, kad *velinis*, *velinas*, *velionis* bei aukščiau minėtas *vėlinys* yra to paties priebalsinio skeleto **v – l – n** žodžiai. Regime, kad prie žodžio *vėlė* priebalsių derinio **v – l** prijungta anuojuanti, t. y. atmetanti ir kristalizuojanti priebalsė **n**. Žodiuose *velinas*, *velionis* priebalsė **n** išreiškia tą patį, ką žodyje *vėlė* reiškia jo ryšys su veiksmožodžiais *velėti* ir *veltį*. Taigi ir *velionis* bei *velinas*, kaip ir *vėlė*, veležiasi, švarinasi (neigiančioji raidės **n** reikšmė) ir velia, standina naują sąmoningumą (kristalizuojanti raidės **n** reikšmė). Panašus procesas vyksta ir *velėnoje* (ta pati **v – l – n**). Joje taip pat apmiršta augusi žolė, o tuo pačiu iš baigusių vegetaciją žolynų joje kaupiasi, auga humuso sluoksnis. Bieka pasakyti, jog *velinas* – *vel(i)nas*, *vel'nas* yra ankstesni *velnio* pavadinimai. *Nelabojo vardas 'velnias'*, – rašo K. Būga, – *kilęs iš senesnės lyties 'velinas' (taip XVI amžiuje dar tebesakydavo Daukša), yra artimiausias mūsų 'velionies' giminaitis* (15; 542). E. Frenkelis taip pat pastebi bendrą žodžių *velnias* ir *velionis* kilmę (25; 1218). Pietryčių Lietuvoje (Dieveniškės, Rodūnė, Pelesa) tai dar tebevertojamas žodis: *Kaip velinai aprūkę (traktorininkai). Bagotam ir velinas puodan šika* (LKŽ).

Nors *velionis* ir *velnias* nėra sinonimai, bet labai artimi savo prasme žodžiai. Jeigu *velionis* reiškia normalų mirusįjį, tai *velnias* yra ilgiau ar trumpiau **mirties virsme įstrigęs**, t. y. **nerimstantis ir gyvuosius trikdantis velionis, veluokas**: *Kerštingos vėlės esančios ir ne laiku mirusiųjų (nužudytųjų, nusizudėlių), tai vaiduliai, veluokos* (LKŽ).

Svarbu nepamiršti skirtumo ir tuo pačiu panašumo tarp senojo lietuviško *velnio*, *velino* arba tiesiog *velionio* ir piktosios *dvasios* (taip pat vadinamos *velniu*), kuri yra krikščionių religijos sąvoka. Skirtumas toks, kad jeigu senasis lietuviškas *velnias* yra mirties virsme **įstrigęs** mirusysis, tai krikščioniškoje pasaulėžiūroje *velnias* yra **sąmoningai už tamsą bei blogį apsisprendusi ir prieš Dievą kovojanti dvasia**. Pikoji dvasia

ir lietuviškas vėlinas turi ir panašių bruožų, kurie sąlygoti ne tik senosios lietuvių ir krikščionių pasaulėvokų persipynimo. Visu pirma, tai velino (velionio) ir piktosios dvasios ryšys su žemiškuoju gyvenimu. Jei veliną (velionį) su šiuo pasauliu riša nebaigti darbai, paliktas turtas, įpročiai, nusikaltimai ar pan., tai piktosios dvasios ryšys su žemiškąja būtimi išreikštas viename iš jos sinonimų – *šio pasaulio kunigaikštis*. Ir antra, velinas (velionis) taip pat gali tapti apsisprendusia už blogį piktąja dvasia, kas neprieštaruoja ir krikščioniškai pasaulėvokai.

Atrodo, baltų pasaulėvokoje nebūta blogį atstovaujančio veikėjo, t. y. nebūta blogio dievybės. Virsmo grasos įsikūnijimas arba įstrigusieji virsme (laumės, aitvarai, velniai, vėluokai ir t. t.) leidžia kitaip pažvelgti į blogio dievybės bei su ja susijusios mitologijos atsiradimą. Ypač tai ryšku lyginant baltų, slavų ir senovės civilizacijų (Graikijos, Egipto) šventes bei mitologiją (tai reiktų aptarti atskirai). Naujo radimasis nuolat atsinaujinančioje kosminėje Rėdoje neįmanomas be sunaikinimo seno. Kol šioje nuolatinėje kaitoje, t. y. vienas po kito sekančiuose virsmuose nedalyvauja laisvąją valią turintis asmuo, – virsmo grasa nepasireiškia. Tačiau žmogus dėl esmės ir būties dėsnių nesuvokimo gali virsmui (t. y. perėjimui į naują kokybę) priešintis. Ir todėl vietoj to, kad pereitų (virštų) į naują būtį, toks asmuo tampa atgyvena tiek žmonių visuomenėje, – neįveikęs vestuvių virsmo, tiek anapustinėje būtyje, – įstrigęs mirties virsme. Virsmo arba sinerginės pasaulėvokos požiūriu, **blogis – tai nesunaikinta sena** (jau atgyventa) **būties forma**. Tapusi atgyvena ji įgyja mitologinių bruožų ir, blėstant esmės suvokimui bei vis labiau įsigalint formos kultūrai, pakeliama į dievybės (blogio) rangą.

Atėjus krikščionybei piktoji dvasia “įsikūnijo” į velnią, kaip į baltiškai savimonei artimiausią chaosą atstovaujančią būtybę. Tai nereiškia, kad senovėje nepažinta blogio. Blogis buvo žinomas (tai rodo žodynas), bet baltiška savimonė ilgiau

išlaikė senosioms kultūroms būdingus bruožus nedualistinės pasaulėvokos, kurioje riba tarp gėrio ir blogio nebuvo tokia ryški, kokia ji yra racionalios dualistinės sąmonės pasaulėvokoje.

Dera prisiminti mitologų iki šiol neišsiaiškintus padavimus apie girinius žmones, kurie jau krikščioniškais laikais tebegarbino Dievą, kalbėdami trumpą maldą – *Tai tau, Dieve, tai man, Dieve!* – kurią kartodavo, šokinėdami per medį ar upelį (54; 253–254, 290 ir 13; 322). Prikalbinti eiti melstis į bažnyčią, jie eidavę vandens paviršiumi, tačiau bažnyčioje pamatydavę velnią, o grįždami, kaip ir visi žmonės, jau skendo vandenyje arba grimzdo tik iki kelių. Rašytojas L. Tolstojus savo raštuose perpasakoja panašų padavimą apie tris saloje gyvenusius atsiskyrėlius, kurie taip pat vaikščiodavę vandens paviršiumi ir meldęsi labai paprastai: *Jūsų trys ir mūsų trys – pasigailėkite mūsų*. Kai krikščionių kunigas pradėjo juos mokyti “Tėve mūsų” maldos, jie taip pat pradėjo skęsti vandenyje. Tai pamatęs kunigas liepė jiems ir toliau melstis kaip anksčiau. Padavimų panašumas rodo, jog tokia savimonė buvo būdinga visoms senosioms kultūroms. Kunigo K. Aleknos žodžiais (XIX a. vid.): *Tuomet geriau buvo ir liuosiau, kol žmonės šitaip Dievą tegarbino* (“Tai tau, Dieve, tai man, Dieve”, – mūsų past.), *tai yra buvo nekalti* (išryškinta mūsų, – 12; 9). Nekalti – vadinasi, būtis jiems dar buvo vientisa ir nesuskilusi į tamsos ir šviesos, gėrio bei blogio ir pan. priešpriešas.

Mirties virsme esantis, bet tebegyvenantis buvusio žemiškojo gyvenimo įpročiais ir bandantis bendrauti su žmonėmis velionis įstringa virsme ir tampa vienu iš mirties virsmo grasos išikūnijimo variantų – *velinu (velniu), veluoku, vaiduliu (vaiduokliu)*. Apie tai aiškiai kalba senieji mūsų padavimai ir pasakos. Lietuvių sakmėse velniai ateina į vakaruškas, šoka su mergomis (13; 282), įsimaišo į jaunimo žaidimus (13; 341), parsisamdo gaspadoriams (13; 339). Yra daug sakmių, kuriose velnias padeda žmogui, ypač patekusiam į bėdą ar pavargėliui. Todėl N. Vėlius pasakose ir sakmėse sutinkamą senelį – dievą bando susieti su velniu

(58; 87–99). Velnią atveda nuo kapinių (13; 347), jis pasirodo ir kenkia žmogui apkalbėjus numirėlį (13; 355) arba numirėlis pasirodo velnio pavidalu (su ožkos kojom), kai ilgai jo verkiama (13; 342–343). Jeigu **mirusiojo gailimasi, labai verkiama**, tai jis šaukiamas ateina, tačiau elgiasi kaip velnias ir vadina save velniu. Susitikimas su iššauktu velioniu dažniausiai, jei nepavyksta jo apgauti, baigiasi mirtimi (žr. pvz. 54; 203, 204, 290). Nuo didelio gailėsčio, – sakoma Polesėje, – velionis gali tapti vaikščiojančiu numirėliu – *пужайлом* ‘gąsdintoju’ (88; 256).

Panašias didelio gailėsčio pasekmes matome ir Varėnos raj. 1924 m. gimusios pateikėjos pasakojime: *Jauna moteriškė numirė. Vyras labai jos gailėjos, tai ji kožnų nakc paraidzinėjo namo. Jis jauca, kap ji pareina ir grabaliojas po pirkių. Apeina vaikus, apžiūro ir vėl išeina. Vienu roz, sako, papilniojau. Matau, ji pareina. Dzyrs an kojų – vištos kojjos. Daugiau neraikėjo verkauc* (45; 21).

Velnias, kaip ir velionis, yra virsme, t. y. kryžkelėje. Todėl jis sutinkamas ar iššaukiamas kryžkelėse. J. Lasickis mini dar vieną *mirusiųjų dievą – Ežiagulį* (40; 24). Nesunku suprasti, kad tai yra velionio sinonimas. Senuoju papročiu lietuviai mirusiųjų laidodavo ant lauko rubežiaus (ežios) (26; 110). Šis paprotys taip pat byloja apie velionio tarpinę būseną, kuri išreikšta dar XIX a. gyvavusioje apeigoje: *Lydint, atvažiavus pas lauko rubežiu, taipogi pas kapinių vartus*, numetama biškelį šiaudu,*

---

* Įdomus yra paskaitos metu gauto raštelio turinys, kuriame kalbama apie kapinių vartus: *Mano tėvelis dažnai neša karstus į Rumšiškių kapines. Jis pastebėjo, kad ties kapinių vartais karstas gerokai pasunkėja. Yra nemažai užrašymų apie vežimo, karsto ar valtės pasunkėjimą: Jei numirėlį vežant į kapus arkliai sušyla, reiškia dvasios sulipo ant grabo* (8; 85). Pasunkėjimas gali būti vienokiu ar kitokiu ženklu: pvz. *Jei kunigą parvežant arkliai sušilo – ligonis mirs* (8; 35), o *Jei mirusį nešant į duobę grabas sunkus – aiškiai blogas žmogus, nes ant grabo sulipo dvasios; jei lengvas – žmogus geras* (8; 85). Kapinių vartai, kaip ir ežios, yra skiriamoji riba ir todėl tose vietose laikosi ribinės (liminalinės) būtybės arba *ežiaguliai*.

kad numirusio dvasė čion ilsėtis galėtu (13; 10). Taip pat *naktį negalima esq ant ežios gulėti, nes dūšios vaikščiojančios ežiomis* (19; 200). Ežiagulys, kaip ir velnias, velionis ar visi kiti virsme įstrigusieji yra liminalinės (lot. *limes* ‘ežia, riba’) būtybės, kurios pasak V. Ternerio yra *nei čia, nei ten, nei tokios, nei anokios: jos yra tarpinėje būsenoje tarp padėčių, kurias apibrėžia įstatymai, papročiai, sąlygotumai ir ceremonijos* (cit. pagal 73; 137). Todėl nenuostabu, kad velionis yra ežiagulys, t. y. **tarpinės būsenos** gyventojas. Sakmėse nuo velionio (numirėlio), kaip ir nuo velnio galima atsikratyti tik pasakojant *lino kančią* arba pasislepiant už linų (13; 106–108).

Apie vaidulius (vaiduoklius, veluokus ir pan.) sakoma: *Vaiduliais tai būna tie patys velniai, kurie ant žemės valkiojasi. Sako: kuris žmogus būva labai nedoras (...), tai tokie žmonės numirę jie vaikščioja ir vaikščioja tokiu būdu: velnias in tokių ledokų* žmonių skūrq inlenda ir vaikščioja sau ant žemės kaip tas pats žmogus* (13; 237). Pelesos apyl. prie nedoro žmogaus kapo statydavo kryžių su žalčiais (82; 248).

Buvo manoma, kad savižudžiai (pakaruokliai) virsta velniais. *Mūsų liaudis mano, – rašo L. Jucevičius, – kad pakaruoklių kūnai pasivertę vokiečiais* (vokietis, vokietukas – velnio sinonimas, – mūsų past.), *su skrybėlėmis riestais kraštais arba ožių pavidalu, išlindę iš kapų, vaidenasi žmonėms ir veda juos iš kelio* (31; 165). Maldelėse apsaugai nuo pakaruoklio pastarasis yra vadinamas prakeiktu šėtonu (59; 194). Ir iš tikrųjų, pagal virsmo dėsningumus pakaruoklis yra nepasiruošęs mirčiai ir, kas svarbiausia, neįvykdeš pagrindinės virsmo sąlygos – vidinės rimties, todėl dažniausiai įstringa virsme ir tampa velniu.

Velnią trenkia perkūnas. Pasirodo, perkūnui griaudžiant žeg-

---

* Ledokas (laidokas) – niekam tikęs, blogas: *Gailiai verkia mergelė, atitikus ledoką bernelį* (LKŽ). Iš čia kilęs ir velnio pavadinimas ‘ledakasis, ledokas’: *Ar tave ledokas apšėdo, kad taip daužais!* (LKŽ).

nodavosi ne perkūno bijodami, bet kad nuvytų velnią, kurį perkūnas visą laiką taikosi nutrenkti. Panašiu būdu saugodavo ir namus: *Kada perkūnija griauja, reikia su šventintu kankalėliu, apie namus bėgiojant, skambinti, kad velniai nubėgtų ir Perkūnas, velnią trenkdamas, į namus netrenktų* (12; 24). Lygiai taip pat manyta, kad pakaruoklius, kaip ir velnius, muša Perkūnas (59; 194). Velnio ir Perkūno santykiai atsispindi ir patarlėse: *Kaip kipšas bijosi perkūnijos; Bijo it velnias Perkūno* (59; 127).

Nedoras gyvenimas, blogi įpročiai ir prisirišimas prie buvusiojo gyvenimo ilgam sulaiko velionį ribinėje būsenoje (virsmė) ir jis tampa padavimuose bei sakmėse minimu velniu (ledakuoju, vėluoku, vaiduliu ar pan.). Įstrigusieji mirties virsme pasilieka arčiausiai žemiškosios būties, jie yra savotiški tarpininkai tarp Šiapus ir Anapus. Velniai įvairiai bendrauja su gyvaisiais (vaidenasi, kenkia, ateina į pagalbą, sudaro sandėrius ir pan.).

Riba tarp velionio ir velnio gana neaiški (taip ir turi būti), nes panašiai kaip marti (t. y. subrendusi mergina) turi galimybę tapti laume (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Marčios, laumės ir raganos*), taip ir velionis gali tapti velinu, velniu, jei jis įstringa mirties virsme.

Tai, kad velionis gali tapti velniu, nėra nauja nuomonė. Taip manė ir lietuvių – latvių filologas ir etnografas E. Volteris (59; 174). Ši nuomonė tiesiogiai išplaukia ir iš slavų mirusiųjų minėjimo papročių. Slavų mirusiųjų paminėjimai būdavo dvejopi. Pavasario (Atvelykyje) ir vidurvasario (šv. Trejybės šventėje) mirusiųjų paminėjimai skiriami *įkaitiniams* (зложыя) arba *nešvariesiems* (нечистые) numirėliams. Plg. *нечистый, нечистик* ‘velnias, šėtonas, piktoji dvasia’ (69; II, 543). *Nešvariuosius* minėdavo kapinėse ir jų paminėjimai praeidavo siautulingose linksmybėse, girtaujant, muštynėse. Rudens ir ankstyvo pavasario paminėjimai (prieš gavėnią) skiriami *saviesiems*. Savuosius mirusiuosius minėdavo namuose ty-

liai ir ramiai. Slavuose gyvavo nuomonė, jog užmiršti mirusieji tampa *ходящей нечистью* ‘vaikščiojančiais velniais’, *двудушниками, дводушниками*, kurie rodosi dėl įvairių priežasčių (89; 125). Slavų įsitikinimu *нечистая сила* (velniai) taipogi laikosi *на межах и распутьях* (ežiose ir kryžkelėse) (69; II, 543).

Studijoje “Rusų mitologijos tradicijos” D. Zeleninas dar aiškiau parodė, kad slavai griežtai skyrė dvi mirusiųjų rūšis. Pirmajai priklausė natūralia mirtimi mirę normalūs žmonės o antrajai – mirę ankstyva ir nenatūralia mirtimi: savižudžiai, skenduoliai, žuvusieji, nekrikštyti vaikai ir mirę kerėtojai, burtininkai, raganos ir pan. Pirmieji arba normalieji buvo vadunami *ро(а?)дители, радители* (*радѣть* ‘rūpintis’), t. y. tie, kurie gali padėti ir padeda gyviesiems. O antrieji – *нечистые* (t. y. ‘nešvarieji’ arba velniai, kurie gali pakenkti ir pakenkia gyviesiems), kurie įvardijami įvairiai: *зложные, домовики, мертвяки* (94; 37). Apie *nešvarius* mirusiuosius būdavo sakoma, kad jie virsta velniais, vandeniais, laumėmis ir pan. (94; 39). Nors Lietuvoje ir nebuvo mirusiųjų suskirstymo į dvi rūšis, bet gyvavęs mirusiojo kaip velionio arba kaip velnio suvokimas yra labai artimas slavų tradicijai.

Slaviškas pavadinimas *нечистик* rodo, jog nešvarusis arba nuodėmingas velionis vadintas velniu. Galų gale, visiškai nudengdami paslaptingumo skraistę velnią galime pavadinti nesusivokusiu ir turėtais įpročiais bei žemiškais prisirišimais tebegyvenančiu velioniu. Tuo norime pasakyti, kad jis nėra blogas, o tik **nesąmoningas mirusysis** ir dėl to galintis pakenkti ir sau, ir kitiems. Kaip žemėje, taip ir Anapus, visas vadinamasis “blogis” kyla iš nesusivokimo.

Panašus mirusiųjų suskirstymas į dvi grupes žinomas visose senose kultūrose, tačiau šis pasidalinimas yra **laikinas**. “Blogiesiems” numirėliams reikia daugiau aukų, maldų, ritualų. Po ilgesnio ar trumpesnio laiko jie tampa normaliais.

Mirusiųjų suskirstymo į dvi grupes pagrįstumą patvirtina pastaruoju metu atliekami eksperimentai. Sankt Peterburge gyvenantis prof. K. Korotkovas savo sukurtu prietaisu matuoja lavonų energinį – informacinį lauką. Prietaiso sugaunamas dėl senatvės mirusiųjų signalas palaipsniui silpsta 48 val. po mirties, o po to nusistovi, bet nedingsta. Mirus dėl nelaimingo įvykio padėtis kita: signalas smarkiai stiprėja pirmąsias 20 valandų, o po to nusistovi. Tačiau yra ir trečia, labai neįprasta mirusiųjų rūšis. Tai žmonės, mirę baisiose kančiose, smurtine mirtimi, žmogžudysčių ir savižudybių aukos. Jų pomirtinis spinduliavimas būna nepastovus visą stebėjimo laiką (5 dienas po mirties). Beje, savižudžių laukas būna toks dirglus, kad jį lengva skirti nuo visų kitų (77; 5).

Velnio ir velionio, panašiai kaip marčios ir laumės (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Marčios, laumės ir raganos*) panašumas, o neretai ir tapatumas, atsiskleidžia ir sakmėse. Čia dažnai kalbama apie numirėlį (velionį) ir tik iš jo veiksmų suvokiame, jog tai velnias, ledakasis ar kas nors panašaus. Pvz., sakmėje “Miręs jaunikis nusigabena savo jaunąją” mergina pastebi, kad jos miręs jaunikis ėda numirėlius ir taip suvokia jį esant velniu (59; 192). Kitose sakmėse regime priešingą vaizdą: velnias (velinas), padedamas žmogaus, sutrauko jo virsmą (pasikeitimą) trukdančius ryšius ir tolsta nuo žemiškosios būties. Pvz., sakmėje “Nuliūdęs velnias” žmogus išvaduoja velnią nuo pinigų saugojimo (būtent pinigai ir buvo tas ryšys su šiuo pasauliu, trukdęs tolesniam jo virsmui) ir jis daugiau nebesirodo (41; 65–67). Vadinasi, velionis (velnias) išėjo iš įstrigimo mirties virsme būsenos, kurioje jis gali būti pavojingas gyviesiems, ir, tariant senoviškai, pakilo į *diedų* rangą (žr. sk. *Įvardijimas*).

Velionio ir velnio ryšį galima palyginti su marčios ir gegutės ryšiu. Išvežta į svetimą šalį marti skundžiasi savo sunkia

dalia ir pabūgusi naujo, vedybinio gyvenimo naštos virsta gegute, grįžta į namus ir gailiai kukuoja tėvų sode. Velnias, panašiai kaip ir gegute virtusi marti, yra bandantis grįžti atgal į buvusią gyvenamąją vietą velionis, kuris veltui stengiasi susigražinti tai, kas buvo, bet jau praėjo. Būties rėdos Ratas nenumaldomai verčia jį tęsti mirties virsmą ir eiti tolyn. Priešinimasis virsmui niekuo nepadeda, bet labai temdo žmogaus sąmoningumą.

Įstrigimas mirties virsme žinomas ir kitoms kultūroms. Afrikiečiai dar ir šiandien atlieka apeigas, padedančias mirusiajam visiškai išeiti iš šio pasaulio arba, kitaip sakant, imasi priemonių, kad velionis neįstrigtų mirties virsme ir tapęs velniu nekliudytų gyviesiems. Leidžiant lavoną į L formos kapo duobę, ant kurios angos užversdavo akmenį, kartu su mirusiuoju pasilieka ir “etatinis” lydėtojas. Jis, atlikdamas tam tikrus ritualus, padeda mirusiajam palikti savo fizinį kūną ir *visiškai išeiti iš šio pasaulio ir daugiau niekada nebetrikdyti likusiųjų prisiminimais, nebetrikdyti jų kasdieninių darbų, kitaip tariant, pasižadėti juos “paleisti”* (7; 36).

Taip paaiškėja buvusio prieš virsmą gyvenimo tarpsnio (senos formos) naikinimo reikšmė ir prasmė. Kaip matėme, senos formos naikinimui visuose virsmuose būdavo skiriama daug dėmesio. Kita vertus, atsižadėjimas buvusiojo gyvenimo tarpsnio, kur viskas žinoma ir įprasta, jo naikinimas yra nemalonus ir net labai skaudus, ir žmogus savaime tam priešinasi. Todėl, nykstant virsmo ir gyvenimo prasmės suvokimui, išnyko apeiginiai visai bendruomenei privalomi senos formos naikinimo papročiai (išliko tik simboliniai: *Šukės laimę neša*) ir tuo pačiu padaugėjo įstrigusiuju visuose trijuose pagrindiniuose žmogaus gyvenimo virsmuose. Senųjų papročių dirbtinai neatgaivinsime. Reikia suvokti jų prasmę ir virsme elgtis labiau sąmoningai, suprantant galimo įstrigimo pasekmes.

PAGALBA ĮSTRIGUSIEMS

Norėdamas ir po fizinio kūno mirties tęsti žemiškąjį gyvenimą, t. y. pasukti atgal, prieš Rėdos rato kryptį, velionis, kurį senovėje tokiu atveju vadindavo **velniu**, dažnai vargina gyvuosius, o kartais ir pakenkia, ypač artimiausiems žmonėms. Pakenkti jis gali ta prasme, kad įstrigusysis savąjį iliuzinį norą sugrįžti į fizinį kūną gali palaikyti (bet ne išpildyti) gyvųjų sąskaita. Pasakojimų apie netinkamą gyvųjų ir mirusiųjų ryšį gausu J. Basanavičiaus knygoje (13). Šiuolaikiniam žmogui sunku patikėti, jog taip gali būti, tačiau švelnėjant materialistinėms nuotaikoms vis daugiau žmonių išdrįsta papasakoti apie sąlyčius su mirusiaisiais. Niujorko universiteto prof. psichologijos daktaras L. Lagrandas knygoje “Bendravimas po mirties” rašo, kad visuomenės apklausos duomenimis JAV 42% apklaustų suaugusiųjų vienaip ar kitaip bendravo su mirusiais (80; 6).

XX a. gale teorinė fizika atrado materialų sąmonės pagrindą – torsioninius laukus, kurių plitimo greitis milijardus kartų didesnis už šviesos greitį. Atsirado nauja fizikos sritis, tyrinėjanti sąmonės reiškinius – psichofizika.

Knygos “Tikėjimo fizika” autorių teigimu, *fizikos – matematikos m. d. L. V. Petrova, kuri jau aštuonerius metus tyrinėja psichofizinius reiškinius, kalba apie didžiulį psichinės energijos poveikį fiziniams procesams, atskiro žmogaus likimui ir apie tai, jog torsioninių laukų pagalba galima paaiškinti bet kokią problemą, susietą su psichine energija, nes psichinė energija tyrinėjama kaip realiai egzistuojantis energinis laukas* (93; 149).

Sąmonė yra lauko prigimties ir ji nepriklauso nuo erdvės, laiko ar smegenų. Technikos m. d. V. Plykinas rašo: *Smegenys nieko bendro neturi su sąmone. Jie tik priima informaciją iš erdvės ir perdirba ją į signalų seką, veikiančią nervų centrus, kurie savo ruožtu veikia vieno ar kito organo raumenis... Mąstymas ir sprendimų priėmimas vyksta už smegenų ir fizinio kūno ribų. Jis vyksta sąmonės sferoje, o mūsų smegenys apdo-*

roja tik mąstymo proceso pasekmes – jo rezultata. *Smegenys – tai kūno valdymo sistema ir fizinio kūno ryšio kanalas su žmogaus sąmone* (84; 23).

Bendravimas su fizinio kūno neturinčia sąmone šiandien yra mokslo patvirtintas ir tyrinėjamas reiškinys. *Nematomo, anapusinio pasaulio tikrumas*, – teigia prof. V. Volčenko, – *įrodytas kvalifikuotais tyrimais įvairių šalių mokslininkų, tyrinėjančių sąmonės reiškinius psichofizikoje ir kvantinėje mechanikoje* (93; 140).

Naujų mokslo atradimų apie sąmonės reiškinius ir realiai egzistuojantį nematomąjį pasaulį šviesoje senovės lietuvių žinios apie vėlę, skaistyklą, velionį ir velnią įgyja neįkainojamą vertę, kuria mes dar menkai tesugebame pasinaudoti. Mums trukdo materialistinė pasaulėvoka, tvirtinanti, jog visa tai – vien tamsių žmonių prietariai.

Bijodami, kad jų nepalaikytų nenormaliais, išsilavinę žmonės retai dalijasi savo neįprasta patirtimi, tačiau pasitikėjimo sąlygomis jie papasakoja įdomių ir reikšmingų patirčių. Autoriams teko išgirsti nemažai pasakojimų apie ryšius su mirusiais. Štai vienas jų.

Tėčiui buvo 33-ji, kai jis žuvo autoavarijoje (jaunas ir staigi mirtis; todėl pagal senovinę suskirstymą jis patenka į “nešvairiųjų” arba velnių grupę; be to, jis buvo palaidotas be įprastinių apeigų, – mūsų past.). *Man tada buvo septyneri. Mamai jis sapnuodavosi kas naktį. Mama viena bijojo miegoti. Buvo paruoštos medžiagos namo statybai, bet mama nieko neišmanė apie statybą. Tėtis sapne nurodydavo, kokius darbus dirbti ir kokius meistrus samdyti. Jo vadovaujama ji sėkmingai pastatė namą. Tačiau velionis mamai dažnai sakydavo, kad nori pasiimti mane, bet mama nesutikdavo. Po tėtės mirties aš pradėjau sirgti ir beveik nustojau augti. Mane vežiojo pas įvairiausius gydytojus, buvo net į Maskvą nuvežę tada, dar tarybiniais laikais. Vasarą skęsdavau po keletą kartų. Mama samdydavo žmogų, kad mane saugotų. Taip tęsėsi apie 10 metų,*

kol mama ištekėjo už tėtės brolio. Nuo to laiko velionis nustojo sapnuotis. Tada aš buvau baigusi 10 klasių, bet buvau silpna ir neužauga. Kai, tėtiui nustojus sapnuotis, po vasaros atostogų atėjau į vienuoliktą klasę, manęs nepažino, tiek buvau per keletą mėn. išaugusi ir sustiprėjusi.

Velionio bandymas sugrįžti į buvusį gyvenimą gyvuosius gali veikti įvairiai. Kai santykiai labai prieraišūs, mirusiojo vėlė gali “sulipti” su gyvojo žmogaus psichiniu lauku arba aura. Taip elgdamasis (dėl nesusivokimo) velionis **pakenkia ir sau** (bandydamas atlikti tai, kas neįmanoma, jis sustabdo savo virsmą ir, senoviškai tariant, tampa velniu), **ir gyvajam**, kuriam sutrinka psichika, o kartais ir fizinio kūno sveikata. Gydytojai galbūt ras kokią nors kitą priežastį, tačiau neretai pakaktų labiau pasirūpinti savo mirusiais, suteikiant jiems apeiginę pagalbą.

Teko kalbėtis su mama ir dukra, jau keletą metų kasmet tam tikrą laikotarpį praleidžiančia psichinės priežiūros įstaigoje. Mama pasakojo apie dukros ligos pradžią. *Kai senelis (mamos tėvas) buvo gyvas, jis labai mylėjo savo anūkę ir sakydavo: ‘Kai numirsiu, aš pas ją sugrįšiu’.* Niekas į tai nekreipė dėmesio. Šeima buvo nelabai tikinti ir laikė tai tik seno žmogaus išsigalvojimais. *Praėjus metams po senelio mirties (metinių dieną) mama pamatė velionio šmėklą lange, o dukra, kuri tuo metu buvo išėjusi pasivaikščioti, grįžo jau su pakenkta psichika. Gulėjimas ligoninėje ir slopinantys vaistai padeda tik laikinai. Priepuoliai nuolat atsinaujina. Buvo gera motinė, darbšti, bet prasidėjus priepuoliams visa pastyra ir nieko nenori veikti.*

Šiuo atveju seneliui prieš mirtį reikėjo paaiškinti tokio “sugrįžimo” žalą ir jam pačiam, ir anūkei, tačiau visa tai atlikti galima (kaip matysime žemiau) ir po mirties. Niekada nevēlu atlikti ir apeiginius bei papildomus mirusiųjų paminėjimus.

Dar vienas atvejis, trumpai aprašytas paskaitos metu pateiktame klausime. *Beveik prieš porą metų mirė mano drau-*

gas. Žmona ir kiti namiškiai ją kasnakt sapnuoja, girdi jo žingsnius. Atrodo, kad jis ir toliau gyvena namuose, tik kad yra nematomas. Ką tai reiškia ir ką reikėtų daryti? To reikšmę jau aiškinomės. O ką šiuo atveju daryti, galima pasimokyti iš senų papročių, nes trikdantys gyvuosius ar pavojingi mirusieji žinomi visose senųjų kultūrų tautose. Pvz. Sumatros saloje gyvenanti batakų gentis prie pavojingų mirusiųjų (kaip ir slavai prie nešvariųjų) skiria neseniai mirusius priešiškos genties narius, žuvusius ir mirusius negarbinga arba nesavalaikie mirtimi (savižudžius, skenduolius ir pan.). Tačiau ilgainiui jie, atliekant tam tikrus ritualus tampa *aukštesnės kategorijos dvasiomis: iš pradžių 'sumangat', vėliau 'sambaon', kurios jau artimos dievinamiems protėviams* (87; 41).

Senose kultūrose nustatytas elgesys su mirties virsme esančiais mums rodo, kad virsmas yra vyksmas, priklausantis nuo daugelio aplinkybių, o ypač nuo virsme esančiojo **sąmoningumo ir nuo ritualinės bei paprotinės pagalbos**, kurią išeinantiems teikdavo bendruomenė ir mirusiojo šeima. Lietuvoje tokia paprotinė – ritualinė pagalba apima daug pasiruošimo mirčiai, maravimo, budėjimo bei lydėjimo apeigų, apie kurias jau kalbėjome, ir mirusiųjų paminėjimo papročius, kuriuos dar aptarsime. Tačiau, jeigu tokia pagalba miršančiajam ir jau mirusiam dėl vienokių ar kitokių priežasčių nebuvo suteikta (mūsų laikais tai neretas reiškinys), velionis ilgiau ar trumpam įstringa mirties virsme.

Dabar tokios pagalbos, kokia išeinantiems būdavo teikiama anksčiau, mes dažnai ne tik nebemokame suteikti, bet nebėra tam sąlygų ar net galimybių: taip pasikeitė visuomeninis ir buitinis mūsų gyvenimas. Gyvename pereinamuoju laikotarpiu, kai baigia suirti senieji papročiai, o naujų yra dar maža. Dėl to tikėtina, kad padaugėjo įstrigusiuoju mirties virsme, tik juos mes, pamiršę senus pavadinimus, vadiname naujais vardais (pvz., *poltergeistas*), o jų daromą žalą gyviesiems paaiškiname kitaip.

Gyvenimas nėra sustingęs, jis kinta. Pamažu įsitvirtina nauji, paprastesni pagalbos įstrigusiems mirties virsme būdai, nukreipti į asmeninį žmogaus **sąmoningumą** ir savosios padėties suvokimą. Vienas iš jų yra kai kurių sociologų siūlomas *metinių sindromo* sprendimo būdas. Metinių sindromu vadinamas tą pačią metų dieną, pvz. gegužės 7 d., šeimoje ar giminėje kas keleri metai pasikartojantis koks nors nelaimingas įvykis: mirtis, avarija, gaisras, liga ar pan. Tokiu atveju sudaroma šeimos genograma. Genograma – tai šeimos genealoginis medis, kuriame nurodyti ne tik giminystės ryšiai, bet ir daug kitų duomenų: svarbiausi įvykiai, praradimai, šeimos narių persikraustymai, nesutarimai, nelaimingi įvykiai, išsiaiškinami giminės mitai ir pan. Trumpiau, genograma – tai tarsi psichologinių sąskaitų knyga. Ją nagrinėjant sprendžiami šeimos ir giminės konfliktai (28; 215–230). Sukviečiami visi į nesutarimą įveltas asmenys, o mirusiems pastatomos tuščios kėdės, ir aiškinamasi, kas ir kaip buvo nuskriaustas, kas ir ko turi atsiprašyti, susitaikyti ar atlyginti. Mirusieji taip pat įtraukiami į pokalbį. Kai reikia kreiptis į velionį, kreipiamasi į jam pastatytą kėdę. Kėdė nelieka tuščia, ją užima dėl skriaudos ar keršto jausmo mirties virsme įstrigęs velionis. Po tokio išsiaiškinimo, sąskaitų suvedimo (jeigu skriauda buvo medžiaginė, tai atitinkama pinigų suma mirusiojo vardu aukojama labdarai) ir susitaikymo metinių sindromas išnyksta.

Šis, sociologų siūlomas būdas pagrįstas tuo, kad mirusieji jaučia mūsų jausmus ir suvokia mintis. Todėl nepageidautinas yra mirusiųjų gailėstis ir verkimas, nes jis pririša velionį prie paliekamų artimųjų ir sunkina jo virsmą. Tačiau jausmų ir minčių perdavimas mirusiajam labai pasitarnauja, kuomet reikia susitaikyti su velioniu ar jam ką nors pasakyti, jį pamokyti. Taip darydavo ir mūsų protėviai atsiprašydami velionio, jei

nesuspėjo to padaryti gyvam esant, arba išberdami ant mirusiojo kapo trečiąją žemių saują, kuri reikšdavo visišką atsiskaitymą, mirusiojo giminėms gražinus skolą, kurią buvo kaltas velionis (plačiau apie šį paprotį žr. sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*), arba tam tikrais laidotuvių apeigų momentais aiškino velioniui kaip jam elgtis: *Po pakasynų, svečius pavaišinus, nekurie vyrai, paėmę staltiesę, neša ją kurią laiką keliu ir sustoję graudena numirėli, kad jis ramus būtų. Tai atlikę grįžta namon su persiliudijimu, jog jis juos paliks ramybėje* (13; 11).

Mes visada galime mintimis, geriau garsiai išsakytomis (nes taip mintis būna tiksliau suformuluota ir aiškesnė) susitaikyti ar pasikalbėti su velioniu. Ryšys dažniausiai yra vienpusis, tačiau to pakanka, nors jautresni žmonės neretai jaučia ir mirusiojo atsakymą. Tai suprasdami, mes patys galėsime atrasti būdus, kaip padėti sugrįžtančiam velioniui, nes kas gi geriau už artimuosius žino tarpusavio santykius ar mirusiojo įpročius. Susitikti ir išsiaiškinti su velioniu vis tiek reikės, nes jau prie ligonio lovos ateina ir tie, kurie turi sąskaitų su juo ir, pasak dvasregių, *labai rūščiu veidu žiūri į mirštantįjį* (13; 74).

Siūlome keletą bendrų patarimų, kaip padėti sugrįžtančiam velioniui. Visų pirma, prašviesinkime tą erdvę, į kurią sugrįžta įstrigusysis, įleiskime daugiau natūralios šviesos, pasmilkykime ar pašlakstykime švęstu vandeniu, įjunkime religinės muzikos, maldų, giesmių ar psalmių įrašą. Taip paruoštoje aplinkoje, kuri jau pati savaime šviesinančiai paveiks ir pakylės velionį, vidiniai susikaupę ir pažadinę savyje ramybės bei meilės jausmus, bendraukime su juo. Jeigu liko kas nors nepasakyta – pasakykime, jei yra skriaudų – atleiskime ar patys atsiprašykime. Pasakykime velioniui, kad jis jau nebeturi fizinio kūno (yra miręs) ir kad jam reikia palikti buvusį gyvenimą bei artimuosius. Užtikrinkime jį, kad tiems, kuriuos jis paliko, viskas bus gerai ir kad jais bus pasirūpinta. Patarkime jam pagalvoti apie anksčiau mirusius jam artimus žmones, paraginkime

prašyti pagalbos iš aukščiau. Palinkėkime jam šviesos ir ramybės bei savo jausmais žadinkime jame amžinosios Tėvynės ilgesį ir leiskime jam nutolti nuo mūsų. Priimkime šį laikiną išsiskyrimą kaip būtina gyvenimo įvykį. Jeigu vienas kartas nepadės, reikia pakartoti. Labai padeda ir maldos už mirusių, ir apeiginiai mirusiųjų paminėjimai, kuriuos dar aptarsime.

Žymiai sudėtingiau, jei velionis yra savižudis. Juos senoji tradicija visada priskirdavo prie įstrigusiuju arba velnių. Norint padėti savižudžiui atsiverti ir priimti naują būseną, visų pirma reikia išgyventi ar bent prisiliesti prie to nusivylimo, kurį patyrė savižudis. Atleidimas sau ir mirusiajam padės mūsų širdžiai išsivaduoti nuo kaltės jausmo ir palengvins sunkius sąžinės priekaištus. Nesipriešinkime tam, kas jau įvyko, priimkime tą įvykį ir atsivėrkime savo dvasiniam skausmui, išgyvenkime ir “paleiskime” jį. Tik taip nustos mus kankinę nuolat pasikartojantys pergyvenimai dėl artimo žmogaus savižudybės. Perduodami tokį suvokimą velioniui, padėsime ir jam. Todėl, kai širdimi ir mintimis kalbėsime su savižudžiu, pradėkime nuo atleidimo, sutelkdami savo dėmesį į jausmus, kuriuos jam jaučiame.

Reikia atleisti savo noru išėjusiam, kad sumažintume kentėjimus jam ir sau. Atleisdami jam mes turime atleisti ir sau už neatsakingumą, už nežinojimą ir už kitokį savo elgesį, kuris galbūt pastūmėjo artimą žmogų prie savižudybės slenksčio. Neatleisdami sau mes kankiname save ir tuos savęs kankinimo jausmus, tą graužatį perduodame išėjusiam ir didinam jo kančias. Tik **atleisdami** mes galime **paleisti** savo noru išėjusį, kad jis galėtų atsitolinti ir pakilti į šviesesnės būties sritis.

Seniau pagalba mirusiesiems dažniausiai būdavo teikiama per bendruomenėje gyvavusias apeigas bei ritualus, kurie veikė daugiau sąmoninį – kolektyvinį psichikos sluoksnį, todėl jie veikė lėtai. O šiuo metu atsirandantys pagalbos būdai yra nukreipti į miršančiojo ar velionio suvokimą, žadina jo sąmoningumą ir todėl, jeigu mirštantysis ar velionis suvokia ir pa-

keičia savo požiūrį bei įsitikinimus, pagalba būna labai veiksminga. Seka išvada, kad **sąmoningumas** yra svarbiausias veiksnys, nulemiantis, kiek ilgai velionis bus įstrigęs mirties virsme.

Velnią, laumę, kauką, aitvarą ar kitus panašius reiškinius mes neigiame ar, priskirdami jiems tam tikrą galią, pakeliame į dievybės rangą, arba jie mus tiesiog baugina. Bandome apsisaugoti nuo jų įvairiomis priemonėmis, tačiau, kaip matėme, geriausia priemonė, padedanti, sakant senoviškai, **net ir velniui**, yra kreipimasis į jo **sąmonės šviesą**. Virsminė pasaulėvoka parodo, kad jie yra blogi tiek, kiek juose trūksta sąmoningo savo padėties suvokimo ir, kaip matėme, nurodo būdus įveikti virsme slypinčią grasą. Pasinaudodami įžvalgia M. Akelaičio mintimi (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Martas, bubilas ir aitvaras*) galime velnią nusakyti taip: **velnias reiškia kliūtį** mirties virsme, kurią, suvokęs savo padėtį ir įsisąmoninęs prisirišimų prie paliekamų žemės vertybių pragaištingumą, mirštantysis ar jau velionis **gali pašalinti protu ir sąmoningomis pastangomis** bei panaudoti savo ir net kitų (padedant jiems susivokti) labui. Velnio prigimties suvokimas mažina baimę, skatina sąmoningumą bei atsakomybę už savo padėtį ar būseną.

Kai kurių asmenų būties slėpinių suvokimas gerokai pranoksta kitų žmonių supratimą. Baltarusių poetas M. Tankas rašo:

Eidami į pasimatymą,

Pasiimkit visas aušras.

Eidami į pražvalgus – gertuvę su midum,

Eidami į vestuves – dainas ir cimbulus,

Į krikštynas neškitės laimės dovaną.

Tiktai, palikdami pasaulį,

Neimkit nieko,

Net raktą durų perduokit kaimynui.

Jeigu daugiau žmonių vadovautųsi tokiu suvokimu, tai mirties virsme įstrigusiujų – “ikikrikščioniškų velnių” būtų žymiai mažiau, tačiau, kaip matėme, galima ir reikia jiems padėti. Padėdami kitiems – padedame sau.

IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO

Trečioji mirties virsmo apeigų ir papročių grupė skirta velionio išvedimui iš virsmo. Tai žadinimo, anavimo, nujunkymo ir virsmo pabaigos – įvedybų papročiai.

ŽADINIMAS IR ANAVIMAS. RAUDOS

Pokario metais kai kurių apylinkių senesni žmonės dar gerai prisiminė mirusiųjų apraudojimą – raudas. Nors yra daug darbų, skirtų mirusiųjų apraudojimui tyrinėti, tačiau juose beveik neminama raudų paskirtis. Matyt, jos laikytos savaime aiškiu dalyku. Juk mirusįjį natūralu apraudoti. Tačiau ar iš tikrųjų taip?

Užrašymai apie raudas kartais yra gana prieštaringi. Šis prieštaravimas yra ryškus buvusių papročių irimo (destrukcijos) požymis. Dėl to tyrinėdami vien tik raudas vargu ar suprasime tikrąją senųjų raudų paskirtį. Norint atskirti pelus nuo grūdų reikia raudas tyrinėti sąryšyje su visais mirties virsmo papročiais, lyginant jas su kitų apeigų prasmėmis.

Viena vėlyviausių ir palyginti mažai destrukcijos paliesta informacija apie raudas – Kauno raj. Viršužiglio km. gyventojos T. Stankevičienės pasakojimas: ***Raudodavo žodžiais – šiaip verkti buvo negerai, tokia jau buvo mada. Daugiausia verkia moterys, bet pasitaikydavo ir vyrų. (...) Jo, mirusiojo, vardu atsisveikina gimines, pažįstamus*** (išryškinta mūsų, – 61; 146). A. Brandas (XVII a.) savo kelionės aprašyme taip pat pastebi, kad lietuviai susėdę apie mirusįjį rauda **žodžiais** (61; 142). *Raudodavo žodžiais, šiaip verkti negerai...*, – šitas teiginys labai gerai atliepia jau plačiai aptartam draudimui gailėti ir verkti mirusiųjų. Todėl nuomonės, kad raudos buvo skirtos mirusiems apverkti ir apgailėti ir tokie užrašymai, *kad samdyti*

raudotojai turėdavę priraudoti tam tikrą ašarų saiką (19; 186), atspindi besikeičiantį (vėlesnį) požiūrį. Šis vėlesnis požiūris į raudas, kaip ir mirusiojo gailėjimo, baltos gedulo spalvos pasikeitimas į juodą, lydėtuvių virtimas laidotuvėmis ir kiti senųjų papročių bei apeigų prasmės pasikeitimai išreiškia besivystančią mentalinę sąmonę, kuri pamažu pakeitė buvusią mirties virsmo sampratą. Nepaisant to, senieji draudimai neverkti ir negailėti mirštančio ar mirusiojo išsilaikė iki XX a. pr., o senesnių žmonių atmintyje – iki XX a. pabaigos. Apie tai galima spręsti ir iš to, kad J. Balys į papročių rinkinį apie mirtį ir laidotuves (8) įdėjo net 22 draudimus verkti, užrašytus įvairiose Lietuvos vietovėse. Nurodymai neverkti ir negailėti bei XX a. I-e pusėje surinktos humoristinės raudos (8; 70) aiškiai rodo, kad raudos, bent jau kai kurios nebuvo skirtos mirusiems apgailėti. P. Šeino liudijimu, *raudotojos saugojosi, kad ant numirėlio nenukristų ašaros, nes kiekviena ašara sunkina kapo žemę* (97; 511). Kupiškio apyl. dar XIX a. II-e pusėje *saviškiams raudoti mirusiojo dar nebuvo mados. Vėliau jau raudodavę ir savieji, ne samdyti* (8; 71). Latvių ketureilyje sakoma:

*Vežkit mane giedodami,
Nevežkite raudodami,
Tegul eina mano siela
Pas Dievužį giedodama* (43; 41).

B. Buračas aprašo Kupiškio apyl. buvusią raudotoją, kuri *apsirėdydavo tam tikrais rūbais* (8; 71). Samdymas ir apranga, ypač vyrų buvimas tarp raudotojų nurodo kitokią raudų paskirtį. Apie buvusius vyrus raudotojus užsimena ne tik jau minėta T. Stankevičienė, bet ir J. Banaitis iš Tilžės (13; 6). Jie minimi ir Vitebsko (97; 637) bei Archangelsko (67; 185) gub. surinktoje etnografinėje medžiagoje, o laidotuvių apeigų tyrinėtoja Pelesos apyl. L. Nevskaja pastebi, kad iki pastarųjų laikų mirusiuosius apraudodavo **tiktai vyrai** ir **ne iš savos** šeimos (82; 250). Kad raudas raudodavo tik vyrai ir ne savos

šeimos, patvirtina sk. *Įvardijimas* padarytą išvadą, jog senieji kunigai (ubagai, diedai) iš tikrųjų atlikdavo laidotuvių bei mirusiųjų paminėjimo apeigas.

Užuominą apie raudų paskirtį randame cituotame T. Stankevičienės pasakyme: *Jo, mirusiojo vardu atsisveikina...* Dar aiškiau ryšys su mirusiuoju raudose išreikštas “Sūduvių knygelėje”: *Prašo, kad jis (velionis, – mūsų past.) aname pasaulyje jų tėvus, brolius ir draugus gražiai pasveikintų ir su jais geruoju užsilaikytų* (8; 67).

Pirmosios svetimšalių užrašytos raudos (XVI–XVII a.) labai trumpos ir skurdžios. Pirmoji lietuviškai A. Brando užrašyta (apie 1673 m.) rauda skamba taip: *Ak, brolau, ak, tiete liau (ir pan.)! Kodeliai tu numirei, kodeliai mane palikai? Ak! Ak! Kur tu nuėjai? Aš pas tavo būsiu, tu prieg manes ne* (8; 68). Panaši ir XVI a. užrašyta rauda: *Ach kodėl numirei? Ar tau trūko valgyti ir gerti ar šiaip ko nors? Juk tu turėjai daug samdinių, vaikų ir raguočių, avių, vištų ir žąsų, visko pilnai ir gana turėjai, kodėl tu numirei?* (3; 55).

Iš tokių raudų galima spręsti, kad jos skirtos būtent mirusiems apgailėti. Tačiau XIX a. II-e pusėje A. Juškos Veliuonos apyl. užrašytos raudos skiriasi iš esmės. Jos – tai **pokalbiai, bendravimas** su velioniu ir jau anksčiau mirusiais jo artimaisiais. Veliuoniškių raudose randame mirties virsmą patvirtinančias sąvokas *vėlių varteliai (durelės), vėlių suoloelis, vėlių žentelis, vėlių martelė* (33). *Mes dar ir šiandien neretai sakome: ‘sėsti į vėlių suolą’ arba palaimingai mirti*, – tai sakynys iš J. Basanavičiaus leistos “Aušros”.

Labai svarbu, kad A. Juškos užrašytos raudos suskirstytos į dvi rūšis: *apgarbstymus* ir *pamąstymus*. Apgarbstymai (*garbs-ta* ‘giriamoji kalba prie mirusiojo; gyrimas, aukštinimas’ – LKŽ) skirti daugiau velionį pagirti ir išaukštinti, o pamąstymai – labiau bendravimui su velioniu. Štai vyro pamąstymu žmona kreipiasi į velionį: *O mano vyreli, tu ten rasi didelę*

patiekėlę; pulk po kojelių pirmiau mano tėveliui, mano motinėlei (33; 301).

Dukters (dar netekėjusios) pamąstymu į ją kreipiamasi: *Būk palūgni; būk pakarni, o palenk galvelę visiems draugams, visiems kaimynėliams, kurie tau kelelius taisys*, už gražias giesmeles, kurie tave apsėdi, kurie nepatingėjo. Pasiklonioki ir visoms giminėlėms, kurios susirinko, kurios aplankė, paskutinį kartelį: paskutinį kartelį susirinko visos bendrės, visos seselės ir broleliai, ir kiemo draugalėliai* (33; 305–307).

Raudose (pamąstymuose) kreipiamasi ir į anksčiau mirusius velionio artimuosius, prašant jų, kad šie pasitiktų, priimtų į savo tarpą ir pamokytų naujai ateinantį. Sūnaus pamąstymu motina kreipiasi į anksčiau mirusį savo tėvą ar motiną: *O mano (tėveli) motinėle! O aš atleidžiu savo vaikelį nieko neišmanantį; o nieko nemokantį; o mano (tėveli) motinėle, o paimk už baltų rankelių, pasodink į vėlių suoloelį, o pamokyk mano vaikelį* (33; 317).

Vyro pamąstymu žmona kreipiasi į velionį ir savo mirusius tėvus. *Pulk po kojelių mano motinėlei gimdytojęlei, mano tėveliui augintojėliui (...). O priimkite savo žentelį, mano vyrėlį, už baltų rankelių, o užstokite ant vėlių durelių, o atdarykite vėlių dureles; tik jūs pirmesni, tik jūs kytresni, o atdarykite vėlių dureles, o pasodinkite į vėlių suoloelį!* (33; 301).

Kodėl taip skiriasi XVI–XVII a. raudos nuo A. Juškos užrašytųjų? Ar vien todėl, kad jas užrašė svetimšaliai? Ir tarp A. Juškos užrašytų raudų randame vieną, išsiskiriančią iš kitų ir gana panašią į XVI–XVII a. užrašytas raudas: *O tu mano sūneli, ko tu pasimirei? Ar duonos netekai? Tėvą, motę palikai! O kur aš tave dabar dėsiu? Pakasiu – supūsi, pakabinsiu – sudžiūsi, numesiu į patvorėlę – šuneliai suės. Aukšti kalne-*

---

* Prasmingas visų budynėse dalyvaujančių palyginimas su kelio tiesėjais velioniui.

liai, kreivi rateliai – pamaži važiuokite, mano broleliai, neišbarstykite to truputėlio (33; 313).

Panašią XIX a. pabaigos raudą užrašė ir M. Čilvinaitė. Tačiau iš šitokių raudojimų būdavo šaipomasi. *Mano motinos – Martinos Čilvinienės atminime*, – pasakoja M. Čilvinaitė, – *žmonės juokdavęsi iš vieno tėvo, kuris atsistojęs prie mirusios dukters verkšlenęs: 'Marelyte, ko tu mirei? Ar tu duonos neturėjai? Ar tau putros neužteko?'* (19; 186). J. Banaitis (XIX a. II pusė) iš Tilžės apie raudas taip pasakojo: *Man teip išveizd, kad tankiai prastesni žmonės be jokios tvarkos tai provydavo, ale prakilnieji prakilnesniu būdu tą raudojimą išvesdavo* (13; 6).

Platesnis žvilgsnis į raudas leidžia daryti išvadą, kad anksčiausiai svetimšalių užrašytos raudos labai mažai pasako apie mūsų laidotuvių raudojimo papročius. Anksčiausios, bet labai negausios žinios apie raudas yra iš Vakarų Lietuvos. Pirmosios užrašytosios raudos trumpos ir skurdžios, jose kartojasi tas pats motyvas: *Kodėl tu numirei? Ar tau trūko valgio, gėrimo?* ir pan. Atrodo, kad jos sudėtos ne tų lietuvių, kurie, kaip rašė E. Gizevijus, *varžydami, be išankstinio pasiruošimo sudėdavo vienas už kitą gražesnius posmus*.

Pietų ir Rytų Lietuvoje raudas pradėta rinkti tik XIX a. pab. – XX a. pr.. Stebėtina, tačiau čia, keliais šimtmečiais vėliau, rasta be galo išplėtotų, poetiškų raudų. Tarp jų nemažai ir jumoristinių raudų su pašiepiamais priverkavimais. Jau vien tai rodo, kad anksčiausiai svetimšalių užrašytoms raudoms nereikėtų skirti didelio dėmesio.

Skurdžios ir labai trumpos yra ne tik anksčiausiai užrašytos raudos, bet ir apskritai žinios apie laidotuves, kurios seniau tęsdavosi nuo keleto mėnesių (Vulfstano pranešimas iš IX a.) iki keleto dienų paskutiniaisiais šimtmečiais. Be to, žinios prieštaringos: vienuose šaltiniuose sakoma, kad per laidotuves žaidžiama ir linksminamasi, o kituose – kad gailiai verkiam ir liūdima. Pilnesnės žinios apie lietuvininkų laidotuves,

užrašytos XIX a., jungia tas nutrupėjęsias ir tariamai prieštarin-
gas žinias. Šulcė (Schultze) 1832 m. laidotuves Mažojoje Lie-
tuvoje taip aprašė.

Kitą vakarą susirenka kaimynai budėti prie mirusiojo jo namuose, ateina seni ir jauni. Jiems priimti jau iš anksto tame kambaryje, kur pašarvotas lavonas, pastatyta ant stalo degtinė, kuri šioje liūdnoje šventėje taip pat svarbios turi reikšmės, kaip ir linksmų įvykių metu. Budynėse seniau būdavo (degtinė) šaukštu semiama, nes taip reikalauja lietuviški prietarai (apie šaukštu semiamo apeiginio gėrimo prasmę žr. Vestuvių virsmas sk. Marčios marinimas). Taip pat stovi ant stalo paruošta balta duona ir ragaišis, be to dar virti pilkieji žirniai (sėkla, grūdai – tai virsmo ženklas, – mūsų past.). Apie mirusį sėdasi artimiausi giminės, bučiuoja jį ir verkdami apgarbsto. (...) Po kokios valandos nutyla raudos, tada susirinkusieji užgieda bažnytinę giesmę, kuri taip pat gerą valandą užtrunka. Po to lavoną apdengia didelėmis baltomis skaromis arba marškomis ir tada prasideda žaidimai, kuriais taip pat apie valandą laiko užsiimama. Tam laikui praėjus, lavonas vėl nudengiamas, staiga pasigirsta raudų garsai iš naujo ir pradingsta buvusi linksmybė. Po to vėl giedamos dvasinės giesmės ir vėl daroma pertrauka, kurios metu valgoma ir geriama, pokštaujama ir juokiamasi. Taip trunka iki aušros. Tokios apeigos kartojasi kiekvieną naktį iki laidojimo dienos (8; 63–64). Labai panašiai lietuvininkų laidotuves aprašė ir E. Volteris 1883 m. ekspedicijoje. Tik jis pažymi, kad linksmybių metu žaidžia fantus bučiuodamiesi ir smūgiuodami.

Visose senose kultūrose naudoti apeiginiai – ritualiniai šokiai ir žaidimai civilizuotose tautose prarado buvusią prasmę. Mentalinės sąmonės žmogus nebesugeba išvelgti panašumo tarp to, kas vyksta virsmo metu, ir apeiginio šokio ar žaidimo išraiškos priemonių. *Ratas, tiltas, vartai, sugavimas, slėpimas, žadinimas, ieškojimas* – tai dažniausiai senoviniuose šokiuose

bei žaidimuose sutinkamos simbolinės vaizdinės priemonės, išreiškiančios vykstančių virsmų (gamtoje ir žmogaus gyvenime) esmę.

Būtent šia prasme turėtume suvokti minėtus senovinius apeiginius – ritualinius šokius ir žaidimus. Jie buvo skirti ne linksmybėms, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio, bet išreikšdavo mirties esmę, padėdavo suvokti ir priimti mirtį ne kaip gyvenimo pabaigą, o kaip perėjimą iš žemiškosios būties į dvasinę egzistenciją. Gaila, kad jų beveik neišliko.

Žaidimo “Žalia varia”, kuris būdavo žaidžiamas pasibaičius laidotuvių apeigoms, pagrindinės išraiškos priemonės yra *vartai* ir *sugavimas*. Paskutiniojo iš dalyvių “vartai” nepraleidžia ir sugauna. O tai reiškia, kad sugautasis mirs pirmasis (55; 18). Po laidotuvių vėl simboliškai užsimenama apie mirtį. Atrodo baisu, bet tikrasis gyvenimas yra toks: vieni ateina (gimsta), kiti išeina (miršta). Šis žaidimas tarsi ruošdavo žmones sekančioms laidotuvėms. Todėl mirtis niekam nebuvo netikėtumas ar nepataisomas pralaimėjimas, o gyvenimo tėkmės įvykis. Ritualiniai šokiai ir žaidimai pavaizduodavo gyvenimą tokį, koks jis yra, o ne tokį, kokį galbūt norėtume matyti. Šia prasme ritualiniai šokiai ir žaidimai ne tik sumažindavo netekties skausmą, bet ir praskaidrindavo, nušviesindavo natūralų atsisveikinimo su mirusiais liūdesį.

Šulcės aprašytieji budynių papročiai paaiškina jumoristinių – parodijinių raudų paskirtį: jos būdavo atliekamos linksmybių ir žaidimų metu. Nors XX a. užrašytų jumoristinių raudų yra nemažai, tačiau spausdinta jų nedaug. Pavyzdžiui pateikiame dvi raudas, išspausdintas rinkinyje “Aukštaičių melodijos”.

Martela tylūnėla
Gerute buva:
Minka prutelia,
Mažos sveikatėlės.

Ui, nabagyta,
Martela gerute buva,
Minka prutelia,
Mažos sveikatė(lės).

Kita jumoristinė rauda skirta vyrui:

*Vyre mūre zalatūre,
Palikai varguose
Kaip inkstų taukuose.
Palikai siratų,
Kaip nauji ratų.
Tava visas načynėlas
Kamaroj an lantynėlas:
Ir kaltulis, ir grūžtelis,
Ir tarbela, ir triūbela.
Kaip tu išgydavai
Žalion girelan,
Tai tu užtriūbavai
Naujon triūbelan.
Išgydamus, pargydamus,
Kaip tu triūbavai:
Tri ri ri ri ri (6; 567–568).*

Nesunku suprasti, kad pirmosios svetimšalių užrašytos trumpos raudos ir minėtoji A. Juškos užrašytoji yra jumoristinės – parodijinės raudos. Ar jos priklauso profaniniam lygmeniui, ar jau destruktiniam (žr. p. 484) – diskutuotinas klausimas. Beveik neišliko ar nebuvo užrašyta žaidimų, žaidžiamų lietuvių lydėtuvėse. Apie tai, kad jų būta daug ir įvairių, galima spręsti ir iš to, kad Z. Kuzelia XX a. pr. surinko ir aprašė daugiau nei 100 žaidimų, kuriuos ukrainiečiai žaisdavo laidotuvių metu (81; 100). Visus žaidimus lydėdavo juokas ir pokštavimai.

Šiaurės tautelėse, išlaikiusiose pirmąją pasaulėvoką, laidotuves su linksmybėmis galima pamatyti ir mūsų laikais. 1991 m. turistinio žygio po Kamčiatką dalyvė A. Matukienė aprašė vietinių gyventojų, čiukčių ir koriakų laidotuves. *Tris dienas, kol lavonas namuose pašarvotas, visas kaimas linksmiasi, žaidžia, išdykauja. Po to važiuojama į deginimo vietą, sukrauna-*

mas elipsės formos laužas, ant kurio paguldomas lavonas. Dvi bobutės lipa ant laužo, perpjauna mirusiam pilvą, įpjauna sausgysles (kad lavonas nepradėtų judėti), apibarsto žolelėmis. Uždegamas laužas. Tas, nuo kurio greičiausiai įsideds, yra geriausias draugas (senos formos naikinimas, – mūsų past.). Laužui degant jaunimas linksmina si, žaidžia. Išeidami suskina po žolės kuokštelį iš tos pievos, kurioje sudegino mirusį, ir skuba namo (iš A. Matukienės užrašų).

Galima daryti išvadą, kad su laidotuvių aprašymais atsitiko taip, kaip ir su vestuvinių apeigų aprašymais. Pirmieji vestuvių, kurios tęsdavosi nuo kelių dienų iki savaitės, aprašymai taip pat buvo trumpi, nuotrupiniai ir todėl prieštaringi: arba vestuvės liūdnos kaip laidotuvės, nuotaka su juoda suknele, arba vestuvės linksmos, jose daug dainuojama, šokama, žaidžiama. Tik XX a. I pusės vestuvių aprašymai, o ypač B. Buračo “Kupiškėnų vestuvės” atskleidžia pilną jų vaizdą: vestuvės, kaip ir laidotuvės, yra **ir liūdnos** (atsisveikinama su praėjusiu gyvenimo tarpsniu), **ir linksmos** (įvedama į naujos kokybės gyvenimą). Taip ir turi būti, nes ir vestuvės, ir mirtis yra virsmas, kuriame visada yra dvi pusės: seno naikinimas (liūdnoji dalis) ir naujo kūrimas (linksmoji dalis). O mūsų racionaliam – skaldančiam mąstymui atrodo, kad vestuvės turi būti tik linksmos, o laidotuvės tik liūdnos. Kaip matome, pasikeitus žmonių sąmonei ir pasaulėvokai taip ir atsitiko: vestuvės tapo tik linksmos, o laidotuvės tik liūdnos. Tokiu būdu labai susiaurėjo ne tik mūsų pažiūros, bet ir gyvenimas bei papročiai. Mums, savo protėvių ainiams, dabar jau nelengva patirti iš karto abi mirties ar vestuvių virsmo puses: ir liūdnąją, ir linksmąją.

Gerai, kai kažką įrodinėjant nieko nereikia paneigti. Kaip matome, daliniai ir prieštaringi įvairių šaltinių pranešimai randa savo vietą pilname mirties virsmo papročių bei apeigų eigos išdėstyme. Dabar tampa lengvai paaiškinamos ir jumoristinės

– parodijinės raudos: jos buvo natūrali mirties virsmo apeigų dalis (prisiminkime pašėpiančias arba lotines vestuvių dainas). Šiaip jos dažniausiai nutylimos, nes niekaip nesiderina su mūsų racionaliū, t. y. vieningus gyvenimo reiškinius suskaldančiu į atskiras dalis, suvokimu*.

A. Juškos užrašytose raudose randame pastabą, kad dalis raudų raudama *artėjant prie kapų* (33; 301). A. Vyšniauskaitė, nagrinėdama XIX–XX a. pr. laidotuvių papročius pastebi, kad *dzūkų raudos – tai ne tik susitelkusio gailėsčio išliejimas, bet ir tam tikra papročių reikalaujama apeiga. Būdavo raudama numirėlį prausiant, rėdant, giedojimo protarpiais, bet daugiausia kulminaciniais šermėnų momentais – dedant numirėlį į karstą, išlydint iš namų, taip pat leidžiant į duobę kapinėse* (išryškinta mūsų, – 61; 145). Šios žinios labai svarbios – jos nurodo, kad skirtingo turinio raudos raudotos tam tikru laidotuvių apeigų metu. Šią išvadą patvirtina pilniau išlikę karelių mirusiųjų apraudojimo papročiai. Dar XX a. pr. Karelijoje kiekviena laidotuvių apeiga būdavo palydima skirtingo turinio *kannoniškaja, t. y. privaloma (законным) rauda* (91; 65). Jų ciklas prasidėdavo *mirties* rauda, kurią raudodavo velioniui išleidus paskutinį atodūsį (91; 63). Apiprausiant lavoną, raudodavo *prausynų* raudą (91; 65). Lavono rengimą ir šarvojimą taip pat lydėjo *privalomoji* rauda (91; 69). Budynėse raudodavo *žadinimo* raudas (91; 72). Karstą išnešant iš namų, jį lydėjo *išnešimo* rauda, kurioje visas dėmesys sutelktas į velionio at-

---

* Pastebėjime svarbią racionalaus – loginio mąstymo ypatybę: protas atsirenka tai, kas derinasi su jo pažiūromis ir atmeta ar net visai nenori pastebėti to, kas prieštarauja jo įsitikinimams. Tokia yra natūrali racionalaus – loginio mąstymo veikla, kuri turi ir plusų, ir minusų. Ją reikia žinoti ir atvirai sau prisipažinti, kad nepajėgiame priimti ar net pastebėti to, kas nesiderina su mūsų pažiūromis. Dėl tokios proto veiklos, I-e *Mirties virsmo* leidime neišdrįsime užsiminti apie žaidimus ir šokis laidotuvių virsme. Tiesą sakant, jų beveik nepastebėjome, nors šaltinius skaitėme.

sisveikinimą su buvusia gyvenamąja aplinka (91; 84). Artėjant prie kapinių vartų, kanoniškoji rauda būdavo skiriama anksčiau mirusiems velionio artimiesiems, prašant juos išeiti ir sutikti atlydėtąjį (91; 87). Prie kapo duobės privalomoji rauda prasidėdavo žodžiais: *O, prasiskirki mano liūdnoji giminėle, juk aš artinuosi prie aukštųjų buveinių. Atsidarykite Tuonelos vartai, kad aš galėčiau nueiti pas brangiuosius protėvius. Tuonelos* (mirusiųjų buveinės) *vartai* labai primena A. Juškos užrašytose veliuoniškių raudose minimus *Vėlių vartelius*.

Grįždami į namus lydėtojai pradėdavo naują privalomų raudų ciklą (91; 112). Jas papildydavo velionio artimieji laisvo turinio raudomis, lietuviškai – apgarbstymais arba garbstomis. Suomų folkloristo L. Honko paskaičiavimu vien tik išlydėjimo dieną būdavo raudama apie 30 privalomųjų raudų, pradedant *žadinimo* bei duobkasiams palydėti skirta rauda ir baigiant grįžimo iš kapinių raudomis (91; 80).

Karelų laidojimo papročių duomenys patvirtina mūsų spėjimą, kad senoji raudų paskirtis – ne mirusiųjų apgailejimas. Jos būdavo skirtos **pamokyti**, o platesne prasme – **bendrauti** su velioniu. Nors raudos buvo kuriamos čia pat (improvizuojamos), jose regime tam tikrus pasikartojančius, sakytume privalomus elementus. *Privalomosios* raudos karelų papročiuose ir A. Juškos raudų suskirstymas į *pamąstymus* ir *apgarbstymus* leidžia daryti išvadą, kad senosios raudos buvo mažiausiai dvejopos. Tai – laisvo turinio *apgarbstymai* arba *garbstotos*, skirtos velionį **pagerbti**, **padėkoti** jam ir **atsisveikinti** su juo, kurias dažniausiai atlikdavo giminės ir artimieji, bei *pamąstymai* (privalomosios, kanoniškos raudos), skirti velionį **žadinti**, **anuoti*** (**mokyti**) ir **nujunkyti**, kuriuos atlikdavo jau

---

* *Anuoti* reiškia mokyti pavartojant ir prievartą. Anuojant mokymas derinamas su nujunkymu, atpratimu. Plg. marčios anavimą vestuvių virsme (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Anyta ir marčios anavimas*).

tiktai mokantys, užprašyti raudotojai arba (dar ankstesniais laikais) – žinantys, kaip pamokyti velionį, senieji baltų kunigai (ubagai, diedai). Tikėtina, kad senąsias privalomas raudas jie patys ir sudėdavo. Suprantama, kad silpstant mirties virsmo sampratai riba tarp šių abiejų raudų nusitrynė, o nykimas pirmiausiai palietė kanoniškąsias raudas.

Raudų suskirstymą liudija ir A. Juškos užrašyta rauda. Joje minimos *dainelės, raudelės ir mąstelės*, kurias atlieka maldomi (paprašyti) **vyriškos** giminės *daininikai, raudojėliai* bei *mąstėjėliai*.

Reiks maldyt daininikus,

Kad dainuotų daineles,

Kad dainuotų daineles,

Apie mano Marelę.

Reiks maldyt raudojėlius,

Kad raudotų raudeles,

Kad raudotų raudeles,

Apie mano mylimą.

Reiks maldyt mąstėjėlius,

Kad mąstytų mąsteles,

Kad mąstytų mąsteles,

Apie mano viešnelę (33; 371–373).

Panevėžio apyl. užrašytoje dainoje atpasakotas sielos kelias nuo išėjimo iš kūno iki dangaus. Pagrįstai galima manyti, jog tai – anksčiau buvusi privalomoji (gal jau sutrumpėjusi) rauda – pamąstymas arba mąstelė:

Dainava dūš' iš kūno aidamo,

Kur aš nakvosi pirmojo naktelė.

Vidur longa tarp dviejų stulpelių,

Ty aš nakvosi pirmojo naktelė.

Dūsava dūš' iš kūno aidamo,

Kur aš nakvosi untrojo naktelė.

Vidur grabą tarp dviejų luntelių,

Ty aš nakvosi untrojo naktelė.

Dūsava dūš' iš kūno aidamo,

Kur aš nakvosi trečiojo naktelė.

Vidur vartų tarp dviejų stulpelių,

Ty aš nakvosi trečiojo naktelė.

Ketvirtą naktelę dūšia jau nakvos *vidur lauko tarp dviejų akmenėlių*; penktąją naktelę – *vidur girios tarp dviejų pušelių*; šeštąją naktelę – *ant dangaus krašto tarp dviejų žvaigždžių*; septintąją naktelę – *vidur dangaus tarp dviejų angelų* (53; 605)

Privalomųjų raudų su velioniui skirtomis žiniomis ir mokymais buvimas paaiškina, kodėl *bendrauti su velioniu geriausia raudomis* (91; 80). Įžangoje minėjome, jog atsiskykęs nuo fizinio kūno velionis yra kaip tik ką gimęs kūdikis, kuriam labai reikalinga pagalba, pamokymas. Todėl ypač svarbu, kokių žinių, bendraudami su velioniu, mes jam suteiksime. Suprantama, kad tinkami pamokymai buvo senosiose kanoniškose raudose – pamąstymuose. Privalomomis raudomis velionis būdavo žadinamas ir anuojuant įvedamas į naują būties lygį. Raudų tinkamumas bendrauti su velioniu slypi ne jų magiškume, kaip dažnai manoma, bet tame suvokime (informacijoje), kurį jos perteikia velioniui.

Prisimenant varpo skambesio poveikį velioniui ir senose kultūrose žinomą tam tikru ritmu tariamų garsų (mantrų) poveikį dvasiniam pasauliui, reikia manyti, kad raudos teikė velioniui ne tik žinias, bet jį veikė ir raudų melodijos, skleidžiamų virpesių ritmas. Tą patį galima pasakyti ir apie vestuvines raudas, kurios raudotos ta pačia tonacija. Jau vien savo garsiniu poveikiu raudos sutelkdavo virsme esančiųjų (velionio ar nuotakos) dvasines galias virsmui įveikti.

Šiuolaikinė fizika, kaip jau buvo rašyta, atrado torsioninius laukus. *Kiekvienas žodis, kiekvienas tariamas garsas, kiekviena mintis*, – kaip teigia teorinė fizika, – *paveikia mus supantį fizinį vakumą ir sukuria torsioninius laukus* (93; 151). Po mirties žmogus, tapęs energiniu – informaciniu dariniu – vėle, jau betarpiškai suvokia raudų (ir ne tik jų) sukurtų torsioni-

nių laukų perduodamą informaciją. Naujausi teorinės fizikos* atradimai galbūt įrodo, kad mūsų protėvių kreipimais į velionį nebuvo tuščias oro virpinimas, bet tiesioginis žinių perdavimas mirusiajam.

Nenuostabu, kad Karelijoje iki šių dienų išlikęs įsitikinimas, jog raudos yra būtinos sėkmingam įėjimui į “mirusiųjų karalystę”: *Be raudų neatsidaro Tuonelos vartai, arba Jeigu numirėlio neapraudos jo nepriims į aną pasaulį* (91; 80). Dabar, kai moka raudos vis mažiau ir mažiau, senos karelės neretai tarpusavyje susitaria, kad vienai iš jų mirus kita ją apraudos, kad protėviai ateitų sutikti (91; 80). Tai, kad raudos padeda velioniui įveikti mirties virsmą, matyti ir iš Vilkaviškio apyl. užrašyto teiginio: *Jeį žmogų mirusį neapraudoja, tai jis pasirodo žmonėms* (8; 71). Akivaizdu, jog čia kalbama ne apie apverkimą ir apgailejimą, nes *nuo didelio verkimo mirusieji vaikščioja* (82; 251), o apie senąsias raudas, kuriose esančių pamokymų dėka velionis tampa sąmoningesnis ir lengviau įveikia mirties virsmą.

Atskleista raudų prasmė leidžia mūsų laidotuvių raudas palyginti su “Tibeto mirusiųjų knyga”. Tibetiečių laidojimo ritualuose be giedamųjų maldų skaitoma “Tibeto mirusiųjų knyga” (“Bardo Thiodol”), beveik ištiesai sudaryta iš pamokymų bei patarimų mirusiajam, kaip įveikti pereinamąjį būvį – *bar-do*. Ši knyga skaitoma ir po laidotuvių. Kiekvieną savaitę šventikas – lama ateina į mirusiojo namus ir skaito atitinkamas “Tibeto mirusiųjų knygos” vietas, iki praeina 49 tarpinio būvio dienos (21; 20–21). Yra žinoma, jog ir Lietuvoje dar kurį laiką po laidotuvių raudoti raudų vaikščiodavo į kapines. *Žmona arba vyras, arba kas nors iš artimųjų giminaičių, sėdi arba guli rytais ir vakarais prie kapo per ištiesas 30 dienų ir nurodytu būdu didžiai aprauda* (8; 114).

---

* Nauja fizikos sritis *psichofizika* fiksuoja ir tiria sąmonės reiškinius (93; 144–153).

Formos požiūriu *rauda* ir *roda* yra tas pats žodis, kurį sudaro priebalsių skeletas *r – d*. Skiriasi tik esmę išreiškiančios balsės. Prisiminę ir kitus lietuvių bei slavų tos pačios priebalsinės formos žodžius (*podumь* ‘gimdyti’, *radinti* ‘gimdyti’, *radyti* ‘kurti’, *pada* ‘patarimas’, *padémь* ‘rūpintis’), nesunkiai galime suvokti gilesnę žodžių *rauda*, *raudos* prasmę, kurią, kaip matėme, paliudija senesni papročiai. Mirusiųjų apraudojimas – tai **rūpestis, patarimai išeinantiems** (gimstantiems) į Anapilį.

Palyginkime ir skirtingai kirčiuojamus žodžius *ráuda*, t. y. verkia ir *raũdos, raudà*. Tariant *ráuda*, juntamas gailestis, širdies suspaudimas, bet tariant *raũdos* širdies suspaudimas išsiplečia ir nyksta. O tariant *raudà*, paskutinė trumpai kirčiuota raidė suteikia žodžiui lengvumą ir abstraktumą, beveik nebesusietą su kasdieniais pergyvenimais.

XVI–XVII a. Rusijoje 40 dienų po mirties būdavo skaitomas psalmynas. Kai kur skaitydavo ir prie kapo, ir namuose, kuriuose mirė velionis. Kiekvieną rytą ateidavo djakonas ir prie uždegtos žvakės skaitydavo psalmes (78; 179). Šešias savaites po palaidojimo karelai taip pat lankė kapines, žadindami velionį žodžiais, bet dažniau – rauda (91; 124). Todėl prasmės atžvilgiu raudų raudojimas ir “Tibeto mirusiųjų” knygos skaitymas yra tapatūs – tai tikras, tiesa, vienos krypties pokalbis su velioniu, kuriam reikia paramos ir anavimo.

Žadinimo raudos kanoniškame karelių laidojimo raudų cikle užima išskirtinę vietą (75; 512). Anksti rytą, užgiedojus pirmiesiems gaidžiams raudotoja pradėdavo žadinimo raudą, kurios žodžiais velionio klausinama, kaip jį protėviai ir angelai sutiko, kur nuvedė, į dešiniąją, ar į kairiąją pusę ir t. t. Kiekvieną kartą, kai budynėse būdavo rengiamasi pusryčiauti, pietauti ar vakarieniauti, rauda *žadindavo velionį* (91; 73). Žadinimo motyvas karelių laidotuvių apeigose toks stiprus, kad užkasant karstą kartu įkasdavo ir į jo dangtį atremtą kartį. Lanky-

dami kapines, šia kartimi beldė į karstą *žadindami* velionį (91; 107). Žadinimo kartį laikydavo 6 savaites, t. y. iki aktyvaus ryšio su velioniu pabaigos. Baltarusiai, eidami į kapines žadinti velionio, prašydavo paskambinti varpais (97; 541). Velionio žadinimas kapinėse (*побужаты могылу*) Polesėje išliko iki šių dienų (88; 252).

Galima palyginti gimusio kūdikio žadinimą jį kalbinant ir juokinant (žr. *Gimties virsmas* sk. *Žadinimas ir anavimas*) ir velionio žadinimą beldžiant į karstą, raudant žadinimo raudas ar skambinant varpais. Turint omenyje, kad mirusiųjų gailėti ar verkti buvo draudžiama, o anksčiau raudos nebūdavo skirtos apverkti, matome, kad lietuviai, kaip ir kitos tautos, žadindavo savo mirusiuosius raudodami privalomąsias raudas arba pamąstymus, skirtus velioniui pamokyti. Suprantama, kad besikeičianti pasaulėvoka ardė senuosius papročius ir vis daugiau atsirasdavo raudotojų, kurie jau iš tiesų apverkdavo mirusiuosius.

Lyginant karelių mirusiųjų apraudojimo apeigas su lietuvių raudomis, nesunkiai pastebima, jog karelių raudos ilgiau išsilaikė*. Taip būtų iš tikrųjų, jei neatsižvelgtume į kultūros perimamumą ir jos tęstinumą. Senovinės mūsų raudos, palyginus su karelių, nunyko anksčiau, nes jas pakeitė naujos raudos – budynėse giedamos krikščioniško turinio giesmės.

Pereinamąjį laikotarpį, kai privalomąsias raudas – pamąstymus pamažu keitė krikščioniško turinio giesmės, matėme aukščiau minėtose Šulcės aprašytose laidotuvių apeigose: velionis vieną valandą buvo garbdomas ir apverkiamas, po to giedamos bažnytinės giesmės, o po jų žaidžiama, valgoma, juokaujama. Ir paeiliui visą naktį raudas keitė giesmės, o giesmes

---

* Didelė baltų kultūros įtaka ugrofinams yra žinoma. Matyt, galioja dėsnis, jog pakraščiuose dažnai išlieka seniausieji (archaiški), centre jau išnykę papročiai.

linksmybės. Nesunku įžvelgti, kad religinės krikščioniško turinio giesmės pakeitė privalomąsias raudas – pamąstymus (nes išnyko jas atliekančių senųjų kunigų luomas), o ilgiau išliko apgarbstymai ir verkavimai, kurie pamažu virto tik ašarų liejimu ir liūdesiu. O žaidimai ir kitos linksmybės išnyko savaime, nes nebesiderino su besikeičiančiu mirties suvokimu ir stipresniu racionaliū – loginiu mąstymu.

Senosios, taip vadinamos *kantičkinės* giesmės, kaip ir raudos, buvo liaudies sudėtos ir, kaip pastebi J. Balys, *ne visiškai atitiko bažnytines pažiūras* (8; 73). Kaip skambinimą mirimo varpeliu pakeitė skambinimas bažnyčios varpais, taip senąsias raudas pakeitė religinės giesmės. Ir todėl į mirusiųjų apgiedojimo paprotį (tiesa, didesniuose miestuose jau nykstantį) reikia žiūrėti kaip į senųjų raudų tęsinį.

Kaimuose ir mažesniuose miestuose bei miesteliuose mirusiųjų apgiedojimas ne tik išlaikė senas tradicijas, bet tebėra gyvybingas: kuriamos naujos krikščioniško turinio (plg. pamąstymai) bei pasaulietinio turinio (plg. apgarbstymai) mirusiųjų apraudojimo giesmės.

Pateikiame Garliavos parapijoje giedamą religinio turinio giesmę – raudą (pamąstymą), kurios spaustuvėse išleistuose maldynuose dar nėra:

Štai baigiau kelionę žemės šios taku,

Buvo man paskirta mirti šiuo laiku.

Viešpatie ar lauki? Einu pas Tave.

Trokštu pamatyti Tave danguje.

Gal mažai mylėjau, Viešpatie, Tave,

Gal kuo nusidėjau žemės kelyje?

Viešpatie, atleiski, mirdamas prašau,

Leiski man regėti Tave kuo greičiau.

Kad ir teks kentėti skaistyklos kančias,

Bet Dievą regėti viltis neužges.

Kad greičiau aš baigčiau skaistyklos kančias,

Mano artimieji, siųskite maldas.

*Mano mylimieji, labai jus prašau,
Dovanokit visi, jei prasikaltau.*

*Jei jūs man atleisit iš visos širdies,
Atleis man ir Dievas, būsiu be kaltės.*

*O kai aš pateksiu, Viešpatie, dangun,
Mano siela džiaugsis amžinu džiaugsmu.*

*Viešpatie, prašysiu padėkos maldos,
Kas už mane meldės laimint visados.*

*Dabar aš palieku, mylimieji, jus,
Mano kūnas guli šaltas nejautrus.*

*Jau greitai užpils jį šalta žemelė,
Manęs nematysit žemės kelyje.*

*Mano siela matė jūs skausmo gelmes,
Manęs neliūdėkit, tik siųskite maldas.*

*Jei Dievą mylėsit širdimi visa,
Danguj susitiksim, džiaugsimės tada.*

*Dabar aš tariu, sudie, jums visiems –
Giminėms, kaimynams, visiems svetimiems.*

*Sudie, sudie tariu lūpomis kitų,
Likit jūs laimingi, o aš išeinu.*

Garliavos parapijoje užrašyta (1986 m.) ir laisvo turinio
giesmė – rauda (apgarbstymas), skirta mamai ar tėčiui:

*Mama (Tėti),
Užsimerkė tavo mielos akys,
Užmigai tu amžinu miegu.
Užmigai, sudie man nepasakius,
Jau negrįši tėviškės taku, mama.*

*Mama, mano mama mylimoji,
O kodėl su saule išėjai?
Palikai mane tu sutemoje
Ir širdyje skausmą palikai.*

*Tu juk nori ašaras nušluostyt,
Kūdikystės džiaugsmą sugrąžint.
Tu juk nori vėl mane paguosti,
Ir kaip vaikui širdį nuramint.*

*Ten aukštai pas Dievą amžinybėj
Siųsk už mus, mamyte, tu maldas.
Ir dangaus bekraštėje linksmybėj
Tiesk į mus savo globos rankas.*

“Tibeto mirusiųjų knyga” ne vieną kartą ragina velionį šauktis savo dvasinio mokytojo (guru) pagalbos ir prisiminti iš jo išmokus dvasinio susitelkimo būdus. Jei velionis jų nepraktikavo, tai patariama prisiminti visas maldas, kurias jis mokėjo gyvendamas žemėje ir kartoti dabar jam skaitomas. Senosios raudos – pamąstymai buvo neužrašyta “Lietuvių mirties knyga”. Turint omenyje, kad senovinėse raudose – pamąstymuose sudėti mirusiems skirti pamokymai, kurių mažai beliko irstant senųjų kunigų luomui ir papročiams, senųjų raudų pakeitimas religinėmis krikščioniško turinio giesmėmis bei maldomis yra giliai prasmingas. Šia prasme, senosios lietuvių mirusiųjų raudos tarsi atliko virsmą, t. y. nunyko ir prisikėlė naujam gyvenimui kitoje kokybėje.

Raudų, kaip ir kiekvieno kito senosios lietuvių kultūros reiškinių byla nebus pilna, jeigu nepažvelgsime į patį žodį. Tai nebuvo atlikta pirmajame knygos leidime, kadangi tuomet net nekilo mintis, jog *rauda*, be gerai žinomos prasmės, galėtų turėti ir priešingą reikšmę. Tokia yra visų senųjų kultūrų visuminė pasaulėvoka, reginti visą reiškinį ir apjungianti jo teigiamąją bei neigiamąją puses, – skirtingai nuo šiuolaikinio civilizuoto žmogaus, kurio dualistinė pasaulėvoka ir loginis racionalusis mąstymas leidžia jam matyti tik vieną reiškinio pusę arba supriešinti neperskiriamas reiškinio puses.

Taigi – *rauda* reiškia ne tik verksmą ir raudojimą. Kitos, tam priešingos *raudos* prasmės yra dar ir ‘raudona spalva’: *Marytė apsipylė rauda kaip žarijomis*; ir ‘rugių žydėjimas’: *Ledai išmušė rugius pačioj raudoj; rugių rauda* (LKŽ).

Raudona yra gyvybingumo, gyvybės spalva, o žydėjimas – gyvybingumo viršūnė. Netikėta, tačiau plačiau žvelgiant *rau-*

doti reiškia ‘žydėti’, t. y. būti aukščiausiam gyvybingume. Ištekanti marti, kaip ir raudantys rugiai, yra gyvybingumo viršūnėje – žydėjime. O *žydėti* kartu reiškia ir *žiedėti*, t. y. kietėti. Marti, apgailėdama savo jaunąsias dieneles, rauda vestuvines raudas. Rauda (žydi) ir rugiai, apverkdami nykstantį žalumą. Po žydėjimo (raudos) jie ims gelsti ir nokinti varpas. O juk *nokti* kartu reiškia ir *nykti*. Tačiau, be rugių raudos nebūtų ir grūdų, o be vestuvių marti netaptų naujos gyvybės nešėja – motina. Tik prarandant sena gimsta nauja kokybė arba, kitaip sakant, **praradimas yra naujo būties tarpsnio pradžia**.

Senoji baltų pasaulėjauta, išreikšta jau pamirštomis gimtosios kalbos žodžių prasmėmis, sako mums, kad *rauda* reiškia ne tik praradimą, bet ir žymi naujo būties tarpsnio pradžią. Yra gerai žinomos vestuvių ir laidotuvių raudos, tačiau beveik visai užmirštos yra gimtųjų raudos, kurios gimstant kūdikiui būdavo raudamos ta pačia melodija, kaip ir vestuvių bei laidotuvių metu. Apie jas likę tik nuogirdos.

NUJUNKYMAS. MIRUSIŲJŲ PAMINĖJIMAI

Pagalba velioniui mirties virsme teikiama ir po laidotuvių. Tai mirusiųjų paminėjimo apeigos. Malecijus (XVI a. vid.) nurodo, kad mirusiųjų paminėjimo vaišės būdavo keliamos trečią, šestą, devintą ir keturiasdešimtą dieną po pakasynų (61; 155). Įvairiuose vėlesniuose šaltiniuose dažniausiai minimi mirusiųjų paminėjimai keliami devintą dieną (devintinės), 40-tą dieną (šeštinės) arba 30-tą dieną (ketvirtynos, keturnedėlis) po mirties ir po metų (metinės). Svarbiausios iš jų, kurios būtinai keliamos, yra šeštinės arba ketvirtynos bei metinės. Kai kurie šaltiniai mini dar tarpinius – 3 savaitių arba 20-ties dienų ir pusmečio paminėjimus.

Trečioji diena po mirties yra laidotuvių (išlydėjimo) diena. Laidojimo dienoje laikomos šv. Mišios ir kitos maldos už

mirusįjį, laidotuvininkų vaišinimas (šermenys), maldos sugrįžus iš kapinių – visa tai būtent ir yra trečiosios dienos paminėjimai. Praslinkus 9-oms dienoms po mirties keliamos devintinės. Papildės apyl. žemaičiai jas ruošdavo taip: *Rytą visi kviestieji svečiai važiuoja bažnyčion mišioms, o vakare renkasi į paminėjimą namuose, kur giedami 'Kryžiaus keliai'. Susirinkusieji vaišinami* (8; 116). Mūsų laikais devintinės yra išlikę tik kai kuriose Žemaitijos vietovėse, pvz. Kretingos apyl.

Keturiasdešimt dienų – tai šešios savaitės. Iš etnografinės medžiagos galime spręsti, jog tai lemiamas tarpsnis virsme, kurio įveikimas priklauso nuo tam tikrų papročių bei apeigų.

Gimties virsme gimdyvė 6 savaites neišeidavo už savo žemės ribų (9; 41). Po gimdymo moteris buvo vadinama šešiau-ninke arba sakydavo, kad *ji dabar yra šešiose* (LKŽ). Karelijoje 6 savaites po gimdymo moteris buvo laikoma nešvaria, ir jai dažnai neleisdavo valgyti prie bendro stalo (91; 45). Šešios savaitės atsispindi ir rusų mįslėje: *Keturiasdešimt savaitių sėdėjau aš kalėjime, šešias savaites ligininėje, dvidešimt savaitių mane rišo ir metus laikė kartuvėse* (atsakymas – žmogus) (69; IV, 275).

Lietuvių etnografinėje medžiagoje 6 savaitių laikotarpio vestuvių virsme neradome. Jo buvimą patvirtina kitų tautų vestuviniai papročiai. Karelų jaunavedžiai pirmąsias šešias savaites po vestuvių buvo laikomi neturinčiais asmeninių globėjų (*holdietoin*) ir todėl šį laikotarpį niekam neduodavo rankos* (92; 195).

Jaunamartei Karelijoje 6 savaites buvo draudžiama eiti į kapines ir 6 savaites ji buvo ypatingoje anytos priežiūroje (92; 195). Bulgarijoje nuotaka 6 savaites po vestuvių kalbėdavosi

---

* Panašus paprotys žinomas ir Lietuvoje: su jaunavedžiais neatsisveikindavo plika ranka, o tik per skverną ar pan. Nenurodoma tik to laikotarpio trukmė.

su kitais tik tarpininkaujant vyrui arba jo seseriai (90; 203).

Geriausiai 6 savaitės išlikę mirties virsme. Šešios savaitės – tai laikotarpis iki privalomo velionio paminėjimo, vadinamo *ketvirtynomis*, *ketvirtinėmis*, rusiškai – *сорочины* ar *сороковины* ‘keturiasdešimtinės’ (nuo rus. *сорок* ‘keturiasdešimt’), baltarusių k. – *шасціны* ‘šeštinės’. Dabar Lietuvoje mirusieji minimi po 30 dienų, tačiau, kaip matyti iš įvairių šaltinių, tai vėlyvas paprotys, atsiradęs XIX a. pab.–XX a. pr. Klausimas, kodėl Lietuvoje 40-tos dienos paminėjimas buvo perkeltas į 30-ją dieną po mirties, lieka atviras. Senesni žmonės dar atsimena, jog mirusiųjų paminėjimai daryti po 40-ies dienų ir vadinti *šeštinėmis**. Šešias savaites po palaidojimo neliesdavo (netvarkydavo) ir kapo.

Šešių savaitių paminėjimas yra privalomas ir karelių laidojimo papročiuose. Jų manymu, 6 savaites velionis būna ten, kur jis gyveno, gali lankyti savo namus, apvaikščioti gimtąsias vietas ir tik praėjus šiam laikui velionis randa ramybę. Mirusysis girdi irgi tik pirmąsias 6 savaites (91; 124). Rusų caro šeimos narius XVI–XVII a. laidodavo tik praėjus šešioms savaitėms po mirties (78; 179). Tai stipraus ryšio su velioniu laikotarpis (žr. 8-ą brėž.).

Suprantamesnį šešių savaitių prasmės paaiškinimą bando pateikti šių dienų mokslas. 1988 m. Maskvoje vykusios bioenergetikos problemų konferencijos duomenimis, kiekvieną biologinį kūną supa informacijos nešėjai – kvantiniai apvalkalai. A. Ochatrino ir N. Sočevanovo bandymai parodė, kad *bet kurio fizinio kūno, netekusio energinio maitinimo, kvantinių apvalkalų suirimo pusperiodis yra 5–9, o pilnas suirimo laikas 38–46 paros* (71). Suirimo pusperiodis sutampa su devintinėmis arba velionio paminėjimu po 9 dienų,

---

* Pateikėja E. Neverauskienė, gimusi 1896 m. Kretingos apskr. Vaineikių km.

o visiškas suirimas (42 paros) sutampa su šeštinėmis. Vadinasi, tai iš tikrųjų ne atsitiktinis laikotarpis, bet turintis ryšį su mirties virsmo ir apskritai su gyvybės reiškimosi dėsniumais.

Šešių savaitių laikotarpį pastebėjo ir P. Gariajevo vadovaujami fizikai, kurie tyrinėjo *fantomą* (informacinį pėdsaką), susidarantį žūstant paveldimumo molekulių branduoliams. Prietaisai jį registruodavo 40 dienų (93; 173). Mokslininkų aptikti kvantiniai apvalkalai yra pereinamoji grandis tarp fizinių ir dvasinių žmogaus apraiškų, todėl 6 savaitės žinomos įvairiose religinėse tradicijose kaip dvasinio atsinaujinimo laikotarpis.

XVI–XVII a. Rusijoje mirusieji būdavo minimi *3-ią, 9-ą, 20-ą dieną ir valomasis* (очистительный) *paminėjimas* – *40-tą dieną po mirties, taip vadinamos keturiasdešimtinės* (78; 179). Paminėjimų dienos buvo siejamos su mirusiojo kūne vykstančiais pokyčiais: *3-ią dieną pasikeičia jo išvaizda, 9-ą suyra kūnas, o 40-ą sutrūnyja širdis* (78; 179).

Evangelijose šešių savaitių arba 40-ies dienų laikotarpis minimas tris kartus. Prieš pradėdamas viešąją veiklą Jėzus 40 dienų pasninkavo dykumoje (Mt 4, 2), po mirties keturiasdešimtą dieną Jis ižengė į dangų (Apd 1, 3), o Mergelė Marija, pasibaigus pagal Mozės įstatymą nustatytoms apsivalymo dienoms, t. y. praėjus 40 dienų po Jėzaus gimimo, nešina kūdikiu atėjo į Jeruzalės šventyklą (Lk 2, 22). Pirmasis šv. Rašto vertėjas į lietuvių kalbą J. Bretkūnas Mariją pavadino *šešiaininke*, t. y. moterimi, kuri šešias savaites po gimdymo praleidžia tam tikrame “karantine” (plačiau žr. *Gimties virsmas* sk. *Įvedybos*). Liturginiame Bažnyčios kalendoriuje taip pat rasime 3 kartus pasikartojantį 40-ies dienų arba 6 savaitių tarpsnį, pagal kurį skaičiuojamos religinės šventės: gavėnia – 6-ių savaitių pasninko (apsivalymo) laikotarpis prieš Velykas; 40-ą

dieną po Velykų švenčiamos Šeštinės – Kristaus įžengimo į dangų šventė; Marijos įvesdinimo šventė – Grabnyčios, kurios data (vasario 2 d.) gauta prie Kristaus gimimo dienos, Kaldėdu, pridėjus 40 dienų.

Mokslininkų nuomone, energetiškai pamaitinant, kvantinius apvalkalus galima išlaikyti ilgai. Todėl yra bandymų šį atradimą aiškinti kaip materialistinį pomirtinės egzistencijos įrodymą (71). Mūsų nuomone, kvantinių apvalkalų suirimas susijęs su jau minėta ant-
raja mirtimi, t. y. su žemiškame gyvenime išsiugdytais įpročiais – vėle, kuriai, kaip ir fiziniam kūnui, lemta suirti. Kam priklauso suirti, tai anksčiau ar vėliau suyra, o žmogus esmė – amžina siela – išlieka amžinai.

Minėtos konferencijos dalyvio prof. B. Iskakovo nuomone, *jeigu žmonės prisimena mirusįjį, įvyksta savotiškas jo informacinio – energetinio ‘antrininko’ pamaitinimas – jis nesuyra nei po 40 dienų, nei po metų...* (71). Mirusiųjų paminėjimai, vienoks ar kitoks bendravimas su mirusiais yra jų maitinimas, kurio kokybė priklauso nuo požiūrio į mirtį ir bendravimo pobūdžio. Viena iš bendravimo su mirusiais formų yra vėlių maitinimo papročiai, kurie labai priklauso nuo pasaulėvokos ir todėl yra kintantys bei skirtingai suvokiami.

Žinome daug senųjų vėlių maitinimo papročių; mokslininkai taip pat kalba apie galimą velionio pamaitinimą. Tačiau kodėl tuomet būtina velionio neverkti, jo negailėti (*nes gailėtis neduoda mirusiajam ramybės*) ir net stengtis jį užmiršti? *Apie Anykščius buvo tikima, kad pabučiavus mirusiojo padus galima greičiau užmiršti* (61; 148). Karelai, grįžę po laidotuvių namo, priglausdavo delnus prie krosnies ir, žiūrėdami į užpečkį, sakydavo: *Kaip išnyksta šis šešėlis, taip ir tu išnyk iš mano širdies ir iš mano galvos* (91; 110). Grįžtant iš kapinių palaidojus velionį, jeigu kas bijodavosi mirusiojo, tai *pakelėje sėsdavosi ant akmens* (72; 29). Tai nujunkymo (užmiršimo) pa-

protys, susišaukiąs su paskutiniu kūdikio pamaitinimu – nujunkymu, sėdint ant akmens (žr. *Gimties virsmas* sk. *Nujunkymas*).

Atrodytų, tai vienas kitam prieštaraujantys dalykai – žadinti, anuoti, maitinti ir tuo pačiu neverkti, negailėti, pamiršti – nujunkyti. Bet prisiminkime, jog mirtis – tai **vyksmas**. Velionis ne tik išeina iš mūsų tarpo, bet ir keliauja toliau į naują būtį. Todėl mes savo prisirišimais einančiajam neturime kliudyti atsiverti dvasinio gyvenimo tarpsniui, bet privalome jį tam žadinti, t. y. maitinti dvasiniu maistu. Dėl to negailėjimas, užmiršimas yra viso labo tik **pasyvus** žadinimas – nujunkymas nuo žemiškojo prisirišimo. Bet velioniui reikia ir **aktyvaus**, t. y. jį keliančio į dvasines sritis žadinimo – pamaitinimo. Tuo tikslu ir rengiami mirusiųjų paminėjimai.

Mirusiųjų paminėjimus sudaro dvi pagrindinės dalys: malda ir vaišės. Mažoje Lietuvoje (maždaug prieš 200 m.) velionį minėdavo taip. Artimieji susėdavo prie vaišėms parengto stalo. *Pusvalandį visi sėdi tyliai, nekalbėdami nei žodžio, tada visi suklaupia ir meldžiasi, kad Dievas suteiktų vėlei ramybę. Po to susėda jie vėl prie stalo, pradeda valgyti ir gerti, betgi pirma visa ko, ar tai būtų mėsa, duona, žuvis, meta jie po stalu vėlėms pirmąjį kąsnį, taip pat nupila po stalu pirmąjį kąsą alaus* (8; 115). Šiame aprašyme matome du pamaitinimus. Tyla ir malda maitinama žmogaus siela, o valgiais bei gėrimais – vėlė, t. y. žemiškieji velionio įpročiai, susiję su jau turėtu fiziniu kūnu.

XIX a. Baltarusijoje, sekmadienį prieš būsimąjį velionio paminėjimą po šešių savaitių, nešdavosi į cerkvę duonos ir prašydavo kunigą sugiedoti maldas už mirusįjį. Atneštą duoną kunigas perkeisdavo į Komuniją (pravoslavų šv. Komunija dalijama raugintos duonos pavidalu). Į šeštines visi rinkdavosi nevalgę, nes ten būdavo dalijama Komunija, t. y. minėtoji sakramentaliai perkeistoji duona. Ją išdalindavo šeimos galva. Prieš pradėdami vaišės, pirmuosius kąšnius ar šaukštus taip

pat atidėdavo ar nuliedavo į atskirus indus vėlėms (97; 591).

Katalikiškoje Lietuvoje seniau ir dabar artimieji, susirinkę į ketvirtnas (šeštines), pirmiausiai važiuoja į bažnyčią dalyvauti šv. Mišiose ir priimti šv. Komuniją. Po to grįžta į namus vaišintis ir toliau melstis prie apkrauto stalo. Maisto atidėjimas ar nuliejimas vėlėms kai kuriose Lietuvos vietose išliko iki XX a. pradžios. Šio papročio liekana gyvuoja iki šiol – tai giedojimai prie vaišėmis apkrauto stalo.

Koks tokio vėlių maitinimo maistu poveikis? Pasak mokslininkų, šitaip maitinami kvantiniai fizinio kūno apvalkalai, o mūsų supratimu – buvę velionio įpročiai, susijusieji su turėtu fiziniu kūnu ir išlikę po žmogaus mirties. Kuo ilgiau taip maitinama, tuo ilgiau jie nesuirs ir tuo stipriau velionis gyvens jau pabaigto žemiškojo gyvenimo įpročiais, t. y. bus tarpiniame būvyje – skaistyklėje. Žmogų po mirties suvokiant ne tik kaip vėlę, bet ir kaip dvasinę būtybę – sielą, vėlių maitinimo medžiaginiu maistu papročiai, nors ir buvo plačiai paplitę, yra neteiktini. Jie yra atsiradę iš prisirišimo prie buvusio gyvenimo įpročių, kurių atsisakyti yra nelengva. Tokį aiškinimą Antazavėje užrašė ir tautosakos rinkėjai: *Seniau numirėliui dėdavo į grabą degtinės, pypkę ir tabokos, kad po truputį galėtų lengviau atprasti nuo tų dalykų* (išryškinta mūsų, – 8; 76). Taip žiūrint, vėlių maitinimo papročiai **palengvina** mirties virsmą, tačiau kita vertus, jie jį **prailgina** ir kelia pavojų velioniui įstrigti virsme.

J. Basanavičiaus surinktuose pasakojimuose “Iš gyvenimo vėlių bei velnių” yra daug žinių apie *dvasregius*, t. y. žmones, reginčius vėles. Iš jų pasakojimų matyti, kiek daug vėlių, tebegyvenančių buvusiais žemiškais įpročiais, susirenka į tokias vaišes. Todėl regintieji vėles dažniausiai nepasilieka šermenyse, t. y. laidotuvių vaišėse. Štai vienas tokių pasakojimų: *Važininkų, Ragainės pavieta mokytojas V. dvasias matydavęs. Lavoną apgiedot* (Mažojoje Lietuvoje mokytojai paprastai buvę

ir giedoriais, – mūsų past.) *jis berods eidavo, ale niekados ant šermenų nelikdavo; jis sakydavo: 'Man didei dyvinu tame vakare vislab matyt – gerai tam, kursai nieko dvasiško nemato'* (13; 80). Kodėl *dvasregiai* nepasilieka šermenims, t. y. vaisėms, vienas jų taip paaiškines: *Gerai jums, kad vėles nematot, dyvinu žiūrēt, joms visoms į bliūdą dažant...* (13; 79).

Dėl savo prieštaringo poveikio vėlių maitinimo papročiai labai skiriasi: nuo mirusiojo paminėjimo prie vaisėmis apkrauto stalo (vėlės ragauja valgius) iki maisto nuleidimo mirusiajam į kapo duobę ligi karsto per angą, kuri paliekama užkasant kapo duobę. Plačiau žvelgiant arba virsmo požiūriu, vėlių maitinimo papročiai yra ne tik nenaudingi, bet ir trikdantys natūralią virsmo eigą.

Vėlėms medžiaginio maisto jau nebereikia, o jų noras valgyti yra tik jose likęs fizinio kūno, kurio jos jau nebeturi, įprotis. Maitinti vėles – tai reiškia palaikyti prieš mirtį buvusius būtinus, o dabar nebereikalingus turėto fizinio kūno įpročius.

Panašiai yra ir su minėtu dėjimu į karstą daiktų, prie kurių velionis žemėje buvo prisirišęs. Tai taip pat žemiškojo gyvenimo įpročių pamaitinimas. Todėl vėlių kvietimas ir maitinimas žemišku maistu, buitinių dalykų dėjimas įkapėms, nors tuoj po mirties velioniui yra gal ir yra malonūs dalykai, bet neteiktini, kaip prieštaraujantys būties dėsniams, t. y. sulaukantis velionį virsme ir sudarantys sąlygas grasos įsikūnijimui. Šioms išvadoms patvirtinti pažymėsime, kad šalia papročių, kai ant kapo paliekamas maistas, degtinė, šaukštas ar į kapą pakasamas užmirštas karstan įdėti daiktas, Polesėje (užrašyta 1974 m.) gyvuoja ir šviesus suvokimas, draudžiantis palikti maistą ar daiktus ant kapų, aiškinant, kad kiekvieną tokią paliktą daiktą mirusysis turės *saugoti ir jam nebus ramybės* (88; 249).

Baigiantis šešioms savaitėms velionio būvyje vyksta svar-

bus persilaužimas (pasak mokslininkų, suyra ar bent turėtų suirti kvantiniai buvusio kūno apvalkalai). Tada velioniui būtinas **dvasinis** pamaitinimas – žadinimas. Todėl Baltarusijoje būdavo sakoma, kad *šeštines kelti su Komunija būtina, nes jei velionis nebus po šešių savaitių paminėtas, tai jis kenčia balse tol, kol padaro paminėjimą, o jei nepadaro, tai kenčia visą amžių* (97; 591). Toks papročio nesilaikymas būtų ypač rimtas virsmo eigos pažeidimas, nes be pagalbos velioniui labai sunku įveikti žemiškųjų įpročių trauką.

Būdavo manoma, kad velionis 6 savaites po mirties yra netoliese, todėl Žemaitijoje šalia namų ant medžių 40-čiai dienų iškabindavo rankšluosčius (82; 251), o baltarusiai velionio namuose 6 savaites po paveikslais nakčiai ant drobės gabalo dėdavo stiklinę vandens. Po šeštinių vanduo nebestatomas, o drobė atiduodama ubagams ar Bažnyčiai (97; 569). Po velionio mirties 40-čiai dienų iškabindavo rankšluostį ir Rusijoje. O Mažojoje Lietuvoje sakydavo, kad *šermenyse vėlės prie pakabintų už durų įlaidinių abrusų slapstosi* (13; 77). Karelų įsitikinimu, *velionis po šešių savaitių išeina į anapusinį pasaulį* (91; 113). Rusijoje sakoma, kad *keturiasdešimtinėse (в сороковины) velionis paskutinį kartą pietauja prie šeimos stalo*, todėl pasibaigus šiam laikotarpiui kepdavo kopėčias, kad siela liptų į dangų (70; 185).

Lūžis arba riba po 6 savaitių laikotarpio atsispindi ir slaviskame šeštinių pavadinimo sinonime *останье* (97; 592) – ‘tvoros tarpsnis, tvora kaimo gale’ (plg. *остановить* ‘sustabdyti, ‘nutraukti ryšį’). Ir iš tikrųjų, Žemaitijoje rankšluosčius nuo medžių nukabindavo po 6 savaitių, o Baltarusijoje nebestatydavo stiklinės su vandeniu velioniui prie rankšluosčio po šventais paveikslais, o rankšluostį nukabindavo. Šia apeiga, kuri baltarusiškai vadinama *останье*, baigiamas stipraus ryšio su velioniu tarpsnis. Lietuviškai šią apeigą ir apskritai po 40-ies (dabar – po 30-ies) dienų atliekamas paminėjimo apei-

gas galima vadinti *palikynomis* arba *atskirtynomis*. Iš tiesų tie, kas stipriau jaučia artimųjų netektį ar atidžiau seka savo vidines būsenas pastebi, kad po ketvirtnų palengvėja, velionis tarsi atitolsta, atsiskiria, o netekties jausmas sumažėja.

Pavadinimas *palikynos* išplaukia iš žodžio *paminėjimas*, kuris sietinas su veiksmažodžiais *paminėti* ir *paminti* bei žodžiais *paminklas* ir *pamina* ‘pakopa, kuri paminama, kai ant jos atsistojama’, *paminos* ‘tai, kas paminta, priminta’. *Paminėti* ir *paminti* yra neperskiriamos prieštaros, kurios abi yra žodyje *paminėjimas*. Paminėdami mirusiuosius mes juos ne tik prisimename, bet ir paminame (pamirštame) juos. Jie tampa tuo pamintu pagrindu, kuriuo remiasi tolesnis gyvųjų gyvenimas. Todėl mirusiųjų paminėjimas yra ne tik jų prisiminimas, bet ir atsiskyrimas nuo jų (atskirtynos) ir jų palikimas (palikynos). Tą patvirtina ir Permės gub. užrašyta apeiga: *Po šešių savaitių giminės kartu su kaimynais eidavo lydėti vėlės. Už kaimo vartų purtydavo rankšluostį, žemai nusilenkdami į kapinių pusę* (81; 94). Paminėję ir pasimeldę išlydėdavo velionį už kaimo vartų ir (pamindami) atsisveikindavo su juo. Panašiai darydavo ir senovės lietuviai (13; 11).

Pirmoji panašaus pobūdžio atjunkymo (atskyrimo), galima sakyti, pervedimo į kitą padėtį apeiga atliekama laidotuvių dieną. Tai – triskartinis žemių bėrimas ant velionio karsto. Taip daro kiekvienas, kas yra pilnai atsisteisęs su velioniu. Jeigu velionis kam nors skolingas, tai skolintojas užkasant karstą įberia į duobę tik dvi saujas žemių, o trečią pasilieka sau. Kuomet mirusiojo giminės atiduoda jam skolą, tuomet skolintojas turi nunešti ir išberti ant kapo ir tą trečią žemių saują (8; 89). Anksčiau žemes berdavo nueidami, ant jau supilto kapo (8; 89). Taip darydavo visi atsisveikinantieji, net ir tie, kurie nelydėdavo velionio į kapines, nes tai – pervedimo į naują padėtį (atskyrimo) apeiga. Atsisveikinimo vietoje (paprastai tai būdavo kaimo vartai) pasiliekanantieji karsto pusėn mesdavo tris saujas žemių, o žiemą sniego (8; 89 ir 97; 544).

Senesniuose Mažosios Lietuvos papročių aprašymuose minima, kad *budynėse seniau būdavo (degtinė) šaukštais semiam, nes taip reikalauja lietuviški prietarai* (8; 64). Apeiginis gėrimas, semiant jį šaukštais, būdavo atliekamas visuose virsmuose (žr. *marčios kraujo* gėrimo apeigą vestuvėse ir krikštynose). XX a. I-e pusėje šis apeiginis gėrimas budynėse jau gertas nebe šaukštu, tačiau prie *pašarvoto numirėlio kojūgalyje ant kėdutės būdavo pastatoma degtinė ąsotyje ar šiaip inde ir puodelis šalia. Kiekvienas naujai atėjęs sukalbėdavo prie numirėlio poterius, paskui priėjęs pasisemdavo iš indo puodeliu truputį degtinės ir išgerdavo. Gerti turėjo visi, suaugę ir maži vaikai, o išgėrę sakydavo: 'Amžiną atilsį, duok jam dangų!'* (61; 145). Tai nujunkymo arba atskyrimo nuo gyvųjų bendruomenės apeiga, kuria esantis virsme velionis, tariant žodžius *amžiną atilsį, duok jam dangų*, simboliškai pervedamas į naują būties tarpsnį.

Pamirštas draudimas tarti velionio vardą taip pat yra atskyrimo – nujunkymo nuo gyvųjų paprotys. J. Balys į papročių apie laidotuves rinkinį įdėjo 4 užrašymus, draudžiančius minėti velionio vardą. Pvz., švenčioniškiai sakydavo: *Po smerčiai kai dalijasi turtus, tai nereikia jo vardas minėt, nes jam aname sviete labai sunku* (8; 94). Pr. Dundulienė “Lietuvių etnografijoje” rašo: *Kad nutrūktų ryšys su mirusiojo vėle, šermenyse ir kurį laiką po jų buvo vengiama minėti mirusiojo vardą* (23; 257). Iki šių dienų kai kuriose Lietuvos vietovėse, pvz., Ramygalos apyl. šis paprotys išliko maldų už velionį paaukojimo formulėje. Per budynes, laidotuves ir ketvirtynas, aukodami maldas už mirusįjį netaria jo vardo, bet maldas aukoja kreipdamiesi į velionio šventąjį globėją, prašydami globoti mirusįjį. Pvz., jei velionio vardas Antanas, baigus maldas giedama:

*Šv. Antanai globėjau, globok sielą jo,
Melskis prie Dievo už sielą jo!*

Mirusysis, kaip ir jaunasis ar jaunoji, netenka savo tikri-

nio vardo ir tampa *velioniu*, o po metų, kaip jau buvo minėta, visi mirusieji vadinami vienu bendriniu vardu *diedas* (97; 593). Senesni žmonės (pvz. S. Davydavičienė, Vievio apyl., Kazokiškės) prisimena, kad ant paminklinio kryžiaus nerašydavo nei vardo, nei pavardės*. Ir per metines, kai maldos skiriamos visai velionio giminei, netariami mirusiųjų vardai, bet naudojant minėtą kreipinį į šventuosius Globėjus paaukojamos maldos už visus giminės mirusiuosius. Šitą paprotį yra aprašęs ir M. Katkus “Balanos gadyneje”.

Nuo šeštinių arba ketvirtynų prasideda pasyvaus ryšio su velioniu tarpsnis, bet neužmirštant už jį pasimelsti. Artimieji *rūpinasi, kad iki metinių numirėlis nebūtų užmirštas, tad ir elgetoms, duodami vertingesnį daiktą, prašo kalbėti visus metus kasdien rožančių, sekmadieniais stacijas apvaikščioti ir pan.* (19; 187). Suėjus metams nuo mirties dienos rengiamas mirusiojo atminimas – vadinamosios metinės. Jeigu ketvirtynos (šeštinės) gali būti keliamos ir be vaišių, tai metinėms vaišės būtinos. Tame atsispindi ketvirtynų ir metinių skirtumas. Jeigu ketvirtynų paskirtis yra dvasinis velionio pamaitinimas, tai metinės skiriamos dar ir gyviesiems. Jomis velionis galutinai išvedamas iš šeimos narių tarpo (baigiasi gedulas ir našlė ar našlys gali tuoktis) ir įvedamas į mirusiųjų bendruomenę, t. y. pakeliamas į naują, jau tikro *diedo*** padėtį, nes *dūšę po metų Ponas Dievas aukščiaus pakel* (13; 27). Iki metinių visos maldos buvo aukojamos tik už minimąjį velionį, o metinėse pirmą sykį velionis minimas kartu su visos giminės mirusiais (13; 27).

---

* Prasminga ant paminklinio kryžiaus vardą rašyti ne vardininko, o naudininko linksnyje.

** Plačiau apie šį vardą žr. sk. *Įvardijimas*.

SĄMONINGUMAS MIRTYJE

Mirties virsmo suvokimas praskleidžia anapusinės būties šydą. Gyvenimas nėra pastovus ir tolygus. Tai – nuolatinis pulsavimas, kaita, tarytum amžinas tekėjimas. Ilgesnius būties laikotarpius keičia trumpesni, tapsmo tarpsniai. Žmogaus rūpestis – toje nuolatinėje kaitoje suvokti savo esmę, apčiuopti nenutrūkstamą gyvenimo giją ir nepamesti jos lemiamuose žmogiškosios būties tarpsniuose – virsmuose.

Senoliai sakydavo *Duok Dieve mirt, bet neprazūt*. Mirtis jiems nesukeldavo baimės ar pasimetimo. Jos paslaptis buvo tolygi gimimo slapčia. Mirtis būtina gyvenimui palaikyti ir žmogui atsinaujinti. Šiais laikais daugumos suvokimas yra priešingas. Kintant mirties suvokimui kinta ir papročiai. Velionio išlydėjimas jau tapo mirusiojo laidojimu. Baltą gedulo spalvą pakeitė juoda. Dar XIX a. įkapių ir gedulo spalva buvo balta (19; 196). Nuo tų laikų ir likęs paprotys, vaizduojant numirėlį rengtis baltai ar gaubtis balta paklode (19; 193). Balta spalva vyravo ir rytinių slavų laidojimo bei gedulo papročiuose (81; 96). XIX–XX a. sandūroje iš miestų ir Vakarų Europos plintanti juoda spalva išstūmė baltą mirties spalvą (81; 97). Pereinamuoju laikotarpiu buvo nešiojamas ir dviejų spalvų – baltos ir juodos – gedulas. Balta spalva simbolizuoja naujo būties tarpsnio pradžia, o juoda – žemiškojo gyvenimo pabaigą.

Būtina susigražinti prarastą mirties suvokimą ir visumos bei amžinybės jausmą. Kai suprasime, kas yra mirtis, – tuomet jos nebijosime. Žmogus bijo to, ko nežino, nepažįsta. Suvokus mirties esmę, ji vietoj netekties taps atradimu. Argi gali be pabaigos būti pradžia, o be mirties – gimimas? Nauja būtis atsiveria tik per senojo gyvenimo praradimą. Tuomet viskas stoja į savo vietas; į gyvenimą sugebama žvelgti kitomis akimis, nesikabinti į jį bet kokia kaina ir pradedamas tikrai žmogaus vertas dvasinis – kūrybinis gyvenimas.

Dabar didžioji dalis žmogaus minčių sukasi apie ištaigingesnę gerbūvį. Ir, gink Dieve, – nieko neprarasti. Nuolat drebama, kad niekas neatsitiktų, rūpinamasi būsima pensija, trokštama ramios ir aprūpintos senatvės. Bet tai – ėjimas prieš būties dėsnius, o ir prieš senąją mūsų kultūrą. Ruošti sau šiltą vietą ar viskuo aprūpintą senatvę, – tai ruoštis stinguliui, sudarančiam sąlygas ilgam strigti, t. y. merdėti mirties virsme.

Ruošimasis mirčiai yra ne tik minties nukreipimas į ateitį ir naujos sąmonės kūrimas, bet ir mokymasis gyventi. Iš tiesų, **mokytis mirti – tolygu mokytis gyventi**, nes pusę žmogaus gyvenimo sudaro netektys, praradimai, atsisveikinimai ar pralaimėjimai. Tai vis didesnės ar mažesnės mirtys. Kitą gyvenimo pusę sudaro atradimai, pasisveikinimai ar laimėjimai. Net ir kvėpuodami mes nuolat iškvėpdami mirštame, o įkvėpdami – gimstame. Tai, ką vadiname mirtimi, yra tik didžiausias praradimas, bet todėl jis yra ir didžiausias laimėjimas. Tas, kuris moka prarasti, netekti ir pralaimėti, moka ne tik mirti, bet ir gyventi. Tik per praradimus ir netektis, kurie visada veda į naujus atradimus ir laimėjimus, turtėja ir auga žmogaus dvasia. Taip žvelgiant, žmogaus gyvenimas yra tarsi **kelionė** tiltu tarp mirties arba praradimo ir gimimo arba atradimo krantų. Mirdamas gyvenimui fiziniame kūne žmogus gimsta į nefizinę būtį, gyvenimui dvasiniame kūne arba, kaip rašė apaštalas Paulius, *sėjamas gendantis kūnas, keliasi negendantis* (1 Kor 15, 42).

Į senatvę reikia žiūrėti kaip į atsitolinimą nuo pojūčių pasaulio, nuo materialių poreikių. Sąmoningas atsitolinimas nėra mirtis, bet tik **rimtis – ruošimasis prisikėlimui**. Gyvenimo pasikeitimas, bent jau artėjant senatvei, yra būtinas tam, kad žmogus pasijustų gyvas ne vien kūnu, ne vien jausmais, bet gyvas ir savo esme. Tai skaidėjimo (skaidystklos) pradžia žemėje. Skaidystkla žemėje – tai minties kreipimasis ateitin, ateities sąmonės kūrimo pradžia. Taip kūno irimas tampa kūrimu, o mirtis – gyvenimo sąlygų pakeitimu.

Esame įsitikinę, kad skaidrėjanti žmonių sąmonė pajėgs apjungti visus būties reiškinius į vieną, iš esmės nedalomą visumą ne tik teoriškai, bet ir praktiškai. Tuomet mirtis vėl taps tik perėjimu į nefizinę būtį. Visuminės (integralinės) sąmonės žmogus mirtį pasitiks su pasitikėjimu, nes, kaip sakė šv. Augustinas, tik mirties akivaizdoje gimsta tai, kas amžina – žmogaus savastis. Tik prarandant tai, ką turime, atrandama tai, kas nebeišnyksta.

Šiuolaikinė psichologija dvasinei sveikatai pagerinti vis dažniau pataria įsivaizduoti savo mirtį ir laidotuves (žr. pvz. 18; 37). Sankt–Peterburge veikiančioje Iracionalios psichologijos akademijoje sukurta speciali programa “Akis į akį su mirtimi”, kurioje dalyvavo jau 2000 žmonių (68; 9). Šios programos autorių nuomone, ne tik mūsų mirties data, bet ir tai, kokia mirtimi mirsime, kiekvienam mūsų yra “užprogramuota” pasąmonėje, kuri žino viską. Hipnozės būsenoje bet kuris žmogus ne tik sugeba pasakyti savo mirties datą, bet ir išvysti savo mirties aplinkybes (68; 10).

Visais amžiais juokas ir mirtis neretai būdavo greta. Juokaujama net mirties patale. *Pirmą kartą atiduodu duoklę gamtai*, – šmaikštavo Rusijos Imperatoriškojo teatro direktorius Naryškinas. Tas, kuris moka iš savęs pasijuokti, – teigia psichologai, – tas jau įpusėjo sveikimą. Panašiai ir tas, kuris sugeba pasijuokti iš mirties, jau bent dalinai įveikė mirties baimę.

Pašmaikštavimai apie mirtį, neretai verčiantys susimąstyti ir keisti požiūrį į kūno praradimą, tebekuriami ir šiandien. Psichologas I. Vaginas yra surinkęs jų nemažai ir naudoja savo darbe. Atsipalaiduokime ir pasijuokime taip, kaip kad lydėtuves juokdavosi senųjų kultūrų žmonės.

- *Kapinės – tai žmonių, kurie galvojo, kad pasaulis be jų neišsivers, susirinkimo vieta.*
- *Mirti – tai reiškia prisijungti prie daugumos.*
- *Atėjo mirtis ir sako: Išėik! Be daiktų!*
- *Dėl mano mirties prašau kaltinti mano gyvenimą.*

• *Ligonis ant operacinio stalo. Šalia jo barzdotas, baltu chalatu chirurgas jį ramina:*

– *Nesijaudinkite ir užsimerkite. Viskas bus gerai.*

Netrukus žmogus atsibunda ir klausia:

– *Na kaip, daktare, mano reikalai?*

Šalia stovinti baltai vilkinti žmogysta atsako:

– *Aš ne daktaras, o apaštalas Paulius.*

• *Miršta žmogelis ir Anapus nusineša butelį. Vienam gerti nesmagu. Iš pradžių surado antrą, o vėliau atsirado ir trečias. Ėmė pilstyti gėrimą į stiklines... tačiau trečiasis kažkoks keistas tai išnyksta, tai vėl atsiranda. Jam ir sako:*

– *Na, pasėdėk ramiai. Taip gi negalima.*

– *Norėčiau, bet reanimatoriai dar nepaleidžia.*

• *Numirė senukas su senute ir papuolė į rojų. Vaikšto, su aplinka susipažįsta. Visur nuostabi gerovė, nepaprastas grožis... Staiga senelis kažką prisiminė, apsiniaukė ir trenkė senelei per ausį. Ta šaukia:*

– *Išprotėjai, seni! Už ką?*

– *Yra už ką! Jeigu ne ta tavo primesta dieta, mes jau prieš penkis metus būtume čia buvę! (68; 135–149)*

Esame penelyg įsitempę ir priešinamės tam, kas turi vykti. Juokas atpalaiduoja ir skatina sąmoninį visos būties reiškinių vieningumo suvokimą. Atsipalaidavę mes vis mažiau priešinsimės natūraliam vyksmui – mirčiai ir išgyvensime ją **sąmoningiau**, patirdami jos poveikį akimirka po akimirkos, stebėdami vykstančius pasikeitimus lengvai pereisime į Anapilį. Skirdami pakankamai dėmesio tam, kas vyksta prieš mirtį, nesunkiai pastebėtume atsirandančius sąmoningumo pokyčius ir tapatumo pasikeitimus, kurių neižvelgiame elgdami „civilizuotai“, t. y. priešindamiesi mirčiai.

Daug laimėtume, skirdami daugiau dėmesio savo pojūčiams artinantis mirčiai ir išdrįsdami atvirai apie juos kalbėti.

Tokius laimėjimus nesunku suprasti kad ir iš šio, paskaitos metu gauto pasakojimo su klausimu.

Mano giminaitis, gulėdamas mirties patale, klausė: 'Kaip čia yra, kad aš guliu ir vaikštau? Mane lanko mirusieji giminės. Va, jau ir Kęstas atėjo'. Kęstas – tai neseniai autoavarijoje žuves pusbrolis. Jo žmona sakosi, kad ji su juo kalbasi kiekvieną naktį. Tą naktį, kai mirė mano giminaitis, ji taip pat bendravo su velioniu Kęstu, tačiau jis išėjo anksčiau, pasakęs: 'Einu pasitikti Mykolo'. Sulyginus valandas pasirodė, jog tai buvo mano giminaičio (Mykolo) mirties laikas. Ar iš tiesų taip yra?

Keista, tačiau šiuolaikinis, racionaliai mąstantis žmogus labiau pasitiki **niekuo** nepagrįstomis teorijomis, teigiančiomis, kad po mirties nieko nėra, o ne tuo, ką jis pats ar kitas jaučia arba išgyvena.

Artinantis mirčiai dvasinis kūnas arba vėlė pradeda atsiskyrinėti nuo fizinio kūno. Tačiau dauguma žmonių, kurie yra **susitapatinę** su fiziniu kūnu ir savęs be jo neišsivaizduoja, to nepastebi, nes visas jų dėmesys skirtas mėsos kūnui. Tačiau tas, kuris save suvokia kaip sąmonės reiškinių ir mirčiai nesipriešina, gali nesunkiai pastebėti prieš mirtį vykstančius savęs suvokimo pasikeitimus. Stebėdamas visa, kas vyksta, jis gali suvokti naujai atsiveriančias galimybes ir pradėti save tapatinti ne su fiziniu kūnu, nuo kurio pamažu atsiskiriama, bet su dvasiniu.

Jeigu išeinančiojo suvokimas per menkas, jam gali padėti slaugantysis. Jis galėtų tapti mirštančiojo tiltininku ir pamokyti jį. *Kaip gerai, kad pastebi save vaikščiojanti. Palik savo ligos ar senatvės suardytą mėsos kūną kaip sudėvėtą drabužį ir, tapatindamasis su dvasiniu kūnu, vilkis naują. Būk atidus tam, kas vyksta. Neišsigąsk atėjusių tavęs pasitikti mirusiųjų. Klausyk jų patarimų, būk uolus mokinys ir tikėkis pagalbos iš aukščiau. Nebūk prisirišęs prie to, ką palieki. Atsimink*

jausmo ir minties reikšmę. Dabar kiekviena tavo mintis ar jausmas išsipildo akimirksniu. Tu net matai tai, apie ką galvoji. Kiekvienas jausmas tave nubloškia į džiaugsmo ar liūdesio būseną. Stenkis išlikti ramus. Melskis į savo dangiškuosius globėjus. Stebėk savo jausmus ir mintis. Žiūrėk, kad jos būtų ramios ir taikingos: tavo būseną priklauso tik nuo jų. Atmink, kad Dievas tave myli besąlygiškai.

Šitaip ar panašiai pamokytas išeinantysis, jeigu jis apie visa tai buvo girdėjęs ir anksčiau, bus sąmoningas ir lengviau įveiks didelius pokyčius nešantį mirties virsmą.

Labai svarbu, kad žmogus jau būtų apie tai girdėjęs anksčiau ir ruošęsis mirčiai, nes pakeisti savo įsitikinimus ir lūkesčius per trumpą laiką labai sunku. Senovės lietuviams mirtis buvo šviesi. Tokia ji taptų ir mums, jei kaip ir mūsų protėviai išgyventume pasiruošimo mirčiai – *kunigavimo* tarpsnį. Tačiau kaip tai padaryti dabarties sąlygomis? Į mišką, ko gero, neišeisim, tačiau sukurti kunigavimo – pasiruošimo mirčiai ramumas, kurios būtų atviros visiems pageidaujantiems, įmanoma. Vakarų šalyse jau keletą dešimtmečių (nuo 1966 m.) veikia hospisai, t. y. slaugos namai, kuriuose ruošiamas mirčiai. Tačiau į juos patenka tik mirtini ligoniai. Mirštančiojo sąmoningumas jau gali būti blausesnis, be to ne kiekvienas tampa ilgai sergančiu mirtinu ligoniu.

Senoji baltų kultūra nurodo kitą išeitį. Materialus kunigavimo pagrindas buvo diedaduonės, pasėdų ir kalėdojimo papročiai. Šiandien tuo rūpintis nebereikia. Į pensiją išėjęs žmogus yra materialiai daugmaž aprūpintas, kalėdoti jam nereikės. Tereikia išnaudoti šią natūralią, paties gyvenimo siūlomą galimybę ir paversti ją pasiruošimu dvasiniam gyvenimui – kunigavimui. Šviesesnieji, kaip senosios kultūros tiltininkai, galėtų ruošti mirčiai sunkiai sergančius. Tokios veiklos reikalingumą parodė E. Kiubler–Ross knygoje “Apie mirtį ir miri-

ma” (37). Tereikia kitokio savęs, gyvenimo ir mirties suvokimo, ir mirtis iš kankinančios baimės virs ypatingu šviesiu pergyvenimu, tiesiančiu kelius į dvasinę būtį. Mirties priėmimas ir įjungimas į savo gyvenimą, kaip yra pastebėta, gydo ne tik žmogaus dvasią, bet ir jo kūną. Tik visiškai priėmęs mirtį žmogus gali tapti pilnatviškas, o tuo pačiu ir visokeriopai sveikas.

Tikimės, kad besikeičianti pasaulėvoka pakeis ir XX a. laidotuvių – lydėtuvių papročius. Sumažės dėmesys irstančiam mėsos kūnui, kuris dabar neretai užvaldo visą mirštančiojo (ir jo artimųjų) sąmonę, ir didės dėmesys psichologinei – dvasinei žmogaus būsenai. Įgavę naują pavidalą, sugrįš kai kurie pasirošimo mirčiai, maravimo ir minėjimo papročiai. Mums vėl teks išmokti pasirošti mirčiai, pamokyti išeinantįjį ar jau išėjusį. Vis mažiau liks liūdesio ir gailėjimo, kurie šviesėdami virs ilgesiu, giedru liūdesiu. O budynės ir paminėjimai taps šviesesni, galbūt net su pokštais, pajuokavimais, nušviesinančiais natūralų netekties liūdesį.

Lydėsime savo artimuosius, gimines ar draugus šiek tiek ir liūdėdami, nes mūsų dar tebelaukia nelengvi darbai, arba pavydėdami, nes ne mes išvykstame į nuostabią kelionę ir ne mums atsiveria naujos dvasinės būties galimybės...

LITERATŪROS SĄRAŠAS

(mirties virsmui)

1. **Adam A., Berger R.** Pastoralliturgisches Handlexikon. Freiburg – Basel – Wien, 1986.
2. **Aistis J.** Katarsis. V., 1988.
3. **Alseikaitė–Gimbutienė M.** Pagoniškos laidojimo apeigos Lietuvoje // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
4. **Astrauskas R.** Raudos intonacija lietuvių muzikiniame folklore // Liaudies kultūra, 1994, Nr. 4.
5. **Atbėga elnias devyniaragis.** R. Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė. V., 1986.
6. **Aukštaičių melodijos.** V., 1990.
7. **Bakutytė Ž.** Kaip Afrikoje keliaujama iš vieno pasaulio į kitą // Sandora, 2001, Nr. 11.
8. **Balys J.** Mirtis ir laidotuvės. Čikaga, 1987.
9. **Balys J.** Vaikystė ir vedybos. Čikaga, 1979.
10. **Balys J.** Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993.
11. **Balys J.** Lietuvių kalendorinės šventės. Silver Spring, Md., 1978.
12. **Basanavičius J.** Iš senovės Lietuvių mitologijos. V., 1926.
13. **Basanavičius J.** Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Kaunas, 1928.
14. **Bytautas R.** Šis tas iš Lietuvių kalbos filosofijos. Kaunas, 1908
15. **Būga K.** Rinkiniai raštai. T. I, V., 1958.
16. **Būga K.** Rinkiniai raštai. T. II, V., 1959.
17. **Būga K.** Rinkiniai raštai. T. III, V., 1961.
18. **Carlson R.** Nesigraukite dėl smulkmenų, nes tai tik smulkmenos. Kaunas, 1998.
19. **Čilvinaitė M.** Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
20. **Čiurlionytė J.** Lietuvių etnografinės muzikos apžvalga // Tautosakos darbai, t. 5, Kaunas, 1938.
21. **Das Tibetanische Totenbuch.** Zürich, 1953.
22. **Daukantas S.** Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. Kaunas, 1935.
23. **Dundulienė P.** Lietuvių etnografija. V., 1982.
24. **Dulaitienė–Glemžaitė E.** Kupiškėnų senovė. V., 1958.
25. **Fraenkel E.** Litauisches etymologisches Wörterbuch. Göttingen, 1962.
26. **Greimas A. J.** Velinas ir Kalevelis // Metmenys, 1986, Nr. 52.
27. **Hampe J. K.** Sterben ist doch ganz anders. Stuttgart, 1975.
28. **Hartman Ann, Laird Joan.** Family – Centered Social work Practice. New York, 1983.

29. **Henris Vordsvortas Longfelon.** Hiavatos giesmė, V., 1981.
30. **Jasinevičiūtė–Ivanauskienė A.** Kai kurie varpų kultūros aspektai // Menotyra, Nr. 14, V., 1986.
31. **Jucevičius L. A.** Raštai. V., 1959.
32. **Juška A.** Lietuviškos svodbinės dainos. T, II, V., 1955.
33. **Juška A.** Lietuviškos dainos. T. III, V., 1955.
34. **Kalėdojimas** // Liaudies kultūra, 1995, Nr. 5.
35. **Katkus M.** Raštai. V., 1965.
36. **Kempietis T.** Kristaus sekimas. Marijampolė, 1939.
37. **Kiubler–Ross E.** Apie mirtį ir mirimą. Kaišiadorys, 2001.
38. **Kraštas ir žmonės.** V., 1988.
39. **Kriauza A.** Vaikai ir jų auginimas Kupiškiko apylinkėje // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
40. **Lasickis J.** Apie žemaičių dievus. V., 1969.
41. **Laumių dovanos.** Lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė N. Vėlius V., 1979.
42. **Lazdynų Pelėda.** Raštai. T. I, V., 1954.
43. **Lekia mano žirgelis.** Latvių dainos. V., 1989.
44. **Maceina A.** Filosofijos kilmė ir prasmė. Roma, 1978.
45. **Marcinkevičienė N.** Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą // Liaudies kultūra, 1997, Nr. 5.
46. **Mickevičius J.** Žemaičių krikštynos // Tautosakos darbai, T. I, Kaunas, 1935.
47. **Moody R.** Life after life. Harrisburg, 1976, (savilaida).
48. **Moody R.** Reflections on life after life. New–York, 1978, (savilaida).
49. **Rolanas R.** Mikelandželo gyvenimas. V., 1963.
50. **Sämtliche schriften** der heiligen Theresia von Jesu. Vierter Band, Erster Teil. Regensburg, 1922.
51. **Tatariūnienė R.** Dievas keliaujantis inkognito // Liaudies kultūra, 2001 Nr. 1.
52. **Tauta ir žodis.** T. I, Kaunas, 1923.
53. **Tauta ir žodis.** T. IV, Kaunas, 1936.
54. **Tautosakos darbai.** T. IV, Kaunas, 1938.
55. **Urbanavičienė D.** Apeiginis judesys laidotuvėse ir mirusiųjų paminėjimuose // Liaudies kultūra, 1992, Nr. 4.
56. **Vaikų dainos.** V., 1980.
57. **Valančius M.** Palangos Juzė. V., 1977.
58. **Vėlius N.** Lietuvių pasakų senelio – dievo kilmės problema // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. 1979, t. 3 (68).
59. **Vėlius N.** Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. V., 1987.
60. **Vydūnas.** Sieben hundert Jahre deutsch–litauischer Beziehungen. Rūta – Verlag Tilsit, 1932.
61. **Vyšniauskaitė A.** Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. // Iš Lietuvių kultūros istorijos, t. III, V., 1961.
62. **Woolger R.** Other Lives, Other Selves. New York, Bantam Books, 1988.

63. **Альбедиль М. Ф.** Регламентация поведения в связи с четырьмя стадиями жизни в индуизме // Этнические стереотипы поведения. Ленинград, 1985.
64. **Арьес Ф.** Человек перед лицом смерти. М., 1992.
65. **Белов В.** Лад. Архангельск, 1985.
66. **Бернштам Т. А.** Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начало XX в. Л., 1988.
67. **Бернштам Т. А.** Свадебная обрядность на Поморском и Онежском берегах Белого моря. // Фольклор и этнография. Ленинград, 1974.
68. **Вагин И. О.** Психология жизни и смерти. Санкт-петербург, 2001.
69. **Даль В. И.** Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4, М., 1955.
70. **Даль В. И.** Пословицы русского народа. М., 1994.
71. **Дмитрук М.** Мысль в реке времени // Строительная газета, 1988, 30 октября, Но 250.
72. **Духовная культура Сегозерских карел конца XIX–XX в.** Ленинград, 1980.
73. **Еремина В. И.** Ритуал и фольклор. Ленинград, 1991.
74. **Кавтаськин Л. С.** Пережитки обрядов, причитаний и песен, связанных с древним мордовским обычаем имитации свадьбы при похоронах умершей девушки // Фольклор и этнография. Л., 1974.
75. **Карельские причитания.** Петрозаводск, 1976.
76. **Конка У. С.** Карельская свадебная причитальщица // Фольклор и этнография. Л., 1974.
77. **Коротков К. Г.** Экспериментальные исследования активности сознания человека после смерти // Сознание и физическая реальность, т. 1–2, 1996.
78. **Костамаров Н. И.** Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVII столетиях. Санктпетербург, 1860.
79. **Кремлева И. А.** Программа сбора материала по похоронно–поминальным обычаям и обрядам // Русские: семейный и общественный быт. М., 1989.
80. **Луис Е. Лагранд.** Общение после смерти. Санкт-петербург, 1997.
81. **Маслова Г. С.** Народная одежда в восточно-славянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начало XX в. Москва, 1984.
82. **Невская Л. Г.** Погребальный обряд в Пеляесе // Балто–славянские этноязычные контакты. М., 1980.
83. **Никифоровский Н.** Простонародные приметы и поверья, собранные в Витебской Белорусии. Витебск, 1897.
84. **Плыкин В. Д.** Вначале было слово или след на воде. Ижевск, 1995.
85. **Пропп В. Я.** Русские аграрные праздники. Л., 1963.
86. **Пухначев Ю. В.** Загадки звучащего метала. М., 1974.

87. **Ревуненкова Е. В.** Ребенок в представлениях батаков Северной Суматры // Этнография детства. М., 1988.
88. **Седакова О. А.** Материалы к описанию полесского погребального обряда // Полесский этнолингвистический сборник. М., 1983.
89. **Седакова О. А.** Поминальные дни и статья Д. К. Зеленина 'Древнерусский языческий культ заложных покойников' // Проблемы славянской этнографии. Л., 1979.
90. **Сумцов Н. Ф.** О свадебных обрядах преимущественно русских. Харьков, 1881.
91. **Сурхаско Ю. Ю.** Семейные обряды и верования карел. Ленинград, 1985.
92. **Сурхаско Ю. Ю.** Карельская свадебная обрядность. Ленинград, 1977.
93. **Тихоплав В. Ю., Тихоплав Т. С.** Физика веры. Санкт-Петербург, 2001.
94. **Токарев С. А.** Религиозные верования восточнославянских народов XIX века. М., 1957.
95. **Топоров В. Н.** Язык и культура: об одном слове – символе // Балто-славянские исследования 1986. М., 1988.
96. **Фрезер Д.** Золотая ветвь. М., 1982.
97. **Шейн П. В.** Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т.1, часть 2, Санктпетербург, 1890.
98. **Шейн П. В.** Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. II, Санктпетербург, 1893.

SUTRUMPINIMAI

JLD – Lietuviškos dainos (užrašė A. Juška). – V., 1954. – T.1, 2, 3.

JSD – Lietuviškos svodbinės dainos (užr. A. Juškos). – V., 1955. – T.1, 2.

LLD – Lietuvių liaudies dainynas, vestuvinės dainos. – V., 1983. – T. 2; V., 1988. – T. 4; V., 1989. – T. 5.

NS – Lietuvių dainos ir giesmės Šiaurrytinėje Lietuvoje, Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. – Helsinkis (Ryga), 1912.

SDŽ – S. Stanevičius. Dainos žemaičių. – V., 1954.

TD – Tautosakos darbai. – K., 1935 – 1940. – T. 1 – 7.

ŽT – S. Daukantas. Žemaičių tautosaka. – V., 1983. – T. 1 – 2.

Pastaba: Skaičiai prie sutrumpinimų žymi dainos numerį.

UŽSKLANDA

Tradicija miršta tada, kai prarandama gyvybingoji jos esmė, ir perduodamos tik formos. Lyginant tradiciją su medžiu, galima sakyti, kad būtent sėkla yra toji gyvybingoji esmė, o ne medis, kuris iš jos išauga. Medis miršta, palikdamas gyvybingąją esmę – sėklą, iš kurios vėl išaugs medis. Jeigu tradicija nepriduodama esmiškai, per gyvybingąją esmę, tada ji, kaip tas sėklos nesubrandinęs medis, pasmerkta išnykti. **Tradicijos išlikimo garantas yra vidinio turinio arba esmės perdavimas.** O formas kiekviena karta išaugina savas, panašiai kaip iš sėklos išauga naujas medis. Jeigu rūpinsimės tik formos išlaidyumu, pamiršdami papročių ir apeigų esmes, tradicija neišvengiamai nyks. Amžinos tiesos nepersiduoda mechaniškai ar kopijuojant, bet kiekviename laikmetyje **gimsta naujai – jeigu jos išauga iš subrendusio sąmoningumo.**

Senovinė tradicija bei dorinė kultūra rėmėsi į genties arba tautos sąmonę. Ji visų pirma rūpinosi ne atskiro žmogaus, bet genties ir tautos gerove. Asmeninė, į egoizmą linkusi pavienio žmogaus sąmonė dar nebuvo tokia stipri, kad galėtų įtakoti bei prireikus pasipriešinti bendruomenės, nuo kurios jis priklausė ne tik dvasiškai, bet ir ekonomiškai, gyvenimo normoms bei tradicijoms. Dėl šių priežasčių senosios kultūros žmogus labiau nei šiuolaikinis pakludavo papročiams bei gyvenimo normoms. Tačiau daugeliui šiandienos žmonių senosios dorovinės normos ir tradicijos atrodo varžančios ar, madingai sakant, pažeidžiančios žmogaus teises.

Šiuolaikinė europinės civilizacijos raida apibūdinama kaip *individualizmo triumfas*. Nuolat kalbama ir kovojama už *asmenines žmogaus teises*, kurios saugomos aukščiausio lygio deklaracijomis bei konstitucijomis. Žmogaus teisės skelbiamos svarbiausia politikos kryptimi. Tačiau, kita vertus, šiuolaikinio žmogaus **asmeninė** sąmonė dar nėra pilnai susiformavusi, ypač

dvasinėje ir dorovės srityje, kurioje žmogus subręsta vėliausiai. Todėl individualizmo pergalė turi ir tamsiąją pusę, vadinamuosius neigiamus socialinius reiškinius: suirusias šeimas, tėvus turinčius našlaičius, negimusiujų žudymą, narkomaniją, asocialumą, kurių beveik nebūta senosiose kultūrose. **Esame savotiškame virsme – perėjime nuo paprotinės tradicijos, kuri buvo visiems privaloma, prie aukštesnio asmeninio sąmoningumo bei didesnės atsakomybės – neatmetant ir paprotinio paveldo.**

Nors papročiai ir tradicijos sunyko, tačiau juose glūdėjusios dorovės normos tebegalioja. Šiuolaikiniam bręstančiam, dar neįgijusiam gilesnio dorovinio matmens žmogui jos nepriimtinos arba menkai suprantamos. Tačiau jų pažeidimas vis tiek objektyviai sukelia neigiamus visuomeninius reiškinius. Tai neišvengiamos kritinio laikotarpio arba virsmo grasės pasekmės. Kiekviename virsme slypi ir **žlugimo pavojus** (kurį regime dabartinės Europos kultūroje), bet kartu ir **naujos galimybės**.

Pereidami nuo bendruomeninio (gentinio, tautinio) sąmoningumo prie asmeninio, privalėsime senovinėje baltų paprotinėje kultūroje subrandintą dorovę perkelti į sąmoningos asmeninės moralės lygį – priešingu atveju žlugsime kartu su Europos civilizacija. Šia prasme senoji baltų kultūra, kuri per tautinę lietuvių kultūrą geriausiai išlaikė senąsias Indoeuropos tradicijas, gali svariai prisidėti prie Naujajame Testamente minimo “naujojo žmogaus” asmeninio sąmoningumo, jo dorovinės brandos. Tai būtų baltiškiosios kultūros įnašas į Europos kultūrą, kuriai labiausiai ir trūksta būtent dorovinio matmens.

Senieji papročiai tebeglūdi ne tik mumyse, bet ir kiekviename indoeuropietiškujų tautų palikuonyje. Jie yra mūsų praeitis bei tūkstantmetė patirtis, kurią kiekvienas nešiojamės savyje. Tereikia prie jų prisiliesti ir jie atsiveria, atgyja. **Mūsų pakitusioje sąmonėje jie turi atlikti virsmą.** Tik tada šie praeities prisiminimai, atskleidžiantys gilius gyvenimo dėsningumus, padės

mums susivokti šiame esmių praradimo ir visuotinės nedarnės amžiuje.

Ne kartą teko išgirsti padėkos žodžius (ir raštu, ir žodžiu) iš klausytojų, kuriuos paskaitos apie virsmus ištraukė iš gilios psichologinės krizės ar net savižudybės. Virsmų ir juose slypinčių galimybių suvokimas grąžina gyvenimui gelmę ir slaptį, esmę bei prasmę.

Šalia akivaizdaus nuopuolio galima pasidžiaugti nors ir nedideliais, bet jau pastebimais gyvenimo pokyčiais, rodančiais, jog atlikusi virsmą sugrįžta senoji dorinė kultūra. **Ryškiausi pokyčiai pastebimi gimties virsme** (pvz. sąmoningas požiūris į gyvybės pradėjimą ir nėštumą, atgimstantys natūralaus kūdikių žindymo bei auginimo papročiai). Tai rodo dalies dabartinių jaunų žmonių dorinės sąmonės, ant kurios **nematomo** pagrindo laikosi visa kultūra, brendimą ir jos stiprėjimą.

Šiuolaikinės civilizacijos nesėkmių priežastis – **esmių praradimas**. *Virsmų knyga* yra žvilgsnis į lietuvių kalbos žodžiuose, tautos papročiuose bei apeigose glūdinčias **esmes**, bandymas jas prisiminti, peršviesti jas asmeninio sąmoningumo šviesa ir **iš atgijusios esmės auginti naujas, šių laikų gyvenimo sąlygas bei asmeninį sąmoningumą atitinkančias prasmes**.

VARDŲ RODYKLĖ

- Aistis J. 185, 490
Akelaitis M. 307, 310, 564
Aleksna K. 550
Andriekus L. 480, 491
Aries Ph. 486
Assagioli R. 219, 220
Astrauskas R. 482
Ašmantaitė M. 82.
Augustinas šv. 400, 597
Baechtoldas M. 254
Balys J. 180, 234, 254, 566,
581, 594
Banaitis J. 566, 569
Baranauskas A. 312
Bartas K. 389
Barysiūtė – Zalaskienė M.
499
Bartninkas M. 510
Basanavičius J. 494, 525, 538,
543, 557, 567, 590
Becenbergeris A. 538, 539
Belovas V. 507
Berdiajevas N. 119, 120
Beresnevičius G. 45
Bernatonis A. 519
Bernštamai T. 140, 153, 180,
452, 511
Bytautas R. 506
Boras N. 78, 79
Boscho J. 381, 492
Bradūnas K. 278, 455, 475
Brandas A. 565, 567
Brazdžionis B. 338
Brazys T. 187, 188
Bretkūnas J. 587
Briukneris A. 274
Brodovskis J. 306, 380, 415,
429
Budkus Pr. 224, 246
Būga K. 332, 390, 391, 409,
459, 505, 506, 507, 538,
539, 548
Buninas I. 56
Buračas B. 148, 163, 189,
210, 235, 236, 239, 270,
274, 275, 281, 310, 311,
492, 566, 573
Burkhardas J. 69
Cimer K. 369
Croze B. 50
Čepienė I. 202
Čilvinaitė M. 516, 530, 531,
536, 569
Čilvinienė M. 569
Čiurlionytė J. 482
Dalis V. 59, 66, 68, 259, 299,
392, 393, 409, 452, 461,
479
Daukantas S. 28, 96, 150,
202, 224, 280, 334, 421,
509, 520, 530, 532, 538,
539, 542
Daukša M. 503, 548
Daunys S. 427
Davydavičienė S. 595
Deivelaitis A. 494
Dovydaitis Pr. 306, 535, 594
Dundulienė Pr. 394, 418, 534
Džibranas K. 130, 350, 404,
472
Eizenšteinas S. 74
Eliadė M. 108, 113
Eremina V. 179, 182, 267
Fiore E. 527
Frančesko P. 381
Frenkelis E. 548
Fromas E. 458
Galaunė P. 424.
Gariajevas P. 586
Gaška A. 147

- Gavriiliukas N. 428
 Gebseris J. 81
 Gelažienė E. 529
 Geršenzonas M. 498
 Gètė J. V. 373
 Gimbutienė M. 533
 Gizevijus E. 199, 206, 209,
 210, 426, 569
 Glagau O. 496
 Glemžaitė E. 374, 398
 Gorčakovas M. 401
 Gramkelidzė T. 321
 Greimas A. J. 22, 82, 105,
 146, 217, 305, 307, 308,
 447, 450, 451, 502, 505,
 508, 510, 511, 547
 Grušas J. 518
 Gumbelevičienė V. 529
 Gurevičius A. 69
 Gvagnini 24, 481, 496
 Hampe J. K. 489
 Heidegeris M. 53
 Heizenbergas V. 78, 79
 Hekelis E. 368
 Imbrasienė B. 395
 Inčiūrienė J. 516, 542
 Iskakovas B. 588
 Ivanovas V. 53, 62, 321
 Ivinskis L. 306
 Izaijas pr. 117
 Jakobsonas R. 42
 Janulaitienė J. 433
 Jasinevičiūtė – Ivanauskienė A.
 518
 Jenišas D. 242, 326
 Jėzus Kristus 11, 118
 Jonas evang. 118
 Jonas Kryžietis šv. 491
 Jucevičius L. A. 166, 195,
 204, 223, 234, 327, 330,
 331, 333, 337, 552
 Jungas K. G. 107, 218, 219
 Juška A. 196, 197, 200, 201,
 238, 250, 251, 252, 253,
 269, 321, 327, 328, 391,
 450, 460, 521, 567, 568,
 572, 573, 575, 576
 Kalvaitis V. 538
 Kantas I. 15
 Kargaudienė A. 224, 258, 259,
 261
 Kašingas F. 74
 Katkus M. 397, 398, 508, 595
 Kavaliauskas Č. 109, 199
 Kazlauskas J. 307
 Kerenyi K. 227
 Kiubler – Ross E. 486, 601
 Kolupaila S. 156
 Konnka U. 176
 Korotkovas K. 555
 Kostomarovas N. 397
 Kosvenas O. 400, 401, 406,
 415, 419, 420
 Krahe H. 27
 Krausas A. 82
 Krause A. G. 329
 Kremliova I. 533
 Krėvė – Mickevičius V. 175,
 178, 202, 306, 307, 399
 Kriauza A. 359, 362, 363,
 367, 387, 396, 430, 431
 Krišnamurti 119
 Kuzelia Z. 572
 Kuznecovas I. 482
 Ladygienė O. 481
 Lagrandas L. 557
 Lankelienė E. 201
 Lao Czė 77, 106
 Lasickis J. 306, 510, 551
 Lazdynų Pelėda 496
 Lebedeva A. 259
 Lepneris T. 23, 171, 496
 Levi – Briulis L. 81, 341, 355
 Liley A. W. 463
 Lorencas A. 387
 Lubenau R. 482
 Lucus 122, 123, 125

Lukošienė S. 504
 Maceina A. 12, 84, 227, 338,
 506
 Mackonis R. 331
 Mačekonienė T. 530
 Malecijus 584
 Marcinkevičius J. 120, 128,
 480
 Maslova G. 253, 254, 526
 Matukienė A. 572, 573
 Matulevičiūtė D. 517
 Mažvydas M. 142
 Mekas J. 44
 Mickevičius J. 169, 201, 399
 Miežinis A. 207
 Mikelandželas 487
 Mīlašius O. 10, 14, 20, 156,
 198
 Milkus K. G. 242, 306
 Montessori M. 143
 Moodi R. 489, 490, 544
 Narbutas T. 306, 337
 Neverauskienė E. 586
 Nevskaja L. 510, 566
 Niderlė L. 428
 Nikifirovskis N. 154
 Nikitinas B. 368
 Nirvi R. 140
 Ochatrinas A. 586
 Odenas M. 379
 Otkupščikovas J. 299
 Pakeliūnienė – Dauparaitė E.
 201
 Palubinskienė E. 514
 Paulaharju S. 85
 Paulius šv. 99, 119
 Petkevičius M. 242
 Petrauskienė V. 449
 Petrova L. 557
 Pijus IX 203
 Plykinas V. 557
 Plinijus 418
 Popovas G. 359, 365, 367,
 371, 378
 Potebnia A. 212
 Praciškus Asyžietis šv. 486,
 487
 Pretorijus M. 171, 235, 253,
 270, 284, 286, 306, 323,
 495, 497
 Propas V. 89, 226, 232, 461
 Puchnačiovas S. 518
 Puškinas A. 403
 Rėza L. 238, 373
 Rimkutė – Kairienė J. 312
 Rodhe E. 462
 Rožnova P. 171, 425
 Ruigys P. 306
 Sabaliauskienė R. 162, 522
 Saliustijas 227
 Sauka D. 84, 193, 198, 199,
 327, 328
 Szazanskienė – Kieraitė R. 201
 Schuetz K. 481
 Sirvydas K. 306, 332
 Slaviūnas Z. 234, 272
 Sočevanovas N. 586
 Sokolova V. 300
 Sosiuras F. 42
 Sruoga B. 187, 188, 191, 192,
 193
 Stanevičius S. 198
 Stankevičienė T. 565, 566, 567
 Stella E. 481
 Strykovskis M. 496
 Suchorukovas V. 369
 Sumcovas N. 180, 419
 Svidinskas A. 476
 Šalkauskis St. 39
 Šatrijos Ragana 303, 304, 310
 Šeinas p. 257, 496, 502, 503,
 510, 566
 Šilovas G. 79
 Šimkūnaitė E. 168, 172, 204
 Šmitas P. 297
 Špengleris D. 12, 102, 106
 Štilbergeris J. 405

- Šulcė 482, 536, 569, 571, 580
Šulinskienė J. 278
Tamošaitis A. 259
Tankas M. 564
Tatariūnienė R. 503
Terėsė Avilietė šv. 118, 119,
490
Terneris V. 552
Tertulianas 23
Toynbee A. 15, 102
Tolstaja S. 113
Tolstojus L. 228, 403, 550
Tomas Akviniectis 42
Toporovas A. 255
Toporovas V. 62, 69, 211, 215,
447, 458, 459
Tumas J. 39
Urbanavičienė D. 384, 482,
483, 536
Vaginas I. 599
Vagneris E. 270
Vaitiekūnas V. 291
Vaižgantas 45, 150, 274, 275,
277, 280, 281, 288, 299,
320, 374
Valančius M. 172, 223, 483
Vėlius N. 52, 216, 222, 225,
241, 302, 306, 307, 446, 503,
550
Veselovskis A. 538, 539
Vico Dž. 352
Vičiulaitė E. 291
Vydūnas 12, 50, 82, 313, 314,
354, 361, 369, 373, 374, 488,
506, 507, 546
Vinogradova L. 301
Vyšniauskaitė A. 234, 574
Vitunskienė – Jaškevičiūtė K.
375
Volteris E. 186, 208, 395, 553,
570
Volčenko V. 558
Vulfstanas 481, 520
Wmbach H. 527
Woolger R. 527, 529
Zalanskaitė – Liuimienė M.
499
Zalanskas P. 499
Zeleninas D. 554
Zorinas N. 142
Zudermanas H. 373
Žiupsnytė A. 522

SUMMARY

This book investigates the cultural heritage of the ancient Lithuanians (Lithuanians, along with Latvians and the now extinct Prussians, belong to the Baltic Family, one of the most archaic Indo-European tribes).

The authors of “The Book of Transformations” which are based on ancient Baltic culture and customs, both describe and try to explain the three basic transformations of a person’s life: the meaning and essence of *Birth*, *Weddings* and *Death*. In their opinion, these transformations are linked and occur according to the same scenarios. They also correspond to the transformations of the natural world and the ideology of calendar holidays. The methodology used by the authors was to go deep to the essence into the word itself, to the unique quality of the Lithuanian language – remaining archaic connection between *sound and sense*, which in other languages are already lost. Therefore, comparisons with other national customs and comparative ethnological facts are only auxiliaries. The authors hope that, in this book, restored meaning of ancient customs, supported by current study about the discovery of man, will help the people of today cross over from common collective morals to the individualistic without rejecting ancient values.